JERZY PUTRAMENT

SZEPTEMBER

Jerzy Putrament

SZEPTEMBER

JERZY PUTRAMENT

SZEPTEMBER

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1960

A lengyel eredeti címe:

Jerzy Putrament

WRZESIEŃ

Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej
Warszawa 1955.

Fordította és a jegyzeteket készítette

RADÓ GYÖRGY

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

ELSŐ RÉSZ

I

— Helyet, helyet! Gyerekkel vagyok... Jut itt hely mindenkinek!

A sasorrú, sűrű, fekete szemöldökű, nyurga fickó, be sem várva szavainak hatását, leugrott a keskeny árokba, pontosan két férfi közé, akik elszántan hadonásztak ásójukkal.

— Kérem, kérem! Hova tolakszik?! — kiáltotta egyikük. Ez fekete mellényt viselt és kemény ingmellet, de gallér nélkül. — Maga nélkül is kész istencsapás ez a szedett-vedett népség... No de uram! Hogy ás maga? Hogy tartja azt az ásót? — rontott neki szomszédjának, egy szemüveges, sovány öregembernek. — Teleszórja a többiek szemét!

— Nyugalom, grófom, nyugalom! — mondta a nyurga fickó, és könnyedén félretolta a mellényes férfiút. — Nem látja, hogy a professzor úr majd kiadja a lelkét?

— Mi az, hogy „grófom"? Miért akar mindenáron belémkötni? — háborgott a mellényes. — Mit gondol, kivel beszél?

— No jó, jó. Jól van, jól van — legyintett a nyurga. — Nem akartam megsérteni. Csak éppen, hogy... Már reggel fekete ruhában, pontosan olyan, mint a Michorowski-hitbizomány örökös ura...

— Azt nem tudom, kicsoda — vágott szavába a mellényes. — Feketében pedig azért vagyok, mert egyenesen munkából jövök. Sajnos, van egy detektoros készülékem, és meghallot-

tam, hogy árkot kell ásni. A fenébe is, hisz ez a szakmám! No de ennyi kontár között! A fene egye meg. Maga ott megint a szemembe szórja a homokot. Professzornak hívják az ilyent, de azt sem tudja, hogy az ásót laposan kell tartani.

— Professzor úr — mondta most a nyurga, az öregember felé hajolva. — Látja, a gróf úr haragszik ... Menjen hát fel, pihenjen egy kicsit a sétányon.

— Nem, nem! — tiltakozott vékony hangon az öreg.

— De igen, de igen! — erősködött a nyurga, és jóindulatúan megveregette a vállát. — Miért zavarja a gróf urat? Az ásót meg idekölcsönözhetné, a magamét otthon felejtettem a lakosztályomban.

— Nem, nem — csökönyösködött az öreg. — Én is akarok ...

— Mi a fenének engednek ide kontárokat? — zsörtölődött tovább a mellényes. — Mindjárt leszóródik, a vak is látja. Száraz kavics, az ilyenhez érteni kell!

— No látja, professzor úr — s a nyurga már ki is emelte az árokból az öreget, és átvette az ásóját. — No, grófom, most aztán rajta!

— Itthagyom az egészet a fenébe, csinálják nélkülem! Megint akadt egy főokos! No de kérem, hova tolakszik? Maga nélkül is tele vagyunk professzorokkal!

— Nono, grófom, mindenkinek joga van ... — kezdte a nyurga.

— Mit hülyéskedik folyton ezzel a „gróffal"? Nekem tisztességes foglalkozásom van, a powązki temetőben dolgozom.

— Vagy úgy! — a nyurgának szinte leesett az álla. — Akkor le a kalappal! Szóval most Hitlernek méretezi a sírt, mi?

— Méretezem, méretezem! De hogy méretezzen az ember ilyen bolondokházában! Már nők is idetolják a képüket. Hát ezt nem! A fenébe is, elmegyek, itthagyom.

Szitkozódott, de nem mozdult. A „sétány" szegényes volt, mindössze három poros hársfa díszítette. A csenevész pázsitot barnásszürke tört vonalban szelte át az árok. Szűken voltak benne, s ráadásul az augusztusi hőség meg a por ingerültté

tette őket. Kivörösödött arcok, fehér kezek, barnára sült tarkók villantak. A virágágyak körül gyerekrajok kergetőztek. Kevés volt az ásó.

Öt perc sem telt bele, s a szemüveges öreg odalépett a nyurgához:

— Adja vissza a lapátot, én is akarok...

— No nézze — próbálta a nyurga magyarázni, mint valami gyereknek —, azt hiszi, hogy maga nélkül nem tudunk elbánni azzal a Hitlerrel?

— Nem erről van szó — erősködött az öreg, de nem találta meg legfőbb érvét. — A fiam beteg, nem vették fel a hadseregbe. Hát valahogyan csak kell... valahogyan helyettesíteni...

Motorbicikli érkezett, az öreg arra fordult, s a nyurga szótlanul folytatta az ásást. Az oldalkocsiból egy rendőrtiszt szállt ki, az árokhoz lépett, belenézett és így kiáltott fel:

— Kiebyś osztályvezető itt van?

Az emberek felkapták a fejüket, de senki sem jelentkezett. Előszaladt néhány rendőr, akik eddig egy hársfa alatt hűsöltek, szunyókáltak a kopott padon. Hirtelen az utcasarok felé mutattak.

Ott négyes sorokban menetoszlop közeledett, negyven civil, férfiak, nők vegyesen. Az utolsó két sor cipelte nyalábszámra az ásókat. Az élen egy cvikkeres, kopasz férfi haladt.

A rendőrtiszt a járdához lépett, mint a seregszemlét tartó hadvezér. Csakhamar kiderült, hogy a cvikkeres ember Kiebyś osztályvezető.

— Egy kicsit elkésett! — szólt rá a rendőrtiszt. — Már elmúlt tíz óra!

— Igaz, igaz, felügyelő úr. De hát ezek civilek, mire összeszedtem őket...

— Ha ilyen munkáról van szó, akkor a civileket is meg kell rendszabályozni. A szolgálat az szolgálat!

— No de hiszen még van idő, van még idő...

— Ez nem a maga dolga. Kilencre kellett volna itt lennie. És látja, közben mindenféle gyülevész népség jön ide!

— Hajh, hajh — sóhajtott Kiebyś úr. — Mit csináltam! Most mit tegyek, felügyelő úr, mit tegyek? . . .

A rendőrtiszt szó nélkül sarkon fordult, majd odakiáltott a rangidős rendőrnek:

— Terepet megtisztítani, egy-kettő!

A rendőrök az árokhoz rohantak.

— Kifelé, mindenki kifelé!

Az árokban zavar támadt, az ásók megálltak, kipirult arcok fordultak a rendőrtiszt felé.

— Gyorsabban, mozgás! — kiáltott a rendőr. De senki sem mozdult. Egy pillanatig teljes csend volt.

A rendőrök a felügyelőre néztek. Kiebyś odasúgta:

— Jaj de kínos! Talán itthagyhatnánk őket? A hazafias felbuzdulás . . .

— Majd mindjárt mondok valamit! — sziszegte a felügyelő. — Ha történik valami, ki lesz a felelős? Mindennek maga az oka!

— Talán máshol lehetne?

— Micsoda ötlet! A sajtó, a film, a rádió . . . Tudja mit, próbálja meg maga, jelentse be a minisztériumnak, hogy a cím megváltozott! Jó?

Kiebyś levette a cvikkerét, homlokát törölgette. A felügyelő az árokhoz lépett:

— Polgártársak, kérem önöket, hogy haladéktalanul engedjék át ezt a területet . . .

— Mi az, hogy engedjük át? — kiáltotta valaki a tömegből. Ettől a hangtól megoldódtak a nyelvek. — Mi az, mi kevesebbet érünk? — süvöltötte valaki. — Itt kezdtük meg, itt is fogjuk befejezni! Miért zavarnak minket, amikor Hitler ellen ásunk? Persze, megint valami hivatali suskus?

A hirtelen csendben csak a rendőrtiszt ordított:

— Ki mondta ezt? — Senki sem felelt. A hivatalnokok oldalt álltak, kifejezéstelen arccal. — Ki mondta?! — üvöltötte a felügyelő, és a legélesebb hang irányába futott. — Fogjátok meg! — kiáltotta a rendőröknek, ujjával a sasorrú, nyurga fickóra mutatva. A rendőrök odarohantak.

— No de kérem? — tiltakozott a nyurga, széttárva karját. — Gyerekkel vagyok . . .

— Gyerünk, gyerünk! — sürgette a felügyelő fogdmegjeit.

— Micsoda becsapás ez? — kiáltotta a fekete mellényes sírásó, és hátulról megragadva a nyurgát, elébe ugrott. — Mi itt ásunk hajnal óta, ingyen!

A szemüveges öreg a felügyelőhöz lépett.

— Kérem, felügyelő úr, mi itt mindnyájan színtiszta lelkesedésből . . .

A felügyelő hátat fordított neki, Kiebyśt kereste. Az nyomban megértette a tekintetét.

— Polgártársak! — kiáltotta. — Félreértik a dolgot! Itt nincs elég hely mindnyájuknak. Odébb van egy nagy árok, amit meg se kezdtek. Nincs messze, két utcával arrébb . . .

— Akkor menjen oda maga, ha nincs messze! — kiáltotta valaki.

— De nekünk túl hosszú . . . Nem vagyunk elegen . . .

— Eh, süket duma!

— Szó sincs róla, polgártársak. Szavamat adom!

— Süket duma, átejtés! Mint mindig!

— Nagyon kérem, polgártársak! Amíg mi itt vitatkozunk, a munka áll. Hitlernek valóságos csemege, hogy mi vitatkozunk, és a munka nem halad . . . Nagyon kérem, a felügyelő úr elragadtatta magát, de nincs semmi baj.

Egymás után kezdtek kimászni az árokból, összeszedték cókmókjukat, ásójukat, ingüket és kabátjukat, majd elindultak a jelzett irányba. A nők még piszmogtak. Kiebyś a rendőrtiszthez hajolt:

— Ezeket talán itt hagyhatjuk. Akiket hozok, úgyis gyenge társaság . . . Asszonyoktól csak nem fél?

A rendőrtiszt még egyszer körülnézett, kereste a nyurgát, majd türelmetlenül bólintott:

— Hát kérem . . .

A nők tehát maradtak, egy ideig még háborogtak, hogy micsoda fejetlenség. A hivatalnokok levetették kabátjukat, kezdtek leugrálni az árokba, a kopott egyenruhás altisztek szét-

osztották az ásókat. De alig kezdték meg az ásást, mozgolódás támadt, a rendőrtiszt az úttestre szaladt, Kiebyś rohangászni kezdett a sétányon, a rendőrök pedig minden eshetőségre készen, vigyázzba vágták magukat.

De nem volt értelme a nagy hűhónak. Mindössze két autó fékezett, s a benzinszag kék felhőjében az elsőből kiszállt két fekete szemüveges egyén meg egy harmadik, aki háromlábú állványt cipelt, rajta egy dobozzal, amely fényképezőgéphez hasonlított, csak nagyobb volt. A másikból is hárman szálltak ki, csillogó Leicákkal, amelyek himbálózva verődtek tarka nyári ingükhöz.

— Sajtó! — vetették oda hanyagul a rendőrtisztnek.

— Melyikük a rangidős? — kérdezte a legmagasabbik, könyökével meglökve a felügyelőt. — Maga a főnök? Vagy az a kopasz? Főnök uram, engedje meg, Kunstman vagyok, a Lengyel Filmhíradótól. Tehát állítsuk össze, hogy úgy mondjam a forgatókönyvet. Szóval, itt ásnak, no jó, de miért nem egyenes vonalban?

— A légoltalmi parancsnokság előírása szerint ...

— Ugyan kérem, előírás! Hány embere van?

— Harmincheten a hivatalból. Négy hiányzik.

— Nohát, ez már mindennek a teteje! Idejön az államtitkár, itt van kéremalássan a sajtó, a film, a rádió, maguk pedig ...

— Vannak még néhányan ... hm ... a lakosságból ... háziasszonyok ...

— Háziasszonyok!? Maga csakugyan azt hiszi, hogy nekem kofák kellenek a filmre? Rá se férne a lencsére a nagy feneküknek! Hahaha! ... Ó, mit is fecsegek magával? Értse meg, itt a felvevőgép, állítsa fel embereit onnét a virágágytól addig a hársfáig. És halló, ne felejtse el, mondja meg nekik, hogy ne ássanak, hanem várjanak!

— De miért? A honvédelmi munka ...

— Honvédelmi! Maga igazán azt hiszi, hogy Hitler pontosan ebben a gödröcskében fogja kitörni a lábát? Hahaha! Maguk persze csak ásnának, aztán jönne az államtitkár és a feje-

búbjáig eltűnnék az árokban! Mi lesz akkor a felvételemmel? Munkát abbahagyni! — kiáltotta, hogy mindenki meghallja. — Várni! Nohát, főnököm, gyerünk a hárs alá, balról egy kis csoport, ott, addig a padig, itt egy másik csoport, művészi rendetlenségben, kéremalássan, csak ne zárt sorokban! Aztán fogjon néhány srácot is, az ilyesmi mindig hatásos. No, indulás, mozgás!

És a hivatalnokok megint kimásztak az árokból, és a háziasszonyokkal együtt a legközelebbi épület kapujába húzódtak a nap elől. Jött még egy autó, most már nem volt fölös riadó, messziről látszott, hogy műszaki kocsi. Ebben is ültek néhányan, ki szemüveggel, ki anélkül, drótokat feszítettek ki, egy állványra mikrofont akasztottak, belebeszéltek, és az autóra szerelt hangszóró felerősítve harsogta széjjel makogásukat. Kunstman ezeket is ráncbaszedte. Úgy rendelkezett, hogy a mikrofont két méterrel hátrább állítsák fel és a hangerősítéssel várjanak, amíg ő jelt ad. A leicás újságírók félrehúzódtak, rágyújtottak. A nap még egy kissé feljebb kúszott, már a kapu alá is besütött. Az asszonyok végleg elanyátlanodtak.

Az államtitkár csak a harmadik cigaretta után, vagyis tizenkettő tájban érkezett meg. Kunstman volt az első, aki észrevette a Nowy Świat felől közeledő motoros felvonulást. A hivatalnokok Kiebyś bíztatására úgy nekilendültek, mintha rohamra indulnának. Az asszonyok hátraballagtak, alaposan odamondogatva a rendőröknek.

— Jobbra! — kiáltotta Kunstman. — Hé, uraim, húzódjanak kissé jobbra, takarják el azt a rést . . .

Erre már nem volt idejük. A hosszú, fekete limousine-ok sorra egymás után megálltak a kis parknál. A motorosok diszkréten elfoglalták a stratégiai pontokat. A rendőrfelügyelő mereven sapkájához kapta kezét, a paszományos sapkájú sofőr kinyitotta az első gépkocsi ajtaját.

Az államtitkár magas, szikár, elegáns ember volt. Mélyen ülő, szürke szeme, kissé előreugró álla s ahhoz kitűnően illő sasorra volt, haja a halántékán enyhén szürkült. Két-három lépést tett, kellően méretezve elmosolyodott, de szeme hideg

maradt, kissé elrévedt. Személyi titkára igyekezett a nyomában maradni, fürgén mozgott, mint a csík, tisztelettel hozzáhajolt, s lábujjhegyre állt, hogy közvetlenül az államtitkár fülébe sugdossa mondanivalóját.

Az államtitkár megfordult, jobb felé indult. A rádió embere az orra alá dugta a rúd végére erősített mikrofont. Az államtitkár önkéntelenül köhécselt, majd végigmondta húszperces beszédét, amelyben arról volt szó, hogy a lengyel nép politikai különbség nélkül zárt rendekben sorakozik fel Mościcki köztársasági elnök, Śmigły-Rydz marsall és a kormány mögött. Ennek bizonyítéka többek között ez a mai árokásó akció, amelyben a legszélesebb társadalmi rétegek képviselői vesznek részt az állami tisztviselők oldalán. Egészében ez a beszéd emelkedett és méltóságteljes volt, az államtitkár nem törekedett olcsó hatásra. Célja a nyugodt hangulat megteremtése volt, s ezért nem is nyúlt kényesebb érvekhez. Németországgal kapcsolatban éles hangot használt, de óvakodott a hordószónoki hangnemtől. Legtöbbet pedig a lengyel hadseregről, annak kiképzéséről, fegyverzetéről, erejéről beszélt.

Felkiáltásokkal végezte. Éljenzés volt a válasz. S most a titkár megint a magas méltóság füléhez hajolt. Az államtitkár még egyszer elmosolyodott, s a pázsit felé indult. Egy vadonatúj egyenruhát viselő altiszt előrenyújtott kézzel — mintha kenyeret és sót nyújtana át, csak épp kendő nélkül — politúrozott nyelű ásót tartott feléje.

Kunstman már elöl volt. Az államtitkár lehajolt. Kunstman is lehajolt, odafordította a lencsét, buzgón forgatta a fogantyút. Az államtitkár lába az ásóra nehezedett. Az augusztusi hőségben kiszikkadt füves föld ropogva engedett, s amint oldalra hajították, kis kupacokra hullott, s porfelhőbe burkolva potyogott le. Az irodavezető félreugrott, és zsebkendőjével észrevétlenül ismét fényesre törölte vörösessárga cipőjét.

Az államtitkár még egyszer rátette lábát az ásóra. Kunstman most oldalról működött. Az államtitkár folytatta. Kunstman hátrafutott, felmászott egy padra, felkapaszkodott a

támlára, izgatottan egyensúlyozott. Fekete szemüveges társa vállával támogatta. Az államtitkár háromszor hajította el a szürke varsói port. Kunstman lemászott, körülnézett, valami felsőbb pontot keresett, végre észrevette, hogy a magas méltóság egyedül ás, és a többiek tisztelettel várnak. Hát rápisszent a rendőrfelügyelőre, emez intett az őrmesternek, s az emberek ismét nekilendültek. Kavargott a por, a hársfa, amely eddig sárga volt, egyszeriben megőszült. A sajtó emberei ceruzával szántották noteszukat.

Már vagy öt perce tartott a nagy igyekezet. Kunstman most egy fán gubbasztott: a motorosok emelték fel oda. Óvatosan elkapott egy vaskos ágat, lovaglóülésben helyezkedett el rajta. Az államtitkár kiegyenesedett, félrehajította a földet, egy pillanatig szuszogva állt. Kunstman erre abbahagyta a forgatást, segédje felé nyújtotta kezét, tartalék-tekercsért. A segéd széttárta karját. Kunstman sziszegve megfenyegette, leugrott a fáról, halkan mondott valamit a titkárnak. A titkár a főnöke mellett termett, az elmosolyodott, s valósággal megkönnyebbülten engedte el az ásót, amelyet estében elkapott Kiebyś, hogy továbbadja az altisztnek.

A rádiósember bársonyos hangon búgta a mikrofonba:

— Burda-Orzelski államtitkárt most máshová szólítják bokros teendői...

Kunstman odasúgta a rendőrfelügyelőnek:

— Egy kölyköt ide, gyorsan egy srácot. — S az őrmester már rohant az autók körül bámészkodó gyereksereg felé.

Az államtitkár az ásóval felfegyverkezett emberek felé fordult:

— Közös erővel, szilárdan összefogva... — Majd megindult gépkocsija felé. Útjában az őrmester elébetaszigált egy ötesztendős süvölvényt. Az államtitkár szórakozottan megsimogatta a gyerek fejét. Kunstman odairányította a lencsét, megrántotta a fogantyút, de abban a pillanatban eszébe jutott, hogy kifogyott a szalag, hát legyintett és dühösen felállt. A leicások viszont leguggoltak, kattogtattak, nyulak módjára ugráltak egyik helyről a másikra.

A sofőr vigyázzban állt a gépkocsi ajtajánál.

— Van még valami, Haško? — kérdezte az államtitkár.

— Csak a Rendőrcsalád hölgyei nyújtanak még át egy géppisztolyt államtitkár úrnak — közölte a titkár, és ő is fürgén beszállt. Az ajtó csattant, fojtott motorbúgás hallatszott, elhajtottak.

— Hová a fenébe dugta a tartalék-tekercset? No megálljon csak...

— Az elsőt teljesen elhasználta a püspökre. Pedig mondtam, hogy hátra van az államtitkár...

— És egyáltalán, micsoda fejetlenség volt itt! Mondtam, hogy egy kicsit húzódjanak jobb felé!

— Úgy van, igazgató úr — avatkozott bele a rádiós. — Gyengén sikerült. Kevés az ember. Ráadásul, amikor az államtitkár úr megérkezett és kiszállt, síri csend volt, legalább kiabált volna valaki valamit...

— Ez nem baj — állapította meg egy másik rádiós. — Tiszteletteljes csend volt.

— No de a riportom! Mintha nem is szabadban beszéltem volna, hanem a stúdióban.

— Ugyan mit, adassa le a riportját egy ujjongó zajlemezzel. És kevertessen hozzá még valami éneket is, talán a légiós indulót.

Majd ezek is távoztak. A hivatalnokok meglehetősen elkeseredetten ástak tovább. Az árok cikcakkja fél méternyire mélyült. A felügyelő odaszólt Kiebyšnek:

— Az újságíróknak mindig nagy a hangjuk. Hogy kevés az ember! Hát honnan szedjek össze csupa olyant, akiről megállapítottuk, hogy nem szerepel a nyilvántartóban? Elvégre az államtitkárról van szó! Micsoda felelősség! No sebaj, főnök uram, valahogyan csak sikerült!

— Talán már befejezhetnék?

— Hogyhogy? Az árok még nincs kész!

— De főnök uram, nem szokták meg az emberek, még eltörik az ásó vagy elveszítik, aztán tőlünk fogják levonni...

— De az árok!...

— Majd mi ketten. Biztosabban, nyugodtabban.

— No, ahogy gondolja. Halló, uraim! Sorakozó!

Leveregették ruhájukat, kissé topogtak a járdán, cipőjükből kiszórták a szúrós kavicsot, majd távoztak. A háziasszonyok már előbb otthagyták a színteret.

Csak a két altiszt maradt, megszámolták az ásókat, cigarettát sodortak, rágyújtottak. Forrón tűzött a nap. Az utcakölykök kővel kezdték hajigálni egymást, és összevesztek a „Fűre lépni tilos" táblák miatt.

Csak egy újságíró ült még a padon. Petyhüdt, piros arcú öreg ember volt, homlokát ráncolva, keresett valami el nem csépelt jelzőt. „Üdvözölték" ... *lelkesen* vagy *megilletődötten*? „Beszédet mondott" ... *sokatmondó* volt vagy *tüzes*? „A tömeg magatartása" ... *egységes* vagy *harcra kész*? Mennyi zöldség! Gyerünk inkább sörözni!

2

— Semmi különös, semmi különös — mondta Burda, könynyedén bólintva titkárja felé, aki a sofőr mellett fészkelődött. — Kevés ember volt ott, és szinte aludtak. Az egész nagyon megrendezettnek látszott, de még a rendezés is gyengén sikerült. Állapítsa meg, melyik hivatalból voltak . . .

— Igenis, államtitkár úr. De bátorkodom megjegyezni, hogy az államtitkár úr részéről egyáltalán nem volt megrendezett. Látszik is a tenyerén . . .

Burda a tulajdon kezére pillantott. A jobb tenyere egy kissé kipirosodott. Bólintott, majd nézte az utcát.

Ezen az augusztusi hétfő délelőttön Varsó elegáns, de kissé poros volt. Az üzletekkel telezsúfolt utcákban, a fasorban autók nyüzsögtek — a kereszteződéseknél várniuk kellett. A sarkon rikkancsok ordítoztak, a kávéházak tömve voltak, a Nowogrodzkán egy utászcsapat csizmái döngtek.

„Semmi különös" — ez a kifejezés megemésztetlenül a szájában maradt, pedig a Rendőrcsaládnál minden a legnagyobb rendben ment. Elég nagy tömeg csődült össze — egyébként a terecske meglehetősen kicsi volt, éppen megfelelt a Család lehetőségeinek. Nagyság szerint állították fel a gyerekeket, virágcsokrot nyújtottak át, a géppisztoly illedelmesen feküdt az asztalon, nem volt nagyobb, mint a népi szőttessel letakart tálca. Csak katonákkal fukarkodtak, alig egy szakaszra való

jelent meg. A zászlósuk pedig szánalmas külsejű fickó volt, éktelen vörös orrú emberke.

— Markiewicz zászlós alázatosan jelentkezik! — kiáltotta olyan harsányan, mintha azt ordítaná: „Tűz van!" és szemét bután meresztette rá.

Ó, a drágalátos Trymer, gondolta Burda, bizonyára azért küldte éppen ezt a tökfilkót, hogy borsot törjön az orrom alá! Persze teljesen elképzelhetetlen volt, hogy Trymer épp ilyen apró tűszúrásokkal törődjék, de ez a gondolat elegendő volt ahhoz, hogy az árokásás kellemetlen utóíze még keserűbbé váljék.

Egymás után két hölgyike dadogta el köszöntőjét. Burdának már sikerült elsajátítania az államférfiúi mesterség egyik legfontosabb kellékét: az ünnepségek alatt remekül „ki tudott kapcsolódni", gondolatait jelentéktelen, de kellemes dolgokra irányítva. Ezúttal az önérzéstelenítésnek ez a módszere nem vált be teljesen: a nők karattyolásának foszlányai a tudatába hatoltak és szerfölött bosszantották.

„A buták népe". Legfőbb parancsnokának ez a kedvelt mondása mintegy refrénként tért vissza agyába. Nézte a fekete kosztümös hölgyikék szélesen mozgó száját, a katonák mozdulatlan, tömör, kettős oszlopát, meg a kis zászlóst, akinek szemére csúszott a sisakja. Miféle gondolatok járhatnak most ezekben a begyepesedett koponyákban? Mit értenek a szavakból, amelyek ott libegnek a forró levegőben?

Most felkiált az egyik hölgyike:

— Mindnyájan egy emberként! Az utolsó csepp vérünkig! A békénél is többet ér a becsületünk!

Frázisok, amelyeket néhány hónappal ezelőtt Beck külügyminiszter vetett oda a tömegnek, mintegy vigasztalásul; elnyűtt frázisok, amelyeket utóbb ezrével szajkózott csupa ilyen nyelv és ajak. A buták népe. Mit értenek ezek abból a magas politikából, amelynek a szólamok csak kendőzésül szolgálnak?

Az államférfi mindig magányosságra van kárhoztatva. Ő, Burda, remekül megérti, hogy mit érzett Beck az után a má-

jusi beszéde után. Üdvözlések, taps, szerencsekívánatok, lelkesedés, távíratözön, majdhogynem koszorúk... És Beck hideg dühe. A buták népe. Keményen kell fogni a zablát, nem szabad elengedni a gyeplőt. S persze nem szabad fukarkodni az ilyen szólamokkal. Különösen akkor, ha valami mélyebb értelem rejlik mögöttük, amit az effajta ostobák úgysem érthetnek meg.

Már a másik hölgyike végzi felkiáltásokkal. A kettős sorok meg a Család csoportja kórusban „éljen"-t kiált. A kis zászlós ajka húsos és piros, s amikor kiabál, úgy előrecsücsörödik, hogy valósággal elefántormányra emlékeztet. Hangja kellemetlen, szinte hasogatja a fület. Hátulról Haško súg valamit. Hogy „Most!" S Burda átveszi a géppisztolyt. Nehéz és milyen idomtalan! A zászlós szemében nyugtalan fény villan, hirtelen elveszti ünnepélyes feszességét, Burdához rohan, s ügyetlenül kikapja kezéből a géppisztolyt, a nyelénél fogva. Burda önkéntelenül megtörli ujjait zsebkendőjével, mert a fegyvert előírásszerűen bezsírozták. Egymás mögött két katona fut oda, átveszik a géppisztolyt, a zászlós újra megmerevedik. Most, most egy frázist, egy frázist, legalább egy frázisfoszlányt, hogy ez a marha odébb menjen. Olyasvalamit, amit megértenek ezek a koponyák, melyek még alacsonyabbak a sisakok alatt, valami odavaló, kissé kemény, légiós hangzású szólamot.

— No ugye, milyen szép játékszert kaptatok! — szólal meg végre. — Hát csak szórakozzatok vele.

— Igenis, államtitkár úr! — harsogja hirtelen a zászlós. — Parancsára, államtitkár úr. Az utolsó csepp vérünkig! Lengyel hazánk nyugodt lehet.

Sarkon fordul. Burda, be sem várva a hátralevő ceremóniát, az autójához lépked, háta mögött csattognak a puskák. S a vezényszóra hirtelen nyomába szegeződik néhány tucat szempár.

— Jobbra nézz!

A tisztecske rikácsolása jelentette a kegyelemdöfést. De vajon miért? Talán mert újra megismételte a tömegnek oda-

vetett frázisokat? Hej, az a Beck, gondolta Burda. Magányos ember, milyen rettenetesen magányos! Körülötte nem értenek semmit. Nem könnyen, bizony nem könnyen fog sikerülni, amit akar! Hja — a buták népe.

Mialatt a minisztérium felé hajtatott, csak nagy nehezen bírt megszabadulni nyomasztó érzésétől. Vidámabb gondolatokat keresett. Hogyan lehetne Trymernek borsot törni az orra alá? Talán a szeretőjével kellene a fülébe juttatni valamit? És talán ideje volna Janeket hazahozatni Bochniából? Még kitelik tőlük, hogy az ő fiából ugyanolyan tahót faragnak, mint ez a tisztecske, egy perccel ezelőtt. Feltétlenül rendezni kell ezt a dolgot, feltétlenül haza kell hozatni onnét. És nem kell sokat gondolkodni. A buták népe. Az államférfi magányos.

Hivatalában szerencsére nem volt ideje gondolkodni. Burda helyzete ugyanis úgy alakult, hogy hatásköre, különösen az utóbbi időben, egyre inkább összefonódott kettős főnökének hatáskörével, aki nemcsak a belügyeket intézte, hanem egyúttal miniszterelnök is volt. S csakhamar odáig fejlődtek a dolgok, hogy Burda a belügyi államtitkár funkciói mellett a miniszterelnökségi államtitkár teendőit is ellátta. Nem tiltakozott, nem próbálta lerázni magáról újabb feladatait, a felelősségadta üröm nem keserítette meg azt az örömét, amelyet a hatalom mámora okozott.

Sőt ellenkezőleg, a „trónörökös" meg „a kormány dauphinje" elnevezés, ahogy suttogva emlegették, arra sarkallta, hogy nagy hévvel vesse bele magát az ügyek intézésébe, amelyek a miniszterelnök távollétében őreá hárultak. Amaz ugyanis valahol vidéken utazgatott, talán éppen azt ellenőrizte, hogy szabályszerűen kimeszelték-e az illemhelyeket . . .

Mint rendszerint, ezúttal is töméntelen ügyfél várt rá. Haśko két politikai pártküldöttségnek és a varsói kereskedők küldöttségének ügyében buzgólkodott. Ő viszont csak azért is üres kézzel bocsátotta útjukra a kereskedőket, és egy nődelegációt kéretett magához — a pártembereket megváratta. Haśko némán meghajolt, de mintha gúnyosan hunyorgott

volna. Egy perc és Burda már tudta is, hogy miért: elsőnek Tomira Gaysse-Tarnobrzeska libegett be.

A kormánynak ez a koszorús költő- és újságírónője a szó betűszerinti értelmében kiemelkedett a többiek közül. Méretei valami apokaliptikus színezetet adtak öregedési folyamatának. Keble szétfeszített minden fűzőt, blúzt vagy kosztümkabátot, koromfekete, szúrós, szerteálló bajsza szinte a szövevényes és bonyolult ferencjózsefi rendszerre emlékeztetett, szeme, bár valamikor ellenállhatatlanul mélytüzű volt, most már csak kidülledt, ellenben súlyosan lecsüngő könnyzacskók árnyékolták, a hangja viszont, a hangja volt az egyetlen, ami nem változott, s még ma is mélyen, remegve, a századforduló hangulatának mámorában csengett. Ez volt az egyetlen fegyvere, amelyet még nem mart meg a rozsda, s ezzel vívott szüntelenül.

— Hadnagyocskám, Kazikom — zengett kürtként a hangja, amint szélesre tárta karjának kétméteres harapófogóját —, azazhogy drága ezredesem, azazhogy miniszterem, excellenciás uram, ugye nem haragszik, hogy az első pillanatban mindig Kaziknak, mindig hadnagyomnak hívom... Ó, már látom, hogy haragszik, excellenciás uram — szinte dalolta ezt a csengő-bongó szót, mialatt Burdához lépett, s mindene hullámzott: hangja, keble, keblénél sem kevésbé terebélyes csípője, no meg az arca.

Burda egy kecses félrehajlással elkerülte a kitárt karok csapdáját, ajkát végighúzta a hölgy egyik ujján, s ezzel a manőverrel mintegy lefegyverezte a kolosszust, amely hagyta, hogy begyömöszölje a legközelebbi karosszékbe. Csak ekkor vette észre a delegáció többi tagját.

Tomira úrhölgy mögött ketten voltak, ő azonban csak az egyiket látta. Most első ízben nézhette meg közelről, ó csodák csodája, mint valami közönséges halandót! Egyszeriben mintha remegő kocsonyává vált volna a vére — olyan csodálatosan szépnek látta ezt az arcot, amelyet jól ismert fényképekről, képeslapokról, a színpadról. Íme az arc, amelyet már annyiszor maga elé idézett lezárt szemhéja mögött, mialatt

bosszút forralva töprengett Trymer aljas szemtelenségein. Hiszen még az imént is, alig egy negyedórával azelőtt, vele akart megfizetni Piekaryért... Hanem most, hogy ilyen közelről jelent meg előtte, valami testi gyengeség lett úrrá rajta. Szemét nem bírta levenni róla, úgy érezte, hogy az az ember, aki egy ilyen lényt a karjába zárhat, valóban legyőzhetetlen.

Közben Gaysse asszony egyre csak beszélt, búgó-zengő fecsegéséből azonban már nem szavak jutottak a füléig, hanem csak lágyan csiklandó hangok. Még akkor is a másik arcot bámulta, amikor végre elkapta Gaysse asszony szavainak utolsó foszlányait, és hirtelen feleszmélt.

— ... hiába, az én diplomáciai tehetségem!... Ó, a lengyel Tabouis asszony[1] tudja, hogy kihez kivel kell felvonulnia. A főnöködhöz, drága Kazimierz, tűzoltó-parádéval hatoltam volna be, de hozzád a legjobb ajánlólevél egy szépasszony...

Burda az ajkába harapott, egyrészt amiatt, hogy a nő tegezésre tért át, orcátlanul emlékeztetve őt ifjúkori botlására, és a negyedszázaddal azelőtt történtekre, de főleg azért, hogy nemcsak észrevette bámuló tekintetét, hanem ráadásul mindjárt világgá is kürtölte. Mielőtt azonban elhallgattathatta volna, az asszony még néhány mondatot sietve lepergetett, immár végleg elviselhetetlen módon:

— Értem én, hogy ekkora szemeket meresztgetsz Nellyre. Nincs ebben semmi különös. Egész Lengyelország bálványozza ezt a szájat, ezt a tekintetet. No, de nézd meg a másikat is, igazán nem bánod meg. Bemutatom Zaleska asszonyt, a Lengyel Vöröskereszt képviselőjét.

A másik hölgynek arcába szökött a vér, zsebkendőjét idegesen gyömöszölte ujjai közt. Burda pedig önkéntelenül engedelmeskedett a rettenetes Gaysse asszonynak. Zaleska asszony termete karcsú, arca enyhén hosszúkás, orrocskája nyílegyenes, szeme nagy, kerek, talán szürkés, talán kékes volt, sötét aranyszínű pillák árnyékolták. Burda semmi különöset sem fedezett fel benne, s egyébként is most már mielőbb vé-

get akart vetni Gaysse asszony nem is kétértelmű beszédének.

— A hölgyek meg fogják bocsátani ezt a kínos helyzetet. Tarnobrzeska asszony mint ízig-vérig újságíró, nem tudja türtőztetni magát.

— No ugye! Ugye megmondtam, drágáim! Nemcsak szép, hanem szellemes is.

Az államtitkár a torkát köszörülte, így adva kifejezést roszszallásának. Amaz megértette, és a tárgyra tért. Vagyis húszperces előadásba kezdett, vázolta a nemzetközi helyzetet s az abból a lengyel nőkre háruló kötelezettségeket. Burda hallgatta, közben udvariatlanul dobolt ceruzájával. Lopva egy-egy pillantást vetett az isteni Firstównára. A második ilyen pillantásnál feltűnt neki valami: a száj meg a szem, amelyről Gaysse asszony zengett. A száj egyszerűen húsos és szokatlanul vörös, széles volt, szinte — ahogy mondani szokták — a füléig ért. No és a szeme. Ez a szempár szintén csak messziről látszott feketének és ellenállhatatlannak. Valójában barna volt és ezúttal kifejezéstelenül meredt egy pontra. Az orra pedig, ó, ezen a széles, pisze orron vastagon ült a púder: nyilván pattanásokat kellett eltakarnia, látszott is, hogy zsíros a bőre. És ráadásul az a gödröcske az állán. Közönséges. Egyszerűen közönséges. Hogy izgató? Talán. De miért hitte olyan ragyogónak?

Gaysse asszonynak be nem állt a szája. Ő csak félfüllel hallgatta, és arra gondolt, hogy amihez ez hozzáér, az rögtön, mintha sziruppal öntötték volna le, émelyítővé válik és csömört okoz. A honi sajtó tökéletes megtestesítője. Türelmetlenül intett, jelezve, hogy fogja rövidebbre a mondókáját.

Tulajdonképp arról volt szó, hogy szórakoztató előadásokat kellene rendezni . . .

— . . . a mi kis katonáinknak. Drága fiainknak mindent meg kell kapniuk, amit megadhatunk nekik. Színházainknál össze kell szedni néhány görl-csoportot, hadd dobálják a lábacskáikat. A Dan-együttest meg más tánccsoportokat . . .

— A szerkesztő úrhölgy persze túloz — szólalt meg hirte-

len valóban csodálatosan vibráló hangján Firstówna. — Görlök! A katonáknak a legmagasabb színvonalú művészetet kell kapniuk. Például Giraudoux-tól valamit ...

— No persze! Igen, igen — mondta legyintve Gaysse asszony. — A drága Nellynek igaza van. S ő maga fogja vállalni az áldozatot.

— No jól van. Nem látom akadályát — szólalt meg szárazon Burda. — Sok sikert kívánok. Örülök, hogy a lengyel nők kitűnően megértik ...

— No ugye? Ugye, hogy megértik? Ezzel mi a Honvédelmi Alapnak ...

— Ehhez is csak sikert kívánhatok — vágott közbe Burda, s egészen udvariatlanul felállt. Zaleska asszony is felállt, s megint elpirult.

Gaysse asszony azonban meg sem moccant a fotelben.

— Jaj, aranyoskám, miért sietsz úgy?! Ki fogja adni a dohányt? — kérdezte. — Elvégre valamit kapniuk is kell a lánykáknak. Aztán meg autók kellenek hozzá.

Burdának végre sikerült annyira levezetnie a mérgét, hogy még mosolyra is tellett erejéből:

— Vagy úgy? Ha jól emlékszem. a honvédelem költségeit emlegette, nemde? Hát gyűjtsenek ...

— Ó nem! Ilyen könnyen nem fogsz elintézni bennünket. Valamit kapnunk kell. Elvégre fontos ügyről van szó! A haza felkészültségéről! Propagandáról!

Valami magára vonta Burda figyelmét: Firstówna tekintete. Egy csöppnyi gúny vagy talán együttérzés villant meg benne: most megint mély volt, okosabb magánál az arcnál. Burda zavarba jött. Csak nem mondott valami butaságot? Csak nem mulasztott el valami kínálkozó alkalmat?

Gaysse asszony nem vette észre idegességét. Újabb szóáradatot indított meg, s így neki volt ideje, hogy még megkérdezze ettől a szempártól: ígér-e valamit?

Nem. Egyetlen kis villanás sem utalt arra, hogy ilyen közvetlen formában állhatna bosszút Trymeren, pedig homályosan még reménykedett valami effélében. Firstówna nem a

férfit látta benne ebben a pillanatban, hanem a játékost, s ráadásul az ügyetlen játékost. Burda legszívesebben öklével verte volna tulajdon fejét, hogy elűzze a belérögződött gondolatot. Régen megtanulta, hogy minden kérelmezőnek van egy hivatalos mondókája, amivel jelenlétét megokolja, s ezt neki türelmesen végig kell hallgatnia, hogy kihámozhassa belőle, tulajdonképpen miről is van szó. Minden kihallgatás alkalmával először felajánlottak neki valamit, ami érdekelhette, hogy utána kérhessenek valamit. Azok, akiknek nem volt mit felajánlaniuk, a hazafiasságra hivatkozva kezdték, és buzgón ecsetelték, hogy milyen haszna lesz az államnak abból, ami — az ő érdekük. Ez a nő ott most már egy fél órája ezt teszi. Firstówna szeme pedig azt mondja: vak vagy, hogy nem látod...

Nem látta. Egyszerűen semmi jót nem nézett ki ebből az üzletből. Közpénzt fecsérelni holmi görlökre!

Félbeszakította Gaysse asszony szóáradatát.

— Nagyon sajnálom, az időm nem engedi... — s már tuszkolta is kifelé mindhármójukat. Firstównának hosszan csókolt kezet, várva egy kicsit, de a lapos, csúnya körmű, nagy kéz meg sem rezzent. Zaleska asszonynak előnyére vált a közelség, mert a dühtől kipirult. Utolsónak Gaysse asszony távozott, minden különösebb bosszúság nélkül. Az ajtóból még csókot is dobott feléje.

Burda gondolataiba merülve tért vissza íróasztalához. De még le sem ülhetett, amikor Gaysse asszony újra ott termett — a táskájáért. Ő maga vitte oda neki, a lehető leggyorsabban, rettegve attól a gondolattól, hogy a nő ott fogja folytatni, ahol abbahagyta.

— Ne izgulj — suttogta —, az a görl-dolog marhaság. Nem is arról van szó. Firstównának eszébe jutott, hogy... Én meg csak ürügyül használtam fel, hogy bejuthassak hozzád...

— Drágicám, valóban nincs időm...

— Tudom, tudom! Tulajdonképpen én is hivatalos ügyben... Olyan munkát végzek ti értetek...

— Hogyne, olvasom a cikkeidet. Csakhogy...,

— Ugyan mit, a cikkek! Hát lehet azokban értelmeset írni? Csak fecsegek.

— Ezt észrevettem — sóhajtott Burda.

— Eredj már! Szörnyen nagyképűek lettetek most mindnyájan. A tömeget, a szürke embert már nem is veszitek észre. Pedig annak szórakozás kell! Megyek már, csak mondj valamit, hadd legyen érdekes fecsegnivalóm!

— Miről?

— Te mondd meg, hogy miről fecsegjek!

— Ugyan, drágicám! Mit mondjak? Hogy lesz-e háború? Hát nem lesz. Ennyi elég?

— Marhaság. Nekem nem országos politika kell, értsd meg! Azt elintézem magam. A hús lehet ugyanaz, csak a mártáson múlik, a köreten, a tálaláson, hogy főtt marhahús lesz-e belőle vagy tournedos à la béarnaise. Nekem részletek kellenek, valami jó pletyka.

— Még mit nem! Ezzel rossz helyre küldtek. Nem az én reszortom.

— Akármi lehet. Értsd meg! Legalább, hogy milyen ruhában volt Kwiatkowski a tegnapi banketten? Hogy hol tölti a szabadságát Świętosławski?

— Minek ez neked?

— Jaj, de nehézfejű vagy! Ha azt mondom: remek a hadseregünk, senkitől sem félünk! Akkor azt felelik: tudjuk, már hallottuk, és végig sem hallgatják. De ha azt mondom: tegnap Kwiatkowski bankettjén voltam, gyönyörű, ezüstszínű nyakkendője van, s csak ezután folytatom azzal, amit ő a hadseregről nyilatkozott, akkor hegyezik a fülüket, és kitátják a szájukat. Érted?

Burda tagadóan rázta a fejét, karonfogta a nőt, szinte gyengéden, de már tolta is az ajtó felé, hiába próbált Gaysse asszony ellenállni. Már csak két lépésnyire voltak az ajtótól, amikor a nő elkeseredetten sziszegte a fülébe:

— Tudom, tudom, te semmit sem adsz ingyen. Nos, örülhetsz, Trymer barátod összeveszett Firstównával.

Burda megállt, nem mozdult.

— Nem, szakítani nem szakítottak — folytatta Gaysse asszony, kárörvendően pillantva rá. — Csak az történt, hogy Nelly az ötletével először Trymerhez szaladt, és az alaposan lehordta érte.

— Ugyan miért?

— Nem tudom. Bizonyára féltékenységből. Hogy a tisztek közt akar lófrálni, márpedig a mi lovasságunk még Kis Szent Terézt sem tartaná tiszteletben. Aztán hozzám jött panaszkodni, hogy milyen durvák a férfiak. Nem sokat haboztam, karonragadtam, és csak az illendőség kedvéért hoztam egy harmadikat is, csinos, ugye? És egyenest tehozzád! Te pedig még egy buta kis pletykát is sajnálsz tőlem...

Hogy megszabaduljon tőle, gyorsan elmondott egy fél tucat egészen jelentéktelen dolgot. Gaysse asszony lelkendezve hálálkodott, különösen a miniszterelnökné legújabb afférjáért: részegen betörte egy kávéház ablakát. Ettől valósággal tűzbejött:

— Semmi sem emeli annyira a közlelkesedést, mint a virtus, az ötlet, a szellem! Különben is jó, ha az állami méltóságok úgy viselkednek, mint az átlagemberek, nem igaz?

Burda nem volt erről meggyőződve. Végre sikerült kituszkolnia. Haśkót hívta. Néhány pillanatig gondolkodott, aztán utasította, hogy a rendelkezési alapból utaljon ki szubvenciót katonai kulturális rendezvényekre.

— Persze okkal-móddal! Nem nyakló nélkül, teli marokkal, ahogyan nálunk szokás. És legyen szíves ügyelni arra, hogy a műsor színvonalas legyen. Például Giraudoux-tól valamit. Érti? Holmi görlökről szó sem lehet! A dolgot beszélje meg Tarnobrzoska asszonnyal. No és mi van a politikusokkal? Még várakoznak?

— Teljes díszben, államtitkár úr. Három órája ülnek, úgy megpuhultak, mint a kacsapecsenye. — Haśko kellő pillanatban vette észre Burda szemében a megvillanó mosolyt, és habozás nélkül alkalmazkodott a helyzethez.

Burda intett:

— Hát akkor tálalja fel a kacsákat!

Már éhes volt, de az az öröm, hogy megfejtette Firstówna szemének rejtélyét, még erősebben a fejébe szállt, mint ha pálinkát ivott volna. Ahogy mondani szokás: csekélység volt, de jólesett. Felüdülést jelentett, még a politikusokra is tellett belőle.

Négyen voltak. Elsőnek Pusztański lépett be. Őt Burda úgy ismerte, mint a tulajdon tenyerét. Karolina első férje az utóbbi időben megöregedett, teljesen megkopaszodott, álla alatt lecsüngött a bőr, keze csúnyán reszketett. Mögötte lépdelt a vörösbajszú, alacsonyhomlokú, zömök Gawałek: a Lengyel Szociáldemokrata Párt új üdvöskéje. Burda elfintorította az orrát: ezt az embert veszélyesnek tartotta. A harmadik volt az ugyancsak alacsony Kulibaba: kövérkés, pirospozsgás, cvikkeres ember, ő volt a legfiatalabb. Leghátul Potocki[2].

Burda nem mozdult íróasztalától, így üdvözölte őket, hogy máris hangsúlyozza, milyen kevés fontosságot tulajdonít látogatásuknak. De hogy ezt fölösleges duzzogás nélkül vegyék tudomásul, a mosollyal nem fukarkodott. Meg kellett azonban állapítania, hogy csak mérsékelt hatást ért el. Potocki láttára színlelt csodálkozással összecsapta kezét, hogy legalább mosolygásra késztesse őket.

— Szenátor uram, hát maga is? Maga is az ellenzékkel tart?

— A kérdést nem értem — hangzott hidegen a válasz. — Azért csatlakoztam ezekhez az urakhoz, hogy a politikai platform olyan széles legyen, amilyent a jelen pillanat megkövetel. Nem bántam meg. Meggyőződhettem, hogy a társadalmi rétegek képviselőinek az államigazgatás irányában tanúsított magatartása nem merő kitalálás.

Burda jókedve elillant. Száraz hangon kérte, hogy foglaljanak helyet — de ezzel elkésett, mert Gawałek már közben leült, sőt rá is gyújtott. A többiek némán helyezkedtek el. Haśko megállapítása — hogy megpuhultak —, mint rendesen, tévesnek bizonyult.

— Az urak meg fognak bocsátani nekem — kezdte Burda.

— Talán túl sokáig várakoztattam önöket, de nem szándékosan. Mivel szolgálhatok?

Összenéztek, mintegy a tekintetükkel nógatva egymást. Pusztański lebiggyesztette alsó ajkát: talán fáradtságát akarta mutatni, Potocki büszkén pihent iménti támadásának babérjain. Kulibaba kissé fészkelődött. Gawałek kezdte:

— Én a diplomáciában nem vagyok jártas. — Hangja nyomatékos, kemény volt; megedződött az örökös kiabálásban. — Egyébként sincs idő hosszas kertelésre, és amúgy is elvesztegettünk három órát. Egyszóval: azt szeretném tudni, szándékozik-e a kormány tárgyalni a pártokkal, avagy továbbra is semmibe vesz bennünket. Ha tárgyalni akar, akkor legfőbb ideje, ha pedig nem, úgy is jó, legalább tudni fogjuk, hogy nem kell tekintettel lennünk a kormányra.

Kulibaba még kétszer megrándult a karosszékben, majd kissé éles hangon avatkozott bele a beszélgetésbe:

— Gawałek képviselőtársam talán kissé nyersen, de találóan ragadta meg a problémát. A Lengyel Néppárt[3] tagjait nyugtalanítja, hogy a kormány részéről semmiféle kezdeményezés sem történik a társadalmat illetően. Véleményünk szerint ez ... ez ... ez hallatlan! — bökte ki végül a szót, majd ijedten meglapult: vajon nem volt ez túl erős?

— Kérem, kérem! Csak folytassa — szólalt meg Burda elkomorodva, mert szerinte a „társadalom" ostobábbnak mutatkozott, mint gondolta. A következő pillanatban kivetette a csalétket Kulibaba felé:

— Kormányunk a legnagyobb figyelemmel fogadja a társadalom képviselőinek véleményét. Parancsoljanak ...

— Nekünk, népieknek egész sereg követelésünk van, ezt kimondom kereken, nem félek a következményektől! — s Kulibaba, megcsillogtatva cvikkerét, büszkén szegte fel a fejét.

— Hát tessék, halljuk!

— Kérem, nagyon szívesen! Az a véleményünk, hogy a jelen pillanatban Lengyelország csakis úgy menthető meg, ha a kormány a társadalomhoz fordul.

— A társadalomhoz fordulni? De hiszen folyton azt csináljuk! Már jegyeztettünk légvédelmi kölcsönt...

— Eh! — kiáltott fel Kulibaba vérszemet kapva, és legyintett.

— Ön ezt butaságnak tartja?

— Én mint a társadalom képviselője... — kezdte újra Kulibaba.

— ...részt vesz a kölcsönbizottságban, nem igaz?

— No és?

— Hát a Honvédelmi Alap dolgában nem a társadalomhoz fordulunk? Nem rendezünk gyűjtést a hadsereg felfegyverzésére? No és a sáncásási akció? Az nem társadalmi akció?

Mialatt a különféle akciókat felsorolta, Kulibaba ábrázatában gyönyörködött, amely kipirult s olyan lett, mint valami felfújt léggömb. A sáncásásnál Kulibaba nem bírta tovább:

— Az államtitkár úr, úgy látszik, hülyének néz minket! Mindez még látszatintézkedésnek sem nevezhető! Semmi egyéb, mint porhintés.

— Hát ön mit javasolna?

— Hogy én? Megváltoztatni...

— A rendszert?

— Világos! — Kulibaba most már elemében volt: — Világos! Rendszerváltozást!

— Nagyon érdekes! — jegyezte meg Burda, és az asztalra tette a kezét. Úgy érezte magát, mint a favágó, aki egy ideig fejszéjével csapkodott egy vastag törzset, most pedig már nincs más tennivalója, mint visszalépni, rágyújtani és figyelni a recsegést-ropogást. — Roppant eredeti politikai koncepció. Háború fenyeget bennünket, és ezért ön azt javasolja, hogy haladéktalanul hajtsunk végre rendszerváltozást. Oszlassuk fel a parlamentet, ugye? És írjunk ki választásokat, ugye? Azután változtassuk meg az alkotmányt?...

— Igen! Igen! Igen! — Kulibaba, mint az a bizonyos leomló nyír- vagy nyárfa, már csak siettetni tudta tulajdon zuhanását: helyeselt. — Világos! Mégpedig minél előbb!

— Tehát a külső fenyegetés pillanatában legalábbis egy vagy másfél évre teljes belső fejetlenséget kíván ...

— Nem fejetlenséget! — harsogta Kulibaba. — Hanem demokráciát!

— Roppant érdekes! Tehát szabadságot minden politikai irányzatnak?

— Világos! — Ez a szó azt jelentette, hogy Kulibaba teljes lendülettel lezuhant. Már csak a recsegés-ropogás, csikorgás volt hátra.

— Tehát az ukránoknak? Meg a belorusszoknak? A kommunistáknak? — s Burda felemelte hangját, mint egy hitszónok. — Szabad az út, tessék agitálni, válasszák meg azt, akit ők akarnak, nem igaz?

— No nem — hebegte most már a néppárti. — Nem ebben az értelemben ...

— Hát milyen értelemben, ha szabad kérdeznem?

— Hát ... például a mi pártunk ...

— Hogyan? Talán be van tiltva?

— Csak a vegzatúrák, a rendőrségi zaklatások ...

Burda válasza csak egy ujjpattintás volt. Szemlátomást még egy kézmozdulatra sem tartotta érdemesnek a leterített Kulibabát. Pusztański, aki türelmesen bevárta, hogy a néppártit ripityára verjék, most megmozdult karosszékében, és krákogva nekifogott:

— Lehet, hogy az ügyvéd úr kívánságai a jelen pillanatban valóban ... hm ... mondjuk, nem egészen időszerűek. Viszont a kormány részéről is nagyobb megértést szeretnénk. Politikájuknak nem minden részletében ...

— Kérem, konkrétan! — Üres gyomra és a Kulibaba fölött aratott győzelme türelmetlenné tette Burdát.

— Franciaországgal való kapcsolatainkról ...

— Sohasem álltak ilyen szilárd alapokon, mint most!

— Ez némi túlzás! — hangzott Potocki szava. A szenátort már idegesítették az államtitkár sikerei, s úgy látta, ideje beavatkozni. — Franciaország nem bocsátotta meg nekünk az Olza-vidéket[4] ...

— De szenátor uram! Melyik Franciaország? A kommunisták?

— Ugyan kérem! Olvassa csak el a parlamenti felszólalásokat. Minden egyes szó . . .

— Tessék a szavak közt olvasni! Monsieur Bonnet, monsieur Blum[5] hálásak nekünk . . .

— No hallják, uraim! . . . — s Potocki majdnem felugrott.

— Pedig így van, kedves jó szenátorom! Határozottan hálásak. És tudja, miért?

— Érdekelne! Talán azért, mert hátbatámadtuk Csehszlovákiát, Franciaország szövetségesét?

— Pontosan így van. Mert ennek a hátbatámadásnak köszönhető, hogy elhárítottuk a franciákról és magunkra vállaltuk a szerződésszegés felelősségét! Hiszen ez olyan szerződés volt, amelyet már nem tudtak és nem is akartak fenntartani.

Potocki ismét lelohadt. Burda gondolatmenete sokkal nyakatekertebb volt, semhogy mint ízig-vérig „észlény" visszautasíthatta volna. Pusztański, aki régimódi volt, és nem értett az ilyen lóugrásokhoz, még motyogott valamit, ezt azonban Burda már könnyen elintézhette:

— Épp Franciaországon látszik meg legjobban, milyen nagy utat tett meg államunk a Piłsudski-idők óta. Franciaország szemében ma már nem vagyunk a szegény, de bátor és mégis szerencsétlen Lengyelország, amelynek időről időre odavetik az elavult puskákat és kiselejtezett konzerveket! Amelyik téren állva mond köszönetet, és elvégzi a piszkos munkát ezen a rothadt Keleten. Mindeneslányból nagyvilági hölggyé emelkedtünk . . .

— Inkább félvilágivá . . . — Potocki nem mulaszthatta el ezt az olcsó szellemességet.

Kulibaba közben magához tért:

— Hát jó, Franciaország. No de Anglia? Miért kellett . . .

— Hogyhogy miért? Miért történt meg, hogy Anglia, a világtörténelemben először, katonai szövetséget ajánl nekünk?

Most úgy érezte magát, mint egy gengszterfilm hőse, akit

egész csapat bandita támadott meg, s aki egyet ütött, és első támadója már elterült, még egyet üt, és fekszik a másik is, még egyet: a harmadik, közben az első már feltápászkodott, fejét forgatja, tántorogva feláll, de megint rákerül a sor, és újra elterül. Volt valami szórakoztató ebben a játékban. Még gyomrának korgását is elfelejtette, fejét kissé előreszegte, szemével kereste, hogy ki következik? Potocki volt soron:

— Hát rendben van, de miért kell Moszkvában így ... A tárgyalásokat így elhúzni ...

— Moszkvában? Éppen ön, szenátor úr, gróf úr, Wołożyń ura és parancsolója, ön csodálkozik azon, hogy nem kötünk katonai szövetséget Moszkvával? Nohát, mindenre számítottam, de erre ...

— Mit akar azzal, hogy szenátor és gróf? Azért én még gondolkodhatom politikusan! Az oroszok katonai, tisztán katonai jellegű segítsége ...

— ... kétségkívül lelkesedést keltene az egész társadalomban. Például a wołożyńi okos kisparasztok között is. Talán arra számít ön, hogy Kulibaba ügyvéd úr meg fogja győzni őket a Potocki grófok hitbizományának társadalmi fontosságáról? Mármint azok után, hogy új szövetségesünktől a saját anyanyelvükön megtudták, hogy grófok nélkül is megélhetnek, minden ellenkező híresztelés ellenére?

— Államtitkár úr — Potocki újra felállt, s enyhén szoborszerű pózban folytatta —, biztosíthatom, ha a haza érdeke megköveteli, örömmel lemondok személyes ...

— ... személyes érdekéről, rendben van. No de a nemzeti érdekek? Ön a lengyelség védőbástyája a keleti határvidéken! Igen vagy nem? Milyen jogon kívánja elhagyni történelmi őrhelyét?

Erre a kérdésre Potocki már nem tudott elegánsan riposztozni, hát levette szemüvegét, megtörölte, s egy pillanatig nem tudta, újra leüljön-e. Visszavonulását Pusztański fedezte:

— Mindez igaz, nagy általánosságban. A részleteket illetően

azonban jobb volna, ha a közvélemény képviselői több megértéssel találkoznának.

— Mi is jobb szeretnők, ha az államérdekek a közvélemény képviselőinél...

— A kormány összetétele... — kezdte újra Pusztański, Burda azonban olyan erőszakosan vágott szavába, hogy tátva maradt a szája:

— No végre! Tehát nem a rendszer, nem a politika! Hát itt van a kutya eltemetve! Szétosztani néhány tárcát és kész a demokrácia! No lássuk csak közelebbről a dolgot. Mit ajánl fel a tisztelt nemzeti párt[6] például, mondjuk, a postaügyi tárcáért? Teljes támogatást háború esetére? Ha pedig nincs tárca, akkor egy kis felkelést szervezünk, ugye?

— Bocsásson meg, ön tréfát űz egy fontos kérdésből. Válság esetén a morális tényező...

— A morális tényező az elemi közfegyelmet jelenti, és nem a piaci alkudozást. Ön csakugyan azt hiszi: ha Pusztański úr lesz a postaügyi miniszter, akkor társadalmunk jobban fogja bírni az idegháborút?

— Ha a társadalom egységes...

— A mi társadalmunk egységes! Erős, egységes, felkészült! Ez nem üres frázis, és ezt az urak kitűnően tudják. Tudniuk kell, micsoda lelkesedéssel adják oda az emberek utolsó garasukat is a hadsereg szükségleteire, milyen lelkesen ássák az árkokat! Éppen ma volt alkalmam erről személyesen is meggyőződni. Az utolsó csepp vérükig! És jaj annak a bajkeverőnek, aki ezt az egységet a saját egyéni érdekeiért meg akarná bontani! Ezt is nagyon jól tudják az urak. Ezért ne is csodálkozzanak, ha nem sietünk azokkal a miniszteri tárcákkal.

Valamennyien le voltak terítve, s egyiküknek sem szottyant kedve felemelni a fejét. Burda különösebb ellenszenv nélkül nézett végig rajtuk, már sokkal tehetetlenebbek voltak, semhogy veszélyesek lehettek volna. Még a híres kötekedő Gawałek is úgy ült ott, mint a ma született bárány, csak éppen a szőnyegre szórta a hamut, mintegy ezzel mutatva, hogy nem ismeri az úri házak szokásait.

Itt volt az ideje, hogy Burda kegyesnek mutatkozzék:

— Kérem, uraim, azt hiszem, összegezhetjük ezt a szerfelett érdekes beszélgetést. Minden szempontból hasznos volt, mert megmutatta, milyen lehetetlenek azok a vádak, amelyeket túlságosan elsietve vetnek a kormány szemére az ellenzéki pártok képviselői, sőt — s itt egy kissé felsóhajtott — olykor a kormányhoz közel álló körök is. Belpolitikai céljaink közt nincs eltérés, persze, hacsak nem az a célja valamelyikünknek, hogy szabad utat engedjen a kommunistáknak. Külpolitikánk elérte, hogy Sobieski óta első ízben ismét európai nagyhatalom lettünk. Beszélgetésünk során kiderült, hogy mi jobban megvédjük Pusztański úr politikai ügyfeleinek az érdekét, mint amennyire őneki magának futná az erejéből.

Egyikük sem emelte fel fejét, csak Gawałek gyújtott rá megint egy cigarettára, és bodor füstfelhőket eregetett maga elé.

— Ez persze a legkevésbé sem jelenti azt, hogy lebecsülnők az urak támogatását. Csak annyit jelent, hogy a teendőket szét kell osztanunk, különösen a mai helyzetben, amely, mit tagadjuk, nagyon válságos. Mi kormányzunk, mi irányítjuk a politikát. Önök segítenek nekünk, erejükhöz és befolyásukhoz mérten, megdolgozni a társadalmat, hogy teljesíthesse azt, ami a jelen pillanatban a legfontosabb. Azt hiszem, világosan beszéltem, s ha nyersen fogalmaztam volna meg egyet-mást, kérem, bocsássák meg.

Felállt, mint aki nem is számít már egyébre, mint a búcsúzkodásra. Kulibaba kivörösödve, zavartan, késve állt fel, de annál áradozóbban hódolt az éppen elhangzott államférfiúi bölcsességnek:

— Államtitkár uram, a lengyel nép természetesen... Csak lenne tekintettel... Bízunk benne, hogy a kölcsönös megértés formái...

— Igen, igen — vágott szavába Potocki. — Régi néppárti elv: mindig magasra a zászlót, szorítsd keményen — szavalta

lelkesen, de kuncogva tette hozzá: — És gyerünk a kompromisszummal!

Burda volt az egyetlen, aki nevetett. A többinek nagyon is sok volt ez a párbaj. Az államtitkár előjött íróasztala mögül, Pusztańskihoz lépett, kezet nyújtott neki.

— Engedelmével — mondta váratlanul Gawałek, keresztbe téve lábát, és a füstfelhőt egyenesen Burda arcába fújva. — Mindenféle mellébeszélést kellett végighallgatnunk. Hogy a kormány így, a kormány úgy. Valaki még azt hinné, hogy a kormány, ha mi nem volnánk, egy szempillantás alatt mindent pompásan elintézne. Mi szükség van erre a porhintésre, amikor egymás között vagyunk? A kormány igazán azt hiszi, hogy a kommunizmus kérdését elintézheti a golędzinówi rendőrképzővel meg a berezai internálótáborral? És hogy mi fölöslegesek vagyunk? Mi, akik pártunkban nap mint nap megverekszünk a népfrontosokkal? Nekem az egészségem ment rá! Mit csinálnának nélkülünk? Vagy Kulibabáéknál talán kevesen sandítanak a vörösök felé?

— Így van, természetesen — állapította meg Burda, elfintorítva orrát a népszónok közönséges kifejezései és érvei miatt. — Megmondtam, hogy mi nem becsüljük le a társadalom képviselőinek szerepét.

— Nem becsülik le? És ki várakoztatott bennünket három óra hosszat? Aztán meg úgy kezelt minket, mint holmi taknyos kölyköket, mint egy régivágású nagyúr a ...

— Fogjuk rövidre! Mit akar? — kérdezte Burda, megint nekigyűrkőzve a viadalnak.

— Nagyon sokat akarok, és eszem ágában sincs, hogy ingyen támogassak egy tőkés kormányt. Nem fognak könyöradományokkal lekenyerezni.

Kényelmesen állt fel ültéből, mintha a többiek tekintete emelte volna fel. Kulibaba máris ott termett mellette, még Pusztański is tett feléje egy fél lépést, mert őt is csábította a remény, hogy megfizethet az iménti vereségért. Gawałek nem minden megvetés nélkül mérte végig őket, azután Burdához fordult, és minden bizonnyal vastagon odamondogatott

volna neki, ámde az ajtó halkan csikordult, Haśko gyíkként elsiklott a karosszékek és a politikusok mellett, Burda füléhez tapadt, és belesúgott — látszólag diszkréten, de azért úgy, hogy meghallják és beleremegjenek — egyetlen szót, annak az embernek a nevét, aki váratlanul érkezett, és kint várakozik.

Burda egyébként is könyörtelenül kitessékelte volna a jeles politikusokat, de a Gawałek-féle szónoklat Damoklész-kardja még jobban sürgette. Mintegy tanácstalanul széttárta karját, és nekigyűrkőzött, hogy rendre kezet rázzon velük. Gawałek azonban visszahúzta a kezét, és kabátja alá dugta.

— Tudtam! — háborgott. — Itt nem szoktak szóba állni a néppel.

Aztán előhúzta kezét, s egy négyrét hajtott papírt lobogtatott meg Burda orra előtt.

— Itt minden le van írva. Nincs mit hozzáfűznöm. A kormány választhat: vagy-vagy!

Mind egyetértően bólogattak. Burda átvette a Gawałek-féle ultimátumot, másik kezével pedig sorra tuszkolta őket könnyedén az ajtó felé. Nem tanúsítottak fölösleges ellenállást, úgy érezték, hogy némi elégtételt kaptak. Burda dühösen pillantott a papírra.

Társadalombiztosításról, rendőrtisztek és szociáldemokraták összetűzéseiről, újonnan választandó polgármesterekről, ittott elbocsátott fogyasztási szövetkezeti alkalmazottakról volt benne szó.

Tehát ez volna a másik „vagy"? Éhségtől korgó gyomrából önkéntelenül nevetés bugyborékolt fel. Ledobta magát karosszékébe, lába meg-megrándult, néhány pillanatra teljesen elernyedt, s akkor vette észre titkárának csodás átváltozását.

Haśko, mielőtt az utolsó politikus mögött becsapódott volna az ajtó, máris az ablaknál termett, szétrántotta a függönyt, hogy a Gawałek-féle cigaretta és a leheletek bűze szabadon elillanhasson, aztán gyorsan összeszedte a hamutálcákat, tartalmukat beleszórta a papírkosárba, mindegyiket megtörülte zsebkendőjével, s minthogy a szőnyegre is hullott

hamu, letérdelt, elfújta, zsebkendőjével elsöpörte. Mindezt frissen, villámgyorsan végezte el, aztán felpattant, futó pillantással végigmérte az előkelő dolgozószobát, keresve, hogy van-e még valami szépséghiba.

Ez a nagy igyekezet sértő volt, s Burda mérgesen sziszegte:

— Mi az? Talán egy uralkodót vár?

De azért ő maga is az ajtóhoz sietett, hogy üdvözölje Vestri urat, és képtelen volt fékezni kezének lendületét.

Vestri azonban késett, és Burda nem bírta ki tovább egy percnél, lassan kinyitotta az ajtót. Kis csoportot pillantott meg, amelynek tagjai egy szürkeruhás, alacsony férfi körül nyüzsögtek. Az imént kituszkolt politikusok vették körül azt, aki miatt távozniuk kellett. A legfürgébbnek Pusztański és Potocki látszott. Amikor Haśko, Burda haragos pisszentésére, meghajolt Vestri előtt, és befelé invitálta a dolgozószobába, azok ketten még elkísérték, hogy meghallják a kegyesen megígért esti találkozás helyét és időpontját.

Hja, a derék lengyelek! Burda keze ökölbe szorult a sértett nemzeti büszkeségtől. Micsoda hajlongás egy jöttment külföldi fickó előtt! Tulajdonképpen ki ez az ember? Olasz? Francia? Belga? Svájci? Világpolgár, akinek milliók vannak a zsebében, tízegynéhány évvel ezelőtt fészkelte be magát ebbe az országba. Amazok pedig mégsem akárkik: Potocki szenátor a legősibb honi arisztokrácia képviselője, Pusztański pártelnök a nemzeti demokrácia pillére, nagy bankember. És körülrajongják ezt az alakot, egészen az ajtóig kísérik. Ej, mutassuk meg a fickónak, hogy ennek az országnak nem minden nagyja ilyen szolgalelkű!

Gyorsan becsukta az ajtót, lábujjhegyen íróasztalához szaladt, sietve belevetette magát karosszékébe, szétteregette az aktahalmot. Amikor Vestri belépett, már megjátszotta a munkájába merült államférfit, aki egy pillanatra mégis kissé barátságos, kissé felületes mosolyt erőltet arcára. Nem volt könnyű dolog. Egy pillanat alatt átvillant az agyán, hogy mi lehet a látogatás célja. Bizonyára a Piekary-ügy, pontosabban: a Polonia-tárna.

3

Vestri sokáig habozott, mielőtt elszánta magát erre a látogatásra. Tulajdonképpen csak az angol követségen folytatott beszélgetése adta meg a döntő lökést.

Snow követről kiderült, hogy nagyszerűen ismeri azokat a manipulációkat, amelyeket Vestri néhány hónappal ezelőtt indított el. Ez nem is érte váratlanul Vestrit, könnyen elképzelhette, hogy mozgolódásait szemmel tartja valaki. S ráadásul Snow nem is leplezte, hogy Vestri kezdeményezései nem tetszenek neki. Volt egy pillanat, amikor Vestri tragikus arckifejezésétől félrevezetve, Snow odáig ragadtatta magát, hogy feltárta kártyáit. Azt javasolta, hogy egyezzenek meg, osszák fel egymás közt befolyási övezetüket, még azt is megemlítette, milyen hagyományos baráti szálak fűzik össze az Egyesült Királyságot a skandináv országokkal, s megemlítette, milyen természetű objektumokat szeretne a brit befolyás övezetébe vonni.

Vestri úgy tett, mintha meg akarná fontolni a javaslatot, s hajlana az ügy barátságos elintézésére. Búcsúzáskor Snow még egyszer összeráncolta vörös orrát, megigazította szemüvegét, amitől lófeje még jobban megnyúlt — megpróbált tréfálkozni, de csak szaporította balfogásait: megkérdezte, hogy Vestri nem szándékozik-e felkeresni Burdát. És Vestri tagadó válaszára Snow oly leplezetlen megkönnyebbülést

mutatott, hogy tulajdonképpen ezzel döntötte el a látogatás kérdését.

Vestri felkészült az újabb beszélgetésre, amelyet ennek a „majdnem-nagyhatalomnak" „majdnem-miniszterelnökével" akart folytatni. Nem volt nehéz kitalálnia Snow célzásának — a skandináv—brit barátságnak — értelmét és a búcsúzáskor mutatott megkönnyebbülés rejtélyét. Burda néhány évvel ezelőtt jelentős kölesönt kapott egy bizonyos svéd fémkohászati konszerntől. Akkoriban vásárolta fel a sziléziai Piekaryban működő, csődbe jutott bányavállalatot, modernizálta, majd teljes kapacitással megindította. A közvélemény nem vette volna észre az eseményeknek ezt az egybekapcsolódását, ha a sajtóban nem jelent volna meg néhány célzás, amely — bár nevekről a bevett szokás szerint nem történt említés — felhívta a közfigyelmet arra a nyugtalanító jelenségre, hogy a külföldi tőke felvásárolja a hazai üzemeket bizonyos „a kormánykörökhöz közelálló személyek" közvetítésével.

Ezek az előzmények tették lehetővé Vestrinek, hogy kiegészítse és összefüggéseiben megismerje az ország politikai képét, amelynek általános vonásait már korábban ismerte. A személyes és csoport-gyűlölködések tucatjai közt, amelyek a Nemzeti Egységfront vezető köreiben kifejlődtek, nem utolsó szerepet játszott az az ellenségeskedés, amely Burda és a hadsereg „szürke eminenciása", bizonyos Rąbicz-Trymer között dúlt. Általában azt beszélték, hogy nő van a dologban. Vestrinek viszont sikerült felfedeznie a gyűlölség legfőbb forrását: Trymer volt az, aki a Piekary-bányával kapcsolatban szárnyra bocsátotta a pletykát. Vajon honnét szerezte értesüléseit? Mindenesetre sikerült olyan csapást mérnie Burdára, hogy kís híján kibuktatta a biztos államtitkári székből.

Vestri végül mégis bejelentette magát Burdánál. Snow játékait nem értette még teljesen, és saját terveit sem dolgozta ki végleg. Viszont elég sokáig forgolódott gazdasági körökben, gyakran volt dolga politikusokkal, s volt alkalma meggyőződni arról, hogy bizonyos esetekben nem is kell töb-

bet tenni, mint azt, amit az ellenfél a maga részéről nem tart kívánatosnak.

Burda hűvösen fogadta. Ezért Vestri nyomban gyanút fogott, hogy Snow előre figyelmeztette az államtitkárt látogatására. Csakhamar megértette azonban, hogy az államtitkár tartózkodó magatartásának más volt az oka: bizonyára még nem tudja, mit jelent mostanában a Vestri név. Ez kapóra jött neki. Lehetővé tette ugyanis, hogy szélesebb területen mozogjon, országos érdekekre hivatkozzék, egyszóval, hogy elrejtse azt a rossz szagot, amely az effajta beszélgetések mögül rendszerint előtör.

Ünnepélyes kijelentéssel kezdte. E súlyos történelmi pillanatban a lengyel (a „lengyel" szót különösen hangsúlyozta, hogy eleve kizárjon minden kétséget nemzeti öntudatát illetően) — tehát a *lengyel* gazdasági körök minden erejükkel segíteni kívánják az országot...

— Éppen ezért bátorkodtam néhány percet elrabolni az államtitkár úr értékes idejéből, hogy szíves közvetítésével a kormány elé terjesszek egy bizonyos elgondolást, amely, véleményem szerint, érdeklődésre tarthat számot. Köztudomású, hogy bizonyos körök, például a kommunisták, nem riadnak vissza olyan vádaktól, melyek szerint a nemzetközi nagytőke — különösen az amerikai, de részben az angol is — segítette hatalomra Hitlert, és mindmáig pénzügyi támogatást nyújt neki. A nemzeti szocialisták pedig azt hangoztatják, hogy Németországban megdöntötték a kapitalizmust, és minden lehető alkalommal kígyót-békát kiáltanak az amerikai plutokráciára. Hol az igazság? Az igazság, mint rendszerint, középütt van. Nem kétséges, hogy bizonyos amerikai bankházak jelentős befektetéseket eszközöltek Németországban, arra számítva, hogy Hitler megmenti azt az országot a kommunizmustól, s így épen maradnak azok az ipari beruházásaik, amelyek korábbi keletűek, főleg a Rajna-vidéken...

— Hm — vágott szavába Burda. — Jólesik hallanom, hogy egy bankár osztozik a kommunisták véleményében.

— Csak részben, államtitkár úr, csak részben. Néha a

kommunistáknak is igazuk van, éppen ezért olyan veszedelmesek. Vajon harcolnánk-e ilyen elkeseredetten, mondjuk, holmi anarchisták ellen? Az ostoba ellenség néha egyenesen kapóra jön...

— Jó, jó, bocsásson meg, folytassa!

— Tehát a kommunisták elfelejtik, hogy a felsőbb pénzügyi körökben, a hírhedt „nemzetközi tőke" kusza világában, a Citykben és Wall Streeteken a valóságban távolról sincs meg az az összjáték vagy egység, amit a kommunisták állítanak róluk. A valóságban a felsőbb pénzügyi körök Olimpuszán szünet nélkül elkeseredett, s az eszközökben egyáltalán nem válogató harc folyik. Joggal állíthatjuk, hogy az amerikai tőkének egy jelentős és befolyásos része komolyan leköteleze magát Hitler ügye mellett, ám ugyanolyan határozottan állíthatjuk azt is, hogy egy másik, bár gyengébb, de azért figyelemre méltó csoportnak érdekében áll keresztezni az előbbiek terveit.

— Rendkívül érdekes! — jegyezte meg Burda Vestrire nézve. Amaz úgy érezte, hogy most már kevesebb tartózkodás van benne. — Tessék csak, tessék, folytassa!

— Tehát, államtitkár úr, a legfontosabbat már elmondtam. A stratégiai terv kézenfekvő. Egyébként nem vagyok annyira önhitt, hogy azt képzeljem: ön most először hallja ezeket a dolgokat. De ki kell dolgozni a taktikát is. El kell érnünk, hogy a német—amerikai körökkel vetélkedő amerikai tőkecsoportok érdeklődjenek Lengyelország iránt...

— Hát Harrimannek már van nálunk egy és más...

— No igen, igen — legyintett Vestri. — Harriman, ez rendben van. S azonkívül van itt mindenféle francia meg belga meg svájci... Csakhogy... valljuk be töredelmesen, a nemzetközi nagytőkések nem táplálnak különösebben gyöngéd érzelmeket az iránt az ország iránt, amelyben tőkéjüket befektették. Nyilván nem titok ön előtt, hogy az idei év kezdete óta a lengyel részvények Brüsszelben, Párizsban és Zürichben elég rohamosan zuhannak. Kisebb francia konszernek egymás után dobják a piacra a lengyel vasutakban, bányák-

ban, gyárakban vállalt részesedésüket. Őszintén megmondom: előfordul, hogy éppen németeknek adják el...

— Ugyan, ön túloz — jegyezte meg Burda elfintorodva, mintha fejfájás kínozná.

— Államtitkár úr, ön bizonyára tájékozva van azokról a tárgyalásokról, amelyek a jelen pillanatban is folynak, a herby—gdyniai vasútvonal[7] francia részvényeinek a németek részére való átadásáról.

Ezt olyan hangon mondta, hogy Burdának egyszerűen lehetetlen volt akár csodálkoznia, akár tiltakoznia. Csak annyit tehetett, hogy széttárja karját, vagy — ami még jobb — lenézően legyintsen:

— Annál jobb. A németeket könnyebben billenthetjük majd ki ebből az üzletből.

— No, ezt nem tudom — s Vestri felsóhajtott, de közönyösen. — Lengyelország irányában továbbra is a franciák szerepelnek tulajdonosként.

— Ön tudhatja, hogy Franciaország miatt nekünk már régóta nagyon kevéssé fáj a fejünk.

— Talán joggal. Egyszóval, államtitkár uram, a koncepció egyszerű: a nemzetközi tőke számára új befolyást kell teremteni Lengyelországban.

— Hajaj, kedves uram!

— Tudom, hogy ez nem egyszerű feladat. De máris legalább két előnyös körülmény van. Az első: a kormány határozott kommunistaellenes állásfoglalása. Az amerikai pénzember bízni fog abban, hogy itt nem vész el a pénze holmi forradalomban. Ebből a szempontból kormányunknak a szovjet segítség kérdésében elfoglalt álláspontja rendkívül hasznos. Az angoloknak azokat a manővereit, hogy Oroszországot bevonják egy Hitler-ellenes akcióba, Amerikában nem fogadják rokonszenvvel. Másodszor: Lengyelország mindig olyan ország hírében állt, ahol lehet ugyan veszíteni, de nyerni is, mégpedig gyorsan és sokat. Az az új válság, amely tavaly óta Amerikában mutatkozik, még inkább előmozdítja az

effajta, hogy úgy mondjam, részben kalandor jellegű terveket.

— Elvben, kedves uram, elvben teljesen egyetértünk. No de gyakorlatilag...

— Ezek nem fantazmagóriák, államtitkár úr! Az én bankházam felajánlja közvetítését. Hála istennek, jó kapcsolataink vannak Nyugat-Európában, s ami még fontosabb: Amerikában. Ez hármas előnyt jelent, mégpedig azonnal is, meg hosszúlejáratra is. Először: devizát. Hamarabb vásárolhatunk majd fegyvert és stratégiai nyersanyagokat, nem kell várnunk, míg a franciák vagy az angolok a parlamentjeikben ilyen-amolyan hiteleket szavaznak meg a koldus Lengyelországnak. Másodszor: hazánk védelmére olyan, mégpedig hatalmas erőket mozgósíthatunk, amelyek jelenleg közönyösek vagy éppenséggel ellenségesek. Nyilván egyetért velem, államtitkár úr, hogy az amerikai befolyásos körök nem látják szívesen birtokaik fenyegetését. Ha már most bevonjuk őket... hiszen érti, államtitkár uram...

Burda bólintott, bár eléggé meglepettnek látszott.

— Harmadszor pedig...

— Vagy úgy! hát ebben az ügyben tanácskozott önnel olyan buzgón Pusztański?

— Államtitkár úr figyelmét semmi sem kerüli el! — mosolyodott el Vestri. Tárgyalásuk hivatalos része véget ért, és Burda alkalmat nyújtott neki, hogy rátérjen a konkrétumokra. — Persze kétségtelen, hogy a lengyel bankok nem nagyon érdekelnek bennünket. Inkább az ipar!

Burdára pillantott, további biztatást várva. Az azonban hallgatott. Vestrinek könnyű volt kitalálnia, mi játszódik le az őszülő, nemesprofilú fejben; miután elaltatta úgynevezett államférfiúi lelkiismeretét, most meg kellett kérdeznie önmagától: és mit nyerek én ezen az üzleten? S Vestri lehetővé tette neki, hogy nyugodtan megemésszen ezt a kérdést. Néhány perc telt el így, mígnem Vestri folytatta:

— Az első lépéseket már megtettük. El kell ismernem, hogy a lengyel gazdasági körök sok megértést tanúsítottak

kezdeményezésünk hazafias céljai iránt. Államtitkár úr természetesen belátja, hogy szükség lesz bizonyos... minek kerteljünk?... bizonyos áldozatokra, a lengyel ipar részéről.

— Áldozatokra? — kérdezte Burda, felvonva szemöldökét.

— Most, amikor a lengyel részvények árfolyama mindenütt zuhan, aligha csalogathatjuk ide az amerikai tőkét, ha magasabb árakat követelünk, mint amit a külföldi tőzsdéken jegyeznek. Sőt ellenkezőleg, hogy fékezzük a zuhanást, ennél az első akciónál áldozatokat kell vállalnunk. Magunk közt, természetesen csak magunk közt szólva: olyan árat kell megszabnunk, hogy a nagy haszon lehetősége ellensúlyozza a háború esetén várható veszteség kockázatát. Érti, államtitkár uram?

Nem látszott rajta, hogy értené. Bólintott ugyan, de olyan mereven nézett Vestri szemébe, hogy az végre elszánta magát a beszélgetés befejezésére, s rátért a lényegre:

— Hát igen. Iparunk vezetői ezt kitűnően meg is értik. Sikerült lekötnöm több objektumot Łódźban, Poznań vidékén, s főleg Sziléziában. Vannak, akik még złotyt is elfogadnak. Büszke vagyok, hogy olyan nemzethez tartozom, amely ilyen órákban ennyi önfeláldozásra hajlandó. Ebben az esetben természetesen tízegynéhány százaléknál többet fizetünk. Bizonyára úgy kalkulálnak, hogy szabadpiacon vásárolhatnak devizát vagy pedig aranyékszerekben, szőnyegekben, festményekben tezaurálhatják a pénzüket.

— Megálljon! Azt mondta, tízegynéhány százalék? — kérdezte Burda ideges mozdulattal. — Hát akkor devizában mennyit fizetnek?

— Ez attól függ. Mármint az objektumtól. — S Vestri most már egyenesen a tárgyra térhetett. — Államtitkár úr meg fogja érteni, hogy ipari vállalatok, különösen a kisebbek, kevésbé csábítják ezeket a... bocsásson meg a kifejezésért... ezeket a faragatlan amerikai trógereket. Ezzel szemben — s itt már némi gúnyt is megengedett magának —, ezzel szemben egy bányaüzem, például egy szénbánya, különösen a

kokszoló, amely a magva, központja, alapja minden iparnak, különösen, ha korszerű, gépesített üzem, akkor ...

Ezzel olyan pontos leírást adott a Piekaryban levő Poloniatárnáról, hogy ezek után nyugodtan elhallgathatott. Burda kissé elpirult, összeszorította ajkát, szeme a perzsaszőnyeg bonyolult mintáját tanulmányozta. Végül rekedt hangon szólalt meg:

— Tehát?

— Tehát — felelte Vestri megkönnyebbült sóhajjal —, tehát ilyen esetben felmehetünk ötven százalékig ...

Burda szeme megvillant. Felemelkedett karosszékében, majd hirtelen megfontolással ismét lehiggadt, és bizalmatlanul kérdezte:

— A névérték alapján?

— De államtitkár úr! — Vestri valósággal megrettent ettől a szent együgyűségtől, és óvatosan, gyengéden, mint valami beteg gyereknek, kezdte magyarázni: — Az utolsó hét tőzsdei jegyzéseinek középárfolyamát számítva ... Amint parancsolja: a párizsi, brüsszeli, zürichi jegyzés szerint ...

Burda olyan jegessé vált, hogy ez az óvatos gyengédség nem tarthatott tovább. Vestri hát ismét nem minden gúny nélkül vetette oda:

— Azt hittem, államtitkár úr méltóztatott figyelembe venni az ügylet jellemzéséül előbb elmondottakat, bár kissé bonyolultak voltak ...

— Persze, hogy figyelembe vettem.

— És a dátumokat, államtitkár úr, a dátumokat. Március óta a helyzet napról napra feszültebb. Most pedig augusztus végén vagyunk. Ha két hónappal ezelőtt értünk volna ide ...

Burda váratlanul felállt.

— Sajnálom, hogy nem korábban tájékoztatott engem erről a mindenképpen érdekes manipulációról. Hát ... sok sikert kívánok ...

Vestri mosolyogni próbált. Szintén felállt, motyogott valamit arról, hogy egyes eseteket különleges elbírálásban lehet részesíteni. Eszébe jutott Snow jókedvű mosolya, és határo-

zottan érezte, hogy túllőtt a célon, mert a Poloniát feltétlenül meg kellett volna vennie, még túlfizetés árán is.

Burda azonban begombolkozott, s további próbálkozására valósággal udvariatlanul azt válaszolta, hogy szép idő van. Nem volt más hátra, mint búcsúzni. Vestri elégedetlen volt önmagával. Min múlt a dolog? Azon, hogy keveset kínált? No jól van, de hát elvégre egy majdnem-miniszterelnök sem lehet egészen vak. Még Lengyelországban sem. Valószínűbb, hogy véletlenül érzékeny pontján érintette. Ezeknél a lengyeleknél sosem lehet kiszámítani. Van úgy, hogy ingyen belemásznak az ember zsebébe, még ujjonganak is a gyönyörűségtől, máskor pedig ...

4

Markiewicz még márciusban kapta meg a behívóját. Különösebb izgalom nélkül vette tudomásul. Krasnéban mint tanító tengette életét, amely eléggé terhes volt ahhoz, hogy sorsának ilyen gyökeres változása legalábbis ne aggassza. A háború lehetőségében nem hitt. Szinte hihetetlennek érezte, hogy a sötét, esőbefulladt esték, a svábbogarak, a repedezett, agyaggal tapasztott tetőgerendák, a tej meg a krumpli, a fal mögött jajveszékelő Bondarné, az ő egész eddigi világa valaha is széthullhasson. Kolléganője, az Augustyniak-lány, aki Smolewiczéből került oda, elkísérte a szekéren Wołożynig. Még látta a lány hirtelen megnyúlt arcocskáját, meg fejkendőjét, melyet egyszer csak a szemére szorított. „Szép dolog! Csak nem bolondult belém a leányzó?" — gondolta Markiewicz.

Azután elővette zsebtükrét, megnézte magát benne. A tükör olyan kicsi volt, hogy csak az orrára tellett belőle. Persze nem római, görög vagy föníciai orr, hanem közönséges vörös orr volt nagy, vaskos cimpákkal. Tökéletesen igazolta az „Ormány" csúfnevet, amellyel Markiewiczet még az iskolában tüntették ki. A szeme és homloka viszont — az orra nélkül — igen könnyen elfért a kis tükörben: kék szeme ugyanis apró, homloka pedig keskeny, alacsony volt. A szája? No, az éppen beleillett volna az egyvelegbe, ha az egész

együtt el nem nyomja. Nem is szólva az álláról, amelyen kis gödröcske ékeskedett. Elálló fül, gyér, de bodros haj egészítette ki a képet, s az egész ember nem volt magasabb, mint százhatvanhat centiméter.

Hátha nem is ő, Markiewicz volt az, aki megríkatta azt a lányt? Hátha csak a régi smolewiczei esték emléke? Ezek az esték semmivel sem voltak különbek a krasnéi estéknél; a sövények mögött süvölt a hóförgeteg, az utak márciusi olvadáskor sártengerré változnak és riadt gyerekeknek kell fejükbe verni meg nem értett verseket, dalokat. S mindezt százegynéhány złotyért, amelyből még hol beteg nővérének, hol anyjának is kellett küldenie húszat. Közben pedig az évek szinte mellette futottak el, egymás után. Milyen üde, milyen ragyogó volt ez az Augustyniak-lány öt évvel ezelőtt, azon a gazdabálon! Most hány éves lehet? Huszonnégy? Huszonöt? És máris fonnyad...

Nem, nem Markiewicz csalta ki a lány szeméből a könnyeket. S mit tehet egy férfi, ha ilyen következtetésre jutott? Álljon az ablakba, fütyörésszen valami divatos nótát, talán a Wojenkát? Esetleg kibámulhat a nyírfaligetre, amely a fenyők szomorú zöldje közt rohan tova, lesheti a beázott, megfeketült viskókat, amint ritkán, félóránként egyszer felbukkannak a sínek mellett, nézheti az őszi vetést, amely már felüti fejét a hó alól a homokos Niemen-vidék halmain — és többé nem gondol Smolewiczére.

Ez a fél év villámgyorsan múlt el. Markiewicz zászlós nem is sejtette, hogy ilyen könnyen jut majd át a tartalékhadosztály megalakításának zűrzavarán Podlasiéban, amely épp olyan mocsaras-sáros volt, mint Wołożyn. Megtanult vezényszavakat üvölteni, megtanulta, hogyan jelentse elöljárójának, hogy szakasza készen áll a többé vagy kevésbé jelentős feladat végrehajtására: az őrszolgálat ellátására, krumplihámozásra, kapcavizitre. Megtanulta, hogy kell óvatosan elkerülni a főtörzsőrmestert, és miért kell reszketnie Wojtyła tábori csendőrhadnagy előtt, s már tudta, hogyan szunyókálhat

ügyesen azokban a szerencsére ritka órákban, amelyekben a katonai szabályzatot próbálták a fejükbe verni.

Ez idő tájt nagymértékben tágult szellemi látóköre. S nem is ment nehezen. Hiszen már Krasnéban is ki volt az, aki megrendezett minden lehető ünnepséget és összejövetelt: madarak és fák napját, anyák napját, a szövetkezeti napot, a katonák hetét, március tizenkilencedikét, május harmadikát, november tizennegyedikét?[8] Ki lett volna, ha nem ő, aki megszervezte az éljenző kórust Mościcki elnök, Śmigły-Rydz marsall tiszteletére? Végül ki volt az, aki a községi elöljáróság emberével végigjárta a parasztházakat, hogy a különféle honvédelmi alapokra, légvédelemre és hasonlóra gyűjtsön? Mindezek során néhány megbízható világnézeti pillért épített magának, ilyeneket, hogy: erő, összefogás, harckészség, és egyetlen tapodtat sem! Csak a katonaságnál értette meg, milyen fontos pillérek ezek. Szürke, kemény betonjukból csakhamar csinos, de ugyancsak szilárd épület keletkezett. Megismerte a géppisztoly mindenható erejét. S valahányszor a lengyel lovasság fölényéről szóló történeteket hallgatta, ismét eszébe jutottak saját előadásai, amelyeket valamikor a kirchholmi, hotyini, bécsi, somosierrai csatákról tartott.[9] Mármost e két elemnek, a tüzelésnek és a gyorsaságnak összekapcsolása — így jellemezte ezredük Clausewitze[10], Nietaczko őrnagy, a törzskar feje, a géppuskás lovasdandárt — no ez valósággal természetfölötti erőt képvisel. Hogy nem ébredtek-e benne kételyek? Bizony ébredtek. Talán nem hallott tankokról, repülőgépekről? Persze, hogy hallott. Csakhogy tankjaink nekünk is vannak — gondolta —, bár ezeknek értéke a lengyel országutak világában szerfelett korlátozott. Hát a repülőgépek? Az egész világ tudja, hogy Żwirko meg Wigura egy lengyel RWD-gépen minden német pilótát legyőzött!

Markiewicz inkább csodálkozott a németeken, hogy lám, megint nem férnek a bőrükbe. Néhányszor különös hangulatváltozáson ment keresztül: amikor már-már úgy látszott, hogy a világhelyzet megnyugszik. Szóval megint vissza az iskolába? Nem tudta, mit érezzen ...

Augusztusban a hadosztályt Varsó közelébe helyezték át. E bonyolult művelet előkészületei sokáig elhúzódtak. Az indulás napját és a menetirányt ötször is megváltoztatták. Végül a trénoszlop az országúton haladt, a gyalogság pedig két mezei utat dagasztott. Hogy miért nem vonaton ment? Nem érdemes: sokba kerül, s azonkívül a gyalogságnak edződnie kell. Csak a törzskart küldték vonaton.

Markiewicz életében először látta Varsót. Azelőtt rendeztek ugyan iskolai kirándulásokat, de honnét vette volna ő akkoriban a szükséges néhány tucat złotyt? Elég az hozzá, hogy most elképzelhetetlen élményben volt része. Milyen tiszta, sima, széles utak, milyen hatalmas hidak a Visztula felett, amely most, ebben az augusztusi hőségben valósággal kiszáradt alattuk. Óriási házak, sokféle díszítéssel — mindez gyönyörű szép volt. A Napóleon téren teljes negyedórát ácsorgott, bámulta a felhőkarcolót. No és a forgalom! No és a nők!

Egyenruhája valóságos jótétemény volt. Katonasapkában nem látszott, milyen kevéssé vonzó a homloka meg a szeme, sőt, a különösen hosszú ellenző még orrának ormótlanságát is enyhítette. Persze egyetlen csillaga majdnem harmincadik életévéhez képest elég kevés volt. De a nők mégis rámosolyogtak. Persze inkább jókedvűen, mint kacéran, de mosolyogtak.

A főváros csakhamar más kellemetességeit sem tagadta meg tőle. Valami felettes szervtől utasítás érkezett, hogy egy csapatot „különleges megbízatásokkal" kell ellátni. A főnök véletlenül éppen Potajałłót, az ő kapitányukat tüntette ki bizalmával, és ezért a hetes számú csapattestet jelölte ki. A tiszti kaszinóban nyomban irigy pletykák keltek szárnyra: hogy palotaőrségre, talán éppen a főparancsnokhoz vezénylik őket. Aztán megnyugodott a közhangulat: csak kivonulásokról volt szó.

Markiewicz hamarosan rájött ezeknek a különleges megbízatásoknak az ízére, bár nem csekély gondot okoztak neki. Tíz órakor a Palota téren átadtak a csapatnak egy gránátvetőt. Fél tizenkettőre már Pragába[11] kellett átvágtatniuk:

ugyanis ott adtak át „szeretett hadseregünknek" néhány tucat új gázmaszkot. Azután fel Żoliborzba, majd le Mokotówba. És mindenütt csillogni. Harci kiképzésük elmaradt, már mindenütt az új tankelhárító módszereket tanulták, csak a heteseknél nem.

Persze, alaposan kijutott neki az izgalmakból. Másfelől azonban, mi lehet szebb látvány, mint egy nyílegyenesen felsorakozó csapat, amint puskával tiszteleg? A parancsnok utolsó ecsetvonása: jobbra nézz! És civilek százai csak őt bámulják, csak őt, nem számít, hogy „Ormánynak" csúfolják — a férfiak irigykedve, a nők csodálva nézik. Ez a néhány pillanatnyi más világbeli, rendkívüli lét megéri, hogy keresztülkasul rohangáljanak a városon, reggel korábban keljenek, nyaggassák az elkésőket.

No meg az a fegyveráradat, amely a hetesek kezén át ömlik a hadseregbez! Csak az ő szakaszuk már vagy féltucat géppisztolyt, egy gránátvetőt, egy halom gázmaszkot meg egy fogatolt nehéz géppuskát vett át. Hadseregünk erősödik és jó dolog, ha az ember tanúja lehet ennek. Hiába sugdossák a tiszti kaszinóban, hogy a németek így meg a németek úgy — a fent leírt jelenetek szemtanújának edzett lelke szilárd marad.

Néhány nap óta Potajałło valami oknál fogva nem maga járt el az ünnepségekre. Hol Szurgot helyettesítette az első szakasszal, hol pedig az a langaléta Wodziński a másodikkal. Wodziński azonban „jobbra nézz" helyett „balra nézz"-t vezényelt, és ezzel összezavarta az egész ceremóniát a főpolgármester meg egy kanonok jelenlétében. Ekkor került végre Markiewiczre a sor.

Potajałło nem egyhamar szánta el magát arra, hogy ezt a vakarcsot küldje ilyen ünnepségre a harmadik szakasszal. Ott állt Markiewicz előtt kövéren, vörös képpel, kackiás bajszával, és savanyúan méregette. Markiewicz, amennyire csak tőle telt, kidüllesztette a mellét, fejét hetykén felvetette, és kissé lábujjhegyre emelkedett, hogy másfél centit nyerjen. Talán a tekintete volt az, ami Potajałłót végleg meggyőzte. A száza-

dos sóhajtott, néhány szót mondott a hadsereg becsületéről, melyet, úgymond, a mai napra Markiewicz kezébe tesz le.

S ime, kettős sorokba „felfejlődve" vártak valami magas méltóságot. Nem is lehetett másképp, hiszen Wodziński esetében maga a főpolgármester jött el! A túlsó oldalon hölgyek álltak gyermekeikkel, és sugdolózva beszélgettek. Néhány asszonyság meg suhanc közelebb merészkedett. Középen asztal és rajta kendővel letakarva valami hosszúkás tárgy. Pihenjben álltak, a katonák váltogatták lábukat, valamelyiüknek már járt a szája, persze, hogy Cebula volt az! Markiewicz fáradt volt, de azért éberen fülelt. Potajałło bizalma kezdett kissé terhessé válni. De összeszedte magát, mert a hadseregnek arra a csodálatos cementjére gondolt, amelynek fegyelem a neve. Tökéletes fegyelem, vak engedelmesség az elöljárók iránt. Az a tudat, hogy azok gondolkodnak az ember helyett, hogy válságos pillanatokban nem hagyják cserben, nem hagyják magára, segítségére sietnek. Ez volt a legutóbbi fél esztendő egyik tanulsága, talán a legfontosabb. Most pedig ő, Markiewicz az, aki átélheti a szakaszparancsnok drágán megfizetett büszkeségét. Hogy elvonuláskor nem vétik-e el a lépést? Hogy kell-e majd kórusban felelniük a magas méltóság köszönésére, s ha igen, hogyan fog ez sikerülni? Sok gondja van ám a szakaszparancsnoknak. csak most tanulja meg, hogy a hatalom édes dolog, de talán még sincs egyensúlyban a felelősséggel.

A várakozás elhúzódott, Cebula körül a fecsegőknek már egész gyűrűje támadt. Az asszonyságok az asztalon fekvő hosszúkás ajándéktárgyról fecsegtek: puska volna? Dehogy puska, abból már mindenkinek jutott! Talán tartalék?

Még mit nem! Tartalékpuskáért legfeljebb egy fickót szalajtottak volna ide, minek fárasztanának egy egész csapatot? Különben... mi az nekik? Az állam kenyerét eszik, hát küldözgetik őket. Fiatal gyerekek. Hej az enyim is, valahol Krakkó környékén...

Cebula kommentárja másképp hangzott: ha egy darabért

ennyit kell várnunk, akkor száz évig is eltart, míg a hadsereget felfegyverezzük.

— Cebula, ne politizáljon — förmedt rá Markiewicz, mert felismerte, hogy ideje éreztetni szakaszparancsnoki hatalmát.

— Parancs! — kiáltotta Cebula, előírásszerűen összecsapva sarkát.

Az asszonyságok közelebb húzódtak.

— Nénike, nem adhatna egy kis vizet, szörnyű hőség van!

Az egyik asszony már szaladt is feléjük.

— A bort sem sajnálnám tőletek, csak aztán védjetek meg attól a Hitlertől...

— Ne féljetek ti attól a Hitlertől, nem vagyunk mi csehek — hencegett Piskorek káplár. — Az ilyen alakra csak rá kell ijeszteni, mindjárt észretér, hisz ő sem bolond...

— Lehet, hogy észretér, de lehet, hogy nem — szólt közbe Cebula, figyelmen kívül hagyva a káplár tekintélyét. — Tankok kellenének nekünk, az a legjobb orvosság a bolondok ellen...

— Tankok a kövezett utakon kellenek — jelentette ki Piskorek. — A mi földünk túlságosan szegény ahhoz, ugye, zászlós úr? — kérdezte, segítséget keresve.

— Jó, jó, ne pofázzatok annyit. Azért van kormányunk, hogy mindenféleképpen a fejükre üssön, mielőtt túlságosan elszemtelenednének.

Az előbbi asszonyság visszajött a vízzel. Körülvették, hálálkodtak. Az sem maradt néma:

— No, ti nyavalyások, látszik, hogy bakák vagytok. Nektek már nem jutott autó, mi?

— Honnét vegyük az autót?

— Tudnám én, honnét. Az csak a kékruhásokat hozza Golędzinówról.

— Nézd csak, milyen jártas a néne a politikában!

— Majd ti is jártasak lesztek, ha kaptok a gumibottal! Én már kijártam ezt az iskolát az Ochota kerületben...

— No, ha olyan okos vagy, mondd meg nekünk, lesz-e háború?

— Miért ne lenne? Hiszen úgy elkapattátok ezt a Hitlert, hogy már maga sem tudja, mit követeljen még.

— Mi kapattuk el?

— Nem is én! Én bizony pfujoltam, mikor a minisztereik ideérkeztek, még nincs is egy éve...

Piskorek odahajolt Markiewiczhez:

— Zászlós uram, ez a nő bizonyára kommunista, el kellene távolítani.

— Maga se politizáljon, káplár! — mondta Markiewicz, mert szégyellte volna elzavarni az asszonyságot, aki vizet hozott nekik. Egyébként is mi köze a kommunizmusnak az ilyen asszonyi fecsegéshez?

Ezalatt az asszonyság alaposan belejött a lendületbe:

— A férjemet? Azt nem hívták be, mert beteg. Összetörték a csontját, azok a golędzinówiak. Hogy miért? Eh, ti katonák vagytok, mit tudjátok ti az ilyen dolgokat? Sztrájkról hallottatok-e már? No hát, a sztrájk miatt.

— Akkor megérdemelte — szólt közbe Piskorek. — A kormánnyal nem kell ujjat húzni!

— No nézd csak a főokost! A kormány nem azért van, hogy az emberek ne kereshessenek kenyeret.

— Aki mamlasz, az persze, hogy nem keres eleget!

Az asszonyságnak mérgében elállt a lélegzete.

— Az én Ignacym mamlasz? És éppen egy ilyen taknyos merészel ilyet mondani?

Egy másik asszonyság megrántotta a ruháját:

— Maradjon nyugton, Krawczykné, ne kezdjen ki a katonasággal...

A katonák is elhallgattak. Csak Piskorek harsogta diadalmasan:

— Túl sok ilyen rongyos van a városban. De azért vagyunk itt mi, nehogy nagyon elszemtelenedjenek.

A túlsó oldalról, a hölgyek közül ezüstpaszományos gallérú rendőr lépett oda. Súgva mondta Markiewicznek:

— Jobb, ha a katonák és civilek... persze a szívélyes viszony... de inkább messziről, tudja, itt az Ochota kerületben

különféle elemek ... Ezenkívül az államtitkár úr jelezte, hogy személyesen ...

Markiewicz szinte leült a meglepetéstől. Elkiáltotta magát:

— ... gyázz! Kettős sorban három lépést előre indulj! — És szeme előtt elsötétült a környező világ. Az asszonyságok hátramaradtak, elnémultak. Még negyedórányi hőség következett. A katonákból vas- és izzadságszag áradt. A cigaretták hozzászáradtak az ajkakhoz, a nyelvek hozzátapadtak a szájpadlásokhoz. A hölgyek táskájukkal legyezték magukat. Markiewiczet azonban hideg rázta: az államtitkár!

Ilyen önkívületi állapotban élte át az egész ceremóniát. Az államtitkár magas, sasszemű ember volt. Amikor tekintetét magán érezte, lúdbőrözött a háta. A borzongás egyébként nemcsak átfutott rajta, hanem egyfolytában kínozta, egészen a szertartás végéig. Két hölgy roppant lelkes beszédet mondott, s a vége felé Markiewicz szokatlanul erősnek érezte magát. Hallgatta a szónoklatokat, és nézte az államtitkárt. A hölgyek magasröptű és kissé megható szavai, az államtitkár ... mindez összekeveredett Markiewicz szívében, s boldogan, mintegy révületben várta a jeladást, hogy tűzbe vagy vízbe rohanjon, vagy torkon ragadja Hitlert. Búcsúzóul az államtitkár valami nyájas dolgot mondott neki. Ő pedig a szemébe nézett és szívvel-lélekkel kiáltott hurrát. Tehát így fest egyike azoknak, akik biztos kézzel vezetik Lengyelországot ezekben a súlyos időkben.

Ami ezután következett, már nem volt ilyen magasztos. A géppisztolyt magukkal vitték a körletbe. Ott egy óráig tartottak a különféle formaságok, átadási jegyzőkönyv, nyugta stb. Aztán megjelent két ember, hogy a Honvédelmi Minisztérium raktárába, valahová a Citadellába vigyék az árva géppisztolyt.

Már majdnem ötre járt, amikor sikerült kijutnia a városba. Az utóbbi néhány óra emlékeibe merülve haladt az utcán. Micsoda nagyszerű államtitkár, milyen emberi és bölcs! Majd áttért a részletekre: milyen testhezálló, ragyogóan tiszta, frissen olajozott géppisztoly! Ha bele is fáradtak a várako-

zásba, de megérte. Hadseregünk fegyverzete egy géppisztollyal szaporodott. Egy géppisztoly pedig tulajdonképpen fele géppuskát jelent, ami a tüzelés erejét illeti ...

— Kutya legyek, ha ez nem az Ormány! — hangzott egy kiáltás, s máris egy tenyér csattant a vállán.

— Nini, Mineyko!

Hányadikba is jártak akkor? Harmadikba? Tizenöt éve lehet. Mindketten iskolakerülő kamaszok, bukott diákok voltak. Mineyko azonban földbirtokos-csemete volt, valahonnan Lachowice környékéről. Kétfogatú kocsin járt iskolába. Amikor a templomban az a botrány történt, anyja egy kolostor gimnáziumába küldte, valahová Galíciába. Attól kezdve nem látták egymást, csak ritkán hallott róla, annyit tudott, hogy hadapródőrmester lett, tényleges katona. De mekkorára megnőtt! És milyen jóképű! Ez aztán az egyenruha! Persze, már főhadnagy. Luteknek azonban — így hívták Mineykót — nem szállt fejébe ez az óriási dicsőség, mert vállára csapott régi barátjának, és hosszasan, harsányan üdvözölte. Nos mihez kezdjenek tizenöt esztendei szünet után cimboraságukkal?

— Tudod mit, gyere el a Bengalba. Jó kis csehó. Ma este kilenckor. Inni kell a találkozásunkra. Még ma, mert holnap reggel elutazom a górémmal.

Markiewicz aznap este úgy kicsípte magát, ahogyan csak tellett tőle. A borbélynál kölnivizet permeteztetett magára, nyakát szűk fehér gallérba szorította, keresethez juttatott egy utcai cipőtisztítót, a taxisofőrnek pedig csak annyit mondott, hogy: Bengal — mert így elegáns, és főleg mert nem tudta a címet.

Önérzettől duzzadóan lépett be, mint aki elképzelhetetlenül mutatós — még az orra méretéről is megfeledkezett. A lokál láttán azonban önérzete szempillantás alatt lelohadt: ilyen káprázatos pompát még Varsótól sem várt. Csillogó fekete falak, puha, sötétvörös karosszékek, csupa arany díszítés. Szíve összeszorult: az a kétszáz złoty, amelyet a nehezebb napokra összespórolt, itt egyszerűen el fog olvadni. Eh mit, egye fene, talán háború lesz ...

Egy álló óráig várt, éhesen, egy palack sör mellett, amelyet szégyenlősen a szalvétáspohár mögé rejtett. Már tízre járt, de a mulató még üres volt. Nyilván méregdrága, ezért nem látogatják. No, lesz mivel dicsekedni Smolewiczében...

Végre megjöttek. A magas, hirtelenszőke Mineyko képe a szokásosnál is pirosabb volt. Mellette egy másik, ugyancsak jól megtermett, de fekete hajú, tömpe orrú férfi. A harmadik egy lány volt. Magas termetű, alig valamivel alacsonyabb Mineykónál, nálánál is szőkébb, hajának valószínűtlenül finom, aranyszínű árnyalata volt, orra kicsi, kissé fitos, szeme kék. És valami csodálatos illatot árasztott: talán orgonát vagy szegfűt.

— A menyasszonyom! — hűtötte le elragadtatását Mineyko. — Krystyna, ez itt az Ormány, mármint Markiewicz, akiről beszéltem neked. Józek, neked is bemutatom. Ez meg itt Brejwo főhadnagy, a hadfelszerelési parancsnokságról.

Markiewicznek egy pillanatig az volt az érzése, hogy megint Wołożynban van és éppen fejmosást kap a tanfelügyelőtől a tanári konferencián. Az Ormány! Ő, Markiewicz! Könnyen elképzeli, miket mondhatott róla Mineyko. Persze adjutáns, a másik meg szintén valami vezérkari...

Mitévő legyen egy férfi ilyen helyzetben? Igyék! Mineyko már rendelkezett is ebben az irányban s egy pillanattal utóbb összecsendültek a poharak. Majd némi gomba, hal, hering következett. Aztán másodszor egy hosszabb ital. Furcsa nedű a pálinka, alig hogy belenyal az ember, egyszeriben minden megváltozik, s nemcsak belül, hanem kívül is. Ez a nagyszerű és zord terem a második pohár után már kisebb, kedvesebb, s nem is olyan üres. És egyáltalán, mi az hogy ormány? Hülyeség! Ő férfi, még valamivel csinosabb is az ördögnél... Gyerünk a harmadikkal...

— Lutek! — szólalt meg Krystyna kisasszony, félretolva poharát. — Hagyd abba, holnap utazol...

— Éppen azért. Igyunk az utazásra! — Brejwo közelebb húzta székét a lányéhoz. — Kire fogod bízni a menyasszonyodat, Lutek? Persze, hogy énrám, az ördögbe is! Én tartozom a

hadfelszereléshez, van tapasztalatom a nagyágyúk körül, hahaha!

Mineyko furcsa pillantást vetett rá, mire a másik összehúzódott, de nyelve tovább pergett:

— Nagyágyúk, kiságyúk, géppisztolyok, tankelhárítók... csak halkan, halkan, pszt! — S ujját a szájához tartotta.

Ez már Markiewiczet is érdekelte. A többiek megfeledkeztek róla, s úgy érezte, hogy ideje felhívni magára a figyelmet.

— Az ám, a géppisztoly! Micsoda remek géppisztolyt kaptunk ma a civilektől! Vadonatúj, ragyogó tiszta, mind a tíz ujjamat megnyaltam utána.

Brejwo úgy legyintett, mintha egy legyet kergetne odébb. Markiewicz ettől bizonyára lekókadt volna, ha nincs az a három pohár, így azonban nekidurálta magát, dicsekedni kezdett a leányzó előtt, hogy már hány fegyvert szerzett a hadseregnek. Bár egy kételye volt: miért nem egyszerre adták át mindezeket a géppisztolyokat, aknavetőket, gázmaszkokat? És miért nem közvetlenül Brejwóéknak? Minek ez a sok ceremónia?

— Hahaha! — Brejwo szinte szétpukkadt. — Nahát, maga aztán ormányos a javából! Hogy közvetlenül énnekem? Mit gondol, honnét kapják maguk? Az égből hull az ölükbe? Éntőlem kapják, az én raktáraimból! Az írnokunk egész délelőtt egyebet se tesz, mint kiutalja!

— Hogyhogy? — pattant fel Markiewicz. — A maguk írnoka utalja ki? Mi meg azután... naphosszat... ragyogó csizmával?... Aztán megint vissza, hogy beírják maguknál? Megőrültek maguk?!...

— Világos! Ülj csak le, Ormány! — És Mineyko erőszakkal visszanyomta a székébe. — Minden rendben van.

— No de... hiszen ez... hiszen ez becsapás!

— Persze, hogy becsapás. Te még nem tudtad? Ez az, amit propagandának hívnak; tiszta humbug. Amazok persze fizetnek. Ki sajnálná a pénzecskéjét, ha Hitler ellen kell védekezni? Tehát ideadják a dohányt...

— Mire?

— Mit tudom én. Mindenféle kormánycélokra.

— Becsapás! Becsapás!

— Igyunk a becsapásra, zászlós! — kurjantotta Brejwo, és kacagott. — Hogy becsapás, azt már tudjuk. Ezen csak a maflák csodálkoznak. Bezzeg mi, a vezérkarnál ...

— No de mégis? Nyakunkon a háború és ilyen humbug ...

— A háború? A háború is humbug!

— Józek, butaságokat beszélsz.

— Lutek, én nagyon szeretlek, de te nem értesz semmit!

— De hát mire jó ez az egész cirkusz? Mozgósítás márciusban? És ez a handabandázás? Ez is humbug?

— Mintha nem tudnád! Ha ott felétek, Wołożynban nadrágot akarsz venni, elmégy a zsidóhoz. Az azt mondja: ötven złoty. Te azt mondod: tíz. Ordítoztok, szinte kikaparjátok egymás szemét. Ő bevágja a nadrágot a pult alá, te bevágod az ajtót. Kint vagy az utcán. És most jön a csodálatos diplomácia: amelyik elsőnek enged, az veszít. Érted?

— Eredj a pokolba! Más a nadrág és más a Gdańsk meg a korridor ...

— Lutek, én mondom, hogy te is csak egy nagy ormányos vagy. Persze, hogy vannak köztünk olyanok, akiknek jól jönne a háború. Például a zsidóknak, mert félnek Hitlertől. No de nekünk, komám. Keleten nyakunkon a bolsik. Ezért akár az ördöggel is szövetkeznénk, hát még Hitlerrel!

— No de Anglia és Franciaország? Azok mit tárgyalnak annyit Moszkvában?

— Mert Londonban és Párizsban is zsidók ülnek ...

— Eredj, ne bolondulj! Ha így volna, akkor nem csinálták volna a mozgósítást. Van fogalmad, mi pénzbe kerül ez? Március óta!

— Ó, te együgyű! Hát idehallgass, hogy világosan lásd ezt a mozgósítást. A hadsereg fegyverben van, igen. De ki ellen fog indulni? Azt hiszed, számít az, hogy ma Częstochowánál, a Narew mellett áll, hogy ott ássa be magát a földbe? Hol vannak a raktárak? No ugye, te mafla! Én tudom ... A hadsereg arrafelé fog vonulni, amerre az alku kívánja ...

— Eredj a pokolba, a Falanga[12] teljesen megzavarta a fejedet. Minden katona egy kanál vízben megfojtaná Hitlert, ezt nem lehet egyik napról a másikra megváltoztatni.

— De mennyire, hogy lehet! — s most már Brejwo ugrott talpra. — Vigyázz! Hátra arc! Lépésben indulj! — Mineyko kénytelen volt kabátjánál fogva visszahúzni, s Brejwo folytatta: — A mi katonaságunk fegyelmezett, elég egy vezényszó és a szülőanyjába is belemártaná a szuronyt! Van ám itt fegyelem! És hogy teljesen meggyőzzelek, te jámbor — folytatta közelebb hajolva Brejwo —, ha úgy volna, ahogy te mondod, minek tárgyalnánk annyit azzal a Moszkvával?

— Hogyhogy minek?

— Ez csak világos! Nem kellene több, mint elfogadnunk a szovjet segítséget. Idefigyelj: Anglia, Franciaország, mi, a szovjet, együttvéve olyan erő, hogy Hitler rögtön összecsinálja magát tőle, és kész a béke!

Mineyko semmit se tudott válaszolni. Markiewicznek pedig még mindig nem ment a fejébe a géppisztoly-cirkusz, csak hallgatta a vitát, teljesen összezavarta a pálinka meg Brejwo okoskodása, s olyan ingatagnak érezte magát, mintha a karosszéknek, amelyben ült, kiesett volna az egyik lába, s ő most félne megmozdulni, nehogy felforduljon. Csak Krystyna őrizte meg teljes nyugalmát. Néhány perc óta oldalt, a szomszédos asztal felé sandított.

— Én mondom, ez is humbug! — folytatta Brejwo. — Nem lesz háború, csak a zsidókat kell rövid pórázra fognunk. No, kedves Krystyna, igyunk a humbugra!

Mineyko hátrafordult, kereste menyasszonya érdeklődésének tárgyát. A terem már tele volt, a szomszéd asztalkánál két vendég ült. Civilek, az egyik angolbajuszos, szemüveges, a másik ősz, alacsony, szeme ide-oda villant. Mindketten már jól benne voltak a korban. Markiewicz csodálkozott, mit nézhetett ezeken a leány?

— A fenébe is! — mordult fel Brejwo; észrevette a másik asztal mellett a vödröcskét és benne az ezüstös nyakú palackot. — Csak zsidók lehetnek. Nézzétek, pezsgőt vedelnek.

5

Potockinak csak egy pillanatra sikerült Vestri mellé kerülnie. Kulibaba ugyanis hízásra való hajlama ellenére meglehetősen fürge volt, Pusztański viszont megmozdíthatatlan, mint egy mélyen gyökerező fa. Potockinak hát testükön keresztül kellett kialkudnia a találkozás óráját meg a kávéházat, aztán elsietett, hogy minél előbb megszabaduljon azoktól, akik bajtársai voltak a Burda elleni támadásnál. Még nem szokta meg az alázatos kérelmező szerepét, az ilyesmit szívesebben intézte el négyszemközt.

A kávéház üres volt, a pincérlány a sarokban, a büfé mögött bóbiskolt. Hangszóró duruzsolta: „Ez az utolsó vasárnapunk . . .” Potocki habozott: csak nem tévesztette el a címet? A környezet túl szerény volt. Már távozni készült, hogy megnézze, nincs-e a közelben egy másik, mutatósabb helyiség, de az ajtóban beleütközött Pusztańskiba. Kiderült, hogy mindketten ugyanarra az emberre várnak.

— Ön ismeri? — kérdezte Potocki. — Mert én csak alig-alig. Annyit tudok róla, hogy pénze van!

Pusztański elmosolyodott:

— Pénze van? Ez olyan, mintha Pola Negriről azt mondaná, hogy jóképű. Szenátor uram, egész iparunk fele ennek az embernek a kezében van.

— Lehetetlen! Ha ön nem beszélt volna vele olyan bizal-

masan ott, a városzobában, akkor — Potocki elhatározta, hogy ugratni fogja a másikat —, akkor azt mondanám róla, hogy zsidó!

— Eh mit! — legyintett Pusztański. — Kérem, ne kezeljen engem úgy, mint a Falanga valamelyik kikiáltóját. Ezen a szinten a származásnak már nincs szerepe. Egyébként is Vestri nem zsidó, csak kapcsolatban áll külföldön, Párizsban, a Lazard-fivérek bankházával. Ezenkívül valamicske Belgiumban, valamicske Londonban. S különben is ellengyelesedett család, állítólag már a Lubecki-idők[13] óta. Azt hiszem, valami genfi bankárcsaládból származik. Én régimódi nacionalista vagyok, nem fajvédő. Az értékes vérkeveredést örömmel üdvözlöm. Volna csak egy tucat ilyen Vestrink, nem lennénk többé az idegen tőke előretolt bástyája.

— Önnek van vele kapcsolata?

— Olykor-olykor. A mi bankunk finanszírozza a mezőgazdasági ipart. A cukorgyárakat, szeszfőzőket. Ma azonban inkább egy magánügyemről van szó. Hát önnek?

— Nekem is. Egyébként, nem is tudom, mitévő legyek. Ez a pánik a sajtóban, az utcán! Kitör vagy nem tör ki?

Pusztański hosszasan válaszolt. Ennek lényege az volt, hogy tartaniuk kell magukat, a nemzeti tőkét nem szabad átengedni idegen kezekbe, mert a nemzet nemcsak az embermilliókat, a történelmet, a kultúrát jelenti, hanem a pénzt is. Potocki a forma kedvéért megköszönte a felvilágosítást. Jobban szeretett volna valami konkrétumot, semmint ilyen emelkedett fejtegetéseket. De beszélgetésük félbeszakadt, mert megjelent Vestri.

— Jaj! — kiáltott fel, és homlokára ütött. — Mindkettőjükkel ugyanarra az időre beszéltem meg! Ilyen az én buta fejem! No, talán kérjük meg a szenátor urat, hogy néhány percre ...

Kis híján fél óra lett belőle. Potocki türelmesen tartotta kezében a „Képes Kurír" egyik régi számát, látta az egész oldalas címet, de csak egyet értett meg belőle: „Kucharska nemet mond". — Ki ez a Kucharska? És miért ez az egész oldalas cím? Minden igyekezetével azon volt, hogy ne figyel-

jen arra, amit amazok a sarokban beszéltek, de egy-egy szó az újságon keresztül is elhatolt hozzá.

Pusztański is kért valamit. Vestri nem állt kötélnek.

— Tömeghisztéria. Különben is, a franciák nem olyan ostobák, mint amilyennek látszanak.

Pusztański nyugodtan folytatta érvelését. Egyszerre Vestri azt mondta:

— No, hát csak azért, hogy a szenátor úr ne várjon tovább, nem bánom. De akkor azonnal!

Pusztański felpattant, megígérte, hogy már holnap, mindjárt hajnalban... és előkelően elbúcsúzva, távozott.

Vestri utánanézett és megvetően elfintorodott.

— Nem szeretem a kiskaliberű üzletembereket. Egyébként is, ez a fajta száz évvel elkésett. Képzelje, szinte ingyen rámtukmált valami gőzmalmot. Önnek minden őse földbirtokos volt, hát mondja meg nekem, most mitévő legyek?

A pincérlány félreérthetetlen célzással eloltotta a lámpák felét, s ekkor Vestri megint a mentegetőzésre tért át:

— Tartozom önnek egy vacsorával a hosszú várakozásért. Ne is vitázzunk, hanem gyerünk!

A mulatóhely még üres volt. Csak három tiszt nyakalta a pálinkát egy csinos fiatal lány társaságában. A zenekar fülbemászó dallamot játszott. A pincérfalka az újonnan érkezőkre vetette magát.

— No igyunk valamit, szenátor uram! — S Vestri tekintete végigfutott a borlapon. — Van Chablisuk? Remek! De hűtsék be jól. Kár, hogy nincs még szeptember, az osztriga Chablisszal felséges. No nem bánom, legyen pisztráng. A többit később, bele kell melegednünk. Mi van önnel, szenátor uram? Csak nem fáradt el?

Potocki valóban mintha fejfájást érzett volna: közeledett ugyanis a kérés pillanata. S mint mikor az ember hideg vízbe készül ugrani, egy kicsit még topogni szeretett volna, mielőtt beugrik:

— De igen — felelte. — Engem összetör ez a fővárosi zaj és rohanás. Tegnap érkeztem. Külföldön egy esztendeje nem

jártam. A lapjainkat kezébe se veheti az ember. Úgy élek, mint a szárazra vetett hal.

— Hogyan, a köztársaság szenátora, mint a szárazra vetett...

— Ön jól tudja, mit beszélnek kormánykörökben. Ma csatlakoztam három ellenzéki ismerősömhöz, még a régebbi országgyűlésekről ismerem őket. Négyen voltunk, de semmire se jutottunk. Elmentünk Burdához, azt hittem, sikerül kihúzni belőle valamit.

— Burdához? Remek ötlet, ő a nagy beavatott, a hármas „majdnem": a majdnem-Sławoj[14], majdnem-Beck... Még a hadsereggel is... No és?...

— Ugyan kérem! Mint a kutyakölyköt, úgy rúgdosta ki az ellenzéket, és egyetlen szót se...

Vestri nagyon jól mulatott:

— Hahaha! Úgy látszik, nemcsak én távoztam tőle üres kézzel. Hát bizony, erőskezű a mi kormányunk!

Potocki horkant egyet, majd elhallgatott. Úgy látta, hogy Vestri szinte elégedett a tulajdon kudarca miatt. Elfogyasztották a pisztrángot, majd a poularde-ot, és édességet rendeltek. A vörös burgundi különösen ízlett Vestrinek, sokat és mohón ivott belőle, amitől önuralma kissé meglazult. Beszédesebbé, sőt kissé mélabússá vált.

— Most mondja meg, gróf uram, miben rejlik a lengyelség ragálya? Én időnként azt hiszem, hogy ez valami maláriaféle. Ideérkezik az ember, látszólag semmi különös oka nincs, csak valami üzletet akar lebonyolítani, kis pénzt összeszedni s aztán visszatérni a maga nyugodt, kulturált országába, hogy megemésszе, amit szerzett. Lengyelország első pillantásra visszariasztja. Ezek a varsóiak úgy őrjöngenek minden külföldiért, mint a románok. Ez a nyomor, ez a tisztátlanság, ez az ügyetlenség s ugyanakkor ez a hencegés. És mint mondtam, megalázkodás minden külföldi előtt, bárki legyen is az! Itt minden olasz tolvajt úgy kezelnek, mint egy uralkodó fejedelmet. S ugyanakkor meg vannak győződve arról, hogy Lengyelország a világ közepe... Esztelen, vad nacionalizmus.

S emellett semmi, de semmi politikai érzék. Mindenki mindenkivel marakodik, veszekszik. S ugyanekkor tökéletes az összjáték abban, hogy forrón imádott hazájukat szörnyű katasztrófába döntik. Honnét van mindez?

— Azt hiszem, igaza van. Ez malária.

— Igazán? Úgy gondolja? Malária?

— Vagy sárgaláz. Fontos? Az a lényeg, hogy valamilyen betegség.

— Tudja, uram — szólalt meg Vestri, pezsgőt töltve magának; egy kortyot lehajtott, halkan csettintett, és csak azután folytatta —, tudja, olykor az az érzésem, hogy ezek az emberek egyszerűen gyerekek. Egyszerűen gyerekek! — ismételte meg hangosabban, és csillogó, kékesszürke szemét Potockira szegezte. — Van állítólag Mexikóban egy szalamandra-fajta, amely egész életét lárvaként éli le. Talán Lengyelország is valami efféle? Egy nemzetnek csupán a lárvája, valami akadályozza, valami hiányzik, valamiből túl sok jutott neki, és ez fékezte normális fejlődését. Csak így tudom megmagyarázni a lengyeleknek ezt az ellenállhatatlan vonzóerejét. Még gyerekek, piszkosak, neveletlenek, elkapatottak, mohók és könnyen felejtenek. Rémesek. De gyerekek. A lengyelek csak játszanak a katonasággal, a kormánnyal, a nagyhatalmi helyzettel. Hát lehet nevetés nélkül végignézni a csínyjeiket?

— Köszönöm szépen az ilyen nevetést! Hátha gyufával játszanak?

Vestri megint hörpintett a pezsgőből. Mielőtt felelt volna, egy pillanatig hallgatott és értelmetlenül nézett Potocki arcába.

— A gondviselés útjai kifürkészhetetlenek — szólalt meg végül. — Olyasmi, amit az ember abszurdumnak hisz, néha hirtelen mély értelmet nyer.

— Ön hivő?

— Mit tudom én? Talán igen. Kényelmes dolog, és én szeretem a kényelmet. Hát mitévők legyünk? Vegyük el a gyufájukat? Sírni fognak, nem hiszik el, hogy olyasmivel játszot-

tak, amivel nem szabad. A felnőttek tapasztalatát nem lehet átadni. Amíg a gyermek egyszer meg nem égeti magát...

— Brr! Köszönöm szépen. Én már bizonyára felnőtt szalamandra vagyok. Feltéve, persze, hogy azok a mexikóiak elérik a kort...

Vestri furcsán elmosolyodott.

— Persze, hogy elérik. Csak azért lesznek felnőtté, hogy meghaljanak. Az ön esetében azonban nem érvényes a hasonlat. Ön egyáltalán el sem jutott eddig a fejlődési fokig. Sőt mi több, az az érzésem, hogy éppen ön a fék...

— Én? Szép kis história! Már ön is kezdi szememre hányni a birtokaimat?

— Ebben az országban túl sok volt a Potocki és túl kevés...

— A Vestri?

— Mondjuk. Ezért nem tudnak itt számolni. Ugye, ön is irtózik a számoktól? Lakomázni azt igen, ez tartozik önre, meg a párbaj, asszonyszöktetés, nem igaz? Ha akarja: egymilliót dob oda semmiért és semmire. De ha úgy akarja: egy megveszekedett garast sem.

— Ön szeret tréfálni. De ha már erről beszélünk, közölnöm kell, hogy az ilyen általánosításoktól dühbe gurulok. Nem, nem, ne mentegetőzzék, maradjunk ennél. Uram, én a legszerényebb, a legjózanabb életmódot folytatom. Mulatóhely, ivászat, kirúgni a hámból, ahogy mondani szokták — nekem mintha a világon sem volna. Évek óta először vagyok ilyen lokálban. Szenátort csináltak belőlem. Mit tegyek, Isten akarata... Mennyivel jobb volt nekem, amikor Wołożynban beválasztottak a Stefczyk-féle takarékpénztárba. Tisztességes harc volt, csekély szótöbbséggel győztem a vetélytársammal szemben, nem pedig megvásárolt szavazatokkal... — Vestri mosolyát látva, erélyesen legyintett. — Most mondja meg, hol és miben fékezem én a nemzetem fejlődését?

Vestri egy pillanatra behunyta szemét, majd töltött a pezsgőből Potockinak, de nem sietett a válasszal, csak körülnézett. A terem időközben megtelt, zsúfolt és fülledt lett, minden

asztalnál ültek. Néhány négyzetméternyi felületen körülbelül tíz táncospár forgolódott, lassú, unalmas ütemben. Pincérek egyensúlyozták tálcáikat kinyújtott kezükön. A szomszéd asztalnál ülő tisztecskék már alaposan felöntöttek a garatra, a fitosorrú leány nevetett, félretolta poharat tartó kezüket, és olyasvalamit csipogott, hogy „Lutek elutazik a tábornokával". Vestri hosszasan figyelte ezt a jelenetet, míg Potocki újra el nem kezdte.

— Ön hisz az öröklődő felelősségben? Valóban bűnhődnünk kell őseink vétkei miatt?

— Nézze meg ezeket a fiatalokat — felelte Vestri, fejével a tisztek asztala felé intve. — A fizetésük néhány száz złoty. Idejöttek vacsorázni, pedig egy közönséges vendéglőben ugyanezt ötször olcsóbban kapták volna meg. Csakhogy ennek a mulatónak híre van! Azért az örömért, hogy utóbb fölényesen mondogathassák: „Amikor a Bengalban voltunk . . .", csak ezért hajlandóak olyan borsos számlát fizetni, hogy a hónap végén éhezni fognak. A hölgyikéjük bizonyára odaadja magát valamelyiknek, pusztán azért, mert idehozták magukkal. Van ebben valami jelképes. Ön, aki ősi mágnáscsaládból származik, remeteéletet él. De a legenda, ami az ön ősei körül szövődött, megszédítette ezeket a hüvelykmatyikat. Azt hiszik, hogy ilyen módon egy sorba kerülnek a Potockikkal. Mint kakas a szemétdombján . . .

Potocki szemügyre vette szomszédait. A leány szemrevaló, kisportolt volt, ruhája olcsó, de csinos. A zenekar éppen valami hopszaszára tért át, a zaj növekedett. Vestrinek szinte kiabálnia kellett:

— Ez a fatális szenvedélyük, ez maradt meg maguknak! Nézze csak, hogy szórakozik Lengyelország. Pontosan így mulattak az ön ősei Szaniszló Ágost idejében. Egyébként elismerem, hogy ez a lány, itt a szomszédban, megér egy ballépést. Ki tudja, hátha a mi nemzeti szerencsétlenségeink mind abból erednek, hogy fölös számban vannak szép és kacér nőink, s ezek közt a legjózanabb férfi is elveszíti a fejét.

— Ez ma már az ön negyedik elmélete Lengyelország ha-

nyatlásáról. A malária, a szalamandrák, a földbirtokosok és a nők. Válasszon már végre közöttük ...

A zenekar hirtelen elhallgatott, pedig Vestri éppen válaszolni kezdett. Így kínosan hangosan beszélt:

— Ami engem illet, én szívesen elbuknék ezzel a pintyőkével ...

Abbahagyta, megfordult. A három katonatiszt komor arccal állt asztaluk mellett. Egyikük, a legmagasabb, akinek különösen piros arca és egyenes, szép orra volt, azt mondta:

— Önök sértegetik a menyasszonyomat!

— Igen, igen, sértegetik! — vakkantotta a másik kettő.

Potocki felállt, levette szemüvegét, megtörölte, és újra feltette.

— Nyilván félreértés ... — kezdte. — Ki a menyasszonya?

— Ne adja, kérem, a butát — förmedt rá a piros képű. — Mindent hallottunk!

— Igen, igen, hallottuk! — vakkantotta megint a másik kettő.

— Elégtételt követelek. Mineyko főhadnagy vagyok! — S már nyújtotta is névjegyét.

— Lutek, hagyd! — jajdult fel a lány, és felugrott a székéről.

— Ezek itt a segédeim. Krystyna, te csak maradj ülve!

— De ... — kezdte újra Potocki.

— Semmi de! — ordította Mineyko. — Ne próbáljanak kibújni. Ne sivalkodjék, mert ... — S egy lépést téve feléje, már ütésre emelte kezét.

— Szép kis ügy! — dünnyögte ásítva Vestri, aki fel sem kelt az asztaltól. — Most már döntse el, főhadnagy úr, hogy melyikünkkel óhajt párbajozni, a szenátor úrral vagy velem? Nevem Vestri.

A főhadnagy egyszeriben lekókadt. Társaira pillantott, de ők még tanácstalanabbnak látszottak. Sőt, már fél lépéssel hátrább is vonultak. A hölgyük teljesen láthatatlanná vált. Potocki kihasználta ezt a zavart:

— Nevem Potocki. Ez pedig Vestri elnök úr. Üljenek le, tárgyaljunk nyugodtan.

Húzódoztak, de Vestri rájuk parancsolt:

— Üljenek már le, igyunk valamit. Pincér, egy palack Heidsiecket! De hol a hölgy?

Felállt, karonfogta Mineykót:

— Mutasson be, gyerünk!

Mineyko nem túl határozottan tért vissza menyasszonyához. Útközben Potockihoz hajolt:

— Az a bizonyos Vestri? A bankár?

Potocki bólintott; már mulattatta a dolog. Mineyko nagy nehezen kiegyenesedett, gépies mozdulattal lesimította egyenruháját, szertartásosan odalépett a lányhoz ...

— Krystynám, engedd meg ...

„Krystynám"-nak közben már volt ideje kipúderezni orrocskáját, és valami sajátos illatot árasztott, amely félig orgonára, félig szegfűre emlékeztetett. Megcsókolták kicsit nagy és izmos, de formás kezét. Vestri karonfogta, s mialatt asztalukhoz vezette, könnyedén magához szorította. Fél fejjel alacsonyabb volt a lánynál. Hosszas alkudozás következett, hogy melyikük üljön le először.

A beszélgetés sehogy sem akart megindulni. A tisztecskék olyan feszesen ültek, mint diákok a vizsgán. Csak az első palack pezsgő oldotta fel kissé a feszességüket. Vestri felkiáltott: „A hölgy egészségére!" — és koccintgatni kezdtek. Lengyel szokás szerint ittak: egyhajtásra. A zenekar foxtrottra zendített. Vestri felugrott, engedélyt kért Mineykótól, és elindult Krystynával a forgatagba. A többiek nézték, hogyan siklanak tova. Vestri valósággal nekidőlt partnernőjének, arca eltorzult a mohóságtól. A leány kacagott, fejét hátravetette, talán túláradó örömében, vagy talán azért, hogy kitérjen Vestri orrának túlzott előnyomulása elől. Potockinak az járt a fejében, milyen visszataszító, ha valaki az ő korában fiatal lányok után koslat, majd megrettent, hogy Mineykóban ismét fel talál buzdulni a féltékenység, márpedig most

sokkal több gőz van a fejében, mint egy negyed órával ezelőtt...

— A hadsereg egészségére! — kiáltotta, poharát Mineykóéhoz koccintva. — Igyunk, főhadnagy úr! Uraim, a hadsereg egészségére! Önökben van minden reményünk!

Mineyko bajtársai felálltak. Krystyna éppen visszaérkezett, Vestri alig bírt lépést tartani vele, amint átsiklott az asztalok között.

— Micsoda? — kérdezte. — A hadsereg egészségére? Csatlakozom! A felköszöntés csak velünk együtt érvényes! Pincér, még egyszer ugyanazt, de gyorsan! A kisasszony istenien táncol! — Mineykóhoz fordult: — Gratulálok. Valóságos kincset talált!

Még egyszer ittak a hadsereg egészségére. A tisztek végre felengedtek. Egyikük, a sovány, magas, barna képű, Potockival elegyedett beszélgetésbe:

— Nyugodt lehet, uram! A hadsereg teljesíti feladatát! Ott maguknál beszélhetnek, amit akarnak. Mármint a civileknél. No de a hadsereg, az ilyen! — mutatta karját könyökben behajlítva s néhányszor megrázva összeszorított öklét. — Tudja, uram?

— Persze, hogy tudom! — biztosította sietve Potocki.

— Semmit sem tud! — kiáltott rá a fekete. — Ön... ön igaz... hogy... szenátor. De civil! Én a főparancsnokságnál vagyok! Azaz bocsánat, a vezérkari főnökségnél. Most ez már mindegy. Tehát ismerem a dolgokat. Ön talán azt gondolja: egy taknyos zászlós...

— No de hová gondol!

— Azt hiszi, hogy én semmit sem tudok? Pedig tudok! Hohó! Szenátor úr! Brejwo zászlós a hadfelszerelési parancsnokságról tud egyet-mást! Csak persze nem lehet... hiszen ért engem, ugye?

— No persze, a katonai titoktartás!

— Úgy van. Légy óvatos, az ellenség fülel! Hahaha! Ismeri azt a rejtvényt? Tudja, azzal az OZONnal![15] Hahaha! Mert, köztünk szólva, az a maguk OZONja, szenátor úr, az egysze-

rűen tudja micsoda? Ugye, nem haragszik? A jelenlevők természetesen kivételek! No de általában, igaz, nem?

Potocki bosszankodott, és kissé elhúzódott Brejwótól. Kellemes mámorát ellibbentette ennek a tejfelesszájú kölyöknek a kellemetlen tolakodása. Brejwo kereste a tekintetét, észrevette háborgását, és kettőzött erővel támadt rá:

— Ó, látom, megsértődött. Bocsásson meg, drága szenátorom. Miránk nem szabad haragudni. Mi olyanok vagyunk, mint a vándormadár — s máris dúdolni kezdte: — *Mint a vándormadár, ma még itt az élet, holnap tán a halál...* — Olyan hangosan ordította, hogy túlharsogta a zenekart.

— Zászlós! — szólt rá szárazon Mineyko.

Brejwo felpattant, összecsapta bokáját:

— Brejwo zászlós alázatosan jelentkezik!

— Leülni és nem énekelni!

— Igenis, leülni és nem énekelni! — Leült, felsóhajtott, újra ivott. — Ilyen szigorú — súgta Potocki fülébe. — Remek fickó, de szigorú. Nekem se ingem, se gatyám, tulajdonképpen nem is parancsolhat nekem. Átutazóban van itt, a górejával érkezett vidékről. Főordonánc. Vagyis adjutáns. Remek fickó, de tahó. Talán hallott róla, van egy főgóré, Friedebergnek hívják. Zsidó — suttogta színpadiasan, egyenesen Potocki fülébe. — Hát ilyen állapotok vannak nálunk. A tábornok úr zsidó, én, Brejwo pedig, ízig-vérig lengyel létemre csak zászlós vagyok. És ez mind a maguk műve, szenátor uram, igen, igen, ne is tiltakozzék. Az OZON is a maguk műve. Maguk alapjában véve mind zsidóbérencek, szabadkőművesek.

Potocki elkeseredetten nézett körül, ürügyet keresve, hogy megszökhessen. Amikor a zenekar újra rázendített, hirtelen felpattant, és Krystyna kisasszonyhoz ugrott. Vestri még fel sem eszmélhetett, máris egyedül maradt a tisztekkel. Potocki után nézett, és megfenyegette ujjával.

Potocki jókedve visszatért. Mintegy véletlenül, megpróbálta kezét kissé lejjebb csúsztatni, és erősebben magához szorította a lányt. Krystyna nem ellenkezett, fejét Potocki

vállára hajtotta, szétzilálódott hajának egyik fürtje a férfi arcát csiklandozta. Hirtelen gerjedelmében Potocki összeszorította fogait. Körülötte elsüllyedt a világ, hagyta magát sodortatni a táncoló tömegtől, nem érzett semmi mást, csak ennek az egyetlen testnek forró közelségét.

— Hogy hívják magát? — kérdezte fojtott hangon, de rögtön észbekapott, hogy már ő maga is háromszor szólította nevén a lányt.

— Krystynának! — felelte mosolyogva a leány. — Talán tetszik magának ez a név?

— Felőlem akár Kunigundának is hívhatnák, az is tetszene. Ami magával kapcsolatban van, az mind széppé válik. Tudja, milyen maga? Mint Midász király.

— Az valami görög?

— Pontosan. Amihez az hozzáért, mind arannyá változott.

— Igazán? Micsoda szerencse! Szörnyen irigylem. De azért ez mégis túlzás, nekem nincs ilyen jó dolgom.

— Ugyan mi baja lehet magának, aki ilyen fiatal és csinos? És a vőlegénye is fiatal, és nagyon jóképű. Régóta ismerik egymást?

Krystyna sóhajtott, s mintegy véletlenül, még jobban nekidőlt Potockinak, aztán kelletlenül mondta:

— Nem tudunk összeházasodni.

— Miért? Talán nős?

— Nem. De főhadnagyoknak még nem szabad. Csak ha vagyonom volna.

— Semmiképpen se lehet?

— Csak ha előlép századosnak. De ez sokára lesz. Ha háború volna, akkor persze gyorsabban menne. Maga mit gondol?

— Mondja, szeretné, ha háború lenne?

— Azt azért mégsem. Elvinnék a frontra. — Ártatlan arcot vágott, és más témára tért át: — Az a maga társa gazdag ember?

Potocki nem valami lelkesen bólintott.

Krystyna azonban megmaradt a témánál.

— Ugye nagyon? Csupa öröm lehet az élete. Bizonyára mindennap itt van. Itt olyan kellemes!... — Észrevette, hogy a férfi hallgat, s igazi női ösztönnel meg is értette, hogy miért.

— Persze maga is?...

— Dehogy. Éppen ellenkezőleg.

— Ugyan! Hiszen Potockinak hívják. És gróf, nem igaz? Grófnak lenni nagyon jó lehet. A nevét már hallottam. Az iskolában. Olyan igazi történelmi név, nem? Várjon csak, várjon csak, valamilyen konföderációval kapcsolatban tanultuk. Csak nem emlékszem, hogy melyikkel. Annyi mindent kellett megtanulni, csupa konföderáció, meg felkelés. Tudom, hogy valami film-név, egy színésznőt is így hívtak. Batycka? Malicka? Barska? Persze, persze, a bari konföderáció?

— A targowicai — nyögte ki Potocki.[16]

— Mindegy. Nem igaz?

— Nem egészen, de fogjuk rá.

— Nagyon irigylem magát! Pedig a mi családunk is nemes. A mamám született Kulturzycka, címere is volt, csak már nem emlékszem rá pontosan, azt hiszem, valami patkó vagy kereszt. Nem ismer ilyen címert?... Kár. Jaj, úgy örülök. Holnap az irodában elmondom, hogy egy gróffal táncoltam. Egy valódi Potockival, a targowicai konföderációtól. Meg fognak őrülni. Nagyon haragszanak rám, amiért ilyen sikereim vannak. Mintha én tehetnék róla. Próbálják meg, hátha nekik is sikerül, nem igaz?

Mellettük két tenyér csattant össze. Vestri volt, idáig furakodott, és azt mondta: — Szabad? — Krystyna (legalábbis Potocki így vélte) jókedvű, halk sikollyal omlott Vestri vállára.

Potocki visszament az asztalukhoz, ismét azon törve a fejét, hogy miképp szabaduljon onnét. Vestri haragot és féltékenységet keltett benne. Hiába — ma már csak a pénz számít. Dühös volt magára, hogy mamlasz módon udvarolni kezdett egy ilyen buta libának és összemelegedett ilyen tisztecskékkel, sőt hogy egyáltalán elfogadta egy ilyen közönséges

alak meghívását, mint ez a Vestri. És ráadásul Targowica. Legjobb lesz távozni.

De nem ment el. Hiszen Vestrinél nem jutott előbbre az ügye. Eh mit, vigye el az ördög!

Váratlanul vállon veregették. Brejwo volt.

— Miért szontyolodott el, szenátor uram? Butaság! Nagy a feje, búsuljon a ló! Értem már, értem. „Megőrjített a szerelem, egy édes lány kell nekem . . .” — kezdte újra a dúdolást, de abbahagyta, amint Mineyko éles tekintete rendreutasította.

Vestri a boldogságtól sugározva tért vissza, hívta a pincért, pezsgőt ittak, keskeny ananász-szeleteket kóstolgattak, majd megint ittak. Krystyna a szék karfájára hajtotta fejét, és szemét lehunyva kacagott Brejwo meg Vestri tréfáin, akik közelhajoltak hozzá, és a fülébe sugdostak, végig-végigsimítva arcukkal a lány zilált haját. A szomszéd asztaloknál ülő vendégek már felfigyeltek a túlzottan jókedvű társaságra, s persze főleg a vödrökre, a meg-megreccsenő jéggel és az ezüstös nyakú palackokkal. Potocki hallotta a kelletlen megjegyzéseket, nem annyira gúny csengett ki belőlük, mint inkább csodálat és irigység.

Vestri teletöltötte a serlegeket, megtörte Potocki ellenkezését, koccintott vele, sőt még a szomszédokkal is eltréfálkozott, megjátszotta a „remek pofát”. Brejwo olyasmit dünnyögött, hogy kevés a nő, majd vendéglátója biztatására egész társaságot hozott át asztalukhoz: három rendkívül dekoltált hölgyet meg egy izgő-mozgó, cvikkeres, kopasz férfit. Két további asztalt toltak az övékhez, s most már az újonnan érkezettek kiáltották: „Éljen a hadseregünk!” Válaszul Brejwo azt harsogta, hogy „Egyenesen Berlinbe!”, mire az egész teremben kitört a taps. — A légiós indulót! — kiáltotta a zenekar felé egy ulánus-százados valahonnét a bejárat közeléből. A karmester pedig, aki szemlátomást megszokta ezt a műsorszámot, beintett pálcájával. — Felállni! Felállni! — futott át a kiáltás a termen, nyikorogtak a hátratolt székek, a zenekar belevágott, de rögtön elnyomta az erős, bár pallérozatlan kórus. „Nem kell nekünk a külföld tapsa” — harsogta az újabb

strófát az ulánus-tiszt, és a zenekar, amely már abbahagyta, újra felpattant, és fél taktussal elkésve futott a dallam után. A terem állva énekelte végig mindhárom strófát.

Potockin különös érzések hullámzottak át; undor és elérzékenyülés. A szesz még nem bénította meg benne az öntudat fékjeit: hogy mindez gyerekség, értelmetlenség, részeg handabanda. A belsejében azonban valami meleget érzett, válla hisztérikusan meg-megrándult, szemét elöntötte a könny.

Mihelyt lehetett, nyomban leült. A székek nagy zajjal csúsztak vissza a felhevült éneklő közönség ülepe alá, az általános izgalom azonban még nem csillapult. Ezúttal Brejwo intonálta: „Marsallunk, Śmigły-Rydz, te drága, hű vezér!" — és megint valamennyien felpattantak. Most azonban csak néhányan énekeltek, egy-kettőre befejezték, a dal gyors ütemű volt, s az ismeretlen szerzőnek csupán egy strófára tellett a szövegből. Potocki kijózanodott. De túl korán.

E magasröptű énekek után ugyanis, amelyek harminc asztal harminc külön társaságát olvasztották eggyé, a termet meghatározhatatlan, de baráti érzelmek árasztották el; mindenki úgy érezte, hogy összetartoznak, hogy mindnyájan remek emberek, és régóta ismerik egymást. A közönséges csoszogáshoz visszatérni ennek az érzésnek megcsúfolását jelentette volna. Brejwo gyorsan megtalálta a megoldást.

— Obereket![17]

A zenekar mintha csak erre várt volna. Azon nyomban veszett ütemű előjátékba kezdett. Brejwo felugrott, és magával vonszolta Krystynát. Szemköztről az ulánus-tiszt egy sovány kis fekete lánnyal állt ki a porondra. A Vestrihez sündörgött hölgyek egyike minden teketóriázás nélkül elkapta a harmadik tisztecskét, aki mindnyájuk közt a legszürkébb volt. A másik nővel Mineyko indult el.

A zenekar most belevágott a népi táncba, s a teremben egyszerre mintha lovak dobogtak volna. Brejwo volt a vezető: letérdelt, felugrott, tapsolt és mesterien változtatott irányt. Krystyna keringett, szoknyája meg-meglibbent, egy-egy pillanatra megmutatva izmos, sima combját és világos-

kék bugyiját. Potocki még viszolyogva pillantott feléje, de csakhamar őt is magával ragadta a dallam. Ez továbbra is gyors volt, de a korábbi ingerkedő dallam most moll-hangnemre váltott, halálosan, ellenállhatatlanul szomorúra. Ez az, az a bizonyos ragály! — villant át Potocki agyán. Ez a tűz és ez a bánat. Ez az a külsőséges, nyers, felszínes, üres és együgyű vidámság, amely tolakodón, követelőzve mászik az ember fülébe, mint valami eszeveszett dobpergés. Majd végtelen mélabú, ellenállhatatlanul, bár fegyvertelenül, amely a múlt és jövő minden kínszenvedését magában hordja, vállalva saját, immár elkerülhetetlen végzetét, mert egyetlen célja az, hogy ügyetlen, gyermekes módon ne vegyen tudomást róla mindaddig, amíg... mert hátha éppen másnap kell porrá válnia... De ma még!...

— Sose halunk meg! — rikkantotta Brejwo, amint elviharzott az asztaluk mellett. Szeme csillogott testetlen lendületétől, mintha súlyát vesztette volna, szinte elszakadt a halandó emberek nehézkedési törvényétől, csak a ritmus és az elragadtatás egyedülálló, utánozhatatlan szabályainak engedelmeskedett. Az ulánus-tiszt, aki aprózva járta, szemkápráztatóan gyors léptekkel érte utol. Kis fekete partnernőjét pillatonként magasba kapta, de amaz mintha még a levegőben is talált volna valami szilárd felületet, amin dobbanthatott. A fekete lány szeme szélesre tágult, duzzadt alsó ajka tüzelt, ajkán a fekete szépségtapasz, amely eddig csúnya volt, hirtelen szinte bájossá, odaillővé vált. Asztaltársuk, a harmadik tisztecske kétségbeesetten kapaszkodott hölgyébe, egy magas termetű, széles csípőjű, negyven feletti nőbe, akinek tekintélyes keble felett háromszoros toka rezgett, s jobb kezét csípőjéhez szorítva, a ballal valósággal felkapta partnerét, s pehelykönnyen forgatta maga körül. Mineyko a másikkal, a zöldszemű, erősen ívelt szemöldökű, barna hölggyel táncolt, kissé mereven, mintegy attól félve, hogy őt is elkapja a többiek féktelensége. Köztük valami dzsentri-bajszos civil ropta, és még egy lenyalt hajú puhány, s három további közönséges, elmosódó figura. De a legerősebb hatást mégsem

ezek a párok keltették, hanem a forgatag, amely szinte láthatóan ringatta, magával ragadta mindazokat, akik az asztaloknál ültek: a kopasz fejeket és nyakkendőket, mélyen kivágott toaletteket, egyenruhákat, szegényes családi ékszereket, az italozástól kipirult karokat és nyakakat, a táncolókra meredő szempárokat. Még a zenészek is ütemesen ingatták fejüket, még a pincérek — még azok is megálltak az ajtóban tálcájukkal, abbahagyva szakadatlan futkározásukat, mintha nem akarnák megzavarni ezt a nagy szertartást.

Az ütem egyre gyorsult, s a párok kifejezéstelenné vált arcából, mintha körbeszálló dongók volnának, csak fekete és piros vonások maradtak: a szemöldökök meg a szájak. Hirtelen ért véget az egész: a zenekar, mintha elfújták volna, úgy hallgatott el. Még néhány fordulat, néhány élettelen tánchullám, s a párok verejtékben fürödve támolyogtak vissza a helyükre.

Az asztalnál ülők tapssal fogadták őket, mint a győzteseket. Vestri feléjük nyújtotta a borospoharakat. A táncolók pedig, mintha testükből minden nedv kiszikkadt volna, úgy döntötték magukba az italt, kimerülve az oberek hevétől. A bor rögtön a fejükbe szállt. Vestri bolondozott, folyton Krystyna körül legyeskedett, de a másik három odaédesgetett hölgyről sem feledkezett meg, szünet nélkül töltött és kiáltozott a pincéreknek. A tisztecskék percenként mondtak újabb felköszöntőt, képzeletük azonban hamarosan kiapadt, és már csak újra meg újra ittak a hölgyek és a hadsereg egészségére. A pezsgő után valami pernahajder világos bort és vermutot hozatott. Aztán újra vörös borra került a sor. Majd általános és teljes kavarodás kezdődött, a pezsgőt pálinkával és sörrel keverték, a teába konyakot öntöttek, valaki meggypálinkából készült fagylaltot kívánt, s az odahívott hölgyek, nem zavartatva magukat, bifszteket rendeltek, a kopasz pocakos meg bigost falt.

Újra kezdődött a „társasági" tánc, a parketten egy gombostűt se lehetett volna leejteni. Potocki egyszer csak azon vette észre magát, hogy táncol, és előtte egy arc úszik a levegőben, amelyet mintha már ismerne valahonnét: nagy fekete szem-

pár, hosszú szempillák, vastag, szinte összenőtt szemöldök, kissé fitos orrocska és nagyon vörös száj. „Csúnya" — gondolta, és érezte, hogy a nő teste úgy hozzásimul, mint egy jól szabott ruha. Megint szemügyre vette. Veszettül temperamentumos, állapította meg nyomban. A nő lassan táncolt, behunyta szemét, a mosolynak árnyéka se villant arcán, elmerengett, szinte elmerült önmagában, élvezett minden mozdulatot, minden érintést. Vajon honnét ismeri?

— Hogy hívják?

— Olena — hallott egy búgó alt-hangot, s a nő ránézett, majd újra lehunyta szemét, talán hogy elrejtse a mosoly halvány szikráját. Ő még erősebben magához szorította, kéjsóváran nézte a száját. A nő felső ajka fölött sűrű pelyhet látott. A temperamentum jele, gondolta, és észrevette, hogy a mosoly végre megjelent a nő ajkán, sőt meglehetősen kacér gúnnyal nézi őt. Megdühödött: no megállj csak! Éppen elsötétült a terem, csak színes fényszórók futkostak zöld meg vörös pászmákban a táncolókon. A nőhöz hajolt, s valósággal beleharapott kissé előrebiggyedő ajkába. A nő meg sem rezzent, csak még erősebben simult hozzá, mintha attól tartana, hogy eszméletét veszíti. A tangó kéjesen vonta magával őket.

Azután megint az asztalnál ült. Olena, Olena, micsoda különös név? Ukrán volna? Olena is visszatért helyére: kiderült, hogy ő a harmadik hölgy, az, akit senki sem kért fel az obereknél. Társnői, a termetes hölgy meg a kitépett szemöldökű, zöldszemű, valamit sugdostak a fülébe, bágyadtan hárítgatva el a tisztecskék tolakodó udvarlását. A velük jött férfi, a kopasz, már megette a bigost és éppen pezsgővel öblögette le. Brejwo, miután a zöldszemű erélyesen rendreutasította, átült Potockihoz, s megint őt vette kezelésbe. Kérkedve sorolta fel, mi mindent tud a vezérkari főnökség titkaiból.

— Bezzeg a páncélelhárítás! — kiáltotta, mint egy érthetetlen varázsigét, s előrehajolva, mélyen nézett Potocki szemébe. — Micsoda páncéltörőink vannak! Erre nem számítanak! Kétszáz méter távolságról átütik az egy egész háromtized vastagot is! Egy egész háromtized! — ismételte tolako-

dóan, Potocki szemébe nézve. — Érti, szenátorom, mit jelent az egy egész háromtized?

Potocki nem értette, de nem is bánta, hogy nem érti. Ołena végre felnyitotta a szemét, és így bámult rá; a tánc, úgy látszik, nem elégítette ki. Potockinak sikerült elkapnia a tekintetét, miközben Brejwo szóáradata elől próbált kitérni. Mármár felállt, annyira hívta ez a tekintet — amikor Ołena egyszerre csak lassan, mintegy transzban, felemelkedett, és maga indult meg feléje. Az öröm röpke ígérete szikraként futott át rajta. Ołena hozzájuk lépett. Ő feléje nyúlva felállt, a nő azonban váratlanul Brejwóhoz fordult:

— Zászlós úr, maga még nem is táncolt velem!

Brejwo kelletlenül állt fel, hanyagul nyújtotta karját, s elindult a nővel, de még egyszer visszafordult Potockihoz:

— Egy egész háromtized, érti ezt?

Potocki már semmire sem gondolt. A második nagy kudarc végleg leverte. A csalfa Ołena most Brejwo kemény karjába simulva keringett körülötte.

— Egy egész háromtized, páncéltörő, nagyon fontos! — hadarta amaz, mint valami leckét.

— Ne lódítson, uram! — mondta a nő, megint lehunyt szemmel és az előbbinél is búgóbb hangon. — És egyáltalán nem fontos.

— Váratlan meglepetés lesz! — kiáltotta halálosan megsértődve Brejwo. — Ha sor kerül rá . . .

Tovább lejtettek, és eltűntek a forgatagban. Potockin megint szörnyű csömör vett erőt. Hol az a Vestri? Most már végre beszélnie kell vele. De Vestri nem volt sehol. Csak Mineyko ült ott elkomorodva, és unottan szürcsölgetett valami rózsaszínű nedűt. A zöldszemű hiába dörgölődzött hozzá. Krystyna is eltűnt. Ejnye, az akasztófáravaló, gondolta dühösen és irigykedve Vestriről, hát nem magával cipelte valahová! S szennyes ötlete támadt: ha sikere lesz a lánynál, bizonyára engedékenyebb lesz irántam.

A harmadik tisztecske, Markiewicz, kétségbeesetten védekezett a tagbaszakadt hölgy ellen, aki folyton táncra nógatta.

Potocki őket nézte, hogy eltérelje gondolatait Vestriről. Minden rokonszenve Markiewiczé volt. A fenébe, ennek sincs ma szerencséje. Szegény, éppen elindult a nő után, aki úgy vezette kézenfogva, mint egy taknyos gyereket.

No, még néhány pohárral. Az emlékezete kezdett kihagyni. Itt van Vestri, három lépéssel Krystyna mögött. Bravó, szinte látszik rajta, hogy csütörtököt mondott: dühös, sápadt, senkire sem néz. Zaj, fülledtség. A zöldszemű a pecsétgyűrűjét kunyerálja. — Emlékül — súgja, és a lábára lép. Megint táncol, és éppen ezzel.

— Hová gondol! — szól a nő szinte kiáltva. — Tisztességes nő vagyok, férjes asszony! — És kiszakítja magát karjaiból, és otthagyja a terem közepén. Mi ütött belé?

— Töröld le az arcodat! — sziszegi Mineyko Markiewicznek, s az zsebkendőjével dörzsöli állán a három szál rőt sörtét, melyek fölött árulón piroslik egy kettős félhold: forró női száj nyoma. Termetes hódítónője ártatlanul púderezi az orrát, míg a kopasz férfi halk szemrehányásokat suttog a fülébe.

— Úgy látszik, a férje! — súgja cimborája fülébe Brejwo. — Mikor indulunk?

A kijáratnál verekednek. Egy tiszt és két diákegyesületi tag ugrott egymásnak, egy feketeruhás hölgy pedig nézi őket.

— Segítsünk neki! — kiáltja Brejwo, s Mineykónak erőszakkal kell visszanyomnia székére. — De hiszen . . .

— Gyerünk! — morogja mérgesen Vestri.

A zenekar még játszik, néhányan a terem közepén imbolyognak. A hangulat reménytelenül besavanyodott. Elmennek, elöl a hölgyek, mögöttük az urak, egymást előretessékelve; Vestri türelmetlenül sürgeti őket.

A ruhatárban Brejwo és Ołena a sarokba húzódnak abban a hiszemben, hogy nem látják őket. Már pirkad, s a hűs levegő csak fokozza csömörüket.

Mineyko karonfogta Krystynát, nem akarta elfogadni mecénásuk autóját. A termetes hölgy meg a kopasz férfi viszont gyorsan beült. Vestri kezet csókolt Krystynának.

— Ha bármire szüksége volna... — duruzsolta nyomatékkal.

— Reméljük, hogy nem lesz! — vágott szavába Mineyko. — Zászlós! — förmedt rá Brejwóra. — Mozgás!

Brejwo elugrott Ołena mellől, és megint összeütötte a sarkantyúját. Potocki beszállt a gépkocsiba, amelynek gazdája valósággal betuszkolta.

Hirtelen egy autó kanyarodott feléjük vakító fényszóróval, s hirtelen megállt. Valaki kiugrott belőle. A tisztek és társaik menekülni próbáltak a fénykörből, eltakarták szemüket.

— Micsoda hülye tréfa! Oltsa már el! — ordította Mineyko, de hirtelen ajkára fagyott a szó.

— Főhadnagy! — dörögte egy mély hang. — Ördög és pokol, ki engedte meg magának, hogy elcsavarogjon mindenféle...

— Tábornok úr — hebegte Mineyko —, a menyasszonyom...

— Fütyülök a menyasszonyára! Hánykor indul a vonat? Hol vannak a jegyek? Hogy merészelt engedély nélkül...

— A tábornok úr azt mondta... hogy az éjszakát...

— Az éjszakát áristomban fogja tölteni. Beszállni!

Vestri, mintha ő is csak erre a parancsra várt volna, bepréselődött autójába, s a vezető nyomban indított. A szerencsétlen Brejwo ott maradt két hölggyel a nyakán. Krystyna arcára szorította zsebkendőjét.

Bent a kocsiban a testes hölgy a férjével foglalkozott.

— Hála istennek, hogy nem vagy katona! — vartyogta. — Meghalnék szégyenemben...

— No látod! — válaszolta bölcselkedve a kopasz. — Bezzeg ott a teremben mintha a világon se lettem volna... Ilyenek a nők — fordult bizalmasan vendéglátójukhoz. — Ha egyenruhát látnak...

Az asszony durván leintette. Szerencsére közel laktak, a Wilcza utcában.

— Nagyon örültem az ismeretségnek. Nevem Kiebyś, doktor juris a polgármesteri hivatalból — recsegte a kopasz.

Vestri majdhogy ki nem lökte, majd dühösen fújva, az autó sarkába húzódott. A kocsi végigsuhant a néptelen utcákon. Potocki szendergett, amíg csak meg nem lökték a könyökét.

A Bristol szálló előtt álltak, ott lakott. Vestri kisegítette a kocsiból. Potockin hirtelen szívélyességi roham vett erőt:

— Köszönöm, nagyon köszönöm, drága elnököm. Igazán kedves volt.

— Jól van, jól van, szenátorom. Most igyék egy jó feketét.

— Igazán kellemes volt minden. A fiúk, a hölgyek. Önnek van igaza: a lengyel nők a legkedvesebbek a világon. Nem igaz?

Vestri érthetetlenül morgott valamit, és megszorította Potocki kezét:

— Sürget az idő...

— Az idő... az idő pénz — motyogta gépiesen Potocki, s ekkor hirtelen észbekapott, hogy tulajdonképpen miért is akart találkozni Vestrivel. — Persze, a pénz, elnök uram, éppen erről volna szó — s már ki is húzta a másikat a kocsiból. — Ön olyan kedves, és tudja, bajban vagyok azzal a Wołożyńnal. Intézze el nekem... — Itt elakadt.

— Mit intézzek el? — türelmetlenkedett Vestri. — Talán ön is részvényeket árusít? Ó, ezek a hazafiak!

— Részvényeket? És miféle hazafiak?

— Jó, jó, mi kell? Pénzátutalás Svájcba? Amerikába? Deviza? Bocsásson meg, talán holnap...

— Nem, nem! Minek elölről kezdeni? — S Potocki megragadta a kezét. — Szó sincs átutalásról! Egy kis rövidlejáratú kölcsönről a birtokomra, második helyen betáblázva...

— Hahaha! — robbant ki váratlanul a nevetés Vestriből. — Jelzálog? Mit nem mond? És rövidlejáratú, igazán? Hahaha!

— Igen, egy, legfeljebb két évre...

— Hahaha! — Vestri majdnem megfulladt a nevetéstől. — Lehetetlen! Hosszabb időre nem kellene? — Nevetése éppolyan hirtelen maradt abba, mint ahogy kitört belőle. — Ma nem években számolunk, jó uram. Egy hétre, ha akarja! — jelentette ki a vállára csapva, és visszaugrott az autójába.

6

Burda egész délután egyik ülésről a másikra cipelte magával kudarca érzését, amely nehéz és alaktalan volt, mint valami megemésztetlen étel. Nem volt ideje, hogy tulajdon gondolatait firtassa, nem is tudta, mi volt bosszúságának fő oka: a Vestri-féle kombinációk homályos háttere-e, vagy pedig az, hogy ő maga túlságosan elsietve mondott nemet a Piekary-ügyben. Csak annyit érzett, hogy baj van, hogy valami megingatta azt a lelki fedezékét, amelyben az utolsó hónapokon át megbújt, s hogy az a félelem, az a nyugtalanság, amely március óta gyötri honfitársait, most már őreá, Burdára is lassan átragad. Este kimerülten tért haza, igyekezett mielőbb egyedül maradni, hogy végre nyugodtan gondolkodhasson — ugyanakkor homályosan félt is attól, amit gondolni fog.

Leült íróasztalához. Még néhány percre sikerült elhalasztania az önmagával való számadást: hiszen fiának, aki zászlós, írnia kell, le, Bochniába. De már az első mondatnál megakadt, mert nem tudta, mit tanácsoljon egyetlen gyermekének ebben a nehéz helyzetben, s ekkor az előszobából egy jól ismert, harsogó, hamisítatlanul tábornoki hang hallatszott be.

Burdát nem lepte meg ez a látogatás. Hogy Dąb-Friedeberg dandártábornok a fővárosban van, arról hallott már a minisztériumban, és a Nowowiejska utcában is. A tábornok jelenlétét mindkét helyen egyformán magyarázták: az öreg

fickóra megint rájött a Napóleon-óra. És Friedeberg új zarándokútja természetesen nem múlhatott el anélkül, hogy bezörgessen hozzá, a minisztériumi hatalmassághoz.

Egy pillanatig dühös volt: még a levelét sem fejezheti be. Aztán eszébe villant: hiszen ez a Friedeberg kapóra jött, legalább valami konkrétumot is írhat a levélbe. Felállt, elindult a tábornok ölelésre tárt karja felé, hősiesen elviselte a kétoldalt cuppanó csókot és a szittya bajusz szúrását, valamint Friedeberg műsorának egyéb részleteit: a tábornok évről évre Sienkiewicz-szerűbb lett.

Átültek a szalonba. Az asztalon álló alacsony lámpa fénye fokozottan kiélezte arcvonásaikat, homlokukra árnyat vetett szemöldökük, elrejtve szemüket. Talán jobb is volt így.

Burda tudta, mivel fog a másik előhozakodni, tehát nem volt nehéz taktikáznia. Csak a bevezető ömlengést szerette volna megkurtítani.

— No, hogy sikerült az utad? Mit tudtál összeszedni: kapcákat, sipkákat?

Friedeberg engedte, hogy belesodorják ebbe a látszólag nem kívánatos témába.

— Pont egy negyedszázada, hogy képtelen vagyok megszabadulni ettől a hivatalnokoskodástól — sziszegte. — Épp a háború előtt volt, emlékszel? Akkor kéredzkedtem csapatszolgálatra! Öregem, gyűlölöm a gazdasági dolgokat, imádom a cselekvés művészetét. S mintha csak bosszantani akarna valaki...

— Hogyan, hát újra semmi?

— Hiszen ha tudnám! Hallom, hogy még Porolát is, azt a Porolát, akit annak idején az iszákossága miatt dobtak ki a zászlóaljból, még azt is előléptették! Rögtön ide siettem, de hát...

Burda szándékosan ásított, hogy értésére adja a tábornoknak, mennyire nem tartoznak rá ezek a dolgok. És hogy felingerelje. Ez sikerült is neki.

— Hidd el — mondta Friedeberg, közel hajolva hozzá, s szemöldökét felvonva —, azok ott nemcsak tehetetlenek, ha-

nem defetisták is! — Ezt fenyegetve sziszegte, és felemelte az ujját. — Egy ilyen Knothe például egyszerűen kijelenti: a Visztula vonalát kell tartani! Érted ezt? Sziléziát, Poznańt, Łódźot mind odaadná! Bezzeg Piłsudski jól fenéken billentette volna az ilyent. Most azonban még áldozatra is hajlandók egy ilyenért...

Burda felállt. Friedeberg szavaitól lúdbőrözött a háta. Ismerte Knothét, nem szerette ugyan, de elismerte, hogy jó katona. De hát a Visztuláig?... Lehetséges volna, hogy az a súly, amely néhány órája ránehezedik, nem egyéb, mint a Beck-féle elgondolás csődje? Lehetetlen, mondta magának határozottan, de gépiesen. Lehetetlen, ismételte magában, ilyesmire gondolni sem szabad. De tisztán elméletileg, ha, tegyük fel... Mi lenne akkor?

Nagy erőfeszítéssel türtőztetve magát, ezt mondta:

— Idehallgass, Henryk. Mi nem tavaly óta ismerjük egymást. Együtt jártuk végig az életet, közös tálból ettünk, és talán együtt is fogunk távozni. Hát a fenébe is, hol legyünk őszinték, ha nem egymással, négyszemközt?

— No de Kazimierz, hiszen tudod...

— Azt mondd meg, hogy mi a véleményed neked, aki ízigvérig katona vagy, és sokat tapasztaltál? Mennyit bírunk el, ha valami történik? Ne érts félre, nem akarlak vizsgáztatni, csak...

— Hallgass! — rivallt rá Friedeberg, ugyancsak felállva. — Mi jut eszedbe? Természetes, hogy megmondom neked, amit tudok és amit gondolok...

Egymás szemébe néztek. Burda tekintete azonban nyilván nagyon sokat mondott, mert Friedeberg, mihelyt kiolvasta belőle, milyen súlyt tulajdonít barátja a véleményének, visszahökkent, egy ideig még rágta, fontolgatta, hogy mit mondjon — nehogy túlságosan megsebezze a másikat. Az a kérés, hogy legyenek őszinték, éppen ellenkező eredménnyel járt: Friedebergnek nem jutott jobb az eszébe, mint egy tanácstalan „hogyha".

— Tudod, esztendők óta csak keleti irányú mozgósításra készültünk. És ami az erődítményeket illeti...

— Ezt tudom. — Burda legyintett, mint aki már nem vár sokkal többet, s Friedeberg sietett visszanyerni bizalmát:

— A felső régiókban teljes a fejetlenség. Vezérkarunk úgyszólván nincs, az a te drágalátos Trymered két ember, három ember helyett dolgozik, de hát... tudod, hogy ő milyen. Egyébként nem is olyan könnyű helyrepofozni azt, amit Gąsiorowski lerontott. És hogy Śmigły-Rydz mennyit ér, azt magad is tudod — mondta, Burda szemébe nézve, de az olyan hidegnek látszott, mint egy darab jég egy pohár vízben, hát megijedt és visszakozott. — A főparancsnok persze igen hasznos szervezeti változásokat vezetett be a felsőbb régiókban. A hadtestparancsnokságban például...

— Azt mondd meg nekem röviden és velősen: kibírjuk-e?

Friedeberg felhorkant:

— Kibírjuk. — Majd egy pillanattal utóbb hozzátette: — A németek nem bolondok. Hiszen Franciaország, Anglia, Oroszország...

Burda leült, a további érvektől elment a kedve. Egészen gépiesen, mintha kalapáccsal szeget akarna verni egy kemény kődarabba, gondolatban ezt ismételgette: butaság az egész, butaság az egész, nem erről van szó...

Eközben Friedeberg, megkönnyebbülve, hogy végzett a nagy kérdésekkel, újult erővel tért vissza saját fájdalmaihoz:

— Amint mondtam, a mozgósítás. A mozgósítási tartalékok egész rendszerét keletre irányítva terveztük. A tartalékosok behívását márciusban még könnyen elintéztük. Általános mozgósítás esetén azonban — hajaj! — mindent meg kellene változtatni. Itt, a Főparancsnokságon ez nem sokat jelent, de nálunk... Ezenkívül hiányok vannak, főként különleges fegyverekben. Páncéltörő puskákat kellene kapnunk, de itt az ilyesmivel úgy bánnak, mint a hímestojással. Azt mondják, hadititok!

— Egyszóval készen állunk, de csak egy gyors katonai tüntetésre — fanyalgott Burda. Dühös volt Friedebergre, mintha

az ő bűne volna, hogy a dolgok ilyen siralmasan állnak. — Nem értem, miért kell neked mindenáron az a hadsereg. Hogy annál hamarabb fejbekólintsanak?

Friedeberg szinte elnyelte önmagát:

— Hogyhogy? Hiszen már mindenki kapott egyet! Porola is kap, még Knothénak is felajánlották. Csak énnekem nem? Én rosszabb vagyok, mint ők? Te még tudod, milyen keservesen szereztük mi a csillagjainkat. Ezek meg lám, egyszerre kettőt kapnak. És miért? Azért, mert néhány hónapig megjátszották a hadtestparancsnokot? Érted már, milyen kapkodás lesz odafent? Porola fél évvel ezelőtt még csak hadosztályparancsnok volt. Most pedig a volt fölöttese alatta szolgál mint hadtápparancsnok. Kár is beszélni róla; aki most nem kap hadtestet, egy év múlva mehet nyugdíjba. Akkor talán protezsálni fogsz engem, és vajdasági főnök lehetek valahol, mi?

A hallban megszólalt a telefon. Burda örömmel ugrott fel, hogy megszabaduljon Friedeberg rázúduló követeléseitől. Három teljes percig tárgyalt, míg hozzájárult valamilyen alpolgármester vagy mifene kinevezéséhez.

Friedeberg viszont rögtön frontális támadásba ment át:

— Ide figyelj, Kazimierz, éppen erről akartam veled beszélni. Még nincs veszve minden, még két hadtestet állítanak fel a Főparancsnokság tartalékaiból. Persze ez már nem az igazi, de azért mégis . . . jobb a semminél. Érted?

— Nem egészen.

— Stachiewiczet jól ismered. Kasprzyckival is szoktál találkozni, még privátim is . . .

— No és?

— Magyarázd meg nekik, a fenébe is! Minek néznek engem? Rosszabb vagyok én Porolánál? A grodnói Olszynának is adtak egy hadműveleti csoportot. Csak én nem kaptam semmit. Én, aki annak idején az Első Ezrednél[18] . . .

— No jól van — mondta Burda, akit már bosszantott ennyi közvetlenség. — Rendben van, kapsz egy hadtestet, de mi lesz aztán? Megnyered a háborút?

— No de hiszen... Anglia, Franciaország... A németek nem őrültek meg! Te magad mondtad...

Friedeberg hirtelen lelohadt, szinte dadogni kezdett. Előrehajolt, sápadtan, orrán és arcán pirosló erekkel, s mint egy negyedórával korábban Burda, most ő apellált az őszinteségre:

— Te ülsz a lámpa mellett, ha te nem látod világosan, akkor ki?... Mit jelent mindez?

A követelőzésből olyan váratlanul csapott át a kétségbeesett tehetetlenségbe, hogy Burda megingott. Hiába minden: azoknak a nyakatekert, de logikus érveknek, amelyekkel hónapok óta önmagát vigasztalta minden fenyegető hír hallatára, minden elháríthatatlan leleplezésnél, a felsőbb körök pánikhangulatát látva — ezeknek az érveknek egész rendszerét mint valami katonai vastartalékot most meg kell osztania ezzel az emberrel, akit meggondolatlanul a teljes kétségbeesés szélére hajszolt.

— Hiszen megmondtuk, legalábbis akkor, májusban. Hitlernek tudnia kell, hogy a háború a levegőben lóg, mégpedig számára kedvezőtlen körülmények között. Ha észretér, talán visszakanyarodik a barátkozás politikájához, amelyből már annyi haszna volt.

— De vajon észretér-e?

— Ej, barátocskám! — s Burda széttárta karját. — Minden a diplomáciai gépezetünkön múlik. Az a fontos, hogy Hitlert határozott alternatíva elé állítsuk: ostor vagy mézeskalács. Ostor, ha Gdańskot vagy a korridort fontosabbnak tartja, mint a Kelet felé vezető nagy, történelmi útvonalat... Mézeskalács, ha észretér. Érted?

— Nemigen.

— No látod, barátom. A politika sokkal bonyolultabb, mint a vezénylés. Még akár egy hadtesté is. Hitlernek fejébe szállt a dicsőség. Elfelejtette, hogy a mi segítségünk nélkül a negyedét sem érte volna el annak, amit elért. Most kedve szotytyant, hogy levágja az aranytojást tojó tyúkot...

— Mi volnánk az a tyúk?

— Mondjuk. A közvetlen haszon kedvéért, amely nem is számít sokat, hiszen Gdańskot úgyis a markában tartja, s a korridoron úgy jár keresztül, ahogy neki tetszik. Ennek a közvetlen, jelképes haszonnak a kedvéért szem elől téveszti...

— De ha jelképes, akkor miért berzenkedünk annyira ellene?

— Jaj, kedvesem! Mert most színt kell vallanunk. Próbálnánk csak meg egyezkedni Gdańsk kérdésében! Néhány nap alatt megbukna a kormány! — Eszébe jutott annak a mai kis zászlósnak a kiabálása. — Még a hadseregünkben sem bízhatnánk meg. Hiszen tudod, mennyire gyűlölik nálunk Hitlert. — A zsidókról akart mondani valamit, de idejekorán észbekapott. — Hitler valóban ellenszenves alak, no de a politikában érzelmi alapokon nem jutnánk messzire. Óvatosan kell sakkoznunk. A mi népünk a buták népe...

Friedeberg mindezt némán emésztette meg, s hallgatása túl soká tartott. Burda is úgy érezte, hogy nagyon mesterkélt ez a gondolatmenet, amelyet Beck fejtett ki ellentmondást nem tűrve. Megpróbálta tehát összefoglalni, leegyszerűsíteni a dolgot:

— Röviden: vagy mivelünk mint egyenjogú partnerrel Kelet ellen, vagy egyedül mindnyájunk ellen, Oroszországot beleértve. Ezért tárgyalnak Moszkvában az angolok: hadd higgye Hitler, hogy az a másik megoldás is lehetséges...

— De hát miért nem akarjuk mi az orosz segítséget?

— Jaj istenkém! — sopánkodott Burda. — Ez csak a másik megoldás, a legvégső eset. Nekünk nem az az érdekünk, hogy Hitlert megsemmisítsük, hanem az, hogy ügyesen kihasználjuk. Érted már végre? Harmadik megoldás nem lehetséges. Ezért nem veszem annyira szívemre a dolgokat, mint... mások. Hiszek abban, hogy a józan ész győzni fog.

Friedeberg szemlátomást elfogadta ezt az optimista következtetést, mert visszatért a saját ügyére:

— Nos. Akkor tehát megegyeztünk? Beszélni fogsz Stachiewicz-csel?

— Rendben van, beszélek vele. Az eredményt persze nem garantálhatom. Tudod, hogy nála minden Trymeren múlik.

— Tudom, tudom. De te majd megtalálod a módját, hogy az ő megkerülésével vagy beleegyezésével... Várj csak, öreg fiú, akkor aztán körülnézhetsz nálam! Olyan törzskart szervezek magamnak!

— Apropó, törzskar. Segédtiszted van?

— Természetesen.

— Megfelelő?

— No hallod? Csak nem választok rosszat... — De elharapta a szót, és gyors pillantást vetett Burdára. — Persze, hogy vajon egy hadtestparancsnok mellett is megállja-e a helyét... Miért kérdezed?

Most Burdára került a sor. Nehezére esett a dolog, mert eddig túl nagy volt a fölénye. Ajkába harapott, hallgatott, várta, hogy amaz megkönnyítse a dolgát. De nem tudta kivárni.

— Emlékszel Janekre? A fiamra... — tette még hozzá, kissé zavartan.

— De mennyire! — kiáltotta Friedeberg, s térdére csapott abbeli örömében, hogy végre érti, miről van szó. — A pöttöm kis Janek! Hol van most, bizonyára már líceumba jár, ugye?

— Már zászlós.

— Lehetetlen. Hogy múlik az idő! És itt van nálad?

— Nem. Bochniában. Szakaszparancsnok.

— No de, komám, hát miért nem küldted énhozzám? Most aztán azonnal... — Itt elharapta a szót, eszébe jutott valami. — Azaz hogy most, amint tudod, éppen nincs üresedés. Persze, ha törzskart fogok szervezni, akkor tárt karokkal várom. Segédtisztnek...

— Nagyon köszönöm. Elvégre egyetlen fiam. Ott, a gyalogságnál nem jutna messzire.

— Világos. Megígérem neked. Azonnal, mihelyt megkapom a hadtestet... vagy valamilyen más önálló hadműveleti csoportot, az elnevezésen ne múljék, egyszóval, mihelyt a vonalba kerülök, magamhoz veszem. Magam intézem el a sze-

mélyzeti osztályon. Jan Burda — írta be noteszébe —, kitűnő.

— Mikor mégy vissza? — kérdezte Burda. — Autón jöttél?

— Hová gondolsz? Tudod te, micsoda utak vannak arrafelé? Csak a rázástól darabokra törne. Kész istencsapása! Viszont most látjuk, hogy olykor a nyomorúság is hasznos. A csehek remek autóutakat készítettek, tehát annál könnyebben lenyelték őket. Nem, vonattal megyek vissza, holnap tíz óra nyolckor.

— És a mostani . . . hm . . . az adjutánsod hol van?

— Bizonyára lányok után szaladgál. Hiszen megbolondulhat ott, nálam: szörnyű egy fészek, mindenki mindenről tud . . . Szabadjára engedtem, holnap kilenckor kell jelentkeznie.

Burda csak mosolygott, s közben azon törte a fejét, hogyan bírja búcsúzásra látogatóját. A hallban újra megszólalt a telefon.

Friedeberg egyet-kettőt ásított. Már ő is alkalmat keresett a búcsúzkodásra, miután elintézett mindent, amit itt el akart intézni. Örült, hogy Burda előhozakodott a fiával. Így már nemcsak a régi barátság fogja Burdát arra indítani, hogy közbenjárjon a főparancsnokságon. S mint aki fáradságos munkát végzett, elpilledve nézett a házigazda után: végre . . .

Burda felemelte a kagylót, unottan hallózott, majd grimaszt vágott, háromszor azt mondta: „igen", kétszer azt, hogy „jól van", majd azt, hogy „itt Burda", majd azt, hogy „igenis, tábornok uram", majd a szék felé sandított, belevetette magát, közben füléhez szorítva a kagylót, sokáig nem szólt semmit, s amikor végre kinyögött annyit, hogy „értem", hangja teljesen megváltozott, rekedt, fojtott volt. „Azonnal jelentkezem!", mondta most szinte kiáltva. „Hogy ma nem? Holnap reggel? Parancsára!" S megint hallgatott, majd többször mondta: „igenis, természetesen". Friedeberg idegesen lépett az ajtóhoz. Egy percig teljes csend volt, csak az ismeretlen tábornok hangja duruzsolt érthetetlenül a készülékben.

„Parancsára", mondta végül Burda, s felállt, lecsapva a kagylót.

Tökéletesen megváltozott. Arcának egyébként egészséges szikkadtsága mintha egyszeriben betegessé változott volna, arca beesett, előtűnt erős mongol pofacsontja, szeme behúzódott gödrébe, mely valósággal fekete volt, ajka szinte teljesen eltűnt, sőt az orra is mintha kihegyesedett volna. Pedig mindezt csak hirtelen elsápadása okozta.

Friedeberg tátva maradt szájjal leste, ő is elsápadt, nem volt ereje, hogy megkérdezze, mi történt.

— Ribbentrop Moszkvába repült — jelentette ki Burda összeszorított fogakkal.

A szalon küszöbén álltak, s talán fél percig bámultak egymás szemébe. Elsőnek Burda fordította el a tekintetét, bement a szalonba, s az ablakra meredve, megtört hangon, lassan mondta:

— A Főparancsnokságról telefonáltak. Utánad is érdeklődtek.

— No és? — kérdezte Friedeberg szinte felugorva. — Azt mondták, hogy jelentkezzem? Azonnal...

— Semmit sem mondtak. Tudomásul vették, hogy itt vagy. Csak csodálkoztak, hogy még nem indultál...

— Mindjárt, mindjárt! Máris indulok! Van kocsid, Kazimierz?

— Minek?

— Értsd meg, rohannom kell, nem várhatok. Az anyja mindenségit annak a fráternek! A fene egye meg! Hol találom most meg? — A telefonhoz ugrott, de visszafordult. — Azonnal, még ma éjjel! Autóval... Kaphatok tőled?

— Kérlek, ha gondolod...

— Nagyon köszönöm! — S Friedeberg megragadta Burda kezét, majd hevesen megrázta. — Beláthatod, hiszen bármelyik órában kihirdethetik... Vonattal csak holnap este érkeznék meg. Katasztrófa volna, beláthatod! Megérkezik az utasítás, és a parancsnok éppen utazgat. Ilyesmiért hadbíróság jár... Nagyon kérlek, intézkedj azonnal.

Burda felállt, és nyomban felhívta sofőrjét. Friedeberg idegesen topogott, s kétségbeesésében feljajdult, amikor kiderült, hogy a sofőr nincs kéznél, majd felujjongott, amikor végül előkerült. Kirohant az előszobába, felkapta sapkáját, derékszíját.

Burdának végül is sikerült elintéznie a dolgot. S csak állt ott, nem szólt semmit, ügyet sem vetett Friedeberg behallatszó áradozására. Arcszíne lassan kezdett visszatérni. Valami konkrét dolgon törte a fejét. A könyvespolchoz lépett, levett egy kék kötésű kötetet, és forgatni kezdte.

— Idehallgass, Henryk — szólalt meg végül. — Bocsáss meg, de tévedtem. Most nem kölcsönözhetem oda az autómat.

Friedeberg úgy állt ott, mint akit fejbekólintottak. Csak nézett, tehetetlenül, mint egy megbántott gyerek, alsó ajka lebiggyedt, és remegett, mintha sírás kerülgetné.

— Nézd, megértheted... Lehetséges, hogy váratlanul el kell mennem valahova... ellenőrzésre. Most, ilyenkor, ilyen lázas órákban...

— A saját kocsid? — kérdezte Friedeberg, s mint aki az utolsó szalmaszálba kapaszkodik, úgy nézett reá.

— Az enyém! — válaszolta habozva Burda. — A minisztériumban azonban sosem bízhat meg az ember, ha hirtelen zavar támad, sosincs kocsi. Ilyen pillanatokban az ember mindig csak önmagára számítson.

— De hiszen azonnal visszaküldöm neked, még holnap...

— Drága barátom, magad mondtad, miféle utak vannak arrafelé. Összetöröd a kocsimat, és aztán... Egyébként, ne izgulj, van itt neked... — folytatta, feléje nyújtva a kék kötésű könyvet — van itt egy vonatod két óra ötvenkettőkor. — Órájára pillantott. — Van még három órád. Egyetlen átszállás, Rozwadówban.

— Első osztály biztos nincs rajta...

— No de öregem! — méltatlankodott szárazon Burda, mire a másik nyomban megváltoztatta a hangját.

— Persze, persze! Igazad van. Helyes. No de csak itt, Var-

sóban, csak hogy a pályaudvarra juthassak ki — szólt mármár könyörögve. — Hiszen ez a Mineyko... Jaj, hol is fogom ezt elcsípni?

— Telefonálj néhány mulatóba. Bizonyára ott ül valamelyik lebujban.

— Igaz, igaz! No majd ellátom a baját. Rohanok.

— Várj egy kicsit, mindjárt itt lesz a kocsim.

Friedeberg a telefonhoz ugrott. Izgatottan hívta a számokat, topogva várt, mindig azzal kezdte, hogy „itt a tábornok beszél", majd várt, amíg kihirdették a teremben, hogy „Mineyko főhadnagy urat kérik a telefonhoz". E nyomozás eredménytelensége egyre nagyobb dühre gerjesztette Friedeberget, bajusza alatt átkozta a szerencsétlen adjutánst, fészkelődött, fel-felugrott, végül lemondóan legyintett:

— Jobb, ha a kocsiddal végigjárom ezeket a bordélyházakat.

A kocsi is késett. Friedeberg fel-alá járt a szobában, mereven a lába elé bámulva, s Burda hirtelen megértette, hogy barátja őmiatta, Burda miatt szégyenkezik. Ködös és rafinált számításaikat egyszeriben nyomtalanul elsöpörte a szörnyű valóság. Mint a fogfájás, úgy hasított belé a düh, a kétségbeesés, a megszégyenülés, s inkább csak önmagának suttogta:

— Kijátszottak, tisztára az orrunknál fogva vezettek.

— A bolondját járatták velünk! Ez a vég. Ó, az a Hitler! — morogta Friedeberg. — Mindig mondtam: a politika hülyeség, csalás. A lényeg a hadsereg!

„Ha van!" — szerette volna odavágni Burda, de ebben a pillanatban belépett a sofőr, és Friedeberget elöntötte a búcsúpercek optimizmusa, hiszen ez semmibe se került neki:

— Tehát ne felejtsd el — mondta szinte kiáltva. — Magyarázd meg nekik. A Janeked miatt pedig ne fájjon a fejed, magam mellé veszem. Ne hagyd el magad, mi az ördög, talán nyugalmas öregkorra számítottál? Egyébként, nem lesz itt semmi baj!

Úgy szaladt le a lépcsőn, hogy a sofőr alig bírta utolérni. Burda felsóhajtott, de nem érzett nagy megkönnyeb-

bülést. Sorra tárcsázta a Várpalotát, a Külügyminisztériumot, a főfelügyelőséget. De az ország urai foglaltak voltak, nem volt idejük Burda számára. A katasztrófa rohamosan közeledett, már nemcsak általános volt, hanem egyéni is. Burdának az volt az érzése, hogy megfeledkeztek róla, félrelökték, a szemétdombra hajították. És azzal a Vestrivel — hogy is tehettem ilyent, hogy is lehettem ilyen ostoba... A legnagyobb erőfeszítéssel parancsolta önmagának: nyugalom, nyugalom, nem kell rágondolni... Sehogy sem találta helyét, csak nézte pompásan berendezett lakását, a csillogó ebédlőt, Stryjeńska és Skoczylas festményeit, a Malczewski-képet, amely a legjobbak közül való volt, átment dolgozószobájába, gépies mozdulattal kihúzta íróasztalának egyik fiókját, majd megállt a könyvszekrény előtt. Mi az ördög, hát ennek itt mind búcsút kell mondanom? Elkeseredetten indult a fürdőszoba felé, de a hallban eszébe jutott valaki. Karolina, Charlotte, vagy ahogy legutóbb hivatja magát: Scarlett[19]. Bejelentette az interurbánt. Amíg várt, tovább járkált. Végre megkapta a vonalat.

— Halló! Te vagy az, Karuś? No, mi újság a mi tengerünknél, amelyiktől nem hagyjuk magunkat elmarni? Hogyan? Hogy téged sem foglak? De édesem, mi vagyok én? Kutya? Drágicám, kérlek, rögtön utazz vissza... Tessék? Nem, nem, ez már nem tréfa. Igen. Inkább holnap, mint holnapután... Nem, nem, semmi sem történt. Kizárt dolog, az túl sokára volna. És tudod mit, hozd magaddal a kisebb holmikat, a porcelánt, ezüstöt, festményeket. A bútorok maradjanak... De szó sincs róla, esküszöm. Csak annyi, hogy nagyon megkívántalak. Hogy a porcelán minek? Azt is megkívántam. Ugyan dehogy, persze hogy nem annyira, mint téged! Értsd meg, holmi csavargók leitathatják a házmestert, és kirabolhatnak... Hogy téged is? Téged senki sem rabolhat el tőlem, ugye? Tehát holnap, rendben van? Pá drágám, csókolom a kezecskédet, jó éjszakát, jó éjszakát.

Még vagy három percig csak Scarlettre gondolt. Tizenkét esztendeje éltek együtt, de Scarlett még mindig fel tudta

pezsdíteni a vérét. Persze, hogy időnként félrelépett, de minden alkalommal még fokozottabb étvággyal tért vissza Scarletthez, amiben nyilván nem játszott mellékes szerepet a nő kiszámíthatatlan viselkedése, sem az, hogy szerette felkelteni féltékenységét, s mindig a kellő helyzetben játszotta ki ezt az adut. Volt úgy, hogy szinte megőrjítette. No persze, Scarlett más volt, mint az alkalmazkodó, ijedt, sírig hű Leona! Scarlettre gondolva, most is úgy érezte, hogy jelenléte elviselhetőbbé fogja tenni azt a terhet, amely ránehezedett, és szinte elfojtotta lélegzetét. Nagy nehezen összeszedte magát, s dolgozószobájába indult. A telefon azonban visszahívta.

— No mi az, Haško mester? Hallom, hallom! Mit óhajt, Haško mester ilyenkor, éjnek évadján? Jó, jó! No és aztán? Miféle új helyzet? Lesz szíves inkább fölötteseinek utasításait teljesíteni, ahelyett, hogy mindenféle asszonyi fecsegésre hallgat. Hogyan? No de kérem, mi a baj már megint? Foglyok? Mióta tartozik ez a Belügyminisztériumra? Küldjék őket az Igazságügybe, az anyjuk keservét! Micsoda, hogy éppen onnét? Rendben van, intézkedjék. Értem. Kétszáz politikai fogoly... Nagyon veszedelmesek? Értem. Kommunisták? No persze, ki más lehetne olyan nagyon veszedelmes? Kozieboryba? Kitűnő. Természetesen Kozieboryba! Miért baj az, hogy közel van a határhoz? Maga talán attól fél, hogy megfertőzzük Németországot a kommunizmussal? No hát, akkor miért ez a nagy izgalom? Rögtön irányítsák őket Kozieboryba. Jó éjszakát.

Idegesen akasztotta vissza a kagylót. Haško butasága kezd kibírhatatlan lenni. Néha azt kellett gondolnia, hogy ez az ember szándékosan megjátssza az ostobát, és így akar egyetmást megtudni feletteseitől. Idegességében ásított. Bement dolgozószobájába a páncélszekrényhez, amely könyvespolcnak volt álcázva, letárcsázta a chiffre-számot, felkattintotta a három zárat, és előhúzott egy borjúbőrbe kötött, vaskos füzetet.

„Augusztus 21, hétfő", írta le, s egy percre megállt. „Rib-

bentrop Moszkvába repült. Celinkiewicz eléggé idegesen közölte velem a hírt. Nem csodálom! Az orrunknál fogva vezettek bennünket, annak rendje és módja szerint a bolondját járatták velünk. Beck helyében főbelőném magamat — annyira meg volt győződve mindig, hogy kezében tartja Hitlert. Én már akkor, márciusban éreztem, hogy életveszélyes kombináció, sőt figyelmeztettem is, óva intettem . . ."

Már nem emlékezett rá, miként hangzott ez a figyelmeztetés, néhány tucat lappal vissza kellett lapoznia. Ekkor derült ki, hogy márciusi feljegyzése mégsem volt olyan, mint amilyennek egy pillanattal előbb gondolta. Ott csak ennyi állt: „Beck jobban uralkodik magán, mint bárki feltételezné róla. Nyilván azért, hogy bizonyos személyeket megnyugtasson. Véleménye szerint mindent rendezni lehet, és alapvető politikai vonalvezetésünk tovább tartható. A követelésekre azzal kell válaszolnunk, hogy behívjuk a tartalékosokat, fenyegető katonai szövetséget kötünk — csak Moszkvával nem! — és így tovább. Ez majd lehűti Hitlert, s egy idő múlva visszatérhetünk elvi tárgyalásainkra a Keletet illetőleg. Egy bizonyos: Beckben van logika és képzelőerő. Vérbeli politikus."

Csak ült, egymás után szívta cigarettáit, és utálkozva — mint akit megcsalt a szeretője — bámulta a füzet vastag, krémszínű lapjait s a sűrű, egyenletes, közönyös betűket. Hirtelen támadt hévvel áthúzta az egész aznapi bejegyzését, keresztül-kasul. Csak csúnya, fekete folt maradt a helyén. Fogta a bicskáját, odaszorította a vonalzót, kivágta a jobb sorsra érdemes lapot, és elégette.

Majd elölről kezdte: „Augusztus 21, hétfő. Ribbentrop Moszkvába repült. Teljes tudatában vagyok a most következő napok történelmi jelentőségének. Ez a próbatétel, istenítélet: kiállja-e életünk műve a történelem könyörtelen próbáját? Sikerült-e átgyúrnunk ezt a rendbontó népet? Wierzyńskinek van igaza: »Nagyságra vagytok ítélve, enélkül mindenfelől pusztulás fenyeget«".

Itt megállt, újra rágyújtott, egy percig gondolkodott, majd tovább írta: „Reggel óta talpon. Árokásás. A nép lelkesedik, belpolitikai helyzetünk soha nem volt ilyen szilárd. Fegyvereket nyújtanak át. Mindenütt megbecsüléssel és szeretettel üdvözölnek. A népnek jelképek kellenek. A minisztériumban kérvényezők tömege, a legfontosabbakat nagy nehezen sikerült elintéznem. Kultúrműsort szerveztem katonáinknak." Ekkor Firstówna jutott eszébe, megint elragadónak tűnt neki, de Ribbentrop nyomban lehűtötte. „Az ellenzék: csupa hitvány politikai zsibárus, a bokánkig sem érnek." Megint megállt. Az isten szerelmére, mi értelme van most a győzelmének? Néhány pillanat múlva erőt vett magán: ez a történelemnek szól, hadd tudják meg, hogyan tartottak ki a legvégsőkig a mi vezérünk emberei. „Vestri minden hájjal megkent csirkefogó. Mit jelentsen a nehézipari részvények felvásárlása? Hatodik érzékemmel megéreztem, hogy szélhámosságról van szó, és nem adtam oda Piekaryt. Délben néhány megbeszélés, jelentéktelen dolgok. Az öreg felhívott Włodawából, a dróthálók miatt izgul. Jóindulatú, de korlátolt. Beck elérhetetlen. Bejelentettem magam, az utolsó percben lemondta. Viszont itt járt Friedeberg, még mindig Napóleon-mániában szenved. Megígértem, hogy segíteni fogom. Mi minden hárul egy államférfira! A közigazgatás mai technikája mellett az államot felfalják a részletkérdések. Nekem kell koordinálnom az egész gépezet működését, helyrehoznom más tárcák hibáit, kiegyenlítenem még társadalmi síkon is. Holnap visszajön Scarlett. Mindenáron szeptember közepéig akart maradni, alig tudtam rábeszélni. Haśko hülye."

Újra elolvasta az egészet. Valami még hiányzott. Utólag hozzátette: „A becsület nem akarat, hanem képesség. Nem elég, ha az ember becsületes akar lenni, erő kell hozzá. Ami engem illet, bátran nézek a jövő elé. Hiszek abban, amit tettünk."

Becsukta a csatos füzetet, visszatette a páncélszekrénybe, majd lefeküdt. Mindig félt az álmatlanságtól, ezért az elalvás-

hoz különleges módszert dolgozott ki. Meg kell parancsolnia önmagának, hogy tudatából száműzzön minden kellemetlen gondolatot. Az ám, de ilyen napon próbáljon az ember megszabadulni a töprengéstől! Legderűsebb gondolatai is beleütköztek Ribbentropba, és visszariadtak, eltűntek. A szánalmas délelőtti győzelmek. Mintha a négy politikussal vívott győztes csata óta tíz évet öregedett volna, olyan gyermekesnek tűnt most az öröme, amelyet alig fél nappal azelőtt érzett. Elkeseredetten próbálta elűzni magától a minden oldalról egyaránt rátörő, gyötrő gondolatokat, rettegett attól, hogy pongyolában kószáljon lakásában, ásítozva, pasziánszozva... Hát igen, ezen a napján nem volt semmi derűs, amibe belekapaszkodhatott volna, hogy álomba ringassa magát. Scarlett? No és aztán?... Friedeberg? Várjunk csak, várjunk csak, jó, hogy Janek dolgát elintézte... De valóban jó lesz-e így? Nem lett volna jobb Szembekkel beszélni róla, a Külügyben? A gyerek tud franciául... Bizony, ez az alku nem bírta lenyomni a nap serpenyőjét. Tudatának küszöbén imbolygott valami, s ő erejét megfeszítve próbálta megragadni, hogy mi is az. Végre ráeszmélt. Az autó. Jó, hogy nem adta oda Friedebergnek. De vajon miért? Nem gondolta végig, csak érezte, hogy jó. Azután elaludt.

7

Kalwe arra ébredt fel, hogy zökkent a vagonjuk. Messze valahol mozdony fütyült, a szerelvény lassan megindult. A rácsos ablakra pillantott. A rosszul megvilágított állomásépületek lassan eltűntek.

— Krósniewicze — olvasta a felírást a rendőr. — Hogy a fenébe! Fél napot vesztegeltünk itt. Megőrültek ezek?

— Hová megyünk? — kérdezte Kalwe.

— Nem rád tartozik! — förmedt rá a rendőr. — Különben is, honnét tudhatnám?

— Biztosan Łuckba. Az előteret kiürítik — jegyezte meg ásítva Krygier, és mindjárt néhány általános megállapítást tett ezzel kapcsolatban.

— Őrmester úr — kockáztatta meg Walczak —, ez magát is érdekli. Ugyan, kérdezze már meg, hová visznek minket?

A rendőr szitkozódott, dühösen mondogatta, hogy mit képzelnek, inasa ő a foglyoknak, még akkor is, ha politikaiak, de aztán elég fürgén felállt, és átment a szomszéd részbe.

Az ablakban újra fény villant: egy hosszú tehervonat. Katonák ködös körvonalai, lovak nyerítése. A rendőr visszajött:

— Nem szabad megmondani. Annyi bizonyos, hogy nem a nénikénk nevenapjára utazunk.

— De miért álltunk annyi ideig? — makacskodott Walczak. — Talán nem volt szabad a pálya?

— Egy fenét a pálya! Nem tudták, hogy hova küldjék üdülni ezt a csürhét: Juratába vagy Zakopanéba? Hát megkérdezték Varsótól.

— És Varsó?

— Gondolkodott, törte a fejét, végül kitalálta. A lehető legrosszabbat. Kozieboryt.

Walczak oldalba bökte Kalwét. A vonat már gyorsabban haladt. Krygier, akit legkevésbé sem zavart iménti kudarcba fulladt magyarázata, most új elméletet kovácsolt, amely ezúttal vitathatatlan volt. A többiek megint elaludtak, a ritkán szembejövő állomásoknak az éji sötétségnél is feketébb épülettömbjei elsuhantak, olykor-olykor zakatolva elhaladt mellettük egy-egy szembejövő vonat, megcsörrentve ablaktábláit, ők pedig suttogtak. Távolról meglesett újságlapokból, állomásokon beszűrődő beszélgetés-foszlányokból, a rendőrök hangulatából rajzolódott ki bennük e nyugtalan augusztus képe. A legutóbbi hír különös értelmet adott ennek az egyébként is furcsa utazásnak. Koronówból, a varsói börtönökből, sőt Grodnóból és Galíciából is ide irányítottak néhány vagonra való rabot, csupa politikait, csupa kommunistát, s most viszik őket ki tudja, hova, azaz, hogy most már tudják: közvetlenül a német határra.

— Nincs mese — állapította meg Walczak. — Háború lesz.

Elhallgatott, talán töprengett valamin, talán újra álomba merült. Kalwe képtelen volt újra elaludni, különösen ezen a keskeny padon s különösen a szíve miatt, amely ismét rakoncátlankodni kezdett. Tehát gondolkodott. De túlságosan fáradt volt: gondolatai nem a megszokott rendszerben, matematikailag csoportosítva, fontosságuk szerint sorakoztak fel előtte, hanem mintegy önmaguktól törtek elő, s valami heves izgalom hatására kiszíneződtek, szinte testet, alakot öltöttek. Öntudatának csak annyi ereje maradt, hogy a rázúduló ködképeket nem engedte szabadjára, maga szabta meg az emlékek sorrendjét.

Az első a maró keserűség volt, ez fájt legjobban, a személyes sérelem: a letartóztatás. Hogy is mehetett lépre olyan

ostobán! Pedig sejtette, hogy „Napszám" gyanús, valaki óvta is tőle, vajon kicsoda? „Partyka"? Aki Spanyolországban esett el, Teruelnél, a Madrid környéki hegyekben? Az ördögbe is, most nem Spanyolországról van szó, hanem „Napszám"-ról. Igen, az a Mokotowska utcai cukrászda! Már várták rá, az egyik a bejáratnál, félig elrejtőzve a fogason lógó kabátok mögé, a másik és a harmadik középen, mintha kávéznának, de rászegezték undorító, hideg spicli-tekintetüket — az ilyent még az újságlapon keresztül is megérzi az ember.

Ugyan ki tudott „Napszám"-on kívül a találkozóról? Lena? Igen, Lenának kellett odavezetnie a másikat. Hát „Napszám" honnét tudta? Most derült ki, hogy néhány elemi óvóintézkedést a hosszú konspirációs évek során sem tanultak meg. Feltétlenül el kell mondani a dolgot Walczaknak, ő jártas az ilyesmiben, igaz, hogy őt is gyanús körülmények közt tartóztatták le azon a sikertelen ifjúsági összejövetelen.

Két ellentétes érzés. A szív megdermed, túlságosan sok az árulás, mindent újra kellene ellenőrizni, különösen most, hogy a pártot feloszlatták. Elölről kellene felépíteni, minden téglát külön megvizsgálva, hogy nincs-e a belsejében repedés.

S most egy meleg érzés kisimítja homloka ráncait, szinte mosolyog lehunyt pillái alatt: milyen jó, hogy ismét találkozott Walczakkal!

Először Białystokban látta. Egy istentelenül felfújt ifjúsági ügy után, amikor életében először kiáltotta: „Vége a komédiának!" Akkor még kezdő volt, s a börtönben mondták neki: Walczak is itt van, a tizenkettesben. Ő természetesen már hallott Walczakról, csoportjukban azonban volt valaki, akit fel kellett világosítani. Tehát: az a híres lublini ügy, mindjárt a polgári függetlenség kezdetén, meg a munkásőrség, amelytől elsőnek Piłsudski szociáldemokrata miniszterei rettentek meg, majd azon kezdtek mesterkedni, hogy a munkásőrséget megfosszák parancsnokától, s lehetőleg csendben lefegyverezzék. Majd megpróbálták szökésre kényszeríteni, eltüntetni az

országból. Egyik sem sikerült. Végül nyílt harcra került sor a kemény, szívós lublini lakatos ellen, aki túlságosan szó szerint vette a köztársaság népi és igazságos jellegét, nem hagyta magát hangzatos szólamokkal elvakítani; nem tört miniszteri tárcára, pedig többször is felajánlották neki, hanem megmakacsolta magát, s a lublini munkások közt maradt. Következett a provokáció, el is ítélték, néhány hónapon belül kétszer egymás után. A Versailles-t követő idők híres igazságszolgáltatása: ugyanazért a provokációra alapított vádért kétszer ítélték el, kétszer zárták börtönbe. A második perben még egy vádpontot csatoltak az előbbihez: azt, hogy párttag volt. Az elsőért hat évet, a másodikért négyet kapott. S nem is összbüntetést szabtak ki, hanem összeadták a kettőt. A tíz első évet — annak a Lengyelországnak tíz első esztendejét, amelyért annyit harcolt a makacs, engedetlen lakatos — börtönben kellett eltöltenie.

Amelyért annyit harcolt! Hiszen még a légió soraiban is küzdött. Verekedett a cáriak ellen, valahol a volhiniai síkon, de odébbállt, amikor azt a parancsot kapta, hogy egy másik császárra esküdjék fel. Ennek a másiknak köszönhette a forradalmár-tűzkeresztséget. A tábori csendőrök tettenérték röpcédula-osztogatás közben. Kétszer is embertelenül összeverték. S múltját, amelyből mások húsz évig sütkéreztek a dicsőségben, kövérre híztak s a szerényebbek hátán magasra kapaszkodtak, ezt a múltját volt szociáldemokrata elvtársai ádáz dühvel, ökölcsapásokkal juttatták eszébe a kémelhárítón, ítéletekkel a bíróságon, s a szokásosnál is szigorúbb, értelmetlen kegyetlenséggel a börtönben.

S vajon hány évig élhetett Walczak békében ebben a drága Lengyelországban, a Wojtek-Malinowskiak és Kostek-Biernackiak országában?[20] Békésen, vagyis hamis papírokkal, bejelentetlenül, nappal lehetőleg nem mutatkozva az utcán, s legfeljebb néhány hónapig maradva ugyanazon a helyen. Huszonkilencben szabadult, s ugye harminckettőben történt az a beköpés? Nem, inkább harmincháromban lehetett.

És ismét egy tárgyalás, ismét bizonyítékok nélkül. Tíz év.

Ebből hat telt el. Az állam húsz éve állott fenn, s ebből Włodek Walczak tizenhatot börtönben töltött.

Kalwe nem sóhajtott, még csak ökölbe sem szorította kezét. Legfeljebb némi hideg gúnnyal gondolt azokra az értelmiségi liberálisokra, akik a maguk polgári szabadságáról fecsegtek — ezeknek kellene az orruk alá dörgölni Walczak történetét, ha ugyan egyáltalán érdemes hinni a jó szándékukban, és ha rábízhatná magát az ember azokra a szálakra, amelyekből a jellemüket fonták.

A pirkadat valahol Poznań táján érte utol őket. A kis állomáson megint sokáig kellett rostokolniuk, köd burkolta be a pirosra festett vagonokat, a ködből lópofák bukkantak elő, táguló orrlikak, sárga, hosszú fogak, s nyerítés hallatszott, és a sínek mellett egy málhás lovat vezettek el vizesvödörrel. Íme, a lengyel nemzeti fegyvernem: a lovasság. Valóban azt hiszik ezek, hogy képes lesz valamire? Hát igen, a hanyatló osztály — mint az aggastyán — elveszíti azt a képességét, hogy megkülönböztesse a fontosat a haszontalantól. Példa rá a tizennyolcadik századbeli francia nemesség vagy Raszputyin . . .

Mégis elbóbiskolhatott, mert ezután egyszer csak délelőtt volt, a rácson át bal felől sütött be a nap. Elhagytuk Poznańt, dél felé haladunk, állapította meg önkéntelenül. A rendőr feszes tartással aludt, és úgy horkolt, hogy sötétszürke bajsza meg-megremegett. A többiek is aludtak, a betegesen püffedt Sosnowski, a száraz és epés Krygier, arcán azzal a gúnyos vonással, amely még álmában sem simult el ezen a középtermetű, idősebb, őszülő és ugyancsak bajuszos emberen. Meg a Lublin-környéki Urban, a bányavidékiek kis csoportja, és az a beesett arcú, keskeny ajkú szövőmunkás, aki valószínűleg tüdővészes volt. Csak Walczak volt az, aki nyilván leste, hogy mikor ébred fel Kalwe, mert rögtön rámosolygott:

— No hát — suttogta — rátérünk a napirendre?

Kalwe már teljesen magához tért. Ránézett. Ez a szomszédság segített neki abban, hogy könnyen átugorjék álmá-

ból — bár semmit sem álmodott — a rabszállító vagon valóságába. Walczak mindig imponált neki, aminek egyik — talán első — oka az volt, hogy Walczak józanul ítélte meg az embereket és az eseményeket, tárgyilagosan és egyben féltő gonddal nyúlt mindenhez, amivel kapcsolatba került. Mintha az a börtöncella, amelyben életének csaknem felét eltöltötte, nem is cella lett volna, hanem kapitányi híd, csak éppen hogy a matrózok megsüketültek, nem hallották meg a vezényszavakat. Kalwe olyan heves mozdulattal, amelyen maga is csodálkozott, megragadta társa kezét.

— Mi az első pont?

— Kalwe elvtárs beszámol a nemzetközi helyzetről.

— Akkor a második ez lesz: A lengyel munkásosztály és a lengyel kommunisták időszerű feladatai. A beszámolót tartja Walczak elvtárs.

Hirtelen, nehogy az őrt felébresszék, megtárgyalták a helyzetet, bármily nehezen tájékozódtak is, nem lévén értesülésük sem a sajtóból, sem szabadon levő elvtársaiktól. Mik a teendői a lengyel kommunistáknak most, hogy Hitler támadása fenyegeti Beck és Śmigły-Rydz Lengyelországát? A felelet szinte nyilvánvaló volt, mégis számos bonyodalom merült fel.

Lassanként a többiek is felébredtek. A legmélyebben alvókat végül is a szövőmunkás száraz köhögése riasztotta fel. A bányászfiú, akivel össze volt láncolva, szabad kezével vízzel telt bádogpoharat nyújtott feléje. A rendőr a sarokban nyújtózkodott, dünnyögött valamit vén csontjairól meg a padok kényelmetlenségéről. Zsörtölődése elhallgattatta beszélgetésüket. Walczak kinézett az ablakon.

— Jó föld ez a Poznań-vidéki. Rosszabb ugyan, mint a mienk, a lublini, de gondosabban művelik.

— Hja, kulákgazdaságok — állapította meg Urban. — Az utolsó csepp verejtéket is kipréselik a napszámosból.

— Hát ez az ő módszerük, de azért agrárkultúrát tanulhatnánk tőlük. Persze egészséges alapokon, gépesítéssel.

Néhányan belemelegedtek a paraszti témába, Krygier volt

a hangadó. A napsugarak lassan átmelegítették a vagon falait, a padlón sárga fénypászma rezgett, s egy-egy váltónál ráugrott az ülő emberek lábára. Már délre járt az idő, amikor Kozieboryba érkeztek.

Kettesével összebilincselve sorakoztatták fel őket a peronon. Puskás rendőrök úgy vették őket körül, mint a terelő kutyák, majd elindították őket. Meglehetősen nyomorúságos városkában voltak, a kültelkeken gyárak, a járdán néhány bámész járókelő.

Kozieboryban nem volt újdonság az ilyen transzport, az odavalósiaknak valami mégis feltünhetett rajta. Mert minél tovább mentek, annál több kíváncsi akadt, aki csodálkozva nézte őket, sőt még érdeklődtek is.

— Politikaiak — mondta az élen valaki. Ez a kijelentés látható hatással volt a nézőkre, Kalwe előtt felbukkant egy asszonyság, és egy csomag cigarettát nyomott a bányászfiú markába.

— Persze, a kommün! — hallotta Walczak a járda felől a suttogó szót, mire fejét felemelve vágta vissza:

— Lengyelország munkásosztálya!

— Nem fecsegünk! — kiabálták a kísérők, s az ottani kékruhások, akik egyszerre felbukkantak körülöttük, kezdték szétkergetni a bámészkodókat.

A börtönudvaron várniuk kellett. Szűk udvar volt, három oldalról vették körül a börtönépületek. A falakon hosszú sor ablak, rajtuk nehéz szemhéjakként fatáblák. Az irodában gyorsan kiállították a kartonokat, közben a helybeli őrszemélyzet szitkozódott, amiért váratlanul ilyen tömeg zúdul a nyakukba. Levették bilincseiket. Walczak és Kalwe az elsők között került az irodába. Itt viszont megint várniuk kellett.

Egyébként Walczak egészen otthonosan érezte magát. Néhány pillanat múlva már összesúgott egy varsói villamoskalauzzal, aki azt szerette volna megtudni tőle, érdemes-e Zaleski ügyvédet kérnie védőjéül.

Walczak a fejét rázta.

— A szanálási rendszer embere — mondta. — Nem szívesen vállalja kommunisták ügyét, s ha vállalja is, megnyúzza az embert.

— De hiszen öt évvel ezelőtt nagyon becsületesen védett engem...

— Öt év alatt megtollasodott. Hallottam róla legutóbb. Nem tanácsolom...

— Nem pofázunk! — támadt rájuk dühös képpel egy majdnem fehér hajú őr.

— Bocsánat! — szólt Walczak szemrebbenés nélkül. — Azt hiszem, mi már találkoztunk. Mióta űzi ezt a mesterséget?

— Nemsokára harminc éve lesz. De miért? — kérdezte elképedve az őr.

— Hajaj — bólintott részvéttel Walczak. — Harminc évig börtönben! Kétszer annyit, mint én...

Az őr rámeredt, nem tudta, haragudjék-e ezért a bizalmaskodásért, vagy sóhajtozva gondoljon vissza életére, amely valóban a rács mögött folyt le. Bizonytalan hangulatban hagyta ott őket, mintha életében először eszmélt volna rá a valóságra.

Megint az udvaron voltak. A bányászfiú odanyújtotta az utcán kapott cigarettacsomagot. Rágyujtottak. Az irodán további csoportok jutottak keresztül. Walczak odahajolt Kalwéhoz:

— Tulajdonképpen mire várunk? Kezdjük azonnal!

— Helyes. Kezdheted.

— Elvtársak! — kiáltotta Walczak. — Lengyelországot a német fasizmus fenyegeti! Mi, lengyel kommunisták, készen állunk, hogy fegyverrel védjük meg hazánkat!

Vagy kétszázan lehettek a szűk udvaron. A kiáltás úgy visszhangzott, mint egy rossz színházteremben. Walczak nem kímélte a hangját. Az ablakdeszkák fölött, a keskeny résekben homlokokat és szemeket látott — azokét, akiket már korábban ide hoztak. Hozzájuk is szólt, de nemcsak hozzájuk. Olyan hangosan szeretett volna kiáltani, hogy egész Kozieboryban,

az utcákon, a gyárakban mindenki meghallja szavait, s továbbadja egész Lengyelországnak.

— Elvtársak! Nekünk nem kell a Beck meg a Śmigły-Rydz rendszere. Ez a rendszer a szakadék szélére sodorta Lengyelországot. Hazánk megmentéséhez igazi demokratikus kormányzatra van szükség, a munkások, parasztok és az értelmiség széles arcvonalára!

Tapasztalatból tudta, hogy csak annyi ideje van, amíg az ellenség fel nem eszmél. Tehát semmi szónoki fogás, semmi körülményeskedés! Csak a lényeget, a mezítelen politikai mondanivalót! Lám, amazok már itt is vannak, futva közelednek az iroda felől: csönd legyen, csönd, egy hang se, sötétzárka!

— ... Mi, akik elsőnek hullattuk vérünket a fasizmus ellen, ma kijelentjük: adjatok fegyvert a kezünkbe, és veletek együtt fogunk harcolni, hogy megvédjük Lengyelországot!

E szavaktól az őrök megtorpantak. Megállva kiáltották: — Ez nem népgyűlés! — de minden meggyőződés nélkül, egyikük pedig visszament az irodába.

Tehát még öt perce van, mielőtt ez visszajönne a szigorú paranccsal: Fogják be a száját!

— Történelmi napokat élünk, a mi feladatunk, hogy az egész lengyel munkásosztállyal együtt részt vegyünk ebben a harcban.

A börtönparancsnok válasza hamarabb érkezett, mint Walczak gondolta. Egyszerre az egész udvar tele lett az őrök sötétzöld egyenruhájával. Társai felugrottak a földről, körülvették Walczakot. Az egyik őrmester azonban, duzzadt, piros képű őr, szemmel tartotta, s szétlökve a foglyokat, mint egy vadkan csörtetett feléje.

— Éljen a népi Lengyelország! — kiáltotta még egyszer Walczak. — Üssétek Hitlert!

Az őrmester súlyos mancsával a vállára csapott.

— Sötétzárkába vele, ezt vigyétek a sötétzárkába! — ordította, mialatt hátrataszigálta Walczakot, hogy embereinek kezére adja. — A többiek egy hangot se! Elvezetni!

— No de kérem szépen! — szólt Kalwe nagyon nyugodt hangon. — Hiszen csak azt kiabálta, hogy védjük meg Lengyelországot a hitleristáktól!

— Semmi közöd hozzá! — förmedt rá az őrmester. — Tudjuk, mit csinálunk! Ezt itt, hé, ezt is azonnal a zárkába! — kiáltotta az őröknek, teljes erejéből odalökve Kalwét, aztán kigombolta gallérját, és zsebkendőjével törülgetni kezdte kövér, piros nyakát.

8

— Engedd meg — mondta Zaleski —, engedd meg, Annám. Megtanítlak, hogyan kell az ilyen szöget beverni. Nézd csak, így kell tartani a feje mögött, és nem nagyon erősen, de sűrűn ütögetni, kissé fölfelé, érted már? Különben elgörbül vagy levered a vakolatot. No látod. Már meg is van — állapította meg, s kezét dörzsölve nézett az asszonyra; várta a dícséretet.

Furcsa, gondolta az asszony. Pedig férjének általában jó az emlékezőtehetsége. Bizonyos dolgokban valósággal ijesztő. Fél perc alatt felsorolja Svájc minden kantonját, az összes keresztes hadjáratokat, sőt még a Varsóban akkreditált nagyköveteket és követeket is. S arra csakugyan nem emlékeznék, hogy már vagy tízszer megmutatta neki, hogyan kell a szöget a falba verni, minden alkalommal külön figyelmeztetve rá, nehogy leverje a vakolatot?

De tudta, hogy van a férje lelkének egy húrja, amely mindig pattanásig feszül, s amelynek pengetése egyre nélkülözhetetlenebb a kiegyensúlyozottságához. Anna még emlékszik, milyen lett az arca, már évekkel ezelőtt, hogy kisimult, megszépült, szinte megnemesült, valahányszor valamiért megcsodálták. Ennek a lelki szerkezetnek a titkát nem volt nehéz megfejteni, s ezt Anna eléggé gátlástalanul ki is használta. Valahányszor szüksége volt rá, hogy férje jókedvű legyen,

elegendő volt elismerően így szólni hozzá: remekül elintézted ezt az ügyet! Vagy: megkontráztak, és mégis te nyertél, kitűnő! Avagy: milyen jó ízléssel választottad meg nyakkendődet ehhez az inghez! Avagy: csodálatos izmaid vannak!

Még az olyan apróság is, amit pedig Zaleski aligha érezhetett személyes érdemének, mint például az ilyent: bámulatos szemed van, a bal szemed sárgás, a jobb szemed pedig kék — még az ilyesmi is, ha az asszony ügyesen tálalta, meghozta a kívánt sikert. Wiktor ábrázata ilyenkor felderült, s vagy századszor mondta: hát észrevetted? Igazán ilyen különös? Majd a tükörhöz futott, ujjával félrehúzta szemhéját, megbámulta különböző színű szemét, aztán odahívta feleségét, és közölte vele ezzel kapcsolatos érzéseit. Racionalista lévén, ebből a felfedezésből nem vont le egyéb következtetést, mint a Mendel-féle törvény érvényesülését, amivel viszont azt érte el, hogy az asszony nemcsak a szemét, hanem a származástanban való jártasságát is megcsodálhatta.

Egy idő múltán Anna már nagyon unta ezt az örökké ismétlődő szertartást. Egyre kevesebb szüksége volt a férje jókedvére, s már nemigen pendítette meg ezt a húrt. Ekkor Wiktor viselkedése fokozatosan megváltozott. Mintha kábítószerről lett volna szó, amely hirtelen gyönyört okoz, s amelynek hiánya idővel szenvedéssé fajul — Wiktor valósággal kereste az olyan helyzeteket, amelyek rákényszerítették az asszonyt a dicséretre, eltorzult arca szinte fizikai fájdalmat mutatott, amikor Anna úgy tett, mintha nem venné észre, hogy a dicséret mennyire hiányzik neki.

Így közeledett a harmadik stádium: amikor nem is hagyott időt, hogy megpendíti-e az asszony a húrt (pedig ott feszítette ki, ahol nehéz volt nem beleakadni), hanem ő maga kezdte rá: No ugye? Érdekes, mi? Te mit gondolsz? Ugye, hogy igazam volt?

Pedig nem volt sem buta, sem kétbalkezes. Nem az élet kudarcai tették ennyire érzékennyé a saját képességei iránt. Talán csak lassabban érkeztek a sikerei, s nem olyan nagy számmal, nem olyan hangosan, mint ahogyan szerette volna.

Pedig alig múlt harminc éves, és már önálló ügyvédi irodája volt, mindig jól keresett, egészséges volt, elég sokat sportolt. Nem is tagadtak meg maguktól semmiféle úgynevezett szórakozást, a fővárosi felsőbb ezrekkel együtt ángolnák vagy lazacok módjára évről évre kiélték vándorlási ösztönüket: februárban Zakopanéban, augusztusban pedig Juratán vagy Jastrzębia Górán.[21]

Persze, hogy nem ez a szög-beverés, nem is Wiktor lelkének ez a bizonyos húrja hatott nyomasztóan Annára. Bár kétségtelen, hogy a szeretett férfi efféle kicsinyes jellemvonásai nemigen szokták táplálni a szerelmet, sőt unalmassá teszik. Döntően azonban mégsem befolyásolhatják két ember kapcsolatát.

Nem szerette volna Wiktort akkor, amikor öt évvel ezelőtt a menyasszonya lett? Talán tévedés, csalódás, egy tapasztalatlan úrilány üres képzelgése volt ez a házasság? Anna akkoriban fejezte be jogi tanulmányait, nagy ügyvédi karrierről ábrándozott, eljárt minden olyan politikai és bűnügyi tárgyalásra, amelyről az újságok írtak. Egy ilyen tárgyaláson látta meg Wiktort. A per egyike volt a férfi első pereinek, s Wiktor úgy ült néhány nagyhírű jogász között, mint nagy műtétnél az asszisztens. Anna mégis úgy érezte, hogy a védők padjában Wiktor a főszemély: nagy lendülettel beszélt, talán csak azért, mert még fiatal és tapasztalatlan volt, éppen az a rutin hiányzott belőle, amely a többiek beszédeit megfosztotta minden erejétől, azért, mert túlságosan előbukkant alóluk a kiszámított hatást célzó, tökéletesen olajozott gépezetük. Elvégre, elég pehellyel ingerelni a szemet, így is előidézhetünk könnyeket.

Anna belehabarodott. Álmában az ő arcát látta: ezt a piszeorrú, kerek, barátságos, tulajdonképpen mindennapi arcot. Akkoriban mindenáron azt bizonygatta magának, hogy Wiktor csúnya, így akarta a szívében támadt érzést megóvni a banalitástól. Hogy nem a fiatalember külleme csavarta el az ifjú leányfejet, hanem valami más, valami magasztosabb

dolog. A tehetsége? A jelleme? Vagy talán az a feladat, amelyet az életben maga elé tűzött?

Anna ügyvéd akart lenni, jogot tanult, ismerte a mesterség sok csínját-bínját, figyelte nagynevű mestereit, és meg tudta állapítani, mennyi a rutin azokban az emelkedett, ékes szónoklatokban. Wiktorban viszont — erre később eszmélt rá — a szenvedély egészen természetesnek látszott, úgy tűnt, mintha valóban mélységesen felháborodnék azon, hogy a rendőrség könyörtelenül püföl bizonyos tüntetőket, holmi villamostársasági alkalmazottakat — olyan volt, mintha szívvel-lélekkel a Mickiewicz és Żeromski által megálmodott Lengyelországért[2] harcolna, ügyet sem vetve arra, hogy küzdelme során akár a legmagasabb államhatóságoknak is szemükbe vágja az igazságot.

Mégsem ez volt az, amiért Wiktort megszerette. Illetve nem csak ez. Minden összefutott. Anna bizonytalan, leányos ábrándjai, amelyeket olvasmányaiból merített, Żeromskiból, Prusból, Orzeszkowából, akiknek helyét később a lélek más mesterei foglalták el, de csak később, amikor jelleme már kialakult; ezek az ábrándjai súgták neki azt, hogy az életben a köznapi boldogság helyett valami magasabbrendűt kell keresnie. De honnét tudhatta, miben áll ez a magasabbrendűség? Miért ne ismerhette volna fel éppen a fiatal ügyvéd szónoklataiban álmainak megvalósulását?

Ehhez járult még a tavasz, a saját teste, meg sorozatosan szerelembe eső kolléganői. Gyávaság, igazságtalanság volna azt állítani, hogy tévedés áldozata lett. Nem, valódi szerelem csírázott ki benne akkor, s abban a komor tárgyalóteremben kezdett nőni, két vagy három évig be is töltötte Anna életét, segített neki zokszó nélkül elviselni számos személyes balsikert, még a legnagyobbat is: hogy a hivatásáról kellett lemondania.

Amikor életét egybekapcsolta Wiktoréval, eleinte nem bírt aludni, ha arra gondolt, hogy férjére másnap fontos tárgyalás vár. A tárgyalásokat olyan dobogó szívvel hallgatta, úgy figyelte az ügyész replikáit, mintha Wiktor kudarca esetén őt

magát fenyegetné súlyos börtönbüntetés. S mindezek után nyugodtan tudomásul vette, hogy saját ügyvédjelöltségét nem sikerült nyélbe ütni. Wiktor egyébként ezt hatásos szólamokkal kendőzte: hogy sok a munka nélküli jogász, családapák képtelenek ügyvédséget szerezni, mit akar akkor ő, a jólszituált asszony? Elvenné mások kenyerét?

Belenyugodott, sőt egy ideig örült is neki, hiszen így közelebb lehet a férjéhez.

Wiktor az volt, amit általában gondos férjnek szoktak nevezni. Mindig jókedvű, legalábbis jókedvre lehetett hangolni — ha másképp nem, annak a bizonyos húrnak a segítségével. Annát szerette, talán kissé tüntetően, de őszintén. Büszke volt rá, a szépségére, az eleganciájára. Örömmel kísérte el szabóhoz, szűcshöz, kalaposnőhöz, meglehetősen jól ítélt ezekben a dolgokban, komolyan vette az ilyen problémákat, akár vitatkozott is róluk. Még féltékeny is volt, de csak annyira, amennyi szükséges ahhoz, hogy a feleség kívánatosnak és értékesnek érezze önmagát. S persze mértékkel, hiszen el sem tudta képzelni, hogy bárki felvehetné vele a versenyt. Ő maga vajon hűséges volt-e? Anna kezdetben olyan szerelmes volt, hogy eszébe se jutott ezt kétségbevonni, később viszont egyre nehezebb lett volna számára, hogy túlságosan érdekelje.

Mindent egybevetve, valahányszor barátnői saját házaséletük tragédiáit panaszolták neki, az ilyesmit mindig álmélkodva hallgatta, hiszen az ő Wiktora e ballépéseknek még a tizedrészét sem követi el. Könnyen fölényeskedhetett volna: Az én férjem? Soha! De hallgatott. Mégis mindenki úgy tudta, példás házaséletet élnek.

Hogy történt tehát? Mikor kezdett kétségtelenül őszinte és kölcsönös szerelmük kialudni benne? Testileg idegenedtek volna el egymástól? Ezt a kérdést sohasem helyezte előtérbe. És nem is érzett ilyesmit, sőt ellenkezőleg. Egy másik férfi? Szó sincs róla. Aminthogy nem bírta önmagának megfejteni, hogy annak idején tulajdonképpen mi is vonzotta Wiktor-

hoz, ugyanúgy most sem tudta megérteni, valójában mi az, ami egyre inkább eltávolítja tőle.

Elhidegülésének csupán a fokozatait tudta megfigyelni. Egy szép napon nem ment el férje tárgyalására. Akkor még szemrehányást tett magának, amiért egyszerűen elaludta az időt. Aztán csodálkozva vette észre, hogy nem is bántja az eset: egész délelőtt nagy érdeklődéssel olvasott egy könyvet. Wiktor csodálkozott kissé, de megértő volt. Néhány nap múlva ismét otthon maradt, ezúttal már szándékosan, hogy megfigyelhesse ezzel kapcsolatos érzését. Semmit sem érzett. Olvasott, és meglátogatta egy barátnőjét. Aztán egyedül kószált, fél Varsót bejárta. Lelkiismeretfurdalásnak nyoma sem volt benne.

Akkoriban Wiktor pályája töretlenül felfelé ívelt. A legkitűnőbb fiatal ügyvédek egyikének tartották. Válogathatott az ügyekben, s kezdte specializálni magát. Ekkoriban órákon át gyötörte a feleségét a polgári perek előnyeivel és hátrányaival, olyasmikkel, hogy milyen sok, de olcsó sikerlehetőséget nyújtanak a büntető- és a válóügyek, s mennyi kockázatot a politikai perek. Anna ez utóbbiak mellett szavazott, talán még mindig szerelmük tavasza meg az a villamostársasági ügy járt az eszében, Wiktor azonban tagadólag csóválta a fejét. Legtöbbet a polgári ügyeken lehet keresni, azonkívül a kockázat is kisebb, az ember sehol sem kelt visszatetszést és nem tapad nevéhez olyan vélemény, mint például Duraczéhoz. Néha ugyan vállalt ilyen ügyeket is, de nem szívesen, és csak jópénzért: ki tudja, mit kockáztat az ember. Másfelől pedig hadd tudják róla, hogy nem a politikai rokonszenv vezérli.

Anna első magyarázata az volt: itthon maradok, mert a polgári perek unalmasak. Wiktor tudomásul vette, s ettől kezdve minden ügyét teljes részletességgel elmondta odahaza. Anna ekkor ijesztő felfedezést tett: nem a polgári perek untatják, hanem maga Wiktor. Túlságosan önelégült, mondta magában. Karriert csinál, vagyont gyűjt. Pályája sima, zökkenőmentes, semmi kockázat, semmi konfliktus, semmi harc.

Kerüli az olyan pereket, amelyekben ellenséget szerezhet. Hány ilyen emberrel találkozunk naponta! Nem is ez a legrosszabb.

A legrosszabb az, ha az ilyen ember meg van elégedve önmagával. Alkalmazkodó készsége akár még nagyobb is lehetne, csak legalább szívvel-lélekkel átélné a dolgokat! Csak legalább töprengene, gyötrődne, legalább gyengének érezné önmagát. Akár ne is tenne semmit azért, hogy gyengeségén úrrá legyen — még akkor is volna legalább valami halvány remény, hogy a körülmények megváltoznak, s ő újra felfelé tör.

Wiktor azonban nem tartja önmagát gyenge embernek. Ellenkezőleg, bizonyos benne, hogy ravasz, ügyes, okos, előrelátó. Karrierje matematikai pontossággal kiszámítva ível, egyre feljebb. Egyszer ezt mondta a feleségének: a francia államférfiak nemcsak azt tudják, mikor kell kezüket kinyújtaniuk a miniszteri tárca után, hanem azt is, hogy mikor mondjanak le róla, ha később újra meg akarják szerezni; ott minden politikai szabály számításon és pontos előírásokon alapul, ott köztudomású, hogy választásoknál a baloldali, kormányalakításnál a jobboldali jelszó kötelező. Mi is lassan beletanulunk: én például felfedeztem, hogy egy ügyvédnek politikai ügyekkel kell startolnia, majd az így szerzett hírnévvel haladéktalanul át lehet és át is kell nyergelnie a polgári perekre...

Tulajdonképpen ez a nem is túlságosan mélyenszántó, nem is találó dicsekvés nyomta rá bélyegét Anna elhidegülésének első szakaszára. Megint csak nem a karrierről, a sikerről volt szó. Hiszen mi lehet nagyobb öröm, mint a szeretett férfi sikere? Mindezt azonban csak később értette meg, vitorlázó hóbortjának időszakában. Rengeteg fáradságába került, amíg megtanulta a vitorlakezelést. Amikor azonban már hibátlanul tudott körbe fordulni hajójával, csodálkozva vette tudomásul, hogy valami enyhe csömört érez. Hiszen ha messzi úton volna, viharban vagy egyéb veszedelemben, s akkor kellene így megfordulnia, hogy megmentse a hajót és az embere-

ket... Igen, a siker csak akkor szép, ha egy nagy célért vagy harcban vívta ki az ember; Wiktor szemében viszont öncél volt a siker.

Igen, ebben a második időszakban a vitorlázásért lelkesedett. Bizonytalanul érezte, hogy mint Wiktor élettársa, néhány esztendő múlva megreked a jólét és kényelem zátonyán, s ez a sivár kilátás elriasztotta: no szép, ő lesz a legkeresettebb ügyvéd, villát építünk magunknak a Saska Kępán, no szép, Zakopane helyett Meranba vagy Sankt Moritzba járunk majd üdülni... — És lázasan keresni kezdett valamit az életben, ami ellensúlyozhatta számára Wiktor életfelfogásának üresség ét, mert ezt egyre világosabban látta.

Első nekibuzdulása nevetséges volt. Néhány kollégája révén, akiket még az egyetemről ismert, beiratkozott egy tanfolyamra Jastarniában. Tágas deszkahodályban néhány száz diák és diáklány rakott fészket emeletes kaszárnya-ágyakon. Eleinte mulattatta, hogy az eleganciájáról és szépségéről addig alkotott fogalmainak teljesen hátat fordítottak. Ha valamelyikük hosszú nadrágja tiszta volt, ez tapintatlanságnak számított, és egy lánynak elég volt lakkoznia a körmét ahhoz, hogy ne legyen sikere. Néhány barnára sült égimeszelő hajkurászta ide-oda a kisasszonyok és gavallérok falkáit, gyötörte és arra kényszerítette őket, hogy fárasztó és értelmetlen kínzásoknak vessék alá magukat a különféle titokzatos elnevezésű kötelek és rudak körül. Nyelvük a lehető legvadabb volt. A tanfolyam vendégei, néhány magyar fiú, miután egyszer egy egész viharos éjszakán át a Gdański-öbölben hányódtak, a táborba való visszatérésük után a sárga földig leitták magukat, s egyikük rögeszmés csökönyösséggel kiabálta a vitorlás-vezényszót: — Bekstég in luv! Bekstég in luv![23] — Bizonyára azóta is ezt ismételgeti, mint az egyetlen lengyel kifejezést, amit megtanult.

Ennek a zárt világnak azonban nemcsak saját külön divatja és nyelve volt, hanem mint valami néger feudális királyságnak, külön ranglétrája is. A közönséges részvevőknek nem volt több joguk, mint egy jobbágynak a felszabadítás előtt.

A nemesség neve „vitorlázó" volt. A „kormányosok" jelentették az arisztokráciát, mindnyájuk fölött pedig az említett égimeszelők uralkodtak: a „kapitányok". Legfeljebb annyiban különbözött a helyzet a feudalizmustól, hogy az egyik osztályból elő lehetett lépni a másikba, ámbár ez nem ment könnyen. Anna, akit a nehézségek nyilván csábítottak, nagy energiával fogott hozzá a tanuláshoz, és két idény után elérte a kormányosi rangot.

Mindent egybevetve kellemes dolog volt ez a vitorlázás. Legfeljebb egy kissé böjtös mulatságnak lehetett nevezni, mint mikor az ember csak salátát vagy süteményt eszik ebédre, ami ízletes ugyan, de nem lehet tőle jóllakni. Amikor kormányosi oklevelével hazaérkezett, először büszkén gondolt ott szerzett tudományára, hogy — „hajó a széloldalon" meg „fordulj jobbcsapáson" — de nemsokára ez járt a fejében: hogyan, hát az egész élet csak saláta?

Újra megpróbálkozott az ügyvédjelöltséggel. Ezúttal végleg meggyőződött róla, hogy praxist szereznie teljességgel lehetetlen. Minden ismeretségét latba kellett volna vetnie, intrikálnia, futkosnia. Persze Wiktor mellett is dolgozhatott volna, ekkoriban azonban ezt már elviselhetetlennek érezte.

Wiktor szemlátomást elégedett volt a dolgok ilyetén állásával. A vitorlázó időkben néhányszor összezördültek, amiben némi szerepet játszott a férfi féltékenysége — afféle megelőző jellegű, meghatározatlan féltékenység vagy inkább megütközés és nemtetszés; elvégre ami jó a diákoknak, az nem való a köztiszteletben álló Zaleski ügyvéd feleségének! Piszkos nadrágban! Két lépésre Juratától, az elegáns fürdőhelytől! Végül néhány ismerőse bírta jobb belátásra, felsorolva más társaságbeli hölgyek nevét, akik ugyancsak a vitorlássportot űzik. Bebizonyították neki, hogy manapság a legelegánsabb dolog, ha valaki mocskos vászonnadrágban szaladgál. De amikor az asszony kijózanodott a vitorlázásból, Wiktor nagyon megörült. Most már Anna tudta, miről van szó: Wiktor azt akarja, hogy ne legyen más, mint feleség, mint az ő életének függeléke, bár nélkülözhetetlen, de ön-

magában éppen olyan tehetetlen függeléke, mint egy vagon mozdony nélkül.

Annál nagyobb dühvel keresett Anna más menekvést. Ekkoriban valami furcsa rögeszme üldözte. Minden reggel, miután a lehető legtovább húzta-halasztotta a teljes felébredést, életkorát számolgatta: huszonhat éves és nyolchónapos, huszonhét éves. Mi lesz ezután? Jön a huszonnyolc, a harminc, a negyvenöt. Az élet, amilyen nagyszerűnek és elragadónak tűnt neki még néhány évvel azelőtt, bárgyú és könyörtelen szörnyetegként állt most előtte, s napról napra falta fiatalságát, testét, kiszolgáltatott lényét.

Gyerek? Eleinte Wiktor nem akart gyereket, mert nem tudta, megbirkózhat-e majd a felszaporodó kiadásokkal, később pedig Anna volt az, aki hevesen elutasította magától ezt a gondolatot. A gyerek azt jelentette volna, hogy élete visszavonhatatlanul összekapcsolódik Wiktoréval. Ettől a gondolattól most már megrémült. De szakítani sem bírt: férje nem szolgáltatott rá elég okot. Kiegyensúlyozott, jókedvű, udvarias volt. Házasságuk bilincse, mintha ónból vagy ólomból öntötték volna, már csekély hőmérséklet-többlet esetén is elolvadt volna; a hideg azonban erősen összetartotta.

Restellte bevallani, de a háború fenyegető közelsége ragadta ki ebből az előrehaladott lelki meghasonlásból. Valamelyik jogász-kolléganője révén bekerült a Lengyel Vöröskereszthez. Ez a kolléganője ugyancsak férjes asszony volt, és ő sem tudta, mivel foglalkozzék. Beiratkoztak egy elsősegélytanfolyamra. Mint a vitorlázásnál, itt is kissé unalmas volt a gyakorlati tanulás meg az elméleti körítés, amellyel bizony nem fukarkodtak az oktatók. Ámde elég volt egy pillantást vetni az újságba, s a konkrét cél, melyet a vitorlázásnál hasztalan keresett, ez a nagy és zord cél egyszeriben értelmet adott végnélküli gyakorlataiknak, a széklábak bepólyázásának, a pólya lecsavarásának, a kimerítő mesterséges lélegzési gyakorlatoknak és a magolásnak, hogy a gáz lehet mérgező, fojtó, maró és ... hogy is hívják a negyedik csoportot? amelyiktől köhög és könnyezik az ember?

Ezután másféle foglalatosságok következtek, ugyancsak alaposan megokolt dolgok: légoltalmi árkok ásása, légoltalmi gyakorlatok, ablaküvegeknek papírszalagokkal való teleragasztása, elsötétítési gyakorlatok. Az ő kerületükben, Żoliborzban körülbelül tizedmagával mintegy húszméteres árkot ástak, befedték deszkákkal, egy kevés földet szórtak rá, az előírás szerint, nem túl sokat. S mint az iskolában, úgy darálta a bemagolt leckét, hogy ez csak a légnyomás és a repeszdarabok ellen véd meg. Telitalálat ellen — az már bajos dolog! Otthon nem bírta ki, hogy férjének ne mutogassa büszkén felhólyagzott, sőt egy helyen véraláfutásos tenyerét. Wiktor felfortyant: semmi szükség erre, van elég házmester, elvégre miért kapnak fizetést? No, a kötözést még értem ...

Semmit sem értett. Látta ugyan, hogy irodája, amely tegnap még az ipar és kereskedelem szabad konkurrensei közt felmerülő viták központi szabályozója volt, lassan-lassan a konszernek szerződéseit lajstromozó hivatallá, afféle közjegyzői irodává alakul át, mégsem jutott eszébe, hogy azoknak a szerencsés embereknek az életformája, akiknek ebben a rendszerben a kenyérharc nem emészti fel egész életenergiájukat — ezeknek az életformája összeomlófélben van, s egy szép napon e szerencséseknek a nagy semmivel kell majd szembenézniük, s ebben az űrben csak nagyon kevesen fogják megtalálni boldogulásukat.

Semmit sem értett. Nem értette meg, hogy az az élet, amelyet eddig ismert, olyan mint egy óriási, sima, ferde fal. Aljában beláthatatlan embertömegek próbálnak felkapaszkodni. Az erősebbek félretaszítják és elnyomják a gyengéket, nyakukra, gyomrukra, fejükre lépve igyekeznek feljebb, próbálnak megkapaszkodni a sima falban, és verítékben fürödve nézik az elébük meredő csúcsot. Előfordul, hogy egy-egy méterrel, de inkább csak néhány centiméterrel sikerül feljebb jutniuk, de egy óvatlan mozdulat — s visszazuhannak a lenti tülekedésbe. Azok pedig, akik szerencsésen végigkúsztak a falon, akik kezükkel elérve a csúcsot, felhúzzák kimerült testüket, ott megpillantják a túlsó oldalt ...

Vajon Anna megértette-e mindezt? Néhány hónappal azelőtt kezébe került Leśmian[24] utolsó verse, amelyet a költő nem sokkal a halála előtt írt. Furcsa vers volt, valahol a giccs és a mestermű elmosódó határán. Annát ettől kezdve valósággal üldözték, nem hagyták nyugodni a vers sorai, különösen ez az egy: „... s mindez csak hang volt, mindössze hang, s hangon kívül semmi sem volt". Úgy érezte, hogy ez a mondat megdöbbentő pontossággal vonatkozik az ő esetére. Sőt, kapott belőle valami szomorú vigasztalást: mint ahogy a beteg ember megkönnyebbül, ha megtudja régóta kínzó betegségének nevét. Ezt a verssort csak a háborús készülődések láza törülte ki emlékezetéből. Nem, nem értette, miről van szó. Legfeljebb egy morzsányit. Még annyit sem, mint Leśmianból.

Méltánytalan volna azt állítani, hogy legutóbbi fellángolása csak hétköznapi unalmából származott. A politikában nem volt jártas, nem is szerette. Hitlert különböző okoknál fogva utálta. Közönséges fickó, visszataszító a satnya bajusza, az orra, a homloka. Amit a világba harsogott, az mind beleütközött azokba a félig már elfelejtett alaptörvényekbe, amelyeket a hatodik és hetedik osztályban tanultak, az „Antek", a „Parasztlegény", a „Michalko" és más Prus-novellák erkölcsi normáiba. Csak azért is tüntetően barátkozni kezdett néhány egyetemi évfolyamtársával, akik zsidók voltak. Anna édesapja ismert orvos volt, s a leány sosem tudta, mi fán terem a nyomor, de abban a meggyőződésben nevelkedett fel, hogy restelkednie kell, amiért mások nyomorognak, míg ő jólétben él. S most jön egy ilyen Hitler és a szerencsétlenek, a gyengék, az üldözöttek elpusztítását hirdeti. Piszkolódásai és fenyegetései ébresztették fel benne még annak tudatát is, hogy milyen nagyon szereti hazáját, ezt a lapályos, egyhangú, elmaradott és szegény Lengyelországot. Eleinte kissé restellte ezt az érzését. Az ő köreiben, amióta csak az eszét tudta, úgy illett, hogy az ember leplezze érzéseit, különösen ami ezt a nyomorúságos Lengyelországot illeti — az ilyesmi legfeljebb a bakáknak meg a szakácsnéknak való, azoknak készülnek a szentimentális, hazafias film-giccsek. Csakhamar azonban ez

az érzés annyira elhatalmasodott benne, hogy elfelejtett szégyenkezni miatta. Hitler minden újabb piszkolódását saját személye elleni támadásnak tekintette. Tulajdonképpen így is volt.

A fokozatos elhalás rögeszméjéből tehát kigyógyult. S most lassan egy másik vett rajta erőt, de ez már nem volt ilyen veszedelmes. Az az érzése támadt, hogy mindaz, amit a különféle légó-szervezetekben, elsősegély-tanfolyamokon tesznek, nevetségesen kevés az egyre inkább növekvő veszedelemhez képest. Így történt, hogy amikor férjének egyik neves ismerőse, a közismert Gaysse-Tarnobrzeska asszony katonai kultúrműsorok szervezésére kérte fel, nagy lelkesedéssel mondott igent.

A Burda előszobájában való hosszú várakozás azonban már a kezdet kezdetén lehűtötte ezt a lelkesedést. A másik két hölgy mindenféle asszonyi dolgokról, divatról, jósnőkről fecsegett: egy állítólag — legalábbis Firstówna véleménye szerint — óriási, Malwina nevű asszonyról, aki mindenről, még politikáról is . . . Gaysse asszony azonban csak legyintett, hogy nem hiszi.

A kihallgatás még rosszabbul sikerült. Anna önérzetét legérzékenyebb pontján érte a sértés: másodrendű szereplő volt, messze Firstówna és Gaysse asszony mögött. Megfogadta, hogy ezentúl a színét is elkerüli az állami hatóságok előszobáinak. A kegyelemdöfést azonban áldozatkészségének eredménytelensége adta meg.

De Gaysse asszony másnap felhívta telefonon: minden rendben van. S Anna boldog volt. Férje persze megint savanyú képet vágott. Annának kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy felvidítsa, de azért mégis kipróbálta Wiktor legújabb hóbortját, és megmagyaráztatta magának, hogyan keletkeznek a gomolyfelhők. Wiktor azonban ezúttal ettől sem élénkült fel. Ribbentrop járt az eszében és arról dünnyögött valamit, hogy az idén Romániában nyaralhatnának. Az asszony csak legyintett: ilyen helyzetben külföldre utazni?

Végső érve Burda volt, hogy ő pártfogolja kezdeményezésüket.

Két nap múlva útra is kelt Firstówna színiegyüttesével. Egy ezredhez indultak, amely egy nyaralóhely mellett, valamelyik Varsó-környéki csenevész erdőben állomásozott. Két teherautó szállította a színészeket, a díszleteket és a jelmezeket. Maga Firstówna egy szürke-zöld-barna foltokkal bemázolt vezérkari autón utazott. Magával vitte öltöztetőnőjét és szobalányát. Leereszkedő szívélyességgel Annát is meghívta kocsijába.

Hát bizony, ez a kirándulás nem okozott Annának kielégülést. Annyira Firstówna személye állt az egész vállalkozás középpontjában, hogy többnyire nehéz volt megállapítani, mi is útjuk tulajdonképpeni célja: az-e, hogy emeljék a hadsereg hangulatát, vagy pedig az, hogy újszerű és festői környezetben bontakozhasson ki ennek a színésznőnek kétségtelenül nagy tehetsége.

Anna gondolataiból a bosszúvágy sem hiányzott. Firstówna a nőiesség különös légkörét árasztotta maga körül, a szó izgató értelmében. Tízegynéhány kilométer után a száraz augusztusi levegő észrevehetetlen porréteggel vonta be arcukat. Firstówna pillanatonként megnézte magát tükrében, és mérgelődött, hogy most majd újra „meg kell csinálnia az arcát". Annát, aki a vitorlázó-időszak óta leszokott a kozmetikai szerek túlzott használatáról, ezúttal mintegy megfertőzték ezek a női gondok, úgy érezte, hogy az arca tüzel, de nem tudta elszánni magát arra, hogy útitársnője jelenlétében átpúderezze, inkább azon törte a fejét, hogy hol és mikor lesz alkalma öt percre visszavonulni s ugyancsak „rendbehozni" magát. Ráadásul szürke kosztümjét ridegnek érezte ehhez az alkalomhoz, dühös volt magára, hogy sportcipőt húzott, aminek folytán legalább öt centiméterrel alacsonyabb Firstównánál.

Még a színésznő előzékenységét is sértőnek érezte. Úgy látszik, útitársnője nem tartja őt valami különösen veszedelmes vetélytársnak. S a négy óra alatt, melyet az ezrednél töltöt-

tek, Anna arra összpontosította minden igyekezetét, hogy Firstównának bebizonyítsa ebbeli tévedését.

Az előadás, amelyhez csak egy hevenyészett színpadot állítottak fel egy barakk előtt, igazi kínszenvedést jelentett Annának. Giraudoux „Bella" című darabját játszották. A katonák nagy, zöld tömeggé folytak össze. Elöl néhány padot állítottak fel a tiszteknek, s itt ült Anna is, a kopasz, kövérkés és barátságos Samiński ezredes, az ezredparancsnok, valamint Nietaczko őrnagy, az ezredtörzs parancsnoka között. Ez utóbbi csudára kifente magát, és sűrűn tett olyan megjegyzéseket, amelyeknek intellektuális érdeklődését kellett tanúsítaniuk. Mindketten a végletekig udvariasak voltak. De ők is, valamint az a tízegynéhány alacsonyabbrangú tiszt meg az egész kék és büdös kapadohány-füstbe burkolt tömeg — valamennyien csak azt a másik nőt bámulták.

A szünetben, miközben Nietaczkóval sétálgatott, hallhatta a nézők egybehangzó véleményét. — Kiváló művésznő — mondta kísérője, aki nyilván az égvilágon semmit sem értett a női lélek rejtelmeiből, s bizonyára azt hitte, hogy neki mond bókot, aki mégiscsak a szervezője ennek a vállalkozásnak. — Micsoda nő! — lelkendeztek a zászlósok. — Csuda egy fehérnép! — nyilvánította ki már közvetlenül a férfiak érzését az egyik fiatal altiszt. — Ha én ezzel lefekhetnék!... — Milyen darabot adnak? — kérdezte valaki, aki csak ekkor érkezett. — Izé... valami politikai dolgot — mondta legyintve az altiszt.

Anna úgy készült a vacsorára, mintha rohamra indulna. Miután néhány óra hosszat Firstówna tekintetének, mélyen búgó hangjának poklában szenvedett — mert még az ilyen mondataiból is, mint „nyiss ablakot", valami titokzatos beavatás és ígéret csengett —, most végre közelharcban próbált elégtételt szerezni. A hajbókoló s egyben tolakodó tisztektől körülvéve vívták meg vértelen párbajukat, amelynek során egy-egy apró részlet jelentőségét csak ők ketten tudták felmérni.

Még mielőtt asztalhoz ültek volna, megkezdődött: hányan

fognak Firstówna körül szorongani? Kár is gondolni erre: többen, mint őkörülötte. Anna mellett ott maradt Nietaczko és még néhány társa, bár inkább csak azért, mert Firstówna mellett már nem jutott nekik hely. Tehát taktikát kell változtatni, más harci eszközöket keresni. Firstówna, aki rögtön felfogta e játék lényegét, kemény és könyörtelen ellenfélnek bizonyult. Nietaczko bemutatott Annának egy félénk zászlóst, egy csúnya, nagy orrú, alacsony termetű vakarcsot. De alig kezdett Anna beszélgetni vele, ami különben sem volt könnyű dolog a fiatalember félszegsége miatt, amikor Firstównának hirtelen feltétlenül meg kellett kérdeznie Annától, hol és mikor lesz a legközelebbi előadásuk, otthagyta hát népes csoportját, hozzájuk lépett, és rögtön a kis zászlóssal kezdett foglalkozni.

— Nagyszerű ezred! — mondta, mélyen belenézve a tiszt kék szemébe. — Először látom, mit jelent igazán a harci szellem! Ön régen vonult be?

— Ne... nem — hebegte a zászlós. — Csak márciusban.

— És azóta is itt van? Itt minden olyan tökéletes...

— Ja, itt? Nem, csak egy hete... Azelőtt Podlasiében...

— Mit nem mond! De most ugyebár hosszabb ideig itt fog maradni? Ez a kaszinóhelyiség — mutatott körbe a nyírfákkal feldíszített deszkabarakkban — mintha telelésre készült volna.

— Nem, kérem, azt hiszem, nemsokára elmegyünk innét...

— Milyen kár! Szívesen jöttem volna ide máskor is! Olyan jó itt maguk között! — s olyan tágra nyílt szemmel nézett rá, mintha a „maguk között" azt jelentette volna, hogy „tenálad". A zászlós végleg megzavarodott, egyik lábáról a másikra állt.

— De remélem, nem mennek messzire, és alkalmam lesz meglátogatni magukat... De milyen fülledt, tikkasztó itt a levegő, talán a zászlós úr volna szíves megmutatni a környéket, olyan csodálatos...

A nő mellett haladva, akinél alacsonyabb volt, meg-megbotlott a sima padlón. Természetesen nem merte karonfogni, néhány lépés után azonban a művésznő maga hajolt le hozzá

pompás felsőtestével, és ő karolt bele. Az ajtóban még megfordult, szeme Annát kereste.

Ez fájdalmas döfés volt. Anna néhány pillanatig egyedül ácsorgott a kaszinóhelyiség közepén, nem tudta, mihez kezdjen. Legszívesebben, ahogy mondani szokás, a föld alá süllyedt volna. Szerencséjére azok a tisztek, akiket Firstówna faképnél hagyott, hamarosan őhozzá csatlakoztak. Persze az ő kedvük sem volt valami rózsás. Dühüket a zászlósra zúdították:

— Szerencséje van ennek az Ormánynak! Ugyan mit eszik a művésznő éppen Markiewiczen? Várjunk csak, majd a kapitány ellátja a baját!

A környék megtekintése öt percig sem tartott. Firstówna kacagva tért vissza, szeme csillogott, egész lényéből valósággal sugárzott az öröm, a boldogság. Ezzel szemben Markiewicz még megtörtebb volt, mint előbb, mintha érezte volna, mi vár rá.

Firstówna, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga volna, odalépett a tisztek csoportjához, bekapcsolódott a beszélgetésbe, s fejét kissé hátravetve, azonnal nevetni kezdett minden tréfán, hogy minél előbb újra a beszélgetés középpontjába kerüljön. Markiewicz két lépéssel hátra maradt, senki sem mozdult meg, hogy helyet adjon neki. Anna, bár tudta, hogy ezzel hibát követ el, s mintegy nyugtázza vereségét, mégsem bírta ki tovább, s szinte tüntetően elvonult. Megállt a falnál valami plakát alatt, nézegette a tankok acéloszlopát, amely éppen feltűnt egy harcra készen menetelő gyalogos oszlop mögött. Felettük az ég tündöklő kékjét repülőrajok hasították keresztül. S még feljebb a kékségből kirajzolódott Śmigły-Rydz marsall feje a hatalmas ellenzőjű sapkában. Mosolygott, amit kétféleképp lehetett értelmezni: vagy nagyon ravasz, vagy kissé ostoba. Hátul a tisztek vihogtak, s nevetésük fölött Firstówna mély, búgó hangja úszott. Ostoba — gondolta Anna. — Igen, ostobán mosolyog ez a kis Rydz. Önkéntelenül körülnézett, mintha félne, hogy valaki kilesi gondolatait. De csak Markiewicz nézett rá a töredelmes bűnös te-

kintetével. Bizonyára bocsánatot remélt, mert néhány bátortalan lépést tett feléje. Anna sietve odébbállt, telve konok bosszúvággyal.

Vacsoránál Samiński mellé került. Az ezredes másik oldalán királynőként trónolt Firstówna, majd mellette Nietaczko. Anna úgy tett, mintha feladná a küzdelmet, már nem leplezte rossz kedvét, nem válaszolt nevetéssel a tréfákra, kurta igennel vagy nemmel felelgetett a kérdésekre, türelmetlenül várva, mikor indulnak már. A tisztek azonban csak most melegedtek bele a mulatságba. Miután néhányszor felköszöntötték a hölgyeket — ilyenkor mindnyájan felálltak és Firstównára bámultak —, más, politikusabb felköszöntők következtek. Anna elhatározta, hogy hozzá sem nyúl a pálinkához, így dacol a többiekkel s kissé önmagával is. Az eredmény az lett, hogy fél óra múlva a pityókos tisztecskéket elképzelhetetlenül szánalmasaknak, üreseknek látta. Fecsegésüket valóságos tortúra volt végighallgatni.

Firstówna viszont kivirult, szinte lubickolt a kacagásban. Turbékolt, tekintete ide-oda villant, de szeme sarkából egész idő alatt Annát figyelte, s vércseként csapott le mindenkire, aki csak szólni merészelt hozzá. Amikor Samińskit tettenérte, egyszerűen a kabátjánál fogva ráncigálta el. Nyilván nem készült az idevaló témákból, és cinikus módon ugyanazokat az átlátszó kis kacérságokat alkalmazta, mint már Markiewicz esetében: hogy csakugyan elmennek-e innét, milyen kár, micsoda harci szellem, és hát hova mennek, ugye nem messzire, mert egyszer egy másik színdarabbal...

Egyszerre öten siettek válaszolni neki, az első azt, hogy sajnos messzire, a másik azt, hogy nem fontos, majd csak lesz valahogy, a harmadik azt, hogy Częstochowába, mert nagy dolgok vannak készülőben, a negyedik azt, hogy nem Częstochowába, hanem Wieluńba, az ötödik pedig azt, hogy bárhova is, természetesen — természetesen — nagyon kérjük, jöjjön el hozzánk, autót fogunk küldeni, elvégre Lengyelország nem a világ...

Firstówna mind az ötüknek válaszolt, és hála-mámorában

egyik-másiknak még meg is símogatta a kezét. Rögtön fel is ugrott, kezében a pohárral, és hirtelenül ércessé vált hangon, Corneille hősnőjének hangján zengte: — A hadsereg egészségére, éljenek a tisztjeink, a mi drága katonáink, mindazok, akik a lengyel kultúrát hősiesen védelmezik a német támadás ellen!

Az asztalnál kitört az ováció, az említett kultúráról kiáltoztak, és Firstównát úgy emlegették, mint e kultúra tábornokát. A hőfok rohamosan emelkedett, megkezdődött a dicsekvés, egymásra licitálva sorolták fel, mennyiben különb a hadsereg egyrészt a németeknél, másrészt a civileknél. A főparancsnokra természetesen Samiński mondott felköszöntőt, „jó katolikus" létére mulatságos orosz akcentussal; poharát a tisztek felé emelte, majd egészen közel hajolt Firstównához, mintegy az ő kezébe téve le jókívánságait.

Anna teljesen elveszítette a fejét, az ezredesnek ez a furcsa gesztusa végleg utálattal töltötte el. Samiński már ült, de még mindig a művésznőhöz hajolt, hízelegve nevetett, szélesen hadonászott. Ugyan minek nézi ezt a ringyót?

Ekkor Nietaczko pattant fel helyéről:

— Ezekben a történelmi napokban már szabad, sőt kötelességünk is, hogy felismerjük, milyen ütőkártyák vannak a kezünkben — mondta olyan emelkedett s egyben oktató hangon, mint az egyetem rektora a tanévnyitó ünnepségen. — Lehet, hogy a németek sok előnnyel dicsekedhetnek. Ők a kovácsok és kalmárok népe, tehát kétségtelenül vannak bizonyos anyagi jellegű ütőkártyáik. Sok szó esik a német tankokról, a német repülőgépekről. De hát mi egyéb az emberiség története, mint az anyag meg a szellem örök harca? És ebben a harcban mindig a szellem kerekedett felül, mindig az emberi elme győzött a holt anyag vak és tehetetlen ereje fölött. Mi is, akik itt vagyunk — mondta körülnézve a teremben, s szemét fenyegetően villantva néhány távolabb ülőre, akik még most sem átallottak összesúgni és halkan vihogni —, mi lengyel tisztek teljesen tudatában vagyunk annak, hogy a szellemi fölény, az elme túlsúlya a mi oldalunkon van.

Emelem poharamat hadseregünk szellemére, a mi legfőbb ütőkártyánkra, emelem poharamat a mi stratégiai elménkre!

Ismét harsány éljenzés támadt, ezúttal már valamennyien Firstównához sereglettek poharaikkal. Annának is fel kellett állnia, de rögtön visszaült, s elkeseredetten keresett valami ürügyet, hogy kirohanhasson az udvarra, és ott bebújjék egy szalmarakásba vagy akár kutyaólba! Félszemmel Samiński felé sandított: az ezredes olyan vörös volt, mintha az iménti pohárköszöntővel pofoncsapták volna. Hirtelen Annához hajolt és pálinkafelhőt lehelve, elpilledve súgta a fülébe:

— Nahát ezt a nyámnyila galíciait! Bezzeg minálunk, Pityerben, a preobrazsenszkojei gárdaezrednél más hangon beszéltek. Mi is udvarolgattunk, miért ne? Persze finoman, egy-egy szempillantással, kézmozdulattal, no de ez itt, pfuj! Már bocsánatot kérek, de így alányalni . . .

Anna homlokát ráncolta, egyrészt mert nem értette, miről van szó, másrészt az erős kifejezés miatt. Samiński észrevette, és magyarázni kezdte:

— Kegyed nem tudja? De hiszen ez a Firstówna-hölgyemény . . . hogy úgy mondjam . . . hm . . . majdnem zsena, tulajdonképpen a hites felesége, mármint balkézről, az ezredesnek . . . — Itt hangját suttogóra fogta: — Trymer-Rąbicz ezredesnek személyesen! Hogyan? Kegyed még nem hallott róla? Jaj, ezek a civilek! Rąbicz ezredes, akinek az előszobájában csupa genyerál lebzsel s koptatja a szőnyeget. A hadműveleti osztály nacsalnyikja! Ő a mi Prądzyńskink! Ponyemájes? Őtőle van minden kombinacija, hogy miképpen verhetjük meg a nyemecet! De hiszen érthető, hogy kegyed nem hallott róla, olyan szerény az az ember, nem akarja, hogy tudják. Ő a lengyel Arisztidész, ponyemájes?

Annának nem sikerült távoznia. Sőt, éppen Firstówna bontott asztalt, amikor órájára pillantva fájdalmasan feljajdult: — Ó, már tizenkettő, és holnap megint utazunk . . . — Hozzárohantak, bizonygatták, hogy nem baj, van még ideje, maradjanak talán itt, az ezrednél éjszakára . . . De nem tágított, bár

sűrűn emlegette, milyen kimondhatatlanul fáj neki, hogy itt kell hagynia az ezredet.

A gépkocsiban Anna a sofőr mellett helyezkedett el, hogy lehetőleg ne is lássa útitársnőjét. Egyébként kissé már jobb kedvre derült; csodálatosképpen Samiński felvilágosítása, ahelyett, hogy lesújtotta volna, hiszen Firstówna rendkívül szilárd társadalmi helyzetére utalt, inkább felvidította Annát. Kiderült tehát, hogy a tisztecskék, legalábbis túlnyomórészt Firstównában az ő „szürke eminenciásuk" szeretőjét rajongták körül, nem az ellenállhatatlan női bájt.

9

Dél felől hegyek, felettük balra sötétzöld erdőszőnyeg egészen Pszczyna és Mikołów fekete, füstös házaiig, melyekbe gyufaszálakként voltak beletűzdelve a piros gyárkémények meg az aknafelvonó-házak fekete félgömbjei. A sárga határvonal, amely a hegyekben még egyszerűen csúcstól csúcsig húzódott, itt, mintha hideglelése támadt volna, úgy cikázott a városkák sűrű tömegén át, váratlanul kitüremlett, majd utána rögtön visszaugrott, ékké hegyeződött, majd ismét fordult, bizonytalanul, kiszámíthatatlanul, mintha valami részeg nagyúr keze rajzolta volna meg, aki fittyet hány minden logikának, értelemnek, meg a hangyák jólétének, akiket két táborra oszt a keze. Majd elmaradtak a városok meg a kémények, és a határ egyszeriben kijózanult. A sziléziai és częstochowai lankáktól balra fordult, az egyre lapályosabb, puszta síkság felé, sorozatos egyenetlen félkörökben hurkolta körül Wieluńt és Kępnót, elérte Rawiczot, majd ismét felfelé irányult, elrejtett néhány patakot, tavat, behatolt a nedvességgel és mohával teli erdőövbe, majd jobb felé kúszott, háromemeletes épületeknél alig magasabb dombokon keresztül, s itt mintha újabb lázrohamot kapott volna, míg jobbra-balra cikázva az erdőkön át, végre kijutott az augusztusi hőségtől fehéren izzó homokpadokhoz, hogy ott a tengerbe merüljön.

Egy pillantás erre a határra — s az embernek elszorult a

szíve. Milyen értelmet, milyen célt rejthetett magában ez az éktelen nagy paszomány vagy tótágast álló kérdőjel? Pedig ez még nem is volt minden.

A sárga sáv ugyanis csak a víz alá merült, de nem fulladt bele. A Hel-félsziget függélyes partú földkanalán ismét előugrott, egy ügyes mozdulattal levágta a Visztula hatalmas torkolatát, átkelt a folyó keleti partjára, s ott ismét dombocskákon, tavakon keresztül futott lefelé, majd jobbra kanyarodva hosszú, csipkés félkört írt le, rálógott a fővárosra, azután megint felfelé kezdett kanyarodni, hogy itt elvesszen a suwałki tóvidék nagy fenyőerdeiben.

Trymer-Rąbicz ezredes úgy bámult a térképre, mintha életében először találkozna ezzel a baljós alakzattal. Kelet-Poroszország Varsóra rálógó, jégesővel terhes felhője végleg elkeserítette. Megcsóválta a fejét. Kialvatlan volt, öt hónap óta alig öt órát aludt naponta, a két utolsó hétben pedig legfeljebb két-két órát.

— Ezredes úr, megengedi? — hangzott háta mögül a zajtalan léptű segédtiszt hangja. Egy kartonlapot és két kupac apró zászlócskát hozott.

— Gyerünk, gyerünk, gyorsan. Porola és Knothe öt perc múlva itt lesz.

A segédtiszt sietve felállította a létrát, felmászott rá, és egymás után kezdte tűzdelni a piros zászlócskákat a zöld erdőkbe, dombokba, fekete vasúti csomópontokra. Már legfelülre, arra a bizonyos tyúknyakra is került néhány zászlócska, mintha oda akarnák erősíteni, nehogy lekókadjon.

— Egy, kettő, három, négy... — számolta Rąbicz — az a Toruń-hadsereg kissé soványnak tűnik. Őrnagy, maga elvesztett néhány zászlót.

— Két hadosztály még nem érkezett meg a helyére. És ezredes úr úgy parancsolta, hogy a mai helyzetet...

— Jól van, csak frissen tovább!

Következett a poznańi kitüremlés, s annak közepén egy kisebb kupac. Még lejjebb három zászlócska, egyik a másik mellett — nini, mint tizennyolcban, a nyugati fronton, any-

nyira tele van zsúfolva a hadműveleti terület katonasággal! Lent viszont a Sziléziából Varsóba vezető vasútvonalra és országútra egyetlen magányos zászlócska került közvetlenül Częstochowa alá. S csak jóval lejjebb, a sziléziai labirintusba jutott néhány másik, eléggé egymás hegyén-hátán. A Kárpátokban viszont megint csak itt-ott szomorkodott egy-két zászlócska.

Varsó fölé is került néhány, eléggé gyéren. És még kettő a suwałki kiszögellésbe, ezek nyesett zászlócskák voltak, a lovasságot jelezték. Legfelülre, Gdynia alá és Helre hitvány két zászlócskát szúrt az őrnagy.

Rąbicz a szemközti fal tövéig hátrált, úgy nézte a térképet, hunyorítva, mint a festő, amikor megszemléli befejezett művét. Ez hát ennek az öt eszeveszett hónapnak az eredménye, kezdve attól a márciusi délutántól. Megpróbált valami büszkeségfélét felébreszteni önmagában, hogy lám, lengyel módra, előkészületek nélkül — és mégis sikerült. Csakhogy ez a nála egyébként könnyen adódó önáltatás ezúttal valahogy nem sikerült. Túlságosan el volt csigázva. Majdnem fél esztendő; ennyit még egy Rąbicz sem bír ki.

Végre megjöttek, akiket várt. Elébük ment.

Néhány percig tartott, amíg üdvözölte a tábornokokat. Mire beléptek a hadműveleti főparancsnok szentélyébe, a segédtiszt már elvégezte munkáját, s a térképet előírásszerűen függöny takarta el. Rąbicz karosszékekbe ültette a tábornokokat, ő maga pedig az asztalhoz lépett, feszesre húzta egyenruháját, mindkét kezével megragadta a pálcikát, és kissé meghajlította:

— A főparancsnok megbízásából ismertetnem kell a tábornok urakkal a csapattestek elhelyezését mindkét oldalon, úgy, ahogy a mai napon, tizenhárom órakor áll a helyzet. Szeretném hangsúlyozni, hogy mindezekről összesen csak hét-nyolc személy tud, ezek közé fognak tartozni az urak is néhány perc múlva. Magán a főparancsnokon, a vezérkar főnökén, rajtam és a marsall szárnysegédjén kívül, azt hiszem, senki sincs, aki bele volna avatva ezekbe a titkokba. Még az elhá-

rító osztály vezetője is csak részben, a túlsó oldal szempontjából ismeri a helyzetet. Hálás leszek, ha a tábornok urak közölni fogják véleményüket.

A nagy testű, pocakos Porola kissé felemelkedett karosszékében, mintha hálája jeléül össze akarná csapni bokáját, de észbekapott, és csak szemével, a fáradtságtól vagy pálinkától piros szemével jelezte Rąbicznak, hogy: értem, köszönöm. Az aszott, száraz Knothe semmiféle érzelmének nem adott kifejezést. Rąbicznak eszébe villant: mi az ördögnek nevezték ki ezt vezető pozícióba, hiszen látni rajta, hogy nagyképű és a kákán is csomót fog találni. Az elismerésnek e teljes hiánya miatt vérig sértve elfordult, félrerántotta a függönyt, és anélkül, hogy akár a térképre, akár rájuk nézett volna, szenvtelenül magyarázni kezdte:

— A felvonulási terv általános elve: mindaddig védekezve ellenállni a német támadásnak, ameddig nyugati szövetségeseink növekedő nyomása lehetővé nem teszi, hogy offenzívába kezdjünk. Amint látható, számunkra legfontosabb tényező az idő. Ki kell bírnunk a teuton düh első rohamát, minél többet megmentve emberanyagunkból, iparunkból, területünkből. Ezt a célt tekintve...

A terem csendjében volt valami, ami lehetetlenné tette, hogy továbbra is a sértődöttet játssza. Oldalról, a szeme sarkából leste két hallgatóját. Knothe a lehető leghiggadtabb maradt, csak szája szeglete görbült lefelé s tekintete szinte gyűlölködve kiélesedett. Porola viszont görcsösen belekapaszkodott a szék karfájába, tokája petyhüdten csüngött, arca elfehéredett, szája tátva maradt s alsó ajka remegett. Mindketten úgy meredtek a térképre, mintha egy szót se hallanának abból, amit az ezredes megszakítás nélkül darált nekik.

Még mindig beszélt, de most már egészen elfordult tőlük, ő is a térképet nézte. Nem volt nehéz kitalálni, mi játszódik le benne. Bár már annyiszor állítgatta át a zászlócskákat ő maga személyesen, most elakadt a hangja, s csak nehezen nyögte ki:

— A tulajdonképpeni védelmi vonal... Żnin körzetében a

tavak, a noteći hegyvidék... — Szavai kifogytak, el-elakadt, és a mondatok közt kínos szüneteket tartott.

Talán nagyobbak voltak a kék zászlócskák, vagy a színük volt rikítóbb, vagy talán az ostoba adjutáns tűzte be őket a térképre valahogyan feltűnőbben? Mert a térképen most nem az ellenség szokásos túlereje mutatkozott, amellyel ő már úgy-ahogy megbarátkozott éjszakánkénti munkája során. Dehogy is! Éppen Varsó fölött, egyetlenegy pirossal szemben öt kék zászlócska volt látható. A korridortól balra két vagy három piros zászlócskával szemben tömör sorban állt nyolc kék, s további kettő támogatta őket, mindkét szárnyon egy-egy.

De nem ez volt a legrosszabb. Mindjárt Sziléziától északra és nyugatra a térkép a viharos tenger színében játszott. A Częstochowa és Wieluń közé betűzött három piros zászlóval tízegynéhány nézett farkasszemet. S távolabb hat vagy hét, bal felől, két pirossal szemben, azután még tíz jobb felől, egészen a hegyekig. És még, és még, itt is, ott is, Gdańsknál, Grudziądz mellett, Sanokkal szemben, párosával meg egyenként. Rąbicz tekintete végigfutott rajtuk, eszébe jutott az elnevezésük: nyolcadik motorizált, negyvenötödik páncélos csoport, huszonnegyedik... Megpróbálta, hogy ismét erőt vegyen magán, igyekezett arra gondolni, hogy hiszen ismeri ezeket, egy hét óta tudja, hogy itt meg ott vannak — de a tábornokok döbbent hallgatása a háta mögött végleg beléfojtotta a szót. Egy percig csendben állt, hiába várva, hogy beteljenek a térképpel. De nem bírta tovább, sürgetnie kellett látogatóit:

— Van valami megjegyzésük?

Hallgattak. Porola a tenyerével kezdte dörzsölni arcát, és szemét lesütötte. Csend nehezedett a szobára, túlságosan nyomasztó, túlságosan sokáig tartó csend. Az ablakok sűrű posztófüggönye elzárta a nagyvárosi zajtól, gondosan megóvta a vezérkari elme működését a távoli autódudálástól, futó csevegésektől, női kacaj foszlányaitól. Semmi sem akadályozta az ezredest a gondolkodásban, legföljebb a kialvatlan-

ságtól lüktető halántéka, vagy Porola döbbent némasága, Knothe konok, félig gúnyos hallgatása.

Elhatározta, hogy nyersen belevág a dologba.

— Szeretném, ha közölhetném a főparancsnokkal az urak megjegyzéseit az ő felvonulási tervét illetően.

— Igenis, természetesen, ezredes — mondta Porola felpattanva. — Ebben a helyzetben, hm, ilyen erőviszonyok mellett... úgy tekintem a felvonulási tervet... mint egységes egészet. A maga nemében egységes — hebegte értelmetlenül, de rögtön átlátta szavainak kettős értelmét, és fokozott hevességgel kezdte belelovalni magát az áradozásba. — Természetesen ez az egyetlen lehetőség. Az anyagi fölényt, hm, harci szellemmel kell kiegyenlítenünk. Abban pedig, kérem, biztosítsa erről a főparancsnokot, abban egész biztosan, egész biztosan nem lesz hiány.

Rąbicz iménti, valósággal testi elernyedése némileg felengedett. Kiegyenesedett, belenézett Porola vörös szemébe, látta, milyen kétségbeesetten erőlködik a tábornok, hogyan törnek fel torkából az olcsó közhelyek, pontosan tudta, mi játszódik le fél méterre tőle ebben az ürességtől kongó koponyában — és mégis, mindezek ellenére, megkönnyebbült. Félig ösztönösen kezdte kipréselni a tábornokból a konkrétabb dicséretet, mutatópálcájával majd erre, majd amarra a csoportra irányította Porola tekintetét, s mindig azonnal ki is zsarolta a magasztalást, szájába rágta a megfelelő szakkifejezéseket, serkentően bólogatott, még mosolyt is erőltetett a szájára.

— A Poznań-hadsereg, a főparancsnok elgondolása szerint — e szavaknál Porolára nézett, mivel nem táplált illúziókat a tábornok felfogóképességéről, inkább lemondott a személyes diadalról a sokkalta fontosabb ügy érdekében: vagyis hogy csodálatot ébresszen a marsall elgondolása iránt —, amint mondom, a Poznań-hadsereg, amely az első időszakban a nagylengyelországi területek jelentős részét, ezt a mi élestárunkat fogja védelmezni, egyidejűleg a Főparancsnokság fő tartalékának sajátos szerepét is be fogja tölteni. Észak-

keleten a Toruń-hadsereg támogatása érdekében, de szükség esetén délkeleten is a Łódź-hadsereg támogatása végett, megőrzi mozgási szabadságát. Majd, ha már az ellenség fő támadásának iránya kialakult, ennek a hadseregünknek erejét bekerítő tényezőként használhatjuk fel a döntő ütközetben . . .

— Igaz, igaz! — helyeselt Porola, s arca felragyogott, mintha a „keep smiling" elvnek ebben a helyzetben is lett volna értelme, s mintha arcizmainak gépies összehúzódásától valamiféle agyműködés is várható lett volna, ami előzi rosszkedvét, ijedtségét, kétségeit, sőt mi több, mintha ettől még a fejük fölött lógó térkép fenyegető kék színfoltjai is elhomályosodnának, szétfolynának, beleolvadnának a lapály zöldjébe. — Igaz! Ezenkívül puszta létezésével Berlintől alig kétszáz kilométerre komolyan fenyegeti az ellenséget, figyelmezteti, hogy vigyázzon a szárnyaira, és csak óvatosan nyomuljon előre. Ó, mindjárt látni az oroszlánkörmöket! A háborúban éppúgy, mint a sakkjátékban, minden húzásnak több célt kell szolgálnia, többfajta értelme kell hogy legyen! — S Porola örömében, hogy sikerült felfedeznie a rejtett célok egyikét, valósággal kivirult, s hosszabb előadásba kezdett az említett fenyegető szerepről.

Rąbicz csakhamar kielégülést érzett, s ettől kezdve nem ösztökélte, inkább fékezte Porolát. De most már csak úgy sikerült leintenie, hogy az órájára nézett, és tettetett ijedtséggel kiáltotta:

— Egy óra múlva jelentést kell tennem!

Porola megragadta kezét, félrehúzta a sarokba, és ezt súgta neki:

— Köszönöm, köszönöm önnek, ezredes. Tudom, hogy önnek köszönhetem!

— De hová gondol, tábornok úr . . .

— Igen, igen, ne is szabadkozzék, mindnyájan ismerjük a szerénységét, de ezúttal . . . — Még mindig rázta, szorongatta a kezét, s további öt percig magasztalta. Végre távozott, odabiccentve Knothénak:

— Bocsásson meg, de sietek.

Rąbicz az ajtóig kísérte. Mosolyogva tért vissza: önkéntelenül Napóleon valamelyik fiatalkori olaszországi hadjárata jutott eszébe, amikor a korzikai az ellenséget két részre vágta, s a gyengébbik oszlopot bekerítette és tönkreverte. Nos, itt az ideje, hogy ő is ellássa a baját a maga Wurmserének[25]. Útközben azonban megállította a segédtisztje:

— Stachiewicz tábornok telefonált. Dąb-Friedeberg tábornok ügyében . . .

— Mégpedig?

— Kéri ezredes urat, nézzen utána, nem lehetne-e . . .

— Ó, igazán? Talán egy hadsereget?

— Esetleg egy hádműveleti csoportot . . .

— Jól van, majd meglátom.

Egyet lépett visszafelé, majd megállt. Friedeberg semmivel sem rosszabb Porolánál, de Porolának már megígérte. Ezenkívül, a fene egye meg, folyton beleütik az orrukat az ő dolgaiba! Már a hadügyből is telefonáltak, most pedig maga Stachiewicz. Végezni kell ezzel a protekciós rendszerrel. Egy nyavalyát Friedebergnek! Alig leplezett dühvel fordult a segédtiszthez:

— Követeli ezt Stachiewicz tábornok úr? Hogy adjunk Friedebergnek? Ez parancs?

— Dehogyis, ezredes úr, csak érdeklődött.

Bosszankodva indult tovább. Jobban szerette volna, ha parancsot kap, akkor mint hivatalos ügyet jelenthette volna a marsallnak, a megfelelő magyarázattal. Így azonban nem tudta, mitévő legyen. Egyfelől kétségtelenül protezsálás, másfelől mégsem egészen az, hiszen az ő döntésére bízzák a dolgot. A vezérkari főnök tőle, az alárendeltjétől teszi függővé az elintézést, rábízza magát ítélőképességére. No jól van, majd gondolkodunk róla.

Knothe a térkép előtt állt, fejét hátravetette, meg sem fordult. Rąbicz melléje lépett, ugvancsak megállt, szinte félt, hogy a segédtiszt talán valami hibát követett el. Még egyszer ellenőrizte a betéve ismert számokat és városokat. Persze, hogy hiba van! Gyengéden megrázta Knothe vállát:

— Tábornok úrnak igaza van. Itt ni, itt hibás.

Knothe csak ránézett, és megint a térkép felé fordult.

— A huszonheteseknek feljebb kell lenniük, északon, Skórcz—Starogard körzetében — magyarázta az ezredes. A tengermelléki lovasdandárral együtt alkotják a czerski hadműveleti csoportot, feladatuk az, hogy késleltessék az északnyugati német hadseregnek a korridoron való átvonulását s egyben politikai nyomást gyakoroljanak a szabadvárosra...

Knothe végre torkig volt a térképpel. Fel-alá sétált jobbra-balra, majd megállt Rąbicz előtt. Nyugodtan, szárazon mondta:

— Ha önt egy kutya orron akarná harapni, akkor mit tartana helyesebbnek; hátrahúzni a fejét, vagy ellenkezőleg, beledugni az orrát a kutya torkába? — És hirtelen szélesre tátotta száját, kivicsorította fogait, Rąbicz felé lépett, és olyan gyorsan összecsattintotta állkapcsát az ezredes orra előtt, hogy amaz hátrahőkölt, nekidőlt az asztalnak, és nem tudta, hogy mitévő legyen: hívassa-e a mentőket, nevessen a jó tréfán, vagy játssza a sértődöttet?

Knothe már megnyugodott:

— A mindennapos életben az ezredes úr reflexei normálisan működnek. De a térképen miért nyomta bele ezeket a hadosztályokat olyan mélyen a kutya torkába?

— Már bocsásson meg, tábornok úr, de ez a hasonlat...

— Nagyon is találó. Tessék, itt fent, Kelet-Poroszországban s a túlsó oldalon Schneidemühlnél van a felső állkapocs, jó erős fogsorral! És tessék, délen Oppelntől kezdve ezek már nem is fogak, hanem valóságos agyarak! Nem kell ide különösebb filozófia, a tervük kézenfekvő. Egyetlen harapásra az egészet!

— Mit tanácsol a tábornok úr?

— Hátra az orrunkat! De minél előbb!

— A Visztula-vonalhoz? Ezt is számításba vettük.

— De mikorra? Karácsonyra?

— Attól függ. Minden talpalatnyi földünket védeni fogjuk. Aztán lépésről lépésre...

— Ezredes úr, ma még kivehetjük az orrunkat a kutya szájából, mielőtt összecsattintaná a fogait. Ön hogy gondolja visszavonni a Poznań-hadsereget? A Toruń-hadsereget? Meg a tartalékot? Hogy ezek fenyegetnék Berlint? A németek két hét alatt el fognak jutni Oppelntől Varsóig ...

— Nono, tábornok úr, ne túlozzunk! Hisz ez majdnem háromszáz kilométer.

— Hát jó, akkor húsz nap alatt. Ön úgy gondolja, hogy a Poznań-hadsereg hátbatámadja őket ... Tegyük fel, hogy így lesz. És aztán?

— Hogyhogy aztán? A világtörténelem hány nagy ütközetét döntötték el ilyen hátbatámadással: Cannae, Waterloo ...

— De számbeli fölénnyel. Varsó előtt azonban a háború huszadik napján harmincegynéhány német hadosztály fog állni a mi tizenkét-tizenöt hadosztályunkkal szemben, amelyek addigra már alaposan meg lesznek tizedelve. Nem szólva a tankokról, repülőgépekről.

Rąbicz teljesen kimerült. Teljesen elment a kedve attól, hogy tovább hallgassa Knothe locsogását, még inkább attól, hogy vitatkozzék vele. Ezeket az érveket már többször hallotta, különösen kezdetben, még márciusban. Akkoriban könnyen megcáfolta őket. Olyan könnyen, olyan egyszerűen, hogy később egyre ritkábban történt említés ilyesmiről. Talán három hónapja pedig egyáltalán nem; nyilván ezért nem jutott már eszébe, hogyan kell visszautasítani, de ebben talán része volt egyre inkább elhatalmasodó fáradtságának is. S szinte gépiesen, inkább csak sportszerűségből jelentette ki még egyszer:

— Ne feledkezzék meg, kérem, a főparancsnok tartalékairól. Ezeknek rendeltetése északnyugati irányú, Piotrków és Łódź felé. Találkozni fognak a Poznań-hadsereggel, mégpedig azoknak a németeknek a hullái fölött, akik túlságosan előre merészkedtek Oppelnből. És ami a kutyafogakat illeti, tábornok úr, azok elől nemcsak kitérni lehet, azokat ki is lehet verni.

— Hol állnak azok a tartalékok? És hány hadosztály?

— A kielce—końskie—radomi körzetben. A Łódź-hadsereg és a Krakkó-hadsereg találkozópontja mögött. Nyolc nagy egység, köztük egy motorizált páncélos dandár. Tessék, itt van az írásos rendelkezés, a harci felkészültség adataival.

Knothe átvette a papírlapot, és elolvasta, félfüllel Rąbicz szavaira figyelve.

— Végül ezt a két déli hadosztályt a „Lubusz" hadműveleti csoporttá akarjuk összevonni, átvetve a łoszczowa—przedbórzi körzetbe...

— Igen — mondta Knothe, az asztalra dobva a papírlapot. — De ez a nagy tartalékhadsereg csak a mozgósítás első tíz napja után fog készen állni.

— Úgy van. A Lubusz-csoport fogja fedezni...

— Tehát a német támadás útjába akarják állítani, körülbelül úgy számítva, hogy már a háború első napjaiban fel fogják morzsolni. Roppant érdekes. Félig tartalék, félig első vonal. Egészen eredeti.

Az ezredest olyan düh öntötte el, olyan halálos düh, amikor az ember már kiáltani sem tud, már az sem elég, ha a másiknak a képébe vág, amikor torkon ragadná, de úgy, hogy az ujjai belefehéredjenek... Knothe nyilván észre is vett ebből valamit Rąbicz szemében, de csak lenézően vállat vont:

— Stachiewicz tábornok említette, hogy éppen nekem ajánlják fel a tartalékcsoportot. Kérem, közölje a tábornokkal, hogy miután megismerkedtem...

— ...A helyzettel. Értem... — sziszegte Rąbicz. — Nem vállalja.

— Úgy van. — S Knothe farkasszemet nézett Rąbicz-csal. — A helyzet amúgy is súlyos, minek rontsak rajta még én is?... Keressenek más bolondot.

— Nem fogom elmulasztani, hogy referáljak a főparancsnoknak, hogyan vélekedik ön, tábornok úr, a hadműveleti tervről. Továbbá az ön, hm, általános magatartásáról...

Knothe semmit sem felelt, összeszorította ajkát, és sarkon fordulva távozott. Az ajtónál dünnyögött valami búcsúfélét. Rąbicz, be sem várva, hogy az ajtó becsukódjék, az asztalra

csapott, majd újra és újra. A papírlapot, amelyet a másik odadobott, galacsinná gyűrte, levágta valahová, úgy, hogy az íróasztal alá gurult.

A segédtiszt jelentette:

— Burda-Orzelski államtitkár úr telefonál, a vezérkar főnökét keresi.

— Mondja neki, hogy nincs itt. Mit akar már megint?!

— Parancs. Ezenkívül Ślizowski százados várakozik.

— Hadd várjon!

Kétszer is végigrohant a termen. Az érvei! Hol vannak már azok az érvek, amelyekkel oly könnyedén lehengerelte a szembenállókat, akkor, márciusban és áprilisban? A térkép elé állt. A kék zászlócskák közönyösen meredeztek három nagy kupacban, a pirosak pedig szabályos, léckerítésre emlékeztető, csak jóval ritkább sorban követték, némi kurtítással megismételve a sárga határvonal majdnem valamennyi kanyarulatát. Megint a segédtiszt jelentkezett.

— Az államtitkár úr rövid telefonüzenetet hagyott a tábornoknak.

— Adja ide!

— Ślizowski százados...

— Hadd várjon!

A cédulán csak ennyi volt:

„Emlékeztetlek Friedebergre. Öreg fiú, lelkes, az arcvonalra vágyik, nem rosszabb a többinél. Kazimierz."

Vagy úgy, tehát Friedeberg mögött Burda rejtőzködik! Knothe okozta dühe egyszeriben elpárolgott. No, jó helyre fordult a szép Kazimierz! — s máris előrántotta gyufáját, meggyújtotta a cédulát, még a hamut is gondosan szétnyomta. Megkönnyebbülése nem tartott sokáig, mert az jutott eszébe, hogy lám, Burdának sikerült behálóznia Kasprzyckit is meg Stachiewiczet is, mindkét fölöttesét. Igen, úgy látszik, mégsem sikerült agyonütnie azzal a Piekary—Polonia-féle botránnyal. Még ezt a bosszúságot is le kell nyelnie, mintha nem volna elég más. Csak most ne gondoljon erre! Csak most halaszthatná későbbre bosszúságait, amelyek mint

a varjak, seregestül szállnak feléje! Arra gondolt, hogy Ślizowski várja; a térképhez lépett, elfüggönyözte, majd íróasztalához ülve, hívatta a századost. Ez a szokásos módon, feszesen jelentkezett, összecsapta bokáját, és harsány hangon tette meg jelentését, miközben csinos, szinte nevetésre termett arcáról egy pillanatra sem tűnt el a sugárzó mosoly.

— Ezredes úrnak jelentem, minden a legnagyobb rendben. A német sógor egyre szemtelenebb, Wąbrzeźnónál lövöldöztek, de mi sem maradtunk adósaik. Starachowicénél tűz ütött ki gyanús körülmények közt, szerencsére hamar eloltottuk. Kislengyelország keleti részén ukrán nacionalisták megöltek egy rendőrt. Oleśno vidékéről német szökevényt jelentettek. Ez megerősíti, hogy ott van a tizennegyedik páncélos hadosztály. Az érkezésüket már egy héttel ezelőtt jelentettük. Azt mondja, rossz a hangulat, félnek a háborútól.

— Vannak nagyobb új egységek?

— Nem, semmi újság. Szlovákiában mozgolódnak. Sanok körül szlovák hadosztályokat vontak össze, az elsőt és a másodikat. De erről már tudunk. Egyébként, az a hadsereg nem számít.

— Mi újság Varsóban?

— Minden rendben, ezredes úr. Az emberek szerelmesek, mások csalják egymást. Gazdasági körökben némi mozgás észlelhető. Vestriről azt mondják, megbolondult.

— Vestri? Eh, asszonyfecsegés. Miből gondolják?

— Részvényeket vásárol. Főleg nehéziparíakat. Készpénzzel fizet, és aki akarja, annak átutalja külföldre. Néhány bányára már rátette a kezét.

— Milyenekre?

— Komoly tételek. Nikiszowiec környékén.

— És Piekary?

— A Piekary—Poloniával is próbálkozik.

Rąbicz egyenesen Ślizowski felé fordult, és a szemébe nézett:

— Pontosan! Hol és kinél?

— Igenis! Burda államtitkárnál járt...

— Ellenőrizték?

— Parancsára, ezredes úr. Huszonegyedikén, hétfőn, kora délután.

— No és?

— Azt hiszem, nem sikerült. Még meg kell állapítanom.

— Siessen azzal a megállapítással!

— Parancsára.

— Mi van még? Valami pletyka? Énrólam?

— Minden rendben, ezredes úr. A legteljesebb elismerés. Porola tábornok távozásakor hosszasan magyarázta Leszczyński őrnagynak, hogy tökéletes modern felvonulási terv, és ilyen körülmények között...

— Hát még?

— Hogy az ezredes úr szerénysége...

— Jól van — Rąbicz leintette, kelletlen ajkbiggyesztéssel leplezve lassan visszatérő jókedvét. — A hadsereg hangulata?

— Minden rendben. A szellem kitűnő...

— Valami esemény? Szenzáció?

— Semmi.

— Idefigyeljen — Rąbicz egy pillanatra visszariadt, de csak a szótól, nem az értelmétől annak, amit közölni akart. — Figyeltesse Knothét.

— Parancs.

— Megértette?

— Igenis. Egyébként már néhány éve nyilvántartjuk.

Elharapta a mondatot, mert Leszczyński rontott be egy borítékkal:

— Nagyon sürgős.

Rąbicz a szoba sarkába ment, ott bontotta fel; persze valami újabb ostobaság, a Hadügyminisztérium körlevele, könyvelési utasítások. Odadobta a segédtisztnek. Ślizowski, kezében a notesszel, azt mondta:

— Igenis, Knothe tábornok urat. Milyen szempontból?

Rąbicz villámló tekintetet vetett Ślizowskira, mire az ajkába harapva bocsánatkérően rántotta fel a szemöldökét. Va-

lóban: harmadik személy előtt nem szoktak beszélni a kettejük dolgairól.

Végül amazok távoztak. Késő volt már, de Rąbicznak még maradnia kellett. Rendszerint csak éjfél után kettőkor hagyta el a vezérkar épületét, s a körülötte támadt legendának még ezt a morzsáját sem akarta megsemmisíteni. Azonkívül jöhet valami sürgős dolog. Különben, otthon is elérhették a minisztériumból, a vezérkartól, a főfelügyelőségtől, a Külügyből, és még vagy egy tucat intézménytől, ahol ezekben az órákban forrott és kicsapott medréből a lengyel fejetlenség. Odahaza nem működött a levelek, telefonhívások és látogatások többszörös megrostálásának az a rendszere, amelyet itt oly mesterien kifejlesztett. Itt viszont nincs Rąbicz-Trymer ezredes úr, hanem csak a „szürke eminenciás", a közismerten szerény férfiú, aki nem fogad el semmiféle rangot, előléptetést, és valósággal aszkéta módjára él (kivéve egyetlen gyönge pontját: a szép Nellyt), napi húsz órát dolgozik, és a többi, és a többi. Itt ő nem más, mint a főparancsnok lepárolt, tiszta vegyi állapotban megmaradt stratégiai terve. S ennek a tervnek még tovább kell kínlódnia.

A kínlódást nem sikerült rögtön megkezdenie. Telefonja, a közvetlen vonal szólalt meg:

— Hogy vagy, Gustaw? Még mindig ott gyötröd magad? Itt régi légiós bajtársad beszél a varsói parancsnokságtól. No, nem zavarlak tovább, csak gratulálni akartam. Hogy mihez? Hát Nelly legújabb sikeréhez! Tegnap Varsó mellett járt egy tartalékhadosztálynál. Játszott nekik valamit. Remek ötlet! A tisztek mind belebolondultak. Kitűnő, óriási ötlet!

Rąbicz udvariatlanul dünnyögött valamit, hogy mielőbb véget vessen a beszélgetésnek. Kis híján elárulta magát, hogy tudniillik most hall először a dologról. Dühös volt: Nelly tehát megint nem fogadott szót neki, a tisztek közt riszálta magát, hallgatta udvarlásukat, hagyta, hogy végigtapogassák a tekintetükkel. Remegő ujjakkal tárcsázta Nelly számát.

Szemrehányásait a művésznő gyors ellentámadással védte

ki: hogy az utóbbi időben már nem is látták egymást, hogy teljesen elhanyagolja őt...

— Hiszen tudod, hogy napi két órát ha alszom...

— És azt se velem — Firstówna nagylelkűen ezzel a tréfával ütötte el a férfi szemrehányásait, majd újra támadásba ment át: hogy mennyi a gondja, mennyi a bosszúsága, mindenki őt macerálja. A színházban újabb megalázás: annak a piszok Gościńskának aláírták az új szerződését, olyan gázsival, amely... no persze nem magasabb, mint az övé, de csak egy hajszállal kevesebb. Teljes együttérzést és beavatkozást követelt. A férfinak is kissé háborognia kellett a színházaknál uralkodó lehetetlen állapotok miatt, meg is ígérte — bár minden különösebb lelkesedés nélkül —, hogy majd telefonál valakinek. Gościńskát ismerte és nagyrabecsülte, s ami a legfontosabb, tudta róla, hogy valamelyik diplomata miatt egy kanál vízben megfojtaná Burda feleségét. Nelly azonban nem hagyta, hogy mindezt végiggondolja: Párizsból új őszi modellek érkeztek. A férfi még elhárította azt a kívánságát, hogy együtt nézzék meg a kreációkat, majd azzal a gondolattal tette le a kagylót, hogy sikerült elintéznie a dolgot, de azután rögtön eszébe jutott: Nelly egyetlen szóval sem ígérte meg, hogy abbahagyja a csapatoknál való fellépéseket.

Végül egészen feldúltan tért vissza tulajdonképpeni napi munkájához. Itt van ez a Knothe a megjegyzéseivel. Ismét a térkép elé lépett, széthúzta a függönyt, hátravetette fejét, így bámulta. A Poznań-hadsereget elvégre vissza lehetne vonni valahová a Bzura fölé. Ha azonban ki fogják hirdetni az általános mozgósítást, akkor a poznańi vajdaságban még néhány további nagy egységet lehet felállítani. S ezeket odavessük szabad prédául az ellenségnek? Átengedjük leggazdagabb tartományunkat? Ez milyen politikai következményekkel járna?

Ráadásul, ha éppen most csináljuk, ez azt jelenti, hogy elismerjük: az öt hónap óta dédelgetett felvonulási terv teljesen értéktelen. Hogyan nézzünk akkor annyi ellenségünk, annyi vetélytársunk szemébe? Még Burda is...

Nézte a térképet, a kék zászlócskák három sűrűbb kupacát,

különösen azt az alsót, az oppelnit. Eszébe jutott végre, hogy mi volt a helyzet márciusban. Akkor ez a csapatösszevonás még nem volt ilyen mértékű, a felderítés csak néhány hadosztályt említett. Első vázlatát az akkori adatok alapján dolgozta ki. Azóta csaknem minden héten egy újabb német hadosztály özönlött oda, a lengyel terv viszont úgyszólván nem változott.

Elsápadt, hirtelen gyengeség vett rajta erőt, az asztalnak támaszkodott, majd lezuhant karosszékébe, kezét fejére szorította és csak nézte, nézte a művét. Talán negyedórát ülhetett így, képtelen volt egyetlen értelmes gondolatot kiötleni, tisztára fizikai fáradtságot érzett, azt, hogy meglazult, kihullott talán a legutolsó csavar. Azután emlékezetében lassan feltolult néhány arc, néhány mosoly, szó, bók. „A mi Prądzyńskink"?[26] Majd Porola elragadtatott tekintete, és amit az oroszlánkörmökről mondott. No jó, ez csak udvarolt, de hát amaz? Nem, lehetetlen. A hadsereg legjobb koponyái, a legfőbb vezetők; lehetetlen, hogy valamennyien száz százalékig mind melléfogjanak. Valami jónak mégiscsak kell lennie ebben a tervben.

A kételkedés és elkeseredés rohama hamar elmúlt. Rendben van, a németek megerősítették, talán kétszeresére növelték az oppelni csoportot. De hát megváltoztak-e emiatt a politikai feltételek? Szabad-e megtörténni olyasminek, hogy a háború első napjaiban átengedjük az ország felét, mégpedig a jobbik felét, egész iparunkkal, fegyverraktárainkkal, mindenestül? S vajon idejében végre tudnánk-e hajtani az átcsoportosítást, a hadtápok meg a raktárak áthelyezését? Egy hadosztály nem holmi sakkfigura, próbáljon csak valaki megmozgatni húszezernél is több embert, néhány ezer lovat, fogatot, az ágyúk százait! S mi lesz, ha a németek holnap vagy holnapután támadnak, éppen az átcsoportosítás közben? Vérfürdő. Tehát nincs mit tenni. Semmiféle átcsoportosítás! Csak a tartalékokat kell egy kissé dél és nyugat felé előretolni. A Lubusz-csoportot felállítani, hogy feltartóztassa a német támadók gyors előnyomulását, lekösse őket, s ne engedje, hogy a támadás kibontakozzék és rázúduljon a Varsó előtt el-

terülő síkságra... No és Knothe? Önbizalmi hulláma, amely a Prądzyński név emlegetésével kezdődött, most már elegendő volt ahhoz, hogy kurtán elintézze Knothét: irigy fráter, aki már régóta szeretne a vezérkar húsosfazekához férkőzni. Mindenben hibát keres, ehhez joga van. Viszont ostoba, hogy ilyen helyzetben lemond a parancsnokságról; ezzel halálra ítéli önmagát. Polgári halálra.

Felállt, ide-oda kezdett járkálni. A másik kérdés: Friedeberg dolga. Tehát összeszűrte a levet Burdával? Nyilván, hiszen valamikor együtt voltak a harmadik zászlóaljnál. Eh, túlbecsüli ezt az egész kérdést! Megállt, nézte Oppelnt, majd a Lubusz-csoport két zászlócskáját. Szeme összeszűkült, nyelvével megnedvesítette ajkát, amely hirtelen kicserepesedett. Vajon mikorra készülnek fel azok ott? Íróasztalából dossziét húzott elő, gyorsan átlapozta a benne levő iratokat. Narew, Modlin, a Kárpátok. Hol van a hadsereg hadparancsa? Igen, igen, megmutatta Knothénak, azután mérgében összegyűrte és eldobta valahová. Az asztal alá pillantott, majd végignézte a sarkokat. És még egyszer szemügyre vette az íróasztalt. Tekintete a hamutartóban levő kis hamukupacra esett. Bizonyára elégette, oda sem figyelve, azzal a telefonüzenettel együtt. Egyébként ezek a részletek nem számítanak. Fő az általános elgondolás!

Bizonyára ez a szellemes elgondolás volt az, ami még inkább felvidította, mert amikor gondolatai Burdáról átugrottak Vestrire, nem mérgelődött azon, hogy Vestri Burdával paktál, hanem olyan érzése támadt, hogy emögött valami hasznos dolog rejtőzhet. Vestri komoly tényező, minden hájjal megkent, vén róka. S ez a mostani helyzetben nehézipari részvényeket vásárol! Készpénzzel fizet — persze nem ő a bolond, hanem azok, akik elfogadják. Sőt, még azt is elintézi nekik, hogy átutalhassák külföldre.

A részvények értéke zuhan, iparunk olcsó lett, ez világos. No hát, Vestri erre az árzuhanásra spekulál? Ilyen időpontban helyezi ki a pénzét? Vagy német ügynök volna? Ostobaság.

Miért vásárolnák fel a németek azt, amit háború esetén úgyis elvennének.

Csak egyfajta magyarázat lehetséges, és Rąbicz ebbe kapaszkodott bele. Ez a vén róka Vestri tudja, mi készül. Ha háborúra számítana, nem gyömöszölne milliókat egy eleve elveszett üzletbe. Belga rokonai, angol sógorai, skandináv komái nyilván közölték vele, hogy minden rendben van. Az utolsó pillanatban, amikor az ujjak már a ravaszon lesznek, odarepül valaki, ígér valamit, talán engedményt is tesz... S akkor — nos akkor övé a világ!

Ez volt tehát Rąbicz örömének két oka. Az első az, hogy Knothe fecsegése végül is tisztán elméleti jellegű marad. A második az, hogy igazuk van azoknak, akik őt az új Prądzyńskinak mondják. Íme, a kormányzat magas és áttekinthetetlen bölcsessége. Csak hadd hízzék kövérre ez a Vestri. Jólesik olyasvalakivel beszélgetni, akin teljesen keresztüllát az ember.

Húsz perc múlva kettő. Lassan szedelőzködni kezdett. De még egyszer lássuk csak azt a térképet. Mi legyen a Lubuszcsoporttal? Várni fogunk. Csak hadd izguljon Burda, amiért nem olyan mindenható, mint ahogy képzeli. Egyébként kiderülhet, hogy az egész csoport fölösleges. Ha pedig... No, akkor majd engedünk Burda kérésének, mutassa meg Friedeberg, mit tud...

De miért ugrik át gondolata Nellyre, a fellépéseire? Miért érzi megint ezt a kellemetlen ízt a szájában? Eh, mindenki disznó, senkiben sem lehet megbízni.

Igaz, Ślizowski. Egy szóval se jelentette, hogy Nelly a csapatokhoz szokott kirándulni. Pedig tudnia kellett, ezek minden pletykát összegyűjtenek. A fenébe is — már Ślizowskinak is a körmére kell nézni?

Arra gondolt, hogy minden nagy ember magányos, s közben egyre a térképet bámulta. Majd ez a gondolata is kialudt, mint egy tövig égett gyufaszál, s már csak a térkép zöldje meg az a piros és kék szín maradt. Akárhogy is, kellemetlen látványt nyújtanak ezek a kék zászlócskák. Levette az egyi-

ket, hozzámérte egy piroshoz. Ugyanakkora. Fene egye, talán meg kellene kurtítani? A marsall bizonyára idelátogat holnap délelőtt, ha nem többre, hát egy fél órára.

Becsukta az ajtót maga mögött, jó estét is kívánt, majd odavetette Leszczyńskinek:

— A német zászlócskákat ki kell cserélni. A színük nem szabályos. Valami más színűre. Mit tudom én, talán türkizkékre.

IO

Friedeberg egészen Rozwadówig mereven kiegyenesedve ült az ablaknál, mellét kidüllesztette, állát kissé behúzta, két kezét összefonta a térdén. Azon volt, hogy ne támaszkodjék, fel se keljen, még csak rá se gyújtson. Így akarta levezetni rosszkedvét. Kissé fárasztotta ez a kényelmetlenség, de meglehetősen domború pocakja és arcának egészségtelen pirossága ellenére sem nyújtott kellemetlen látványt. Nagy gyakorlata volt az ilyen tiszti testtartásokban. Bezzeg ez a taknyos, ez a Mineyko . . .

A szerencsétlen főhadnagyocska a dolgok természeténél fogva útközben sem szunyókálással, de még csak gallérjának kigombolásával sem könnyíthetett sorsán. A tábornok testtartása, sajátos fél-vigyázzban való ülése őt is feszességre és állandó figyelemre kényszerítette. Friedeberg csökönyösen kitért a tekintete elől, nem volt kíváncsi magyarázkodására, egyre jobban belelovalta magát a bosszúságba.

Ez az utóbbi sikerült legnehezebben. Egyáltalán nem könnyű dolog magunkba fojtanunk a másik ellen izzó dühünket, ha normális lengyel temperamentum dúl bennünk. A tábornoknak legfeljebb egy órára telt még az emlékeiből, ahogyan végiggondolta elkeseredett telefonhívásait és az éjjeli lokálok telefonosainak kelletlen válaszait. Ámde ez az önmagában eléggé felháborító história lassan elveszítette élességét: elő-

ször azért, mert a végre nyakoncsípett Mineyko rettentően összehúzta magát, másodszor pedig azért, mert kimaradása semmiféle gyakorlati következménnyel nem járt, hiszen elérték a vonatot, és most utaznak.

Sokkal rosszabb volt, hogy sehogy se tudott megszabadulni azoknak az előzményeknek az emlékétől, amelyek végül is ehhez az arcpirító akcióhoz vezettek. Az egyik Burda (a Kazimierz) s vele kapcsolatban Stachiewicz, a hadtestparancsnoki kinevezés. És a másik Burda (a Jan), a reménybeli adjutáns. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkozott volna — az ilyesmi bántotta volna a tábornok katonai lelkiismeretét —, minden gondolata egyre összpontosult: hogy Mineykótól meg kell szabadulnia.

Mineyko ezt egyáltalán nem könnyítette meg neki. Nem először tapasztalta Friedeberg szeszélyét, és pontosan tudta, mi az ő teendője annak minden fázisában. A kitörés pillanatában alázatos szolgálati buzgalmat kell tanúsítani, majd a következő két órában ugyanezt a buzgalmat, de feszesebben és igen hivatalosan, a lehetőséghez képest elkerülve a tábornok tekintetét és a vele való beszélgetést, majd megint csak buzgalmat kell mutatni, de most már melegebbet, kimutatva személyes aggódását, időről időre megpróbálkozva egy-egy tréfával is, mintegy szondázva, hogy elvonult-e már vajon a vész — végül minden feltűnés nélkül vissza kell térni a normális hangulathoz. Ez az utolsó volt a legfontosabb. Egyetlen célzás elég volt ahhoz, hogy új kitörést idézzen elő, még sokkal huzamosabbat és fenyegetőbbet. A tábornok úr rosszkedve legkönnyebben valami konkrét problémával volt gyógyítható, különösen, ha valami külső személy bukkant fel. Sajnos, ezúttal Mineyko nem számíthatott ilyesmire. Tehát csak ült, szörnyen szenvedve az álmosságtól, de nem mert cigarettára gyújtani, támaszkodni, nem merte kigombolni a gallérját, csak értelmetlenül bámult maga elé, gondosan kerülve a tábornok tekintetét.

Friedeberg ezalatt lázasan keresett további ürügyeket. Emlékezetébe idézte Mineyko ballépéseit: egy nyamvadt kis szaj-

hával lezajlott kalandját, egy rosszul sikerült jelentését, irodai hanyagságát. Csupa semmiség, régen elévült dolgok, elvesztették jelentőségüket. Az álmosság őt sem kerülte el. Még védekezett ellene — csak azért is, Mineyko bosszantására —, de aztán megengedte önmagának, hogy tudata néhány pillanatra elhomályosodjék. Ezt egy önkéntelen gondolattársítás könnyítette meg neki: lám, még pihenni, még aludni sem tudok, s mindennek Mineyko az oka!

Rozwadówban már nem bírta tovább táplálni erőltetett dühét. Kimentek a pályaudvarra, vártak. Meleg augusztusi éjszaka volt, valahol messze békák brekegtek. Friedeberg tekintete önkéntelenül végigsiklott a pályaudvaron, s mint ilyenkor rendesen, megint erőt vett rajta az otthonosság érzése: Végre idehaza vagyok.

Amikor beszálltak a döcögő helyi vonatba, amelynek külön ajtaja volt minden fülkéhez, kellemes érzése még inkább fokozódott. Nemcsak a pályaudvar, hanem a vasúti kocsik is galíciaiak voltak. Ettől már nem voltak messze az emlékei, és feszes tartása úgy kezdett ellágyulni, mint a gyertya, ha a templomban meleg légáramlat éri.

Friedeberg Krakkóból származott. Homályosan emlékezett apjának Kazimierz utcai üzletére. Azért homályosan, mert egész iskoláskorában és későbbi éveiben is kertes utcákban laktak, először a csenevész növényzetű Dietlo fasorban, majd utóbb igazi parkban, a Florian kapu közelében. Itt már nem boltjuk volt, mert apja gyorsabban haladt előre a társadalmi ranglétrán, mint ahogy egyetlen fia növekedett. Boltosként kezdte, nagykereskedése és egy kis podgórzi gyára után bankárrá ugrott elő, s ráadásul krakkói viszonylatban nem is az utolsó volt. Valósággal menekült Kazimierz utcai múltjától, megváltoztatta lakását, bútorait, szokásait, korlátozta kapcsolatát családjával, amelyet nem lehetett kiemelni a Kazimierz utcai környezetből, fiát pedig kora gyermekségétől kezdve óvta a zsidó nyomorúság nehéz szagától.

Fia megértette ezt már a gimnáziumban. Hamar megérezte, hogy származásának terhe akadályozza a szabad mozgásban.

Csakhamar apját is túllicitálta: már nemcsak az a Kazimierz utcai család, hanem maga az apa is kellemetlen volt neki, különösen osztálytársai előtt, de még otthon is, amikor egyedül voltak. Kellemetlen volt a túlságosan hirtelen környezetváltozás, s még kellemetlenebb annak felszínessége. De a legkellemetlenebb az volt, hogy — nem sikerült az egész, mégpedig éppen elsietett és felszínes volta miatt.

A hibás lengyel beszéd, a szörnyű kiejtés épp úgy megalázta fia szemében az apát, mint az, hogy az öreg Friedebergnek fogalma sem volt egyes dolgokról, amelyek bizonyos társadalmi szinten a társas érintkezés alapjait jelentik: a lengyel történelemről, irodalomról, művészetről. Mindezekhez járult, hogy az öreg tolakodóan igyekezett ismeretségeket kötni újdonsült környezetében. Pedig a fiú még nem is vette észre azt a gúnyos mosolyt, azt a lenézést és mindenféle megjegyzést, amelyet az öreg Friedeberg éppen azok közt keltett, akik után futott.

A fiú elég hamar megértette, hogy apja elveszett ember: az ígéret földjének, az ellengyelesedésnek épp a küszöbén fog meghalni. S hogy neki, a fiúnak annál könnyebb lesz átlépnie ezt a bűvös határt, minél hamarabb szakít vele. A megértéstől azonban nem könnyű út vezetett a végrehajtásig. Magáramaradt édesapja nagyon jószívű volt, s egyszerűen védtelen a fiával szemben. Fián kívül semmi látható szál nem fűzte az élethez. Nem volt könnyű dolog egyetlen fiától megfosztani.

Ebben a lengyel önérzet segített a fiúnak. Ez annyira átjárta, hogy származásának gondolata, amilyen mértékben szakított vele, olyan mértékben változott gyűlöletté. Gyűlölt mindent, amiben felnövekedett. A zsidókat mindig szokatlanul erős családi érzés jellemzi. A fiatal Friedebergnek egész elméletet kellett kidolgoznia önmaga számára a családi érzés káros mivoltáról. Addig hergelte önmagát apja ellen, míg végül, már egyetemi hallgató korában, ünnepélyesen kijelentette neki: semmi közük egymáshoz ...

Kiderült azonban, hogy ez sem elég. Apja kiabált, szidta, átkozta, aztán könyörgött neki, és esténként fellopózott hozzá

a szerény padlásszobába, türelmesen várva fia hazaérkezését, és igyekezett észrevétlenül eltűnni, ha ott talált valakit. Ezenkívül rendszeresen küldött neki pénzt. Fia eleinte gőgösen visszautasította: nem kell neki az a pénz, amely a proletárok kegyetlen kizsákmányolásából ered (abban az időben a szocializmussal kacérkodott). Apját azonban nem riaszthatta vissza: az öreg sorra megvesztegette szállásadónőit, bankjegyeket dugdosott a könyveibe, előre kifizette egyetemi tandíját. Semmit sem kért vissza, semmi egyebet nem akart, mindössze annyit, hogy olykor láthassa a fiát, ha csak esténként, titokban is. A pénz tüntető visszaküldése csak annyival rontott a helyzeten, hogy ravasz fogásokra kényszerítette az öreget, s a környezetükben levő embereket beavatta a családi konfliktusba, sőt ami rosszabb: annak okaiba. Nem volt más hátra, mint kapitulálni.

A további lépések azonban még nehezebbek voltak. Az eszmék különös erjedésének időszakát élték. A kis galíciai város, amelyre addig egy meddő történelem súlya nehezedett, hirtelen a legkülönfélébb, ellentétes, egymás ellen támadó vágyak és törekvések központjává lett. Mindenki megtalálhatta benne azt, amit keresett. Csak választani kellett.

Az ifjú Friedeberg Lutosławski ködös, de szuggesztív alakjáért kezdett rajongani. Végighallgatta egyik szónoklatát, s ennyi elég volt. Legerősebben talán leplezetlen antiszemitizmusáért lelkesedett. Friedeberg ebben sok olyant talált, ami hasonló volt az ő saját felfogásához, s annál inkább hatott rá mindez, mert úgy érezte, hogy ez a legmesszebbmenő, legradikálisabb ellenszer: elegendő elfogadnia s mindenki előtt hangoztatnia az „eleata-eszmét"[27] — ezzel egyszer s mindenkorra elejét veszi annak, hogy zsidó származására célozgassanak.

Az „eleaták" azonban egyáltalán nem voltak hajlandók fennen hirdetett programjukat, a felebaráti szeretetet a zsidókra is kiterjeszteni. Friedeberg boldogan mondott le dohányzási szenvedélyéről, az egyébfajta „megtisztulásokat" még könnyebben vállalta, ott volt minden nyilvános össze-

jövetelen, s néhányszor fel is szólalt, mindig a legteljesebb meggyőződés hangján. Majd várta, hogy a többiek közeledjenek hozzá, érdeklődjenek iránta. De hiába várta. Amikor végül ő maga járt utánuk, kitértek, elhúzódtak előle. Ekkoriban következett be e mozgalom első válsága. Lutosławski ismét szárnyra kelt: toborzó körútra indult Amerikába vagy Vesztfáliába, az „ eleata-mozgalom" hervadozni kezdett, most már alig különbözött a többi, szokványos vallásos egyesülettől, és Friedeberg faképnél hagyta őket.

Ezt a csalódást könnyen kiheverte. Az eleata környezetben ugyanis hamarosan megérezte, mennyire mesterkélt az egész, s érthetően arra a következtetésre jutott, hogy ez a mozgalom ebben az országban nem verhet gyökeret. Az átlagos lengyel ember vallásossága egészen más jellegű, mint Lutosławski hangzatos, hátborzongató tirádái. Amennyire hozzáforrott a lengyel ember a katolikus szertartásokhoz, épp oly kevéssé szeret töprengeni a dogmákon, s semmi kedve idejét lelkének tökéletesítésére fordítani. Éppen ezzel magyarázható, hogy milyen nagy szerep jut Lengyelországban a papságnak. Mint ahogy a régi kurtanemes minden gazdasági ügyét szőröstül-bőröstül bérbe adta a zsidóknak, úgy ruházta át a papokra minden hitbéli gondját. Szívesen fizetett is nekik, csak ő szabadon élvezhesse a földi gyönyörűségeket, s közben nyugodt legyen a lelkiismerete: ha vétkezem, majd a papom imádsága megszerzi nekem a bűnbocsánatot. Lutosławski sem változtathatott ezen, s nem csoda, hogy a bölcs egyház lelkesedés nélkül, sőt időnként látható megvetéssel figyelte ezt a kezdeményezést, és egyáltalán nem találta olyan hasznosnak, ahogy az emberek hihették volna.

Maguk az eleaták pedig kellemetlenül kicsinyesek voltak, csak egészen sekélyes értelemben lehetett őket tisztességesnek nevezni, messziről érezhető volt rajtuk a hétköznapias „megtisztulás" szaga, unalmasak voltak. Lengyelországban az ilyesmi nem vonzza az embereket.

Friedeberg nemsokára másvalamit talált. A függetlenséget. Már az iskolában hatalmába került ennek a bálványnak. Ott

azonban ez a kultusz magán viselte a bevett vallások jellegzetességeit, senkinek sem jutott eszébe, hogy kétségbe vonja, s ezért kissé hideg, hivatalos, pusztán elméleti volt. A tanítók örömest bizonygatták, hogy minden lengyelnek ez a legfőbb életcélja, de távol állt tőlük, hogy gyakorlati következtetéseket vonjanak le elméletükből: lelkiismeretes császári és királyi hivatalnokok voltak, az uralkodóház tagjainak születés- és névnapján feketébe vágták magukat és kitűzték rendjeleiket. Reszkettek nyugdíjukért.

Az egyetemen, az eleatákért való kurta rajongás után, Friedeberg teljes lendülettel ugrott fejest a függetlenségi mozgalomba. Szemében a függetlenség összefonódott a szocializmussal, lévén az utóbbi nélkülözhetetlen ellenszere fiatalkori kétségeinek, amely mások nyomora és apja jóléte láttán ébredt benne. A bevett vallási és társadalmi igazságok elleni lázadás annál erősebb volt nála, mert összefonódott személyes családi konfliktusával, és Friedeberg bizonyos mértékben még hivatkozhatott is rá, hogy „pedig az apám bankár". A krakkói szocialisták nemigen firtatták a származás kérdését.

Ebben a csoportban néhány évig a legvörösebbek közé tartozott. Megtagadta az erkölcsi, vallási, családi, állami élet minden normáját, kivéve egyet: a függetlenséget. Furcsa, de újdonsült elvtársai nem vették nagyon komolyan. Szívélyesen, de elnéző módon kezelték. Jakobinus-handabandázását elhomályosította apja árnyéka és hogy tréfálkozva emlegették: titokban bankjegyeket dugdosnak a párnája alá.

Ez különösen bosszantotta Friedeberget. Éppen ebben az időben kezdődtek a határon túl, az Oroszországhoz csatolt részen az 1905. évi mozgolódások. Ekkor a terror apostola lett, és minden követ megmozgatott, hogy harci feladattal bízzák meg.

Ebből azonban semmi sem lett; hja, a pártfegyelem! — Itt van rád szükség, kár minden szóért. Ezenkívül... hm... helyzeted túlságosan kényes.

Hát igen, ezúttal sem tudott megszabadulni származása terhétől. S ez a körülmény nagy súllyal nyomott a latban akkor,

amikor a szocialisták addig egységes tábora lassan hasadozni kezdett.

A forradalom elbukott. Náluk Krakkóban nem egyhamar értették meg ezt az igazságot. Nem vették tudomásul, hogy a nagy általános sztrájkhullámból csak hangzatos, de jelentéktelen támadások és kisajátítási próbálkozások maradtak. Ő is sokáig úgy vélte, hogy útjuk még felfelé ível. Tévedését csak akkor értette meg, amikor a szakadás bekövetkezett.

Egyetlen pillanatig sem habozott, hogy melyik utat válassza. Ebben az is befolyásolta, hogy hasonló helyzetben levő elvtársainak többsége balra fordult. Mégis az elvi szempont volt a döntő. A baloldaliak vitatkoztak, Marxra meg az új tekintélyekre hivatkoztak: Bebelre, Leninre. Túlságosan elvszerűek voltak, előre kidolgozott elmélet alapján álltak. Őneki is voltak adottságai a vitatkozáshoz, a polémiához, ezeket azonban kiirtotta lelkéből, mert úgy tekintette, mint terhes örökségeinek egyikét.

Ekkori elhatározását sohasem bánta meg. Új környezetében egészen másképp érezte magát. Véleménye szerint ilyennek kellett lennie a lengyelségnek. A valóságban bizonyára túlzottan befolyásolta őket Piłsudski alakja (az a mondása, hogy „nekünk sohasem voltak abszolút uralkodóink"), bár ezen a téren is egy csipetnyi revízióra volt szükség: véget kell vetni a hagyományos lengyel fegyelmezetlenségnek! Erős, modern államot kell építeni!

S ráadásul megtalálta mindazt, amit elképzelt. Általános ideálokat, amelyekben vakon hittek. Majd az öreg gondolkodik helyettünk, minek törjük mi a fejünket? A függetlenség — minden galíciai lojalitás ellenére — reális és határozott követelés volt, de ismét nem oly nagymértékben, hogy rendőri következményeket vont volna maga után. A túloldali szocialisták fölött ostor suhogott, amiért forradalmárok. A nemzeti demokraták fölött hasonló ostor, amiért eltökélt függetlenségiek, s nem holmi lojálisak. Befelé egy kis sógorság-komaság, jókedvű, gondtalan, szinte szemethunyó cimboraság. No meg a katonai szellem.

Friedeberg minden látható jel szerint végre önmagára talált. Hát igen, ez már nem vallási hóbort, nem is forradalom. Lengyelország a katonaságot jelenti. Töprengéseinek ritka perceiben arra gondolt, hogy ha egyáltalán van lengyel nemzeti jellem, akkor ez bizonyára a „katona" szóban foglalható össze. Csak találjanak egyszer megfelelő vezért, attól fogva mindenkor készen fognak állani minden feladatra, bármiről légyen is szó. Ilyen esetben még a velük született fegyelmezetlenség tényezőjét is remekül ki lehet használni: például elszórt, kockázatos felderítő műveletekre vagy diverzáns-cselekményekre.

Már a legelején sikerült beférkőznie olyan tanfolyamokra, amilyeneket itt is, amott is felállítottak. Valóságos áhitattal simogatta az ócska osztrák mordály piszoktól barna csövét. A fegyvert katonai szerv kölcsönözte nekik, gyakorlat céljából. Éjszakánként a különféle reglamákat biflázta. Csakhamar tisztjelölt lett belőle.[28]

Már 1914-ben megkapta első csillagát — éppen karácsonyi ajándékul —, az első, Kielce-vidéki portyázás, izgalmas csatározások, fárasztó menetelések, üldözések és menekülések után. Nemegyszer érte csalódás. Úgy gondolta, hogy egy ilyen csapatnak, amely ötven esztendő óta az első lengyel katonai egység, puszta megjelenésével is égig kell lobbantania a hazafias lelkesedés lángját. Nem ez történt. Az elszórt udvarházak kisasszonyai dobáltak ugyan nekik némi virágot, a szegény kisvárosokban almával és tejjel kínálták őket — szenvedélynek azonban nyoma sem volt. Ettől az időtől kezdve a légiós indulónak azt a strófáját énekelte különös hévvel, amely szerint nem kell a világ elismerése.

Az a csillag talán életének legszebb pillanatát jelentette. A Kárpátok lábánál, egy kis sárfészekben pihentek. Előre tudta ugyan, de amikor az ő nevét is felolvasták az előléptetettek jegyzékéről, mégiscsak elpirult, megszédült, kis híján összeesett. Később bármilyen előléptetésben részesült, egy sem keltette benne ezt az érzést, még a legutóbbi sem, amikor öt esztendővel ezelőtt dandártábornokká nevezték ki.

Az első csillag nemcsak a karriert jelentette neki. Jelentette egyben — a lengyelségről alkotott legújabb felfogásának megfelelően — a nemesség körébe való végleges befogadását, származási komplexumának végét. Egy pillanatig megfordult a fejében: vajon nem kellene ezt a változtatást névváltoztatással teljessé tenni? Ezt azonban elvetette. Úgyis mindenki ismerte. Sőt, ezzel még megkockáztatta volna, hogy éppen ő maga hívja fel a figyelmet életének arra a restellt oldalára.

A komplexumtól való megszabadulás öröme csak rövid, nagyonis rövid ideig tartott. Néhány nap múlva megérkezett az utasítás, hogy ki hová kerüljön. S neki még egy nyavalyás kis szakaszt sem adtak, hanem ellátási tennivalókkal bízták meg. Kihallgatásra jelentkezett, de kinevették. És bár kis híján negyedszázad telt el, azóta sem bírt túljutni ezen az utolsó akadályon. Pedig mindent megtett, foggal, körömmel harcolt. Igaz, megbecsülték és szerették. De éppen ez volt a legnagyobb baja. Elsősorban az, hogy megbecsülték. Tudták róla, hogy ügyes, talpraesett s amellett tiszta kezű. Ugyan melyik csapatparancsnok mondana le az ilyen gazdasági tisztről? Másrészt általában szerették. S ezért a legjobbat kívánták neki. Még a hozzá legközelebb állókat sem tudta meggyőzni, hogy nem merő pózból vágyakozik az arcvonalba, hanem valóban oda kívánkozik. Társai jóindulatúan eltréfálkoztak Friedeberg arcvonal-ambícióin. Úgy vélték, hogy csak a látszat kedvéért akarja. Az emberi lélek szakértőinek szerepében tetszelegve, szívélyesen megveregették a vállát, s a legteljesebb jóindulattal közölték vele: ügyes és tapasztalt emberekre mindenütt szükség van, eredj már azzal a nagyzási mániáddal — és visszaküldték a raktárakhoz meg az egészségügyi oszlopokhoz.

Friedeberg nagyon jól tudta, miről van szó. Arról, hogy még mindig nem bocsátották meg a származását. Voltak ugyan néhányan zsidók, akik az arcvonalba jutottak, s ott a közelharcban kitüntetve magukat, előléptetést, kitüntetéseket szereztek. Ezek azonban általában olyanok voltak, akiket

nem szerettek. Akiket mintegy büntetésből küldtek oda. Mások viszont meghúzták magukat a hadtáp-területen, és örültek ennek. Tiszttársaik szemében ez utóbbiak jelentették az általános típust. Ebben még csak antiszemitizmus sem volt, hanem valami sokkal rosszabb: az a mélyen gyökerező meggyőződés, hogy zsidók és lengyelek közt elvi különbségek vannak. Például az, hogy az előbbiek gyávák, félnek az arcvonaltól, jobban szeretik a hadtáp meleg kuckóit. Ezt Friedeberg készségesen elismerte, s talán valóban így is volt, ha nagy általánosságban tekintették a dolgot. Amikor azonban még a legkisebb csapattest parancsnokságát is megtagadták tőle, tudta, hogy őbenne is a zsidót látják, s hogy hiába minden erőlködése, származásának terhétől csak nem bír megszabadulni.

Mégsem nyugodott bele. Konokul kiirtotta magából mindazt, amit apai örökségnek tartott. Egyebek közt megszabadult a „vörösség" maradványaitól is. szakított azokkal a volt elvtársaival, akik nem léptek be a légióba, azoknak pedig, akik beléptek, tréfálkozva emlegette nemrég vallott meggyőződésüket. A légiós életbe és gondolkodásba igen gyorsan beilleszkedett. Némi idő múlva, miután kiböjtölte, hogy az ingatagok elhagyták a zászlót, bekerült a legrégibbek és legmegbízhatóbbak maroknyi csoportjába.

Csak a májusi események[29] után sikerült régi gátlásait részben leküzdenie. Miután Franciaországban egy rövid tanfolyamon vett részt, vezérkari beosztást kapott, és elég hamar tábornokká lépett elő. Ez a vezetői poszt. ha korábban kapja, talán teljesen megszabadította volna komplexumától. Így azonban csakhamar meg kellett győződnie róla, hogy új beosztása is inkább szállásmesteri, mint vezérkari jellegű. Gátlása visszatért, s még csak fokozta az, hogy öregedett, másrészt pedig az, hogy hivatalos körökben növekedett az antiszemitizmus. Sok mindennel próbálkozott, először zsidó-vicceket mesélt, szidta a zsidókat és majdnem nemzeti-demokrata jelszavakat hangoztatott. Persze nevettek rajta, de ez sem használt. Úgy látszott, hogy élete végéig hordania kell

az apai örökség terhét. Néha feltette magának a kérdést: okosan tette-e vajon, hogy annak idején kiszakadt otthonából, e különös, elérhetetlen lengyelséget keresve? Nem hamis utat választott-e, nem volt-e oktalan, hiábavaló, felesleges az igyekezete?

Az utolsó néhány hónapban félretette ezeket a kétségeit. Márciustól kezdve „megindult a forgalom". Hadtestparancsnokságokat alakítottak, hadműveleti csoportokat állítottak fel... Néhány előléptetés, rengeteg kinevezés. Lesz-e háború vagy sem? Friedeberg számára nem ez volt a lényeges kérdés, ő mindenekelőtt műszaki és személyi kategóriákban gondolkodott. Kellő időre sikerül-e végrehajtania a kékszínű kartotékok átrendezésére kapott utasítást? Sikerül-e megbirkóznia a fegyver-tartalékok elosztásával? És végül: ezúttal is kihagyják-e? Itt az utolsó alkalom, hogy leszámoljon származásának átkával és félresikerült, megmételyezett sorsával. Most vagy soha.

Mindkét irányban szokatlanul tevékeny volt. Tucatszámra folytatott olyan beszélgetéseket, mint Burdával: még hevesebben követelőzött, mint ennek a látogatásának alkalmával. És a kedvező búcsú elmosta tudatában az egyéb részleteket. Átadhatta magát ábrándjainak.

A vonat rázta, fütyült, nekilódult a kanyarokban, a szikracsóvák vörös vonalakat rajzoltak a fekete ablakokra. Mineyko még mindig feszesen ült, nagy erőfeszítéssel emelgetve szemhéját, valahányszor magán érezte a tábornok tekintetét. Ez az átkozott kölyök, miatta kell...

Mit kell miatta? Már nem is tudta. Nem is fontos. Távírókészülék zörög, a rádió sivít, papírdarabok hullanak az íróasztalra. Strumiłówka még tartja magát, támogatást kér Wygoda irányában és 265-ös magasságban. Ostobák, csak védekezzenek tovább, a támadás fő irányát még nem sikerült felderíteni. Napsugaras reggel van, a nyírfák olyan rózsaszínűen virágzanak, mint délen a gesztenyék, megnyúltak, szinte lengenek, mintha élükre állított felhők volnának, amint a szél enyhén balra lengeti és szétfújja őket. Furcsa, hiszen

ezek az új lövedékek. Aztán ellentámadás, hol vannak a tankok? Beszáll az egyikbe, de a tank túl kicsi, felsőteste és karja kilóg a tornyából. Mineyko, te csirkefogó, nem tudtál megfelelő tankot szerezni nekem? Nagyobb számban nem volt? Akkor kaptafára kellett volna verni, jól megkalapálni. Ez szorít a hónom alatt. Viszont annál könnyebb megfigyelést végezni belőle. Várjatok, visszajövök. A nyírfák sötétebbek lettek. Úgy látszik, nehéz ütegeket vonultattak fel. Igen, a fák derékba törnek. Micsoda robbanás; recseg, durran, zuhog. Előre, szakaszonként! Ott, ott a lövészárokban! A tank felugrik: amonnét gránátokat hajigálnak. Rajta! Amazok menekülnek. Gyorsan, utánuk! Kifogyott a benzin. A fenébe is, toljátok meg, toljátok meg! Nagy nehezen kihúzza lábát a toronyból. Micsoda zseniálisan egyszerű ötlet: roller-rendszerű tank. Meg kell beszélni a műszakiakkal, szabadalmaztassák. Előre! Tábornok úr, tessék a „Virtuti Militari" rend parancsnoki szalagja. A fészkes fenébe is! Porolának adjátok, Porolának. Nekem nem kell ilyen játékszer. Én úgy gondolkodom, mint Kościuszko! Virágcsokrokat, az igen! Marsallbot. Hát ez meg miféle ormótlan vacak? Ez az ön szobra, marsall úr: tölgyfa-alakban[30], mint a marsall úr nevének szimbóluma. A főparancsnok várja, tessék kérem, erre. No, ide figyelj, Friedeberg, hát hogy is állunk azokkal a kapcákkal? Ki engedte ezt meg neked, te piszkos zsidó? De parancsnokom! Hogyhogy parancsnok? Nincs is itt a főparancsnok, ennek kurtábbra nyírták a bajuszát, dülledt szemmel néz, álla reszket dühében. Tehát ez az? Tehát ezért, egész életemen át ezért . . . A-a-a . . .

Mineyko rémült tekintettel nézte, s már egy perc óta rázta a tábornok vállát, míg sikerült felébresztenie.

— Jól van, elég! — sziszegte Friedeberg, és Mineyko görnyedten ugrott vissza a sarokba.

Pirkadt.

— Hánykor érkezünk?

— Kilenc óra nyolckor, tábornok úr!

— Hülyeség. Csak most hagytuk el Janowót és már negyed

kilenc. Ördög vigye, hát még ezt sem tudja értelmesen megállapítani?

— Bizonyára késésünk van . . . — s Mineyko már ugrott is az ajtóhoz. — Engedelmet kérek, megkérdezem a kalauztól.

Friedeberg rosszkedvűen fordult vissza az ablak felé. A folyóparti égerfák fölött köd úszott. Tarlók, csenevész vetemények. Mineyko visszatért: igen, a vonatnak késése van. Olyan pillantást kapott válaszul, mintha neki kellene felelnie a menetrend betartásáért. Tízperces késéssel érkeztek meg. A vonat lassított, kis gyárak bukkantak elő és a külváros falusias utcái. Kiléptek a folyosóra, Friedeberget félelem kínozta, amiért elkésett, sietett hát, hogy elsőnek szálljon le, bár a vonat itt tizenkét percig időzött. A kanyarból előbukkant a tömör, sárga állomásépület. Friedeberg előre lépett, önkéntelenül oldalra pillantott, és furcsa látvány tárult a szeme elé: az állomásépület nemcsak előre, hanem felfelé is rohant. A másodperc tört része alatt kidudorodott a tető, mint valami léggömb. Mineyko a tábornokhoz ugrott, és hevesen visszarántotta a fülkébe.

— Micsoda?! . . . — ordította dühösen Friedeberg.

Dörrenés és rázkódás volt a válasz, a vonat megremegett, egy pillanatig úgy rémlett, mintha kisiklana. De csak ablakai hasadtak meg az állomás felé eső oldalon, és bádogtörmelék esője csapkodta a fülke falát. A legközelebbi raktárépület fala lassan, szinte megfontoltan behorpadt, mintha gumiból lett volna, aztán pontosan háromba hasadt. A kocsi tetejére valami kemény tárgy csapódott.

— Bombáznak! — harsogta Friedeberg. — Gyorsan, a törzskarhoz!

A vonat csikorogva fékezett. Felugrottak, de rádőltek a szemben levő ülésre. Amikor végre kint voltak a kocsiból, látták az állomásépület füstölgő romjait, a felszakított síneket, távolabb pedig, néhány tehervagonon, amelyet behorpasztott a robbanás, fehér, gyantás fahasábok meredeztek. A mozdony mellett valaki jajveszékelt.

Mindenki rohant kifelé, a vonatból az utasok, a vágányokról a vasutasok. A közelben sziréna üvöltött. Három perc alatt nagy tömeg csődült össze. — Időzített bomba! — magyarázta egy rendőrtiszt. Mentők érkeztek. Valakit kihúztak a romok alól. Nekik kettőjüknek gyalog kellett elindulniuk, senki sem figyelt reájuk.

II

Cebula még mindig az előadásról mesélt. Hogy egy vén pasi megpróbálta átejteni a másikat, de jött az a klassz nő és nem engedte.

— Miért? — kérdezte valaki inkább csak udvariasságból, s nem azért, mintha különösebben érdekelték volna Giraudoux finomságai.

— Halvány gőzöm sincs — ismerte el őszintén Cebula. — De bizonyára megvolt rá az oka.

— Viszont micsoda egy nő volt, ujjé! Öregem, a két melle, akár két kis dinnye, és hogy mozgatta a farát, az embernek a nyála is kicsordult utána. — A három legvirgoncabb összevihorászott, de halkan, nehogy a zászlós urat felébresszék. A többiek a szalmán harsogva horkoltak. A kerekek is dübörögtek.

Markiewicz sokáig nem bírt elaludni, pedig úgy zuhant végig a szalmán, mint egy tuskó, annyira kimerítette az indulással kapcsolatos hercehurca, a zászlóalj bevagonírozása, a jelentések, utasítások, meg az ezredparancsnokság váratlan ellenőrzése. Potajałło nem fukarkodott műsoron kívüli számaival, vizitálásokkal, felülvizsgálatokkal, és minden semmiséget az orra alá dörgölt — mindezt azért a kettesben való sétáért. Igaz, aztán meghívta a tiszti vagonba, de nagyon hide-

gen, és nem is erőltette, amikor Markiewicz valami ürüggyel elhárította a meghívást.

Így hát Varsó, amely először oly ragyogónak tűnt, jó néhány pofonnal búcsúztatta Markiewiczet. Hej, az az eszeveszett éjszaka a Bengalban, és Brejwo elmefuttatásai! Tehát ezek szerint a lengyel hadsereg felfegyverzésének kimerítő, de megtisztelő feladata közönséges csalás? Sőt, még a háború is csak csalás, talán valamennyi közt a legnagyobb? Nem tudta, hogyan vélekedjék erről, kinek higgyen. Úgy érezte magát, mint akivel a bolondját járatták, mint akit becsaptak, sőt mi több, szokás szerint még csúnyábban, mint a többieket.

Ezt az érzését még inkább fokozta a színielőadás körüli hajsza. A hihetetlen megtiszteltetés, hogy őt, akinek oly alacsony a rangja és a beosztása, őt, aki olyan jelentéktelen és félszeg, éppen őt tüntette ki a híres Firstówna, akit a filmújságokból és ritka wołożyni mozi-kiruccanásaiból ismert, majd ezt követően bajtársainak és elöljáróinak gúnyolódása, kötekedése, leplezetlen gyűlölete. Azért a sétáért, „a környék megtekintéséért" — egész este gúnyolták, és még másnap is, egészen az indulásig. Kiderült, hogy még az egyenruha sem tudja eltüntetni krasnei nyomorúságának nyomát. Ormány volt, Ormány is marad.

Csak gondolatainak s a vonat zakatolásának egyhangúsága ringatta álomba. Hirtelen néma csendre ébredt. Valaki messze ezt kiabálta: — Kiszállni!

Talpra ugrott, begombolta egyenruháját. Az alvók tömegében is megmoccantak néhányan.

Hűvös hajnal volt. Egy kis házikó körül néhány fát látott. A kiszállás tompa moraja végigfutott a kocsikon. Potajałło, szőrös mellét kaparászva, ásított:

— No mi az, zászlós, már ezen a környéken is sétálgatott? Mozgás, gondoskodjék a reggeliről.

Távolabb kiáltozva cibálták ki a vagonból a tábori konyhát.

A kelő nap már menet közben pillantotta meg őket. Por kavargott, hajnali por, az alig felszikkadt harmat illatával együtt. Az őrház elmaradt mögöttük, a mezei út talán öt-

méteres emelkedések között vezetett, a lankásabbik oldalon rozsföldek terültek el, a másikon fent egy kereszt állt két vadkörtefa között. Távolabb erdősáv feketéllett. Azt énekelték, hogy „Fehér rózsa . . .” — míg hátuk mögött a nyolcasok még hangosabban rá nem zendítettek arra, hogy „Rozmaringom . . .”

Meglehetősen elpilledve érkeztek egy faluhoz, mely alatt sekély patakocska csörgedezett.

— Szakaszonként az udvarokra! — kiáltotta Duda főtörzsőrmester.

— A konyhán begyújtottak, tehát maradunk — állapította meg örvendezve Cebula. — A többiek tovább mennek. A zászlós urat a csapattörzshöz hívatják.

Potajałło összegyűjtötte szakaszparancsnokait, és a falun túl, a patakocskához ment velük. A zászlóalj többi része az országút hosszában helyezkedett el, mintegy tucatnyi fogatolt nehéz géppuska, csomagszállító szekerek és néhány konyha. „Fehér rózsa . . .” — énekszó, porfelhő, őszies, de még forrón tűző nap, fejük felett kék ég, a viskók mellett sárga krizantémok, lassan sárguló fák. Ormány elbámészkodhatott valamin, mert amikor észbekapott, az öreg már javában beszélt:

— A csapat feladata a 208-as magaslat védelme — magyarázta Potajałło. — Ott, attól a halomtól Babice falu nyugati széléig. Szurgot zászlós az első szakasszal megszállja a 208-as magaslatot, Markiewicz zászlós a harmadik szakasszal előrehatol arra az emelkedésre, a falu előtt, látja, zászlós, ahol a napraforgóföld van. A második szakasz lesz a csapattartalék a téglaépület mellett, a falu közepén. Én a második szakasznál leszek. Azonnal megkezdeni a lövészárkok ásását, teljes testmagasságban. Gépfegyver-fészkeket berendezni. Felfelé álcázni. Tűzkörlet: egyenesen előre, az első szakasznak az erdő balszélétől, a harmadik szakasznak amott, a 214-es magaslat háromszögelési pontjáig. Ma estére harci készültség.

Mondott még valamit a szomszédaikról: az első szakasz után, négy kilométer távolságban áll a nyolcadik század egy géppuskás szakasszal, a harmadik után, Niedola falu körzeté-

ben egy lovasdandár csapattesteinek kell állniuk. Hátuk mögött, a Babicéból Kozinig vezető úton áll a zászlóaljtartalék. — Lelépni!

Együtt távoztak. Szurgot egy ideig Markiewicz-csel tartott, majd Potajałłóra támadt:

— Persze, a heteseknek még géppuskát sem adtak! Százados úrnak jó kapcsolatai vannak az ezrednél, bizonyára meg akart kímélni minket a fegyvertisztogatástól...

— Maga mindig tréfál...

— De igazán! A nyolcasokhoz beosztottak egy szakaszt...

— Mert mi vagyunk a hadosztály jobbszárnyán! — Potajałło ezt olyan büszkén mondta, mintha nagy megtiszteltetés volna. — Markiewicz után a lovasdandár áll, az fedezi a hadtest szárnyát. Hogy mikor érkeznek, még nem tudjuk. Ezek az utak itt végződnek. Ha a németek megindulnak, akkor arrébb kell jönniük, a varsói országúton, tőlünk húszegynéhány kilométerre. Ott aztán zsúfolva van minden: tüzérség, páncéltörők, még tankok is. Mi itt inkább csak a látszat kedvéért állunk. Jöjjenek be hozzám, falatozunk egy keveset.

Markiewicz szeretett volna eltűnni, de itt az ezredtől elszakadva mindnyájan érezték egymásrautaltságukat. Potajałło csak rámordult: — Ne bolondozzék! — és Markiewicz engedett.

A téglaépületben egy rendesen kitakarított szoba, a falakon néhány hímzés, kivágott kép, az ablakokban pelargónia és bazsalikom. A terített asztalon rántotta, házi kolbász, egy palack pálinka.

— Ehhez nagyon ért az öreg — bökte oldalba Szurgot Markiewiczet. — Ez a legjobb ház... A parasztokat bizonyára felzargatta a padlásra.

Négyesben ültek Wodziński zászlóssal, aki egy kissé együgyű volt, és napokig ki sem nyitotta a száját. Potajałło elszalajtotta a legényét, hogy uborkával fogyaszthassák a pálinkát, a politikát ebéd utánra halasztotta.

— Ott, az erdő alatt húzódik a határ — magyarázta teli szájjal, mialatt üggyel-bajjal marcangolta a sült oldalast. —

A vámőrség kilométerenként egy ember, tőlünk balra rendőrökkel erősítették meg őket. Ha valami történik, a vámőrök figyelmeztető lövést adnak le és rohannak ide hozzánk. Tehát puskákat megtölteni, gépfegyvereket az állásokba, állandó őrség és a többi... óránként ellenőrizendő.

— Ugyan, százados uram — tréfálkozott Szurgot —, minek oda őrség? Ön mondta, hogy az egész ügy tőlem balra fog lezajlani, több mint húsz kilométerre. Most meg, hogy óránként! Ellenőrizni!

— Nem bánom, legyen kétóránként. De ellenőrizni kell.

— Hát ennyire fél a németektől, százados uram?

— Hogy félek-e vagy sem, az az én dolgom — fortyant fel hirtelen Potajałło. — Különben is, mi lesz, ha az ezredtörzstől felülvizsgálnak?

— Juj, de nagyon fél az ezredestől a százados úr!

— Hagyjon már békén! Micsoda fiatalok vannak manapság, hogy semmit sem tisztelnek. Mi vagyunk a hadtest jobbszárnyán, utánunk, egészen Rawiczig egyetlen hadosztály sincs. Így állunk!

Büszkén, de kissé fölényes büszkeséggel nézett rájuk. Szurgot még egy poharat emelt erre a jobbszárny-helyzetre.

Potajałło szeme végül lecsukódott. Markiewicz oldalba bökte Szurgotot, kimentek a pitvarba. A napfényes szoba után nagyon sötétnek tűnt, szinte tapogatóztak a fal mentén.

— Nem arra, zászlós uram, hanem erre, bal felé — szólalt meg valami közlegény. Retesz csikordult. A pitvarból két másik ajtó is nyílt, az egyik előtt őrszem állt, sisakkal, feltűzött szuronnyal.

— Mi az ördög! — kiáltott fel Szurgot, feléje lépve. — Talán az alvó királykisasszonyt őrzöd?

— Vissza! — ordított hirtelen az őr, előrekapva puskáját. — Egy lépést se, mert lövök!...

— No megállj, komám, csak legyen vége a szolgálatodnak, olyan „feküdj-föl"-ben lesz részed, hogy megemlegeted! — mondta hátrálva Szurgot, és kiment a pitvarból, de még meg-

fenyegette az öklével. — Majd Markiewiczhez fordult: — No ezt próbáld kitalálni, mi az ördögöt őriztet ez itten?

Az utcán mentek. Wodziński eltűnt valamerre. Szurgot, mintha az új ellenfél felbukkanása kitörülte volna emlékezetéből a művésznővel való sétát meg az ugratást — Markiewiczhez hajolt, és Potajałlóról kezdett suttogni neki: hogy pravoszláv a jámbor, és az ugyancsak „katolikus" Samińskival árul egy gyékényen, Nietaczko viszont derék fickó, és a többi, és a többi, az ezredtörzsbeli titkos kapcsolatokról, amelyekről Markiewicznek eddig fogalma sem volt.

— Össze kell tartanunk — vonta le a következtetést Szurgot. — Igaz, hogy te csak tartalékos vagy, de hát végeredményben... Nehéz dolog. Ez a Potajałło már régóta a bögyömben van. Láthattad, mennyire nekimentem, és ő csak meghunyászkodott. Persze, tudja, hogy jó viszonyban vagyok Nietaczkóval. Nem azért mondom, de így van. Ő pedig először kényelmes helyecskét kunyerál ki magának, messze az országutaktól, nehogy a németek, az istenért, a közelébe kerüljenek, most meg úgy tesz, mintha kincset őrizne. Próbáljunk a végére járni.

— Talán Duda tudja — vélte bizonytalanul Markiewicz.

— Igazad van, neki tudnia kell.

Duda főtörzsőrmester éppen azzal volt elfoglalva, hogy az őrparancsnokokat oktatta ki. Hat-nyolc altiszt állt előtte:

— Semmi bratyizás a civil lakossággal! Katonák vagytok, és a civil olyan a katona mellett, mint a kutya a gazdája előtt. Vigyázzatok a katonabecsületre, a fene a dolgotokat, nem úgy, mint ez a Pyclik, aki rögtön kiszolgálná a fehérnépet, vizet húz nekik! Talán még a tehenüket is megfejné!

Mindnyájan heherésztek, kuncogtak, és a sorban a harmadikra sandítottak, amaz pedig elpirult, mint egy hajadon, és lesütötte a szemét.

— Nézd, Markiewicz — szólalt meg Szurgot, társát oldalbataszítva. — Én mondom neked, a zupás őrmestereinken nyugszik az egész hadsereg. Figyeld csak, hogyan tolja le a sárga

földig ezeket! Ezt tanuld meg, hogyan kell rövid pórázra fogni az embereket, mert enélkül...

Markiewicz felsóhajtott. Tudta, hogy ez gyenge oldala. Talán ezért is bánnak vele így. Még Piskorek, még az is milyen hamar kiszimatolta, hogy szakaszparancsnokával azt tehet, amit akar. De hát micsoda piszkos világ, ahol az embernek örökösen a fogát kell fennie, nehogy felfalják!...

Még néhány percig hallgatták Duda szónoklatát:

— A német ellenség fenyeget minket, de itt áll mellettünk Śmigły-Rydz marsall... Megértettem?! — üvöltötte. — Hátra arc, oszolj!

Önekik már nem tudott világos feleletet adni, sőt határozottan zavarban volt. Dadogott, hogy valami van ott, amit a hadtestparancsnokság küldött, és hogy az utasítás szerint csak külön parancsra szabad felnyitni...

— Talán gáz? — kérdezte félig suttogva Szurgot. — Szép kis históriába keveredtünk!

Duda is kimeresztette a szemét. Ez a lehetőség eddig eszébe se jutott, és most szörnyen megrémült. Mindhárman lemondóan legyintettek.

— Nehéz dolog. Megpróbálok eljutni az ezredtörzshöz, ott majd kiszimatolom. Alászolgája, szomszéd úr — mondta Szurgot, és vállon veregette Markiewiczet. — Mennem kell, hogy megnézzem, mit fuseráltak el megint az embereim.

Markiewicz is a szakaszához sietett. Falusi utcákon, akárcsak Krasnéban, a patak mentén. Az uborkavetemények alaposan elterebélyesedtek, egy tök egyenest az ösvényre feküdt ki, elnyújtózott a napsütésben, hosszú sorokban sárgászöld káposztafejek, cékla, a sövény mellett magasra nőtt gyom. Álmos, nyugalmas hangulat, a nap tűzött, mint ezer pokol, méhecskék döngicséltek szinte ugyanolyan hangon, mint ahogy a pálinka-mámor zúgott a zászlós fejében. Itt volna jó lefeküdni a földre, egy órácskát szundítani, itt, ez alatt az almafa alatt. Letépett egy hervatag pipacsot, ujjai közt szétdörzsölte, majd félredobta.

Napraforgóföld, félmeztelen gyerkőcök, verejtékcseppek a

mellükön, a nyakukon. Nehéz itt a föld, felül szürkés, mélyebben csillogó fekete. Talán ötven méterre folyhat a patak, egy méter széles, mindkét partján kissé mocsaras rétek. Egy percig elnézte.

— Nem sok hasznunk lesz belőle, zászlós úr — hallotta Cebulát. — Az aszály kiszárította még ezt a kis mocsarat is. Akár egy elefánt is táncolhatna rajta.

Mögöttük napraforgók, ez jó, ott észrevétlenül el lehet jutni a faluig. Megnézte, mennyit ástak ki, néhány tucat méter volt, az előírásos ide-oda való töréssel. Gépfegyverállás. Leugrott, elhelyezkedett a félméteres mélyedésben, a tűzkörlet rendben volt. Kimászott, leverte magáról a port, és megparancsolta, hogy ássanak tovább.

A délután lassan estébe hajlott. Az ég teljesen felhőtlen volt. A távoli erdő a határ. Csak az ásók csikorogtak a napraforgók mögött, valaki szólt valamit, nevettek, Piskorek rájuk förmedt. S a hőségben néha-néha falusi hangok hallatszottak, valahol a túlsó faluvégen tyúk kotkodácsolt, mintha szónokolna, egy kutya ugatott, megcsikordult egy kút lánca.

Végül rájuk borult a csillagfényes, meleg éjszaka. Bár a mocsár kiszáradt, a békák mégis ottmaradtak valahol, s most otthonosan kuruttyoltak. Ők megvacsoráztak, megint Potajałłóhoz mentek, aki ebéd után kialudta magát, és most már hajlandó volt beszélni akár éjfélig is. Hogy állítólag ott járt nála valaki a zászlóalj-törzstől, azt mondta, hogy a hadosztálynál nyugtalanság észlelhető, a határon tegnap lövöldözés volt, egy határőrt elhurcoltak. Tehát: mostantól szakaszonként öt őrszem előírásszerűen, megfelelő távolságban a falutól, Szurgot megint gúnyolódott:

— Még szerencse, hogy a mi határszakaszunk nyugodt.

Potajałło elpirult, szeme kidülledt, csak rágta fekete bajszát, amely túlságosan ritka volt vérmes, pufók arcához képest.

Szurgot folytatta:

— Rendben van, százados uram, az őrszemek ott lesznek.

De egy feltétellel. Mondja meg: mit rejteget olyan féltve a szobájában?

Most már Potajałło nem bírta türtőztetni magát:

— Én vagyok itt a századparancsnok, vagy nem? Ne tessék velem alkudozni!

Szurgot megsértődött, a beszélgetés félbeszakadt. Egyébként pálinka sem volt már, hát rögtön búcsúzkodni kezdtek. Potajałło kényelmetlenül érezte magát, kikísérte őket az udvarra, és amikor Wodziński már elindult, odasúgta Szurgotnak:

— Hiszen én magam sem tudom, maga égetnivaló! Parancsot kaptam, hogy úgy vigyázzak rá, mint a szemem világára. Szükség esetén utasítani fognak.

Szurgotot nem elégítette ki ez a mentegetődzés, ridegen tisztelgett, és elment. Potajałło már csak Markiewiczen tölthette ki mérgét, foghegyről vetette oda neki:

— Jó éjt — és visszament a házba.

Markiewicz az egyre sötétedő falusi utcán haladt, magányosan, búsan. A kapukban emberi árnyékokat látott, a lócáknál egész csoportok verődtek össze. Elment egy-egy leánycsoport mellett, amazok elhallgattak közeledtére, és amikor elhaladt mellettük, kitört belőlük a vihogás.

Mi dolga lehet? Leült az első üres lócára, rágyújtott, figyelte az estét, amelyből már éjszaka lett. Bal felől a szomszédos ház előtt, kissé a háttérbe húzódva beszélt valaki. Ismerős hang, persze megint Cebuláé:

— A rendőrségnek ott még nagyobb a hangja, mint nálunk. Ha valaki nem kapja fel elég gyorsan a kezét, nem kiáltja, hogy „Heil Hitler!" ahelyett, hogy „Dicsértessék", mindjárt elkapják a frakkját, és zsupsz, már le is ültetik. Emlékszem, tavaly együtt dolgoztam Niskónál valakivel, aki egyszer oda ment át munkára. Csúnya dolgok ígérkeznek, annyi bizonyos.

— De munka van ott bőven — szólalt meg egy mély hang. — A mi vidékünkről azelőtt átjártak a határon. Ott ez a dolgok rendje: aki panaszkodik, hogy nyomorog, azt már viszik

is a gyárba vagy a gazdaságba munkára, és jól megfizetik, van vaj és tojás.

— Magának sincs mit panaszkodnia, Maciej. Maga ebben az országban is jól él. Ha kell, elad egy malacot, és az árát elissza a bíróval...

— Ne bántsd a gazdákat — mondta Maciej különösebb harag nélkül, de nem mulasztotta el, hogy kioktassa a másikat. — Még meg sem száradt a tej a szádon, de máris tanítani akarsz másokat. Minden bajunk abból ered, hogy az ilyen taknyosoknak fejükbe szállt a dicsőség. Nem fűlik a foguk a munkához, csak könyvet a kezükbe, kidüllesztik a hasukat...

— Pedig a mieinknek cudarul megy odaát — folytatta Cebula, visszatérve az előbbi témához. — Polnische Schweine, vagyis lengyel disznók vagy mi, másként nem is hívják őket.

— Eh mit, hát ha idehaza bemegy az ember a járási székhelyre, ott nem mindjárt orra alá dörgölik a parasztszagát? Akár az adóhivatalban, akár az elöljáróságon...

— A szegény embert mindenütt csak bántják. Aki az igazát keresi, az mintha a szelet kergetné...

Maciej nem tágított:

— Teneked nincs mit panaszkodnod. Énszerintem csak az szegény, aki ügyetlen. Énrám is alig tizenöt holdat íratott az apám, meg két tehenet adott. De aztán addig gürcöltem, amíg még egyszer annyi...

— Bizony a háború már nem várat magára sokáig — mondta Cebula. — Csoda, hogy itt még nem lövöldöznek. Annyi katonaságot gyűjtöttek össze, csak körül kell nézni. De errefelé még csend van, akárcsak nálunk, Błażejowicében.

— Nekünk, határmentieknek csak egy a fontos: ha háború, hát legyen háború, de gyorsan. Amikor az oroszok jöttek, éppen csak hogy körülnéztünk, már el is múlt. Utána viszont jó ára van az élelemnek, a vajért négy évig... ujjé! Fizettek, mint a köles.

— Maga, Maciej, bizonyára akkor kaparászta össze a harminc holdja másik felét...

— Hát...

— De emberek pusztultak!

— Isten rendelése, hogy kinek mi lesz a sorsa. Szerintem Hitler veszélyes ember, de az már lehetetlen, hogy igaz legyen minden, amit róla beszélnek. És hogy náluk jó árak vannak, az tény. Tudom, mert tőlem is vásároltak a csempészek, egymás közt vagyunk, ma már nem szégyen megmondanom, hogy vajért mindenféle iparcikket hoztak, meg szaharint meg szövetet. Engem nem lehet olyan könnyen megijeszteni.

— Ha nálunk rend volna . . . — szólalt meg egy új hang ábrándosan. Rögtön lepisszegték:

— Csönd, hallgass! Nyakunkra hozod a csendőrt.

De azért tovább beszéltek, a háborúról, Hitlerről, a búzaárakról, a műtrágyáról, hogy az Németországban milyen olcsó, aztán a sztrájkról, amely két évvel ezelőtt hullámzott végig a falvakon, és hogy utána miket művelt a rendőrség. Cebula erről tudott a legtöbbet, a rzeszówi kerületben egy építkezésen dolgozott. De ezzel megjárta, mert Maciej mindjárt belekötött, hogy nem gazdaember, hanem világcsavargó.

Markiewicz egyre növekvő érdeklődéssel hallgatta őket. Cebula azt mondja Maciejnek, hogy akár Lengyelország, akár nem Lengyelország, neki mindegy, ha drága a tojás. Maciej azt válaszolta, hogy kommunista. Markiewicz majdnem elszédült: hogy valaki ilyen bűnnel mer vádolni egy lengyel katonát! Hitler itt áll az orrunk előtt, ők pedig . . .

Felállt, gyorsan odalépett a csoporthoz. Szemlátomást eddig nem vették észre, mert az előbbi Maciej rögtön lelkendezni kezdett:

— Ez a mi hadseregünk elkergeti ám a németet, úgy bizony!

Cebula viszont csupán kelletlenül közölte:

— Zászlós úrnak jelentem, különféle gazdasági dolgokról beszélgetünk . . .

Markiewicz tovább ment, és még magányosabb volt, mint azelőtt. Ment, és tudta, hogy amazok elnémultak, várják, hogy eltávolodjék. A falu túlsó végén egy leány nótája csendült fel,

bánatosan, csalódottan, s Markiewicznek végképp elszorult a szíve. Talán innia kellene?

Hirtelen valaki előbukkant a sötétből és beleütközött.

— Ki vagy? — Szurgot volt. Hevesen zsebéhez kapott, mintha revolverét keresné. — Vagy úgy, te vagy az? No hékás, gyere velem, összegyűltek a fehérnépek, majd csak akad ott valami. Ezeknek a katonatiszt a mesebeli királyfit jelenti!

— A biztonsági intézkedések, az őrszemek ... — próbált kitérni előle Markiewicz.

— Ugyan, menj már ... — És Szurgot karonragadta, majd meggyorsította lépteit. — Potajałłótól félsz?

A leányok vagy húszan lehettek. Néhányan egy bádogfedeles új ház előtt üldögéltek a padon, a többiek körülöttük álltak, védekezve az odagyűlt katonák ingerkedései ellen. Ők ketten halkan léptek közelebb, megálltak egy orgonabokor mellett. A katonák kezdtek a lényegre térni, valamelyikük odaugrott a szélső leányhoz, és derékon ragadta. Az ének abbamaradt, általános sikoltozás kezdődött. A katonák szitkozódtak. — Mi megvédjük őket, ők pedig így bánnak velünk ... — Piskorek is ott lábatlankodhatott, Markiewicz hallotta éles hangját.

— Ugrassuk szét ezt a ganéj bandát — bökte meg Markiewiczet Szurgot.

A katonák észrevették a két árnyékot.

— Odanézzetek, fiúk! Civilek!

— Gyerünk, lehúzzuk a nadrágot a civilekről! — rikkantotta Piskorek. — Hahaha!

A többiek lelkesen támogatták:

— Üsd a prosztót!

Már rohantak is feléjük. Szurgot előlépett. Már egészen sötét volt, de attól, hogy nem futott el, megtorpantak. Felismerték, és rögtön elnémultak. Szurgot halkan legorombította a legközelebb levőket, a többiek már el is tűntek. Éppen az altisztek voltak.

— Igenis, igenis! — dadogták elképedve.

— Hát ilyenek vagytok ti! — folytatta Szurgot. — Inkább a civil lakosság ellen, mint a németek ellen, mi?

— Nem ismertük fel, sötét volt . . .

— Az áristomban majd világosabb lesz. Ki ez itt? Pyclik? Hátra arc, pofa be, indulj! . . .

Mintha ez a vezényszó a leányoknak is szólt volna — amazok is kereket oldottak. Szurgot átkozta ezeket is, azokat is, a sövényhez rohant, átugrott rajta.

— Mintha a föld nyelte volna el őket! — mondta.

— Sehol egy teremtett lélek! Bizonyára az istállóba bújtak, gyerünk — hívta, de Markiewicz vonakodott.

— Ahogy akarod . . . — mondta Szurgot, s előhúzta zseblámpáját, de csak saját árnyékát látta, a sárgás fénycsóvát, néhány cséphadarót meg kereket. Valahonnét, az utca végéből fojtott leánykacaj csendült fel.

Markiewicz odébb állt. Itt-ott kutyák ugattak, távolról kiáltozás hallatszott. Az őrszem felé vette útját. Tapogatózva csörtetett át egy málnabozóton, végre nyílt terepre jutott, előrehajolt, kereste a napraforgók körvonalait.

— Állj, ki vagy! — hangzott egy kiáltás, és ravasz csattant; úgy hátrahőkölt, mintha valaki szíven ütötte volna. — A jelszót vagy lövök! . . .

Észbekapott, előírásszerűen kiáltott, leküzdve félelmét, hogy a tapasztalatlan katona elsütheti puskáját, még mielőtt kimondaná a jelszót. Végigjárta a többi őrszemet is. Menedéket keresett a kétségek elől, amelyek egészen eltöltötték.

Végre ott állt az alacsony emelkedőn, a napraforgóföld végénél, ott, ahol az árkot ásták. Az éjszaka teljes volt, a fénytelen falu úgy merült bele, mint egy korhadt ladik. Előtte egybeolvadt a sötétség, a fekete erdő sem volt látható — talán azok nem is egy kilométernyire leselkednek, talán idekúsztak, néhány lépésnyi távolságra, talán mindjárt a torkának ugranak . . .

Félelem és bizonytalanság. Azok az igazságok, amelyeket Krasnéban alakított ki, sőt amelyek még a katonáskodás elején, Podlasiéban is kétségbevonhatatlannak látszottak, itt,

ebben a sötétségben lassan-lassan cserbenhagyták. Hiába ismételgette magában, mint valami vadember a ráolvasást, hogy: erősek vagyunk, soraink tömörek, mindenre felkészültünk. Talán azért, mert maga volt, mert nem volt senki, akinek dacosan odavethette volna ezeket a szavakat — talán ezért rémlettek most oly könnyűnek, üresnek, csalókának. Brejwo okoskodása, Szurgot bizalmas közlése, a kihallgatott falusi beszélgetés — mindez makacsul zsibongott a fejében, s nem tudott kiigazodni köztük.

Végre, hogy elmehessen, lefekhessen s elaludhasson a fonnyadó fodormenta szagával teli szobában, hogy ne kelljen tovább itt álldogálnia, szemtől szemben a fekete, leselkedő éjszakával, ráparancsolt önmagára, mintha szakaszparancsnoki minőségében mondaná valamelyik, két oszlopban felsorakozott osztagnak: Ostobaság, asszonybeszéd. A hadsereg hadsereg marad. Itt az erő. Hogy önmagammal, a szakasszal kezdjem: Van-e géppisztolyom, vagy nincs? S ugye, kiválasztottam az állást? Ugye, mindent előkészítettem, ahogy tőlem telt? Tehát mi jogon képzelem, hogy feljebb és távolabb másképpen van? Ez a Potajałło parancsot adott az őrszemekre vonatkozóan. Mindenre gondolt. A parancsnak engedelmeskedni kell. Odafent, egészen a legfelső csúcsig, gondolkodnak helyettem is, és ha a halálba küldenek, ez azt jelenti, hogy másként nem lehetséges. Ez mindennek az alapja, a többi pedig . . .

Az égbolt hunyorított, egy fényes kis rakétatest röppent fel valahol messze, bal felől, majd ívet írt le, mintha kérdőjel volna. Aztán kialudt.

12

Abban az évben tikkasztó, esőtelen volt a nyár.

Hel félszigetének falvai az utolsó padlásig zsúfolva nyaralókkal, mintha kétszeresükre duzzadtak volna. A hűs, kékesszürke tenger fövenyes partján tízkilométeres, szakadatlan láncként húzódtak a fürdőzők strand-gödrei. Emberi testek sültek pirosra a fehéren izzó, tiszta homokban, különféle napolajokkal fényesre kenve; minden lehető árnyalat megvolt közöttük, kezdve a gyümölcszselészerű amarant-sárgától a főtt rákra emlékeztető piroson át egészen a malájok sötétbarna bronzszínéig. A strand mintha tomporokkal és mellekkel lett volna kikövezve. Lomha hullámtaréjok mostak egy keskeny sávot; itt gyerekek visongtak. A szellő nem hatolt be a fenyőfák közé, a háromszáz helybeli panzióból áradó égett margarinszag megrekedt közöttük.

Alkonyattájt a tülekedés a strandról áttolódott mintegy száz méterre, a kis vasútállomásokra, a kaviccsal felhintett peronokra. Strandköpenyekben, hosszú és rövid nadrágban jöttek a hölgyek, hogy megvárják a Hel helységből induló gyorsvonatokat. Szürkületkor a légáramlás teljesen megszűnt, s a vonat zakatolását már tizenöt kilométer távolságról is lehetett hallani. Búcsúzkodás, csókok. Varsói címeket cserélnek egymással. Fekete arcokból fehér fogak villannak elő, annál sűrűbben, minél közelebb ér a vonat. Újabb hőhullám, füst,

szénszag, ajtócsapkodás, a kijáratnál tolongás, megint mosolyok fent, a vonatablakokban, lent pedig, a peronon néhány kendő, némi búcsúlengetés, már a távozó vonat felé. Aztán visszatérnek a kivilágított verandákra, a tánchoz és italozáshoz.

Az expressz pedig rohan az éjszakában, megkerüli a pucki öblöt, gyorsít, nagyokat zökken a váltóknál. Újabb emberhullám: a gdyniai, majd néhány perc múlva az orlowói. Az éjszaka éppen akkor köszönt rájuk, amikor áthaladnak a gdański határon.

Ez itt már másféle éjszaka. Amott zsivaj, forgalom, fények. Emitt a sínek fölött kék pontok és üresség. A vonat végigrobog a szélesen elterülő nagyváros mellett, de a városból nem látni semmit. Épületfalak, redőnyös ablakok, sötét és néptelen utcák, s nagyritkán a sínek mellett egy-egy vasutas, idegenszerű sapkában.

A fülkében kialszanak a lámpák, a vonat már álomba merült utasokkal érkezik Tczewbe. Éjszaka a Visztulánál, majd tovább Brodnicán és Mławán keresztül vagy Toruńon és Kutnón át. Csak közvetlen Varsó előtt nyílnak ki újra az ablakok, a rohanó vonat széttépte köd cafatokban röppen be, lehűtve az álomtól kipirult arcokat. A nap lassan kúszik felfelé, a zsibongó Központi-pályaudvarnál már valahol a második emeletnél jár.

Az augusztus ugyanolyan felhőtlen, de még forróbb volt, mint a július. A Biebrza és a Narew mentén kiszikkadt a tőzeg.

A bojtárfiúk a hajnali hűvösben tüzet gyújtottak, krumplit sütöttek. A piros zsarátnokot nem taposták el egészen, tovább parázslott, délre szétterjedt a környék kiszáradt bokrai közt. S este a köd már nem tejszerűen, hanem kéken szállt fel, a füst keskeny csíkjai kilométerekre szétkúsztak, belekapva a bozótba, amelyet meg sem rezzentett a szél, csípős-fanyar ízük egy másik nyarat idézett, amely pontosan egy negyedszázaddal korábban volt.

Az augusztus sietve szállt tova. A tenger felől zsúfoltan,

arrafelé üresen futottak a vonatok. S nemcsak a falusi esték árasztottak hőséget — itt is, amott is magasra lobbantak egy-egy tűzvész lángjai. Hol egy egyenruharaktár, hol egy jelentősebb üzem gyulladt ki. Az újságok néha világgá kürtölték, de gyakrabban elhallgatták. Az üzletek előtt sorállás, a takarékpénztár fiókjainál tülekedés. Légoltalmi gyakorlatok. Gázálarc-járvány, versengés és protekció, hogy ne csak selejteshez jusson az ember, rögtönzött kísérletek vászoncsíkokra erősített vattadarabokkal, itt is, ott is kisebbfajta helyi pánik. Újságpapír-sávokkal keresztbe ragasztott ablakok. Megszaporodtak a külföldi ösztöndíjak és a halasztást nem tűrő családi ügyek, amelyeket szerte a világon, Svájcban, Belgiumban, Argentínában kellett lebonyolítani.

Gaysse asszony sokáig megőrizte lelki egyensúlyát még azután is, hogy az ő társadalmi köréhez tartozó emberek, a híres „kötélidegzetűek", összecsuklottak, mint a bicska, fejüket vesztették, pánikba estek.

Gaysse asszony nyugalmának legalábbis két oka volt. Először az, hogy túlságosan gyakran kellett felvidítania ismerős és ismeretlen ismerőseit. A növekvő válság hónapjaiban a „lengyel madame Tabouis", a honi sajtó legtájékozottabb újságírója tömegestül kapta a leveleket, telefonhívásokat, elkapták a kávéházban, az utcán — s mindenki pontos feleletet várt tőle: kitör-e vagy nem tör ki? Levelek, telefonok — ez még csak hagyján, ezek elől kitérhetett, a választ megírhatta cikkeiben. De amikor ismerősei útközben a karjába kapaszkodtak, tőlük nemigen szabadulhatott néhány frázis árán.

Semmiképp sem festhette feketén a helyzetet. Különösen olyankor nem, amikor nagyobb társaságban valamelyik miniszter az ő meglehetősen általános jellegű buzdításainak hallatára odalépett, és őt állította példaképül a lengyel sajtó elé, hogy: lám, így kell dolgozni, lelket kell verni az emberekbe. Az ilyen dicséret lendületbe hozta Gaysse asszonyt, valósággal szárnyat adott neki. Utána történelmi feladatának érezte, hogy ott keringjen ismerősei közt, és terjessze a derűlátó híreket.

Ebből a célból azonban állandóan fel kellett frissítenie műsorát. A varsói társaság jobb körei, ha nem túlságosan zárkózottak, akkor bizony hallatlanul közlékenyek. Sajátkezűleg szerkesztett, „megbízható forrásból származó" értesülésével, amelyet délelőtt tizenegykor a Mokotów-kerületben bocsátott szárnyra, dél felé már Żoliborzban vagy a Saska Kępán, sőt kint Leśna Podkowában találkozott. Mint valami filmsztárnak farsang derekán, úgy kellett naponként beleélnie magát valami újba, ami egy csapásra felvidította és meggyőzte az embereket.

Ezért volt kénytelen a rendszer mindennemű közismert személyiségének nyomában szimatolni, hogy egy-egy elejtett szavukat utóbb szaharin-szemcsékként pottyanthassa frissítő narancsszörpjébe. Idővel az itt-ott elejtett szavakban is hiány mutatkozott, s ezért indított olyan tapintatlan rohamokat, mint amilyet például Burda ellen intézett. Egyébként, ha nem is jutott volna általa egy-két pletykához, pusztán azt a tényt is, hogy nála járt, meglehetősen kihasználhatta volna. Néha elég volt ennyit mondania: tegnap láttam a marsallt, remek színben van. Vagy ezt: Poniatowski miniszter úr tegnap érkezett vissza Krynicáról, vadonatúj, remek szabású, világos öltönyben. Furcsa, de még az efféle megállapítások is, ha megfelelően nyugodt, kissé unott hangon adta elő, alkalmasak voltak egynémely lélek megnyugtatására. Ha pedig egy ilyen manőver révén megszilárdította saját helyzetét, akkor már beszélhetett, amennyit akart, mondhatta azt, ami éppen eszébe jutott.

S ez volt nyugalmának második forrása. Márciustól kezdve, de különösen augusztus óta a rendszer legfőbb képviselőivel való kapcsolatai ugyanúgy megélénkültek, mint annak idején, az új hatalom mézesheteiben vagy még korábban, húsz évvel azelőtt, a háború után támadt fejetlenség idején.

Tehát szinte megifjodott. Nagymamák, amikor első unokájukat rakják tisztába, rendszerint saját csecsemőikre emlékeznek vissza. De még hevesebben — valósággal lenyűgözően — hatott a felső régióknak az a légköre, amely nélkül Gaysse

asszony számára az élet nemcsak varázsát, hanem minden értelmét is elveszítette volna.

Ki volt ő húszegynéhány évvel ezelőtt? Kis özvegyecske: meglehetős pofika, az alakja megfelelt az akkori divatnak, de egészen jelentéktelen volt, s valahol Łuck környékén egy barátságtalan unokanővére nyakán élősködött. Piłsudski Első Dandárja, akkor még keskeny patakocska, ragadta őt magával, s emelte három évvel utóbb, midőn a patakból már folyam lett, a varsói magasságokba. De hajh, mielőtt oda emelkedett volna ... Az a bizonyos tél, a táncmulatságok, a sok részeg férfi, a kalandok ... Unokanővére, akit férje őrzött, mindezt nem tudta Tomira asszonynak megbocsátani, csipkedte, gyötörte. Mielőtt Tarnobrzeski úr feltűnt volna a látóhatáron, hej de sok hadnagy akadt, aki kivilágos-kivirradtig ropta vele, majd a szánkóban prémbe bugyolálta a lábát, érzékcsiklandó bolondságokat súgott a fülébe, s házának pitvarában, folyosóin, sötét szobáiban koslatott utána!...

Tarnobrzeski jött, feleségül vette és rögtön távozott. Szégyen, de mindmáig nem ismeri halála körülményeit. Csak egy levél jött, hogy ... Majd tíz esztendővel utóbb, már az államcsíny után eszébe jutott néhai férje, és nagysietve legendát szőtt köréje. Akkoriban azonban csak annyit írt az unokanővére Varsóba, hogy homályos ügy, lehetett öngyilkosság, lehetett párbaj, de lehetett közönséges verekedés is.

Az a május második fiatalságát jelentette. Varsóban néhány gavallérja beprotezsálta gépírónőnek egy kis lapocskához, amely az egész Sulejówek-korszakon át eléldegélt.[31] Négy esztendeig verte a billentyűkön csekély bérért a kalandok, botrányperek krónikáját. Majd hirtelen három nap lövöldözés — s a hetilapocskából nagy napilap lett, a gépírónőből pedig ... Persze nem ment könnyen. Dicshimnuszokkal és botránykrónikákkal kezdte. Kevés volt a vállalkozó, s az újságot is meg kellett tölteni valamivel. Jó emberek segítettek neki a férji legenda dolgában, hiszen a rendszer mindenáron történelmet akart csinálni magának, s nemcsak újságíróit kereste, hanem a szentjeit is. És Tomira asszony ezzel a két lo-

vaçskával — özvegyi érdemeivel, valamint a készséges tollnokok kezdeti hiányával — felhajtott a sajtó-dicsőség csúcsaira.

Könnyebb volt azonban felhajtani, mint ott is maradni valamelyik hegyormon. A tollnokok ráeszméltek a megváltozott helyzetre, az újságoknál nagy lett a tülekedés, Tomira asszony feje fölött pedig szálltak az évek, teste elterebélyesedett, holott a kurta szoknya és a lapos mell volt a divat. Türelmesen ápolnia kellett régebbi s ekkorra már kifakult ismeretségeit, bőven kellett osztogatnia a mosolyt, a derűt embereinek, nem volt szabad fukarkodnia az epés dühvel a túlsó oldal irányában, mindig kellő időben kellett beharangoznia a „volhiniai hős" közelgő emlékünnepét, sőt saját magának kellett megírnia a néhai férjéről szóló, magasztaló cikkeket.

Valahogyan megélt, bár nehezen. Az új országgyűlésből hiányzott a rikácsoló ellenzék, amelyből könnyű kereset adódott: hiszen a könnyebb munkát mégsem egy-egy politikai összefoglaló, hanem a személyi pletykák jelentették. A volhiniai hadnagyocskák szinte egytől egyig excellenciás urakká nőtték ki magukat. Fiatalkori összetartásuk, amely annak idején őt is a magasba emelte, egymás elleni vad gyűlölködéssé változott. Érthető, hiszen hadnagyi állás tízezernél is több van, államférfiból azonban fél tucatnál aligha bír többet eltartani az ország. Így hát most már nagy diplomáciára volt szükség, idejében kellett kiszimatolni, ki kivel zördült össze, nehogy bárkit is megsértsen. Időnként, kimerülve ebben az állandó tojástáncban, mélabús gúnnyal, s nem minden büszkeség nélkül gondolta: minden széthullott, egyedül én maradtam közös nevezője mindezeknek a nagyképű, hencegő fráterreknek, már csak én tudom összefogni őket. Mert hát mi az, ami összetartja őket? A közös múlt? Ami mellesleg alaposan felfújt, s ha valaki, hát én mesélhetnék erről... Viszont ez azt jelenti, hogy én is a múlthoz tartozom?

Kiderült, hogy igen. Egyre nehezebben nyíltak meg előtte a nagyurak hivatali szobái, egyre ritkábban tudta ezt-amazt telefonon elérni, a fogadásokon egyre kurtábban beszéltek

vele, tirádáinak csak egynegyed részét hallgatták végig, szavába vágtak — bár még udvariasan —, és megszöktek előle oda, ahol fiatalabb és divatosabb női keblek látszottak.

Most azonban, március vége felé valami fordulatféle következett be. Májusban ez már kétségtelenné vált. A rendszer kiérdemesült újságírónője pedig, minél fenyegetőbbé vált a helyzet, annál inkább újjáéledt. Hogy miért? Nyilván azért, mert a bajban minden tollat, még a legmegtépázottabbat is használni lehetett. Gaysse asszony nem sokat törte a fejét, csak visszagondolt a régi jó időkre, s egykori tüzességével, amelyet a rutin csak megsokszorozott, fejest ugrott a nagypolitika mélyvizébe.

Ekkoriban csőstül zúdultak az interjúk, megkapta „betekintésre" a diplomáciai jelentéseket, sőt az is előfordult, hogy egyik-másik ismerőse az elhárító osztályról bökött ki előtte néhány olyan értesülést, amely kellőképpen megrágva mélyenszántó politikai cikkek magva lehetett, s ő mostanában csak ilyeneket írt.

Megérdemelt jutalom volt ez, hiszen húszegynéhány évig harcolt az eszméért. Gaysse asszony tehát másodvirágzását élte, néhány új ruhát csináltatott magának, esténként későn tért haza, mert mindennap hivatalos volt valakihez vacsorára, sőt megint előjegyzést kellett vezetnie, nehogy eltévessze a meghívásokat. Hetek múltak el így, a nyár végigkúszott az izzó varsói aszfalton, a strandokon piros fürdőruhák virítottak, de senkinél sem tartott a napsütés olyan sokáig, mint Gaysse asszonynál.

A vég hirtelen következett be, egyetlenegy nap leforgása alatt. Miután kiontotta derű-injekciós híreinek aznapi adagját — hogy a német hadsereg lázong, hogy Hitler tengeralattjárót (vagy esetleg repülőgépet) szereltet fel magának, mert azzal akar tengeren túlra menekülni, hogy új vadászgépünk van, amely kétszer olyan gyors, mint a németeké, és hogy ... nos hát valamit az angolokról —, Gaysse asszony elhagyta Nowy Świat utcai törzscukrászdáját, hogy még ebéd előtt bekukkantson a Mazowiecka utcai kávéházba. Az utcákon izga-

tott tömeg nyüzsgött, az ablakokat már átragasztották papírcsíkokkal, a gyógyszertárakban és a drogériákban a vevők egymás kezéből tépték ki a gázmaszkokat. Mindez nem gyakorolt reá különösebb hatást, szinte észre sem vette a lázas nyüzsgést, vagyis inkább tartotta magát néhány hónappal korábban tett kijelentéséhez: „Háborús hisztéria". A Świętokrzyska utca sarkán a tülekedés fokozódott, a közlekedés megbénult. Gaysse asszony hatalmas keblével utat tört magának, de egyszerre csak észrevette a tülekedés okát: valami hirdetményt ragasztottak ki. Megállt.

Piszkosrózsaszínű volt — mint az eperfagylalt — az a papír, amelyet éppen akkor illesztettek a falhoz. Egy fröccsentés ide, egy fröccsentés oda, egy kefehúzás lefelé, még egy... Nagy, fekete betűk: MOZGÓSÍTÁS. Nem is olvasta tovább, szétlökte az elképedt, elnémult embereket.

Most már szinte futott, maga sem tudta, hova. Szó sincs róla, hogy megijedt volna, inkább felháborodott, dühös volt: hogy vele, Tomira Gaysse-Tarnobrzeska asszonnyal egy szót sem közöltek, nem figyelmeztették előre, mintha nem is ő volna a lengyel sajtó szíve-lelke. Azonnal telefonálni akart, kiönteni panaszát, ordítozni — csak még nem tudta: kivel? Kinek a lelkén szárad ez a szörnyű mulasztás?

Még mielőtt ebben döntött volna, a Mazowiecka utcai kávéház előtt találta magát. Odabent minden asztalka foglalt. Persze már a bejáratnál egy tucat ismerős. Furcsa. Elhalmozzák kérdésekkel, izgatottak, idegesek, de azt, hogy az a piszkosrózsaszínű hirdetmény mit jelentsen — azt egyikük sem kérdi. Fél percig tartott, amíg Gaysse asszony feleszmélt, pedig idejövet már bosszújának módját is kiválasztotta: vállat fog vonni, semmit sem tudok, én egy senki vagyok, kérdezzétek meg amazokat. Egyszerre azonban megértette, miről is van szó. Megdöbbenésében szinte leült. Sosem sejtett, egyedülálló alkalom nyílt meg előtte.

Nagy kávéház, benne néhány százan a varsói felső tízezerből, s itt van most ő, Gaysse-Tarnobrzeska asszony. Nem tudják még, egyszerűen nem tudják, ő az egyetlen, aki tudja. Ő

a nagy újság egyetlen ismerője. Talán öt, talán három perc, addig az övé, csakis az övé a hír: mozgósítás.

Tehát izgatottan körülnéz, hogy a bejáratnál nem robban-e ki ez a kiáltás, nem ragadja-e ki az ő torkából valaki — s ekkor mintegy fölébük emelkedve, nem súgva, de nem is kiáltva, bedobja a terembe azt a szót, mint valami kődarabot egy kirakatüvegbe.

Körülötte zaj, tolongás, egy tucatnyi lateiner szemüvege egyszerre elhomályosul, s valahol, valaki: „Lucyna, Lucynám... halló, kérem ne zavartassa magát" a telefonnál, a kijáratnál őrült tülekedés, a pincérek megfeledkeznek a számlákról.

Ez hát a bosszúja, vagy talán nem is ez, csak túl hevesen kezdenek kavarogni körülötte az emberek, túl egyformán gondolkodnak ahhoz, hogy még egyszer visszaidézhesse előző napi megnyugtató kijelentéseit. Hát csak igent mond mindenre: persze, roppant veszélyes, úgy van, természetesen, előre nem látott eseményekre számíthatunk...

— Tehát ez háborút jelent?! — kiáltja valaki, s neki még arra sincs ereje, hogy azt válaszolja: nem feltétlenül. Sőt, egy pillanat múlva, tucatnyi riadt tekintet gyűrűjében már ezt mondja: igen, bizonyára.

Szinte úgy távozik, mint akit kidobtak. Kifacsarták belőle ezt a beismerést, azután hirtelen nincs többé szükségük rá. Az ajtónál roham, majd hajsza taxik után. Itt áll egyedül a bömbölő, kavargó utcákon. Micsoda nevetséges dolog a hírnév, gondolhatná, ha egyáltalán volna ereje gondolkodni.

De csak érezni tudott, annyit, hogy a nyugtalanság úgy keríti hatalmába elcsigázott, elgyengült testét, mint elzsibbadt lábát a bizsergés. Még hallotta azt a kérdést, és hallotta saját válaszát. S éppen ez utóbbi volt, ami meggyőzte őt, mintha másvalakitől, egy valóban magasállású személytől, „jól informált körökből" származna.

Nem egyhamar szabadult meg ettől a talmi önérzettől. Nem könnyen győzte meg önmagát, hogy miután hosszú hónapokon át zúdította ő maga a városra az optimista és örvendetes

híreket (jórészt saját, lilára lakkozott körmű ujjából szopva), most ez az utolsó bizonyosság is alapjában véve nélkülöz minden alapot, kivéve azt a hirdetményt.

Új támadásra indult tehát a kormánymagaslatok ellen, de most már nem holmi közérdek volt a célja, hanem a közvetlen egyéni érdeke, mely éppen ezért teljesen gátlástalanná és elkeseredetté tette. Telefonált. Mindenütt mindenki távol volt. Mintha nem is szerda lett volna, hanem vasárnap vagy valami ünnep. Nagy nehezen elcsípett egy taxit, s kezdte sorra járni a minisztériumokat.

Kazimierznél teljes kudarc. Zsúfolt előszoba, ő mint rég nem látott unokatestvérére támad rá Haśkóra, másokat, akik korábban jöttek, félrelökve, pedig már azok is acsarkodnak egymásra, hangoztatva látogatásuk döntő fontosságát: én ettől a hivataltól vagyok, én a kormánybiztosságtól... Undorító féreg ez a Haśkó, még a mosolynak és fülbesúgásnak is ellenáll: az államtitkár úr nincs a hivatalában.

Kazimierzen úgy állt bosszút, hogy Rąbiczhoz sietett. Ott néptelen és csendes volt a hivatal, de már odalent, a lépcső alján feltartóztatta az ügyeletes tiszt, tisztelegve intett, hogy nem lehet. Névjegyét, sajtóigazolványát egy pillantásra se méltatta és nem nézett a szemébe.

Hátra volt még a Külügyminisztérium. Tülekedésben itt sem volt hiány. A főbejáratnál öt percenként váltották egymást a nagykövetek zászlócskával jelzett autói. Ezek után a miniszteri folyosóra meg se próbált bejutni. Irattáskával a kezükben rohantak felfelé a különböző referensek, telefonok csilingeltek. Szembek hivatali szobája előtt megvárta egy ismerős tanácsos eltávozását, azután ügyesen kijátszotta a titkárnő éberségét: az ablak elé állt, mintha ő is odatartozna. Nem lehetett tudni, hogy mire várt, csak várt. Telefon csengett, a titkárnő felelt: nem lehet, Burda államtitkár úr van bent... nem tudom... már egy órája tart...

Talán negyedórával később feltárult az ajtó. Kazimierz vérvörösen, futtában szólt hátra, a hivatali szoba mélyébe:

— Megmondtam, hogy őrültség, mindenáron vissza kell csinálni...

Három lépés után visszafordult, ismét kinyitotta az ajtót, és néhány szót mondott, most már halkabban. Gaysse asszony csak annyit látott: nem alkalmas az idő arra, hogy ő is ott illegesse magát. Amaz már rohant, mintha puskából lőtték volna ki, talán észre sem vette őt, vagy nem akarta észrevenni.

Lehetetlen volt tovább ott álldogálnia. Közömbös arccal kioldalgott a folyosóra. Keringett még az épületben, elkapta egy-egy közepes vagy kisebb kaliberű ismerősét. Az egyik osztályvezető azt mondta: még nincs minden elveszve. Egy másik — igaz, hogy ez fiatalabb volt — csak ennyit dünnyögött: nagy baj van. Az egyik kevésbé őrzött hivatali szobából, a félig nyitott ajtón keresztül hangos telefonálás hallatszott. Egy ismeretlen kopasz férfi ezt üvöltötte a kagylóba:

— Természetesen legkésőbb tizenkettőkor... még korán reggel... Szöveget rejtjelezni, személyesen a kancellárnak, mindenáron, utána jelentkezzék...

Tomira asszony elfulladt, nekidőlt az ajtónak, az megcsikordult, s a kopasz úriember, le sem téve a hallgatót, odasandított feléje. Tekintetében annyi fenyegető rémület tükröződött, hogy ő valósággal becsapta az ajtót, és futásnak eredt, csak a lépcsőn eszmélt fel ismét.

Késő este a Saska Kępán levő lakásában mint valami szemétguberáló rendezgette az utolsó órák zsákmányát. Hitvány morzsák voltak, legfeljebb két tányérra való, s mindebből még saját magának sem tudott semmi konkrétumot leszűrni. Szó sincs róla, nem a bizalomról volt szó, hanem arról, hogy ő, aki hónapokon keresztül csöpögtette a vigaszt ezrek lelkébe, a szükség órájában — s ráadásul nem mások előtt, hanem önmaga előtt, csakis és egyedül önmaga előtt — kénytelen volt beismerni: semmit sem tud.

Feketekávét ivott, majd felugrott pamlagjáról, az asztal körül kezdett járkálni, kinézett az ablakon. A kis kertben néhány hársfa, a város felett szokatlan sötétség.

Nem, nem bírja tovább. Lehetetlen így, ha egyáltalán jelent neki valamit egész élete, a régen eltűnt Tarnobrzeski emléke. A hétköznap fölé kell emelkednie, el kell jutnia a nagy szintézishez, felülről kell néznie ezt a világot, ezt az elvesztett, végleg összekuszálódott világot.

Lesz háború? Lesz-e mersze annak a ... — *annak*, akit neki két-három évvel ezelőtt saját tollával kellett védelmébe vennie ennek az országnak túlságosan nagy gyűlöletével szemben? Lesz-e mersze most, vagy mégiscsak jobb belátásra tér?

Ellesett beszélgetés-foszlányok, egy félig feledésbe merült egyéni vélemény, élcek, egymásba fonódó idézetek — most mindezt összeszedte, megpróbálta rendberakni, hogy megadhassa a feleletet erre az egyetlen kérdésre: merre fog billenni a történelem mérlege?

Hadosztályok, repülőgépek száma ... De hiszen az az ember vegetariánus! Vajon igaz-e, hogy nem szereti a nőket? Minek neki az a korridor? A munkanélküliséget felszámolta. Az angolok minden csatájukat el szokták veszíteni, kivéve az utolsót. Nem lesz könnyű az élelmezés, bár a német konyha sosem ért sokat. Roosevelt szabadkőműves, de az amerikai filmek jók. A szovjet tankok papendekliből, vagy a legjobb esetben furnérból készülnek. Kasprzyckinak furcsa női vannak. Rąbicznak is van szeretője. Mennyi acélt is ad az a Ruhr? A franciákat degenerálták a négerek és a kommunisták, elég egy pillantást vetni a miniszterelnökük feleségére: micsoda madárijesztő! Az értelmes élet maga korlátozza a túlzott természetes szaporulatot, és így oldja meg a proletárkérdést. A mi tankocskáink jobban alkalmazkodnak a lengyel terepviszonyokhoz. Talán mégis meg lehetne egyezni, talán adjuk oda nekik azt a korridort? Hogy a tengerpartunk? Eh, ködös, hideg tenger, jobb volna kialkudnunk valamicskét Odesszánál. A legfontosabb, hogy odaát mindezek ellenére mégis rendesebb emberek vannak, például Göring.

Az éjszaka nem hozott se nyugalmat, se választ. Csak hajnaltájt, amikor már végleg belebonyolódott az ellentétes értesülések sűrűjébe, amelyekből az átlagos, sőt az átlagon fe-

lüli európai is felépíti politikai ismereteit, belefáradt a szakadatlan ingadozásba, a hullámhegyekbe és hullámvölgyekbe, a reménybe és kétségbeesésbe, s elveszítette a józan gondolatoknak még a maradványait is — csak akkor kapaszkodott bele az utolsó szalmaszálba: hiába, a suszter mezítláb jár.

Elment hazulról, a Poniatowski hídnál taxit fogadott. A hidat ellepték a katonai szekerek, szilaj lovacskák hegyezték fülüket, a résekből széna szóródott ki, s a nagyvárosi aszfaltnak kisvárosi, vásári jelleget adott a ráhullott lócitrom. A bakon kissé előregörnyedő katonák suhogtatták ostorukat. Gaysse asszony szíve egyszeriben felfrissült: hiszen ugyanilyenek, pontosan ugyanilyenek voltak azok, akkor, húsz évvel ezelőtt. Az egyenruhájuk talán másképp festett, a posztó most kékebb, a sapkák... No de egyáltalán, hogy lehet ezt összehasonlítani, akkoriban szegénység, nyomor volt, most pedig... Igyekezett visszaemlékezni. Úgy van, akkor minden szekér más volt, az egyik létrás, a másikat deszkákból tákolták össze, mintha trágyahordó szekér lett volna, a harmadik félig-meddig bricska. Ezek pedig mind egyformák. Minden rúd, minden deszka szabály szerint legyalulva...

A taxi a zsúfolt hídon csak lépésben döcöghetett. Tomira asszony elkínzott lelkét türelmetlenség gyötörte. Rohant volna célja felé, de félt is, szégyellte is magát. Behúzódott a taxi sarkába, félt, hogy észreveszi egy ismerős járókelő. Volt pillanat, amikor haragra gyúlt e szekerek ellen, hogy úgy baktatnak, mint a gyászkocsik. De rögtön meg is szidta önmagát. Talán bizony ő ezzel a sietségével áldozatot hoz az édes-kedves haza katonái érdekében?

A Hoża utcát kereste, megtalálta a házszámot is, a második udvarba kellett bemennie. Papírcsíkokkal keresztbe ragasztott ablakok. A légó-parancsnokság rendeletei. Frissen odahordott homokdombok, rajtuk hancúrozó gyerekek. Készülő ebéd szaga. A harmadik emeleten kifulladva, ijedten nézett körül, hogy nem látja-e valaki. A csengőt kereste.

Malwina úrhölgy szerencsére egyedül volt. A vörösesszőke, kócos hajú, középtermetű nő, fekete, kissé réveteg szeme sá-

padt, földszínű arcban lobogott. Tekintete úgy érte Gaysse asszonyt, mint az áramütés. Kérte, hogy foglaljon helyet, hosszasan nézte látogatóját, türelmetlen kézmozdulattal intette le minden magyarázkodási kísérletét. Végre gépies mozdulattal meghúzta piszkos bársony pongyolájának övét, megragadta Tomira asszony kezét, s szinte rá sem nézve, rekedtes, mély hangon kezdte:

— Szíve örömhöz szokott, erős megrázkódtatásokat, kiábrándulást látok. Óvakodjék a szőke férfiaktól...

Gaysse asszony szerette volna kitépni kezét a szorításból, hogy hát nem erről van szó, de amikor a szőke férfira került a sor, megfeszülő izmai lassan elernyedtek, s csak hallgatott, kissé ijedten és kíváncsian.

— Problémája nemsokára megoldódik. Magam előtt látom: magas termetű, talán ősz hajú? De csak harmadszorra, előbb nem szabad megengednie, hogy megcsókolja...

Befejezte, köhintett, megtörülte tömpe orrát. Nem volt öreg. A szerelmi témakörben alapos tapasztalatai lehettek. Gaysse asszony csak most jutott hozzá, hogy megmagyarázza: nem személyes ügyben jött. Malwina elfintorodott, de külön fizetségért erre is hajlandó volt. Megkeverte a kártyát, emelt, és öt percig rakosgatta, mielőtt egy szót is szólt volna. És Gaysse asszony, már a jósnő szemének, hangjának, szavainak hatása alatt, különösen amit a magas, ősz hajú emberről mondott, gondolatban végigfutva ismerősein, s egyben növekvő félelemmel, érezte, hogy a lába reszket, szíve gyorsabban ver. Rámeredt a sok lapra, kőr dámára, pikk négyesre, treff ászra, amelyek orra előtt sorakoztak az asztalkán.

— Nagy nap közeledik — s Malwina asszony hangja mélyebbé, zengőbbé vált. — Halált és pusztulást látok. A szájhős felvonultatja seregeit.

— Szóval mégis lesz háború?! — tört ki Gaysse asszonyból a hang, s megragadta a jósnő kezét. — Biztos? Kérem, ellenőrizze még egyszer, nagyon fontos!

Malwina kelletlenül hallotta ezt, és újra kirakta kártyáit:

— Háború lesz. Megint együtt van a pikk bubi a nyolcassal. Hiába minden.

— De hiszen ... — Gaysse asszony már-már arra a beszélgetés-foszlányra hivatkozott, amelyet Kazimierztől hallott előző nap, a Külügyben.

— Háború lesz — ismételte Malwina, erősen Gaysse asszonyra nézve, és köhintett. — Csatákat látok, Varsótól nyugatra, Berlintől keletre! Jaj a szájhősnek! Uralma nemsokára véget ér. Egy aranyfejű férfi belémártja kardját, és hamvai fogják termékennyé tenni a földet, amelyet megtámadott.

Gaysse asszony alig jutott levegőhöz. A háború elkerülhetetlensége teljesen megzavarta. Annál erősebben hatott rá most az ellenméreg: a megjósolt győzelem.

— Hogyan? Egy aranyfejű férfi?

— Ezt mondja a kártya. Tessék. A káró király.

A káró királynak dús, ősz szakálla és arany koronája volt. Nehéz lett volna valami konkrét dologgal összeegyeztetni. S a további faggatások nem jártak eredménnyel.

— A kártyától nem lehet többet követelni, mint amennyit egyszerre elmond — vágta el a kérdezősködést Malwina.

Gaysse asszony megnyugvás nélkül távozott. Csak egy volt kétségtelen: háború lesz. Jobbra-balra pislogva hagyta el a népes épületet, és egyedüli vigasza az volt, hogy senki sem érte tetten, ami igazán nem vált volna dicsőségére neki (már mint a lengyel Tabouis asszonynak). Mit jelent az, hogy „aranyfejű férfi"? Pedig hát ez a legjobb varsói jósnők egyike. Annak idején Nelly szörnyen dicsérte. Dębska asszonynak megjósolta férje halálát. Korybutékat óvta leányuk vőlegényétől. Az ilyen nem beszélhet a levegőbe, nem engedheti, hogy hazugságon érjék, mert előbb-utóbb rajtaveszítene, s az emberek nem járnának többé hozzája ...

A nyugtalanság durva porként libegett a levegőben, s elég volt egyszer-kétszer belélegezni, hogy az ember hányingert érezzen ... A falakon, a bódékon plakátok. Śmigły-Rydz marsall, szegett szélű sapkában, mögötte tankok, ágyúk, repülőgépek tömegei. Gaysse asszony megállt, a tömeg a falhoz ta-

szította. Nem bírt megszabadulni kétségeitől: az elkerülhetetlen háború győzelmes befejezésében mindenáron hinni akart, de mégsem olyan vakon, mint valami társaságbeli liba. Nézte az újságokat, a plakátokat. Két látvány villant meg előtte, amely elmozdította helyéből. Az első: egy tagbaszakadt, kopasz ember jött az újságosbódé felől, szétnyitotta újságját, sima fején olyat villant a nap, hogy belefájdult a szeme. A másik felismerés ugyanannak az újságnak nagy, színes illusztrációja volt: a marsall egy küldöttséget fogad dolgozószobájában. Feje csillog, majdnem úgy, mint azé, aki az újságot tartja.

Ó, érti már, érti! Ő az aranyfejű ember! Gaysse asszony, mintha szárnya nőtt volna, boldogan, hogy mégis meglelte, mégis megfejtette a másik nő gondolatát, hogy nem holmi szélhámos szemfényvesztésének és szeszélyének áldozata, hanem a maga erejéből tárta fel a rejtett értelmet — megmozdult. Futásnak eredt, erőtől duzzadva, s eltökélve, hogy tárt mellel fogadja a közelgő történelmi vihart. Hiszen éles szeme csakhamar látni fogja a sötétben a múlhatatlan hajnal villanását.

A Nowogrodzka utcán, egy szűcs boltja mellett negyven év körüli, nyulánk hölgy ragadta meg a karját:

— Hova, hova, Tomirácska?

Faképnél akarta hagyni, mert nem mindjárt ismerte meg. Burda felesége sötét mogyorószínűre sült le, érett szépsége, kerek macskaarca, szlávos orra, kék szeme, híres, rejtélyes mosolya e lebarnulás révén valami új, nyugtalanító vonzóerőt sugárzott. Gaysse asszony a maga módján, asszonyi módon reagált erre a vonzóerőre: ellenszenvet érzett.

— Várj csak — Scarlett még nem vetette le magáról a nyaralók kényelmes lassúságát —, épp ma érkeztem. Kazimierz őrjöngött. Naponta két távirat. Pedig milyen szép most Juratában, a tenger csodálatos. Mi történik itt?

— Ezt Kazimierznek kellene legjobban tudnia.

— Igazad van! De képzeld csak, amíg ott voltam, gyakrabban beszélgettünk, mint idehaza. Minden este felhívott. Itthon

pedig öt percig ha látom, mindig rohan. Mondd, komoly dolog ez, ezzel a háborúval?

— Komoly — jelentette ki Gaysse asszony zord, sőt fenyegető hangon.

— Mit nem mondasz? Igazán? Semmi remény?

— Semmi.

— Lehetetlen! Honnét tudod? Ott mindenki olyan derűlátó volt...

— Drágám, ha én mondom, elhiheted. De örülj, mert győzni fogunk. — A rejtvény megfejtése miatti öröme győzött a női irigység felett. — Hidd el, olyan kimerült, olyan nyugtalan voltam, annyira belefáradtam mindenbe, de most már tudom, hogy győzünk. Érted? A legmegbízhatóbb forrásból...

Scarlett persze tudni akarta, hogy mi az a forrás. Nem annyira azért, hogy ellenőrizze Tomira asszony szavahihetőségét, mint inkább azért, hogy szilárdabban álljon társadalmi platformján: egy „majdnem-miniszterelnök" feleségének legalább annyira közel kell férkőznie az államtitok forrásaihoz, mint ennek a firkásznőnek. Gaysse asszony azonban egy szót sem árult el. Beszélgetésük kezdett kínossá válni, Gaysse asszony durva tapintatlansággal tetézte:

— Forrásom semmi esetre sem a te Kazimierzed. Pedig felkerestem Firstównával. Gyönyörű nő, nem igaz? — A másik asszony összevonta szemöldökét, nem szólt. — Kazimierz egyáltalán nem volt hajlandó politikáról beszélni, csak művészetről, színházról és más effélékről. És le nem vette róla a szemét...

Már búcsúzott is. Burdáné gyors léptekkel indult, mint valami hatalmas fenevad, amely fogát feni a kiszemelt zsákmányra. Gaysse asszony gonoszul elmosolyodott, és rohant cikket írni.

13

— Genowefa Krawczykowa? — ismételte meg kérdését a szemüveges férfi, és kérdő pillantást vetett a rendőrre. Az vállat vont. A széken ülő sötétruhás férfi megmozdult:

— Ennek a férjével nincs rendben valami...

— Lássuk csak — s a rendőr noteszáért nyúlt. — Sztrájk a Babiński és Gelert vállalatnál, ugye? Mindjárt... Ignacy Krawczyk... Hm...

— Mi van vele? — türelmetlenkedett a szemüveges.

— Semmi különös, csak éppen... beteg, béna ember. A sztrájk óta...

— Kommunista?

— Hát csak úgy... Mint ezek mind.

— A feleségének túl nagy a szája. Egyszer, amikor a lakbérért küldtem, olyanokat talált mondani... Még a forróvizes fazekat is felkapta — jegyezte meg a sötétruhás férfi, és fájdalmasan emelte az égre a szemét. — Hogy munkát nem adnak, csak örökké fizetni, fizetni...

— Ez büntetendő izgatás — állapította meg a rendőr. — Remélem, feljelentette.

— Ugyan kérem! Én vagyok a hibás, hogy ilyen csürhét engedtem a házamba. Ha egyet feljelentenék, a többiek bevernék az ablakaimat...

— Rendben van! — vágta el sopánkodását a szemüveges. — Írjuk csak fel, Genowefa Krawczyk...

A feketeruhás úriember sajnálkozva csettintett, mire a szemüveges szabályszerű politikai oktatásban részesítette:

— Ön mondta, hogy mind ilyenek. Különben is... nem nagy dolog a háztetőn őrködni, a ne adj Isten keletkező tüzet oltani. Az ön tulajdonát fogják védeni, és ön még panaszkodik. Ne féljen, uram, ilyen társasággal nem lehet forradalmat csinálni. Ki a következő?

Krawczykowának sejtelme sem volt, hogy a szemüveges férfi széles látókörének köszönhette házi légoltalmi beosztását. Bizonyára akkor sem búsult volna különösebben, ha törlik a nevét. A szája valóban nagy volt, és nemigen törődött a tilalmakkal. Túl sok gondja volt odahaza...

Ignacy a sztrájk óta, már másfél esztendeje otthon feküdt. A rendőrségen, ahová a sztrájk-őrségről bevitték, másokkal együtt, szörnyen összeverték. Bár semmije sem tört össze, jobb karját és lábát azóta nem bírta megmozdítani. A társadalombiztosító orvosa, akit néhány heti házi kezelés után mégis elhívtak, jobboldali bénulást állapított meg.

— Funkcionális bénulás — tette még hozzá, mintha ebben valami vigasztaló volna.

Arra a kérdésre, hogy elmúlik-e, csak széttárta karját. Talán. Elektroterápiára volna szüksége.

— Az mibe kerül? — faggatta Krawczykowa. Az orvos nem is válaszolt. Csupán ennyivel vigasztalta:

— Előfordul, hogy elmúlik magától...

Másik orvoshoz ment, ezt a gyárban levő elvtársak ajánlották neki. Megkérdezte. A felelet az volt, hogy azok az elektromos kezelések néha használnak ugyan, de ritkán, s egyébként is szörnyű sokba kerülnek.

— És a társadalombiztosító?

Az orvos csak elmosolyodott.

Amíg fiuk, Kazimierz is velük volt, mosással próbált néhány garast összeszedni; Kazimierzt azonban márciusban elvitték katonának, pedig az a néhány złoty, amelyet a kis

kerékpárjavító műhelyben keresett, éppen krumplira kellett volna, s azóta a mosással szerzett pénzből már nem tellett az orvosi kezelés fényűzésére, legfeljebb — Isten bocsássa meg — a puszta megélhetésükre.

Ignacy a szobájában feküdt, a mennyezetet nézte. Amit a szomszédaik hoztak, abból elolvasgatott egy kicsit, de nem sokáig, mert hamar elfáradt. Csupán gondolkodni tudott huzamosabban, és gondolkodással pótolta mindazt, ami nyomorúságos életéből hiányzott. Gondolkodott, és figyelte, amit beszéltek. Gondjaik őt is gyötörték, örömükben ő is osztozott. Drapałowa majdnem minden este felkereste:

— Az uram megint részeg. Jęczmykék gyerekei kanyaróba estek, mind a három. Stasiek Narębskit, aki szintén a sztrájk miatt ült, kiengedték a börtönből, leülte a büntetését. Most majd egy kicsit könnyebb dolgunk lesz, mert ő okos ember. Witeket elbocsátották létszámcsökkentés miatt. A Michalekék lánya elzüllött, a szülei nem vigyáztak rá, örökké a saját veszekedéseikkel vannak elfoglalva... Narębskit megint elvitték, most Berezára...

Hát ilyen volt az életük: tíz bajra egy öröm, és az sem tartós.

Amikor romeltakarító-csoportokat kezdtek szervezni, Ignacy még rosszabbul érezte magát. Nyomorék állapota, amely addig is szörnyű terhet rótt az agyondolgozott Genowefára, most szinte elviselhetetlenné vált. Már nemcsak őt kellett gondoznia, ápolnia, több üggyel-bajjal, mint ha apró gyerekről volna szó, hanem ráadásul a pincékből kezdték elhányni a rothadó szalmát a tavalyi krumpliról, kihordani a széntörmeléket, meg az egyéb szemetet. Óvóhelyeket rendeztek be. De mi lesz vele, Ignacyval? Le fogják cipelni a pincébe? Súlyos kolonc volt Genowefa nyakán, és a súly most mintha megkétszereződött volna.

Az asszonyok be-benéztek hozzá, újságolták, hogy a ház mögött, a szemétdombok körül árkot kell ásni: félig-meddig lövészárkot, félig-meddig óvóhelyet. Jöttek, és magukkal vitték Genowefát. Felesége szinte lopva tűnt el mellőle.

Amikor Drapałowa hírül hozta, hogy Pajęcki úr beadta a rendőrségre a bérlők jegyzékét — állítólag a csoportok összeállítása végett —, Genowefa kiabálni kezdett: esze ágában sincs megvédeni ezt a bérkaszárnyát, égjen csak le a sárga földig! Az asszonyok nem értették, miért kiabál. Negyedórát óbégatott, hogy ezekkel a csoportokkal csak meg akarják szédíteni az embereket, orruknál fogva vezetik őket és így tovább. Hogy taknyos gyerekekkel még lehet ilyent csinálni, de felnőtt férfiakkal, családapákkal vagy éppen anyákkal... Ekkor jutott eszébe: Kazimierz hatéves korában egyszer elcsapta a hasát, az is éppen augusztusban volt, egy hétig koplaltatni kellett. De amikor látta a gyerek, hogy uborkát esznek, ő is megkívánta, és akkor Genowefával mindketten égre-földre bizonygatták, hogy az uborka rossz, keserű...

Genowefa ravaszkodása, amelyen ő könnyen átlátott, elszomorította. Érezte, hogy az asszonynak szüksége van rá, még ilyen bénán is. S amikor Genowefa nem hagyta abba a szitkozódást, kikiabált neki, hogy jöjjön be. Az asszony beszaladt a konyhából, piros arccal, megigazította párnáját, vizeskancsót hozott, meg gyufát és cigarettát.

Este néhány szomszéd gyűlt össze betegágya körül. Az ő üzeméből, a Babiński és Gelert gyárból csak Drapała volt ott, de a többiek is jó szívvel jöttek, tudták, hogy nem bír megmozdulni. Beszélgettek, megtanácskozták a dolgokat.

Legelőször is, hogy tömbparancsnoknak Pajęckit nevezték ki. S hogy Pajęcki nem akarta átadni a saját pincéjét óvóhelynek, pedig nagyobb, szárazabb és biztonságosabb, mint a többi. Hogy valahonnét gázmaszkot kerített magának, de ha mások akarnak szerezni, csak tanácstalanul széttárja karját. És hogy általában, ez a Pajęcki nem is ember, csak háztulajdonos. Raczkiewicz kereskedőről elmondták, hogy cukrot halmoz. Végül, hogy állítólag kémeket fogtak el a főpályaudvar közelében.

— Kár minden szóért, háború lesz. Tizennégyben is a cukorral kezdődött.

Az öreg Rakieć, akit Edisonnak, vagy Feltalálónak nevez-

tek, kivárta, amíg az asszonynép elkarattyolta ostobaságait, s akkor ő kezdett beszélni a politikáról. A lényeg ugyebár az, hogy kapitalista kormányunk van, nem igaz? Másodszor: Hitlerről köztudomású, hogy ugyancsak kapitalista. Kérdés, vajon a munkásosztálynak segítenie kell-e az egyik kapitalistát a másik ellenében, vagy helyesebb-e félreállni és egyszerre fordulni mind a kettő ellen?

Ignacy fájó szívvel hallgatta őket. Edison nem buta ember, sok könyvet olvasott, fiatal korában azonban egy ideig az anarchisták közé keveredett, még kilencszázötben, és azóta egy kerékkel több van a fejében. Mintha amit mond, okos, logikus volna; mialatt beszél, semmiben sem találni kivetni valót. Mihelyt azonban befejezte, rögtön érezni, hogy valami nem stimmel. Mint ezúttal is.

Krawczyk százszor is megbánta, hogy azelőtt olyan keveset foglalkozott a politikával. Hiszen mint varsói lakatos, ő sem felejtette el kilencszázötöt, az akkori sztrájkokat, különféle akciókat. Pedig soha semmiféle párthoz nem tartozott. Mindig azt mondta, hogy a politika a tanult embereknek való, ő anélkül is tudja, mi jó a munkásosztálynak, másra pedig nincs szüksége. Buta beszéd volt, most már látja. Politika nélkül az ember olyan, mintha nem volna feje.

Csak legalább egyvalaki volna itt abból a sztrájkcsoportból! Az az őszhajú, szemüveges, hogy is hívták? Romannak? Vagy az a másik, az a fiatal vasmunkás Dąbrowa Górniczából. Vagy a wedeli Jadzia. Vagy legalább Stasiek Narębski. Mindnyájan eltűntek, Stasiek a börtön és Bereza között egy napig Ochotában volt, éjjel aztán újra elvitték. Az egyetlen politikus, aki még megtalálható, ez a Malinowski, aki a fogyasztási szövetkezetnél működött. Ez nemcsak hogy benne volt a szocdem pártban, hanem mint egy cég sofőrje az egész országot beutazta a könyvelővel, Zaczek elvtárssal, s főnökétől nem csekély bölcsességet tanult, hiszen az meg a varsói körzetvezetőséghez tartozott. Malinowski kereken elítélte Rakieć álláspontját:

— Mit számít az, hogy kapitalisták? Zaczek elvtárs véle-

ménye szerint nekünk most a honfitársainkkal meg kell egyeznünk, az idegenek pedig ne nyúljanak a miénkhez! Másodszor: a fasizmus is kapitalizmus ugyan, de még roszszabb. És nekem is ez a véleményem. Talán nem igaz?

Krawczyk örömmel igazat adott neki. Az asszonynép hallgatott. Drapała dünnyögött valamit, ami helyeslésnek hangzott. A fiatal Malinowski sikerétől felbátorodva még jobban nekidurálta magát:

— Tegnapelőtt gyűlésen voltam. Gawałek elvtárs személyesen szólalt fel a Központi Bizottság részéről. Elmondta, hogy kormányrendszerünk ugyan mondhatni szanálási rendszer, de azért a Lengyel Szocialista Pártnak és a párt Központi Bizottságának vezetésével a munkásosztály a rendszerváltozásért harcol. Elmondta, hogy személyesen járt el a kormány méltóságainál és elébük terjesztette a munkásosztály kívánságait... Igen, ezt a rendszert napról napra, lassan és fokozatosan meg lehet változtatni. Mit tudom én, talán így is van.

Krawczyk a fejét rázta.

— És Golędzinówról is beszélt nekik?

— Hogy ennyire részletekbe ment volna, azt nem állíthatnám. Inkább általánosan, elvi alapon beszélt. Értsük meg, olyan emberek voltak ott, hogy különféle kérdéseket tettek fel neki. Például az antifasisztáknak adandó amnesztiáról, hogy nem ígért-e ilyesmit a kormány. Gawałek elvtárs azonban nem emlékezett erre. — Malinowski felsóhajtott. — Nem olyan egyszerű dolog ez a politika.

„Edison" levette drótkeretes pápaszemét, és végigsimította kurta ősz szakállát.

— Mindez porhintés. Csakis közvetlen akcióval lehet... Hitler vagy a szanálási kormány, egykutya!

— No de kérem! — méltatlankodott Malinowski. — Ebben a kérdésben Gawałek elvtárs félreérthetetlenül megadta a feleletet: segítenünk kell a kormányt, még a szanálási kormányt is. Ezért a kormány hálával fog tartozni nekünk.

— No, azt leshetjük. Micsoda buta emberek vannak ma-

napság! Mindenkinek hisznek. A kapitalisták mikor tartották be ígéreteiket?

Sokáig veszekedtek, az egyik folyton Gawałekre, a másik pedig arra a bizonyos Kropotkinra hivatkozott. Krawczyk csak feküdt, nem szólt. Érzése szerint abban, amit beszéltek, mindenben volt valami igaz, és volt valami hazugság is. De mi volt az az igaz? Az asszonynép nem hallgatott oda, éppen a Michalekék lányáról szedték le a keresztvizet, meg arról vitatkoztak, hogy hol lehet kását kapni. Drapała felváltva helyeselt mind a kettőnek, Krawczyk viszont továbbra is képtelen volt megállapítani, hogy mi az igazság és mi a hazugság az egyikben meg a másikban. Amikor a hosszas és meddő vita után elnémultak, Genowefa újra rákezdte az óvóhely dolgával:

— Mégsem járja, hogy a Pajęcki úr fukarsága miatt emberek pusztuljanak el. Ott, ahol ő lakik, két házzal arrébb, vastraverzek vannak a pince fölött, pedig az a ház egy emelettel még magasabb is. Persze, ő nem ott jelölte ki a pincét óvóhelynek, hanem pont itt. Pedig itt a fal omlatag, a házat nemhogy bomba, de a legelső szélvihar is ledöntheti.

Az asszonyok elmentek a kerületi kapitányságra, de ott sem értek el semmit. A rendőrségen azt mondták, hogy úgy jó, ahogy megállapították. Hát hol itt az igazság?

— Látják, ilyenek a maguk kapitalistái! — nevetett Edison. Vékony hangja volt, mint a kecskemekegés.

— Vagy itt vannak a sáncárkok. Hol akarja ő ezeket ásatni? Itt nálunk, a szemétrakás közelében, hadd szagoljuk azt a bűzt. Persze nála gyönyörű pázsit van, virágok, veteményeskert paradicsommal: úgy látszik, a veteményei kedvesebbek neki a más ember életénél.

Edison megint gúnyosan nevetett. Nem volt kellemes ember, öregkorára savanyú és rigolyás lett. Krawczyk harmincegynéhány esztendeje ismerte már; még kamaszkorában tisztelettel kitért az útjából, mert Edison holmi bádogdobozokból pokolgépeket fabrikált. Persze pokolgépeivel semmit sem tudott kivívni. Az utóbbi években majdnem mindig

padlásszobájában üldögélt, mindenkitől elhagyatva. Csak annyit keresett, amennyit az asszonyok a bádogholmi megforrasztásáért fizettek neki. Krawczykhoz is csak akkor kezdett eljárni, amikor azt bénasága az ágyhoz láncolta: a beteg embernek ugyanis akarva, nem akarva végig kellett hallgatnia hosszú lére eresztett fecsegését. Ha ott aztán még egy másik hasonlóval akadt össze, akár két órán át is elvitáztak. Nemigen lehetett vele zöldágra vergődni.

Malinowski ezúttal nem bírta ki sokáig, és elment. Drapała a sarokban szunyókált, elnyomta az álom az ebéd utáni itókától. Felesége alig tudta felébreszteni s miközben kikísérte, szapulta, mint rendesen. Csak Rakieć maradt a háziakkal. Genowefának, hogy tőle is megszabaduljon — látta, milyen fáradt Ignacy —, eszébe jutott a gyorsfőzője, kiszaladt érte a konyhába, markába nyomta:

— Itt valami lyuk lehet, mert levegő jut bele, vagy valami más baja van...

Amaz végre megértette, és távozott. Hiszen úgysem értik meg egymást.

Krawczyk aznap éjszaka nem tudott elaludni. Már hozzászokott ahhoz, hogy a sötétben virrasszon, hozzászokott a magányos gondolatokhoz, a fekete mennyezethez, a szürke ablakokhoz. Az ilyen éjszakák kétségbeejtő hangulatától csak egyféleképpen tudott szabadulni. Bárkire szabad volt gondolnia, csak saját magára nem. Genowefára, Kazimierzre, Drapałáékra. Vagy akár a politikára, bár ez utóbbi nem okozott megkönnyebbülést, túlságosan bonyolulttá kezdett válni.

Ezúttal azonban mégis éppen ez kötötte le: a politika. A háború egyre inkább közeledik, elkerülhetetlen. Mi is a háború? Visszagondolt arra, ami negyedszázaddal azelőtt történt, az első háborúban. A hadseregbe nem sorozták be, a tulaj elintézte a felmentését. Majd amikor a cári rendőrség elrendelte a kitelepítést, ő elbújt, várt. Bejöttek a németek, éhínség volt, eljárt falura, hogy egyszerű lakatoskészítményeket krumplira és szalonnára cseréljen. A háború elkerülte őt, sikerült kibújnia alóla. Talán jól is mondja Rakieć: ez nem

a munkások ügye, üssék csak agyon egymást a tőkések, mi közöm ehhez nekem, akit a szanálók rendőrsége megnyomorított?

De érezte, hogy ez nem igaz, hogy nagyon is sok köze van hozzá. Eszébe jutott, amit a német fasizmusról az újságokban olvasott. Hogy lehetne elviselni, hogy minálunk is... Igaz, hogy a rendőrség itt is ugyanúgy... Odaát ütik a zsidókat, nálunk is ütik. Egyenruhás-egyensapkás szervezetek itt is vannak. No de, elvégre mégsem ezek az egyenruhások, ezek a rendőrök jelentik Lengyelországot! Azonkívül amit Hitler és a fasizmus...

Tiszta sor, nem is lehet róla vitatkozni! Ha kell, foggalkörömmel Hitler ellen, mindent megtenni, mindent odaadni, csak ne jöhessen ide. Abban azonban, amit Malinowski mond, valami nem stimmel. Ezt a rendőr-kormányt segítse az ember?... Bár most ők is azt kiabálják, hogy Hitler ellen... De hát ez a Pajęcki ezzel az óvóhelyével...

Az ember nem akarja a politikát, és itt van a nyakán. Ostobán dögöljön meg az ágyában, anélkül, hogy bármit is értene? Hát a fia? Katona, valahol Krakkónál. Őrá feni a fogát Hitler, mialatt az apja...

Hirtelen idegesség vett rajta erőt, és cigarettáért nyúlt. Szinte görcsösen szorongatta a dobozt, ötször is végigsercintett rajta a gyufaszállal: ujjai remegtek. Nyelte a füstöt, köhögött, a cigaretta semmiféle megkönnyebbülést nem adott neki, legfeljebb annyit, hogy öt percig, mialatt ezt a megkönnyebbülést várta, nem gondolkodott.

Az álom messze elkerülte, és sehogysem talált megoldást. Megpróbált az óvóhelyre, a sáncárkokra gondolni. A mentőosztagokra. Pajęcki mesterkedéseit régóta ismerte. S ebben a kérdésben valahogy könnyebben sikerült megtalálnia a helyes utat Edison viszolygása és Malinowski mindent elfogadó készsége között. Szinte csodálkozott, miért nem beszélte meg már korábban az asszonyokkal meg Drapałával, hogy mi a teendőjük.

Alighogy Genowefa felébredt, közölte vele töprengésének

nehezen megtalált, bár roppant egyszerű eredményét. Az asszony zsörtölődés nélkül hallgatta végig. Ő szerette az ilyen zajos munkákat. Drapała felesége is korán átszaladt hozzájuk:

— Mindenkit hívnak ásni, állítólag valami miniszterféle is ott lesz.

Krawczyk sokáig várta, hogy a felesége visszaérkezzék. Egy kissé úgy érezte magát, mintha egy csapatot küldött volna a csatába, és nem tudná, mivel fognak visszatérni. Az asszony egy fél cipót meg vizet hagyott neki, meleget semmit, gyorsfőzőjüket Edison még nem javította meg. Többnapos újságját, amelyet Malinowski hozott, már tizedszer olvasta végig. Néhány sor Gdańskról, és több hasáb Kucharskáról, aki lelőtte a fivérét. No meg arról, hogy miniszterek is ásnak.

Déltájban valami kiabálás hallatszott, és odalent zörögtek. Az udvar felől is zajt hallott. A csata tervszerűen alakult. Nagyon érdekelte volna, hogy győztek-e. Néhányszor utána nyúlt utolsó cigarettájának, de mégis várt, akkorra tartogatta, amikor Genowefa visszatér.

Végre megjött az asszony. Drapałowával együtt. Ki voltak hevülve, mintha valóban verekedtek volna. Drapałowa szinte sugárzott, Genowefa mérges volt. Persze mind a ketten egyszerre beszéltek, nehéz volt megérteni őket.

— Azt leshetik, hogy én abban a lyukban...

— Pedig mennyit könyörgött, mennyit magyarázott... mi azonban fütyültünk rája, csak ástunk...

— Megmondtam neki: élni sem hagytok, most még a másvilágra is akartok küldeni? Ebből nem esztek!

— Vagy negyvenünket összetereltek, aztán csapatostul... Az ásó túl kicsi volt...

— Én az ajtónak ugrottam, egy deszkával neki a zárnak... ő meg rohant a rendőrökért...

— Annyi ideje se volt, hogy körülnézzen, mi máris felszedtük a pázsitot! Neki az ásóval...

— Odarohant egy őrmester, hogy: oszolj...

— A deszkák elő voltak készítve, hát rögtön átvihettük...

— Minket nem érdekelt, mi folytattuk. Odarohant hozzánk. Mars, el innen, kiabálta...

— Végül is sikerült. Olyan az árok, amilyennek lennie kell. A füvet a tetejére hánytuk, talán gyökeret ver...

— Pedig nem engedett, a fene egye meg, de akiket ő hozott, csak kiabáltak, aztán elmentek...

Mindent egybevetve: a csata eldöntetlen maradt. Pajęcki kertjében árkot ástak ugyan, de a pincét sikerült megvédenie a háziúrnak. Így hát józan ésszel nem volt minek örülni. Krawczykra azonban ez a félsiker is orvosságként hatott. Tehát elértek valamit, igaz, hogy keveset, de mégis Pajęcki meg a rendőrség ellenére. Jókedvét leginkább Genowefa okozta. Az asszony ugyanis, mintha egész életében idegen pincéket ostromolt volna, képtelen volt megnyugodni, folyton régi sérelmeit emlegette: nem fogja tűrni, hogy Pajęcki továbbra is kizsákmányolja őket...

Amikor estefelé megint vendégek állítottak be hozzájuk, Krawczyk a párnájára támaszkodva ült, még a békés időkben növesztett bajuszát kefélte, és kis karikába sodorta. Kezét nyújtotta a vendégek felé, és mosolygott. Rakieć hozta a megjavított gyorsfőzőt, Malinowski pedig a friss újságot. Még néhány asszony jött. Drapała iszogatott, de nem sokat. Rögtön Pajęckire és az aznapi kalandra terelődött a szó.

Edison végighallgatta az asszonyokat, aztán rögtön levonta a következtetést:

— Ugye, hogy igazam volt. Kiabálni kell velük, és ököllel...

Malinowski is a maga igazát látta bebizonyítva:

— Árkot ásni, óvóhelyeket berendezni, úgy, ahogy mondtam...

Megint veszekedni kezdtek, a legújabb tapasztalatot mint egy új fegyvert ragadták ki egymás kezéből, hogy azzal kólintsa fejbe egyik a másikat, Krawczyk pedig csak feküdt, és hallgatta őket, párnája lecsúszott, egyre laposabb lett, összepödört bajusz-szálai pedig megint széthullottak. Megint erőt

vett rajta a tehetetlenség, mint tegnap. Pedig mennyire felkészült erre a beszélgetésre, milyen türelmetlenül várta, bizonyosra vette, hogy most mindkét félnél megtalálja azt a bökkenőt, amelyet már előző nap megsejtett. Ehelyett azonban megint csak apró, pillanatnyi igazságok zsibongtak a fejében. Ásni? Igen. Óvóhelyet berendezni? Igen. Csak aztán valóban az legyen. Ha pedig Pajęcki ki akar alóla bújni, akkor erőszakkal kell kényszeríteni. Mint a sztrájknál: — ha mindnyájan összefognak, akkor nem bírnak velük amazok. Szinte magától értetődik, senkinek sincs szava ellene — de milyen apró az ilyen igazság! Túlságosan hozzánőtt ehhez az egy házhoz. S ezekkel a nagyszájúakkal ugyan nem boldogul, várni kell, amíg befejezik.

Végre elhallgattak, megint csak anélkül, hogy megegyeztek volna. Az asszonynépnek megint megeredt a nyelve. Most Raczkiewiczet szidták, a spekulánst. Ő is meg Pajęcki is fekete öltözékben várta azt a miniszterférét, úgy vonultak fel, mintha kihallgatásra mennének.

— Ebben a hőségben! — vihogott Drapałáné. — Olyan volt a kobakjuk, mint a cékla. A cipőjük ragyogott. Én pedig, mintha véletlenül tettem volna, odaszórtam a homokot. Úgy elugrottak, mintha égő parázsra léptek volna!

— No és milyen volt az a miniszterféle? — kérdezte Krawczyk.

Drapałáné Genowefára pillantott, emez pedig még dühösebben legyintett.

— Ómiatta nem sikerült a tervünk a pincével! Motorosrendőrök jöttek, hogy vigyázzanak rá!

— De te nem gyulladtál be tőle! — jegyezte meg Drapałowa, és a férfiakhoz fordult: — Alig hagytuk el a pincét, épp akkor érkeztek. Nagy tisztelgés folyt, a mi Genowefánk azonban egyenesen nekitámadt. Mi az, kérdezi, mi itt árkot ásunk, óvóhelyeket rendezünk be, erre rendőrséget hoznak a nyakunkra? Alaposan beolvasott neki!

— Ismerem én ezt a madarat — mondta Genowefa unottan legyintve. — Akár a cigány a hegedűjével, ez is ott lábatlan-

kodik minden lakodalomban. Ma egy hete is itt járt, neki adták át azt a puskát...

— No és mit felelt?

Genowefának nem lehetett ínyére az a felelet, mert nem sietett elmondani. Drapałowa próbálta helyette:

— Juj, de szigorú volt! Ordítozott! Hogy ezek a dolgok országos ügyek, mi pedig csak, azt mondja, a saját érdekünket nézzük... Genowefa azonban megint rákezdte, hogy csalás az egész...

— No de Genowefa asszony! — kiáltotta Malinowski, és csodálkozva csóválta a fejét. — Egy miniszternek ilyet mondani? Hogy csalás!

— Ugyan, mit tehet még velem? Amit lehetett, azt úgyis megtették! És ha egyszer világos, hogy csalás! Kiabálnak, hogy óvóhely kell, és ha nekilát az ember, akkor kiderül, hogy itt nem szabad, meg ott nem szabad!

— Akkor az megint rákezdte, hogy államérdek... — folytatta hevesen Drapałowa — és hogy ezért mindenkinek áldozatot kell hozni...

Genowefa kipirult arccal ült, nézte az ablakot. Krawczyk megfogta a kezét.

— Ne mérgelődj. Mindig így csinálják. Ha kiderül valami huncutságuk, rögtön azt kiabálják, hogy államérdek! És hogy mindenki áldozzon az ügynek.

14

Burdának alapos oka volt rá, hogy ilyen elutasítóan fogadja Krawczykné panaszait. Ama bizonyos hétfő óta tíz nap telt el, Burda életében azonban két teljes korszak, s mindkettő más-más módon kísérteties.

Az első néhány napot valami tompultság jellemezte. Mozgott, evett, beszélt, intézte napi ügyeit, de hiányzott belőle még a legközelebbi jövendő perspektívája is, hiányzott az, ami a puszta létezést emberivé teszi. Azt az elképzelését, amelyből az elmúlt súlyos fél esztendő során bizakodást merített, egyetlenegy telefonbeszélgetés pozdorjává zúzta.

Vereségébe rögtön beletörődött. Vagyis elfogadta, hogy visszavonhatatlan. Beckék számításai túlságosan nyakatekertek voltak, a hiba, amelyet még valahol a legelején vétettek, megdöntötte az egész felépített kombinációt, és ez szükségképpen, igen, szükségképpen romjai alá temette mindazokat, akik felállították. Burda szembenézett a tényekkel, s felismerte könyörtelen logikájukat. A Friedeberggel folytatott beszélgetés óta már semmilyen csodában sem reménykedett. Lélekben felkészült saját temetésére, s az egyetlen dolog, ami még némi életet lehelt belé, az a gondja volt, hogy ez a temetés a lehetőséghez képest mutatós és előnyös legyen. Mint valaha az ősszlávok, vagy a hinduk, vagy más népek, akik hisznek a lélekvándorlásban, illetve a síron túli lét többé-

kevésbé földi jelenségeiben, most ő is azzal volt elfoglalva, hogy majd állítsák oda jobbja mellé a méhserrel teli kancsót, a jávorszarvas lapockacsontját, kedvenc íját, lándzsáját, zilált hajú, hűséges feleségét és fehércsüdű paripáját.

Be gyorsan megértette mindezt! Azonnal, negyedórával a telefonbeszélgetés után. Helyesebben szólva nem is annyira értette, mint inkább érezte. Mintha lelkében lett volna valami okos kis szerkezet, amely egy adott pillanatban önműködően kikapcsol valamit, és nem engedi, hogy olyan dolgokkal bibelődjék, amelyek nem a távoli, túlvilági útjához tartoznak.

Mindez azonban nem ellensúlyozhatta azt a Vestri-féle baklövést. Micsoda balszerencse, hogy ez az ember pont hétfőn jött! Kedden már nem jöhetett volna. Miért is hagyta, hogy elragadja az államtitkári gőg, miért nem várt, miért nem gondolkodott?

Titokban arra számított, hogy Vestri, ígéretéhez híven, maga fog jelentkezni. Nem jelentkezett. Világos, hogy miért nem. Ez az ember a béke minimális eshetőségét játszotta meg: potom áron összevásárolt mindent, amit lehetett, arra számítva, hogy hátha mégis . . . De ezek után mire számíthatott? Most már fél százalék is túl sok volna. Vestri nem fog eljönni, minden hiába.

Bármily hihetetlen, e különös néhány nap alatt ez volt a legkínzóbb fájdalma. Később azonban némileg megnyugodott. Nézte az embereket, amint a mindennapos taposómalomban nyüglődnek. Az osztályfőnökök a hajukat tépték, hogy nem tudnak megbirkózni a háború esetén kiadandó körlevelekkel. A csoportvezetők reszkettek, mint a nyárfalevél: hogy helyesen hajtották-e végre az utasítást ennek a polgármesternek, amannak a vajdasági főnöknek ügyében. Hajaj, még a miniszterek is tudtak komolyan törődni saját tárcájuk nehézségeivel. A sima modorú miniszterelnök éjszakákon át nem aludt: elintézték-e vajon a dróthálók ügyét, eltávolították-e azokat a bizonyos kőfalakat, lesz-e elég vészkijárat gáztámadás esetén?

De ő, Burda, nyugodt volt, mindjárt kezdettől, keddtől

fogva. Mintha álmában egy kis gépezet helyette osztályozta volna az ügyeket, félredobva azt, ami tegnap még fontos volt, s előhúzva azt, ami most a legfontosabb. Megismerte azokat az érzéseket, amelyek a lét és nemlét közti szakaszt, vagy inkább a múlandó világ és a túlvilág határát jellemzik.

Vajon hányan vannak Lengyelországban, akik olyan tisztán látják a közeljövőt, mint ő? Beck bizonyára. Hát Rydz? Talán. Sławoj biztosan nem. Íme a természetes kiválasztódás: most már az ostobákat nem takarja semmi frázis, talpnyalás, rugalmasság. No és Rąbicz? Az rendszerint csak két órát alszik naponta. Korlátolt, persze, hogy korlátolt ember.

Különös érzés. Minden elpusztulhat: emberek, városok, államok, de egy olyan anyagtalan jelenség, mint a gyűlölet, túléli mindezt, megmarad, mint egy átszűrt vírus, melyet sem tűz, sem fagy nem tesz tönkre. A nagy és elháríthatatlan katasztrófában Burda személyes elégtételt tudott találni. Hogy ő látja, és Rąbicz nem. Sőt — éppen a katasztrófa leplezi le majd Rąbiczot. Megmutatja, mit ér ez a Prądzyński. Pedig ugyanabban a sajkában ülnek mind a ketten, s az ár az egyre közeledő, borzasztó zuhatag felé sodorja őket. S Burda mégis fel tudott fedezni önmagában valami icipici örömöt: együtt fogunk elpusztulni, ő azonban megszégyenül, míg én mindvégig nyugodt és méltóságteljes maradok. Lehetséges-e ilyen öröm? Igen, lehetséges, ha az ember hisz a lélekvándorlásban vagy valamiféle ősszláv, esetleg hellén túlvilágban, ahol tovább létezhet, bár halovány, irreális alakban, árnyékként, amely mindenre emlékezik, de már nem tehet semmit. Ebbe a túlvilágba nem sokan jutnak el, Burda azonban el fog jutni. A többiek — mit érdeklik azok őt?

Néhány napig eltartott ez a lelkiállapot, amelyben ebből a földöntúli perspektívából nézte az embereket és a dolgokat, előkészítve tulajdon temetését. Paripáját készenlétben tartotta istállójában, de a feleségével még egy kis baja volt, az asszony nem engedelmeskedett rögtön hívásának, hazautazását napról napra halogatta azzal az ürüggyel, hogy sok gond van a porcelánnal és a csecsebecsékkel. Valójában bizonyára

megint valami bronzpofájú Adonisszal hetyegett. A demizsonnal meg a lapockával kudarcot vallott, és ez bosszantotta. Csak Rąbicz szégyenben maradása vidította fel egy kissé. Már amennyire egy árnyék vidulni tud. Eh, ebben is volt némi szomorú, szürke öröm.

Ám ezt a lemondó hangulatot mégsem bírta sokáig. Egyszer estefelé, az államfői palotából távozva végignézett Varsón. Pasztellszínű, valósággal párizsias alkonyat volt. A gyárak füstje elmosta a pragai városrész körvonalait, a Visztula azonban, bár vonalát meg-megtörte egy-egy marienszta épület csúnya tömbje, nagyvárosias látványt nyújtott. A palota előtti tágas tér, a Krakowskie Przedmieście első épületei, a furcsa-nagyképű Zsigmond-szobor, amint zsonglőrként különböző tárgyakat kap el, jobbfelől a székesegyház, melyet erőszakkal a sikátorba szorítottak. A Kierbedź-hídon zötyögtek a szekerek, ez azonban nem gátolta Burdát abban, hogy ebben a látványban valami elgondolkoztatót, valami mélabút fedezzen fel, olyasvalamit, ami összhangban áll pillanatnyi lelkiállapotával. Ezt a napszállta előtti, háború előtti Varsót olyannak látta, mint saját magát, ez is mintha csak árnyéka lenne önmagának.

Egy percig szomorúan, ugyanakkor derűsen nézte. Nem sajnálta, hogy nem sikerült úrrá lenni végzetén, hogy nem maradt meg mindvégig olvan márványtalapzaton, mint ez itt, az oszlopon álló Zsigmond. Hirtelen elfogta a nagylelkűség, megbocsátott ennek a városnak, amiért nem olyan, mint Berlin, London vagy New York. Talán még valami kis részvét is vegyült ebbe az érzésbe: szegény kis Varsó, most megfizet minden gyengeségéért, csökönyösségéért, rugdalózásáért, zabolátlanságáért.

Még egy percig bámulta, aztán elindult gépkocsijához. És ekkor, ebben a pillanatban ment végbe benne az az elkeseredett lelki változás. Egy lépést tett csak, s a gépezet, mely eddig tisztelte az ő miniszteriális elmélyülését, s várt, hogy beindítsa, hirtelen magától megindult, kisiklott kezéből, recsegni-ropogni kezdett. Az őrség tisztelgett fegyverével, egy

inas a gépkocsi ajtajához futott, de a sofőr megelőzte, és mellét kidüllesztve feszesen állt mellette, a járdán megtorpantak a bámész járókelők. Az autó zajtalanul gördült tova. A kereszteződésnél a közlekedési rendőr hirtelen félfordulatot tett, felemelte fehérmanzsettás karját, s mintha az ösvényre hajló gallyakat hárítaná félre, úgy tartóztatta fel a Praga felől özönlő áradatot, hogy szabad utat biztosítson a kormány autójának.

Ez a futó jelenet áramütésként érte Burdát. Mintha szörnyű görcs hasított volna izmaiba, egész belsejébe, a szívébe. Mint hirtelen felvillanó villámfénynél, olyan gyorsan ismerte fel, mennyire fontos számára, hogy ilyen szabad út nyíljon földi életében. Hogy alapjában véve minden egyéb milyen semmiség ehhez képest. A becsvágy, a büszkeség, a személyes, a társadalmi, a nemzeti becsület. A másvilág, amelynek szürke ködében próbált már-már vígasztalást lelni, ismét elborzasztotta síri dermedtségével. Megérkezett a minisztérium elé, felment a lépcsőn, legyintéssel fogadta az üdvözléseket, a bokacsapkodásokat, főhajtásokat, és megremegett: vajon még hány napig lesz részem e gépezet olajozott engedelmességében?

Este pedig, odahaza sehogy sem találta helyét. A bárszekrényhez sietett, gyorsan felhörpintett egy pohár pálinkát. Ez sem használt. Kisietett az utcára, elindult, egyedül, mindegy volt, hogy hova. Elsötétített város, sűrű éjszaka. Nem nézte, nem is tudta, merre jár, talpa alatt alig érezte a járda simaságát.

Hirtelen nekiment valakinek.

Durva posztó, fémgomb érintését érezte, s amaz nyomban ráripakodott:

— Vak vagy, hé? Hogy a fene egyen meg! — Hallatszott, hogy a hang parancsoláshoz szokott. — Leszoptad magad? Gyerünk, lehelj rám!

— Nyugalom! — szólalt meg Burda, nem értve meg, hogy az éjszakában minden külső méltósága lefoszlott róla. — Mit kiabál?

— Micsoda? No várj csak... Pofa be, és gyerünk!

— De ember!... — kezdte Burda már engedékenyebben,

— Micsoda? Ember? Én szolgálatban vagyok! Na, indulás, annyira meghökkentette a másik hevessége.
mert különben...

Burda ösztönösen kirántotta karját a rendőr erős szorításából, s egyet lépett hátrafelé.

— Szóval nem engedelmeskedel a hatóságnak? No, majd a kapitányságon ellátják a bajodat! — s a rendőr ismét megragadta, már erősebben. Most nyugodtabb volt, hiszen a delikvens szökni próbált, tehát megvolt rá az ok, hogy jegyzőkönyvet vegyen fel. Burdát annyira elöntötte a düh, hogy csak néhány lépés után tudott erőt venni magán, és kipréselte szájából a szót, melyet varázserejűnek gondolt: ez és ez vagyok. Szeszes lehelete azonban kétkedővé tette a rendőrt:

— Mindegyik ezt mondja, ha leszopta magát.

S Burdának még további megjegyzéseket kellett tennie arra vonatkozóan, hogy mit fog tenni a vakmerővel a kapitányságon, amaz csak ekkor kezdett engedni, a sötétségre és a nyugtalan időkre hárítva tévedését. Végre kegyesen megbocsátott:

— Máskor ne tessék ellenkezni. A rendőrség nem szereti az ilyesmit. — Burda államtitkári rangjáról nem beszélt: nem ellenőrizte, de nem is vitatta. Gyorsan befordult a sarkon, és elnyelte a sötétség.

Burdának elment a kedve a további sétától. „Máskor ne tessék ellenkezni — a rendőrség nem szereti az ilyesmit." Bizony fontos, hogy az ember efféléket is tudjon! Mennyi gyakorlati következtetést lehet és kell levonnia ebből! Valósággal ostorozta magát ezzel a gúnnyal, s így sikerült arra az elhatározásra jutnia, amely már a belsejében erjedt.

Tehát ezért volt, hogy néhány nap óta nem találta a helyét. Mintha ez a durva rendőr ébresztette volna fel benne azt a felismerést, hogy fásultsága értelmetlen, s mintha ez ösztönözte volna kifáradt agyát, hogy újra ellenőrizze minden számítását, összeadjon, kivonjon, mérlegelje a nyereséget és

veszteséget. Ismét otthon volt, a házában, amely Scarlett nélkül olyan üresnek tűnt. Az empire bútorokkal berendezett kis szalon és súlyos tölgyfa-dolgozószobája közt bolyongva összegezte a tartozás és követel rovatait. Arra a következtetésre jutott, hogy néhány nappal ezelőtt maflán, taknyos kölyök módjára számolt s akárcsak Vestri esetében, éppúgy a nagy Beck-féle kombináción is kár volt ily fölényesen túltennie magát. Látva, hogy a nagy nyereség lehetetlen, egyetlen lehetőségként tudomásul vette a nagy veszteséget, nem számolva azzal, hogy áthidaló megoldások is lehetségesek.

Pedig voltak ilyenek, léteztek. Minden becsvágy, vidékies elkapatottság nélkül kell mérlegre tenni Hitler kívánságainak összes következményeit. Persze ez kétségtelenül katasztrófát jelent. De kisebb, kisebb, kisebb, kisebb, a fene egye meg! — Kisebb! — kiáltotta önmagának, hogy elhallgattassa összekuszálódott gondolatainak vagy lelkiismeretének isten tudja miféle ellenkezését. Eh, miért is mulasztotta el ezt a néhány napot? A telefonhoz rohant, hátha elcsípheti Becket, önmagát átkozta, hogy hétfő óta egyszer sem volt fontosabb megbeszélésük. Szerencséje volt, Becket otthon találta. Amaz meglehetősen hidegen fogadta Burda hebegését. De hiszen egyebet sem teszünk, mint valamilyen értelmes megoldást keresünk, amely mindkét fél számára elfogadható . . .

— De hátha egyszerűen elfogadnák azt, hogy . . . Vigye el az ördög! . . . Ilyen végső esetben . . . egyszerűen megegyezhetnénk! — Burdának a kétségbeesés mintha gombócot tett volna a torkába, s csak nagy nehezen tudta volna lenyelni.

— Kedves barátom, a külpolitikát egyelőre még én irányítom. Engedd meg, de javaslataidat nem fogadom el. A jelen pillanatban legfontosabb a nyugalom . . .

Ez a kudarc nem bénította meg huzamosan Burdát. Most már feszültebben gondolkodott, feltüzelte saját képzelőerejét, s valósággal prófétai látomásra kényszerítette. Katasztrófa. Rendben van, de milyen konkrét formában fog jelentkezni? Óriási a felbolydulás, ezt már akkor megmondta Friedebergnek. Talán már a hadseregre sem számíthatnak. Úgy van, ez

nem kétséges. A rendőrségre viszont igen, azt kézben tartják. És micsoda rendőrség! Ez hozzászokott, hogy szorosan fogja a gyeplőt, ma személyesen is tapasztalta. Rendben van. Tegyük fel, hogy sikerül. De mi lesz azután?

Nem volt könnyű. Túl sok volt az ismeretlen, kedvezőtlen tényező. Hiszen közel állt Beckhez, már csak azért is, hogy Rąbicznak borsot törhessen az orra alá; ők ketten apró tűszúrásokkal bosszantották a hadsereget, valahányszor Rydznek túlságosan fejébe szállt a dicsőség. És ezt most Beck ilyen nyers rendreutasítással hálálja meg neki? Miért? Nem értette. Csak annyit tudott, hogy egy ekkora fordulatot, egy ilyen valóságos államcsínyt nem lehetne a Beck-csoport és a Rydz-csoport közti viszály vonalán végrehajtani. Valami újat kellene latbavetni, annál is inkább, mert ezt a hadsereg ellenére nem lehet megcsinálni. Ha legalább semlegesíteni lehetne a hadsereget...

Beck miért nem akarja? Megőrült? Vagy pedig — akárcsak ő maga néhány nappal előbb — ő sem látja a nagy katasztrófa valamennyi következményét? Tán ő nem állt meg elmerengve a palota előtt a varsói alkonyatban, talán nem hallotta az államgépezet fülzsongító zúgását, nem részesült kioktatásban egy rendőr részéről, olyan kioktatásban, amely elegendő volt egész hátralevő életére, sőt a másvilágra is.

Miután gyakorlati megoldást képtelen volt találni, átadta magát a képzelgésnek. Hogyan történne? Külsőleg miképp festene? Tegyük fel, hogy a hadsereget semlegesítettük. A rendőrség megszállja a kormányépületet, az utcakereszteződéseket, a hidakat, a telefonközpontokat, a pályaudvarokat. Gyülekezési tilalom. A munkásnegyedekben páncélautók cirkálnak. Az elnök kiáltványa. Igen, Mościckinak maradnia kell. A változás...

Felpattant a pamlagról, szeme úgy kitágult, mintha atropint nyelt volna. „Egyelőre még..." — így mondta Beck. Világos. Világos. Ezek szerint érthető, miért volt ilyen elutasító. Ő ezt a lehetőséget már korábban, Burda előtt mérlegelte. Kormányválság, változás. Néhány jelentéktelenebb személy

megmaradna. A gazdát azonban ki kellene billenteni. No és mindenekelőtt Becket. Túl régen ül már a helyén. Túlságosan lekötelezte magát egy irányban. Ravasz róka. Bizonyára ezért volt májusban olyan kelletlen, holott az egész ország újjongva fogadta beszédét.

Akkoriban, májusban, amikor állásfoglalásra kényszerítették, s ő elvetette Hitler követeléseit, hogy időt nyerjen saját tervének megérlelésére — akkor, igen akkor égette fel Beck a hidakat maga mögött. Akkor már csak két út volt nyitva előtte: nyerni vagy veszíteni. Teljes győzelem, vagy teljes kudarc. Hogy valami kisebbfajta Mussolinivá nője ki magát, vagy a hellén másvilágra kerüljön.

Ezért nem akarja most Beck a harmadik megoldást. Azt, amelyik kudarc ugyan, de nem teljes. Látja, hogy ég a ház, s mégsem akarja kimenteni a bútorokat, nyilván azért, mert ő maga már nem fogja hasznukat látni. Micsoda aljas önzés!

Gondolkozzunk, képzelődjünk csak tovább. Kormányváltozás. Megmaradnának azok, akik... hm... akik nem túl egyértelműen nyilatkoztak. Persze, akik legfelül voltak, azoknak egytől egyig nyilatkozniuk kellett, függetlenül saját szándékuktól, saját nézeteiktől. Beck vonta be őket a játékba, és ostobábbak voltak, semhogy mindent megfejtettek volna. Új embereknek kellene a felszínre kerülniük.

A tükörhöz lépett, farkasszemet nézett önmagával. Talán... talán a leendő miniszterelnöknek sasorra, előreugró álla, éles, szürke szeme, mutatós, enyhén ősz haja lesz. Talán. Vagy inkább nem. Eleinte egy ilyen kormányban szörnyű nehézségekkel kellene megküzdenie. A miniszterelnököt árulónak nevezné a buták népe. Egyébként nem tudhatni, hogy egyáltalán sikerül-e. Az első időben talán jobb lenne egy mutatós hülyét az élre tolni. Talán Sławojt? Kár, hogy az utóbbi fél esztendőben annyira lejáratta magát. Esetleg Kozłowskit? Persze, hogy őt, Leont! Hitlert sohasem szidta, az utóbbi időben félreállították, butuska, könnyen irányítható. Ő magára vállalná az első átöblítés feladatát. Elfogadná, hiszen nem tudja elfelejteni a hatalom ízét. Azután, egy év

múlva... átalakítanák a kormányt. S ez a szürke szempár talán a külügyek élére kerülhetne?

Nem, ez is butaság volna. A külügy! Másodrendű segédhivatal lesz belőle. A Beck-féle nagyvonalú kombinációknak vége. A hamisjátékos, aki két bubival a kezében mert blöffölni! A belügynél maradni? Fenét. Hány vajdaság marad meg? A tengerpartról, Sziléziáról beszélni is kár. Poznań ügyében is alkudozni fognak, legrosszabb esetben Września talán megmentheti... Nem, inkább a pénzügyet, iparügyet, valami másodrendű reszortot... Kivárni... A belügyre jó lesz Kostek. Neki már a puszta neve felér néhány rendőrosztaggal. Burda készen áll — háború esetén ő a polgári felügyelő, ami körülbelül azt jelenti, mintha belügyminiszter volna akkor, ha ez a kombináció üt be. Most pedig munkára fel! Egy pillanatot sem szabad veszíteni.

Egy hétig nyüzsgött, rohant ide-oda. Micsoda pokoli munka volt! Bámulta Becket, aki egyszerre négy játszmában vett részt, s közben mindegyik partnerét más útra vezette. Angliát berántotta, közvéleményét felajzotta, a németeket fenyegette, de az egyezkedés útjait sem vágta el, Oroszországot tartaléknak tekintette, Becknek azonban fél évnyi ideje volt, s mindössze négy játszmája. Vajon mennyi ideje van még neki, Burdának? S a játszmák is mások, sokkal nehezebbek, és legalább fél tucat. Sokkal nehezebb játszmák, hiszen nem országokkal kell mérkőznie, hanem olyan személyekkel, akik úgy ismerik egymást, mint a rossz pénzt, és megtanulták, hogy mindenben cselt szimatoljanak.

Az államfői palotában Bobkowski révén kell elejtenie egyet-mást. A Külügyben Szembeknél[32] könnyed célzást tesz majd arra, hogy megszabadulhat az örökös „helyettesi" címtől. Ez alkalommal elintézi Janek helyét is valamelyik délamerikai követségen. A hadseregnél Kasprzyckival lehetne valamit kezdeni. Leon a legkönnyebb eset, de sok haszon nem lesz belőle: mit számít az ember mellett egy archeológus?

A legfontosabb volt Szembek. Hiszen Beck háta mögött kell kapcsolatot találnia a németekkel. Egy kis időt kikunye-

rálni az akció előkészítéséhez. Szembeknél nehéz lesz elérni, hogy nyílt kártyákkal játsszanak. Szerencsére Ribbentrop utazása óta Beck is minden erejét arra fordítja, hogy időt nyerjen. Időt a megbeszélésekre, tárgyalásokra, alkudozásokra. Ha nyomást gyakorol Szembekre, ha tudatát meggyúrja tulajdon gyengeségének rémképével, akkor elérheti, hogy megváltoztassák a hangnemet: most már nem tárgyalásokra, alkudozásokra kérünk időt a németektől, hanem azért, hogy az országot előkészíthessük követeléseik elfogadására.

Valóban szörnyen nehezen ment. Beszélnie kellett egy sereg belföldi személyiséggel és külföldivel is. A belföldiek azonban bármikor elrohanhattak Beckhez. Óvatlan telefonbeszélgetése fel kellett hogy nyissa annak szemét, hogy lám akadt valaki a kormányfalkában, aki fogát feni Beck hagyatékára. Ha pedig idegennel beszélt, az az angolokhoz futhatott a hírrel. Ki tudhatja, hogy ki kinek az ügynöke? Tudni csak azt lehet, hogy ebben a diplomáciai mocsárban valamennyien bélyeggyűjtők módjára cserélgetik egymás közt a híreket, a szenzációkat. Végre annyit sikerült elérnie, hogy az olasszal majdnem őszinte beszélgetést folytathatott. Haladékot! Ettől függ Európa jövője. Az olasznak megvillant a szeme, fészkelődni kezdett székében. Burda tudta, hogy ez a makarónizabáló már alig várja, hogy vendége távozzék s ő a telefonhoz rohanva közölhesse az angollal, a franciával, az argentinnel, a japánnal, a belgával, a norvéggal, akár Luxemburg vagy Monaco képviselőjével, s eldicsekedjék az elsőrendű szenzációval: a lengyelek hajlandók elfogadni a német követeléseket! Burda undorral küzdve, s alig türtőztetve magát, hogy ne vágjon bele olajbarna, duzzadt pofájába, elébe tárta az egyetlen dolgot, ami még feltartóztathatta az összeomlást. Íme Mussolini történelmi szerepe! S hogy ő maga is, ez a pomádéshajú fickó, ő is be fog vonulni a történelembe: mert ő viszi a hírt, amely eldönti Európa sorsát. Könyörgött neki: haladék és diszkréció! Kérve kérte a diszkrécióra, csak rövid, egyhavi, kétheti titoktartásra. Az olasz ráállott, bár vonakodva. Minél előbb akart bejutni a történelembe.

S az idő sürgette, könyörtelenül, feltartóztathatatlanul. Miként tíz nappal ezelőtt tehetetlenül vette tudomásul a katasztrófa elkerülhetetlen voltát, most semmi pénzért sem akart hallani azokról a hírekről, amelyek ugyanannak a katasztrófának közeledését jelezték. Az általános mozgósítás kihirdetését nem tudta megakadályozni — Beck is, Rydz is fölvonult ellene, ugyanúgy, mint ő egy héttel azelőtt őellenük, egészen elvesztették a fejüket, elkerülhetetlennek tartották tulajdon bukásukat, s kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy mi lesz az ilyen Burdákkal.

Ő azonban nem várt ölbe tett kézzel. Szerdán újra Szembeknél próbálkozott. Kierőszakolta, hogy még egyszer kíséreljék meg a tárgyalásokat. Jobban bevonta a játékba Szembeket, s úgy látszott, hogy megéri. Este az elnöki palotában készítette elő a talajt. Bobkowski szívélyes, de értelmetlen volt. Karját széttárta, nem látott lehetőséget arra, hogy Rydzzel elfogadtassák a dolgot. Burda egész éjszaka a hadsereg nagyjai közt sürgött-forgott. Hol ilyen, hol olyan eredményt ért el. Végighallgatták, helyeseltek neki. De féltek Rąbicztól, mert tudták, hogy minden tervet, ami Burdától ered, eleve elutasítóan fogad.

Már reggel volt, amikor hazaért. Otthon az egész ház tótágast állt — Scarlett végre megérkezett, s most hajszolta a szakácsnét meg a szobalányt, a sofőrrel cipeltette a ládákat, úgynevezett rendet csinált. Kalapácsütések zuhogtak, deszkák recsegtek, szalma zizegett, megpendültek a papírból kicsomagolt drezdai tányérok, cseh kristályok, japán porcelán csészék. Scarlett látta, milyen sápadt a férje az átvirrasztott éjszakától, s amúgy is zivataros hangulata még jobban elborult, hogy mindjárt le is csapjon a villám:

— Hol jártál?

A férj ellentámadással próbálkozott:

— Miért késlekedtél te egy hétig?

Az asszony csak most tört ki igazán:

— És kinek jutott eszébe, hogy magammal hozzam ezt a sok limlomot? Persze neked könnyű, nyugodtan ülsz itthon, min-

denre nekem kell gondolnom, porcelánt csomagolni, csomagokat feladni... megint híztam a gondoktól...

Ragyogó színben volt, barnára sült, széles macskaarcában csak úgy villogott kék szeme. A férj nézte ezt a pompás teremtést, de nem tudta értékelni, s a legegyszerűbb gesztushoz sem volt ereje, amivel megnyugtathatta volna feleségét — egy csókhoz, egy cirógatáshoz, egy jó szóhoz. Túlságosan kimerült. Az asszony még akkor is zsörtölődött, amikor férjét öt perccel utóbb megint a miniszterelnökségre hivatták. Scarlett gúnyos megjegyzései utánaszálltak.

Nem sejtette, mi vár rá. De felkészült a legrosszabbra. S meg is kapta. A németek a vasúti forgalom megszakítása után a telefonösszeköttetést is beszüntették. Merényletek és provokációk újabb sorozata. Łódźban egy németnél néhány kiló dinamitot és nitroglicerint találtak. — Nyugalom, nyugalom! — kérlelte Sławojt. — Mindenáron! Kerüljünk minden erőszakot! Tartsuk féken a tömegindulatot! Csak semmiféle megtorlást, semmi önbíráskodást! Még semmi sincs elveszve.

Amikor Szembek berohant a szobába, villogó szemének láttán Burdának ez villant az eszébe: mégiscsak segített a makaróni-zabáló! Szembek suttogó hangon jelentette: Hitler hajlandó tárgyalni! Lipski követ már küldi is jelentéssel a tanácsosát. Bármely órában várhatjuk.

Ennek a hírnek az volt az eredménye, hogy Burda egész csütörtökön futkosott ide-oda a városban, és sehol sem bírt fél óránál tovább maradni. Tudta, hogy ezen a napon dől el minden. A lehetőséghez képest szemmel tartotta Becket, figyelmeztette, puhította az elnöki palota embereit, sőt végül még Sławojnak is kereken kijelentette: fél, nehogy Beck saját személyes bukásának tudatában valamennyiüket magával rántsa a szakadékba. E nyílt beszéd után az első pillanatban megijedt, oldalvást nézett Sławojra: nem kell-e megismételnie? Amaz azonban csak a bajuszát borzolta: miért kell bukásról beszélni? Ne legyünk defetisták! Sosem volt ilyen jó a rendőrségünk...

Délutánra megérkezett Berlinből a követségi tanácsos. Bur-

dának nem sikerült rögtön megtudnia, mi a helyzet. Beck magához rendelte helyettesét, és egy pillanatra sem engedte el maga mellől. Bizonyára megszimatolt valamit azzal a hosszú orrával. A tanácsos tulajdonképpen semmi újat sem hozott, a tárgyalási javaslatot már ismerték kerülő úton, Londonon és Párizson át. Legfeljebb annyi volt, hogy Lipskinek este fél hétkor kellett megjelennie Ribbentropnál.

— Az isten szerelmére! — lihegte Burda, karonragadva Szembeket. — Táviratozza meg neki, hogy elfogadjuk. Elvben elfogadjuk nemcsak a tárgyalásokat, hanem a feltételeket is! Ne alkudozzunk, mint a kofák! Most csak egy lehetőség van: egyezkedni, engedni! S minél gyorsabban, annál jobb!

Szembek révetegen pillantott rá. Biztosította, hogy már Beck is megpuhult, hajlandó kapitulálni.

Eljött az alkony, meleg, derűs idő volt. A fővárosban nem gyúlt fény, s ezért parkjai olyanok voltak, mint az erdők; az egész város vidékies nyugalmat árasztott. Csak az emberek voltak nyugtalanok. Mintha tudták volna, tízszer olyan jól, mint az ország vezetői, hogy mi vár rájuk: izgatottan szaladgáltak, vásárolták az élelmiszereket, vizet gyűjtöttek a kádakba, végrendeleteket írtak. Burda már öt perce figyelte az utcát, ezt az ideges nyüzsgést. Újabb elernyedés határán volt.

Este kilenckor jelentették neki a berlini rádió közleményét. Hitlerék hivatalos hírszolgálata közölte, hogy lengyel részről nem fogadták el a németek ultimátumszerű követeléseit. Úgy látszott, itt a vég. Burda próbálta megtudni, kinek volt mersze elutasítani az ultimátumot. A Külügyben esküdöztek, hogy most hallanak először a dologról. Talán a rádió-figyelő tévedett? A rádiónál azonban égre-földre bizonygatták, hogy lehetetlen, kétszer is fogták a híradást. Mit jelentsen ez? Az egyik oldalon azt mondják, hogy ultimátumukat elutasították. A másik oldalon: hogy egyáltalán meg se kapták. Beck állana a dolog mögött? Megint egy Beck-féle cselszövés?

A Külügybe hajtatott. Szembek remegő kézzel fogadta: minden percben várja Lipski táviratát. Még egyszer hangsú-

lyozta: semmiféle ultimátum nem érkezett. Fél tizenegykor megjött a rövid berlini távirat:

„Párperces beszélgetés, megkérdezett, van-e felhatalmazásom tárgyalásokra. Tagadó válaszomra megint megkérdezte, tudom-e, brit javaslatra kancellár hajlandó tárgyalni lengyel kormánnyal. És hogy kormányom teljhatalmú megbízottját harmincadikára várják Berlinben. Azt feleltem, közvetett úton hallottam. Ribbentrop még egyszer kijelentette, remélte, felhatalmazásom lesz tárgyalásokra, azután felállt, jelezve, hogy látogatásomat jelenteni fogja kancellárnak."

Ők is felálltak, szinte mereven, s egymás szemébe néztek.

— Vége — mondta Burda.

— Ugyan, ugyan — kiáltott Szembek olyan vékony és rémült hangon, mint egy halálra sebzett nyúl. — Hiszen egy szóval sem fenyegetnek! Semmit sem felelt! Megígérte, hogy jelenti a kancellárnak.

Telefon szólt: Beck hívatta. Szembek hóna alá kapta az asztalon fekvő iratokat, és kirohant. Burda hívatlanul követte. Nem volt semmi titkolni, semmi nyerni valója.

Beck egy tágas helyiség közepén állt. Görnyedten, öreg, elnyűtt arccal. Köhögött. Csodálkozás nélkül üdvözölte Burdát, csak némi megvető gúny látszott szája szegletében.

— Á, itt vagy, utódjelöltem — üdvözölte anélkül, hogy kezét nyújtotta volna. — No mi az, elfáradtál? Képzelem, ennyi futkosás után . . .

Burda két lépést tett feléje, és megállt. Ebben a pillanatban nem arra gondolt, hogy milyen hibátlanul megfejtette még nemrég Beck terveit, már csak Szembek vinnyogó kiáltása volt a fülében, amelyet egy perccel ezelőtt hallott.

— A nagykövetségre! Azonnal! — kiáltotta, és keze ökölbe szorult. — Megkeresni, ki van még ott . . . Hogy a rádiónyilatkozat minden feltételét . . .

Beck elfintorodott, a másik pedig félve jelentette: a német nagykövetségnek nincs kapcsolata Berlinnel.

— Berlin kapcsolta ki őket — állapította meg Beck —, nehogy véletlenül továbbíthassák a kapitulációnkat.

Burda szeme vésztjósló tűzben égett. Beck arcába nézett, egy pillanatig várt, amíg a mellében felgyülemlett gyűlölet szavakká érlelődött. Beck állta tekintetét, Szembek nyugtalanul fészkelődött, valamit makogott, azután kiszaladt a szobából.

— Hogy tehetted? — tört ki Burdából, s még egy lépést tett feléje. — Hogy tehetted?! Így rászedni minket! És még tudsz... a szemembe nézni... Most...

Beck vállat vont, elfordult. Félvállról vetette oda:

— Hányszor tanítottalak! Az államférfi...

— ... magányos! — mordult rá Burda. — Tudom, megjegyeztem. És hogy ez a buták népe...

— Úgy van, és te sem vagy kivétel. Ezt a két szabályt bemagoltad. De ami belőlük következik, az már meghaladja felfogóképességedet.

— Micsoda, micsoda? Tudni akarom! — s Burda megint odaugrott a másikhoz. — Taníts meg rá, taníts hát tovább! Hogyan kell hazugsággal, csalással pórázon tartani a legjobb barátokat, a leghívebbeket!...

— Jaj, csak ezt a zöldséget ne mondtad volna, barátom! Hagyjuk ezt. Most mit óbégatsz? Hogy május óta nem engedek Hitlernek? Hogy nem alázkodom meg előtte? De honnét tudod te — ezt már kiáltva mondta, majd közelhajolt Burdához, hogy a fülébe sziszegje —, honnét tudod, hogy mit akar?

Burda hátrált, kővé dermedve. Semmit sem értett. Most Beck támadott, éles, gyilkos pillantással:

— Te hülye! Futkostál, sugdostál, rágalmaztál engem az alárendeltjeim előtt! A hátam mögött, a hátam mögött! — ordította. — Külföldi diplomatákat próbáltál megkörnyékezni, akik éppen olyan ostobák, mint te vagy! Ha akarnám, börtönben rothadnál el hazaárulásért! S mindezt miért? Hogy felajánlkozzál Hitlernek: tessék, jöjjön, vigye, amit akar, az autóstradát, a tengerpartot, Sziléziát! Azt hiszed, az az autóút kell neki, te hülye! Hogy anélkül nem bírja ki? Mi?

— De hát, de hát... — hebegte Burda — de hát micsoda?...

— Inkább szerénységet tanulnál! Ha már itt születtél, ebben a nyavalyás országban, akkor légy szerény! Tégy annyit, amennyit kibír ez az országocska. Talán nem is érdemes többre, mint hogy gyújtózsinór legyen, no ugye? Ne siess hát lakájkodni, amíg nem hívatnak! Legalább ennyit tanulj meg! Megértetted?

Burda nem értette. Levertnek, kitaszítottnak, nevetségesnek érezte magát, mint egy kis iskolás, akit egy idősebb elpáholt.

— Megtiltom neked ezt a sündörgést! — förmedt rá még egyszer Beck, sőt még az öklével is megfenyegette. — Eredj, tedd, amit parancsolok, ne próbálj ellenkezni, mert különben... És vigyázz a nyelvedre, jól vigyázz! Megértetted?

— Igenis — mormogta önkéntelenül Burda. Megfordult, tántorogva az ajtóhoz indult, s a kilincs felé nyúlkálva még csak ennyit dadogott: — Hiszen végül is...

Beck csak ránézett, majd hátatfordított neki, és köhécselt. Ajka remegett, nagy orra kivörösödött. Hosszasan köhögött, s ujját félig fenyegetve, félig ajtót mutatva nyújtotta ki.

Burda e mozdulat lesújtó hatása alatt távozott.

Koromsötét volt a város, az autó vaktában tette meg a miniszterelnökséghez vezető rövid utat. Sławojt nem találta. Elsötétített, fülledt fogadótermekben árnyékként cikáztak osztályfőnökök, tanácsosok, referensek. A két rangidős beléjekapaszkodott, és minden áron utasításokat akart hallani. Szinte ellökte őket magától. A polgári felügyelőről szóló rendelet elkészült? Akkor mit lábatlankodnak itt? Tessék ügyeletest állítani, és menjenek aludni.

Még bement a saját szobájába, bár nemigen tudta, hogy miért. Haśko a dolgozószoba előtt egy karosszékben ült, fejét a támlára hajtva horkolt. Egy óra volt. Felkeltette Haśkót: mi újság?

Csodák csodája, újság nem volt. Csak a Főfelügyelőségről jött...

— ...utasítás! — Haśko bámulatos gyorsan tért magához az alvás bágyadtságából, édeskés hangon mondta ki ezt a szót,

és szeme sarkából figyelte Burdát, hogy elevenére tapintott-e.
— Igenis, államtitkár úr. Utasítás, hogy közzététel előtt mindent be kell mutatni nekik ellenőrzésre. Minden hadititoknak számít.

Burda ránézett, pontosan tudta, mi játszódik le ebben a simára lenyalt fejben. Furcsa, de semmi bosszúságot nem érzett Rąbicz legújabb sakkhúzása miatt. Haśko csalódottan mondta:

— Természetesen tudomásul vettem, államtitkár úr. Mit is tehetnénk? Most a hadseregé a szó . . .

Burdának kedve támadt, hogy felfricskázza ezt a szemtelen orrot, olyan gyerekesnek találta ma Haśko cselszövéseit. Ehelyett azonban ásított, lába megcsuklott, de nem ült le, mert érezte, hogy nem bírna felállni.

— Ide figyeljen, Haśko — szólalt meg nehezen. — Fáradt vagyok, hazamegyek, lefekszem. Tartson ügyeletet. Arra az esetre, ha valami fontos történnék, hiszen érti? Egyébként intézzen el mindent saját maga. Mindent. Csak akkor telefonáljon, ha valami fontos adódik. Érti? Valami fontos. Valami igazán fontos.

— Értem — felelte Haśko. — Ha például a miniszterelnök úr vagy valamelyik miniszter . . .

— Ne játssza nekem az ostobát! — förmedt rá Burda. — Nagyon jól tudja maga, mi számít most fontosnak. És csakis ebben az esetben. Érti?

Haśko szeme megvillant. De nem mozdult meg, mindenáron ki akarta préselni főnökéből, hogy nevén nevezze azt az igazán fontos eseményt.

— Ne játssza nekem a bolondot! — kiáltotta Burda, öklével az asztalra csapva, és távozott.

A kinti teljes sötétség erősebben hatott, mert időnként megszakította egy-egy autó reflektorának vakítóan fehér fénycsóvája. A nagy, fekete kocsik mint hatalmas éjszakai pillék suhantak szerte a városban, gyorsan, halkan. A Jerozolimskie fasoron át, a Visztula felől kettős oszlopban, csikorogva, lódobogással vonultak a katonai szekerek. Néhány percig várni kellett, amíg rés mutatkozott ebben az áradatban,

és a gépkocsi átsiklott, éles tülköléssel riasztva vissza a bal felől közeledő lópofát. Újabb gépkocsik, reflektorvillanások vetődtek a járdán az emberi alakokra. A Trzy Krzyże téren voltak, amikor bal felől egy hosszú, vékony, kéknek ható reflektorsugár fordult a zenit felé.

Az Ujazdowskie fasorban még több luxusautó suhant. Burda kelletlenül, álmosan nézte ezt a nyüzsgést. A csömör új hulláma oly erősen zúdult rá, hogy egyáltalán nem értette már, miért csapott az imént az asztalra, hogyan jöhetett ki annyira a sodrából? Csak otthon lenne már, csak végigdőlhetne az ágyán, gondolatok nélkül! Scarlett megérkezett, milyen jó! Elő kell készíteni a közelgő megdicsőülésre. Ha jól emlékszik, az asszony haragudott. De milyen rég volt ez már. Tegnap reggel. Dehogy is, ma. Mindegy, egy rég letűnt korban. A białowieżai vadászatok, a juratai fenyvesek, a hajlongó hivatalnok-hátak, a tiszteletteljes suttogás, a zakopanei kocsmákban feléje villanó tekintetek korában. Egy régi, letűnt korban. Tehát volt ideje a feleségének, hogy felejtsen.

Hazaérkezett, a sofőrnek megparancsolta, hogy a kocsiban aludjék. Lábujjhegyen osont keresztül a hallon. Scarlett azonban nem aludt.

A szalon és az ebédlő pazar fényárban úszott. Az üvegfalú vitrineket már megtöltötték a porcelánok és a fényesre tisztogatott kristályok, amelyekről letörülték a port. A nagy japán váza, amelyet Scarlett a nagyapjától örökölt — aki ott, Zsitomir vidékén valamikor bizonyára néhány száz holdnyi fekete föld árán vásárolhatta —, most az ablak melletti kerek asztalon büszkélkedett, rajta rózsaszínű és kék szamurájok meregették uborkaformájú tar fejüket, nyújtogatták görbe, nyesett végű kardjukat, libegtették köpenyük aranyhímzésű szárnyait. Rájuk pillantott, örült, hogy visszajöttek, mintha valami nyugodt, otthonos érzést találna erőltetett, stilizált testtartásukban.

Nem telhetett be ezzel az örömmel. A hálószobából kilépett Scarlett. Rózsaszínű pongyolája a szamurájok kimonójára emlékeztetett, testtartása alig különbözött e harcosokétól,

Csak dús fürtjeit csavarta fel titokzatos karikákba, úgyhogy olyan volt, mint egy ion oszlopfő. Legfenyegetőbb volt azonban a nyugalma.

A férfi nem bírta ki szótlanul. Elővágással próbálkozott. De túlságosan fáradt volt, és rögtön legfőbb érvéhez nyúlt, arra számítva, hogy ezzel lefegyverzi ellenfelét, betömi haragvó száját és végre aludni térhet.

— Miért nézel így rám? Nem jöhettem előbb, hábo...

Az asszony rögtön a szavába vágott, néhány lépést tett feléje, és így szíszegte:

— Azt hiszed, tűrni fogom? Hogy távollétemben elcsavarogtál, hogy volt képed visszahívni, és most egész éjszakán át kujtorogsz valahol? Azt hiszed, tűrni fogom? Volnál szíves megmondani, hány óra van?

Akaratlanul megnézte. Kettő elmúlt.

— Drágám, nem szégyelled magad, ilyen pillanatban...

— Én szégyelljem magam? És miért, ha szabad tudnom?

— Édesem, Scarlett, már alig állok a lábamon...

— Ezt elhiszem! A te korodban minden éjjel dorbézolni!...

Most a férfiban is felforrt a düh, ő is előrelépett, és végre kifakadt:

— Egy hajszálon múlik a háború! Csak aki a fejére esett...

— Mi az, hogy háború? Ha háború van, akkor lehet disznólkodni? Szép kis logika!

— Nem érted? Háború! Háború! — Megragadta az asszony kezét, és megszorította. Amaz szinte őrjöngve rántotta ki magát.

— Tudom! Fél év óta ezzel ijesztegetsz! Hát aztán? Nem az első, nem is az utolsó. De akár van háború, akár nincs, majd én kiverem a fejedből a nőhistóriáidat! — hangzott most már kiáltva. — Hiába próbálsz a háború mögé bújni!

Burda megfordult, visszaindult. Hogy hova?... talán az autójához, talán a minisztériumba? Csak minél messzebb ettől... Amaz azonban mint fürge szarvasünő ugrott elébe.

— Szökni akarsz? Szóval beismered?

— De mit, az Isten szerelmére?

— Egész éjszakán át utaztam ide hozzád, egész nap csak takarítok, mint egy cseléd, te pedig...

— Jaj, hagyj már békén!

Esze ágában sem volt, hogy békét hagyjon neki. Egy álló órán át állandó crescendóban pattogtak az értelmetlen szemrehányások és válaszok. A férfi is fokról fokra nekihevült. Kezdték előrángatni az évek óta eltemetett házastársi vétkeket. Már három óra is elmúlt, mikor az asszony elszánta magát a legsúlyosabb támadásra — Firstówna látogatásával kapcsolatban.

Burda már túlságosan belelovalta magát a veszekedésbe s nem vette észre, hogy emiatt volt az egész. Nyomban előhozta azt a tejfelesszájú uruguayi diplomatát, akin a felesége egy évvel ezelőtt Gościńskával marakodott. No, erre rögtön a titkárnőknek, az alárendelt tisztviselők feleségeinek, nyári futó ismeretségeknek egész lavinája következett. Még egy negyed óra, még egy fél óra. Az első sírógörcs.

— Én meg itt a porcelánokat...

— Szellemes ötlet! Persze, mind sorba kellett rakni. Pont most, amikor bármely pillanatban...

— Úgy? Szóval nem kell neked a porcelán...

— Torkig vagyok vele! Meg veled is!

— Úgy? Szóval torkig? — S máris az asszony kezében volt egy drezdai tányér, s máris a padlón csörrent. Pozdorjává tört.

Őrület, őrület az egész! Ez valahol a férfi öntudatának határán villant meg, de belső lüktetése egyre nőtt, erősbödött, magával ragadta, és csak nevetett:

— Te kelekótya szakácsné!

— Kelekótya? Nesze! — Felkapott egy csészealjat, és a falhoz vágta. Könnyen mállott szét, mint egy tojás. — Szakácsné? Nesze! — harsogott már az egész lakás, s a többi tányért, féltucatnyit, felkapva, minthogy már nem volt ereje odavágni, csak leejtette a padlóra, majd az egyikre, amely nem tört szét egészen, ráadásul még egy bronzhamutartót lökött.

A férfi felugrott, megragadta a kezét. Scarlett megpróbált

kiszabadulni szorításából, szeme az erőlködéstől kidülledt, arcát elöntötte a vér, végül térdével sikerült hasbarugni, hátraugrott, s kiszabadulva, felkapta a második hamutartót, és feléje hajította. Burda lehajolt, mögötte a tükör csörömpölt. Düh és félelem fogta el.

— Őrült! — rohant feléje újra.

— Vissza! — kiáltotta a nő, s egy kristályüveggel hadonászott feléje, mintha tőrt tartana kezében.

Őrület! Mire jó ez? Kinek használ? Melyikük fogja így meggyőzni a másikat? Melyikük lesz okosabb, és mennyivel? Ostobaság, őrület! Burda megbokrosodott gondolataiban egész idő alatt ilyen és ehhez hasonló bölcsességek cikáztak, valójában pedig az az egyetlen szenvedély hajtotta, hogy megragadja ezt a szajhát, ezt a szakácsnét, ezt az őrültet, s újra elkapja a kezét, térdre kényszerítse, vagy egy párnával szorítsa be üvöltöző száját, szíjjal verje, vagy egy rúgással kilódítsa az utcára, ahová való. A kristályüveg hegye a könyökét találta, bal keze lekókadt, mintha szélütött volna. Feljajdult, még nagyobb dühvel nyakon ragadta, megrázta, az üveg a földre esett, de az asszony megint kitépte magát, és a japán vázához ugrott:

— Nyúlj hozzám! Csak nyúlj hozzám! — és fenyegetően nyúlt a váza felé, hogy azt is elpusztítsa.

A férfi talpa keservesen csikorgott a tányértörmeléken, amint magánkívül rohant feléje, közben hangosan kacagva fenyegetőzésén:

— Hülye! Őrült! Ringyó!

Az asszony nem bírta felemelni a vázát, csak lelökte. A szamurájok csodálkozó szeme megvillant. Tompa puffanás, mintha egy izzólámpa pattant volna el. Burda megállt.

A szétdúlt szalonban, amelynek fényes padlójára furcsa ábrákat rajzoltak a porceláncserepek, a szamuráj-törmelékek két oldalán álltak szemben, s farkasszemet néztek egymással, csodálkozva, hirtelen kijózanodva. Most, két óra múltán már arra sem emlékeztek, hogyan kezdődött. Fél percig, egy percig

síri csend volt. Burda arra gondolt: a vázát talán még össze lehet ragasztani. De nem szólt.

Akkora csend volt, hogy hallották, amint a hallban, a kis asztalon valami megmozdult a fekete bádogdoboz belsejében. Mintha valaki lenyelte volna nyálát, mintha nem lett volna bátorsága kimondani azt, ami már benne hangzott. Burda behunyta a szemét, szeretett volna odalépni, hogy felvegye a kagylót, de még áltatta magát: talán csak véletlen, talán még nem...

Elsőnek a telefon bátorodott neki. Megszólalt élesen, hangosan, könyörtelenül és elszántan...

MÁSODIK RÉSZ

I

A csütörtökről péntekre virradó éjszakán Markiewicz volt szolgálatban. Hány napja már, hogy Babicéba érkeztek? Egy hete? Nehéz volna megállapítani. Mi maradt meg abból az első estéből? Hallotta-e azóta a leányok távoli énekét? Látott-e azóta viskók előtt halkan beszélgető gazdákat? Még a kutyák, még azok is másképp ugattak most éjszakánként: elnyújtva, szinte üvöltve. A falu tartózkodva éreztette hangulatát egy héttel ezelőtt, de lám, milyen szegény, milyen komor most, hogy még az a hangulat is hiányzik.

Egy bizonyos: a parasztok elnémultak. Szó sincs róla, egyik sem menekült el, hogy a határtól messzebb kerüljön. Ellenkezőleg, rettegnek, hogy kitelepítik őket, úgy, ahogyan a főútvonal mentén történt. Itt is elpöttyentett valaki ilyesmit a zászlóaljnál, Potajałło azonban megmagyarázta, hogy nem érdemes, mi a fenének kellene egy ilyen isten háta mögötti zugban? A parasztok mégsem tudják, nem kell-e végül is elhagyniuk falujukat, hát mindenesetre eltűnnek szem elől, nem akarnak útjába kerülni a katonáknak, nehogy okot adjanak arra a szerencsétlenségre, amit a kitelepítés jelentene nekik.

A zászlóalj részéről egyre váratlanabbul érkeztek a parancsok és figyelmeztetések. Az egész határ mentén, tőlük balra, a hadosztály irányában és messzebb is éjszakánként lövöldö-

zés támadt — hirtelen kezdődött s ugyanilyen gyorsan szűnt meg. Valakit állítólag elraboltak, a határtól fél kilométerre. Két német is átlógott, katonaszökevények, szidják Hitlert. — Tapogatóznak, nincs-e gyenge pontunk — állapította meg Potajałło. Így hát megint munkába hajszolta Szurgotot, készenlétben tartotta a századot, sőt egyszer éjszakai riadót is elrendelt. A szakaszok az előírásosnál kissé hosszabb idő alatt szedték fel cókmókjukat, s egy szakaszvezető nem jelent meg, ezt egy órával később húzták ki valahonnét egy özvegyasszony ágyából. Duda tehát legalább három altiszti parancskiadással felérő élvezetre tehetett szert.

Az éjszakai szolgálatnak kellemes oldalai is vannak. Markiewicz az ügyeletes altiszttel végigjárja az őrszemeket. Az éjszaka sötét, csillagos és meleg. A békákat nem érdeklik a zászlóalj utasításai, kitelepítéstől sem félnek. Brekegésükből tájékozódni lehet: a harmadik szakasz állásai a kis mocsár szélén vannak. — Állj, a jelszót! — Siek közlegény még nem szokott le a hangos kiáltásról; Markiewicz még egyszer megmagyarázza neki: halkan, te marha, honnét tudod, nem leskelődik-e a német, kiszimatolja, hol állsz, és belédvágja a szuronyt! — Rohamsisak, szíj az áll alatt. Siek szeme alig látszik a sötétben. A fenébe, még most sem érti.

Körletellenőrzés. A pajták előtt őrszemek. A szérű földjén csizmák egyenes sorban. Széna és kapca, szerencsére az előbbi szaga kerekedik felül. Szóval az éjszakai szolgálatnak kellemes oldalai is vannak. Miután körüljártak mindent, amit kell, visszatérhetnek a századparancsnokság kunyhójába, leülhetnek a telefon mellé, rágyújthatnak. Feladatukat teljesítették. A száz-kétszáz ember sorsa biztos kezekben van. Gépiesen megnézi a kezét.

Aztán kilép az udvarra. Meleg, fülledt idő. Duda még késő éjszaka is ott ül, írja az illetménylistát. Egy kutya felvonít, majd elhallgat. A kunyhó ajtaja halkan becsukódik, s mintha szellő futna végig az udvaron: jószagú borsó illata árad szét lomha hullámban. Honnét tudhatná Markiewicz, hogy később keresve keresi majd ezt a pillanatot, és nem fog emlékezni rá.

Mert ebben a pillanatban a mocsár felől kiáltozás hallatszott, s a kutyák, egyszerre hárman, és még többen, újra rákezdték.

— Ügyeletes! — szólt, kikopogtatva az ablakon Markiewicz. — Ugorjon csak oda, mi ez a zaj? Bizonyára megint az a Siek.

A tizedes elfutott, meghúzta a derékszíját, a kertajtó csikordult, a kutyák veszett vonításba kezdtek.

Markiewicz fülelni kezdett. Valaki futott, súlyosan csapkodta lábával a puha kerti földet. Egymásnak szaladtak a tizedessel: néhány mondat, egybeolvadva. Együtt futottak visszafelé.

Markiewicz, mintha lábujja hegyétől a szívéig áramütés érte volna, kirohant.

Egy finánc, kerek, s e sisakok mellett szinte polgárinak ható sapkájában. Nehezen lihegett, az ügyeletesre támaszkodott.

— A németek ... — Még vagy két pillanatig zihált Markiewicz arcába, aztán megint csak ennyit nyögött ki: — A németek ...

Markiewicz kővé meredt. A százados, a telefon. A telefon, a százados. Ez a két szó ütődött egymáshoz agyában, mint két biliárdgolyó, ellódultak s visszatértek. Csoda, hogy még egy helyben áll, a finánc nyitott száját nézi, hallgatja nyögését.

— A németek ... — mondta az újra, mintha minden más szót elfelejtett volna. Majd a tizedes:

— Hallottak valamit ...

— A németek ... az erdőben ... valami dübörög ... — s a finánc eleresztette az altiszt vállát, levette sapkáját, és meglendítette a szája előtt. — Idefutottam ...

— Dübörög? — Markiewicz megrázta a vállát, szinte csalódottan. — Mi dübörög? Megőrült maga? Mit csinálnak odaát, kiabálnak? Az ördögbe is, beszéljen!

— Dübörög, mintha valami vonat zúgna, mint a vihar ...

— Mit kiabál itt? Németek? Támadnak? Lőnek? Átlépték a határt?

A finánc tagadóan rázta a fejét. S a félelem, amely néhány pillanattal előbb megbénította Markiewiczet, értelmetlen csalódássá, majd csalódásból haraggá változott. Dühösen támadt a finánc ra:

— Ne bolondozzon! Semmi pánik, halljuk sorjában!

Végül is ennyi maradt a nagy ijedelemből: talán egy órával ezelőtt távoli zúgást, félig zakatolást, félig dübörgést hallottak. Csodálkoztak, mert az erdőben mindig csend volt. Mi ez a zaj? Nem tudja megmagyarázni. Autók? Nem, nem lehet. Tankok? A finánc még sosem hallott tankot. Markiewicznek magának is meg kellett erőltetnie az emlékezetét: egyszer valamikor hallott egy tankot, igen, hasonlít a hangja az autóéhoz, csak kissé erősebb. Szóval nem autók? Szó sincs róla! És egyébként is, hogyan kerülnének az erdőbe? Ennyi az egész?

— Tompán, messziről hangzott. Mintha földrengés volna. Végigjártam az utat a társammal, előírásszerűen kétszáz méterre a határtól, a bozótban. Figyeltünk és hallottuk. Szüntelenül, csak mintha közelebb lett volna. No és ekkor... — zavartan köhintett — idefutottam...

Némán álltak. A kutyák egyre ugattak: messze haragosan, közel vadul. Markiewicz tehetetlenül nézett a finánc ra: mit tegyünk? Nincs támadás, nincs lövöldözés, nincsenek géppuskák... csak valami zaj, dübörgés... Tegye ki magát Szurgot csípkelődésének?

A kutyák összevissza üvöltöztek, közben rövid, talán három másodpercnyi szünetekkel. A finánc felállt, Markiewicz felé nyújtotta kezét, ennyit mondott: — Ó, ó... — Fülelni kezdett, s Markiewicz ekkor meghallott valami hangfoszlányt, ami valóban olyan volt, mint egy vonat dübörgése, csak olyan furcsa: távolról, kerékzakatolás nélkül, mozdonypöfögés nélkül, ugyanakkor közelről, mert olyan erős volt.

S újra a kutyák. Most azonban vonításuktól könnyen meg lehetett különböztetni a mély, szüntelen zajt. Valóban, mint a vonaté, csak erősebb. Mintha ezer vonat robogna nagyon

messze. Vagy inkább mint egyetlen vonat, de óriási, kerekei tíz méter magasak, s háromemeletes ház nagyságú vagonokból vagy ötven darab.

Markiewicz futtában kiáltotta az ügyeletesnek: — A századost felébreszteni! — A kunyhóban cigarettabűz. Telefon. Forgatja a fogantyút, valami csipogás, valami zörej a kagylóban. Markiewicz topogva kiáltozik:

— Halló, halló! — A küszöbön a finánc. Petróleumlámpa, sodort kanóccal.

— Halló!...

— Itt a tizenhetes — hangzik hirtelen, közvetlenül Markiewicz fülénél. — Hallom!

— Itt Markiewicz zászlós, a hetedik századtól.

— Markiewicz zászlóst nem ismerjük. Mondja a számot!

— Fenébe a számmal! Fontos közlés...

A kagyló megint elnémult. Markiewicz egy percig ráncigálta a fogantyút. Végül felugrott, az altisztnek tudnia kell a század számát. A pitvarban ütközött belé.

— A százados mindjárt itt lesz...

Potajałło mellettük lakott. A pitvarban őrszem. — A jelszót! — Ó, még mindig az a titokzatos kincs! A százados a csizmáját húzta.

— Mi újság?

Markiewicz jelentését idegesen fogadta. Kiléptek a ház elé. A kutyák kissé elcsöndesedtek.

— Mint egy vonat — ismételte Markiewicz.

— Mint a tenger — mondta Potajałło —, erős hullámzáskor, ugye? — De Markiewicz még sosem volt a tengernél.

A telefonhoz futottak. A tizedes jelentette:

— A zászlóaljat felhívtam, az ügyeletes tiszt a telefonnál van.

— Halló! Itt a nyolcas... — Potajałło kabátja ujjával törülte meg az arcát. — Igen, a zajt a faluban is hallani. Hogyan? Igenis, megfigyelni és jelenteni. Igenis, ha a zászlóaljtól parancs érkezik. Igenis, küldök. Parancs, várunk. Természetesen, semmi pánik, igenis...

Megint kiléptek a pitvarba.

— Két óra tizenhárom — olvasta le órája számlapjáról a százados. — Ez nagyon fontos, most mindennek percre pontosan kell történnie. Később a jelentésnél, ujjé, baj lehet, ha nem pontosan közöljük az időt.

— Riadó? — kérdezte Markiewicz, és egyik lábáról a másikra állt.

— Csak a zászlóaljtörzs parancsára. Hallotta, zászlós; az a fő, hogy pánik nélkül . . .

A zaj növekedett, és a százados nyugalma idegesítette Markiewiczet.

— Mire várunk? Világos, hogy készül valami. Tankok . . .

— Nyugalom. Tanulja meg, zászlós, hogy az ellenségtől kevésbé féljen, mint a saját elöljáróitól. Tankok? Ebben az erdőben? Tizenöt kilométerre az országúttól, húsz kilométerre a vasúttól? Már megállapítottuk, hogy . . .

— Akkor hát micsoda?

— Tudja az ördög . . . A zászlóaljtörzs jobban tudja . . . Niziołek!

Utasította a tizedest, hogy kísérje vissza a fináncot a határra, nézzen körül, majd jöjjön vissza. A finánc hímezni-hámozni kezdett, hogy gyenge a szíve, hogy inkább reggel . . . Erélyesen le kellett torkolni.

Álltak, figyelték, hogyan távolodnak a két ember léptei. A zúgás tovább tartott, lassan növekedett, észrevétlenül, ellenállhatatlanul. Potajałło szeretett volna visszamenni, hogy lefeküdjék, de nem mozdult. Mintha odabilincselték volna a földhöz ennek a dagadozó hangnak a láncai. Egy örökkévalóság óta várnak, érthetetlen, hogy még nem pirkad, gondolta Markiewicz. Rágyújtottak. Végül nem bírta tovább:

— Százados úr, valami történhetett vele. Őrjáratot kellene . . .

— Két óra negyven — dünnyögte Potajałło. — Ráér, hiszen több mint egy kilométer odáig . . .

Tehát még fél óra sem volt? Kétségbeesetten sürgette a századost, legalább a falu mögé nézzenek el, a mocsárig. El-

indultak, átvergődtek a sövényen. Siek megint olyan hangosan kiáltott rájuk, mint az imént.

Itt könnyebben megkülönböztethették a kutyaugatást attól a zúgástól. A kutyák a hátuk mögött vonítottak, csúnyán, szűkölve, de így messzebbről kórussá folyt össze a hangjuk. Szemben pedig, mint egy szabadtéri színpad fényes csillagokkal kirakott hatalmas, fekete kagylójában, dübörgött az a valami, egyre erősebben. Olyan hatalmas volt ez a dübörgés, hogy Markiewicznek az volt az érzése: mindent, ami előttük terül el, betölt ez a lüktető hang.

Potajałłónak eszébe jutottak a zászlóaljtól kapott utasítások. Morfondírozni kezdett: nem kellene-e mégis riasztani a századot.

— De hát, százados uram! — támadt rá valósággal Markiewicz, annyira megdöbbentette Potajałło zavara. — Hiszen ön már a másik háborúban is részt vett! Akkor sosem hallott hasonlót?

— Talán repülők? Talán repülőterük van a határ közelében? És bemelegítik a motorokat.

— Talán gáz?

— Gáz? — Potajałło köpött egyet, s mintha utána keresztet akart volna vetni, de csak rágyújtott. — A gáz nem zúg.

— Pszt!

Niziołek futott velük szembe, lihegve, kifulladva. Pontosan ugyanazt jelentette, mint a másik, s amit ők maguk is tapasztaltak. Az erdőben valami pokoli dolog készül. Az egyetlen újság az volt, hogy ebben az óriási s egyre növekvő zúgásban külön hang-gócok fedezhetők fel, valami egészen rendkívüli dübörgés.

— Mintha bika bömbölne — jelentette ki Niziołek. — De valahogy úgy...

— Mi van a fináncal? Megtaláltátok az őrjáratukat?

— Ördögöt, százados uram. Az is, amelyik ideszaladt, úgy remegett, mint a nyárfalevél, amikor otthagytam... A többiek bizonyára a bozótokon és veteményeseken át hátra me-

nekültek. Holtbiztos, hogy a mienk is, alighogy otthagytam...

— A zászlóaljhoz kellene, százados uram... Riadót kellene...

— Két óra ötvenöt. Gyerünk!

A zászlóalj nem válaszolt. Potajałło egyre idegesebben hallózott. Már ordítozott, és ordítása Markiewicz idegeit tépázta.

— A fenébe, halló, halló, az anyátok mindenit, halló, tizenhét! Rohadt dögök, halló...

— Bizonyára megszakadt a vonal...

— Halló, a pofátokba, a hasatokba...

— Talán egy küldöncöt?...

— Marhaság, tíz kilométerre vannak... Halló!... — Tajtékzott, öklével verte a telefondobozt, míg le nem lökte a földre. — Niziołek...

— Igenis! Jelentést megismételni, parancsot hozni.

— Talán mégis jó volna riadót?...

— Vigye el az ördög! Riadó!

Mindhárman felpattantak. Potajałło még megmagyarázta Niziołeknek, melyik dűlőúton menjen. Markiewicz már a szakasza felé futott. Az ő öt háza messzebb volt. Wodzińskié néhány lépésnyire. Tizenöt perc van a riasztásra, a mindenit! Fog-e sikerülni? Nem megmondtam? Nem megmondtam? Akkor kellett volna, már akkor, amikor a mocsárnál jártunk, azóta rendben, készen volnánk, a szakaszok az állásokban, a gépfegyver... — Ilyen szemrehányásokkal sürgette magát. Piskorek az első szakaszhoz! Dudát a fülénél fogva rángatta ki az ágyából, miközben az berzenkedett, morgott:

— Szeptember első napjaiban, pontosan kiszámítottam...

— Vizet a pofájába, hisz még mindig nem ébredt fel!...

— Három óra tizenöt! — tombol Potajałło. — Húsz perce már... Hol vannak a szakaszok?

Hej, csak még tíz percük volna, mielőtt *„az"* megkezdődik! Öt a sorakozásra, parancsadásra, további öt az indulásra, amíg elfoglalják állásaikat...

Wodziński itt van. A harmadik is. Szurgottól küldönc. Potajalło őrjöng:

— Lecsukatlak, szétverem a pofátokat! Hogy merészeltek!... Huszonöt perc, amíg begomboljátok a szaros gatyátokat?

Talán már öt perce tombol, és Markiewicz szívét összeszorítja a félelem: minden pillanat számít, a mocsárig száz vagy kétszáz méter, az árkok még üresek.

S amikor az ordítozásból végre dühös parancs lesz: állásokat elfoglalni, zöld rakétajelzésre tüzet nyitni — egy pillanatig sem vár tovább. Az „indulj" vezényszóval egy időben, mint egy elrúgott futball-labda pattan a szomszéd istálló mellett sötétlő embertömeghez: kettős sorokban balra át, balra indulj, utánam, futás!

A kijáratnál némi zavar, végül valaki szétreccsent egy lécet, lábdobogás, puhán, majd cuppogón. Már itt az emelkedés.

Még néhány pillanat. Gépfegyver? Lőszeresládák? Öt méterenként egy lövész. Az én parancsomra tűz! Őrszemek!...

Micsoda megkönnyebbülés: végre beugrani az árokba, forró tenyerét nekitámasztani a hűs, omlatag homoknak, és arra gondolni, hogy sikerült. No, most már nem félünk...

De mitől? Az utolsó fél óra egyetlen pillanatként röppent tova, míg a szakaszokat, hátizsákokat, töltényeket összeszedette. Most visszatérhet az okhoz, amely ezt az egész kapkodást előidézte. Hol van?

Először azt gondolta, hogy a fáradtságtól és a kutyaugatástól nem hallja. Persze, hogy a fáradtság: hiszen lüktet a vér a halántékában. Egy másodpercre ostoba gondolat villant fel benne: megsüketült volna? Hülyeség, hiszen a kutyákat most is hallja...

De az erdő felől hangzó dübörgésnek, annak a lüktető zúgásnak, zajnak nyoma sem volt. Az árokban a katonák suttogva beszélgettek. Izgatottan kimászott, átugrott a kiszáradt patak medrén, majd tovább, előre, háromszáz méternyire. Az őrszemek helyükön voltak. Michałowski, a cigány, persze sza-

bálytalanul állt. Megparancsolta, hogy feküdjék le, álcázza magát.

— Dejszen koromsötét van, ki láthatna meg...

— Lefeküdni!

— Harmatos a föld, zászlós úr...

— Ne pofázz, feküdj le, a fene...

Elöl sötétség, a távoli erdő feketéllik. Napközben tisztán látható, most eggyé olvad a fekete földdel, az égbolttól is csak az különbözteti meg, hogy emitt nincsenek csillagok. A kutyák is elég messze vannak. Egyébként csend.

Még előbbre ment, miután figyelmeztette Michałowskit, hogy abból az irányból fog visszatérni, s nehogy idő előtt lőjön. Úgy ment, mint gyerekkorában: csak azért is, a kezét szinte megbénította a magányosság és elhagyatottság. Nyomorúságos életének egész világa — Krasnétól Varsón át egészen Babicéig — háta mögött maradt. Előtte egy új, ismeretlen, nemrég még dübörgő, most hirtelen elnémult világ. Ő pedig ott áll, középen.

Épp úgy, mint régen. Gyerekkorában. Kivilágított szoba, az asztalnál az anyja, odakint süvöltő őszi éjszaka. Pitvarajtó. Mögötte már az éjszaka. Milyen nyugodt és otthonos itt bent, az anyjánál, az asztalnál, a lámpafénynél. A pitvar veszélyeket rejt, idegen, rémítő. Mi vonzza hát oda, ahhoz az ajtóhoz? S amikor már ott van, hogy kinyissa? S amikor már kinyitotta, hogy kilépjen, és végül hogy becsapja maga mögött az ajtót?

Az vonzza, hogy akkor majd visszamehet a szobába, a fénybe, az anyjához. S hogy csak akkor érezheti majd egészen át, milyen megnyugtató az asztal meg a lámpa.

A legszélső őrszem és az erdő között áll. Figyel. Előtte a zavartalan csend.

Még száz lépés. Csend és sötétség. Letérdel, lehasal, fejét forgatja, hogy meglássa, ha az ég hátteréből valami még sötétebb kúszna elő. De semmi.

Tovább... Hány lépés? Ötven? Harmincig számolt, akkor hirtelen megijedt: hátha ez már a határ? Mintha szemben és

jobb felől megrezzent volna valami. A félelemtől összeszorult az állkapcsa. Hátrálni kezdett, s feszülten figyelte a sötétséget. De nem bírta ki sokáig, megfordult és futott az ugatás irányába.

Az őrszem. Most ez jelenti a szoba ajtaját. A mocsár, majd egy ugrás, és benn van az árokban.

— Hogy a zászlós úr milyen bátor! — Cebula hangja. — Egyedül ennyire kimerészkedni!

Markiewicz leült, levette sisakját, megtörülte homlokát. Cebula tapintatos szemrehányása nagyon megnyugtatta. Itt, az árokban egymás közt vannak. Mögöttük a falu, a falu mögött a zászlóalj, a zászlóalj mögött az egész ország. És előttük sincs erdő, nincs dübörgés, nincs sötétség — előttük is még a saját őrszemeik vannak.

Ezen merengett vagy már negyedórája, amikor megjött Potajałło. A százados félrehúzta.

— A nyavalyába is, a telefon elromlott. Kiküldtem, hogy vizsgálják át a vonalat. Niziołek nem jön...

— De itt csend van. Az a zúgás...

— Valóban...

— Kimentem, jóval túl az őrszemeken. A németek meg se mukkannak, talán százados úrnak van igaza, csak bemelegítették a repülőgépeiket.

Potajałło dünnyögött valamit, látszott, hogy nem biztos a dolgában.

— A legfontosabb, hogy megszálltuk az árkokat. A gépfegyverek az állásokban...

— A nyavalyába is — morogta Potajałło. — Hogy miért nem állítottunk fel drótakadályokat? A szomszéd hadosztályoknál az egész előtér tele van... Magas drót a gyalogságnak, alacsony és széles a lovasságnak. Sőt balra, a főútvonalnál — mondta, suttogóra fogva hangját —, ott még el is aknásították a földeket! Ott, ahol tanktámadás fenyeget...

A drótakadály hiánya Markiewiczet is idegessé tette. Kapott Potajałłótól néhány gyakorlati utasítást. Keményen kézben tartani az osztagot, nehogy az Isten szerelmére parancs

nélkül lőjenek. Gépfegyver ellen gépfegyver. Meg a jó öreg sortűz, az is ér valamit. Lőszerért mindig kettőt küldeni, arra az esetre, ha ne adj Isten valamelyiket eltalálnák.

— Három óra negyvennyolc — mondta lassan a százados. — Még két óránk van virradatig. A fene tudja, talán vaklárma volt. Szurgot is kiküldött egy őrjáratot közvetlenül a határra, azok sem vettek észre semmit. Azért legyenek csak készenlétben...

Markiewicz még egy óra hosszat készenlétben állt. Akkor úgy érezte, hogy már órák óta várnak. Az első izgalom, a rettegés, majd az árok otthonosságának érzése — mindez szétfolyt, szétolvadt ebben a várakozásban. Volt egy pillanat, amikor egyszerűen elszunnyadt. Hideg csöpp ébresztette fel: sisakját belepte a harmat. Úgy felpattant, mintha támadás kezdődött volna.

A csillagok eltűntek. Bal felől, keleten az éjszaka tiszta sötétkékje zavaros világosszürkévé vált. Előttük a mező is szürkülni kezdett, a látóhatár fekete maradt. Az erdő. Fázott.

Felállt, sarkát a földhöz verte, kezét egymáshoz dörzsölte, tüsszentett. A katonák ültőhelyükben aludtak, fejüket vállukra, térdükre hajtva vagy hátravetve. A szájak nyitva voltak, az arcok fehérek és élettelenek. Piskorek egyszerűen végignyúlt az árok fenekén. Teljes volt a csend: még a felriasztott kutyák is elnémultak.

Markiewicz megindult az árokban. Csak a gépfegyveres legénység volt ébren. Jaroń, az irányzó, egy Grudziądz környéki zömök, szőke legény, meg Koza, a lőszeres, egy Nieśwież vidékéről való belorusz. Ennek persze tréfával kellett üdvözölnie a zászlóst, a saját nevével kapcsolatban mondott valamit, hiszen Koza annyi mint kecske. Markiewicz vállon veregette.

Továbbment, nézte az alvókat, szinte felmelegítette a legény jókedvű beszéde, s most felidézte magában mindazt, amit tudott róluk, hogy megerősítse otthonos nyugalmát, ennek a kis embercsoportnak összetartozását. S hogy ezzel ellen-

súlyozza, és feledtesse a szemközt felgyülemlő titokzatos veszélyt.

Itt van Siek, a Lublin-vidéki, együgyű parasztfiú, aki mintha örökösen csak ábrándozna. Cebula, no, annak van ám magához való esze, sokra is vihetné, ha nemcsak föld nélküli napszámos volna, hanem gazda. A Rzeszów-vidéki, engedelmes Dziura, a repedtfazék hangú, szeplős, huncut Barszcz, a lidai Goldfarb, a cipész — erős, mint a medve, aztán a réveteg, ügyetlen Tkaczuk, aki Kolomeából való, és olyan, mint egy szentkép. A garwolini Wilczyński, Piskorek cimborája, aztán meg Piskorek...

Az órájára nézett. Öt óra öt perc. Bizonyára Piskorek tizedessel szemben táplált ellenszenve okozta, hogy nyomban ez a gondolata támadt: nem kellene-e már felébreszteni őket? De nem maradt rá ideje.

Mert hirtelen az történt, hogy az erdő, amely már egészen kibontakozott a hajnalban, a mezők szürke lapja és a szürkéskék égbolt közt húzódó fekete sáv — az erdő, amely két óra óta némán leselkedett — felüvöltött, teljes szélességében bömbölni kezdett, bömbölt és felüvöltött, bömbölt és feldübörgött.

Bömbölt és dübörgött. Úgy, mint az éjszaka, de erősebben és közelebbről. Felemelkedtek az árok mélyéről, felugrottak, puskájukhoz kaptak. A dübörgés a fejüket rángatta, a halántékukon dobolt. Markiewicz a távcsövet szorította a szeme elé, de semmit sem látott, csak a tarlót a közelben és a feketeséget távol. S az dübörgött, dübörgött.

Tüzérség volna? Se torkolattűz, se süvöltés, se robbanás. Csak dübörgés. Jelentse Potajałłónak? Minek? Ettől még a halott is felébred.

A dübörgés talán két perce tartott, mikor hirtelen mintha jobb felől csillapulni kezdett volna. A középső erdőrész tovább bömbölt, de a baloldali alig lüktetett, mintha csak szisszegett volna.

Valaki megérintette a vállát.

— Tankok, zászlós úr. Tankok. — Cebula volt.

— Tankok, tankok! — szállt végig a kiáltás a lövészárkokon. A távcsőben szürke földek, fekete erdő, s köztük, a gubancos bozótban mozgás. Mintha a bokrok gördülnének előre széles arcvonalban. És mozgásukban mintha elveszítenék kerekségüket, mintha élessé, alacsonnyá, szegletessé válnának.

— Támadnak! Csatárlánc! — Piskorek hangja túlharsogja a dübörgést. — Zászlós uram!

Itt-ott néhány árnyalak közeledett, sisakban, puskával, előregörnyedve.

— A mi őrszemeink! — ordította Cebula, és Markiewicz egyszerűen kiütötte Piskorek kezéből a puskát.

— Tankok, tankok! — üvöltötte Piskorek. Keze reszketett, felkapta puskáját, de aztán elfordult, elejtette. Egyet lépett, mintha ki akarna ugrani...

— Állj, az anyád mindenit!... — S Markiewicz kétszer egymás után pofonvágta.

— Tankok! — óbégatta amaz az árok mélyén, lábával kalimpálva. — Jelenteni kell a századosnak.

Michałowski. Súlyosan zuhan az árokba. Levegő után kapkod.

— Ne lőjetek! — Markiewicz hangja elakad. — Ne lőjetek! Csak ha mondom!

Tankok, tankok! Csak ne veszítsük el a nyugalmunkat. Tankok, semmi egyéb, mint tankok. Semmi más, mint tankok... Semmi más, mint tankok — hebegi, s maga sem tudja, fennhangon-e, vagy csak magában. Semmi más, mint tankok. Semmi más — azaz... azaz hogy beláthatatlan tömegben. Ekkor már annyi, hogy fel sem tudták fogni. Pedig csak tankok voltak.

Tankok. Az elsőket már távcső nélkül is látni. Hogy sietnek! Hogy sietnek! Mögöttük füst, s ebben a komor dicsfényben élesen látszik a pofájuk, szögletes, lapos, mint egy gyufaskatulya. És fölötte valami púp.

Tankok? Itt, ez előtt a porfészek előtt, távol a főútvonaltól? Mitévők legyenek most? Mit mond a szabályzat? Mit mondott Potajałło? Sortűz? A katonák már markolják a puskát.

Nem bírják tekintetüket elvonni a közeledő „bokrokról". Van, aki a zászlósra, a parancsnokra sandít. Őrá számít, benne bízik. Markiewicz lázasan idézi emlékezetébe mindazt, amit a katonaságnál a tankokra vonatkozóan hallott. Varsó mellett tartottak valami gyakorlatot, de a hetedik század akkor géppisztolyok átvételével volt elfoglalva. Potajałło mondott valamit, igen, ő mondta, most két órája. Az utolsó lecke a legfontosabb. Hogy sortűz kell. És még valami. Iszonyú, de képtelen rá visszaemlékezni.

Markiewicz erőt vesz magán. Izzadva, kezét ökölbe szorítva, hogy hangján ne érződjék a testében dúló reszketés, hogy szavai ne legyenek kapkodóak, s lehetőleg többre teljék az erejéből, tagoltan mondja:

— Irányzék százötven méter. Tűz az én parancsomra, egyszerre. Kézigránátokat előkészíteni.

A tankok mint lefektetett gyufaskatulyák. A skatulyák növekednek, és — furcsa! — megnyúlnak. Mint a fekvő skatulyák, de most oldalról.

Hányan vannak? Meg kell számolni, meg kell számolni. Jelentés. Öt óra tizenegy perc. Hat perce tart a háború. Egy, három, nyolc. Amott, a porfelhőben még vagy öt, arrébb ...

Megnyúlnak. Látni, hogy a hátuk mögött füst gomolyog, nedves csomókban repül a barna föld. Megnyúlnak, mintha félrehúzódnának. Jobb felé.

Tisztán látni: nem feléjük, hanem Szurgoték felé tartanak. Megkönnyebbül? Igen. És fél. A nagy izgalomban nem érzett félelmet. Most fél, mi lesz azokkal ott; félti őket, mint a színházban, amikor azt látja, hogy halál fenyegeti a darab hősét. Hol a távcső? Látni az árok sárgás sávját. Háromszáz méter, nem több. A zajban valami új hang, mintha ceruzát húznának végig ritkafogú fésűn. Valami fehér látszik, mint fagyos hajnalon a lehelet, csak gyors és szaggatott.

Gépfegyver! Tehát már csata folyik. Tankok, tankok, tankok, egyenesen Szurgot felé. Az első már csak ötven méterre van tőle. Most fog belevágni a gépfegyver a pofájába, a vaksi szemébe! Húsz méter. Mégsem lőnek. Kézigránátot, az ördögbe

is! Ott van, már a lövészárkon! Kissé megremeg, orrát felcsapja, meginog, továbbhalad.

A katonák dermedten nézik. A második, a harmadik, az egész hullám. Kis emberalak pattan ki az árokból, utána még néhány. Lehajolva rohannak hátrafelé. Megint egy hullám halad át az árkon, biztosabban, mint az első. A menekülők hanyatt-homlok rohannak. A hullám utánuk. Nem is utánuk, hanem az útkereszteződés felé. Gyorsan, gyorsan. Két menekülő körülnéz, oldalt fordul. A szélső tank könnyedén, mintegy véletlenül meglegyinti őket hernyótalpával. Elterülnek.

Újabb hullám, ez is Szurgoték felé. A fenébe is, hol vannak a kézigránátok? Hiszen most mintegy húsz skatulya közeledik, egyenes vonalban... Ó, már az árok fölött vannak! Átjutottak, továbbhaladnak. A sárga sáv most szélesebb, szétkenődött. Valami szürkészöld kúszik ki belőle, öt méternyit mászik, aztán nem mozdul.

A katonák hallgatnak. Nem néznek Markiewiczre. Tudják, mit jelent ez. Mint a színházban, úgy látják, amint társaikat halomra gyilkolják, és semmit sem tehetnek. De — a színháztól eltérően — itt tudják, hogy most mindjárt rajtuk a sor.

— Fiúk! — kiáltja. — Velünk nem végeznek ilyen könnyen! Fiúk! A gránátokat! Vannak gránátjaink!

Hallgatnak. A dübörgés rázza a levegőt. Az első tankok összetorlódtak az útkereszteződésnél, de már indulnak libasorban az állomás felé. Milyen gyorsak! Mint az autók!

A dübörgés ráfekszik a földre.

— Zászlós úr! — Michałowski ujja az erdő felé mutat. Odanéz. Újabb hullám.

— Úristen! — üvölti Piskorek. — Talán ezren is vannak!...

Most valóban, mintha az egész erdő megindulna ellenük. A kékes füst eltakarja a látóhatár fekete sávját. Szögletes dobozok ugranak ki belőle. Az irány megint Szurgot.

Mint egy díszszemlén: hatosával vagy tízesével jönnek. Százméteres térközökkel, teljes sebességgel az útkeresztező-

dés felé. S minden hullám után szélesebb a sárga sáv, s hátranyúlik, mint egy kitaposott ösvény.

Mi van Szurgottal? Lehetetlen, lehetetlen...

Mintha az a zöld színű alak megmozdult volna.

Megragad egy vállat:

— Futás! Nézzük meg, mi lett az első szakasszal!...

— De zászlós úr! — jajdul fel amaz. — Hiszen láttuk, hogy eltaposták...

Melyik ez? A szeplős. Hátrál. Az árokban mozgolódás. Revolverével megfenyegeti Barszczot, s csak néz előre.

— Felénk, felénk! — s mindkét oldalról hozzája futnak.

Ez a hullám szélesebb, talán ötven van egy sorban. Ezúttal nem fogják elkerülni őket. Markiewicz hirtelen kijózanodik. Potajałło tanácsa olyan tisztán tör fel emlékezetéből, mint a márványtáblára vésett betűk. Sortüzet. S most már arra is emlékszik, hogy: lőszerért kettesével.

Lábujjhegyre emelkedik, könyökével az árok porhanyós falához támaszkodik. Teljes gázzal rohannak jobb felé, de az öt szélső őket is eléri. Potajałło mondta... Valami fontosat... Már megint nem emlékszik. Sebaj, hiszen ott van valahol hátul, látja ezt, gondolkodik. Bizonyára már a zászlóaljnál is tudják. Segíteni fognak. Szurgotra már nem volt idejük. De most... Ez a legfontosabb. Ott vannak, segítenek. Őneki pedig teljesítenie kell kötelességét.

Néz. Száguldanak. Majd amikor a patakot elérik... Tekintetét nagy nehezen elvonja róluk. Az árok fölött néhány sisak, puskák, a ravaszon ujjak, szíjakkal összeszorított arcélek, kiugró állak. A gépfegyvernél Koza, orrát feltartja, talán nem tudja, miről van szó, vagy mosolyog?

A tankok. Már nemcsak a tornyok púpjai, már előremeredő ágyúcsövek is, s valamiféle rudak, lejjebb és oldalt, a föld színével párhuzamosan. Nem lőni, nem lőni. Csak a pataknál, majd csak akkor!

Kezében tartja a gránátot, ujja fehér a szorítástól. Az az öt egyenesen feléjük tart.

S már ott van az öt közül az első, a patak előtt fékez, lassít, mintha undorodna a sártól.

— Vigyázz! Sortűz!

Az árok megremegett a lövésektől, a hang egy fél pillanatig elnyomta a tank dübörgését. A patak előtt álló tank, mintegy a sortűz sürgetésére, végre elszánta magát, előreugrott, a víz szertefreccsent, marokszám repült az iszap, s mögötte a másik négy már teljes sebességgel vágott át.

— Sortűz, rajta! Gépfegyver!

Koza egész tölténytárát odazúdította az első tank szeme közé. Markiewicz a pillanat egy tört részéig emberfeletti éles szemmel látott. Pontosan a tank szeme között az ólomeső végigcsapott a tankon, és a páncélzat álcázó sötétzöldjén fekete pontocskák sora keletkezett.

S most agyában minden meglassult, mint egy lassított felvételen. Az első tank az árok felé vágtatott, egyenest neki a gépfegyvernek. Megvillant Jaroń szőke feje — ostoba, hol a sisakod? Az árok előtt szétlapult a földhányás, az árok falai megrepedtek, s mintha sárga víz zúdult volna belé. Megálltak, majd a motor felüvöltött és újra előrelendült, homoközön, kiáltozás, majd megszakad, s a másik fal is szétmállott.

— Gránátokat! — préselte ki még a torkán.

A második tank rárohant Siekre, mielőtt az el tudta volna hajítani a gránátot. Hátraszorított karral jóformán szétlapult az árokfalon.

A harmadik tank egyenesen Markiewicz felé tartott. Két lépést ugrott jobbra, eldobta a kezében átforrósodott, verejtéktől nedves kézigránátot, és az árok fenekére vetette magát.

Az árok előtt rettentő dörrenés. S ekkor a fényes égbolt előtt megjelent a hernyótalp. A homok nagy kupacokban hullott lefelé, a tank orra nekilódult a hátsó falnak, újabb homokeső, a tank olajos, sárfoltos hasa, itt-ott lyukak, majd a kipufogó fojtó bűze.

Markiewicz homokot köpködve, sűrűn pislogva emelkedett fel. Újabb hullámok, folyton Szurgot irányában. Mögöttük az az öt már a kertekben, derékbatört almafák, egy pajta, a

deszkák széthullanak, egy fehér tyúk lomhán csapkod szárnyaival. Összevissza tapossák az udvarokat, mintha eltévedtek volna, s nem tudnák, merre forduljanak, mintha keresnék a legközelebbi kijáratot.

Három pillanatig vagy talán ötig tart ez a döbbent csodálkozás. Az árokból, a baloldali beomlás felől négykézláb előmászik Michałowski. Nagy nehezen feláll, orrából, füléből vékony patakban szivárog a vér.

— Ja-a-a-aj — nyögi tompán, s lezuhan.

Újabb kijózanodási hullám. Markiewicz odaugrik, megpróbálja felemelni. Michałowski felnyitja szemét. Szétnyílik a szája. Fekete vérpatak.

— Ez készen van — súgja Markiewicz mögött rekedten Cebula.

Elereszti Michałowskit, s ez illedelmesen lehajtja fejét, térdét felhúzza az álláig.

— Jaroń és Kozát palacsintává lapították — súgja Cebula. — Siek és Wiłczyński . . .

Markiewicz az árokra pillant. Néhány méteres közökben beomlás. Az egyikből puskacső áll ki, csupa homok, pirosharisnyás láb, sisak, amely úgy széttört, mintha tojáshéj lett volna. Talán öten maradtak életben. Kimásztak, szájuk félig nyitva, sisakjuk félrecsúszott, tekintetük báva.

Valaki a mező felől kúszik. Barszcz!

— Nem lehet közeljutni hozzájuk! — magyarázza panaszosan. — Jönnek, csak jönnek egymás után. Arrébb már nem is látni az árkot, teljesen eltaposták. Aki közelmászott, mindjárt elgázolta a következő, csak . . . — Vajon csupán most vette észre, hogy mi történt itt? Elakadt a hangja.

S egyre jönnek, a levegő szüntelenül zúg és dörög. Most azonban már nem tévesztik el az irányt, az előttük levők már sárgára taposták ki az utat. Markiewicz oda sem néz. Sisak nélkül, mélyen lehajolva, szemébehulló haját önkéntelen mozdulattal hátrasimítva áll Michałowski felett. Mellette Barszcz és Cebula. Michałowski fekszik, s az egyetlen, ami

még mozog rajta, a fekete vérfolyam; becsurog a gallérja mögé s eltűnik alatta.

— Zászlós úr — mondja Cebula, és megrázza. — Ezen már nem segíthetünk. A sebesülteket...

Markiewicz engedélyt adón legyint. A mezőn a dörgés halkul, távolodik. A zászlós felegyenesedik s megáll, mintha már semmi veszély sem fenyegetné.

Az úton porfelhő, egészen az állomásig. Néhány bedőlt ház, leomlott tetők. Egy sárga, elnyúlt folt: Szurgot árka. Az üres mezőn csak a hernyótalpak barázdája. Az erdő megint nyugodt, fekete és csendes. Bal felől, mintha örömöt hirdetne, éppen felkél a nap.

Hihetetlen. Órájára néz. Öt óra negyven. Fél óráig tartott. Alig fél óráig.

Emberei visszajönnek. Két könnyű sebesült, hat halott. A hetedik, a siedleci Jakubowicz haldoklik, betört a mellkasa. Kilencen maradtak épségben.

— Vigyázni kell — súgja Cebula —, hátha bekerítettek...

Markiewicz nem érti. Mi történhet még ez után a fél óra után?

— Ha gyalogság... — magyarázza Cebula.

— Hogyhogy gyalogság? — kérdi Markiewicz révetegen, és hirtelen felkiált: — Be az állásokba! Barszcz a gépfegyverhez! Tüzelés csak az én... — de hangja megszakad. Megrázkódik, kijózanodik. Barszcz két lépést tesz, s belerúg valami görbe rúdba, ami a homokból kiáll. Gépfegyver-támaszték.

— Második szakasz!... — Markiewicznek sikerült végre megragadnia azt a fonalat, amely innen kivezetheti. — Cebula, a faluba! Keresse meg a századost. Várjon — zsebében kutat, előhúz egy darab papírt, de ceruzát nem talál. — Jól van, jelentse szóban: hét halott, két sebesült. Várjon csak, várjon, ez összesen tizenkilenc. Hol a többi?

— Kereket oldottak — felelte Cebula vállatvonva. — Amikor a géppisztoly sem segített, megléptek.

— Jól van! — harsogja Markiewicz. — Jelentse: az állás-

kat tartjuk! Parancsot kérünk, mit tegyünk ezután. Sebesülteket összeszedni. Indulás!

Cebula hosszú léptekkel, félig futva távolodik. Dziura meg a másik, aki hátulról került oda, lassan követi. Napsütés. Távolodó zaj. A vonat, az éjjeli vonat megjött, és továbbment.

Kilencen vannak. Állnak, Markiewiczre néznek. Ő is áll, őket nézi. Olyan nehéz kipréselnie magából akár egyetlen szót — magyarázatot, vigaszt, fenyegetést? Nehéz bizony, mert a tankok... Nehéz, mert Szurgot szakasza... De legeslegnehezebb azért, mert saját parancsai, rendelkezései, vezényszavai olyan erőtleneknek bizonyultak, mint a tovaszálló füst. Nem használtak többet, mint egy kuruzsló ráolvasása. A rohanó vasáradatot, amely eltiporta őket, nem tartóztathatta fel sem a sortűz, sem a gépfegyver, sem a kézigránát.

S mégis még egyszer megpróbálkozott a ráolvasással, mert ez látszott a legkönnyebbnek.

— Puskákat megtölteni! Mindenki az állásba! Barszcz az első szakaszhoz!

Nem siettek. Nem hittek a kuruzslónak. Kiáltozva sürgette, s egyenként állította őket a beomlások közti szakaszokhoz. Az árok balszárnya érintetlen volt, onnét szökött meg a második raj, Piskoreké. Csak a puskák meg a tölténytárak maradtak az árok fenekén.

Negyedórai várakozás. Ezalatt magához tért. Még a jelentés vázlatát is megfogalmazta: „Öt óra öt perckor erős ellenséges tanktámadás..." — Milyen nyugodtan hangzott most ez a mondat! — „A németek gyalogságunk tüzelése ellenére... a lövészárkok első vonalát áttörve..."

Abbahagyta. Németek?... Még csak nem is láttak egyet sem. Csak vasat, dübörgést, bűzt, a tornyokon fekete keresztet. De sehol egyetlen németet, sehol egy fejet, sehol egy szempárt!

Volt ebben valami megalázó, valami sértő, ami most elmosta maradék félelmét is, illetve inkább új színt és erőt adott neki. „Áttörve"... Inkább így írhatná: „széttaposva... gyalogságunk tüzelése ellenére..."

Hát amazok? A németek? A megaláztatás csak most öltött látható alakot s vált elviselhetetlenné. A németek még csak nem is lőttek! Az ágyúk meg azok a rudak — persze, gépfegyverek voltak! De nem lőttek!

Mint a kocsis. Egy kutya ugatva ugrik a kerekek alá. A kocsis pedig oda sem cserdít az ostorával, csak hajt tovább. Szinte csakis a maga hibájából vergődik a kutya a kerekek alatt, felüvölt, három lábon sántikál a kapu alá. A kocsis pedig még ekkor sem néz oda.

Elsőnek Barszcz tért vissza. Nem jelentkezett előírásosan, vigyázzba se vágta magát. Csak ránézett, ki tudja, talán gyűlölettel.

— Az első szakaszból semmi sem maradt. Még temetni sem kell, valósággal szétlapították őket. De lehet, hogy valaki elmenekült.

Markiewicz elfordult. Cebula közeledett az új utak egyikén, amelyek a fák, kertek, pajták között vezettek.

Izgatott volt, szinte hátrarántotta a zászlóst, gyorsan, halkan súgta:

— Minden elpusztult! Egyetlen vénasszonyt találtam a dunyhája alatt, elmondta, hogy amikor megkezdődött, a százados úr, egy-kettő, rohant összeszedni az embereit. Sorakozót tartott, valamennyit egy csoportba, és futólépésben el Krzepice felé... Az emberek is, ki merre látott, szétfutottak a bozótba, a mocsár, a város felé. Csak az a vénasszony nem tudott mihez fogni, hát félelmében a dunyha alá...

— Krzepice felé?

— Igen, a hadosztályhoz... Ott van az országút, amely a határ mentén...

Markiewicz elővette a térképet. Fő, hogy Cebula ne vegye észre, mennyire fejbekólintotta ez a hír. Reszkető ujjal böngészte át. Krzepice húsz kilométerrel keletre volt Babicétól. Vasútvonal, országút. Ott van a főútvonal, ott vannak az ágyúk, az aknamező. Ők is ezen a vonalon érkeztek Wieluń felől, itt ez az állomás, ez az út, amelyen idejöttek, itt az út-

kereszteződés. A tankok az állomás felé haladtak. Nem mentek neki Krzepicének, az aknamezőnek. Inkább hátulról...

Potajałło százados úr pedig egyenest a hadosztályhoz fut. Most firkantja a jelentését: Az első szakaszt eltiporták, a harmadik szakaszt eltiporták...

Ez a lázadó gondolat mintha megnyugtatta volna. Most már Cebulára is ránézhetett. Cebula előtte topogott, készen a tanáccsal.

— Én azt tenném, zászlós úr, hogy összeszedném az embereket, és szintén Krzepicébe, a százados úr után... Mit tehetünk itt? Tíz ember...

— Krzepice felé? Hiszen a németek bizonyára mindenütt áttörték a határt...

— Hát akkor az állomás felé...

— A tankok után?

— Hát akkor a mezőkön át, toronyiránt. Csak minél előbb!

Felszedelőzködtek és elindultak valami ösvényen. Összeszedték a fegyvereket, amennyit találtak, telerakták tölténynyel hátizsákjukat. Nem érintették a falut, mert Markiewicz annak ellenére, amit Cebulától hallott, attól tartott, hogy majd a parasztoknak a szemébe kell nézniük, és félt a tekintetüktől, a találkozástól.

Terhüktől verejtékezve siettek tízen a többiek után. Mintha az a pillanat, amikor elhagyták az árkot, ébresztette volna őket a valóságra: arra, hogy milyen elháríthatatlan a németek támadása. Meggörnyedve mentek, körülnéztek, nincs-e a közelben német gyalogság, amely nem rohan, nem tipor, de ottmarad. Nagy léptekkel haladtak, újra engedelmesen.

Megértette őket. Ő maga is különös megrázkódtatást élt át, amikor végre kipréselte magából a vezényszót, hogy otthagyni az árkokat. Mintha elölről kezdte volna életét, mintha újra érezte volna az almák fanyar ízét egy kertben, amely mellett elhaladtak, mintha most tért volna vissza belé annak a fáradtságnak a tudata, melyet a homokos ösvény tartogatott osztagának. A világ, amely annak a fél órának folyamán egyáltalán nem létezett, illetve a támadást követő rövid pilla-

natban mintha színek, vonalak, síkok villogó nyalábjává vált volna — ez a világ, mihelyt elhagyták a lövészárkot, egyszeriben visszatért hozzá egész, hogy úgy mondjuk, tegnapi bonyolultságával. Hiszen már érezték is a közelgő éhséget, a szégyent, a haragot. S mindenekelőtt a félelmet: féltek a németektől, a lövéseiktől, a támadásuktól, a hadifogságtól, a sebesüléstől, a haláltól.

Ezek az érzések szolgáltak hátteréül annak az óriási megkönnyebbülésnek, hogy menekülnek, hogy otthagyták azt az átkozott homokbuckát.

Ott, abban a bizonyos fél órában nem érzett félelmet. A halál néhány percnyi időközökben ismétlődő hullámként haladt el fölöttük. Az után, ami Szurgottal történt, egészen természetesnek tartotta, hogy ők sem fogják túlélni. Nem gondolt rá, egyszerűen csak tudta. S a külső világ minden gyakorlati értelmét elveszítette számára. A halálfélelem csupán akkor tért vissza hozzá, amikor a halál már nem volt biztos és elkerülhetetlen, amikor éppen csak lehetségessé vált. Mert *az* a fél óra egy másik élet, egy másik világ, egy másik bolygó volt.

Most, hogy félig futva feljutottak egy tarlóval körülvett dombra, bizonytalan érzések cikáztak át rajta. Örült, hogy élnek, hogy menekülnek, hogy megint félnek valamitől.

Domb, tarló, s már felszántott táblák. Távolabb lankás mezők. Jobb felől néhány fenyő. Valahol elöl kis porfelhő. Arrafelé haladtak a tankok. Csak nehogy egy pillanatig is arra gondoljon, hogy mindezt csak álmodta. Csak nehogy ezt higgye, ennek a tökéletes, teljes csendnek a káprázatában. Ebben a csendben, amelyet csak az ő csizmájuk dobogása, az ő lihegésük tör meg.

Megállt, körülnézett. Babice már egészen aprónak látszott, odalapult a patakocska partjához, melyet itt-ott egy-egy fűzfa jelzett. Innen nézve, a kertek egészen sárgák voltak. Fölötte az erdő alig emelkedett a látóhatár fölé. Homokbuckáknak, sárga földhányásoknak sehol semmi nyoma.

Zaj támadt, az emberei kiáltoztak feléje. Odafordult. Inte-

gettek, hogy valaki feléjük fut. A dombról levezető út a mezsgye mentén húzódott. Előttük kétszáz méterre kis emberi alak, piszkos-zöld katonaruhában.

Még nem láttak németet, nem tudták megállapítani, saját vagy ellenséges zöld árnyalatot látnak-e. Csak néhány percnyi feszült várakozás után ismerte fel egyikük. Niziołek. Kifulladt, de nyugodt volt. — Minden rendben van, a zászlóaljnál azt mondták, csak semmi pánik!

Vaskos, leragasztott borítékot nyújtott át, Potajałłónak volt címezve. Feltörte a pecsétet. A rövid levél azt az utasítást tartalmazta: „Ha ellenséges páncélosok fenyegetnének, felnyitandó az AX jelzésű láda és a csatolt utasítás szerint kell eljárni."

Volt ott egy kurta mondat, amelytől arca dühös nevetésre torzult: a szakaszparancsnok fegyelmi felelősségéről, ha az előírt feltételek fennforgása nélkül nyitná ki a ládát. Rögtön elővette az utasítást.

Gyönyörűen nyomtatott szöveg volt. Borítékján fél tucat figyelmeztetés: szigorúan bizalmas, csak külön parancsra bontandó fel, veszély esetén elégetendő . . .

Páncéltörő fegyverekről volt benne szó, azokról a páncéltörőkről, amelyekről Brejwo fecsegett részegségében, amelyek „1,3 centiméter vastagságú acélpáncélzatot is átütnek, ennyi és ennyi méter, vagy 2 centiméter vastagságút ennyi és ennyi méter távolságról . . ."

A pompásan megrajzolt vázlatrajzok bemutatták a német T-I tankot szemből és oldalról, pontosan azt a gyufaskatulyát, amely széttaposta Szurgotot és a harmadik szakaszt, s amely őket szinte véletlenül éppen csak megérintette s csellengő katonaszökevényeket csinált belőlük. Vörösen kipontozott köröcskék jelezték a tank különösen sebezhető pontjait. Majd következtek a páncéltörők gondozására és a kisebbfajta javításokra vonatkozó előírások. Egyszóval benne volt minden. Minden, amivel legyőzhették volna a bádogdobozokat, melyek széttaposták őket. Vagy amivel legalább harcolhattak volna ellenük. Vagy legalább úgy pusztulhattak volna el, hogy ha-

lálukat az ellenségnek is meg kellett volna fizetnie. A többiek félrehúzódtak, nézték Markiewiczet, csodálkoztak haragos nevetésén, kiáltásán, ökölbe szorított kezén. Niziołeknek már valami gyanakvó gondolata támadt, s arrébb akart menni, hogy megkérdezze a közlegényeket, amikor Markiewicz megszólította:

— Azt mondja, tizedes, hogy a zászlóaljnál...

— Igenis, zászlós úr, teljes a nyugalom.

— Hánykor indult visszafelé?

— Öt felé lehetett, mert már világos volt.

— És útközben... semmit sem látott?

— Dehogynem. Óriási zaj volt. De az országúton. Én pedig mellékösvényen jöttem. Azt hiszem, a tüzérséget vonhatták át Krzepicéből vagy Wieluńból.

— Arra nem gondolt, hogy németek lehetnek?

— Ugyan, zászlós uram! Akkor lövöldözés lett volna. A mi egész századunk a határon áll, távolabb pedig a hatosok. Nehéz gépfegyverekkel. És semmi sem volt!

Most néhány másodperc következett, amikor Markiewicznek az volt az érzése, hogy ma tegnap van. Hogy az a fél óra egyáltalán nem volt, hogy nem is ez a lihegő tizedes mondta mindezt, hanem Potajałło vagy maga Nietaczko őrnagy úr. Mintha a napok változhatatlan sorrendje megzavarodott, összekeveredett volna. Mintha parancsosztás volna az ezrednél. Mindjárt a lovasságról lesz szó...

Niziołek akaratlanul is tovább ringatta ebben a képzelgésében.

— Leléphetek, zászlós uram? A zászlóaljnál rengeteg időt vesztegettem, várnom kellett, amíg felkeltették Nietaczko őrnagy urat. Szolgálatba kell mennem, Szurgot zászlós úr haragudni fog...

— Hahaha! — tört ki a kacagás visszafojthatatlanul Markiewiczből. — Milyen ostoba maga, tizedes! Szurgot zászlós úr többé nem fog haragudni magára. Fütyülhet az egészre! Fütyülhet a százados úrra is, meg az őrnagy úrra is! — Ekkor

már a nevek körül is zavar támadt benne, s váratlanul a sajátját bökte ki: — Nagy ormány vagy te, Bolutek!

Niziołek rémülten nézett rá. Markiewicz még egy percig hadonászott. Csak ekkor érintette meg óvatosan a vállát Cebula:

— Zászlós uram!

Hátranézett, Babicéra. Az erdőtől a lejtőig, egészen az útkereszteződés irányában hosszú felhő húzódott, félig füst, félig por. Valami megvillant Markiewicz emlékezetében, és felkiáltott:

— Cebula, hogy is volt azzal a ládával, amit annyira őriztek? Hol van?

— Miféle láda, zászlós uram? Talán a százados úré? Amikor a második szakasz kereketoldott, azt is magukkal vitték. Kocsira tették, és usgyi! Nem jelentettem? Bizonyára sietségemben...

Markiewicznek csak egy maradt hátra: a gyufája. A használati utasítás finom, fényezett papirosa nem akart meggyulladni, a piros karikák csak lassan feketültek el. Végre a kiteregetett német T-I tank kétfelől tüzet fogott és megsemmisült, ágyúcsöve félbetört, kívülről meghasadt a torony, a hernyótalpak összecsavarodtak, elhamvadtak. Markiewicz még széttiporta a sarkával, s a sistergő papírmaradványokat beletaposta a száraz földbe.

2

Rąbicz azon az éjszakán szokása szerint kettőig ült a szobájában. Leszczyński nem volt ott, elkísérte Rydzet valami értekezletre. Rąbicz nem várta meg visszatérését, teljesen hatalmába kerítette a fáradtság. Vagy fél órát fekhetett ágyában, miközben az utolsó napok jelentéseinek, utasításainak, parancsainak, átcsoportosításainak foszlányai cikáztak előtte. Az álom határán különleges, félig látomásszerű alakokat látott. Mikor ment el az az írás a harci készültség dolgában? A hadirepülőtérre való áthelyezés már hétfőn megtörtént, de mi van a bombázóezreddel?... Friedebergnek meg kell kapnia a Lubusz-csoportot, bizonyára már át is vette. Nagyon jó, hogy Ślizowskinak figyelmébe ajánlotta Knothét...

Felkavargó emlékeiben az írásbeli utasítások összekapcsolódtak valamilyen gyermek-hetilappal, az ezredből a régi Első Ezred lett, Friedeberg pedig egy nőt ölelgetett, aki Nelly volt. S egész idő alatt szeme félig nyitva, pontosan látta az ablaküvegen a kerti gesztenyefa elmosódó körvonalát.

Viszont semmiféle félelem nem gyötörte. S amikor elaludt, nyugodtan, kényelmesen hullott a szakadékba, mely inkább ájulás volt, mint alvás.

Talán öt percig ébresztették. Már karosszékében ült, félig felöltözve, amikor végre megértette, amit segédtisztje és az a kis zászlós mondott: háború.

Két pillanatig tarthatott, amíg a szó behatolt a szívébe. Amikor felállt, toppantott csizmájával, hogy szorosabban tartson a sarka, s amikor megtett három lépést a fürdőszoba felé, már teljes és valószínűtlen nyugalom vett erőt rajta.

Mint a versenyfutó, aki izgatottan topog a rajtnál, de a pisztolylövésre hirtelen, félelmet nem ismerve, lelkesen, bizonyossággal ugrik neki — így hízelgett önmagának, amint a kis zászlós remegő ujjára nézett, és látta, hogy csak többszöri próbálkozás után tudja helyesen fejére tenni a szögletes sapkát.

Persze sietett. Az a kis zászlós nem sokat tudott. Rąbicz szeme lángolt, azoktól az első jelentésektől, amelyeknek nyilván már a főhadiszállásra is be kellett futniuk — mint ahogy a színházi rendező szeretné mielőbb szcenikai valóságában látni a maga többhetes utasításait, parancsait.

Jobboldalt még alig dereng a hajnal a lakónegyedek tömbjei mögött. A város sötét és néptelen. Furcsa: nem tudják, hogy már itt van? Nem tudják, hogy házaikkal, ágyaikkal, balítéleteikkel és szenvedéseikkel együtt már átjutottak egy másik, senki által sem ismert világba? Alusznak a buták, nyomorult életük pedig már ki tudja, milyen sors felé vágtat.

Ez a gondolat magával hozta a másikat: eljött az én időm. Azok ott, az alvók, mit tudják azok, milyen sors vár rájuk? Arca szigorú és kérlelhetetlen lett, szemöldökét összevonta, tekintete élessé vált, ajkait összeszorította. Nem jósolhat nekik könnyű időket. Sokat követel tőlük. Szólt a sofőrnek, hogy gyorsabban hajtson.

Rakowiecka utca, a főhadiszállás. Az ablakokban zseblámpák vöröses visszfénye. Felszaladt az első emeletre. Leszczyński már ott volt: sápadtan, fogvacogva ült asztalánál. Vagy három tiszt rohant be a szobába, valaki éppen feltépte az ajtót, félrelökte a többieket, az asztalhoz ugrott s kezét kinyújtva ordította:

— Chojnice! Chojnice!

Rąbicz is két lépést ugrott előre, aztán eszébe villant az, amit a sorsról gondolt, és megállt:

— Őrnagy úr, micsoda neveletlenség ez! Miért nem jelentkezik felettesénél? Mit jelent ez a? . . .

Itt tulajdonképpen sziszegnie kellett volna, de majdnem kiáltással végezte. Leszczyński magából kikelve ordította:

— Vigyázz!

A tisztek vigyázzba merevedtek. Rąbicz dolgozószobájába ment, Leszczyński követte. Ijedtségéből még nem tért magához, zavarosan jelentette:

— Négy óra negyvenötkor a repülőtereket Krakkóban, Końskiéban, Września-ban, Grudziądzban . . . Halottak vannak, nyolc repülőgép elégett a hangárokban . . . Most pedig Chojnice . . .

— Hogyhogy elégtek? A hangárokban? Hát az áthelyezési utasítás? . . . A hadi repülőterek?

Leszczyński erről semmit sem tudott. Rettegése egyre hevesebb dühre ingerelte Rąbiczot, míg végül ordítozni kezdett:

— Micsoda dolog ez?! A földszinten miért nem eresztették le a redőnyöket? És mi ez a futkosás? Mindnyájan az arcvonalra akarnak kerülni?

— Parancs! — s Leszczyńskinek már a lába is remegett. — Alázatosan jelentem . . . légitámadástól kell tartanunk . . . Talán az óvóhelyre kellene . . .

— Őrültség! Lelépni! Kérem a helyzet vázlatrajzát!

Leszczyński két lépést tett hátrafelé, ekkor feltárult az ajtó és megjelent egy százados:

— Bombázó csoport közeledik Varsó felé, Ciechanówból jelentik telefonon . . . Negyedóra múlva itt lesznek! . . .

— Nem megmondtam?! — tört ki Leszczyński, és kiugrott az ajtón, nyomában a százados.

Rąbicz vissza akarta hívni őket, kiabálni akart, de nem volt hozzá ereje. A félelem úgy ugrott a torkának, mint egy fekete, bozontos kutya. Igen, egyenest a torkának ugrott. Visszatántorodott, egyszer-kétszer görcsösen felnyögött. Legszívesebben rögtön követte volna a többieket. De hirtelen meglátta önmagát, mintegy profilból: a mi Prądzyńskink, hazánk

sorsának irányítója, amint hanyatt-homlok rohan le a pincébe...

Leült. Íróasztalához ült. Az órájára pillantott: öt óra harminc. Tizenöt-húsz perc múlva Varsó fölött lesznek. Eszébe jutottak Ślizowski spanyolországi jelentései, a guernicai, barcelonai fényképfelvételek, s hogy annak idején ő maga mennyire csodálta a német repülőket. Egy falat látott, amint kettéhasítja a bombatalálat, látta, hogyan fog a levegőben lógni ez az íróasztal, amelynél most ül.

De nem menekült. Kiegyenesedett. Rendben van, hát csak jöjjenek. Az a kellemetlen tulajdonsága, hogy mintegy idegen szemlélőként látja önmagát, most szabatos frázisokat sugallt neki, valamiféle leendő nekrológ mondatait: ott maradt a posztján, hősi halált halt, árván maradt utána...

Árván maradt, árván maradt, a nyavalyába is! Egy hadsereg Prądzyński nélkül! Felpattant, még nem tudta, mi lesz erősebb: a legendává válás pátosza vagy a prózai, hétköznapian szükséges és pótolhatatlan követelmény, az ő személyes hadműveleti terve? Ilyen érzések húzták az ajtótól az íróasztalhoz és vissza. Végül is nem Prądzyński, hanem Arisztidész győzött. Illenék-e ahhoz, hogy saját merészségével kérkedjék?

Fellélegzett, kifutott a lépcsőházba, majd hármasával lefelé. Az alagsorban tisztek és küldöncök rohangáltak. Leszczyński néhány közlegényt hajszolt ordítozva, akik valamilyen ládát cipeltek. Rąbicz láttára felderült, de öröme Rąbicznak olyan volt, mintha körmével valami selyembe akadt volna. Lám, örül, hogy nekem is inamba szállt a bátorságom.

Mindketten ugyanabban a pillanatban néztek órájukra. A Ciechanówból jelzett idő elmúlt. Még öt percig vártak. De riadó nem jött.

Rąbicz dühében ügybuzgó képet öltött és elindult, hogy végigjárja az óvóhelyet. Leszczyński elébe ugrott:

— Errefelé, ezredes úr! Ez az ezredes úr dolgozószobája, tökéletes szigetelés...

Két szűk helyiség, egyik a másik után. A távolabbiban már

ott volt az íróasztal, telefon, pamlag. Rendelkezett, hogy a térképet hozzák le a szobájából.

Leszczyński elindult. Rąbicz még egyszer végignézte az apró helyiséget, a vasból való tartógerendákat, a szilárd betonfalakat. Hogy is hangzott Ślizowski két évvel előbbi jelentése: egy negyedtonnás bomba hány emeletet üt át telitalálat esetén? No persze, Barcelonában vagy hol, azok a romok...

Örült, hogy félelme elmúlt, végigment a közös óvóhelyen, bár nem nagyon tudta, hogy miért — csak éppen hogy levezesse az előbbi depresszió után felgyülemlett energiáját. A lépcsőn Leszczyński vezénylete alatt féltucat közlegény cipelte lefelé a szerencsétlen térképet. Az óvóhely ajtaja azonban túl szűknek bizonyult. Megpróbálták ívben görbíteni, de a térkép keretei erősen tartottak. Az energiából hirtelen düh lett. Rátámadt Leszczyńskire: — Hogyan építették ezt az óvóhelyet? Miért nem gondoltak a térkép méreteire? Miért nem jutott eszükbe már eddig, hogy levigyék? Az volt az érzése, hogy e térkép nélkül semmi értelmes dologra nem képes. Majd miután a térképhez fűződő gondolatai lassan lendületbe hozták, megint rohamszerűen vett erőt rajta a rémület, mint akkor, Knothe látogatása után.

Visszament az apró helyiségbe, belezuhant a karosszékbe, szemét dörzsölte. A felvonulási terv... Nem akart, nem bírt ránézni; talán azért, mert nem volt ott a térkép, nem tudta egészében áttekinteni. Bizonytalanságában most minden részlet külön vésődött az agyába. A Prusy-hadsereg. Három hadosztály még mozgósítás alatt, három másik már megkezdte az összpontosulást. Két nap vasúti szállítás, vagyis néhány lövész-zászlóalj a helyszínen. A többiek úton... most ezek a légitámadások, könnyen elképzelhető... Dęblinben szétvernek néhány sínt, ne adj isten, egy hidat is — s az egész összpontosítási terv vízbe esett.

A Lubusz-csoport: két hiányos hadosztály. Az az átkozott Knothe, igaza volt. El vannak szakítva a Łódź-hadseregtől. A Krakkó-hadseregtől még inkább. Legfeljebb felderíthetik

az ellenséget, de feltartóztatni... Talán fél napig? Huszonnégy óráig, amíg a Prusy-hadsereg megérkezik? De hiszen előbb léteznie kellene ennek a hadseregnek.

A legközelebbi hadosztály. Melyik az? Zakrzewskié, ezé a részeges bohócé. Ezeknek Kielce—Włoszczowa felé kellene vonulniuk, hogy feltöltsék a Lubusz-csoportot. Vagy jobb volna északabbra bevetni, hogy a Prusy-hadsereg skarżyskói csoportját erősítsék meg. A fene egye meg, túl korai még a változtatás, be kell várni a jelentéseket. Elvégre nem hadgyakorlatról, nem afféle háborúsdiról van szó, hanem valóságos háborúról!...

Negyedórai kétségbeesés, mintha csak most értené meg, mi történik néhány óra óta. Kétségbeesését telefonhívások szakították félbe. Leszczyński még mindig azzal a térképpel bajlódott. Rąbicz nógatni kezdte a különféle tábornokokat, osztályvezetőket, civil államtitkárokat. Valahányszor elintézett egy telefont, tekintete mindig elkomorult. Az az átkozott kurafi, az a Knothe! A Poznań-hadsereg nyugaton kétszáz kilométerrel áll messzebb a kelleténél. A Toruń-hadsereg helyzete még rosszabb. A czerski csoport eleve elveszett. Táviratozni, préseljék ki, amit lehet az intervenciós hadtestből. Sorra szeme elé villantak a terv apró részletei, s valamennyi elejétől végéig kétségbeejtően képtelennek tűnt.

A telefonok sűrűbbé váltak, fel-felemelte a kagylót, s szinte oda sem figyelve akasztotta vissza. Szerencsére felismerte Kasprzyski hallózását, erőt vett magán, végighallgatta sirámait, hogy miféle dolog ez: a hadügyminisztert kutyába se veszik, nem kap fronthíreket. Megnyugtatta: még a főparancsnok sem kapott. A másik ekkor Friedeberget említette, s neki mentegetőznie kellett: majd gondolkodunk a dologról.

Ő maga ejtette ki Rydz nevét, s megint ő volt az, aki megijedt: bármely pillanatban hívathat, követelheti a vázlatot, a parancsot, a rendelkezések tervezetét. Ő pedig csak zavaros foszlányokat tud a nagy viharról, amely már az ország felett dühöng. Itt egy kórház gyulladt ki, amott légitámadás egy vonatoszlop ellen.

Amikor végre bevonszolták a térképet, egy fejmozdulattal kitessékelte Leszczyńskit, leült íróasztalához, nagy hévvel kezdett matatni az első, teljesen hasznavehetetlen utasítások, vázlatok, prognózisok között. Az az érzés gyötörte, hogy mindez szörnyen kevés, hátborzongatóan kevés, egyszerűen nem illik ilyesmivel a főparancsnok elé állni, legkevésbé neki, akit Prądzyńskiként emlegetnek.

Tehát vissza a munkához, a hadműveleti tervhez! Zakrzewski hadosztálya, ezt talán a Wierzbnikre kellene irányítani. Hogy miért? Mi célból? Valamiféle megokolás kellene. Hm. Dęblin előterének megerősítése, ez a fő átkelőhely a Visztula középső szakaszán. Nyavalyás dolognak látszik, minek fedezni az átkelést már az első napon? Azt mondhatnák, hogy pánikot kelt. Talán jobb ezt békén hagyni?

Itt van a Lubusz-csoport, adjuk ezt végleg oda Friedebergnek? Nyavalyát! Mindenesetre megfogalmazott két parancstervezetet: az egyiket Zakrzewskinek, a másikat Friedebergnek. Mindenre fel kell készülni.

Délelőtt egy halom jelentés érkezett, még mindig túlnyomórészt légitámadásokról, de a jelentéktelen részletek közt volt néhány jelentés az első határmenti összecsapásokról is. Chojnice mellett az ellenség teljes kudarca, egy páncélvonatot megsemmisítettünk, a gyalogságot visszavertük. Wieluń és Częstochowa között nagy német tankcsoportot jeleznek, élosztagai hét órakor átlépték a Liswarta-folyót Działoszyn és Krzepice között. Ezt a jelentést Rąbicz háromszor egymás után végigolvasta. A feltételezhető fő támadási vonalat — különösen Krzepice, Praszka, Klobuck mellett — a Łódź- és Krakkó-hadseregből kiválasztott osztagok szállták meg. Mit tettek ezek az ellenség feltartóztatására? A jelentés meglehetősen rejtvényszerű volt: hosszú és elkeseredett ellenállás után, az ellenségnek veszteségeket okozva, Samiński ezredének hetedik százada rendezetten visszavonult új védelmi vonalára.

Miféle őrület ez? Hosszú ellenállás? A támadás ötkor kezdődött, hét óráig pedig a tankok már harminc kilométerrel

jutottak előbbre. A hetedik század! Nagy ellenséges erők! Ezek közül valamelyik állítás hazug. Vagy csekély erők voltak, vagy pedig az a század képtelen volt sokáig és elkeseredetten védekezni! Az ostobák, még egy jelentést se tudnak tisztességesen megfogalmazni!

Haragja csak rövid megkönnyebbülést okozott. Mert mindjárt egyszerű számtani művelet következett. A szorzás eredménye olyan lesújtó volt, hogy Rąbicz oda se ment a térképhez, behunyta szemét, fejét kezébe temette. Az utolsó néhány esztendőben megtanulta, hogyan kell Rydzzel bánni — s ez a Rydz most egyszeriben iszonyúnak és kérlelhetetlennek tűnt, akitől kitelik, hogy egyetlen kézmozdulattal megsemmisíti bizalmas alárendeltjét. Sőt éppen ez a bizalom jelentette most a legnagyobb veszélyt: hiszen úgy sikerült megszereznie, hogy minden rendben fog menni, hogy az adott körülmények között a Rąbicz-féle felvonulási terv az egyedül lehetséges. Holott... Két óra alatt harminc kilométer! Ez annyit jelent, hogy az előre várt német támadás rést talált.

Rąbicz agyában két lehetőség csapott össze. Valamit tenni kell a tankok megállítására, feltartóztatására. Valamit tenni kell, hogy mentsége legyen Rydz előtt. De hát a főparancsnok csak saját maga változtathatja meg utasításait. A főparancsnok aláírása nélkül nem lehet harcba küldeni a két érdekelt hadsereg parancsnokait. Ez pedig annyit jelent: neki el kell ismernie, hogy hiányosan szervezte meg a határ védelmét.

Nem tudott elhatározásra jutni. Az apró helyiségben fel-alá futkosott. Az ajtó nyílt, Leszczyński jelentette: bombáznak. Ijedten jelentette.

Rąbicz utánarohant, hogy meneküljön dilemmája elől. Kijutottak a lépcsőházba, mintegy hallgatólag megegyezve, hogy bátorságuknak ez a próbatétele feltétlenül szükséges a vezérkar fellelkesítéséhez. Néhány egymást követő robbanás, elég távol.

— Százkilósak?

Leszczyński szeretett volna hozzáértőnek bizonyulni. Rąbicz vállat vont. Összeszedte bátorságát, felment a földszintre.

Már csend volt. A másik utolérte. Így értek ki az utcára. Az utca néptelen volt. Távol autók tülköltek. Teljesen felhőtlen égbolt borult a környékre, sütött a nap. Ketten egyszerre hallották meg a zümmögést, egyszerre füleltek és egyszerre ugrottak vissza az ajtóba, amikor az új sorozat eldördült, már közelebb.

A vezérkartól előrohant egy rózsás arcú, mosolygós, boldog zászlós:

— A légelhárítók! Felderítő gépek voltak...

Nem feleltek neki, lefelé indultak, rá sem nézve egymásra. Amannak igaza volt, a légvédelmi parancsnokság jelentette: felderítő repülések a hidak felett, bombázás nem volt.

Rąbicznak mégis hasznára vált ez a kirándulás. Rydzzel való beszélgetését úgy tekintette, mint valami ütközetet, amelyet a haditudomány klasszikus szabályai szerint kell megvívnia. Számára hátrányos terepen nem szabad harcba bocsátkoznia. Látszat-műveletekkel kell elterelni az ellenfél figyelmét. Kitérni az ellenség túlereje elől, portyázásokkal ingerelni, a kellő időpontban belemarni.

Tehát hosszabb jelentést készített a chojnicei eseményekről, magával vitte a Zakrzewskinek és Friedebergnek szóló leveleket, elhatározta, hogy a tankokkal legutoljára fog előhozakodni. Mégis amikor hivatták, olyan izgatottan indult el, mintha érettségizni menne. Rydz elcsigázottnak látszott, szinte megöregedett, keze hideg és nedves volt.

— Még nincs tiszta képünk, marsall úr — kezdte Rąbicz. — Csak az első adatok állnak rendelkezésre. — Chojnicénak szentelt néhány percet, hangsúlyozva, milyen jelentős eredmény ez, és hogyan bénítja meg a németek terveit, akik Kelet-Poroszországba szerették volna átdobni von Klüge hadseregét. Pillanatonként sandított Rydzre, valami biztató kifejezést keresett a sima, sárgás arcon. Ezt hiába várta, Rydz mintha nem is nagyon figyelt volna oda, maga elé révedt.

Rąbicznak elkezdett borsózni a háta. Csapongó képzelete ezt súgta: a kegyvesztettség első jele. Persze már körülsündörögte a talpnyalók, besúgók, sértődöttek falkája, kígyót békát

kiáltottak rá. A főparancsnokot untatja a dolog, bizonyára már tudja mindezt, ismeri az eseményeket, talán jobban, mint ő. S most mindjárt, mindjárt fel fogja tenni a kérdést: no és a Liswartánál, ott miféle bakot lőtt, ezredes?

Nohát, Rąbicz nem fog a történelem porondjáról olyan megszégyenülten visszavonulni, mint egy kirúgott cseléd. Ha már meg kell lenni, hát történjék nagy garral; nem fogja kímélni azokat, akik elfűrészelték. S nem is várja be a kérdést, hanem elébe vág.

— Marsall úr, a Liswarta-folyónál fenyegető a helyzet. — És beszámolt a tankokról. — Attól kell tartanunk, hogy Częstochowánál bekerítik a hetedik hadosztályunk állásait és a Krakkó-hadsereg hátába kerülnek. Vagy pedig északnyugat felé kanyarodnak és a Łódź-hadsereget támadják hátba. Szeretném hangsúlyozni... — s igen elítélően nyilatkozott az említett hadtestparancsnokságról. Hanyagul készítették elő a határmenti állásokat. Rydzre pillantott: hallgat, a szeme sem rebben. Tehát alaposan be kell mártania ezeket a tábornokokat, sőt az ezredeseket is. Ez se használt Rydz révedezése ellen. A végső eszközhöz nyúlt: a közkatonák is csődöt mondottak. Gyakorlatilag nem álltak ellen, pedig kellőképp fel voltak szerelve.

Most végre ránézett Rydz, de változatlanul révetegen, értetlenül. Rąbicz fonalai összekuszálódtak, már csak azzal próbálkozott: nincs teljes képünk. Aztán gondolatban visszatért a tankokhoz: további hadműveleteik említett két változata elvégre nem merített ki minden lehetőséget. Vajon Rydz is észrevette-e? Minél gyorsabban próbálta megnyugtatni: persze elméletileg elképzelhető, hogy a német páncéloscsoport nem elégszik meg a Łódź- vagy a Krakkó-hadsereg szárnyain elérendő taktikai sikerrel. Talán Radomsko, Piotrków ellen fordul. Ami őt illeti, ezt nemigen tartja valószínűnek...

Rydz ridegen, némán nézett Rąbiczra. Csak ez a szempár... csak azt lehetne tudni, leselkedik-e, vagy álmos. Rąbicz dadogni kezdett: csekély a tűzhatás, muníciót kell oda szállítani... Végül lemondott erről is; egyébként a veszély elhárí-

tására Zakrzewskit a sandomierzi körzetből Kielce helyett Wierzbnik és Radomsko alá lehetne irányítani...

Rydz egyre csak hallgatott, s Rąbicz egyszeriben úgy érezte, hogy ennek az átcsoportosításnak gyengék a hadműveleti előfeltételei. Milyen tartaléka volt hát még? Friedeberg! Egyszeriben felvidította a két apró ügy logikai kapcsolata: Zakrzewski átkerül a skarżyskói csoporthoz, Friedeberg a Lubuszhoz? S ehhez csatlakozott a harmadik kérdés: mi lesz, ha azok a tankok se nem balra, se nem jobbra, hanem toronyiránt egyenest haladnak tovább? Mindez a másodperc töredéke alatt villant át agyán. Nem gondolta végig következtetéseit, szinte hallotta saját hangját:

— A Lubusz-csoportnak még nincs parancsnoka. Talán Friedeberg lehetne?

Rydz közönyösen bólintott. Rąbicz szíve nagyot dobbant az örömtől. Hát nem, nem így fest a kegyvesztettség! Felpattant, összecsapta bokáját, mint aki készen áll, hogy tovább küzdjön e nemzet súlyos végzetével. Rydz nem tartóztatta, kezétnyújtva csak ennyit mondott:

— Előkészítette a főhadiszállást? Mi a helyzet Bresztben? Kérem, állapítsa meg.

3

Augusztus tikkasztó utolsó napját derűs éjszaka követte, s reggelre csak vékony köd jelezte a folyóvölgyek oszladozó homályát. Sűrű harmat hullt, súlyos cseppekben ülte meg a lombokat, amelyek az ősz közeledtét jelző rozsdaszínben játszottak. A fű kifakult, a mezőn minden lépés nyomán nedves, fekete folt maradt. Az út porából dohos liszt szaga áradt. A szemafórok előtt türelmetlenül sípoltak a vonatok.

Hajnalban bombázórajok szálltak fel a poroszországi, tengermelléki, brandenburgi és sziléziai repülőterekről. Az előre kijelölt útvonalon hármasával, ötösével keresték az álombamerült országban rég kitanulmányozott célpontjaikat. A vezetőfülkékben a navigátorok böngészték térképeiket és a légifelvételeket a fedélzeti világítás kékes félkörében, majd a padló ablaka fölé hajolva keresgélték a mélyedések sötétebb foltjait és a lámpafényeket. A földet azonban még őrizte a homály, csak itt-ott villant meg egy-egy autóreflektor fénysávja vagy mozdonyok pirosló szikraesője.

A motorok ellenállhatatlanul zúgtak a sötétben. Szokatlan. idegen és kellemetlen zúgásuk volt az első, amit az álmukból ébredő emberek észrevettek, mielőtt a bombahalál romboln kezdte volna a házakat és a városokat.

Hajnalhasadáskor elkezdődtek a szárazföldi hadműveletek is. Puskák és ágyúk tüze hasította végig csaknem az egész

határvonalat Lengyelország és a Harmadik Birodalom között. Négy ponton tombolt leghevesebben a csata.

Varsótól északra a Küchler tábornok vezetése alatt álló harmadik hadsereg támadott. Öt gyalogos hadosztály a dombok felől, a tűlevelektől és rőzsétől gondosan megtisztított fenyőligetekből bukkant elő, megjelent a tavak közt húzódó földnyelveken, pirostéglás istállókból és házakból ugrott ki, aszfaltozott országutakon húzva maga után a lőszert, az ágyúkat, az élelmet, a tábori vonatoszlopokat és kórházakat. Rázúdultak az előttük elterülő rétekre, ligetekre, falvak szalmafedeles házaira, a gondozatlan, homokos utakra. Küchler hadseregének jobbszárnya Mławánál az alaposan beásott huszadik gyalogos hadosztályba ütközött. A német csatárlánc kék és piszkos-zöld színű első hullámai elárasztották a tarlókat meg a réteket, a sietve felvonultatott tüzérség kartáccsal és nehézágyúk lövedékével kezdte szántani a borókabokrokkal benőtt halmok lövészárkainak sárgás ráncait. Hátul, az országutakon pihenőt tartottak az összetorlódott vonatoszlopok, nagy sörözés folyt, a katonák levetették ingüket, hogy teljesen kihasználják a még mindig erős napsütést.

De Küchler hadseregének középső része és balszárnya szabad utat talált. Néhány, lováról leszállított ulánus-osztag géppfegyverrel, aknavetőkkel, lovassági ágyúkkal lőtt rájuk, utóbb azonban, miután néhány tucat ágyú végigverte s jobbról is meg balról is majdnem bekerítette őket, odarohantak lovaikhoz, és elvágtattak dél felé.

Alkonyatkor Küchler osztagai elérték a kurpiei erdőket, elfoglalták Krzynowłogit és továbbhatoltak a przasnysz—ciechanówi vonalon. Hogy is lehetett volna tovább tartani a Mława előtti állásokat, amikor közéjük és Varsó közé már több német hadosztály ékelődött?

Még rosszabb volt a helyzet a korridorban. Von Klüge tábornok negyedik hadserege — tizennégy hadosztály, köztük egy páncélos és két motorizált — azt a feladatot kapta, hogy minél gyorsabban vágja át a korridort, dobja át hadosztályait

keletre és a Narew- meg a Bug-folyón átkelve, hatoljon dél felé és keleti irányból kerítse be Varsót.

Nyolc hadosztály nyugat felől támadta a korridort a Chojnice és Grudziądz közötti nyolcvan kilométeres szakaszon. Chojnicét hevesen védték, délre azonban az óriási német túlerő megtörte a gyenge lengyel védelmet, és Sępolno felé kezdett előretörni. Délután egy kis lengyel felderítő repülőgép a tucholai erdőség fölött eljutott a határig. Sępolno zsúfolva volt német oszlopokkal, a városkát porfelhő takarta, az él osztagai a tucholai országútra özönlöttek. A pilóta úgy fickándozott, mint a csík, hogy elkerülje a gépfegyverek tüzét, eszébe véste az ütegek, teherautók, tankok hozzávetőleges mennyiségét, menetsebességüket. Negyedóránál tovább nem időzhetett ott, mert német vadászrepülők bukkantak elő. Cikázva, magasságát és irányát állandóan változtatva, olykor szinte a fenyőfák csúcsáig lebukva sikerült megszöknie üldözői elől, s elért egy hadi repülőteret, amelyet éppen akkor bombáztak negyedízben.

Bizonyára csak ő hiányzott a levegőből, mikor a rés eltömése céljából indított élzászlóaljat, éppen az erdő előtt, néhány tucat tank támadta meg, és teljesen megsemmisítette.

Egyidejűleg a korridor másik szélén, Grudziądz mellett két német hadosztály észak felől, Kwidzynia vidékéről megtámadta a tizenhatodik hadosztály védelmi vonalait, és a középső szakaszon elkeseredett harcok után megtörte ellenállásukat. A korridor fő törzse, amelyet ilyen súlyos csapások értek nyugat felől, most, hogy ellenkező irányból új roham támadt ellene, a háborúnak már az első estéjén megingott.

De a legrosszabb délen volt a helyzet. Itt Breslau és Oppeln között gyülekezett a németek fő ereje. A namysłów—kluczborki körzetben Reichenau tábornok tizedik hadseregének páncélos-motoros csoportja támadott, s felvonulásának célpontja a Varsó felé vezető legrövidebb út volt, toronyiránt Działoszynon és Piotrkówon át.

Jobb felől ugyanennek a hadseregnek négy másik hadosztálya, amely a kielce—radomi vonalat vette célba, balról

pedig von Blaskowitz nyolcadik hadseregének négy szélső hadosztálya kapta azt a feladatot, hogy valóságos acélfolyosót létesítsen, mindkét oldalról védve a lengyel ellentámadásokkal szemben a több száz német tankot, s tegye lehetővé nekik, hogy ne kelljen idejüket jelentéktelen taktikai csatározásokra fecsérelniük, hanem nyílegyenesen törjenek előre, folyton csak előre, Lengyelország szíve felé.

A Kępnótól Częstochowáig terjedő száz kilométeres arcvonalon kora reggel óta tombolt a harc. A határig előretolt lengyel csapatok, amelyeket három hadosztályból állítottak ki, bár túl gyengék voltak és szét voltak szórva a Wielún előtt elterülő lapos, kopár síkságon, túlnyomórészt páncéltörő fegyver nélkül, itt-ott meglassították ugyan a német támadás hullámát, de feltartóztatni nem tudták. Néhány óra múlva kezdtek visszavonulni a fenyegető bekerítés elől, de még visszavonulás közben is igen súlyos veszteségeket szenvedtek.

A Częstochowa előtt magányosan álló hetedik lengyel hadosztályt már az első napon szétverték. Jobbszárnyán erős német páncéloscsoport bukkant elő, pozdorjává zúzta az útjába kerülő lovasdandárt, s egyetlen rohammal hatalmába kerítette a Warta-folyó felső folyásának hídjait, amelyeket nem sikerült megsemmisíteni.

Częstochowától délre tovább folytak a heves harcok, a német támadás azonban itt nem volt mindjárt eredményes. Ezzel szemben a hegyek közt List tábornok erős tizennegyedik hadserege áttört a Beszkidek valamennyi szorosán.

Elég felvázolnunk a térképre ezeket a támadási vonalakat, hogy megértsük a németek stratégiai tervét: hatalmas harapófogó, amely két nagy, koncentrált támadással megragadja Lengyelország egész északnyugati felét, észak és délnyugat felől nehezedve Varsóra.

A nap folyamán katonai szállítóoszlopok százai döcögtek szerte az országban. Kelet felől állandóan érkeztek a frissen mozgósított és Kielce vidékére összpontosított tartalékhadtest hadosztályai. Gdańsk vidékéről megpróbálták, amíg még le-

hetett, visszavonni az isten tudja miért odagyömöszölt, úgynevezett „intervenciós hadtest" hadosztályait. Września vidékén viszont, a német támadások által már kialakult csapdába még egyre özönlöttek a poznańi hadsereg katonavonatai.

Egész nap tombolva pusztítottak a repülők. Szinte semmiféle ellenállásra sem találtak, legfeljebb néhány ponton: Varsónál, Dęblinnél. Pozdorjává zúzták a vasúti állomásokon összetorlódott vonatszerelvényeket, támadták a hidakat, gyárakat, városokat és falvakat, sőt még az embereket is.

4

Őhozzájuk a háború nem bombarobbanással, nem lövöldözéssel, nem telefonriasztással, nem az alvók felrázásával és nem is rémült ordítozással köszöntött be. Csendben jött. Sőt, éppen ebből tudták meg, hogy a háború valóban kitört: gyanús csend támadt.

Nem hallották a szokásos hajnali motoszkálást a folyosókon. Mereven nézték a kémlelőlyukat: nem mozdult, mintha odasrófolták volna. Próbáltak kinézni az udvarra, vagy legalább valamit meghallani az aggasztó csendben. Lepisszegték a türelmetleneket, akik már az első tíz percben kiáltozni kezdtek: senkit sem látni, a zsaruk olajraléptek! Izgatottan összeszorított ajakkal vártak egy-két percig. Egy gondtalan veréb csipogott odakint, de egyébként az udvar is hallgatott. A zárkákban ekkor megindult a vita.

Kalwe együtt volt Krygierrel és Sosnowskival. Walczak azóta, hogy emlékezetes beszédét elmondta, még nem hagyta el a sötétzárkát.

Egyik cellatársuk, Baran, egy częstochowai szövőmunkás, miután néhány percig a zárka ajtajánál fülelt, túlságos nekibuzdulásában ezt a hebehurgya javaslatot tette:

— Törjük be az ajtót!

— Várj! — vágott szavába rögtön Krygier. — Meg kell gondolnunk, meg kell tárgyalnunk . . .

— Minek a tárgyalás! — tört ki a szó Baranból, s szinte acsarkodva mondta: — Te örökké csak vitáznál!

— Mit kötekedel! — förmedt rá Krygier. — Először is elvileg kell megállapítanunk a dolgot! Anarchia volna, ha minden megbeszélés nélkül . . .

— A dolog világos — szólt közbe megfontoltan Sosnowski. — Kétségtelennek látszik, hogy az őrség elhagyta a börtönt.

— Semmi sem világos, semmi sem látszik! — ordította Krygier. — Hátha kelepce? Provokáció? Hogy néhány hepciáskodót tettenérjenek, és aztán valamennyiünket falhoz állítsanak lázadás címén?

— Ez is elképzelhető — ismerte be Sosnowski. — Valóban, ez sincs kizárva . . .

Kalwe nem egykönnyen szerelte le azt az elméleti vitát, amelyet Krygier indított a blanquizmus témájáról, azzal vádolva a szóáradatától elnémult Barant, hogy anarcho-szindikalista módra a közvetlen akció híve. Krygiert érvekkel nem lehetett legyőzni: mindegyik ellen féltucat másikat tudott felsorakoztatni. Most is csak akkor csillapult le, amikor Kalwe az ablakhoz lépve, kérdezgetni kezdte többi börtöntársaikat, nem hallottak-e véletlenül valamit éjszaka.

Kisvártatva kiderült, hogy éppen Krygier volt az, aki rosszul aludt az éjszaka, s az udvarról futkosást meg valami kiáltozást hallott. A börtönben megbetegedett ukrán Melnik is megerősítette: közvetlenül szürkület előtt olyasvalamit kiabáltak, hogy gyorsabban.

A helyzet egyre félreérthetetlenebb lett. Kalwe az ajtóhoz lépett, ujjával félretolta a kémlelőnyílás lapját és kikiáltott a folyosóra:

— Elvtársak!

Figyelték a visszaverődő hangot.

— Elvtársak! — ismételte Kalwe. A folyosó visszhangos némaságában meghallották néhány bádoglap csikorgását. Tehát figyelnek a szavukra.

— Elvtársak! — kiáltotta immár harmadszor Kalwe. — A

börtönőrök, úgy látszik, megszöktek. Győződjünk meg róla! Követeljünk reggelit!

Rácsapott a megvasalt ajtóra. Elég tompán döngött. Azután a háttérből két fiatalabb társuk ugrott elő, és cipőjük sarkával döngetni kezdték az ajtót. Az ütések közt eltelt időközökben hallották a többi zárkából eredő döngetést: Kalwe elérte célját.

Krygier magából kikelve ordított ki az ablakon: — Reggelit követelünk! — és a rácson keresztül csapkodni kezdte a fatáblákat. Az udvar visszhangzott a zajtól: most már, ha akadt volna is valahol egy őr, annak se hallották volna meg a hangját.

— Már vagy tíz perce tart a zsivaj — állapította meg Kalwe. — Semmi kétség: megszöktek. Ideje, hogy az akciót magasabb fokon folytassuk.

— Úgy van! — kiáltotta Baran. — Törjük be az ajtót!

Most már Krygier sem ellenkezett. Megragadták lócájukat, lendületet vettek, odacsapták. Az ütés zaja betöltötte a folyosókat, s a kiáltozás egy pillanatra elnémult.

— Betörni az ajtót! — kiáltotta Baran, s a lóca másodszor is meglendült.

Csakhamar az egész épületet megremegtették a szabálytalan, egyre erősbödő ütések. Valahol csörömpölve tört be egy ablak. Messzi jobb felől énekszó hangzott fel, zárkáról zárkára terjedt. Baran három fiatal társával és Krygierrel egészen belemelegedett az ütések ritmusába, mint a favágók.

Az ajtó nem engedett, s az emberek dühe nőttön nőtt. A zárkában por kavargott. Krygier, mintha csak most értené meg, mit jelent ez a csend, ez az üresség — hogy amazok elmenekültek, s hogy most minden másodperc milyen értékes —, ordítva, verejtékezve sürgette Barant.

A nagy zajban, csattogásban nem hallották meg rögtön az új hangot. Talán Melnik lehetett, aki földszínű arcának izmait megfeszítve, beesett szemével nehezen hunyorogva, sápadt ajkához emelte ujját, és rájuk pisszegett. A többi zárkában még verték az ajtókat, harsogott a folyosó, de ők elnémultak.

A földszintről más zaj hangzott: lábdobogás, kiáltozás. Visszajöttek volna az őrök? Vagy a németek, akik itt voltak a határszéli várostól néhány kilométerre, kihasználták a csendet, és máris itt volnának? Lám, Krygier tekintete egyszeriben ijedt lett, homlokán verejtékgyöngyök. Hallgatóznak.

Már a többi zárka is figyel. Amint fél órával ezelőtt a zaj ugrott át lángnyelvként egyik zárkából a másikba, úgy futott most végig a csend. Az énekszó hirtelen félbeszakadt, valahol a folyosó végében még egy utolsó csattanás, aztán csend.

A lábdobogás és a kiáltozás közeledik. A lépcsőkön többen futnak felfelé. Most bármelyik pillanat eldöntheti a sorsukat. Kiáltozás. Vajon miféle hang fog elsőnek kiemelkedni a hangzavarból? Mi lesz az első értelmes szó?

Az első szó, amit megértettek, mindent elárult:

— Elvtársak!

— Elvtársak! — kiáltotta valaki a folyosón. — Nyugalom! A kulcsok nálunk vannak! — S bizonyításként megcsörgette a kulcscsomót; a rozsdás csörgést ezüst csengettyűk ujjongó csilingelésének hallották.

S megint énekszó, most már együtt az egész folyosó.

— Fel, fel . . . — zengett az ének, hirdette a rájuk váró harcot, nehogy véletlenül csak egy is közülük azt találja gondolni, hogy a drága szabadsággal együtt nyugalom vár rájuk.

Feszes vigyázzba vágták magukat, s így, énekelve várták, hogy feltáruljon az ajtó. Egyikük odaugrott a kulcsos emberhez, akin szürke rabruha volt, egy másik fogoly átölelte a nyakát, valaki elkapta és szorongatta a kezét. Talán csak negyedórával siettette szabadulásukat, de ennyi is elég volt ahhoz, hogy száraz tárgyilagossággal intse le őket:

— Hagyjatok, engedjetek már! — kiáltott rájuk. — Várnak a többiek!

Futott tovább kulcsaival, ők pedig lefelé rohantak. A nyitott zárkák már üresek voltak, csak itt-ott kotorászott még valaki a szalmazsákban, az ablakvédő alatti rejtekhelyeken, keresgélve eldugott kincseit, s szinte meg sem értve, hogy a szabadságban milyen keveset érnek a börtönvilág legdrágább

kincsei: néhány szál gyufa, tű, egy csipet szétmorzsolt dohány.

A börtönudvaron Walczak jött szembe velük. Kalwe, aki úgy futott le a lépcsőn mint a fergeteg, lihegve állt meg, mosolygott és nyelte a levegőt, hogy lecsillapítsa a futástól, az örömtől dobogó szívét. Walczak egészségének nem használt a sötétzárka: arca megsápadt, a szeme alatt a ráncok zacskókká duzzadtak. Csak szeme állta ki a próbát, s most diadalmasan ragyogott.

— Ülj le, pihenj! — mondta szinte parancsolva Kalwénak. — Ne fecséreld az erődet fölöslegesen.

— Valahogy meg kellene szervezni, hogy kijussunk — dünnyögte Kalwe, de engedelmesen leült a lépcső cementjére, és behunyta szemét.

— Meglesz nélküled is.

— Utána kell nézni, nehogy a magánzárkákban vagy a sötétzárkákban ottfelejtsünk valakit...

— A sötétzárkákat már végignézték, különben hogy lennék én itt?

— Az iroda...

— Igaz. Odamegyek. Witold — mondta Sosnowskihoz fordulva —, gyerünk.

— Keressétek meg az iratokat! Hogy szétoszthassuk...

— Ülj csak, és pihenj. Éjszakára nem maradunk itt. Legkésőbb negyedóra múlva indulás!

Az udvar megtelt rabokkal, pillanatonként összetorlódtak, mindenki valami célszerű tennivalót keresett.

Az udvarok közti kapuk, az egyes folyosókat elválasztó rácsok még nem voltak mind nyitva, hát visszafordultak, és hívták a kulcsos embert.

Az iroda üres volt. A páncélszekrény nyitva állt, zöldre mázolt vaspolcain még ott látszottak az eltűnt aktahalmok négyszögletes, portalan foltjai.

— A fene! — kiáltotta valaki. — Magukkal vitték az iratainkat!

— Kutassátok át a fiókokat! Ott, azt az íróasztalt! — S

Walczak aggódva nézett körül az alacsony, komor helyiségben: több szekrény nem volt benne.

Az íróasztalból kirángatták a fiókokat. Cédulák hullottak szét: orvosi bizonyítványok, az őrszemélyzet szabadságoslevelei, köles- és só-igénylő űrlapok.

— Witold, nézd át! Távozás előtt el fogjuk égetni.

Továbbindult. Az irodából egy ajtó a börtönparancsnok dolgozószobájába vezetett. Itt valamiféle komor elegancia honolt: kissé kopott karosszék, az ablakon függöny, a tiszta íróasztalon szabályosan, egyenesen tíz-húsz papírlap.

Odaugrott, mintha már tudná, mi az. A megvonalazott papirosokon ezt olvasta: Aronson Lejb, Azalewicz Wiktor, Baran Mieczysław ... Meg a paragrafusokat: 93, 96, 97. S hogy semmi kétsége ne legyen, legfelül, pirossal aláhúzva, címként: Koziebory Büntető Intézet; a politikai foglyok jegyzéke 1939. szeptember 1-én.

Egy pillanatig némán állt. A többiek is hallgattak, a vállán keresztül nézték az írást. Ugyan ki mondta azt, hogy az ellenfél minden aljassága növeli a mi elszántságunkat? Jó tudni, hogy gazemberek ellen harcolunk, de gazságuk bizonyítéka — még az eredménytelen gazságé is — nem okoz örömet.

Az irodában Sosnowski még a papírok közt kotorászott.

— A mi iratainkat nem találom, legalábbis egyelőre. Van még egy fiók ...

— Gyerünk a kályhához, mindent el kell égetni. Lehet, hogy van valami rólunk. Minek tudják meg a németek?

Tűz lobbant, füst szállt szét, a kályha mellett guggoló ember köhögni kezdett. A köles-igénylések és a szabadságoslevelek nehezen hamvadtak el. Walczak be sem várta.

A börtönudvar tele volt. Kalwe már talpon volt, vastag embergyűrű vette körül, nyugodtan, halkan beszélt a tömeghez. Walczak láttára felvidult. A szeglet mögül Krygier ugrott elő:

— Siessünk, a németek ...

— Hol? Micsoda? — rohanták meg kérdéseikkel.

— A kapunál mondják. — Krygier most vette észre Walczakot és Kalwét. — Gyertek, elég már ebből...

— Civilruhát a raktárból! — kiáltotta valaki, de ekkor megint futva jöttek néhányan a kaputól, sürgetve őket, valaki meg kijelentette, hogy a raktárak úgyis vagy üresek, vagy el vannak torlaszolva. Így hát mindnyájan a kijárat felé özönlöttek.

A szabadság különös, nagyszerű s ugyanakkor fenyegető alakban jelent meg Walczak előtt. Szürke rabruhás tömeg özönlik kifelé a kapun. Az út mentén porlepte gizgaz. Távolabb a város első házikói. S valahol jobb felől, déli irányban, a mögött a halom mögött, az ötkilométeres tarlón túl, ott leselkedik vagy talán már közeledik is az újfajta, még kegyetlenebb, halálos rabság.

Karonragadta Kalwét, megpróbálta gyorsabbra fogni lépteit. Olykor álmában kerül az ember ilyen helyzetbe: az az érzése, hogy kimenekült egy ketrecből, kitörte rácsait, kiverte ablakait, s a szabad térség, amelybe nagy nehezen kijutott, hirtelen maga is ketreccé válik. Walczakot ilyen szorongató képzettársítások üldözték, szeretett volna mielőbb kijutni abból a veszedelemből, amely ott leselkedik a tarlón túl, a hőség kékes ködfátylával eltakarva — de túlságosan nem noszogathatta Kalwét, nehogy amaz úgy érezze, mintha késleltetné előrehaladásukat, mert még valami hősi elhatározásra jutott volna, amit isten tudja hogy bírt volna ki a szíve.

Fogait összeszorítva nézett körül. A foglyok lassan elhagyták őket. Néptelen utcák. Piros táblák virítottak azokon a házakon, amelyeknek ablakai üresen, ajtói nyitva tátongtak, s valamilyen, inkább érezhető, mint hallható némaság tanúskodott a nemrég lezajlott pánikszerű menekülésről. A piactéren bezárt boltok. Kereste az útjelzőtáblákat — Kalisz, Łódź, Varsó —, de csak a cölöpök maradtak, a táblákat letépték.

Valahonnan legények közeledtek. Mint a kaszárnyában, takarodó előtt, futva jöttek, s indultak tovább, megnézegették őket, de csak távolról. Az üzletek fölötti ablakokban néhány fej: tehát Koziebory mégsem menekült el, csak meglapult.

Ezt Kalwe is észrevette. — Tudod mit?... — kezdte, és Walczak máris helyeselt: — Úgy van, valamit mondanunk kell.

A szürke, szétfolyó tömeg már betöltötte a piactér negyedrészét. Ők ketten hátul álltak. Walczak néhány tucat összeaszott, kopasz vagy borotvált nyakat látott maga előtt. Igazolványok nélkül, pénz nélkül, civilruha nélkül — így dobta oda őket az egyik rendszer a másik prédájául. Egy maroknyi ember két fasiszta állam malomköve között. Egy maroknyi ember, s ez a város, ugyanúgy, mint ők: odadobva prédául a halálos ellenségnek. Erről kell beszélni hozzájuk. Hogy ezek a legények, amint félig menekülve rájuk bámulnak, ezek az ablakrámák mögül kikémlelő fejek, az az ember ott a kapuban, meg a másik kettő, aki kimerészkedett a járdára — hogy mind csalhatatlanul, már ezen a rettenetes napon megsejtsen egy talán még távoli, de bizonyosan bekövetkező pillanatot, s hogy ebben a nyomorúságos kis csoportban megérezze azt az erőt, amely valamikor győztesen fog visszatérni ide.

Különös gyűlés volt. Walczak első szavai — mint mesében a varázsszavak — az előbbi néhány tucat helyett már néhány száz embert csaltak elő a holtradermedt házakból. Hallgatták, nézték, megpróbáltak hinni abban a bátorságban, amelyet ő kellő mértékkel adagolt nekik. A hátsó sorokból pedig a rabok is, a civilek is sűrűn sandítottak hátra, fejüket forgatták, figyelték, lesték, nem hallatszik-e már valami a határmenti tarló felől.

5

Az első éjszakán a háború nem hagyta aludni Friedeberget, hajnaltájt rángatta fel az ásítozó, didergő embert, a második éjszakán meg a Főparancsnokság verte fel álmából. Éppen elszunnyadt dolgozószobájában a pamlagon, az ügyek, a megbízatások újabb áradata után, s Mineyko máris rázta a vállát.

A távirat tartalma menten magához térítette: átvenni a Lubusz hadműveleti-csoport vezetését, a Prusy tartalék hadtest törzskari utasításait. A végrehajtás jelentendő.

Arra nem utasította a távirat, hogy kinek adja át a hadtápparancsnokságot, ahogy ügykörét még az előző napon hívták. Ez a bizonytalanság szabad teret engedett a végrehajtó személy akaratának. Másvalaki néhány óra hosszat töprengett volna, s aztán megkérdezte volna a Főparancsnokságot, tán huszonnégy óra hosszat várt volna a feleletre, hogy ismét valami bizonytalanságot találjon benne, s így napokig húzta volna a dolgot.

Nem így Friedeberg. Csekély fél óra alatt előkerítette a rangidős ezredest a mozgósítási osztálytól, átadta neki — inkább csak jelképesen — a parancsnokságot s még gyér utasításait „az ő hadtestétől", egy másik fél óra alatt előteremtett egy gépkocsit, sofőrt, benzint, koffereket a fehérneműjével, néhány palack pálinkát meg egy pisztolyt. Már indult volna, s a folyosón búcsúzkodott a teljesen még fel sem ocsú-

dott ezredestől, amikor eszébe jutott, hogy minden hadtest-parancsnoknak szüksége van egy külön törzskari főnökre vagy legalábbis egy parancsőrtisztre, aki röptében kapja el a parancsnok gondolatait, s aki saját sorsát teljesen összekapcsolja a parancsnokéval. Vagyis: aki tökéletesen megközelíthetetlen minden cselszövés számára.

Hosszas keresgélés után végre sikerült előkotornia Bałaj őrnagyot. Ez a hosszú orrú, szemüveges emberke valami rágcsálóra emlékeztetett leginkább. Jóeszű lehetett, de túl nagy lelkesedést nem mutatott ezúttal: várni, sürgetni kellett, utoljára Mineykót kellett érte küldeni, aki kemény térdével végül is leszorította bőröndjének rakoncátlan fedelét. A jámbor, szeplős képű Gamrak tizedes — sofőr s egyben tisztiszolga — még egyszer ellenőrzi a gumikat, beül, elindítja a motort. Az őr fegyverével tiszteleg. Tehát minden a maga rendje és módja szerint zajlott le, Bałaj piszmogása ellenére. Néhány percre összeszorult Friedeberg szíve. Elvégre elhagyja otthonát. Amióta meghalt a felesége, üres volt a ház, de mégis az otthona volt. A hétköznapok unalmát ellensúlyozta a hétköznapok kényelme. Itt valaki volt, tisztelték, szótfogadtak neki. Most pedig az ismeretlen felé robog.

Hajnal derengett, a külvárosban virágok, a lengyel viszonyokhoz képest meglehetősen tűrhető országút — s a boldogság, mint a napfény, végre győzedelmeskedett Friedeberg lelkében. Mondogatta is magának: ez is otthon, ez a gépkocsi, talán kényelmesebb is azoknál az erődszerű szobáknál. S három odaadó embere. Mintha kirándulna. Még utazásának baljós oka sem zavarta túlságosan, inkább varsói élményei keltettek benne félig csodálkozást, félig nyugtalanságot. Vajon miért halogatták tíz napig a kinevezését? Mineyko, szóljon, hogy gyorsabban! Hogyhogy, csak negyven kilométerrel megyünk? Mineyko, Mineyko ... Igaz, nem tartotta be a Burdának tett ígéretét, de hát minek halogatták annyit a dolgot? S különben is, Burda emlékeztethette volna. Egyáltalán, mit jelentsen ez, hogy a már folyamatban levő hadműveletek idején vegyen át egy hadműveleti csoportot? Amelyről semmit

sem tud, azt sem, hogy hol van, azt sem, hogy hány hadosztállyal rendelkezik. Csúnya, csúnya dolog... Ámde mindez alapjában véve apró bosszúság. Mit számít amellett, hogy végre teljesül az álma? Végre hadvezér lesz! A fenébe is, akár egyetlen szakasszal megelégedett volna, csak ne mindig akták, gatyák, konzervek...

Az autó nekilódult, végre sikerül megelőznie egy szekéroszlopot, frissen felszántott fekete földsávok suhantak el, majd egy falucska, felriasztott tyúkok rikoltoztak, Bałaj idegesen kapaszkodott az első ülésbe, s Friedeberg végre felderült.

Reggel nyolc óra. Egy órája mennek, és már ötven kilométert megtettek. Kielcében megtudják, hol áll a Prusy-hadsereg. Még vagy kétszáz kilométer van hátra, feltehetően egy óra tájban fognak odaérni. Megebédelnek...

Rövid és igen általános jellegű következtetés: tehát Hitler nem blöffölt, bármennyit bizonygatta is Burda. No, ha nehezen is, de majd megmutatjuk neki! Mint egy hadgyakorlaton: a mozgékony védelem... Nem lehetett ideje a gyalogságát kiképezni, s ez nem tréfadolog! Altisztek nélkül, tisztek nélkül... Vajon mit ért el az első napon? Kár, hogy nem várta meg otthon a hadijelentést. Különben butaság, Kielcében úgyis megtudja. Majd néhány villanó kép, a száguldás elringatja, a kanyaroknál, zökkenőknél egy-egy pillanatra felfelriad. Csak egy óra tájban tért egészen magához. A kocsi megállt, Mineyko becsapta az ajtót, kint veszekedett egy hadonászó emberrel.

— Őrnagy — szólalt meg ásítva Friedeberg —, csináljon rendet.

Bałaj kelletlenül kászálódott fel, egy pillanat múlva már vissza is tért: nincs útjuk tovább, a híd porrá égett.

— Hol vagyunk? — rezzent fel Friedeberg.

— Elhagytuk Sandomierzet.

Friedeberg fellélegzett, már attól félt, hogy a Visztulánál vannak. Mineyko szabadkozva kukkantott be az ablakon: vissza kellett fordulni, Zawichost felé kerülni. Hát aztán?

Bałaj idegesen fészkelődött, amikor Sandomierz felett a napfényben megcsillant a Visztula tükre. A város fölött füst gomolygott. Bałaj szerint odaérkezésük előtt nagy bombázás folyt. Bal felé kanyarodtak, autójuk alig vánszorgott, a porfelhő mozdulatlanul állt, szomjasak voltak.

Háromkor ismét feltartóztatták őket, még a tábornoki egyenruha sem segített. Most ő maga is látta-hallotta: az erdőn túl füst, repülők zúgása, erős bombarobbanások.

— Ostrowiec — állapította meg Bałaj —, induljunk az erdők felé...

— Szó sincs róla! — kiáltotta Friedeberg. — Bekanyarodni!

A motor berregett, túlharsogta az eget. Csak egy dombról lehetett látni valami vízmosást, hidat, vagy kétszáz szekeret, futkosó embereket, olyanok voltak, mint a szétriasztott legyek, s a földből füst freccsent fel, húsz méter magasságban fekete, bozontos felhőcskévé folyt össze, majd egy újabb, még egy, és a füstoszlopok egész sorozata. S negyedperces késéssel tucatnyi dörrenés.

Kerék csikorgott, kétoldalt ajtó nyílt, kiugrottak: Friedeberg maga sem tudta, ki mondta neki, hogy szedje a lábát, másszon a domb tövébe, kapaszkodjék az érdes gyökerekbe, s a kökény között igyekezzék Bałaj gyors talpa nyomában.

Este egy erdészlakban ültek, a Prusy-hadsereg egyik hadosztályának törzskaránál. A húsz kilométerrel északabbra fekvő Ostrowiec lángokban állt. Zakrzewski ezredes, a hadosztályparancsnok az ablakpárkányra helyezett tábori telefon és az ajtó között ide-oda rohangált: küldöncök érkeztek futva vagy kocsin, s az emeletről a lépcsőkön lefelé történtetett a törzskari főnök, egy pocakos ezredes.

— Nem megmondtam? A fene egye meg! — ordította Zakrzewski. — Ma éjjel huszonkettőkor el kell érnünk Kielce körzetét. A főparancsnok parancsa, a fene egye meg!...

— A szekerek megrekedtek Opatównál, ezredes úr! Tymanek őrnagy az ezredével nem hagyhatta el Sandomierzet...

— Bánom is én Sandomierzet! A főparancsnok elrendelte,

Tymaneket hadbíróság elé állítom... Mi van Michałównál az átkeléssel?

— Meglesz, ezredes úr, meglesz...

— Ahogy az meglesz! — mordult fel Friedeberg, aki minden efféle megnyugtatást ideges kézdörzsöléssel fogadott. Türelmetlenül rántott egyet az övjén, megnyalta ajkát és lenyalta róla a számlálatlan „Szilézia!" keserű utóízét is. Amiatt az öt méternyi ostoba víz-sáv miatt kell itt már majdnem tíz órája vesztegelniük. Zakrzewski először udvariaskodással és magyarázgatással kezdte, azután már kevésbé tudott uralkodni magán, most pedig úgy fújt és prüszkölt, mintha a Friedeberg által elfoglalt zsámoly lett volna a legfőbb akadály az Opatówból Kielcébe vezető zsúfolt úton — mintha ez lett volna az a gát, amely miatt nem lehet végrehajtani a főparancsnok utasításait. Végre, amikor Zakrzewski ki tudja, hányadszor üvöltötte bele a telefonba kacskaringós szitkait, Friedeberg nem bírta tovább, kiosont a házból, a kocsiktól hemzsegő udvaron át eljutott saját autójához, amely most — isten bocsássa meg — az ő gördülő főhadiszállása volt. Bałajnak meghagyta, hogy úgy vigyázzon a kocsira, mint a szeme világára, ő maga pedig Mineykóval gyalog indult el, megállapítani, mi van már azzal az átkeléssel.

Az utakat zsúfolásig megtöltötték a szekerek és a gyalogos oszlopok. A katonák az útmenti árokban helyezkedtek el, puskájukat magukhoz szorítva, hátizsákjukon aludtak, nézegették feltört lábukat, fáradtan ingerkedtek egymással. A szekerek kettős sora az egész úttestet elfoglalta, a lovak lehorgasztották fejüket, itt-ott egy jobbszívű kocsis maroknyi szénát tépett nekik, de az általános izgalom szemlátomást a lovakra is átragadt: lábukat emelgették, nagyokat horkantak, nyerítettek, sörényüket borzolták.

Ők azon a szűk kis ösvényen haladtak, amely bal felől még szabad volt. Lépten-nyomon le kellett ugraniuk az árokba, mert futva jöttek szembe velük a küldöncök. Micsoda hatalmas gépezet egy gyalogos hadosztály! — gondolta Friedeberg; mindenáron keresett valami szalmaszálat, amibe nyo-

morúságos helyzetében belekapaszkodhatott: megyünk, megyünk s ez még mindig ugyanaz a zászlóalj, és kilenc ilyen zászlóalj van, meg tüzérség és kisegítő alakulatok... Szitkozódott, mert szekérrudakba akadt, majd visszatért előbbi gondolatához: óriási gépezet, s ő egy-két vagy talán több ilyen gépezetet fog irányítani.

Nagy nehezen eljutottak az átkelőhelyhez. Addigra sötét éjszaka lett. Utászok csapkodták fejszéjükkel a cölöpöket, gyantás fáklyák világánál dolgoztak, verejtéktől fénylő hátuk simára csiszolt rézlapokra emlékeztetett. Néhányan derékig gázoltak a folyócskába, s a tüzes fényfoltok, amelyek a rohanó víz színén remegtek, apró piros pikkelyekre hullottak szét mellettük — megszámlálhatatlan kárász-raj, farokuszonyukkal csapkodnak, majd oldalukra fordulnak. A túlsó partról két fenyőfácska, amelyet a bombarobbanás tépázhatott meg, a víz fölé lógatta zilált gallyait, ha kezüket kinyújtják, talán el is érték volna az ágak végét.

Végigpillantott a fel-felvillanó képen, s egy pillanatig elámult egyszerű és nyers szépségén. Egy őrmester sürgető kiáltozása végre fontosabb dologra hívta fel figyelmét: az átkelőhelyet rendbehozták. Kocsija azonban néhány kilométerre van innét, s e néhány kilométeres úton szekerek, két sorban. A híd szűk. Mire ezek átjutnak, mire egyenként átvánszorognak a túlsó partra... Mindez nem volt rá nagy hatással, annyira megrémítette a gondolat, hogy mire elérheti az erdészlakot, mire gépkocsijával beékelődhetik ebbe a lomha áradatba, addig hány új szekér tolakszik elébük, ez a csekély időköz is újra eltávolítja tőle a Lubusz-csoportot. Sarkon fordult, félig futva indult vissza, átugrálva, meg-megbotolva az árkokban heverésző bakákon.

Akkor érték el az erdészlakot, amikor az úton megrekedt áradat újra megindult. Kiáltozás, tábori konyhák csörömpölése, vezényszavak, kocsis-káromkodások, s ő áthevülve, verejtékezve jutott el végre a kocsijához.

Zakrzewski ismét csaknem előzékeny volt: törzskari főnöke éppen ekkor hozta a hírt, hogy Tymanek ezrede végre el-

hagyta Sandomierzet. A hadosztály tüzérsége is kievickélt Opatówból. Tiszti küldönc érkezett a hadsereg törzskarától, hogy siessenek Kielce felé.

— Tábornok úr — mondta Zakrzewski, kezét dörzsölve. — Talán megengedi, hogy szerény tiszti falatozásra... Tudom, tudom, a tábornok úr siet, ki is adom a parancsot, hogy nyissanak utat... De megérti, tábornok úr, mielőtt átjuthatna... szeretném, ha a szekerek nem fordulnának be az árokba.

A hadseregparancsnokságtól érkezett százados komor, elkeseredett hangulatban volt. Amikor Zakrzewski, akit valósággal felderített, hogy a megrekedt sereg végre megmozdul, még a Főparancsnokság hadijelentését is nagyon derűlátóan kommentálta, a százados fölényesen elmosolyodott. Friedeberg szíve elszorult. Ismerte ezt a mosolyt. Számtalanszor látta bajtársainak arcán az előző háborúban. A frontkatona — aki fel tudja mérni az események súlyát — szokta így lemosolyogni az otthon kuksoló s szinte civilmódra naiv hadtáposokat.

Zakrzewski nekitámadt: Beszéljen hát! A százados sokáig kérette magát, míg végre félszavanként kipréselték belőle: Częstochowa elesett, a német tankok áttörtek Radomsko felé. A Łódź-hadsereg visszavonulóban van a Widawkához. Zakrzewski átkozódni kezdett: ez lehetetlen! A Főparancsnokság hadijelentése szerint Częstochowánál sikerült... megsemmisítettek...

A százados megint elmosolyodott, még bántóbban, és nem is válaszolt. Amikor Friedeberg a Lubusz-csoportról faggatta, semmit sem tudott róla. Kijelentette, hogy a Prusy-hadseregnek Kielcében kell lennie. S hogy a főparancsnok dühös az elkésett hadosztályra.

Zakrzewski halkabbra fogta a hangját. Kiürítettek néhány nagyobb poharat. Bałaj jókora orra kipirosodott, hirtelen Clausewitzet kezdte idézni. Különös, de ez valahogy megnyugtatta Friedeberget. Lám, az észlény, gondolta kissé megindultan, három ilyennel nem bírnám ki, de egyre ebből is szükség van. Bałaj rábámult a többiekre, szemlátomást meg-

zavarta valami, mert nem a saját tábornokának kezdett hízelegni, hanem Zakrzewskinek. Friedeberg agyában mindjárt az a jóleső gondolat született meg, hogy van neki valamije: csak nekem egyedül van ilyen csodabogaram az egész társaságban. Eszébe jutott néhány apróbb eset ugyanezzel a Bałajjal. Ennek az észlénynek ugyanis hihetetlen érzéke volt a személyi konjunktúrához; amikor Friedeberg visszaérkezett Varsóból, ő volt az első, aki udvarolni kezdett neki, majd egy héttel utóbb elhidegedett a megengedhető végső határig, amelyen túl már csak az áristom vagy a becsületbíróság következhet. Érzi a bitang, hogy ki van felül, ki van alul, mint a tengerimalac az esőt, vagy más állat más egyebet. Itt most vajon mit szimatolt ki?

Bałaj még egyet hörpintett, s már a századost hízelegte körül. Megállj, fickó, mondta magában acsarkodva Friedeberg, megfizetek neked, csak jussunk ki ebből a kutyaszorítóból. Zakrzewski ivott, és parancsokat osztogatott. Törzskari főnökét kiküldte az útra, hogy siettesse a menetet. Tymanek ezredét egy oldalsó útra irányította, Opatówtól délre. Végre ők is kimehettek az országútra. Mineyko jelentette: kocsijuk talán fél óra alatt elérheti a hidat.

Az éjszaka hűs volt, a kocsik fölött piros cigarettacsillagok szikráztak, a lovak prüszköltek. A reménység — talán a hűvös szél támasztotta fel, vagy a fenyőillat, melyet magával hozott — felvidította Friedeberget. Bałajt vállon veregette, s közben erre gondolt: a ménkű beléd, tudom, hogy csirkefogó vagy, a szívedre nem is számítok. De az a büdös orrod jó barométer lesz. Csak rádnézek, és tudni fogom, hogy a főparancsnok kegyeiben állok-e, vagy egy kicsit lejjebb csúsztam, vagy pedig hanyatt-homlok zuhanok. Bałaj szipákolt, és félrehúzódott. Ajaj, baj van, villant át Friedeberg agyán.

Zakrzewski mentegetőzött a százados előtt: az a legnagyobb baj, hogy a terep erdős, mocsaras, hegyes-völgyes. Opatówból egészen Michałówig nincs egyetlen sima út, csak ösvények. Még ha akarnak, se térhetnek le erről az átkozott

útról — csak előre vagy hátra. Akkor pedig megint ez a torlódás.

A százados komoran hallgatott. Épp az imént panaszkodott, micsoda fejmosást kapott Dąb-Biernackitól. Mintha egyszerűen zsebre vághatná ezt a hadosztályt, és elügethetne vele.

— Hát elkésünk — állapította meg hasára csapva Zakrzewski. — Huszonkét óra helyett tán hat felé leszünk ott. A legfontosabb, hogy már elindultunk. — Krákogott. — Inkább klozetet pucolnék, mint még egyszer ebből a lyukból...

— Ezredes úr! — reccsent elő a háttérből a törzskari főnök hangja. — Egy pillanatra, a Főparancsnokság...

Friedeberg már útnak eredt, amikor Zakrzewski üvöltésére visszafordult. Az erdészlak előtt két alak püfölte egymást.

— De ezredes! De ezredes! — visította a törzskari főnök.

— Ezredes úr! — kiáltotta a százados is, és cibálni kezdte Zakrzewskit. De az szorosan fogta a főnök kabátjának ujját, s most valami érthetetlent sziszegett.

Friedeberg egy pillanatig értetlenül bámulta a jelenetet, aztán hirtelen újra elöntötte a düh, előbbre lépett, és így kiáltott:

— Hogy állsz itt? Vigyázz! Hogy dögölnél meg, mi vagy te: ezredes vagy ganéj?

Még a százados is félreugrott és haptákba vágta magát. Zakrzewski eleresztette a másiknak a kabátját, és tátott szájjal fordult Friedeberg felé.

— Vigyázz! — bömbölte ez újra. — Ez neked vigyázzállás? Hasat be, sarkot össze!

Zakrzewski megmerevedett.

— Jelentsen a tábornoknak!

Zakrzewski jelentett. Friedeberg végighallgatta, s egyszeriben neki is üvölthetnékje támadt. A Főparancsnokság megváltoztatta a parancsot: Kielce helyett az összpontosítás körzete Wierzbnik.

— Tábornok úr megértheti — hebegte Zakrzewski. — Ezen a szaros ösvényen sehol egy kitérő, megint vissza Opa-

tówba... És a határidő... lehetetlen... reggel nyolc órára, mikor légvonalban negyven kilométer, az úton hetven...

— Gyerünk az irodába — s a hír óta ismét leapadt tekintélye maradékával valamennyiüket bekergette a házba. A hirtelenében felállított asztalon szétterítették a térképet. Csinos kis terep: éppen a łysiegóryi sáv, csupa kis patak, nyirkos erdők, turistaösvények. Egyetlen megbízható útvonal: vissza Opatówon át egyenesen Ostrowiec felé. Majd néhány híd a Kamienna-folyón.

— Őrület — siránkozott Zakrzewski. — Mintha egy csapat biciklista lennénk vagy vasárnapi kirándulók...

— Pedig a hadseregparancsnok úr — szólt közbe a százados — a legszigorúbban megparancsolta, hogy Kielce felé. Éppen a tegnap éjszakai és ma reggeli ellenséges hadmozdulatok ismeretében... a hadsereg déli szárnya az ezredes úr hadosztálya nélkül olyan helyzetbe kerülhet...

— A parancs az parancs. A főparancsnok jobban látja az egészet... — Bałaj magán érezte Friedeberg tekintetét, és ettől megakadt. — Talán jelentsük a helyzetet a főparancsnoknak, és várjuk meg, amíg visszavonja...

— Közben pedig az egész hadosztály átpréselődik a hídon! Köszönöm szépen!

— Elvégre ez a hadseregparancsnok dolga. Őneki kell kapcsolatba lépnie a főparancsnokkal. — Friedebergnek eszébe jutott, milyen beosztása lesz holnaptól kezdve, mégis könnyelműen vállalta. — Mióta utasítja a Főparancsnokság a hadosztályokat a szolgálati út megkerülésével? A hadseregparancsnokság tudtán kívül?

Zakrzewski legyintéséből Friedeberg megérezte, hogy iménti ordítozásával gyűjtött tőkéjének még a maradékát is elvesztette most. Csak a törzskari főnök tartotta érdemesnek magyarázatot adni:

— Mi még mindig a Főparancsnokság alá vagyunk rendelve. Csak Kielce után kellett volna...

— Hiába minden, indulunk visszafelé! — döntött Zak-

rzewski. — Alezredes, indítson küldöncöt, a tüzérséget megállítani, visszafordulni Opatów felé.

Csillagok néztek le rájuk, a kora őszi hűvösben különös fénnyel ragyogtak. Az úton a menetoszlopok parancsnokait hajszolták. — Megállni, megállni! — futott a hang szekértől szekérig, mire felébredtek a szunyókáló kocsisok, a lovak tehetetlenségükben belenyomták a rudat az előttük megtorpanó szekérbe, felkapták fejüket, nyihogtak, rúgkapáltak, semmit sem értettek ebből az értelmetlen emberi rendelkezésből. A szekéroszlopok közé szorult századok dühösen morogtak, a tizedesek lehordták a legdühösebbeket. Az óriási, lomha áradat nagy nehezen megállt.

— Vissza! — üvöltötte egy őrmester. — Le a szekerekről, mufurcok! Fogd meg azt a lovat a zablájánál, nem látod, milyen keskeny az út, nehogy beforduljon nekem az árokba!...

A gyalogságot leszorították az árokba, hogy helyet adjon annak a műveletnek, amely egy szekéroszlop számára igazán nem könnyű feladat: a hátra arcnak. Rudak recsegtek, az erőszakkal körbeforgatott kerekek csikorogva súrolták az oldaldeszkákat. A fejetlenség nőttön nőtt.

Friedeberg megnyugodott. Az új parancs értelmetlensége egy ideig elfeledtette vele saját megromlott helyzetét. A visszaforduló hadosztály megnyitja előtte az utat. Mineykót az autóhoz kergette, nehogy, isten őrizz, azt is visszaküldjék. Ő maga beült az erdészlakba, hallgatta, hogyan veszekszik Zakrzewski a parancsnokokkal. Különösen a tüzérparancsnokot kellett majdnem hadbírósággal fenyegetnie: a világ minden kincséért sem akart újra áthaladni Opatówon.

Már hajnalodott, mikor a menetoszlop végre visszanyerte mozgásának egyhangú, akadálytalan, lassú ütemét, ezúttal visszafelé, keleti irányban. Friedeberg és Bałaj dideregve indult a kocsihoz. Az autó félretolva állt, hátsó jobb kereke az árok fölé lógott. A sofőr a karját a kormánykerékre, fejét karjára fektette, és horkolt. Mineyko komoran bámulta a szekereket, amelyek sorra eldöcögtek mellette. Mintegy kétszáz méterre voltak az átkelőhelytől. Nagyon lassan világosodott

ki. A fenyőfák, melyeknek eddig csak a törzse villant meg előttük, most mintha megnőttek volna, a még sötét égboltra feketén rajzolódott ki a csúcsuk.

— Szundikáljon csak, őrnagy — mondta Friedeberg Bałajnak —, még legalább fél óránk van.

Bałaj idegesen fészkelődött.

— Hajnalodik — dünnyögte, és aggodalmasan kémlelte az eget. Gondolatmenetét Friedeberg nem értette meg rögtön. Csak mikor amaz megint morogni kezdett, hogy talán jobb volna az erdő felé, akkor jutottak eszébe a tegnapi füstgomolyagok, amint rugalmasan ugráltak lefelé az úton. Félelemmel és undorral kezdte ő is méregetni az égboltot.

Már kivilágosodott, amikor megpillantották a menetoszlop végét. Mineyko kiugrott az úttestre, és gyorsabb mozgásra nógatta a kocsisokat. Még egy lövész-század dübörgött keresztül a hídon. Friedeberg felkeltette a sofőrt: gyújtsa be a motort.

Ettől a berregéstől Friedeberg nem hallotta meg rögtön a hátulról közelgő lódobogást és káromkodásokat. Amikor kiugrott az úttestre, a százados már majdnem ott vágtatott mellettük. Harsányan kiabált:

— Állj, állj, vissza!

A kocsi mellett megállt, s nemrég még hűvös önuralmát megsemmisítette a diadal:

— Összeköttetést találtam a hadseregparancsnokkal! Közbenjárt a Főparancsnokságnál, és természetesen hozzájárultak, hogy mégis Kielce felé! Villámgyorsan történt! Két óra alatt! Bizony, Varsóban van szava a mi öregünknek!

Éppen csak tisztelgett, vágtában folytatta útját, ráüvöltve az utolsó szekerek kocsisaira, hogy forduljanak vissza. Friedeberg beugrott autójába, és dühösen becsapta az ajtót: — Gyerünk!

A kocsinak egyszerre bődült fel a motorja meg a dudája. A legközelebbi ló felágaskodott, félreugrott, rá a szomszédjára. — Gyerünk! — ordította Friedeberg, s továbbnyomultak a nyerítő lovak, gyeplőt rángató, ostorukat pattogtató, kiáltozó

kocsisok között. A szekéroszlop vége már közel volt, a gyalogosokra rátülköltek, s azok beugrottak az árokba, csak a fiatal tisztecskék fenyegetőztek öklükkel.

A híd előtt lefékeztek, mert hátulról valaki felugrott a kocsira, és belekapaszkodott a kilincsbe. Friedeberg már revolvere után nyúlt, amikor észrevette, hogy Mineyko az.

A híd gerendái megreccsentek alattuk. A százados a ló hátáról intett feléjük.

— Csürhe! — jelentette ki Friedeberg. — Bezzeg az én hadseregemnél...

— Tábornok úrnak igaza van. Ez a hadosztályparancsnok valóban csak klozetpucolásra jó! — Bałaj száját csücsörítve idézte Nagy Frigyest, majd hozzátette: — Pedig milyen egyszerű: az oszlopok közt távköznek kellene lennie. Másodszor: a szekereket hátra. Akadályozzák a gyalogságot. Most aztán megkapták, egy egész éjszakájuk kárbaveszett.

— Miért nem mondta ezt meg nekik? — s Friedeberg csodálkozva pillantott emberére.

— Nem tartozott rám. — Bałaj szerényen lesütötte szemét a szemüvege mögött. — Én a tábornok úr embere vagyok...

Friedeberg büszkén kidüllesztette a mellét. A fenyők már sötétzölden suhantak el előttük, fölöttük a kék égbolttal. Sűrű, krémszínű porfelhő takarta el mögöttük a látóhatárt. Talán tíz perc telt még el, s ekkor meghallották a tompa bombarobbanásokat. Bałaj könyörgő pillantást vetett Friedebergre, ez azonban rászólt a sofőrre:

— Gázt bele!

6

Estére elérkeztek térképük végéhez. Markiewicz találomra jelölte ki a további irányt: körülbelül északkelet felé, Varsónak. Napközben háromszor közelítettek meg valamilyen országutat, s ugyanennyiszer kellett hangtalanul lekuksolniuk a bokrok közé vagy a burgonyavetéménybe: az országúton német gépkocsik robogtak szakadatlan sorban.

Éjjel egy ösvény bal felé vezette őket, északabbra, s az országút, amely a gyűlöletes motorzúgást küldte feléjük, beleveszett a sötétségbe. Elcsigázva baktattak, néhányan el is tűntek útközben. A falvak némák voltak. A házak sötéten lapultak meg, mint a távoli vizslaugatástól félve összebújó fürjek.

Ez az útjuk mégis mintha visszaadta volna Markiewicz nyugalmát. Előző reggeli megrázkódtatását ez a megfeszített lábmozgás mintha eltávolította volna tőle. Nem a németek ereje, nem Potajałło szökése, nem is Nietaczko őrnagy elkésett utasításainak kudarca zsibongott most a fejében, hanem az a gond, hogy miként vezesse ki a bajból ezt a néhány embert, aki mindvégig megbízott benne. Időnként arra gondolt, hogy talán az egész lengyel hadseregnek az lett a sorsa, ami a hetesekkel történt, hogy hiába menekülnek, mert úgyis legföljebb csak egérutat nyernek — de az út végén őket is várja a halál vagy a fogság.

Éjféltájt szekér jött szembe velük. A paraszt nem akart kö-

télnek állni, Cebula azonban tudott beszélni a nyelvén. Jó szekér volt, kétlovas, s a kevés szalma még azt is lehetővé tette, hogy szundikáljanak egy órácskát, akárhogy is zötyögött a hepehupás úton.

Hajnalban katonai őrszemek állították meg a szekeret. Még érintetlen, elég erős és jól felszerelt csapatra bukkantak. Bizalmatlanul fogadták őket, elvették fegyvereiket, Markiewiczet egy tiszt az ezredparancsnokhoz kísérte.

Most megint — éppen úgy, mint amikor Niziołekkel beszélt — az az érzése támadt, hogy visszatért a múltba merült tegnapelőtt. Néhány magasabbrangú tiszt keresztkérdések özönét zúdította rá. Többször meg kellett mutatnia a térképen babicei állásaikat, a német támadás irányát, saját, visszafelé vezető útjukat. Kifaggatták az országútról, fejüket csóválták a németek szakadatlan özönlésének hallatán, vállukat vonogatták, amikor azt állította, hogy az ő századán több száz tank haladt keresztül. Végül azt az utasítást adták, hogy ottmarad és az ezredparancsnok rendelkezésére áll. Fegyverét nem adták vissza. De nem is vették őrizetbe. Néhány óra múlva jelentkezett nála Cebula: szabadon bocsátották őket. Az ezred bozótos vidéken helyezkedett el, parancsnoksága sűrű fenyők árnyékában vert sátrat. Ők is találtak maguknak egy kényelmes zugot, száz méterrel odébb, borókabokrok között; leterítették köpenyüket, és elaludtak.

Hangos kiáltozásra és futkosásra ébredtek. Megint éjszaka volt. Fegyvertelenül, csak a borjúval hátukon botorkáltak a cserjésben, nem tudták, kihez forduljanak. Az ezredparancsnok sátrát már nem látták, épp a csomagjait rakták fel egy szekérre. Markiewicz beszélgetést hallott. Odafutott. Nehezen megmagyarázható helyzete visszatartotta az utolsó néhány lépéstől, megállt, mert félt a gyanakvó arcoktól meg az újabb keresztkérdésektől, de ottmaradt; az a félelme, hogy eltéved, még erősebb volt.

A tisztek zseblámpáikkal világították meg a fehér térképlapokat, így jelölték ki a zászlóaljak menetszakaszait és az érkezési időpontokat. Ezután az ezredparancsnok suttogva el-

magyarázta a helyzetet: Częstochowánál átkelt az ellenség a Warta felső folyásán, Radomsko körül harcok folynak, a tizedik hadosztályt valahol Sokolnikinál tönkreverték. Széttárta karját: visszavonulás.

A többiek hallgattak: Markiewicz topogott, majd mégis közelebb lépett. Ezúttal szívélyesebben fogadták, újra kikérdezték, de már nem gyanakvóan. Még egyszer végigmutogatta a térképen mindazt, amit tudott. Az ezredes bólintott. — Nem megmondtam? Radomsko irányában! — Végül beosztotta őt a negyedik lövészszázadba.

Megint éjszakai menetelés, megint egy hatalmas gépezet a maroknyi csoport helyett. Ha erőszakkal nyugalmat parancsolt emlékezetének, könnyen úgy képzelhette, hogy a hetedik századdal menetel Babice felé, hogy itt mellette Potajałłót rázza a rémület, mert fél a törzskari főnöktől, s hogy előtte Szurgot szakaszának csizmái dübörögnek — hogy még semmi sem végleges, még mindent vissza lehet csinálni, s új parancsnoka, aki már sokkal okosabb, mert ismeri amazok balfogásait és ostobaságait, mindent sokkal jobban fog intézni!

Markiewicz mellett Dunecki százados ment, egyre arról az ütközetről kérdezgette, fejét csóválta, torkát reszelte. Sötét volt, csak érezték a foguk közt csikorgó por ízét. Előttük száz méterrel az első zászlóalj utolsó századának emberei emelgették lábukat. Hatalmas erő! Markiewicz gyönyörködve figyelte a kimért lábdobogást; ez nem holmi magárahagyott század. Mögöttük szekerek vagy ágyúk zörögtek a göröngyökön. — A hadosztály tüzérsége — vetette oda könnyedén Dunecki, s Markiewicznek ettől még a tankok képe is eltűnt a szeme elől.

Hajnalhasadáskor előttük és jobbra tőlük gépfegyverkattogás hallatszott. Izgatottan megálltak. Dunecki idegesen rágyújtott: mi az ördög, már a határtól hatvan vagy még több kilométerre is? Bár igaz, hogy a tankok ... — Hol vannak a tankok? — Markiewicznek elszorult a szíve, de tulajdon szörnyű tapasztalatával nyugtatta meg magát: a tankok nem lőnek ... Dunecki berzenkedett. Figyeltek. Legalább két gép-

puska kelepelt, s a legfurcsább az volt, hogy szemből, Łódź irányából, mint Dunecki megállapította.

A géppuskák egyenletesen, nyugodtan szóltak. Kisvártatva azonban egyre nagyobb zavar támadt előttük. Az elöl menetelő században kiáltozás, vezényszavak, egy ordítás: — Tankok! — Egy kisebb embercsoport kiugrott a tömegből, valaki ordítozott, egy másik elsütötte revolverét. Hátulról előrerohant egy tiszt, s Dunecki mellett elfutva rákiáltott:

— Támadni jobb felé!

Dunecki nem értette, elfutott, hogy megkeresse a zászlóaljparancsnokot. A katonák Markiewicz nyomában, vezetőik idegességétől megrémülve, ugyancsak összevissza kezdtek futkosni. Hogy a fenébe — gondolta — nem is ismerem őket, mitévő legyek? Valahol messze csattanás hallatszott, jókedvűen visszhangzott a hajnali friss levegőben. Odafent süvöltött valami, bal felől hatalmas dörrenés reszkettette meg a levegőt. Majd nyomban visszatért Dunecki, futtában kiáltotta:

— Negyedik század csatárláncba!... Jobb felé... futólépés...

Az emberek örömmel hagyták el az utat — nem lehetett tudni, vajon ez a parancs buzgó végrehajtása volt-e, vagy pedig örültek, hogy otthagyhatják a robbanás óta oly riasztó terepet.

Átfutottak a tarlón, hátuk mögött növekedett a zaj. A tarló véget ért, néhány felszántott, kiaszott földsáv következett. Futásuk lelassult. Markiewicz csak nehezen tudott lépést tartani szomszédaival, lába belesüppedt a homokba. Türelmetlenül bámult maga elé: hát hol vannak a németek? Rémülete elmúlt: hiszen nem hallani azt a babicei dübörgést, s végül is tankok ellen nem támadnának szuronnyal. Meg hát a tankok után ugyan mitől félhetne?

Tán egy kilométert futottak. Távol útmenti jegenyék füzére osztotta ketté a síkságot. Mi az, még egy kilométert fussanak? Amellett, jobb felől alig látható fehér foltocska: talán egy major.

— Előre, előre! — kiáltja Dunecki. — Irány a jegenyés út, futás!

Minden szava, mint egy-egy ostorcsapás, egy-két pillanatig előrelökdösi a csatárláncot. Erejük azonban egyre fogy. Nyitott szájak, réveteg szemek, a puskatus bele-beleakad a barázdákba, az ajkak kiszáradnak, a torkukban édes-fanyar íz.

A távolságot rosszul számították ki. Menetelve kellett volna, s csak az utolsó fél kilométert futólépésben, villan át Markiewicz agyán. — Kár a szóért, csak addig a földhányásig jussunk még el, ott elesem, megdöglöm.

A gépfegyverek, amelyek futásukat elindították, már néhány perce hallgatnak. Hol vannak a németek? Hiába, nem bírom... Még tíz lépést, még kettőt... Az út üres, talán a fák mögött?...

Néhány száz méterre voltak az úttól, amikor az egyik nehézgéppuska nem bírta tovább a hallgatást. Talán negyed percig ugatott egymaga, értelmetlenül és ártalmatlanul ezen az óriási földterületen; ők csak futottak, s fülük zúgása hangosabb volt annál a hangnál. De máris újabb dörrenések, fejük felett süvít a levegő, valamelyikük hörögve, nagy lendülettel a földre zuhan, egy másik felkiált, hátraveti karját, Markiewicztől jobbra egyszerre ketten dőlnek ki. Továbbfut, még semmit sem ért, csak később veszi észre, hogy egyedül van, s messze balra még valaki.

Rázuhant a burgonyaföldre. Az aszálytól fekete szárak eltakarták előle a jegenyéket, letompították a gépfegyverropogást. Nehezen lélegzett, s pillanatonként változó érzékleteiből lassan gondolatok kezdtek formálódni. Lekaszálták volna az egész ezredet? Lehetetlen! A golyók most szakadatlan áradatban szálltak, úgy érezte, hogy feje fölött öt centiméternyire. A kis egérhez hasonló szürke, kerek porfelhőcske néhány méterrel tőle, oldalt ugrott fel, utána valami csámcsogásszerű hang hallatszott s csak ekkor pattant le, mintha késsel hasították volna el, a burgonyaszár csúcsa. Ènrám céloznak! — gondolta és elfogta a rémület. — Látnak a sűrű

szálak között is! — Fejét a földre szorította, két kezével mint egy vakondok kezdte széttúrni orra előtt a homokot.

Csend volt, csak a gépfegyverek ropogtak, és valahol, nagyon messze, kiáltozás, jajveszékelés hallatszott. Dühödten túrta a földet, már leásta magát a vaskos burgonyagumókig, sarkával egész földhányásokat rúgott hátrafelé, s csakhamar egész fejével belebújt a gödörbe. Csak ekkor kezdte nyugtalanítani, hogy mi történhetett a századdal. Kivárta azt a pillanatot, amikor a gépfegyverek is mintha kifulladtak volna, ekkor feltérdelt és hátranézett.

Lapos, néptelen táj. Sehol egy lélek. Alig látszanak az útmenti cserjések, ahonnét a támadás megindult.

Újabb süvöltés. Újra a földre veti magát. Néhány robbanás, hangos és üres. Égésszag.

Most csak ez a süvöltés hallatszik, a gépfegyverek elnémultak. A levegő öt-tíz másodpercenként megreccsen, mintha láthatatlan, málladozó vásznat szakítanának szét. S utána rögtön egy robbanás. Hol közelebb, hol távolabb. Minden alkalommal önkéntelenül a földhöz lapul, pedig már tudja, hogy aknák elől aligha talál menedéket. Egy sorozat után hátulról egy sebesült ordítása hallatszik. Örül, hogy mégsem maradt egyedül.

Egy órája már vagy kettő, hogy így fekszik? Süvöltés, robbanás, némi zaj elöl, a jegenyék tövében, motorzúgás. Most megnyúlik a várakozás. A belefészkelődött félelem valami még rettenetesebbre vár, hiszen az akna is rosszabb volt a gépfegyvernél. Végre hátulról kiáltozás hallatszik, s Dunecki nógatása.

A Nap magasan áll, a jegenyék változatlanul ágaskodnak előtte, a távoli majorság fehérlik, a háttérben szinte feketék a fenyőfák.

Előmásznak a burgonya közül. Az egyenruhák szürkévé mocskolódtak, az arcokon sötét vonalak jelzik a fültövön és halántékon végigcsorgott verejtéket. Nem bíznak ebben a csendben, megint lelapulnak, behúzódnak a növények közé. Markiewicz végre ismerős arcot pillant meg: Cebula! Hát

nem, ezúttal sem maradt egyedül. Rámosolyog Cebulára, int neki, s csak ekkor látja, hogy az egész század ...

Nem, mégsem az egész. Dunecki számol: tíz halott és sebesült. Hátulról visszatér az összekötő: a többi századnak nyoma veszett. A felderítésre kiküldött raj jelenti: a jegenyék alatt üres az országút.

— Láttam! — kiáltja valaki. — Láttam, amikor az aknázást befejezték, továbbmentek. Talán tíz motorbicikli. És két teherautó.

Kimennek az országútra. Néhány kilőtt töltényhüvely, az útmenti árokban sebtében kiépített gépfegyver- és aknavetőállások. Még a csövek nyomai is látszanak. Sörösüvegek, sztaniolpapír. Csupán ennyi nyoma maradt annak, hogy mégiscsak emberek voltak itt, s nem bömbölő vasszörnyek, mint Babicénél.

Dunecki átkozódik, belerúg egy zöldes palackba. Majd odaszól Markiewicznek: — Vegye át az első szakaszt, szegény Spychałát fejbetalálták ...

Az ezrednek nyoma veszett. A jegenyék alatt húzódó úton bal felé kanyarodnak, éjszakai menetelésük irányába. Az első falu megerősíti a hírt: motorbiciklivel érkeztek, sokan, talán tízen is lehettek. És két autó, óriási nagyok. Mindenféle cső, háromlábú állványokon. Körülszaglásztak, és elmentek. Talán Zabórz felé. Mi az a Zabórz? — Erre csak csóválják a fejüket: hát van, aki nem ismeri Zabórz-t? Aztán micsoda nagy ütközet volt!

— Az ám, nagy ütközet! — dühöngött Dunecki, már menetelés közben. — Hülyeség, az anyjuk mindenit! Éjszakai menetelés a szárnyak biztosítása nélkül! Egyetlenegy német meghúzza a zsinórt, és rögtön egy egész zászlóalj csatárláncban, futólépésben, sima terepen! A többiek pedig usgyi! Minket el is vihetett volna az ördög!

Markiewicz vigasztalta: mégsem tankok voltak. Dunecki csak köpött és legyintett, fenyegetőzve, hogy kapja csak el valahol a zászlóaljparancsnok frakkját ... — Akkor mit fogsz csinálni vele? — villant át Markiewicz agyán.

Kíváncsisága csakhamar kielégült. Estére utolérték az ezredet új állásaiban, egy kanyargó kis folyócska mögött. Dunecki nyomban átkozni kezdte a parancsnokságot, és kihallgatást követelt az ezredestől. Nem jutott rögtön elébe, viszont rövid negyedóra múlva már visszajött.

— No, mi újság? — ugrott hozzá Markiewicz.

Dunecki körülnézett, s a fenyők közé húzta, ahol nem volt senki.

— Tíz nap áristom — közölte büszkén.

— Hihetetlen! No, ez megkapta!

— Az ám! Nem ő, hanem én!

— Hogyhogy? Miért? Azért, mert megmondta az igazat? Valaki bemártotta?

— Ugyan! Mert elszakadtam a csapattól. Érti? Nem hallottam meg a visszavonulási vezényszót! Érti már? Nem? Eh, ütődött maga is! A fölöttesnek mindig igaza van, még akkor is, ha berezel. De ne búsuljon, nem kell sietnem azzal az áristommal. Ráérek leülni a háború után.

7

Zabórz városka mintegy húsz kilométerre feküdt a Szilé-ziából Varsóba vezető főútvonaltól. A keskeny homlokzatú, emeletes épületekkel szegélyezett, négyzet alakú piactér túl nagy volt a helység jelenkori szükségleteinek, még azokra a régmúlt időkre emlékeztetett, amikor a zabórzi cipő Piotrkówtól Kielcéig híres volt, sőt olykor, bár ritkán, még Krakkóba és Varsóba is eljutott. Virágzásának ebből az időszakából Zabórznak maradt néhány tucat cipésze, akik a piactérről szétfutó utcácskák sötét viskóiban laktak. Hetenként egyszer, szerdán, piacra vitték hetven, sőt több munkaórájuk legújabb gyümölcseit, kirakták — a tehetősebbek bódékban, többségük csak egyszerűen a macskakövekre, aztán letelepedtek, várták a kendős, pirosszoknyás parasztasszonyokat, nagybajuszú gazdákat. Ezeknek azonban nemigen akarózott bevásárolni: a sertés és a gabona ára egyre esett. Rossz napok virradtak Zabórz lakóira.

Ennek ellenére akadt néhány ember, aki a hétköznapi nyomorúság közepette megtollasodott. Ilyen volt például Mieczysław Nowak, vagy még inkább Hersz Kagan. Ezeknek még saját boltjuk is volt, s már nem ők maguk kalapálták be a nyírfaszegeket a talpakba, nem ők húzták át a szurkos fonalat, volt néhány emberük, akiknek tákolmányait kegyeskedtek árusítani boltjukban. Kegyes jóindulatukra nem fizet-

tek rá: Nowaknak négyszobás házra tellett, s ebben a Brežnicka utcai épületben még gramofón is volt. Kagan fogorvosnak taníttatta a fiát Krakkóban, neki a piactéren volt háza, két bolthelyiséggel; mindkettőt bérbe adta, az egyiket sörözőnek, a másikat pedig éppen Nowaknak, nem törődve a konkurrenciával.

A háború híre csak délután jutott el a városkába. Az izgalom óriási volt. Néhány órára még a boltokat is becsukták, a postaablakok mögött ülő kisasszonyok nem értették meg, hogy mit mondanak nekik, eltévesztették a táviratok címzését, bélyeg helyett pedig rádiódíj-nyugtát adtak ki a feleknek. Majd a polgármester, a bíró és a rendőrparancsnok végigjárta a tíz-húsz legtekintélyesebb házat, hivatalos szemle ürügyével. Legeredményesebben a rendőrparancsnok működött: két pénzbüntetés tiltott zárvatartásért — Mordka Lewinsztajnnak és Icek Częstochowskinak. Kagant csak figyelmeztette — elvégre tőle kapja ajándékba a cipőit.

Az élet tehát úgy-ahogy visszatért a normális kerékvágásba. Péntek este lévén, a városka négyötöde elnéptelenedett. A földbe süppedt susztervisкókban gyertyák égtek. Fekete könyvek fölé hajolva imádkoztak a zabórzi cipészek és szódavízárusok, s komor panaszaik ezen a napon nagyon is konkrét értelmet kaptak. Az imádság után, a vacsora végeztével kis csoportok képződtek a keskeny, sötét utácskákban, kétségbeesetten hadonászva beszélgettek, az óvatosabbak azt suttogták, hogy itt vagyunk a közelben, jobb nem kockáztatni, beljebb mehetnénk az országba, talán egészen Końskiéig. A bátrabbak más véleményen voltak: hogyhogy közel? Száz kilométerre! Ráérünk, majd meglátjuk. A másik háború jó néhány mérfölddel közelebb volt, mégis csak egy hónap múlva érkeztek ide.

Másnap reggel hadijelentést függesztettek ki a postán. Nem valami világosan fogalmazták meg, s az optimisták nem mulasztották el ezt kihasználni. Annál könnyebben ment, mert a jelentés egyetlen konkrétuma — hogy Częstochowánál megsemmisítettek néhány tucat német tankot — kétség-

kívül örvendetes hír volt. Meg is tárgyalták: micsoda vagyon ment veszendőbe, egyetlen tankban csupán vasból több tonna van, nem igaz? Az én egész szeg-készletem legfeljebb száz kiló.

Ez a nap nyugodtan telt el, a sábesz fontosabb volt, mint a háború. Felülről néhányszor repülőgép-zúgás hallatszott. Az emberek olyankor kitódultak, fejüket forgatták, vitatkoztak, hogy a mieink-e vagy németek. Lebioda postás, aki egész Zabórzban híres volt éles szeméről, még azt is kijelentette, hogy fehér-piros zászlócskát látott a gépek orrán. Aztán csendben szétoszoltak, kitűnő hangulatban.

Olyan kitűnő hangulatban, hogy késő délután Nowak elindult saját utcájából a piactérre, megfizetni Kagannak a szeptemberi üzletbért. Ezt a műveletet sosem szerette, mert sértette nemzeti önérzetét. Egy zsidónak bért fizetni! Ez majdnem olyan, mint valami sarc vagy váltságdíj. Mégsem változtatott üzletet, noha talált volna a piactéren másikat katolikus ember házában is, akár Zadała hentesében. Zadała azonban tizenöt złotyval többet követelt. Ennyit nem bírt el Nowak kalkulációja, ami előbbrevaló volt világnézeténél.

Ezúttal azonban még ez a kellemetlen érzése is eltompult. Háború van. A támadó egyformán fenyegeti a törzsökös lengyeleket meg a zsidókat, sőt az utóbbiakat még jobban. Ugyanakkor eszébe jutott az a néhány tucat tank. A kakas csípje meg ezeket a németeket, most majd elmegy a kedvük a háborúskodástól! Nowak visszaemlékezett a másik háborúra és a megszállásra. Éhség, nyomor, fejetlenség. Egyszer a tábori csendőrség egyik fogdmegje még őt is kirángatta az utcára, és felpofozta. No most majd másképp lesz. Lengyelországban nem fogtok uraskodni.

Igen, azok a tankok. Hogy örültek nekik a zsidók! Micsoda ujjongás, micsoda zsivaj! No igen, a zsidók ... De ezúttal a német ellen biztos, hogy lehet rájuk számítani. Nowak megsimogatta bajuszát, megveregette kidüllesztett pocakját: a kakas csípje meg ezt a Kagant, ha ő nem volna, akkor Nowak osz-

tatlanul élvezhetné a vezetőhelyet Zabórz kereskedői között, de hát — egye fene!

Az utca néptelen volt, csak néhány házzal előtte ment Jojna Częstochowski, az Icek legidősebb csemetéje, akit apja papi pályára szánt, még azon az áron is, hogy emiatt egész nyolctagú családjával éheznie kell. A tizennyolc éves Jojna szinte áttetsző arcú, sovány fiú volt, dugóhúzószerűen csavarodó, vékony, vörös pajesze groteszkül lógott ki zsíros, fekete sapkája alól. Nowak valahányszor meglátta, mindig elmondott egy zsidó-viccet annak, aki éppen elébe került, vagy éppen a mulatság fokozása céljából teljes reverenciával meghívta Jojnát egy jó tányér káposztás disznóhúsra. Ezen a napon azonban — vagy azért, mert nem volt közönsége, vagy azért, mert általában meg volt illetődve — még Jojnában is talált valami elismerésre méltót: bárki bármit is mond, ez tisztességtudó gyerek, a pálinka, a lányok még eszébe se jutnak, mindig utat enged, meghajlással köszön, nem hangoskodik, még a csipkelődésekhez is jó képet vág.

Szinte kedve támadt, hogy utána kiáltson, nem úgy, mint máskor szokott, hanem barátságosan. Ebben a pillanatban azonban hátulról berregés hallatszott. Messziről ugyan, de rögtön utána közelebbről. Megállt, körülnézett. Már alkonyodott, de még csak félhomály terjengett az utcák közt. A szeglet mögül oldalkocsis motorkerékpár ugrott elő, s utána mindjárt egy másik meg egy harmadik. Olyan veszett gyorsasággal száguldottak, hogy bár az utca — hála Istennek — szélesebb volt, mint a falusi utcák, talán öt méter is lehetett, mégis nyomban odaugrott a legközelebbi kapuhoz, és egészen hozzásimult.

A motorbiciklik nagy zajjal továbbrobogtak. Épp hogy látni lehetett a sisakokat meg az előre meresztett fekete botokat; egy szempillantás alatt megértette, hogy puskákról van szó.

Ejha, hát ilyen erősek vagyunk mi, mi, Lengyelország! Három motorkerékpár! Rögtön ki is ugrott a kapuból, és a piactér felé sietett, sietett, már amennyire a pocakja engedte.

Türelmetlenül szedte a lábát, félt, hogy el találja mulasztani a látványt. Mindjárt utol is érte Jojnát, noha az sem kímélte lábát.

A piactér üres volt, a motorkerékpárok eltűntek, csak távoli berregésüket lehetett hallani a Żarnowska utca irányából. Csodálkozott, hiszen ott rossz dülőút következik, amely semmiféle városhoz sem vezet. Tanácstalanul megállt a városháza előtt.

A városka lakói meghallották a motorberregést, és a piactéren csakhamar kíváncsi csoportok verődtek össze. Ekkor a zaj már nem a Żarnowska, hanem a Brzeźnicka utca felől hallatszott. Nyugodt, mélyebb hangú zúgás volt, és lassan erősbödött.

Végre begördült egy alacsony, széles alkotmány. Fékezett, s mintegy húsz sisakos, puskás katona ugrott le a kövezetre azokról a padokról, amelyek úgy illeszkedtek a kocsi oldalához, mint egy autóbusz ülései. Nowakot mintha mellbevágták volna: a sisakok valahogy laposabbak voltak, a csizmák csak a lábikrák közepéig értek, a gallérokon fekete varrást látott.

Németek! Nemcsak ő ébredt rá döbbenten a valóságra, a többieket nyilván még súlyosabban érintette, mert valamennyien eltűntek, mintha ott sem lettek volna, csupán Nowaktól öt lépésre maradt állva Jojna, mintha a félelem megbénította volna.

Egy percig állhattak ott — amazok rekedt nevetéssel kiáltozva egymásnak, ő tátott szájjal, levegő után kapkodva, Jojna pedig leeresztett karral, s mintha hosszú ujjaival tehetetlenül kapkodott volna valami után.

Újabb zúgás, ezúttal a Żarnowska utca felől. A motorkerékpárok gyorsabban ugrottak elő, semhogy Nowak ráeszmélhetett volna, hogy nem menekülők voltak, mint ahogy a gépkocsi láttán az első pillanatban gondolta. Megálltak, le sem szállva üléseikről, egyszerre hárman ordították: *Polnischer Weg! Zurück!*

Ez a nevetés, ez a kiáltás most épp oly fájdalmasan ütötte

pofon Nowakot, mint annak idején a tábori csendőr tenyere. Megértette, vagy talán csak érezte, hogy az ő országáról, városáról, az itteni utakról ordítoznak ezek a tagbaszakadt, izmos, egyenruhás pribékek. Keze ökölbeszorult, ütni szeretett volna, de csak suttogva ismételte: — Azt leshetitek, azt leshetitek...

Hirtelen ketten az autó felől feléje indultak. Ijedtében megdermedt, hogy talán meghallották fojtott szitkozódását. Odaléptek, de rá se hederítettek, csak a házat bámulták, amely előtt állt. A fehér sassal díszített piros hivatali tábla felírását betűzték, hogy „carcad" vagy talán „sarsad"... Nem boldogultak a lengyel betűkkel. — *Verflucht!* — ez úgy hangzott, mint egy köpés, s egyikük, a magasabbik, valóban rá is köpött a táblán látható sasra.

Aztán megfordultak, mert a gépkocsiról szólították őket. Odamenet észrevették Jojnát, megálltak, s mint neveletlen kölykök az állatkertben, röhögve mutogattak ujjukkal a sapkájára, kaftánjára, pajeszére. A magasabbik hirtelen ujjára csavarta pajeszét, és húzni kezdte, egyre erősebben, majd mintegy észbekapva hirtelen eleresztette, undorral dörzsölni kezdte az ujját, beletörölte egyenruhájába, előrántotta zsebkendőjét, s még azzal is dörzsölte egy ideig. Majd, amikor megint sürgették a gépkocsiról, lerántotta válláról a puskát, felkattintotta a závárzatot s a csövét Jojna hasának döfte.

Nowak mindezt látta, de nem értette, és csak verejtékezett. Jojna hátrazuhant, nyomban ezután dörrenés hallatszott, az autóról nevetés, lábdobogás, aztán motorberregés, majd az is elcsendesült.

És újra csend, üresség borul a városra, és sehol egy fény. Nowak odaugrott Jojnához. A fiú a hátán feküdt, szája nyitva, óriási szeme szintén. Ez a szempár dülledten, mozdulatlanul meredt előre, nem látott semmit. A fiú bal szemében zöldesen csillant meg a nagy és csendes égbolt egyik csillagocskája. Perzselt gyapjú szaga érződött. Jojna kaftánján nagy lyuk tátongott, s ezt a lyukat fekete nedvesség töltötte meg.

Futva jöttek az első siratók. Nowak vagy háromszor ismételte el ugyanazt: — Két lépésre tőlem, minden ok nélkül, akár engem is... — Aztán odébbtámolygott, félresodorta az odatóduló tömeg. Fejében hirtelen összezavarodtak a gondolatok, valami új csírázott ki, nehezen tört fel, átfúrva a zabórzi hétköznapoktól begyepesedett agytekervényeket. Nowak érezte, hogy fontos, ami benne megszületett — s ösztönösen, mint az állat, valami nyugodt helyet keresett, hogy az a dolog végre kialakulhasson agyában. Ment, ment, ment, végre a saját üzlete előtt találta magát.

A gondolat nehezen született meg, mert két érzés küszködött vele. Hogy őt, őt is érhette volna... Mit számít ezeknek puskacsövet döfni az ember hasába, és meghúzni a ravaszt?... Mit számít ezeknek? Ezeknek! Mit számít? Minden isteni és emberi jogot a markukban tartanak. Micsoda erejüknek kell lenni!

A mi sasunkat köpték le, kinevettek bennünket, engem, ezt az országutat, ezt a várost! Hatalmasak. Nagy szomorúság szorította össze Nowak szívét, mintha az a nevetés és az a köpés nemcsak a fehér lengyel sas halálát hirdette volna, hanem az övét is. Igen, ebben a pillanatban semmi különbséget sem érzett az ország halála és saját halála közt.

Fájdalmában sírni szeretett volna. Diákéveiből megőrzött gyér emlékei, Zabórz szegényes május harmadikai ünnepségeinek megmaradt foszlányai, hazája történetének egy-egy halvány emléke, fél kilónyi Somosierra, József herceg koszorújának néhány babérlevele[33] — és sírni, siratni Lengyelország és Nowak balsorsát, halálukat, amelyet kinevetnek, kigúnyolnak a gyilkosok.

Akár velem is megtörténhetett volna. Megint ez az érzése szólalt meg. S csak miután ezt félretolta, ébredt fel végre Nowakban az a gondolat, amely a városházától Kagan házáig kergette.

Éppen az, hogy velem nem történhetett volna meg. Mert nekem nincs pajeszem. Odajöttek, rám néztek, és nem történt semmi... Én nem vagyok körülmetélve. Ők hatalmasak.

Megtehették volna, de nem akarták. Markukban tartják az isteni és emberi jogot, de van olyan jog, amelyet tisztelnek. A sajátjukat. Isten parancsa így hangzik: Ne ölj. Az ő parancsuk így: Ne ölj, de a körülmetélteket megölheted. Tehát a többi parancsolatot is... Hogy is vagyunk azzal, hogy a te felebarátodnak szamarát, ökrét ne kívánjad?

Kagan házacskája fekete ablakok vak négyszögeivel nézett rá s ő visszanézett rájuk. Tekintetében annyi hirtelen megkívánás lehetett, hogy talán ez csalogatta ki a ház gazdáját.

— Jó estét, Nowak úr — köszönt Kagan udvarias meghajlással, bár látszott, hogy alig áll a lábán. — Hallotta, micsoda baj érte a szegény Jojnát?

Nowak igent intett, de történetét nem mondta el. Néhány percig együtt sajnálkoztak a szegény Jojnán, a németek bevonulásán, Lengyelország balsorsán.

— De miért ácsorgunk az utcán, Nowak úr? — kérdezte észbekapva Kagan. — Bocsánatot kérek, talán bemehetnénk? Idejött Nowak úr, talán valami dolga van velem?

— Nem, nem, csak épp erre jártam! — vágta el a további beszédet Nowak. — Jó éjszakát, Kagan úr, már megyek is. Hát igen, borzalmas szerencsétlenség... — és igen gyorsan elindult az ellenkező irányba, zsebében szorongatva azt a néhány, előkészített papírpénzt.

Hazájának balsorsa egész éjszaka nem hagyta nyugodni Nowakot. Ijesztő álmai összekeveredtek, néhányszor felébredt, nyögött, s csak attól a másik gondolattól, amelyet oly óvatosan ásott elő, csak attól könnyebbült meg minden alkalommal. Amikor két nappal utóbb egy egész ezred vonult be a városkába, Nowak ezt az eseményt már teljes nyugalommal üdvözölte. Sőt, még magyarázta is másoknak, hogy a németek szigorúak, de megvannak a saját törvényeik. S annál a szónál, hogy „saját", összecsücsörítette az ajkát.

8

A városka utolsó sövényeit is elhagyták. Az ösvényeken, szétszórt majorságokba vezető utakon szerteözönlött a szürke rabruhás emberek csapata.

— Mint lyukas vödörből a víz — mondta Walczak.

— Helyes — hagyta helyben szokása szerint közömbösen, de meggyőződéssel Sosnowski. Viszont Krygiernek persze megint ellenkeznie kellett:

— Szó sincs róla. Éppen ellenkezőleg. Ha tömegestül megyünk, akkor erőt jelentünk, nagy erőt, problémát — s szavainak megerősítéséül magasba emelte ujját —, akkor számolniuk kell velünk. Így azonban — s ajkbiggyesztve, megvetően legyintett a szétoszló emberek felé —, így szétaprózódva és ebben az öltözékben... Az első rendőr lefülel minket...

Walczak felhorkant:

— Hát szerinted, Maks, eljött a mi időnk?

Kalwe némán bólintott.

— Milyen idő? Minek az ideje? — idegeskedett Krygier.

— Eltűnnünk ebből a tömegből — vetette oda Walczak. — Ebből a problémából — s itt hangja gúnyos lett. — Még mielőtt a németek elkapnának...

Krygier felháborodott, még néhányszor elismételte „objektív" érveit, ahogy ő mondta.

— A dolog érdemét tekintve... — kezdte újra, amikor már letértek egy keskeny, kikövezett, fűzfákkal szegélyezett útra... — én elvileg azon az álláspontonvagyok...

Mégis szófogadóan velük tartott, esze ágában sem volt, hogy „határozottan körvonalazott" álláspontjából gyakorlati következtetéseket vonjon le. Már hozzászokott, hogy kisebbségben marad, s volt benne annyi önfegyelem, hogy végrehajtsa azt, amit a többiek határoztak. Úgy látszott, nagyon ártott neki az a félig gúnyos, félig tárgyilagos meghatározás, amellyel ugyancsak Kalwe, de már régen, tizenöt évvel ezelőtt jellemezte: ebből a Krygierből egyszer még alapos dialektikus szellem lesz! Bár egyébként bizalmatlan volt, s mindenben a személye ellen irányuló rosszindulatot szimatolta, éppen ezt elhitte, s mivelhogy Kalwét meglehetősen tisztelte (már amennyire tisztelni tudott valakit), elhatározta, hogy nem fogja meghiúsítani Maks reményeit. Kalwe bizonyára nem is tudta, hogy társa többé-kevésbé az ő kedvéért igyekszik minden dolgot, még a legártatlanabbat is, valóságos pártvita tárgyává tenni. Volt úgy, hogy leintette, de máskor hatásosabb eszközhöz nyúlt: a tüzes Roman lángjait saját hallgatásának aprószemű homokjával oltotta el. Krygier ilyenkor egy-egy félórás monológ után rendszerint kijelentette, hogy ő győzött, majd elhallgatott.

Ezúttal már korábban, mert az út végéhez érkeztek, egy zárt kapuhoz, amely mögött dália és orgonabokrok közt, földszintes téglaépület állt.

— Rudolf Müller — olvasta a nevet elégedetten Walczak. — Éppen erre van szükségünk.

Krygier még neheztelt, mialatt bebocsáttatásukról tárgyaltak a rosszkedvű, pocakos házigazdával, aki azonban csakhamar engedett Walczak kívánságának, kihívta harminc éves együttélésük alatt teljesen hozzá hasonult életepárját, és utasította, hogy kerítsen elő néhány rongyos ruhát. Mind együtt mentek be egy helyiségbe, ahol kimosott és foltozott „istállóöltözékek" hevertek, talán még a „Vaskancellár" idejéből.[34]

Krygier ekkor mutatta be másodszor páratlan vitakészségét: bebizonyította, hogy ő kapta a legrosszabb rongyokat.

— Disznóság! — kiáltozta hadonászva. — Miért éppen én? Talán én vagyok a leghitványabb?

— Te vagy a legalacsonyabb...

— Szó sincs róla! Sosnowski sem magasabb. Miért nem ő kapta? És fehérneműt miért nem ad ez a kulák?

Börtönben kapott alsónadrágjuk szürke volt a sok viseléstől és mosástól, túl szűk, túl rövid, s a börtönigazgatóság tenyérnyi pecsétje feketéllett rajta. Az ajtó hasadékán át bekukkantott a rosszkedvű házigazda, bizalmatlanul figyelte, nem szabadítja-e meg még egyéb holmijától is ez a furcsa négy ember. Walczak sietett, úgy vélte, hogy máris túl sok időt vesztegettek itt. Különben is, a fehérneműt senki sem látja. Minek ingereljék fel egészen ezt az embert.

Végre tovább indultak, Müller szemlátomást dühösen búcsúzott tőlük. Walczak mosolyogva mutatott a rabruhák halmára. — Többet ér, mint a maga nem is mondom meg, milyen rongyai. Csináltasson belőlük pizsamát. Jóéjt!

Az országút néptelen volt. Alaposan kiléptek. Egy kilométer után Kalwe kifulladt. Lassítaniuk kellett. Walczak tréfálkozni próbált, hogy kedvük legyen a további meneteléshez, oldalbabökte Krygiert:

— No, te Kuba, nézünk egy jó kocsmát?

Sosnowski teljes komolysággal kérdezte: miért Kuba, amikor Romannak hívják. S még oktató hangon hozzátette, hogy nincs idejük kocsmázni, sietniük kell, különben sem egészséges dolog hajnaltájt inni. Majd egy percig töprengett, végül kijelentette, hogy hiszen úgy sincs pénzük. Végül is Walczaknak kellett megmagyaráznia, hogy a Kuba név és a kocsma jelképes volt[35]: hogy milyen parasztos külseje lett egyszerre Krygiernek a Müller-féle ruhákban. Csak az a szemüveg ne volna...

A tréfával nem volt sikere. Némán mentek tovább, mellettük gyilkos lassúsággal tűntek tova az egyhangú téglaépületek, a sárguló kertek, tarlók, krumpliföldek. Valahol bal-

oldalt, a látóhatáron kis erdő bukkant fel, és Walczak, aki kitanulta az élet furfangjait s kellőképp tudta értékelni az apró, de közeli célokat, amikor nagyok nem mutatkoztak, így serkentette társait: legalább az erdőbe jussunk el, ott megpihenhetünk.

Délre járt, mire odaérkeztek. Fenyőfák csenevész sorai. Talán pihenhettek volna is egy kicsit, ha Krygiernek nem támad fel újra vitázó kedve, s nem kezd hosszadalmas előadásba a változatosság kedvéért arról, hogy a földjáradék miként befolyásolja az erdőterületek lassú eltűnését. Hivatása szerint közgazdász volt. Egy idő után Walczak annyira megunta, hogy elrendelte a továbbindulást.

Krotoszyn mellett egy istállóban kimerülten nyúltak el a szalmán. Mintegy harminc kilométert gyalogoltak. Kalwe sápadtan hanyatt feküdt, szája félig nyitva volt, fekete szemöldöke összekuszálódott. Krygier, akit lábának és nyelvének hosszas mozgatása egészen kimerített, már horkolt. Sosnowski is szunyókált. Csupán Walczak — pedig ő volt talán a legfáradtabb, hiszen annyi esztendei börtön után kellett ilyen sok kilométert megtennie —, csupán ő teljesítette még bajtársi kötelességét: beszélgetett a házigazdával, aki krumplival és tejjel kínálta őket. Az ott ült az istálló előtt egy rönkön, és így bölcselkedett:

— Ördög tudja, mi történik a világban. Azelőtt értette az ember: a háború az háború. Ha mozgósítanak, hát mozgósítanak. Most pedig behívnak engem ma reggel, odamegyek, hát nincs ott senki. Sem a járásnál, sem a rendőrségen. Mondják az emberek, nyolckor összegyűltek mind, és usgyi, szekéren Kalisz felé. Mások szerint Poznań felé ...

— Hát a rádió mit mond?

— Az semmit. Hogy persze győzünk. De hogy hol és hogyan, azt nem lehet tudni.

— Németeket nem láttak?

— Egy lelket se. Jártak itt a városból olyanok, akik kimentek a határig. Azt mondják, odaát is olyan, mintha megszökött volna mindenki.

— No és ha bejönnének a németek, maga mit csinálna?

— Tudom is én... Ismerem a németeket, a másik háborúban náluk szolgáltam. Ha azok kiszemelnek valakit, jaj annak. Mert ezek semmit sem felejtenek el, és leszámolnak vele... Viszont rend van náluk. Bár azt beszélik, amióta az a Hitler jött, egészen megkergültek. De azért nem vagyok bizonyos benne, talán csak úgy mondják, propaganda... Hogy kidobja a zsidókat? De hiszen azokat nálunk is mindig birizgálják. Nehéz azt megmondani, hogy mi a jobb. A parasztnak nálunk is nehéz a sora, mert ki hallott olyant, hogy csak tizenkét, pláne tíz złotyt adjanak egy mázsa gabonáért? Azt beszélik, odaát jobb az ára...

Végül is bement a házba, kelletlenül, bizonytalanul. Walczaknak teljesen elment a kedve, hogy ilyen kijelentések után tovább beszélgessen vele, dühösen kiköpött, gondolataiba merülve visszament az istállóba, s még egy kicsit motoszkált, fekvőhelyet készített magának a szalmából. Végül lefeküdt, és nagyot sóhajtott, egymás után háromszor, mélyen és reménytelenül.

— Ne vedd a szívedre — súgta váratlanul Kalwe. — Nem az ilyeneken múlik.

— Honnan... — kezdte Walczak, de mindjárt abba is hagyta.

— Hallottam, mit beszéltetek. Nem tudok elaludni, túlságosan fáradt vagyok. Mit akarsz tőle? Tudja, hogy egyedül van a világon, ha nem keres eleget a családjára, akkor akár fel is fordulhatnak, az ujját se mozdítja értük senki. Meg fél is. Mihez kezdene, ha innen elmenekülne? Meggyőzte hát önmagát, hogy itt maradhat, hogy nem is olyan szörnyű az a Hitler...

— Igen, igen... De mit kezdjünk mi az ilyenekkel, ha az öt hektár földjük többet ér nekik a világon mindennél, holmi társadalmi igazságnál és egyéb huncutságoknál? Csak felnevelhessék a süldőjüket és megkapják azt a néhány szekér trágyát, akkor akár össze is dűlhet a világ.

— De ne felejtsd el, hogy az átlag nem ilyen nálunk!

Errefelé a német időkben úgyszólván ismeretlen volt a munkanélküliség, aki itt felesleges volt, az mind a rajnai iparvállalatokhoz özönlött. Viszont Rzeszów vagy Kielce körül...

Walczak nem felelt, mintha szándékosan éppen ennél a legvilágosabb pontnál akarta volna félbeszakítani beszélgetésüket. Még néhány pillanatig hallgatta Kalwe krákogását, köhécselését, aztán súlyos, álomtalan álomba zuhant.

Még az éj nézett be rájuk csillagaival az istállóajtón át, amikor újra felnyitotta szemét, mert egy kéz megrázta.

— Keljen fel, keljen fel — mondogatta egy hang, s a megismételt felszólítás egyformaságát a félelem színezte. — Keljen fel...

— Mi történt? — kérdezte felriadva.

— Keljen fel — ismételte izgatottan a gazda. — Keljen fel... — s ekkor végre kibökte: — Meneküljenek, Krotoszynban már németek vannak.

Azon nyomban kiugrott az udvarra, ahol már egy fehérruhás alak motoszkált.

— Magda! — kiáltotta a gazda. — Te eredj be, csomagold össze a ruhákat. Wojtek, mi lesz már azzal a kocsival, az anyád mindenit?!

Walczak kiszaladt az udvarra.

— És honnét tudja, gazd'uram, hogy nemcsak üres szóbeszéd?

— Ugyan! — A gazda éppen elfutott mellette, egy lisztteszsák alatt görnyedve. Nagy nehezen rádobta a szekérre, és visszaszaladt. Ezúttal megállt Walczak mellett, és rémülten súgta a fülébe:

— Valaki ideszökött onnét, az mondta, hogy bejöttek, és az volt az első dolguk, hogy a polgármesternek golyót eresztettek a fejébe. A polgármesternek! Én meg tizennyolcban részt vettem ellenük a felkelésben! — Megint a magtár felé rohant, onnét kiabálta: — Én lengyel vagyok, nem maradok a németeknél!

Walczak az istálló felé indult. Kalwe már felkelt. S végre

a másik kettő is felkászolódott. Kimentek a sötétbe, nyújtózkodva, dideregve.

Sosnowski reménykedve kérdezte:

— És hová indul a szekérrel, gazd'uram? Talán arra, amerre mi?

— He?... Kalisz felé. De látják, mennyi a holmi, meg még a malacok...

— Érthető — jelentette ki Walczak. — No sebaj, majd csak tovább jutunk valahogy.

— Wojtek, az isten áldjon meg, mikorra készülsz el azzal a szekérrel?

— Apa, jöjjön már ide, a Fakóval valami baj van...

Már kint voltak az úton, amikor a gazda utolérte őket.

— Uram — szólalt meg Walczakba kapaszkodva. — Mit tegyek, a kancám éppen elleni kezd...

— Más lova nincs?

— Dehogy nincs, de hát a kanca...

— Kérje meg valamelyik szomszédját, hogy törődjék vele...

A paraszt a fejét fogva vagy fél percig nyögdécselte, hogy „Jézus Mária, Jézus Mária!" — végül földhöz csapta a sapkáját, és fölkiáltott: — Lesz, ami lesz, én maradok! Wojtek, fogd ki a lovakat, te lajhár!

Nem vártak tovább, elindultak. Még egész sötét volt, a közelgő tél csillagai — így magyarázta Kalwe, az amatőrcsillagász — lassan emelkedtek ki az erdő mögül. Krygier valamit dünnyögött. A menetet Sosnowski zárta be. Elhagyták az épületet, ahol a szerencsétlen egykori felkelő még mindig álomszuszék Wojtekjét szidta, majd beléptek a csendbe. Így mentek addig, amíg a Nap első sugarai meg nem csillantak a harmatcseppeken. Addigra egy alvó városka elé értek. A pékműhely kapuja előtt mintha fejbekólintották volna őket, úgy megcsapta orrukat a finom, friss kenyérszag. Megálltak, szinte gépiesen. Walczak tisztára szónokias mozdulattal a zsebére ütött: nincs pénzük.

— Mit tegyünk? — kérdezte sóhajtva. — Koldulni fogok.

Bement, izgatottan várták. Egy pillanattal később hallották szenvedélyes beszédét, hogy a határról menekülnek, hogy a felismertetéstől való félelmükben öltöztek ezekbe a rongyokba, és pénzüket elvették a börtönből kiszabadult csavargók.

Egy pillanatnyi csend, majd az ajtóban megjelent egy pókhasú, nagy bajuszú férfiú, s a háta mögött Walczak.

A nagy bajuszú minden különösebb rokonszenv nélkül mérte végig őket, de aztán mégis kihozott egy cipót. Fekete kenyér volt, még meleg.

A városkában normális, hétköznapi reggel volt: a fodrász a kirakatüveget dörzsölgette, az étteremben a serpenyők alatt pattogott a tűz, az utcán gyerekek kergetőztek, kezükben bottal, amely puska és kard is volt egyszerre.

Az országúton Kalwe megállapította:

— Igaz is, mit számít a háború? Annak a gazdának volt igaza. Néhány kilométernyire vagyunk csak a határtól, és teljes a nyugalom.

Továbbmentek, majd egy órát pihentek, és megint elindultak. Meleg, felhőtlen, szinte sötétkék este közeledett. Valahol nagyon messze keleten enyhén rózsaszínű fényt pillantottak meg.

— Felkel a hold — dörmögte Sosnowski.

— Pszt! — intette le Walczak, erősen figyelve.

Egy-két percig füleltek. Valahol messze valami történt. Mintha a koraőszi hűvösség legyintené meg hirtelen a földet, s az könnyedén megrázkódna tőle.

— Tüzérség — állapította meg végre Walczak. — Talán száz kilométerre...

— Melyik irányból?

Tovább füleltek. De nem is annyira fülükkel, mint inkább a bőrükkel érzékelték ezt a homályos rezgést, anyagtalanul és iránytalanul. Csak néhány perccel később jelent meg e csendes háttér előtt valami új. Ez már nem remegés volt, hanem valóságos hang, vagy még inkább zörej, tompa és erőtlen.

— Mi van ezzel a holddal? — kérdezte Kalwe, mielőtt még a zörej testet öltött volna. — Megállt...

— Ez nem a hold — válaszolta rosszkedvűen Walczak. — Tűzfény, csak nagyon messze van.

— Arrafelé, amerre megyünk, keleten...

— Bizonyára bombázás volt...

Elindultak, s újabb két kilométer után egy kis falura bukkantak. Néptelen és sötét volt, még a kutyák sem jelezték érkezésüket. Elhatározták, hogy bezörgetnek egy házba.

Már megint az a zörej... Mintha egy óriási hernyó kúszna kaviccsal behintett úton. Tompa dörzsölődés, olykor élesebb visszhang, majd gyors dobogás. Valahol a távolban felnyerített egy ló, olyan dallamosan, mintha rigó fütyülne.

— Katonaság közeledik — állapította meg Walczak, s ki is ugrott az úttest közepére, mintha azt várná, hogy megpillantja.

— Németek! — suttogta ijedt hitetlenséggel Kalwe. — Menekülnünk kell!

— Hova? Talán vissza, Kozieboryba?

Kalwe nyomban lecsillapodott, néhány pillanatig hallgatott.

— Valóban kelet felől... De hátha a mieink?

— Mit csinálnának ebben a pusztaságban?

— A fenébe is! Talán szétverték őket? És menekülnek?

— Egyenesen neki a németeknek? Lehetetlen!

— Hát akkor? Támadás Berlin ellen?

Gúnyosan és dühösen vetette oda ezt a képtelen feltevést. A zörej kezdett kialakulni, az ütemes dobogás mögül kerékcsikorgás, sőt már emberi hangok foszlánya is hallatszott...

— Nem lehetnek németek — próbálta önmagát meggyőzni Walczak. — Hiszen ez gyalogság. A németek nyilván gépkocsikon...

Kalwe maga elé bámult, a sötétségben megpróbálta felismerni a közelgő csapat körvonalait. De attól a tűzfénytől körös-körül minden sötétnek látszott. Csak a házak tetejének fekete háromszögei emelkedtek az ég sötét kékjébe. Ők

négyen — mint akkor, a börtönben — most is az első érthető szót lesték, amely el fogja dönteni sorsukat...

Végre egy arra illanó fuvalom savanyú, fanyar katonaszagot sodort feléjük, s a vas- és a verejtékszagnak ebben a keverékében — mint lágy mohába ágyazva — előbukkant a katonai ékesszólás egyik gyöngyszeme: — Kuss, az anyád...

A sötétből hirtelen sisakos árnyalakok csoportja bukkant elő. Feltűzött szuronnyal jöttek az út mindkét oldalán, kissé meggörnyedve, a jól begyakorolt gyalogosok ruganyos lépteivel. Kalwe önkéntelenül hátralépett, s ebben a pillanatban felcsattant egy „Hände hoch" — félreismerhetetlenül Visztula-menti kiejtéssel.

— Nyugalom, nyugalom, lengyelek vagyunk! — szólalt meg Walczak.

— Micsoda falu ez? — ugrott elébe revolverrel a kezében valaki, nyilván egy altiszt.

Walczak nem felelt. A mindenségit, ezt nem tudhatta, hiszen éjszaka érkeztek.

— Nem hallod? — förmedt rá amaz fenyegetően. — Beszélj, mert különben...

— Dębina — csendült fel váratlanul egy hang az egyik kapu sötétjéből.

— Hol vannak a németek?

— Sehol, sehol, semmit sem hallani — jelentkezett ismét az előbbi hang, és Walczak hirtelen észrevette, hogy minden ház előtt emberek állnak, nők körvonalai fehérlenek, sőt még gyerekek is kimerészkedtek az útra.

— Gyerünk, gyerünk — hajszolta embereit tovább az altiszt.

— Előőrs — állapította meg Walczak.

Néhány perc múlva megjött az egész század. Öt percnyi pihenőt kaptak vízivásra, és más effélére. A katonák szétfutottak a házakba, kutak kerekei csikorogtak, s a kapuknál egyszerre tíz-húsz helyen indult beszélgetés ugyanarról a

kérdésről: mi történik itt, ne engedjétek idáig a németet, merre mentek?

— Berlin ellen! — volt a válasz minden kérdésre, s nem lehetett tudni, vajon ezzel a képtelen tréfával a hadititok elárulása elől akarnak-e kitérni, vagy azzal szórakoznak, hogy a győzelmet csillogtatják meg az ostoba civilek előtt.

Továbbmentek, a láthatatlan porfelhő a távozó, száraz nyár szagát árasztotta. Újabb fél óra múlva háromszor ennyien jöttek. Walczak megragadta Kalwe karját:

— Menjünk, aludjunk egyet. Ez így mehet egész éjszakán át. Egy teljes zászlóalj. Esetleg valamelyik nagyobb egység oldalvédje. Az ördögbe is, talán mégsem állunk olyan rosszul? Mi a fenének mászkálnának errefelé?

Úgy látszott, igaza van. Másnap reggel áthaladtak egy kis vasútállomáson, amelyen három hosszú tehervonat állt. A mozdonyok nyugat felé fordulva pöfögtek, a kocsikban katonák zsúfolódtak, néhány nyitott teherkocsin zöld vászonnal borított ágyúk álltak egymás mellett.

Egyenesen odamentek a bámész asszonyok tömegén át a vonatokhoz. S az itt elcsípett beszédfoszlányokból megint csak ezt vették ki: Berlin ellen!

— Berlin ellen! — hajtogatta Gaysse asszony egész szombaton. — Berlin ellen, elindultunk Berlin ellen! A poznańi hadsereg. Kutrzeba tábornok, jól ismerem, remekül tud angolkeringőzni! — Így kiáltotta ki a jó hírt mindenütt, ahol az ő köreihez tartozó emberekkel találkozott.

Ezek a körök még nem találták meg a társadalmi életnek azokat a formáit, amelyek megfeleltek volna az új történelmi helyzetnek. Eljártak a kávéházba, amelyeknek látogatottságát azonban egyre jobban csökkentették a légiriadók. Sokan, akiket foglalkozásuk nem kötött valamilyen hivatalhoz, hirtelen különös ragaszkodást kezdtek érezni lakásuk, házuk, háztömbjük iránt, s ha máshova kellett menniük, ezt gyorsan lebonyolították, bekukkantottak, ahová kellett, és siettek mielőbb haza. Ezért aztán a kávéházakban — mint „a háború előtt" (három nappal korábban) a pályaudvarokon — egy-egy negyedórára szörnyű tülekedés volt, majd egyszerre minden üressé és nyomasztóvá vált.

Bizony nem volt könnyű dolog ezt a váratlanul felvillanyozódó, majd ismét elszontyolodó, kiszámíthatatlan, ideges közönséget kiszolgálni! Gaysse asszony ott sürgölődött a Saski tér, a Krakowskie Przedmieście utca és az Unio tér között, le kellett mondania a délutáni átöltözésről, egész álló nap sötétszürke kosztümjében rohangált, amely megduplázva dül-

lesztette ki hullámzó keblét, és még arra sem volt ideje, hogy időnként „rendbehozza" arcát és szemét. A szempillafesték fekete tuscseppjeit a szeptemberi hőség és a gyakori pislogás leolvasztotta, rápottyantak a szeme alatt duzzadó zacskókra, barázdákat vontak orra köré, a völgyecskékbe beletapadt a puder — Gaysse asszony hirtelen tíz esztendőt öregedett.

Ő nem vette észre. Mert minden gondja, félelme, ijedelme ellenére többrendbeli elégtételt kapott, olyanokat, amelyek megbizsergették a szívét. Nehéz közönsége volt, de viszont hálásabb, mint valaha. Elegendő volt egy célzást tennie, fél szót elejtenie, olykor éppen csak hogy kinyitni a száját — több tucat hallgatója, aki körülállta, máris felkapta a zsákmányt, továbbvitte, szétosztotta olyan áhitattal Gaysse asszony minden egyes szavát, mint a szentelt ostyát.

Az emberek úgy vágyódtak a vigasztaló szóra, mint gyermekek a nyalánkságra. Szerencsére az első napon, de különösen a másodikon nem volt hiány az ilyen nyalánkságokban. Több tucat tankot kilőttünk Częstochowánál egyetlen nap leforgása alatt! Hány tankja lehet Hitlernek? Mondjuk: ezer. Ez azt jelenti, hogy ha így megy tovább, akkor két hét múlva egyetlen darabja sem marad. Másodszor: a mieink behatoltak Kelet-Poroszországba. Harmadszor: most pedig előre, Berlin ellen!

Még arra is volt gondja, hogy mindent alaposan ellenőrizzen a térképen, sőt vonalzóval is lemérte: Międzychódtól százhatvan kilométer, egy centivel sem több!

Vasárnap délelőtt, azon a forró, poros vasárnapon, szekerek torlódtak a hidakon, s minden fél órában felharsant a légiriadó szirénája. E napon a hírek új tömege töltötte meg Gaysse asszony kincsesházát. Éppen jókor. Mint jóságos nénike, az egész előző nap tömködte az útjába akadó gyermekek szájába a Berlinnel töltött cukorkát, mindenét szétosztotta. Most idegesen figyelte, hogyan ömlik puttonyába a sok új bonbon és egyéb édesség: az angolok, majd rögtön utána a franciák ultimátuma.

Tyűha, ez nagy nap volt! A hírt hangszórók harsogták szét

az utcákon, neki tehát pótértesülésekkel — vagy ahogy önmagának mondta: árnyalatokkal — kellett kiegészítenie a híreket, hogy elbírja a lengyel rádió konkurrenciáját. No, nem volt nehéz: némi számadat az angol haditengerészetről, egy-két emléke, amely egy kémfilm nyomán maradt meg benne a Maginot-vonalról. Ezzel különösen nagy hatást ért el. Az emberek elnémultak a csodálkozástól, amikor a Rajnamenti és a lotaringiai földalatti erődökről regélt nekik, s az élénkebb képzeletűek hozzá is fűzték: Hitler ezeken két évig sem mászhat át. Örömükben egymás vállát veregették, mintha ezek az erődök valamilyen bűvös erővel ezer kilométerrel keletebbre is feltartóztathatnák a német tankokat: Radomskónál vagy Ciechanównál...

Délután belevetette magát abba az áradatba, amely valahol a Nowy Świat utcában keletkezett. Azzal együtt úszott a Trzy Krzyże téren keresztül a Frascati utca felé. Most már nemcsak a hadüzenet híre hullámzott át az emberek tömegén, hanem egyre messzebb jutottak. Angolok szálltak partra Gdyniánál, állította valaki, aki ismerősnek rémlett; Gaysse asszony valahol már látta ezt a pirospozsgás, kisbajuszos, cvikkeres, tömzsi emberkét. Persze, Kulibaba, a néppárti vezető! — jutott eszébe, s egy pillanatig habozott, mert öt évvel ezelőtt egy cikket kanyarított Kulibabáról, amelyben leleplezte egy bankházzal kapcsolatos üzelmeit. Kulibaba tovább harsogott, még a páncélhajók nevét is felsorolta: Repulse, Prince of Wales, Redown — ezek horgonyoztak le Oksywia előtt. Gaysse asszony felújjongott: hiszen nem írtam alá azt a cikket, micsoda orrom volt... — és már nyújtotta is feléje a kezét: — Drága ügyvéd úr, micsoda találkozás!

Együtt mentek a francia nagykövetség felé. Mögöttük még sűrűbb lett a tömeg, és nagy erővel nyomta őket előre. Az aranyozott rácsú kaput éppen akkor igyekezett bezárni három sötét egyenruhás lakáj.

— Vivlafransz! Vivlafransz! — kiáltották hátulról, a tömeg eleje pedig odapréselődött a kapuhoz, hátulról Franciaország hívei taszigálták előre, elölről pedig a francia lakájok igye-

keztek visszanyomni. Gaysse asszonyt és Kulibabát hirtelen nekilökték a rácsnak.

— Jaj! — kiáltott fel Gaysse asszony, az utolsó percben rántva vissza cipőjét az alsó kapurács alól. — Óvatosan, uraim —, de hiába erőlködött.

— Vivlafransz! — hangzott tombolva ütemesen.

— *Poussez, poussez donc!* — kiáltott ugyancsak, de valamivel halkabban az idősebbik lakáj a két fiatalabbikra, és hátulról nyomta őket előre: — *Merde alors! Foutez les dehors! Foutez les donc! Ils sont bien emmerdants, ces braves Polonais!*[36]

Braves Polonais! — ennyit értett meg a tömeg krémje, s ebből a vivlafranszok újabb hulláma eredt. Gaysse asszony, akit teljesen odalapítottak a rácshoz, nem bírt szabadulni a kétoldali nyomástól, de hirtelen mentő ötlete támadt:

— A Marseillaise-t! Énekeljük el a Marseillaise-t!

Egyszerre többen zendítettek rá: a gyönyörű dallam s az érzelmes jelenetek iránti fogékonyság valósággal a földhöz szögezte a tömeget. Az idős szolga ezt használta ki ügyesen: becsapta a kaput és ráfordította a kulcsot.

— Uhh — lihegte letörülve verejtékét, s félig súgva állapította meg: — *On ne sait jamais avec les Polonais! Là bas, les tapisseries, des merveilles!* . . .[37] — s még néhány *merde*-t[38] emlegetett.

— Tezé vu![39] — förmedt rá Gaysse asszony hamisítatlan volhiniai franciasággal, értésére adva a rács mögött álldogáló szolgának, hogy akadnak a tömegben, akik megérthetik. Amaz csak lebiggyesztette az ajkát, legyintett, de aztán mégis gondolt egyet és vigyázzba vágta magát.

Az ének befejeződött, s ekkor kinyílt az egyik emeleti ablak. Ravasz szemű, de egyébként kedves, barátságos, kerek férfiarc jelent meg a tömeg fölött, s jobbjával szívélyesen integetett. A nagykövet! A nagykövet! — villant át az agyakon, és a vivlafranszok még sűrűbben záporoztak.

— Csend legyen! — kiáltotta valaki, és néhányan pisszegni kezdtek. — Beszélni fog!

— *Monsieur Noël!* — dicsekedett Gaysse asszony Kulibabának. — Jól ismerem! Csend legyen!

Csend lett. Monsieur Noël nagy lendülettel még vagy fél percig osztogatta szívélyes mosolyait, s mintha csak ekkor értette volna meg, hogy mit kívánnak tőle, izgatottan fészkelődni kezdett, mosoly helyett a szenvedés — szinte testi szenvedés — árnyéka húzódott arcára, mintha hirtelen megfájdult volna a hasa.

— Nagykövet! Beszéljen! — kiáltotta parancsolóan egy magányos hang, melyet nyomban elhallgattatott a készséges pisszegés.

Monsieur Noël az ajkába harapott, de aztán mégis mondott valamit: nyolc szót, de legfeljebb tizenkettőt. Ebből hármat mindenki megértett: — Nyek zsije Polszka![40]

— Vivlafransz! Vivlafransz! — harsogott a válasz. A nagykövet mosolygott, majd eltűnt. A kiabálás folytatódott.

Még tovább is kiabáltak volna, de visszajött a szolga, és így szólt társaihoz:

— *Allez, on va cacher les tapisseries, laissez ces pauvres diables!**[41]

— Uraim! — ragadta meg nyomban a szót Gaysse asszony. — Ebből elég volt! Nekik is fontos államügyeket kell intézniük. Gyerünk haza!

— Gyerünk haza! — dörögte Kulibaba. Mozgolódás kezdődött, néhányan még egy kicsit vivlafranszoztak, a kórus másik fele azonban már ezt kiáltozta ütemesen: Gye-rünk ha-za! — s hamarosan ezek győztek. Lassan oszlottak szét a Wiejska utca felé. Fél óra hosszat még ittmaradtak, s ez elég idő volt újabb lélekemelő nyalánkságok osztogatására. Itt azt beszélték, hogy a franciák repülőket küldtek: kétszáztól ezer bombázóig. S hogy útközben nagy csihipuhi volt Berlin fölött, Lublinban és Białában kellett új bombákat vételezniük, és vissza megint Berlinen át.

* Lásd *Léon Noel:* L'agression allemande contre la Pologne. Flammarion kiadás, Párizs 1946. 488—489. old. — *A szerző jegyzete.*

Gaysse asszony mérsékelt örömmel hallgatta ezeket a híreket: kiderült, hogy erős konkurrenciája van, s hogy ennek a népnek van képzelőtehetsége — érzését talán a csömör idézte elő, mint a gyerekben, aki teleette magát csokoládébonbonnal, s rosszul lesz, ha csak megpillant egy virágdíszes Wedel-dobozt. Kulibaba még megpróbált kipréselni belőle egy kis mérvadó értesülést: — Hogyan is állunk azokkal a repülőgépekkel? ... Asszonyom, tréfál ... ejnye, a legjobban informált ember ... a lengyel Tabouis asszony!

Kérdésére szirénaüvöltés volt a válasz.

10

A szirénák még el sem hallgattak, amikor az első hullám már megérkezett. A perkálkék égbolton négy fekete felhőfoltocska jelent meg, mellettük rögtön másik négy, mintha egy óriási, szennyes talpú állat vágtatna odafent: működésbe lépett a gocławeki légelhárító üteg. Az emberek az utcán a falak tövébe, a kapumélyedésekbe ugrottak — mint szélroham, úgy söpörte el őket a szirénák és a motorok bőgése. A hidakon a katonák ostorral nógatták fakó lovaikat.

A pragai hidak felől robbanás hallatszott, mire a lovacskák vágtatni kezdtek. A hosszú csövű ágyúk a kilövések és a robbanások gigászi jambusait skandálták: kilövés-robbanás, kilövés-robbanás. Ropogni kezdtek a géppuskák. Dörrenésekkel meg-megszakított kattogásuk szinte nyugalmas, otthonias hangulatot ébresztett: a varrógép berregésére emlékeztetett.

Az égi süvöltés, amelyet nem fojtott el, nem űzött tova a földi hangzavar, egyre erősbödött, egyre közelebb jött. Aki hátravetette a fejét, az már láthatta is a nagy kékség zúgóremegő karikáiban az apró fekete csomókat. Lassan húztak a város fölé, s ettől a város megdermedt, meglapult, fejét behúzta a válla közé.

Krawczykné először beszaladt a szobába. Még nem tudta megszokni ezt az undorító szirénaüvöltést, önkéntelenül menedéket keresett előle s úgy érezte, legjobb lesz Ignacy mel-

lett. Igaza volt: a szobában erősnek kellett lennie. Hogy sápadozását, kezének remegését, kissé dúlt arckifejezését megokolja, régi szokása szerint a háziurat kezdte szidni, átkozta a fösvénységét és miegymást. Ignacy egyszer s mindenkorra kijelentette, hogy nem hajlandó levitetni magát az óvóhelyre, s az asszony még csak nem is próbálta erőltetni, mert nemigen bízott abban, hogy pincéjük oltalmat nyújt. Ezúttal azonban maga a férje követelte, hogy keressen gyorsan menedéket. A szirénázás valóban tovább tartott a szokásosnál — nyilvánvaló volt, hogy a légitámadás súlyosnak ígérkezik. De Genia megmakacsolta magát, nem volt hajlandó lemenni. Ignacy bosszantására kijelentette, hogy ha még tovább erősködik, akkor otthagyja ugyan, de a pince helyett a padlásra megy. Ignacy tiltakozott, bár nem nagyon hevesen, de mégis annyira, hogy az asszony megtette, amivel fenyegetőzött.

Rettenetesen félt, mialatt a piszkos, sötét lépcsőházban felfelé rohant. A harmadik emeletről éppen lefelé vánszorgott az öreg Bułkowska néni három kisunokájával; az megpróbálta magával hívni: — A mi Loniánk már úgyis felment oda, fiataloknak való az ilyen, mi már inkább...

— Miért, én tán öreg vagyok? — kiáltott utána Krawczykné, s ez az új ellenszegülés — a férjéé után — erőt adott neki, hogy felmásszék a rozoga padláslépcsőn.

Fent fullasztó volt a levegő, tele a kővé keményedett agyagpadló szagával. Fejét lehajtva, a bádogtető mellett, amely forró volt, mint egy serpenyő, a gerendák és lécek, tartócölöpök és kémények labirintusán át igyekezett az emberi hangok, a padlás túlsó végében megvillanó ablakok felé. — Legalább másokkal együtt — suttogta benne egy hang —, másokkal együtt a félelem sem olyan félelmetes.

Csak ketten voltak ott. Drapałowa, aki nem volt ugyan idős, de részeges férje tönkrenyűtte, s még Geniánál is törődöttebbnek látszott. A másik Jęczmyk volt, ez is a Babiński és Gelert cégnél dolgozott, ahol valamikor Ignacy, de ma kivételesen nem volt munkában. Kidugta fejét a szűk ablakon, nézte az eget, s közölte Drapałowával a látottakat.

Krawczykné szinte futva tette meg az utolsó néhány lépést, hogy mielőbb velük legyen. Újabb dörrenések hallatszottak. Bombák, gondolta ijedten. Önkéntelen kiáltását meghallotta Drapałowa.

— Krawczykné asszony! Jaj, de jó hogy jön. Egyedül vagyunk itt, maga nélkül egészen elszorult a szívem.

— Bombák — suttogta Genia.

— Dehogy! Légelhárító ágyúk — felelte Drapałowa félénken, de határozottan. — Bomba még nem volt.

Genia csodálkozva és irigyen pillantott rá. Drapałowa azonban máris megragadta a kezét: most jönnek! Jęczmyk is visszahúzta fejét a nyílásból, és keskeny ajkát összeszorítva figyelte a város fölött bömbölő égbolt hangjait. Genia egy lépést hátrált az ablaktól. Keblében rémület kalapált, átkozta magát, amiért szokása szerint nem hallgatott férjére, és nem futott le a pincébe.

A házat négy dördülés rázta meg, s ugyanekkor a bádog fülsiketítően csörömpölni kezdett.

— Belénkcsapott — sikította Drapałowa.

— Wacek! — A tetőről kiáltozás hallatszott, Jęczmyk úgy dugta ki fejét a nyíláson, mintha hidegvízbe ugrana, valamit kiabált, neki is kiabáltak valamit, végül visszabújt. Hogy újra a tüzérség, most a pályaudvar mellől, azért olyan hangos.

— Wacek, vissza! — kiáltotta Drapałowa. — Vissza, vagy megmondom apádnak!

Ekkor az ágyúdörgésen és a bádog csörömpölésén keresztül — a bádogon valaki éppen járt — meghallottak egy magas, hátborzongató süvítést. Két hang összetétele volt: egy magasabb és egy kissé mélyebb hangé, mintha valaki ezt kiabálná: aú, aú! — mert mondjuk fáj a foga. S az embernek hirtelen az az érzése támadt, hogy az ő foga is sajog, sőt tán nem is a foga, hanem a feje, az agya. A sovány kis Drapałowa szorosan hozzásimult Geniához, és a kezét szorongatta. Genia szótlanul mozgatta az ajkát, imádkozott védőszentjéhez, Szent Genovévához, majd az a gondolata támadt, hogy

jobb lesz Szent Flóriánhoz, aki tudvalevően a tűz ellen oltalmazza az emberiséget. Jęczmyk arca elzöldült. Füleltek.

Ez a két perc Genia életének bizonyára leghosszabb két perce volt. Volt ideje isten tudja mi mindent megígérni a szenteknek. Azt is, hogy a jövőben mindig engedelmeskedni fog a férjének. Azt is, hogy ezentúl türtőztetni fogja magát a hirtelen haragtól, meg azt is, hogy keményen fog küzdeni fő bűne, a kevélység ellen. A süvöltés néhány pillanatig erősödött, s akkor minden szívdobbanásukkal úgy érezték, hogy most, most robban a bomba. Aztán a várakozás kissé megnyúlt — s megjelent egy halvány reménysugár: hátha ezúttal megússzák? Még egy perc. Halkul, halkul a süvöltés! Genia határozottan hallja, de fél hangosan kimondani, nehogy elkiabálja. Drapałowa sovány keze, amely karját szorongatja, kissé ernyed. Jęczmyk az ablakhoz lép, — elmentek.

Jaj, micsoda megkönnyebbülés! Az ablakban három mosolygós arc. Drapałowa fölszólt Wacekhez:

— Azonnal mássz le!

— A mamának mindig ilyesmi jut az eszébe! — méltatlankodott a fiú.

A szeplős Antek Narębski, Stasiek fivére, az egész Ochota kerület legnagyobb csínytevője, hátulról szamárfület mutat Lonia Bulkowska fején, és azt kiabálja, hogy ez a divatos frizura. A három fej közt az égbolt töredékei is mintha felvidultak volna. Leszaladok Ignacyhoz — villant át Krawczykowa agyán —, mégsem eszik a levest olyan forrón . . .

— Várjon még, Genia — szólt utána Jęczmyk halvány mosollyal. — A riadót még nem fújták le.

— Hogyhogy? De hiszen elmentek . . .

— Csönd! — kiáltotta Wacek, és elugrott az ablaktól.

Vajon csupán azért lett volna az a megkönnyebbülés, hogy a félelem most annál erősebben térjen vissza? Ezúttal rögtön az előbbi harsogást hallották. A tüzérség is lőni kezdett. A melléképületben ablaktáblák csörömpöltek. Az üvöltés erősödött.

— Négyen, egyszerre négyen! — kiáltotta Wacek.

— Jaj, az ötödik ott hátul, magasan! — sikoltotta Lonia. Süvöltés. Ezúttal másfajta, olyan, mint egy elpattanó húr szisszenése, s nyomban utána egy becsapódás. A ház megremegett, mintha borsózna a háta.

— A Grójecka utcában, a sarkon! — kiabált Antek. Most egyszerre több húr pattant el, több dörrenés is követte, egyik a másik után, és melegebb lett — vajon a padláson-e, vagy az agyakban?

Drapałowa egy kéménynek dőlt, behunyta szemét.

— Jönnek, jönnek! — hangzott, mintha valami ostoba, gyerekes öröm ragadta volna magával azt a hármat, ott fenn a tetőn. — Látod azt a keresztet az oldalán, az ilyet horogkeresztnek hívják...

— Messerschmitt — állapította meg valaki.

— Ugyan dehogy! Azok vadászgépek, ezek pedig bombázók.

— Csend legyen ott! — kiáltotta Genia, úgy érezte, hogy túlságosan nagy zajt csapnak odafent, még magukra vonják a fölöttük keringő szörnyetegek figyelmét.

— Wacek, csend legyen! — kontrázott Drapałowa.

Jęczmyk idegességében a kezét dörzsölte, s Krawczyknét ez a mozdulat is bosszantotta, ő mozdulatlanná merevedett, a falhoz simult.

— Elmentek! — kiáltották a tetőn. — Okęcie felé! Nem, nem, Rakowiec felé!...

Ez a második megkönnyebbülés lanyhább volt, mert már tudták, hogy csak átmeneti. Krawczykné iménti fogadalma ellenére megint dühbe gurult: mi ez, miért vannak itt olyan kevesen? Drapałowa megmagyarázta:

— A férjem munkába ment.

— Hát Malinowski? Akkor nagyon járt a szája...

— Elutazott, még a háború előtt, valahová Poznań vidékére.

— Hát Raczkiewicz?

A feleletre már nem volt idő, újra kezdődött. Ezúttal az a három rakoncátlan gyerek mégis elcsendesedett a háztetőn.

Az asszonyokat a némaság még jobban izgatta. A kéményhez tapadva figyelték a harsogó eget. Genia már imádkozni sem tudott — mindazt, amit a szenteknek felajánlhatott, már az első ijedelem alkalmával elsuttogta.

— Sokan vannak — rebegte Jęczmyk.

— Wacek! — siránkozott Drapałowa. És csodálatosképpen a bádog nyomban megzörrent, s az ablakban megjelent a Drapała-fiú tömpe orrú képe. — Azonnal gyere ide!

— A mama mindig... — hangzott, de már meggyőződés nélkül. — Sokan vannak, a fene egye meg, talán tizenketten...

Várták tehetetlenül a végzetüket. Ezúttal nem tartott sokáig. A bombák rövid jajdulása, és robbanások. Egész falka jajdulás, egész csorda robbanás.

— A pályaudvart verik! — kiáltotta Wacek. Felegyenesedett, csak a lába volt látható; most már nem távozott az ablaktól, mintha anyja közelsége mégis valamiféle biztonságot adna neki.

A dörrenések erősödtek. Tizenkettő! Genia most már nem látott menekvést. Le kell rohannia Ignacyhoz. No de hogyan magyarázza meg ennek a Drapałowának, hogy ez nem közönséges asszonyi gyávaság, hanem együtt szeretne meghalni az öregével? Le Ignacyhoz, le Ignacyhoz, csak gyorsan, mielőtt az a bomba... Hiszen egyedül van lent, meg sem mozdulhat... De ő sem bír elmozdulni helyéről, nem is tudja letépni karjáról Drapałowa kezét.

Ez a kettős tehetetlenség növeli rémületét. Most, hogy néhány lépésnyire van a haláltól, foszlányokban eszébe ötlik távolba veszett fiatalsága. Bielany, pünkösd, a virágzó meggyfák, az első zugocska, ahol Ignacyval laktak. Kazimierz csodálatos módon kigyógyul a vörhenyből. Ilyen szegényes örömök tolulnak emlékezetébe. S a fájdalmas következtetés: ennyi mindent élt át csak azért, hogy most...

Egy vijjogó jaj! — Drapałowa kiált —, a dörrenés akkora, hogy talán nem is hallják, csak érzik minden porcikájukkal. Hátuk mögött a kémény jobbra-balra zökken, mint villamos

a kereszteződésnél. Szemközt az ablaktáblák üvege is hangos jajjal fröccsen szét. S a tetőn három torok kiáltja: — A sarkon! A sarkon!

Az ablakban megjelenik Lonia hosszú lába, felfogott szoknyája.

— Gyorsan! Ne piszmogj! — s a fiúk hátulról letuszkolják.

— Wacek! — Ez Drapałowa hangja; elkapja Lonia övét, úgy húzza lefelé, és kiabál: — Wacek, mi van veled?

A fiúk egymás után ugranak le.

— Wacek! — ugrik fiához Drapałowa.

— Mama, hagyj békét! — tiltakozik az, félretolva anyját. — Siessünk, a sarkon beomlott egy ház...

Rohanásuk a többieket is magával ragadja. Genia megmegbotolva a hepehupás padlón, megkönnyebbülten hagyja ott az átkozott padlást, lefut a lépcsőn, berohan lakásukba. Ignacy az ágyban, párnája egészen félrecsúszott, rámosolyog: élsz még?

— Itt közel, a sarkon!... — kiáltja az asszony, és megigazítja a párnát. — Azonnal...

Az utcán nyüzsgés, a kapukból nők, gyerekek futnak elő. A sarki ház — pontosan olyan, mint az övék, úgy hasonlít hozzá, akár az ikertestvére lehetne. Innét olyan, mint volt, csak az ablakai tűntek el. Tehát ilyen az a bizonyos felülről jövő halál?

A másik épületszárny: mint egy fejszével kettéhasított óriási babaszoba. A negyedik emeleten vaságy, egyik lába a levegőben lóg. Az első emeleten egy filodendron, még rezegnek a levelei.

S egy halom tégla, mészpor, valamilyen orrfacsaró szag, mint tűzijáték után. Kiáltozás.

Krawczyknét egy pillantásra megállítja a váratlan, megdöbbentő látvány. Az égbolt bömböl, valahol a közelben újabb robbanások, de nem érzi, hogy fenyegetnék, csak sajnálatot és rettegést érez, amiért ennyi családból, ennyi emberi lényből mindössze egy vörös téglahalom maradt. Eszébe jut, hogy kik laktak itt. A nevekre nemigen emlékszik, in-

kább csak az arcokra, az alakokra, például egy félszeg kis varrónőre a lányával. Szőke varkocsos lány volt, mindig csendes, előzékeny...

Téglatörmelék. Tetején néhány ember. Az égbolt egyre bömböl. Krawczykné szinte maga előtt látja azt a kislányt, és máris rohan tovább, már ott is van. Wacek téglákat kapkod fel, egyesével, kettesével, félredobja.

— Rájuk dőlt, betemette őket az óvóhelyen! — kiáltja egy nő. — Megmondtam neki, ne menjen le! Ha már meg kell halni, jobb a szabad levegőn! De oda se figyelt, csak futott, és vitte a gyerekét... És aztán... és aztán...

— A fenébe! — kiabálja Jęczmyk. — Puszta kézzel semmire sem jutunk. Feszítővas...

— Feszítővasat! — kiáltja Krawczykné önkéntelenül, mintha valaki állana mögötte és csak az ő utasítását várná, hogy futva végrehajtsa.

— Feszítővasat! Feszítővasat! — ismétlik már mások is. Genia végre magához tér annyira, hogy felismeri ennek a kiáltásnak az értelmét, és leugrik a téglákról:

— Pajęckinél van feszítővas! Wacek!

Wacek nem jön, tovább hajigálja a téglákat, akárcsak Jęczmyk. Valaki ásóval fut — ez persze kevés egy ilyen megkövesedett cement- és téglahegynek, recseg és csikorog, valahányszor erőszakkal belenyomják, és csak maroknyi téglaport tud kiemelni. Genia visszafut, megragadja egy asszony kezét:

— Gyerünk Pajęckihez, feszítővasakért.

Pajęcki háza nincs messze. Modern, négyemeletes épület egytáblás ablakait a légnyomás kissé megrázta. Szinte furcsa, hogy ilyen csecsebecsét építtetett magának közvetlenül a bérkaszárnyák mellett.

Geniát utoléri Lonia.

— Pajęckinek nemcsak feszítővasai, hanem csákányai is vannak a pincéjében — magyarázza, mintha Krawczykowa ezt nem tudná. Leszaladnak a lépcsőn, öklükkel verik a vas-

ajtót. Csend. Genia dühösen megrázza a kilincset — nyitva van.

Sötétség, a villanyégőt kék papír burkolja be. Pajęcki úr felugrik: — Mi történt?! — Megpillantja Krawczyknét, s legszívesebben megint eltűnne, de csak csendet kér: semmi pánik, itt apró gyerekek vannak. Sok ajtó, mint egy szállodában, itt is, ott is megnyílik egy-egy, a lakók rémülten kinéznek, egy divatos frizurájú hölgy szinte felsikolt:

— Ugye, nem nálunk történt? Ugye, nem nálunk?

— Nem! Nem maguknál! — förmed rá dühösen Krawczykné, s rögtön minden ajtó kinyílik, női fejek bukkannak elő, frissen ondolált vagy divatos kendővel falusi módra bekötött fejek. Tágra nyílt szemek, meghosszabbított pillák, szénnel rajzolt szemöldökök, szívalakúra festett szájak, a fülekben lengő fülbevalók, liba módra kinyújtott nyakak, rémült arcok, sikolyok, jajveszékelés; a gyerekek megérzik anyjuk rémületét, és sírva fakadnak, a férfiak pedig, akik szégyenkezve hátulmaradtak, rögtön nyugtatgatni kezdik őket, de csitításukkal csak növelik az általános zsivajt.

— Nem megmondtam? — kiáltja kezét tördelve Pajęcki. — Krawczykné asszony két szót sem tud nyugodtan kimondani. Most megint egy óra hosszat hallgathatom az óbégatását.

— Feszítővasat! — kiált rá Krawczykné. — Adjon feszítővasakat és csákányokat!

— Hogyan, hogyan? — kérdi Pajęcki elsápadva, és meghátrál a haragvó Genia előtt. — Tán az én házamban? . . .

— Nem hallja? Azonnal! — kiáltja újra Krawczykné. — Nincs idő, emberek vannak a romok alatt . . .

— Hol? — kérdi Pajęcki, megragadva a kezét. — Mondja, melyik ház? A tizenhatos?

— Dehogy a tizenhatos!

— Vagy úgy — sóhajt fel megkönnyebbülten Pajęcki. — Ha nem a tizenhatos . . .

— Gyerünk már! . . .

Pajęcki engedelmesen megy a folyosó végébe, Krawczykné és Lonia nyomon követi. Egy szűk rejtekhelyről feszítővasa-

kat, lapátokat húz elő, sőt még két csákányt is. Tiszták, rozsdátlanok. Pajęcki féltve simogatja meg őket, amint egyenként adja a nők kezébe, és számol: — Krawczykné asszony felel minden darabért.

— Jól van, jól van! — mérgelődik Genia. — Csak gyorsabban...

— Tehát végül is melyik ház?...

— A sarki! — kiáltja vissza.

— Jaj, hisz az nem is az enyém! — sikoltja Pajęcki, s nem tudni, örömében-e, amiért nem az övé, vagy azért, mert sajnálja, hogy mégis oda kellett adnia a szerszámait. Amazok már a kijárat felé futnak, kezükben összeakadnak a feszítővasak meg a lapátok. Nehéz, ügyetlen szerszámok, és ők túl sokat visznek. Egy férfi mászik elő pincéjéből.

— Vigyázzon, kérem! — kiáltja sértődötten, és hirtelen visszahúzza a hasát, nehogy egy csákány bepiszkítsa vagy éppen elszakítsa a nadrágját.

Genia őneki se kegyelmez:

— Jaj, de kényes! Mit csinál maga itt? Szoknya mögé bújt?

— Nono! Itt csak nekem...

— Csak neked? Még fenyegetsz is? Megállj, visszajövök mindjárt az asszonyokkal, és kirángatunk titeket, hogy dolgozzatok, lajhárok!

A férfi kiabálni kezdett, hogy kikéri magának, hogy ő osztályvezető, és nem tűri, hogy holmi jöttment mosónő parancsolgasson neki. Krawczykné ellátta volna a baját, de a fent terpeszkedő romhalmaz képe szinte ostorcsapásként kergette előre. Valahogy átgyömöszölődött a szűk kapun, de közben egyre hajigálta hátra szidalmait: gyávák, pókhasúak, egy sem akad, akiben volna annyi bátorság...

A lépcsőn nagy nehezen feljutottak. Már a kapunál voltak, amikor érezte, hogy terhe könnyebb lett. Megfordult: egy idősebb, szemüveges, kecskeszakállas férfi két kézzel ragadta meg a lelógó feszítővasakat.

— Engedje meg — szólalt meg udvariasan —, nem nézhetem, hogy egy asszony kínlódjék vele...

— Menjen innét! — kiáltott rá dühösen, és kiugrott az utcára, rakományát cipelve. Az egyik feszítővas nagy csattanással esett a földre. A kecskeszakállas úriember rögtön felkapta:

— Majd én, majd én! Ne álljon meg emiatt!

Most már hárman futottak a romok felé. A tömeg megszaporodott. Valaki megelőzte őket, már feszítővasakkal törték a téglákat, egy helyen sikerült is eljutniuk a pincebejáratig.

Néhány férfi, Wacek, és egy fiatal nő ugrott feléjük, kikapták kezükből az új szerszámokat. A kecskeszakállas a világért sem adta volna oda a saját feszítővasát: — Én is, én is! — Wacek mégis kitépte a kezéből, helyette odaadta a lapátját. Mindnyájan a romok felé futottak.

Sötétedett. Genia agyán csak úgy mellékesen átvillant: felhősödik, esni fog... Egy pillanat múlva észrevette, hogy szemben, valahol a Żelazna utca felől, a vasúton túl vastag szürke felhőként csüng a füst: ott ég valami. A verejtékező arcokon rózsaszínű visszfény. Az égbolt bömböl, s megint az az ismerős süvítés. De csak gyerünk azzal a lapáttal, csak gyerünk azzal a feszítővassal, minél gyorsabban törni a romokat — s korábbi félelme nem tér vissza, mintha a kezek munkája és a hátgörnyesztés biztosabb menedék volna az óvóhelynél.

Aztán a repülőgépek sűrűbben kezdtek szállni. Valahonnét egy fiúcska futott elő, kiáltozva, hogy gyújtóbombákat dobnak. A férfiak lent maradtak a romoknál, a nők pedig visszamentek a tetőre. Genia Drapałowával a saját házukba ment. Benézett Ignacyhoz: a férfi feküdt, az ablakot bámulta. A szemközti háztető mögött egyre pirosabb lett a varsói égbolt.

— Messze van ez? — kérdezte, s Geniának menten elmúlt az a kétsége, hogy szabad-e ismét magára hagynia férjét. Hiszen itt fekszik, és fél, hogy tűz üt ki, hogy nem bír elmenekülni a tűz elől, ott felejtik a nagy felfordulásban. Tehát legjobban úgy védi meg, hogy nem ül itt mellette, hanem fent van a háztetőn, őrzi ezt az egész bérkaszárnyát az égből záporozó tűzdarabkák ellen.

A padlás sötét volt, koromsötét. Nagy nehezen elvergődtek

a kisablakhoz és kinéztek. Drapałowa behunyta szemét az elszórt tüzek láttán. De Geniának az az érzése támadt, hogy a háztető kevésbé borzalmas ennél a padlásnál. Nagy nehezen megmagyarázta Drapałowának, hogy nincs értelme ott álldogálniuk, ha a tetőre nem vigyáz senki. Kimásztak hát a súlyuk alatt fülsiketítően csörömpölő bádogra, s attól félve, hogy lecsúsznak, mindketten a kémény mellett maradtak, belekapaszkodtak füstös tégláiba.

Viszont mindent láttak. A fekete füstkucsmából felcsapó lángnyelveket is, meg a távoli gomolygó felhők vöröslő szegélyeit. A tüzérség elnémult. Genia tehetetlenül nézte, hogyan ereszkednek egyre lejjebb a bombavetők, hogyan válnak fekete pontokból vonalakká, s hogyan nő e vonalaknak szárnyuk meg farkuk. Micsoda érzés így állni, egyik kezével a kéménybe, másikkal egy antennadrótba kapaszkodva, s lesni, vajon abból a fekete keresztből miránk süvít-e le a halál, vagy két háztömbbel odébb vágja-e be a csőrét! A keresztek közeledtek, már ott voltak fölöttük. Nem mindjárt értette meg, milyen gyors ez a halál: hogy akkor fenyeget, amikor még csak közeledik, s már elmúlt, amikor közvetlenül a feje fölött van.

Aztán ez az újabb félelme is elerőtlenedett, mint a tűz, amely kialszik, ha már minden lehetőt felfalt. A szomszédos háztetőn két fiatal lányt és néhány fiút pillantott meg. Szárítózsinórokba, egymásba kapaszkodva álltak ott, és jókedvűen nevetgéltek.

— Mi ütött belétek?! — kiáltotta át megütközve. — Talán a nénikétek nevenapját ünneplitek?

— Fiúk, abbahagyni! — kiáltotta valamelyik. — Az aszszonyságok félnek.

Genia öklével megfenyegette őket. Megfenyegette őket, amiért képesek voltak nevetni, mikor körös-körül annyi a könny. De jött egy újabb hullám, megint felbődült a fekete keresztekkel telepöttyögetett égbolt, s ő önkéntelenül felfelé rázta az öklét, mintha ezt az égboltot fenyegetné saját védtelensége miatt.

Maroknyi apró golyó záporozott, a bádogtető olyan hangot adott, mint egy megfeszített dob. A tetőkön és az udvarokon egész csillagképek ragyogtak fel: apró, piros parázsszemek s nyomban utánuk fehéren izzó, puha kis napok születtek. Odarohant a legközelebbihez, lapáttal csapkodta, homokot szórt az izzó szemre, mint egy elkábított kígyóra, és csámpás sarkával tiporta a fejét. Düh és öröm feszegette: végre tulajdon kezével verekedhet ellenük, legalább a Hitler-hatalom idefreccsent törmelékei ellen.

A légitámadás sokáig tartott. Sokáig tartott az is, míg felásták a kidőlt ház romjait. S már távozóban voltak — a szaggatott „légiveszély elmúlt" jelzés megnyugtató volt, mintha egy hosszú gyári műszak végét jelezné —, amikor jött Wacek, és jelentette, hogy semmit sem értek el, mert a pince mennyezete beomlott, és mindenkit agyonnyomott.

— Hogyhogy agyonnyomta őket? — kérdezte Genia, mert nem fogta fel rögtön, miről van szó.

Wacek elfordult, nem akart tovább beszélni. Asszonyok jöttek az udvarra, ezek jobban bírták, és mesélni kezdték, hogy ennek a gyereke, meg annak a gyereke, s hogy egy csecsemőnek teljesen nyoma veszett. Tíz ember halt meg, mások szerint húsz. És a kecskeszakállas férfi a látványtól nyomban elájult, negyedóráig élesztgették.

— Érzékeny lélek — mondta Antek Narębski. — Nyugdíjas tanító.

— Hát, igen — szólt bele egy asszony —, nyilván így kellett ennek történnie. Az Úr adta, az Úr elvette . . .

Genia csak állt, hallgatta a szavakat, amelyeket már ő maga is ki tudja hányszor elmondott életében, most azonban nem istenfélő gondolatok zsibongtak fejében, csak azt a pincefolyosót látta, azokat az ondolált fejeket és Pajęcki úr álszent, ijedt arcát.

II

A légitámadás olyan sokáig tartott, hogy Rąbicz félelme is megszűnt. Vagyis igazság szerint minden robbanásnál elállt ugyan a szívverése, de egyre rövidebb időre. Nem enyhült azonban egy másik fájdalom, mely egész vasárnapon át úgy szorongatta fejét, mintha migrén lett volna.

Az első két napon ugyancsak kijutott neki az ijedelemből, lelki összeomlásból, kétségbeesésből. De pénteken még várhatott az újabb jelentésekre, beérkezésükig halogathatta a következtetések levonását meg a végső pillantást a nagy térképre, melybe Leszczyński a királykék zászlócskák helyett engedelmesen türkizszínűeket tűzdelt, hogy most ezek kezdjék meg veszett vágtatásukat a fekete folt — Varsó — felé. Pénteken még olyasmivel vigasztalhatta magát, hogy például a felderítés jól működött. Minden összevág. Oppeln felől számítottunk a támadásra, s valóban onnét jön az áradat. Tehát semmi meglepetés. Vagyis: megbirkózunk velük. Hiszen felkészültünk. S éjszaka elindultak az előre elkészített parancsok.

Szombatra még várható volt, hogy ezekből a parancsokból lesz valami. Izgalom, nagy izgalom. De még nem a mai elháríthatatlan bizonyosság.

Mert ma este már nem áltathatja magát tovább. Nem menekülhet a tények elől.

Ilyen tény három volt. Egy: a tucholai erdővidéken a Toruń-hadsereg jobbszárnyát úgyszólván lekaszálták. Ezek szerint a németek már átvágták a korridort s a Narewnél a nyomás néhány nap múlva még erősebb lesz. Kettő: a Narewnél enélkül is baj van. A nyolcadik hadosztályt a Przasnysz elleni sikertelen támadás során szétverték, az egész Modlin-hadsereg hátrál. Három: a Łódź-hadsereg és a Krakkó-hadsereg közt több mint százkilométeres az űr. Sőt, még ennél is nagyobb baj, hogy ebben az űrben kénye-kedve szerint tobzódik néhány száz német tank, s ha nagyon akarja, akkor kelet felé kanyarodva szinte egyetlen lövés nélkül leválaszthatja azokat a szétforgácsolt, csökönyösen ide-oda menetelő hadosztályokat: a Prusy-hadsereg hadosztályait.

Ezeket a tényeket még tömörebben is ki lehetne fejezni: ott és úgy ver minket az ellenség, ahol és ahogyan akar. Hiszen tudtuk, hogy erősebb, számítottunk is rá, hogy a háború első szakaszában elkerülhetetlen lesz a fölénye. De ezektől a kombinációktól a háború harmadik estéjének könyörtelen tényeit ugyanolyan hosszú út választotta el, mint mikor az ember élete virágában az elkerülhetetlen öregségre gondol. És akkor egyszer csak valamilyen gyorsan végző betegséget, tüdővészt vagy rákot fedez fel magában.

Felpattant karosszékéből, s hibbant módjára kezdett rohangálni pöttöm óvóhelyén. Te szerencsétlen törpe, te tehetségtelen történő — ezeket vágta saját képébe. „A mi Prądzyńskink!" — ostorozta önmagát dühösen, összeharapva ajkát. Semmi szidalomtól nem kímélte magát, kereste tulajdon lelkének beteg pontjait, melyeket eddig gondosan eltitkolt ellenfelei elől. „A lengyel Arisztidész!" Aki másokat leleplez. Belemart Burdába — ugyan ki sugalmazta akkor ezt? Persze a klikk jót mulatott. És ő? Hogy szerezte a villáját? Honnét van a képgyűjteménye? Felcsípett egy színházi szajhát — kinek a pénzén?

Szinte kéjjel vájkált ezekben, túrta ki magából a szennyet, még azt is, ami évek óta beleszáradt már. S mindezt csak

azért, hogy az egésznapos félelem-migrént valahogy kiűzze magából.

Ismerte önmagát, tudta, hogy mint éjszaka után a nappal — ugyanolyan bizonyossággal, ugyanúgy külső ingerektől és okoktól függetlenül — a depressziós hullám után kedvező áramlat következik, s akkor még az előbbi depresszió okai is elszürkülnek, jelentéktelenné válnak, s legdrágább kincse, a híres Rąbicz-ész újra működésbe lép, fejlődik, rugóként összehúzódik és kitágul.

Migrénje ezúttal a szokásosnál jóval tovább tartott. Képtelen volt kivárni lazulását, hát kétségbeesetten megpróbálta még hevesebbé tenni, a tetőpontig, az abszurdumig hajszolta önmagát. A lengyel állam széthullóban van, alapjaiban ingott meg az az alkotmány, melyet Piłsudski marsall annyi fáradsággal gyúrt eggyé, dacolva történelemmel és földrajzzal. S most itt vergődik ez a nyomorult, visszataszító és ostoba kis lény, akinek elkapatottsága és bárgyúsága csak siettette a katasztrófát. Mondhatná valaki: túl nagy az aránytalanság az ok és a következmény között. Csakhogy egy egér is elrághatja a kötelet, melyen hatalmas harang lóg, egy csiga is lezúdíthatja a viharban meglazult sziklát.

Ez a gyógymód, bár nem könnyen s nem is gyorsan, de hatni kezdett. Rąbicz tökéletesen összezúzta, rossz illatú porrá őrölte önmagát. Negyedórán át mozdulatlanul ült, Leszczyński telefonjaira gépiesen válaszolgatta: — Majd később!

Aztán valami mégis csírázni kezdett benne.

Először és mindenekelőtt: a katonai vereség különböző méretű lehet. Amikor sikerre már nemigen lehet számítani, akkor legalább enyhíteni kell a vereséget, menteni, ami az időből és a hadseregből még menthető.

Szánalmas vigasz.

Amint az imént saját személyét semmisítette meg, úgy ugrott most neki a saját felvonulási tervének, nagy akaraterővel félredobva elnyűtt, megcsontosodott elveit. Rántott egyet a zsinóron, félrehúzta a függönyt. Még mindig egy sereg hadosztály összpontosul Poznań és Września között, a podóliai

lovashadosztály utolsó szállítmányai épp most érkeztek helyükre, jóllehet Radomskónál már délelőtt óta űr tátong, s ebben az űrben német páncélos-oszlopok törnek előre.

Terve: az ellenséges túlerő elől való tervszerű visszavonulásra három szakaszt vett számításba. Az első: a határvonal, a felderítés vonala. A második: a védelem alapvonala Sziléziától a Warta, a Widawka vonala, aztán megint a Warta, majd Bydgoszcznál a Noteć, onnét pedig a Visztula, a Narewvel és a Biebrzával egészen Augustówig. Végül az utolsó védelmi vonal: a Visztula, jobboldalt megint a Narewvel, baloldalt a Dunajeccel meghosszabbítva.

Nos, az első szakasz már lezárult. A határ teljes hosszában széthullt, néhány német ütés szétzúzta. De az a délnyugat felől érkezett fejszecsapás olyan erővel zúdult le, hogy még a második, a tulajdonképpeni védelmi vonal is megrepedt Częstochowánál, s annak az acéléknek a hegye már Radomskón is túljutott.

Meg lehetne próbálni: a Skarżysko melletti tartalékkal bal felől, a Łódź- és a Poznań-hadsereggel jobb felől támadni, harapófogóba kapni a német éket, döntő ütközetre kényszeríteni.

De mit tehet akkor, amikor az ellenség ilyen gyors? Hogyan gyorsíthatjuk meg saját hadmozdulatainkat, amikor egyre tágul a kör, amelyen belül vasúti ütőereinket pillanatonként légitámadások rombolják?

Tehát Knothénak lett volna igaza? Az ember addig húzhatja ki orrát a kutya szájából, amíg az be nem kapja. Ha a fogak összecsattannak s dől a vér, még mindig kibújhat ugyan az ember, de sebesülés és csonkulás árán.

Tegyük fel: a Poznań- és a Toruń-hadsereget visszavonjuk. Baloldalt a Visztulára, Varsóra támaszkodunk. A Łódź-hadsereg jobb felől és hátulról védekezzék addig, ameddig bír. A Prusy-hadsereg rögtön neki a Visztulának; addig rendezkedjék be védelemre, amíg a fogak még nem csattannak össze. A Krakkó-hadsereg azonnal a Dunajechez és a Nidához. Hiszen Szylling már tegnap óta ezzel zaklatja, s utoljára egye-

nesen a marsallhoz fordult. A szerencsés fickó talán el is érte célját, s ezért nem siet ma annyira jelentéseivel?

Egy pillanatra visszalépett a térképtől. Poznań, Łódź, Szilézia, Krakkó — tehát mindezt odadobni az ellenségnek?

Dühösen legyintett: ugyan! Érzelgősség! A poznańi nemzeti demokraták, a łódźi és sosnowieci kommunisták, a krakkói hajbókoló mezítlábasok...

Az így összeállított kép fájdalmas volt ugyan, de volt alapja. Az ember eljátssza minden készpénzét, de még van nála annyi, hogy elég hazáig villamosra, sőt esetleg taxira is, meg egy szerény kis vacsorára a Bukéta-étteremben, finom bigosra vagy lengyelesen elkészített velőre...

Szavak és egész mondatok kezdtek kialakulni a fejében, s ő rögtön a hadparancsok nyelvére fordította le még ködös tervét. Éjszakai órákban... védekezve elszakadni az ellenségtől... negyedikén reggel hat órakor elérni a... védekezve kitartani... tank-csapdák...

Stachiewicz-csel együtt kell jóváhagyatnia. Meg kell magyarázni a marsallnak most ezt, nem kevesebb hévvel, mint amilyennel az elmúlt öt hónap folyamán bizonygatta, hogy egyedül az a másik terv célravezető, melyet a tények éppen most döntöttek halomra. Meg kell magyarázni, hogy az hamis és ártalmas terv volt.

Íme a legfőbb katonai erény, villant át az agyán. S ez annyira fellelkesítette, hogy már nyúlt is a telefon felé, be akarta jelenteni magát Stachiewicznél. Ez a legfőbb erény: elszánni magát, hogy feltárja, bebizonyítsa saját ostobaságát, rövidlátását. Vagy valami még rosszabbat.

Vigyázzállásban mondani: bűnös vagyok. Amit én tanácsoltam, amit az én nógatásomra hajtottak végre, az csak sietteti ennek az országnak a halálát, s már eddig is talán tíz-, talán húszezer katona életébe került (csekélység!), és hadikészültségünknek talán a felét felemésztette.

„A lengyel Arisztidész!" Úgy bizony! A hadtörténelemben még senki sem akadt, aki ilyesmire vállalkozott volna. Hány-

szor ítéltek halálra s végeztek ki vesztes hadvezéreket, de az, hogy valaki saját maga kérjen ítéletet...

Leült, állát kezére támasztotta. Aztán felugrott, két lépéssel az ajtónál termett, és — visszafordult. Megint leült. Erőszakkal belelovalta magát új szerepébe. Ha már nem lehet nagy a győzelemben, legalább személyes vereségében legyen nagy.

Nos, odamegy és ezt mondja: megette a fene azokat a védelmi vonalakat! Usgyi a Visztula mögé, amíg még lehet. Nehéz dolog, én vagyok a hibás. Engem üssetek, állok elébe. Keressetek mást, nálam jobbat. Talán Gapiszt, az úgyis régóta ajánlkozik.

De most Leszczyński ugrott be:

— Őnagysága...

— Kicsoda? — ripakodott rá. — Hol a törzskari főnök?

— Házon kívül.

— Hát a marsall?

— Együtt mentek. Minisztertanács... az elnöknél...

Rąbiczot az öngyilkosok türelmetlensége rázta. Leszczyńskihez ugrott, kiáltani akart, hogy azonnal a minisztertanácshoz... de Leszczyński tekintete, melyben a félelem és a szolgálati fegyelem mellett valami gúnyfélét is felfedezett — nem engedte beszélni. Hallgatott hát, és Leszczyński visszatért ahhoz, amit mondani akart:

— Őnagysága... hm... Nelly First kisasszony...

Rąbicz hátralépett, lesütötte szemét — a másik szintén. Még dünnyögött valamit, hogy hiszen egyszer s mindenkorra eltiltotta a magánlátogatásokat, de meg sem hallgatta Leszczyński magyarázkodását a kivételes helyzetre és Nelly sürgős ügyére vonatkozóan, csak legyintett, majd maga nyitott ajtót, Leszczyńskire bízva, hogy takarja el a térképet. Még rámordult: keressenek kapcsolatot Szyllinggel, jelentsék...

Nelly addigra már megismerkedett a közös óvóhelyen sündörgő hadnagyokkal. Most feléje indulva még búcsút intett nekik kacsójával (ez igazán nem kerül pénzbe), sőt elbűvölő mosolyával sem fukarkodott.

Rąbicz sietve becsukta az ajtót, haragos képet erőltetett magára, hogy ezzel könnyítse meg a látogatási tilalom szabályszerű hangoztatását, kiélezve az előszobai kacérkodás felhánytorgatásával. De még ki sem mondhatta az első szót, Nelly a nyakába ugrott.

— Egyetlen Rąbiczom, kedves gombócom! Édes csizmáskandúrom! Mennyire örülök! — Szerelmük legbizalmasabb tolvajnyelvén sikerült csírájában elfojtania a szemrehányásokat, s máris ellentámadásba lendült: — Hanem meg kell adni, csuda kölyköket tartasz az előszobádban! Remek srácok, klassz, stramm gyerekek — s lakkozott körmű ujjait Rąbicz orra alá tolta, kiprovokálva, hogy megcsókolja őket. Az utolsó darab óta, amelyben diáklányt játszott, folyton ezt az iskolásjassz nyelvet használta, pikánsnak, különlegesen rafináltnak vélte, s nem volt hajlandó észrevenni, mennyire bosszantja a férfit.

Most először vette észre. Rąbicz szótlanul nézte, azt gondolta, milyen csúnya és közönséges ez a nő: húsos, formátlan orra van, igazi Visztula-vidéki krumpliorr, állán egy értelmetlen gödröcske, száját a tolvajnyelv szavai még nagyobbra húzzák. Csak a szemében tudna nehezen kivetni valót találni: veszedelmes tekintete van a bestiának, jobb elkerülni, ha szembe akar szállni legújabb szeszélyével. Ezt megérezte a nő, s mint egy rádiókészüléken, rövidhullámról középhullámra forgatta a kapcsolót: kurta reccsenés után a sláger helyett szalonzene következett.

— Jaj, drágám, elfelejtettem, hol vagyok. Milyen boldogság, hogy éppen ott láthatlak, ahol halhatatlanná fogsz válni, a te csodálatos stratégiai műhelyedben, itt, a győzelem laboratóriumában. De nem, nem, mégis inkább műhely, vagy tán stúdió. Mert hiszen a stratégia művészet! Akár a festészet vagy a költészet!... Nem! Olyan, mint a zene. A festészet túlságosan konkrét. A stratégia pedig, ó, az tiszta absztrakció, nem igaz?

A férfi alig észrevehetően az ajkába harapott. A nő mégis észrevette ezt is, de nem fogta fel mindjárt, miről van szó.

— No, ezen ne múljék... Nem ez a lényeg, nem ezért jöttem ide. Ne haragudj, drágám, de Varsó ma... Ez a lelkesedés... — S egy lendületes kézmozdulattal bemutatta ott, abban a műhelyben, abban a stúdióban, hogy milyen lelkesek a varsói utcák és szalonok ezen a történelmi napon. Elmondta a pletykákat, a legvadabbakat, a legfantasztikusabbakat, bizonyára azért, hogy megerősítésüket vagy cáfolatukat hallja. A férfi azonban hallgatott. Ő tehát még nagyobb hévvel tért át komolyabb dolgokra: a várható eredményekre, a lengyel hadak tehermentesítésére, a szövetségesek kötelezettségeire.

Vajon Rąbicz miért nem bírta végig a hallgatást? Mitől tört ki végül? Tán csak nem a lelkes szavak mögött rejlő gondolatbélés miatt: hogy mi szegények vagyunk ugyan, de azok hatalmasak...

— Asszonyi fecsegés! — tört ki az ezredes. — Bolondok! Mije van ma Franciaországnak? Harminc hadosztálya, kevesebb, mint nekünk! És mennyi van Angliának? Legfeljebb tíz! Ezeket nevezik nagyhatalmaknak?... A páncélhajók? Hát csak próbáljanak azokkal a Wartáról átjutni a Widawkára, vagy a Visztuláról a Narewre! A repülőgépeik? Hát ki kapott tőlünk még augusztusban vagy negyvenöt ágyút? A varsói csürhének Párizs a világ, pedig hát mi az a Párizs? Mocskos banda! Azoktól segítséget...

— Hogyhogy? — kérdezte a nő révetegen, elkábulva ettől a szóáradattól, majd a szék karfájára ülve még egyszer: — Hogyhogy? Hát a szövetség? A szerződés?...

— Miféle szerződés? A vezérkari? Hahaha! — nyihogta, s az asztal fölött megragadta Nelly kezét. — Eredj, kérdezd meg legközelebb azt a hogyishívjákot, a Noël úr generálisát, kérdezd csak meg, mikorra fogja végre megszülni azt a szerződést?

Nelly behunyt szemmel, összeroskadva ült, még fejét is lehajtotta, mintha zokogás fojtogatná. A férfi megijedt.

— Kicsikém — szólalt meg szeretettel, melegen. — Nem erről van szó. Ma csak a bambák várhatnak tőlük segítséget, más senki. De ha télig bírjuk erővel, akkor már tőlük is szá-

míthatunk valamire. Ezért van az, hogy a te szegény Ryszardod...

— Tudom, tudom. Megyek már. Nem zavarlak...

Rąbicz felugrott, megkerülte az asztalt, két kézzel megragadta a most már megint szépnek látott fejet, azt a páratlan fejet, lehajolt, ajkával a szemét kereste. Ez a szempár nedves és sós volt, amitől hirtelen elszorult a szíve. Felemelte Nelly elernyedt testét, vigasztaló szavakat kezdett suttogni, kereste emlékezetében a szánalmas szövetséges ígéreteket, a csinos fülecskébe mintegy rózsaszínű pántlikával átkötve súgta, hogy persze, megkapjuk a fegyvervásárlási-kölcsönt, és lesznek is bizonyos lekötő hadműveletek a Saar-vidéken, felderítés a Siegfried-vonal előterében, esetleg némi bombázás is az Északi-tenger kikötőiben... egyszóval nem eszik a levest olyan forrón, mint ahogyan főzik.

Amikor pedig már kisebb súllyal nehezedett a nő feje a vállára, nekidurálta magát, és megkockáztatta:

— Fel kell készülnöd az utazásra.

— Csak veled — sóhajtotta Nelly hangtalanul, s megint elgyengült —, csak veled!

A férfi megpróbált erélyes lenni, de nem sikerült. A nő még távozóban is hátrafordult:

— Csak veled! Nélküled egy lépést sem, inkább itt bombázzanak agyon!...

Rąbicz ettől a látogatástól felbolygatva állt ott, s minden erejével igyekezett visszaemlékezni, hogy mit is akart tizenöt perccel azelőtt. Nem a tényekről, nem a döntésekről volt szó, azokra jól emlékezett. De milyen lelki állomásokon át jutott oda, hogy a megfontolt öngyilkosság gondolatát dédelgesse? S azt gondolta: — Ez a nő lesz az első, aki itthagy engem, ha megtudja. Nem, az első Leszczyński lesz, Nelly csak a második.

Ilyen megfogalmazásban a fájdalom elviselhető volt. Ám rögtön előtérbe ugrott egy másik kérdés: kiért? Kinek a kedvéért fog itthagyni? Ennek a nőnek a szerelme, minden egyébtől eltekintve, a marsallnál, a kormánynál, az egész rendszer-

ben elfoglalt helyzetének mércéje volt. Igen, a legnagyobb lengyel színésznő (persze a még hadköteles korban levő színésznők között a legnagyobb) nem a miniszterelnököt, nem is valamelyik minisztert, tábornokot, nagykövetet választotta szeretőjéül, hanem éppen ezt a közel ötven esztendős ezredest, akinek nincs is különösebb vagyona, s a külseje sem éppen valami csábító. Ez a nő megérezte az ő igazi szerepét, és tanúságot tett róla, hogy nem a látszat, nem a csillogás vonzza...

De ha megtudja... Vajon kit fog választani? Szerencséjére újabb önmegalázási rohamában megakadályozta valaki. Ślizowski.

A százados a nap eseményeihez képest meghökkentően jókedvű volt. Jelentette ügynökeik legfrissebb közléseit. Ezek semmi újat nem tartalmaztak, kivéve a kelet-poroszországi megbízottak jelentéseit: hogy Klüge hadseregének egyes egységei már megkezdték előkészületeiket Malbork és Kwidzyn körzetében, Ostródától délre már jelzik a páncélos csoport első mozdulatait, jelenleg már valahol Szczytno körül kell lenniük. Sziléziai, Oppeln-vidéki és szlovákiai ügynökeik letartóztatásának hírét megerősítették. A letartóztatás olyan nagyméretű, hogy csak provokáció, mégpedig messzeágazó provokáció tehette lehetővé.

Ślizowski mindezt oly hetykén sorolta fel, hogy Rąbicz iménti csodálkozása kérdéssé alakult: mi a véleménye a helyzetről?

— Haj, ezredes úr! — sóhajtotta Ślizowski egész csinos, kerek, sima arcával mosolyogva. — Én felderítő vagyok. Mi megtettük azt, ami ránk tartozott: teljes és hű képet adtunk az ellenségről. Mi egyebet lehet követelni egy katonától? Hogy a helyzet?... Az bizony nehéz. Talán ezredes úr azt várta, hogy könnyebb lesz?

Mintha a szoba ablaka hirtelen betört volna, olyan friss légáramlatként érték Rąbiczot Ślizowski szavai. Szerette volna elmondani neki öngyilkossági tervét, nem mintha tanácsot vagy vigaszt várt volna tőle, hanem megint csak a százados

üdítő jókedvére számított, arra, hogy ez a friss fuvallat az iménti önmarcangolás beteges árnyait lefújja a Visztula mögé való visszahúzódás tervéről.

Ślizowski hirtelen elkomorodott, meghallgatta a bevezető mondatokat, de mihelyt első ízben került szóba a Prusy-hadsereg, kezét szájához kapta, és tekintete mintha befelé fordult volna; valamit keresett az emlékezetében.

— Érdekes! — kiáltotta, amikor Rąbicz izzadó tenyerével az asztalra csapott, mintegy megpecsételvén tulajdon balsikerének beismerését. — Érdekes! Ma éppen másodszor hallom ugyanezt a tervet!

— Tessék?

— Knothe tábornokról jelentették. Állítólag ő is ezt mondja: a Visztula mögé. Hogy állítólag már péntek előtt meg kellett volna tenni, még a háború kitörése előtt rögtön a Visztulát és a Narewet kellett volna megszállni. És hogy ma ezzel még egyet-mást meg lehet menteni, de holnapután már csak a szilánkokat.

— Nos, gazfickó, de esze van.

— Iiigen — nyújtotta el a szót Ślizowski. — Esze van . . .

— No és?

— Semmi . . . semmi különös . . .

— Ki vele! — támadt rá Rąbicz. — Nincs időm!

— Hogy az ezredes úrnak . . . hogy az ezredes úrnak . . .

— Gyerünk, gyerünk!

— Hogy hát semmi . . . semmije sem veszett el?

— Mi az, hogy elveszett?

— Hát hogy nem hiányzik-e valami a dolgozószobájából? Valami papír, irat?

— Megőrült?

— Nem, ezredes úr.

— Tisztára megőrült! Itt semmi nem vész el. Úgyszólván el sem hagyom a szobámat. Maga megfeledkezik magáról, százados!

— És a háború előtt? Hétfőn vagy szerdán? . . .

— Semmi.

— Hm... — Ślizowski előhúzta cigarettatárcáját. — Megengedi, ezredes úr? — és rágyújtott. — Knothe tábornokot különösen a Prusy-hadsereg érdekli. Tökéletes adatai vannak összetételéről, az összpontosítási területekről, a felkészülés időpontjáról...

— No és? Hát aztán? A marsall parancsára tájékoztattam, ugyanakkor, amikor Porolát is...

— Igen, persze. De csak általánosságban, ugye? Az általános hadműveleti előfeltételekről. Így van, ezredes úr?

Rąbicznak hideg szikra futott végig a gerincoszlopán, enyhén szívendöfte, aztán eltűnt. Micsoda? Még be sem ismerte a marsall előtt, hogy tökkelütött hülye volt, és ez itt máris odáig merészkedik, hogy őt kérdőre vonja? Mint a halált közvetlenül megelőző felvillanásban, látta önmagát a legendáktól megfosztva: mint a bielskói patikus fiát, a nyamvadt légionáriust, aki beférkőzött a Hadiakadémiára, majd szívós talpnyalással behízelegte magát, állítólagos győzelmekről harsonázva, melyeket 1920-ban Kijev alól visszavonulva aratott volna egy bizonyos Rydz tábornok. Majd hatalmasat ugorva két nappal később látta magát, már a marsallal folytatandó beszélgetés után: agyonütve, az I. számú katonai körzet parancsnokának rendelkezésére bocsátva, avagy — mint a mellékelt ábra mutatja — inkább a kémelhárítók markában...

Felordított, mint akit lidérces álom gyötör, kétségbeesetten s egyúttal dühösen, azzal a nem egészen tudatos szándékkal, hogy kiáltásával elűzze a rémképet.

A lidérc eltűnt. Ślizowski kiegyenesedett székében, újra belenézett Rąbicz szemébe, engedelmesen várva az érthetőbb folytatást.

— Kikérem magamnak! — rikácsolta Rąbicz. — Gyerünk, ki vele, ne kerteljen tovább... a marsallhoz... pozdorjává...

— Igenis, ezredes uram. Parancsára, ezredes uram. Bocsánatot kérek, ezredes uram...

— Ki vele!

Végre Ślizowski kinyögte: a megfigyelők jelentették, hogy

Knothe tábornok birtokában van egy írás, amely a Prusy-hadseregre vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. Lefényképezni vagy lemásolni nem sikerült. Féltek megkaparintani — Ślizowski most egészen a hivatásszerű könnyedséggel beszélt —, nehogy felkeltsék a tábornok gyanúját. És szabadkozva magyarázgatta az ezredesnek, hogy csak azt akarta megtudni, vajon Knothe a beszélgetés alapján képes volt-e rekonstruálni mindazt, ami feljegyzésében áll.

Rąbicznak valami felrémlett. Valóban, valamije elveszett, néhány nappal a háború előtt. Megvan! A Prusy-hadseregnek szóló utasítás, a felvonulási terv, meglehetős részletesen. A Knothéval történt beszélgetés után. Ő adta Knothe kezébe, s amaz nagy figyelemmel, néhány percig tanulmányozta. Most majdnem hozzátette, hogy hiszen Knothénak kellett volna átvennie azt a hadsereget, de inkább nem mondta, nehogy az a látszata legyen a dolognak, mintha mentegetőzne.

— Iiigen — bólogatott Ślizowski, majd szemét Rąbiczra szegezve, váratlanul lecsapott: — Ellopta?

Rąbicz tanácstalan mozdulatot tett, ijedten, ugyanakkor boldogan, hogy most aztán megfizet Knothénak azért a botrányért, de úgy, hogy haláláig megemlegeti. De aztán elkomorult, mert eszébe jutott:

— Nem, nem lopta el. Később is a kezemben volt.

— Igazán? Tehát nem tűnt el?

— Eltűnt, de már a távozása után.

— Tehát mégis eltűnt.

Rąbicz elfintorodott.

— Vagyis elégettem, mert tulajdonképpen fölösleges volt.

— Ezredes úr elégette? Bizonyos ebben?

— Mi ez már megint? — förmedt rá Rąbicz, hogy hangjával leplezze bizonytalanságát. És Ślizowski újra meghátrált.

— Rendben van, tiszta ügy. Csak ezzel a Knothéval... Volt ideje leírni az adatokat?

— Hová gondol? Egész idő alatt jelen voltam. Persze sokáig olvasta...

— Tehát rekonstruálta? Vajon minek? — Rąbicz a vállát

vonogatta. — Talán arra számított, hogy átveszi azt a hadsereget?

— Nem. Határozottan kijelentette, hogy nem fogadja el a megbízást.

Ślizowski a térdére csapott:

— Ezredes úr, én elvégeztem a feladatomat. Várom ezredes úr rendelkezését a Knothe-ügyben.

— Hát... — Rąbicz habozott. — Tovább figyelni...

— Most, háború idején? Annyi a munkánk...

— Rendben van, tehát akkor?

— Persze, persze, ezredes úr, folytatjuk a megfigyelést. Csak éppen...

— Lefogni?

— Nem erre gondoltam — és Ślizowski felsóhajtott. — Zavar támadhat. És a formaságok... De ez az ember szörnyen gyanús... Már a neve is — itt észbekapott, hogy Rąbicz másik neve, a Trymer is eredetileg német, hát ezt gyorsan átugrotta: — Ha valami további kiderülne, valami súlyos gyanúok, akkor muszáj volna ragaszkodnunk ezekhez a bürokratikus formaságokhoz? Letartóztatás, vizsgálat? Most, háború idején? Ebben a helyzetben, amely percről percre változik? — Itt felemelte hangját, majdnem úgy, mint egy hitszónok: — Percről percre megváltozhat az ilyen Knothe-félék miatt!

Egymás szemébe néztek. Rąbicz az ajkába harapott, majd felállt.

— Miféle új gyanúok várható?

— Ah! Kérem, ezredes uram, ne értsen félre. Ezredes úr véleménye... a szerénysége... a fáradtsága...

— Hát most kiről van szó: rólam vagy Knothéről? Ugyanis az ő elgondolása, hogy vissza kell vonulni a Visztula mögé... Ez valahogy nem nagyon... Arra kell gondolni, hogy neki... hogy a németeknek nem volna-e nagyon kedvező ez a megoldás. Különben miért házalna vele Knothe? Még mindig bejáratos a Főparancsnokságra... Vannak, akik még számítanak rá... Tehát, hogy a védelmi eltökéltségünket alá-

ássák, éppen az idegrendszer központjában, éppen az agyban...

Rąbicz most Ślizowski fölött állt, de lassan amaz is felemelkedett ültéből, s állta Rąbicz tekintetét, sőt egyenesen a szemébe mondta:

— Ezredes úr megérti: a német páncélos erők három nap óta teljes erőbedobással működnek... Lendületüknek most egy kissé csökkennie kell: ha másért nem, hát a szállítóeszközeik karbantartása, az ellátó központok felzárkózása miatt. Częstochowa jelzi, hogy egy egész motorizált tüzéroszlop reggel óta rostokol ott, benzint vár... Ugyanott a gyalogságuk, amelyet kimerített az erős támadás. Nem is gyerekjáték: három nap alatt nyolcvan kilométer, közben harcok... Tehát a mi részünkről egy elszakadó mozdulat éppen a jelen pillanatban... ahelyett, hogy ellentámadásba mennénk át...

— Úgy! — szólt Rąbicz, most már értve Ślizowski neki szóló célzásait. Végre alkalma nyílik, hogy ebben az egész kombinációban helyet találjon saját magának, biztonságos kis helyet. Az öngyilkosság immár nem feltétlenül szükséges, sőt ellenkezőleg, ez jelentené a bukást. Tehát ugrásra készen kell várnia.

— Ezenkívül arra gyanakszunk, mármint mi ott, hogy egyes hadseregek jelentései túlzottan pesszimisták.

— Ahá! Szylling! — tört ki a szó Rąbiczból.

— Például ő — helyeselt készségesen Ślizowski. — És mások is — jegyezte meg, de nem folytatta ezt a gondolatmenetet, egyszerűen csak összegezte két pontban: — Egy: még mielőtt a Visztula mögé való visszavonulás gyászos javaslatát a marsall elé terjesztenék, felderítendő, hogy mi az igazság a jelentésekben. Kettő: mi legyen Knothéval?

Rąbicznak valósággal szárnya nőtt. A hajnal óta várt friss hullám végre elöntötte egész lényét. Sietett, hogy ebben a lendületben parancsok és rendelkezések újabb sorozatát ontsa. Nem is akart belemélyedni Ślizowski második pontjába, egy legyintéssel elintézte.

— Ez a maga dolga. Intézze el, ahogy a legjobbnak látja.

Talán kissé túl heves is volt a lendület — azért, hogy ne kelljen közelebbről megvizsgálnia, milyen gyakorlati következményei lehetnek ennek a legyintésnek.

Néhány perccel Ślizowski távozása után a távíró-szobába kérették. Az asztalnál ott állt Rydz és Stachiewicz, még azon melegében tépték ki a papírsávokat a távirászlányok kezéből, elolvasták, félredobták. A Toruń-hadsereg elszakadt az ellenségtől, de milyen áron! Mint a menekülő gyík, a markukban hagyta farkát, s most, szinte nem is üldöztetve, kúszott el előle. A Poznań-hadsereg megint támadási parancsért könyörög. Modlin inog. Łódź harcol. Krakkóról következetesen egyetlen szó sem.

A tárgyalóteremben rövid tanácskozás egy féltucat vezérkari ezredessel. Valamelyik bátortalanul kiejti a szót: Visztula. De rögtön el is hallgat, elhallgattatják a pillantások: Rąbicz éles és Rydz álmos, kissé csodálkozó tekintete.

Találnak is hamar néhány gyorsan ható gyógyszert. A szakadék fölé, amely Radomsko alól már Piotrkówig mélyült el, egy védőgátat tákolnak össze hirtelen a Prusy-hadseregnek Tomaszów környékén álló hadosztályaiból. Ezeknek kell megrohamozniuk azt a páncélos csoportot, amelynek elvégre most már mégis éreznie kell, ha mást nem, hát az alvás hiányát. Amíg pedig ez a támadás előkészül, Rómmel tartóztassa fel a tankokat, amivel és ahogyan tudja, mindenáron.

Majd még néhány átcsoportosítás. A skarżyskói csoporttól egy hadosztály Końskie mellé. Hogy milyen állapotban van, azt nemigen tudják. Rąbicz kételkedik, nem túloznak-e jelentéseikben az egyes hadseregek parancsnokai, hogy ezáltal még újabb erőket ragadjanak magukhoz a Főparancsnokság tartalékaiból, s egyben alátámasszák visszavonulási kéréseiket. Ez a kétely néhány pillanatra megbénítja az utasítások áradatát. Majd megint csak Rąbicznak támad mentő ötlete: a vezérkari tiszteket kell felhasználni. Hogy azoknak a tábornokoknak elmenjen a kedvük a kibúvóktól. A tisztek a helyszínen gondoskodjanak a főparancsnoki utasítások végrehajtásáról.

Évégből fel kell hergelni őket a szűklátókörű, csökönyös hadseregparancsnokok ellen.

Ezzel az ötlettel két legyet ütött egy csapásra. Elsőnek mindjárt Radomba Gapisz ezredest ajánlotta. Ez az ember bolondja a hadművészetnek, gyakorolja hát tudományát inkább a háborús terepen, ahelyett, hogy itt a vezérkarnál szimatol a rangidősek baklövései után. Sőt, Kielcére is találtak valakit. Hiszen ott az a Friedeberg, a Burda cimborája. Sikerült-e már összeguberálnia azt a Lubusz-csoportot? Fontos, hogy legyen mellette valaki, aki alaposan a körmére néz. Egyébként is, ezt az egész Lubusz-ügyet érdemes lesz újra megfontolni.

A két embert tehát útnak indították, a többieket szélnek eresztették. Hármasban maradtak, nézték a térképet, a türkizszínű zászlócskákat, különösen azt az egyet, amely a távírószalag utolsó cafatja szerint Piotrkówtól még néhány centiméterrel közelebb ugrott. Furcsa, de Rąbicznak ez most kevésbé fájt, mint egy héttel ezelőtt, amikor Knothéval tárgyalt. Talán azért, mert csak egy zászlócska volt? Más hadosztályokat nem sikerült felderíteni. Vagy azért, mert elhitette magával, hogy a hadseregparancsnokok túloznak? Vagy tán azért, mert Knothéról kiderült, hogy nemcsak Rąbicz ellensége, hanem bizonyára kém is?

Végiggondolta aznapi félelmeit, és felfedezte: mégsem menekülhet azzal, ha az egész ügyet hallgatásba burkolja. Tehát óvatosan, nehogy a gondoktól elgyötört marsallt felingerelje, magyarázni kezdte, hogy a háború első szakasza véget ért. S itt az ideje, hogy bejelentsék tulajdonképpeni védelmi vonalukra való tervszerű visszavonulásukat — mármint a Widawkáig, a Wartáig és a többi. Annál is inkább, mert valamennyi hadsereg már amúgy is odaszorult.

Rydz csak félfüllel figyelt. Bólintott, hogy igen.

Rąbicz még megemlítette a Visztulát, hogy érdemes volna már készülődni a védelemre. Tán a körzetparancsnokokat kellene megsürgetni? Azok most úgysem tudják, mihez fogjanak.

Rydz erre is bólintott. Távoztak. Rąbicz lelkesen hozzáfogott a parancsok megírásához. Most szinte boldog volt. Elérte mindazt, amit akart, mégpedig nem is saját öngyilkossága árán, hanem a vetélytársát, az ellenségét küldte halálba. Legjobban örült a Visztula-ügynek. Kissé habozott, hiszen az I. és II. körzet parancsnokának aznapi jelentése szerint csak néhány menetszázad meg egy maroknyi írnok és távírász állt rendelkezésükre. Egy órán át kotorászott irattartói közt, míg végül megtalálta a megoldást: az iratokat átteszi a Hadügyminisztériumba, hadd írják meg ott a részletes utasításokat. Elvégre mégsem nyugodhat minden egyetlen ember vállán, még ha az „a mi Prądzyńskink" is!

12

Este lett, mire eljutottak Kielcébe: egy egész napig tartott, amíg átvergődtek azon a néhány kilométeren a menetelő katonákkal és szekéroszlopokkal telezsúfolt országúton, a menekülők első hullámain, akik vaktában igyekeztek előre, bárhova, csak át a Visztulán. S a vasútállomásokon és minden egyes útkereszteződésnél — légitámadások.

Friedeberg reggel óta dörmögte az orra alá:

— Nálam, az én csoportomnál ilyen fejetlenségről szó sem lehet!

Szörnyű türelmetlenség vett rajta erőt. Minden perccel, amelyet valami útmenti árokban, egy fenyő védőkarjai alatt vagy egy falusi istálló fedelének oltalmában kellett eltöltenie, eddig nem ismert erővel duzzadt fel benne egy furcsa érzés: hogy elvesztegeti az életét, szétfolyik az ujjai közt kihasználatlanul — majd jött egy másik, érthetőbb érzés: mi itt topogunk, Kielce előtt, pedig a Lubusz-csoport talán éppen ebben a pillanatban ütközik meg az ellenséggel, magára hagyatva, parancsnok nélkül.

Ez a két érzés összekapcsolódott benne, s csak annál erősebben kínozta. Az ország a háború rémületes paroxizmusában, s egész életének ábrándja, amelyet ez az ostoba ötven kilométer választ el Kielcétől! Rázúdultak villanásszerű emlékei: az első háború, majd a békebeli rangoskodás. Milyen

lapos volt mindez; csak most látja. Annál hevesebb vágy húzta a Lubusz-csoport felé.

Persze ezt a vágyat is a nyugtalanság hideg szálai szőtték át. Meg tud-e majd birkózni a feladattal? Lesz-e hozzá ereje? Nem söpri-e el őket az ellenséges túlerő? Nyomorultul érezte magát, fészkelődött, Mineykóval ordítozott, de Bałajt nem merte bántani, még a tekintetét is kerülte.

Megkönnyebbült, amikor elérték végre Kielcét. Éppen véget ért egy légitámadás, az utcák még néptelenek voltak. A hadseregparancsnokságot keresték. Az útjukba kerülő cselleng katonáknak halvány fogalmuk sem volt róla, hol van. Még a városparancsnokságot sem tudták megmutatni. Csak valami rendőr-félétől sikerült megtudniuk. Ott szörnyű csapás várt rájuk: a Prusy-hadsereg parancsnoksága sohasem volt Kielcében.

— Hogy lehet ez?! — üvöltötte Friedeberg. — Ma beszéltem a hadseregparancsnokságtól kirendelt tiszttel! Azt követelte, hogy Zakrzewski hadosztálya vonuljon ide!

Amazok a fejüket rázták: félreértés lesz. Az a tiszt valamit összezavart. A Lubusz-csoportról pedig senki sem hallott, sőt már-már gyanakodva kezdték nézegetni Friedeberget. Mégis sikerült valami homályos útmutatást kiszedni belőlük: talán Skarżyskónál, talán Radomban lehet.

Ittak valamit egy mocskos csapszékben a főtéren, Bałaj háborgott, hogy nem alhatja ki magát, Napóleont idézte, hogy a katonának pihenésre van szüksége, de újra felbődültek a szirénák, s ő rohant az autóhoz, Friedebergnek engedve át a számla kiegyenlítését. Teljes sebességgel robogtak ki a városból, a robbanások vörös fényét már Zagnańsk mellől látták.

Az országút jó volt, és csaknem néptelen, egy óra alatt elérték Skarżyskót. Sötétség borult a tájra, az országúton egy járőr megállította őket, sokáig kellett magyarázkodniuk a rájuk szegezett puskacsövek előtt, egy zseblámpa éles fényében. Végre továbbengedték őket a helybeli parancsnoksághoz.

Itt egy régi légionista-bajtársába ütközött, aki most egy kis csoportot vezényelt. Forrón összeölelkeztek, hosszan vereget-

ték egymás vállát, s Friedeberg reménykedni kezdett, hogy talán végre sikerül elérnie azt a kifürkészhetetlen Prusy-hadsereget s a mind ez ideig csak a mesében létező Lubusz-csoportot. Rögtön kérdezősködni kezdett.

Régi barátja azonban szintén alig tudott valamit ezekről a titkokról. Szörnyen panaszkodott a Prusy-hadsereg főnökére, akit ugyancsak Dąbnak hívtak, mint Friedeberget, de Dąb-Biernacki volt a teljes neve:

— Hiszen tudod, milyen megbízhatatlan volt mindig. Csak ordít és tapogatózik. Senki sem tudja, kinek mi a dolga. Utasításait naponta háromszor megváltoztatja. A katonák éjszakákon át vonulnak összevissza...

— Tudom, tudom — vágott szavába Friedeberg. — Láttam...

— Mit láttál?

— Opatównál, a Zakrzewski hadosztályát...

— Magasságos egek! — kiáltotta régi cimborája, s mindkét kezével megragadta a kezét. — Beszélj, mi van velük? Úgy várom őket, mint a Messiást!

Friedeberg elmondta, amit látott, és régi barátjának arcáról hamar eltűnt az öröm. Szinte tombolni kezdett:

— Wierzbnik felé, Wierzbnik felé, hogy a nyavalya törje ki őket, nem Kielcébe! Megőrültek! E nélkül a hadosztály nélkül úgy vagyok, mint az egyszeri spanyol tábornok, csak annyi a katonám, mint a kutyamosóm... Ki intézkedett így? Hogy a fene...

Friedeberg beszámolt neki arról a századosról, aki azzal dicsekedett, hogy visszavonatta a Főparancsnokság rendelkezését. Régi cimborája rögtön hívatta a törzskari főnököt, aztán elmondatta, miféle fizimiskája volt az illetőnek, s egyszerre ordítani kezdett:

— No persze, Liskowski! Az anyja keservit! — és öklével verni kezdte az asztalt. Szinte zokogott. — Mikor fogják már kiirtani a hadseregből ezeket az erkölcsöket? Egy ilyen talpnyaló! Egy ilyen szarházi! Tudom, világos, csak az én boszszantásomra tette, amiért egyszer alaposan megmondtam neki

a magamét. Nyilván az ujja köré csavarta ezt a barmot, ezt a Biernackit... Tessék, nézz a térképre, mi értelme lehet annak, hogy Kielcébe? Hiábavaló, teljesen hiábavaló! Ezredes, azonnal hívja a vezérkari főnökséget, keresse a főparancsnokot, vonassa vissza a Zakrzewskinek adott parancsot, gyorsan...

Friedeberg is érezte, hogy valami nincs rendben ezzel a Liskowskival. Elmondta, hogyan kapta tőle azt a felvilágosítást is, hogy a Prusy-parancsnokság Kielcében van. Régi barátja csak legyintett:

— Biernackinál minden lehetséges, hiszen ismered. Könnyen elképzelhető: azzal küldte el Liskowskit, hogy máris indul Kielcébe a törzskarával együtt, öt perc múlva pedig elfelejtette az egészet. Vagy a Főparancsnokságnál változtattak meg valami utasítást. Vagy pedig tényleg az a szarházi agyalta ki az egészet ott a helyszínen, hogy a saját tekintélyét növelje. Minden, minden lehetséges egy hadseregnél, ahol ilyen hímringyók dirigálnak, meg csupa protekciós...

A Lubusz-csoportról ő sem hallott soha, de megvigasztalta Friedeberget, hogy ez semmit sem jelent:

— Az én csoportommal ugyanez a helyzet: van, mert én vagyok. A lényeg az, hogy az ember felcsípjen valahol egy hadosztályt, hozzácsapjon egy leszakadt egységet, esetleg a nemzeti gárda egyik zászlóalját, a nyakukra üljön és felvegye a kapcsolatot a Főparancsnoksággal. Akkor minden rendben van, nyugodtan dirigálhat. Emlékszem, te az ilyesmiben mindig ügyes voltál, fogadd meg a tanácsomat, csípd fel az első hadosztályt, amely az utadba akad...

Friedeberg már mosolyogni is tudott: — Jó vicc — a másik azonban esküdözni kezdett, hogy színigaz! A törzskari főnök szakította félbe őket: a Főparancsnokság nem járul hozzá.

A régi cimbora tombolni kezdett, fenyegetőzött, hogy boszszút áll azon a férgen, azon a Rąbiczon, aki csak őt akarja nevetségessé tenni egy régi botrány miatt, ami még a harmincas években történt, a választások idején. Aztán rögtön azon kezdte törni a fejét, kit lehetne megkérnie a közbenjárásra,

a miniszterelnököt, Becket vagy az elnöki palotát, s végül azzal zárta, hogy még egyszer megpróbálja leleplezni ezt a Rąbiczot, ezúttal Rydznél, személyesen.

Friedebergnek alig sikerült visszaterelni: hol lehet Biernacki?

— Tudom is én! — kiáltotta a régi cimbora, s rohant a törzskari telefon felé. — Ma reggel Radomban volt, ez azt jelenti, hogy jelenleg vagy Tomaszówban van, vagy Końskiéban. De az is lehet, hogy Szydłowiecben. Mégsem! Az túl közel van, akkor már háromszor is a nyakamba szakadt volna. Próbáld meg Radomban, hátha szerencséd lesz!

Meleg, csillagfényes éj. Fékeznek: gumidefekt. A sofőr a franciakulccsal csörömpöl. Bal felől távoli bomba- vagy aknarobbanások remegtetik a földet.

Továbbindulnak, Friedeberg szunyókál. Álmok törnek rá, a téma mindig ugyanaz: épp átveszi a csoportot, csak a kezét kell kinyújtania egy íróasztal felé — s az íróasztal hirtelen, mint egy gépkocsi, elindul, megugrik, kipufogója kék füstöt fúj a szemébe, s ő hiába próbálja utolérni, hogy hátulról kapaszkodjék fel rá, mint valami utcakölyök... Másik álom, megint csak ugyanarról: hogy nem bír valamit utolérni. Mindig ugyanaz, és hátborzongatóan hasonlít a valósághoz.

Radom aludt, a pályaudvaron égett valami. Ezúttal rögtön odataláltak a törzskarhoz. A hadsereg parancsnoka azonban távol volt, és senki sem tudta, merre kell keresni.

Egyébként határozottan rossz hangulat nyomta ezt a kényelmes, kissé régimódi épületet, mely a városon kívül, egy nagy kertben elrejtve állt. Az emeleti hallban karosszékek. Három ajtó nyílt három különböző szobába. A három szoba mindegyikében egy-egy ezredes ült.

Egy kikent-kifent zászlós, aki eddig az egyik karosszékben szundikált, Friedebergot elvezette Nowickihoz. Nowicki a Prusy-hadsereg parancsnokságához tartozott. A kopasz, cvikkeres tiszt a tábornoki sávok láttán előugrott íróasztala mögül, összecsapta bokáját, de semmiféle felvilágosítással nem tudott szolgálni.

— Igenis, igenis, tábornok úr — hadarta, kezét dörzsölve —, pontosan emlékszem a tervre. Ez azonban régen volt, lehetséges, hogy még huszonhatodikán. Vagy talán huszonnyolcadikán? Mindenesetre még az általános mozgósítás előtt. Úgy tervezték, hogy különválasztják a tizenkilencedik és a harminchatodik tartalék-hadosztályt, igen, igen a Przedbórz—Włoszczowa körzetben, mint önálló hadműveleti csoportot. Minthogy azonban a parancsnokát nem nevezték ki, hiszen érti, tábornok uram... Aztán jött a háború, Częstochowánál súlyos harcok folynak, egyik rés a másik után...

— Tehát? — Friedebergnek elállt a szívverése, s fenyegetően ráncolta a homlokát, hogy rossz érzését leplezze.

— Tehát jelenleg más utasítások vannak... A tizenkilencedik hadosztály Piotrkówba került, Kruszewski tábornok csoportjához, a harminchatodik pedig... — S Nowicki kotorászni kezdett papirosai között, végre előrángatta az egyiket, s úgy lengette, hogy Friedeberg ne láthasson belőle túl sokat. — A hadseregparancsnok személyes rendelkezése értelmében Końskie körzetében...

— Akkor azonnal indulok, és átveszem...

A másik elkeseredetten csettintett, fejét vállára hajtotta, és olyan fintort vágott, mintha fogába hirtelen beleállt volna a fájdalom.

— Persze, természetesen... Csak éppen jelenleg...

— Mi van jelenleg? Nem értem, ki változtathatja meg a főparancsnok rendelkezését?

— A főparancsnok — s Nowicki félig vigyázzba merevedett, félig sajnálkozva ingatta fejét. — Talán Gapisz ezredessel próbálkoznék, tábornok úr?

— Az meg kicsoda?

— Tessék? — s Nowicki már egészen glédában állt. — Gapisz ezredes úr a főparancsnok teljhatalmú különmegbízottja Radom körzetében.

Friedeberg elfintorította az orrát:

— Mióta létezik ilyesmi a lengyel hadseregben? Különmegbízott?

Nowicki nem helyeselhette ezt a fegyelmezetlen hangot:

— Így van, tábornok uram, éppen három órával ezelőtt érkezett, és átvette Radom körzetében a védelmi intézkedések egybehangolását. Tehát a Lubusz-csoport . . .

— Mi közöm nekem ehhez? A harminchatodik hadosztály Końskiéban van . . .

— De mit tegyünk? — kérdezte szélesre tárva karját Nowicki. — Lehetséges, hogy Końskie is ahhoz a körzethez tartozik.

Friedeberg rámordult, majd ügyet sem vetve búcsúhaptákjára, kiment a hallból. A kikent-kifent zászlós megint aludt. A fikuszok közt két ajtó, vajon melyik lehet az?

— Balra, balra — suttogta hátulról egy hang: Nowicki dugta ki fejét ajtaja mögül, s ujjával a kérdéses irányba mutatott, miközben egész alakja tiszteletet és félelmet sugárzott, s még mélyebbre hajolt — nem Friedeberg, hanem a különmegbízott ajtaja előtt.

Friedeberg kopogtatott, és feleletet sem várva belépett. Ez a szoba — a tükrös toalettasztalról, valamint a tucatnyi parfőmös üvegről ítélve — egy fiatal és elegáns nő hálószobája lehetett. Közönséges irodai asztal állt benne, az asztalon nagy térkép, s egy sovány, jóképű, ősz ezredes hajolt föléje.

Nem állt vigyázzba, csak kiegyenesedett. A száraz s mondhatni felderítő jellegű mondatok cseréje néhány percig tartott. Friedeberg csodálkozva nézett a térképre, amely a Pilicától a Visztuláig terjedő részt mutatta, s Radomnál pirosra festett gyufaszálak ékesítették. A harminchatos hadosztályról kezdett beszélni, kezét idegesen emelgette, közben meglökte a térkép szélét.

— Bocsánat — vágott szavába szárazon Gapisz. — Csak óvatosan! Ezen a . . . ezen a, hm, valóban furcsa parancsnokságon még zászlócskák sincsenek a hadműveleti vázlatok részére. Tábornok úr szíveskedjék tehát nem nekitámaszkodni az asztalnak. Egyébként talán menjünk oda a sarokba. Ez sem előírásos, hiszen a hadműveleti térképnek külön szobá-

ban kell lennie, sőt elfüggönyözve. Jelenteni fogom a főparancsnoknak, hogy a csapatoknál hogyan hajtják végre az utasításait. — Szörnyen felháborította ez a hanyagság, és néhány percig megállás nélkül csak arról beszélt, hogy nincsenek zászlócskák, nincs külön szoba, nincsenek motorbiciklis futárok, nincs segédtiszt, és különben is botrányos az egész. Aztán szemlátomást észrevette, hogy tulajdon tekintélyét csökkenti, ha mindjárt a legelső jövevénynek elpanaszolja a Prusy-parancsnokság szekatúráit. Ezt használta ki Friedeberg, hogy megpróbálja kitapogatni a Końskie-ügyre vonatkozó felfogását.

Gapisznak nem volt kialakult véleménye saját „egybehangoló" kiküldetésének körvonalairól. Inkább arra hajlott, hogy Końskie a kielcei körzethez tartozhat, s mint kiderült, oda is küldtek egy teljhatalmú különmegbízottat. De nem rögtön jutott erre a következtetésre, előzőleg behatóan elemeznie kellett az ügyet:

— A radomi körzetet nagyvonalú hadművelet esetén nyilván szabálytalan háromszögnek lehet tekinteni, amelyet északnyugat felől a Pilica-folyó, keletről a Visztula határol, délen pedig a Łysa Górára támaszkodik. Bocsásson meg, tábornok uram, hogy ... hm ... bizonyos mértékig akadémikus jellegű következtetéseket végzek, ami talán nem egészen helyénvaló a háború legforróbb napjaiban, különösképpen modern háborúról lévén szó. Tekintetbe véve azonban, hogy a mi hadseregünkben olyan nagy hagyományai vannak a hűbelebalázs módra való rögtönzésnek, amit még ... hm ... bizonyos mértékig a nemesi insurrekciós időkből örököltünk ... Éppen ezért semmit sem tartok annyira fontosnak, különösen a jelen pillanatban, mint azt, hogy őrizzük meg hidegvérünket, és vezessük be az új stílust, ismétlem, a tudományos módszerek stílusát. Mármost visszatérve az adott esetre, ha tágan értelmezzük a főparancsnok által rám bízott radomi körzet fogalmát, akkor Końskiénak az ott tartózkodó harci egységgel együtt az én hatáskörömbe kellene tartoznia. Végtelenül sajnálom, hogy hirtelen jött elutazásom miatt a fő-

parancsnokkal nem határoztuk meg szabatosan küldetésemet. Ami ismét bizonyítja előbbi gondolatmenetem helyességét...

Végre elmondta, hogyan fogja fel a „szűkebb" értelemben vett radomi körzetet: olyan területnek, amely délen a Visztula és a Radomka egybefolyására támaszkodik. Ilyen felfogás esetén Końskie kívül esett az ő hatáskörén. Friedeberg még meg akarta említeni a skarżyskói csoportot, amelynek jelenléte megzavarta a „szűkebb" értelemben vett radomi körzet déli határára vonatkozó elképzelést. Mégsem szólt semmit, mert elrettentette az a gondolat, hogy Gapisz képes újabb előadást tartani.

Emez már az ajtóban tartóztatta fel:

— A biztonság kedvéért, tábornok úr, megkérdezem a Főparancsnokságtól. Ugye megvárja? Mindössze egy órácska az egész.

Az elegáns zászlós változatlanul aludt. Friedeberg vissza akart menni Nowickihoz, hogy megmondja neki a véleményét. Csönd volt, csak az egyik szobában járkált valaki súlyos léptekkel. Mint pille a fényhez, úgy igyekezett most Friedeberg e tompa zaj felé.

A zaj a harmadik ezredestől származott; ez volt a legkorosabb, feje kopasz, orra vörös, szeme könnyező. Gallérja nyitva volt, derékszíját hanyagul a székre dobta. Az ajtónyílás szemlátomást megijesztette, mert gyorsan hátraugrott, és testével eltakarta az asztal csücskét. Amint megpillantotta a tábornoki sávot, teljesen elvesztette a fejét: nem tudta, mit csináljon előbb: derékszíját csatolja-e fel vagy gallérját gombolja-e be — avagy úgy, ahogy van, ilyen zilált állapotban merevedjék vigyázzba. Egy dolgot bizonyára jól tudott — mert nem távozott az asztal mellől, mintha odakötözték volna.

— Bocsánat — udvariaskodott Friedeberg, és hátrálni kezdett.

— Tábornok úrnak jelentem — kezdte hebegve amaz. — Jelentem, hogy... — s csak ezután vágta magát vigyázzba, reszkető ujjakkal gombolva be gallérját. — Poręba ezredes

jelentkezik, az I. hadosztályparancsnokságtól ide vezényelve... a tábornok úrhoz...

— Énhozzám? — kérdezte Friedeberg csodálkozva, és néhány nap óta első ízben vett erőt rajta az öröm: tehát van valaki, aki tud arról, hogy ő a világon van, s már valami dolga is van vele!

— Igenis! — felelte Poręba, aki közben lemondott a derékszíjról s ez láthatóan megnyugtatta, mert szabatosan folytatta: — A körzetparancsnok azzal a kéréssel fordul önhöz, hogy ideiglenesen adjon át nekünk két gyaloghadosztályt és legalább egy utász-századot.

— Megbolondultak? — csattant fel Friedeberg, akinek öröméből már csak a csodálkozás maradt meg, s az is hamar megsavanyodott. — Honnét vegyem ezt a gyalogságot?

— Tábornok úr, a Főparancsnokság a Hadügyminisztérium útján úgy rendelkezett, hogy a mi hadosztályparancsnokságunk szállja meg a Visztulát egészen Solecig. A Warkánál kezdődő övezetre egyetlenegy szakaszunk sincs... Csak két nap múlva, hatodikán kell némi utánpótlást kapnunk Lublinból. Úgy gondoltuk... hogy, mint szomszédunk...

— De mi közöm nekem ehhez? — kérdezte Friedeberg, s most hirtelen világosság gyúlt az agyában. — Kivel téveszt össze maga engem? Annyi bizonyos, hogy Dąb vagyok, de nem Biernacki!

Poręba meghökkenése és alázatossága egyszerre szűnt meg. Néhány mondat után megértette Friedeberg helyzetét, és hangosan felkacagott.

— Tehát a tábornok úr csapatokat keres?... Hahaha! Szintén? Egy egész csoportot? Ez aztán pompás tréfa! Én öt złotyt kérek a tábornok úrtól, pedig ő egy százasra szeretne megvágni. No és mit szól mindehhez Nowicki?

Friedeberg visszataszítónak találta ezt a harsány nevetést, távozni készült, de amaz már nekilátott, hogy kiöntse a szívét:

— Tábornok úr, ennek a Nowickinak egy szavát se higgye

el! Képmutató fráter! Ábrándos szemmel ígérget, földig hajol, de csak azért, hogy becsapja, elszédítse...

— Ej, maga túloz! Különben mit is tehetne most szegény, ezzel a különmegbízottal a nyakán?...

— Hahaha! — Poręba szinte görnyedezett a nevetéstől. — Tábornok úr bedőlt neki? Hogy azért nem adhat semmit, mert itt van ez a Gapisz? De tábornok úr! Ez az ember csak megjátssza a szerencsétlent, Gapisz-sal ijesztgeti a többieket, hogy saját magának kibúvót szerezzen és őrá zúdítsa az emberek dühét. Egy gombostű nem sok, de annyit sem adott Gapisznak, nincs is annak több, mint amit Varsóból magával hozott: a térképe meg a gyufája...

— Vagy úgy? — s Friedeberg furcsa forróságot érzett valahol a torkában. — Tehát csak a bolondját járatja? Még hozzá velem?...

— Hahaha! Gapisz a bolond, ezt maga is láthatta. Nowicki az ujja köré csavarja...

— Értem! — s Friedeberg dühösen sarkon fordult. Poręba fojtott hangon próbálta rábeszélni, hogy nem érdemes, hogy amaz bosszút állhat...

Nowicki nem volt sehol.

— Nem megmondtam? — nevetett hangtalanul Poręba. — Meglépett a képmutató! Kileste a beszélgetésünket és eltűnt. Talán már Biernackinál sopánkodik. Jöjjön be hozzám, én már fél napja itt várakozom...

Most már kisebb gondja is nagyobb volt a hiányzó derékszíjnál, gallérját megint kigombolta, s a földig lesújtott Friedeberget karonragadva, asztalához vezette. Az asztalon, egy katonai hátizsákkal ügyetlenül álcázva, pálinkásüveg állt. Ez volt az, amit az ezredes tulajdon testével védelmezett Friedeberg megjelenésekor.

Egy-egy vizespohárral lehajtottak belőle. Poręba újra töltött. Szünet nélkül vihogott, s nevetését Friedeberg lassanlassan már nem tartotta olyan visszataszítónak, mint először. Sőt, magának is nevetős kedve kerekedett: ekkora cirkusz az-

zal a Lubusz-csoporttal, a Prusy-hadsereggel, a Visztula-szakasszal, egyáltalán mindennel...

Ittak és nevettek, talán már egy fél órája. Akkor Poręba hirtelen felállt, két lépést tett és teljes hosszában elterült a földön, a szék mellett. Friedeberg odaugrott, megpróbálta felemelni, megrémült, hogy talán megütötte a guta. Poręba nehéz volt. Friedeberg csak nagy üggyel-bajjal tudta felemelni, beültette a székbe, kigombolta kabátját, s megpróbálta csillapítani furcsa rángatózását.

Poręba feje az asztalhoz koppant, két kezét tehetetlenül előrenyújtotta és zokogott, fuldokolva zokogott:

— Elittuk, elkártyáztuk, elb.... ezt a mi egyetlen, drága... — dadogta, és fejét egyre-másra dühösen csapkodta az asztal lapjához, úgyhogy a csak félig kiürített pohár felborult, tartalma kiömlött, és a pálinkapatak lecsöpögött a padlóra.

Ajtó nyílt, megjelent Gapisz.

— Tábornok úr? — kezdte, de észrevette Porębát abban a kétségbeesett pózban, és utálkozva-félve, mint holmi kisasszonyka egy pók vagy egér láttán, visszahőkölt, majd hangosan becsapta maga mögött az ajtót.

Friedeberg utánaugrott. A zászlós már nem aludt, szemét dörzsölte. Gapisz saját szobájának küszöbén állt. Szóhoz sem jutott, amikor Friedeberg már mindent értett: Gapisz háta mögött megpillantotta Bałaj orrát — mint csibét a tyúkanyó szárnya alatt. Gapisz belépett szobájába, és hívta Friedeberget. Néhány pillanatig mindhárman hallgattak.

— Nos, tábornok úr — kezdte Gapisz végre nekigyürkőzve az ütésnek. — A Főparancsnokság nem látja szükségét annak, hogy egy újabb külön csoportot szervezzen.

Friedeberg tekintete nagyon sokatmondó lehetett, mert Gapisz egyszerre idegesen fészkelődni kezdett, szeme ide-oda ugrált, abbahagyta a beszédet, és Bałajra pillantott. Az észlény hamarabb felfogta a helyzetet. Egy lépést tett előre, a gyufaszálakkal teletűzdelt térképhez, és odabökött az ujjával:

— Tábornok úr, az arcvonal mai helyzete — szavalta orrhangon — teljes mértékben alátámasztja a Főparancsnokság

döntését. Abban a pillanatban, amikor Piotrkównál kitörőfélben van a csata, talán a döntő ütközet, néhány nagyobb egység elkülönítése... Már az öreg Moltke megmondta...

— Elég! — üvöltötte Friedeberg. — Fogja be a pofáját!

— De tábornok úr! — méltatlankodott Gapisz, ajkát csücsörítve, és rosszallóan nézett Friedebergre. — Egy parancsnok szótárában...

— Tehet nekem egy szívességet a szótárával! Megloptak, becsaptak! Ezt a csodabogarat pedig, úgy látom, szintén sikerült behúzniuk...

— Úgy van. A Főparancsnokság hozzájárult, hogy Bałaj őrnagy urat beosszam a radomi körzet parancsnokságához segédtiszti minőségben. Úgy hiszem, tábornok úr ebben a megváltozott helyzetben...

— Kitömhetik egymást. Gratulálok a szerzeményéhez. Vakon megbízhat benne. Ameddig nincs baj.

— Tábornok úr — szólalt meg Bałaj előlépve Gapisz háta mögül, fejét felszegve. — Kénytelen leszek a becsületbíróság elé... az ezredes úr a tanúm...

— Kuss! — ripakodott rá Friedeberg, és Bałaj megint eltűnt. — Énrólam hogyan rendelkezett a Főparancsnokság? Kutyamosó legyek? Vagy kössem fel magamat az első fára?

— E-e-e... — nyögött Gapisz, s topogni kezdett. — Határozott rendelkezés nincsen...

Friedeberg sarkon fordult, és bevágta maga mögött az ajtót. Odakint pirkadt. Mineyko meg a sofőr a kocsiban aludt. A város fölött ékalakban öt süvöltő bombavető húzott el, és eltűnt déli irányban.

13

Jasiu Przewięda, akit a „fehérfejű" néven ismertek, aznap reggel szokása szerint kihajtotta a teheneket Błażejowicéből arra a messzi legelőre, amely valahol a Pap-erdőn túl, a falutól több mint öt kilométerre feküdt. Jasiu már elmúlt kilencéves, haja — amint a neve is mutatta — olyan színű volt, mint az áztatott len, keskeny szeme sötétkéken nézett a világba, nadrágja, mint egy bojtárfiúhoz illik, alaposan elnyűtt, lába is csupa kék folt meg sebforradás. Háromesztendős kora óta legeltette a błażejowicei teheneket, eleinte mint Palusnak, az idősebb pásztornak a segédje, tavasz óta, az öreg halála után pedig önállóan látta el ezt az egyáltalán nem megvetendő falusi munkakört, mindössze egyetlenegy segéddel: a Fogdmeg kutyával, ezzel a közismerten naplopó lajhárral.

Évente hét, sőt még több hónapig magányra ítéltetvén, Jasiunak a szokásosnál harminc évvel korábban nőtt be a fejelágya. Bár tehenei csupa csont és bőr voltak — mert a falu minden évben januártól kezdve az éhhalállal küszködött —, de tisztességtudó, rendes tehenek lévén, sohasem lépték túl a nekik szánt területet. Ezért, amikor megérkeztek állomás-, azaz helyesebben szólva: legelő-helyükre, Jasiu nyugodtan rábízhatta magát lelkiismeretükre, Fogdmeget estig szabadságolta, ő maga pedig hozzáfogott technikai felfedezéseihez.

Ez volt az ő nagy szenvedélye. Már néhány esztendővel az-

előtt sikerült feltalálnia a vízimalmot. Az ember fog két darab kétágú gallyat, olyanokat, mint a parittya. Aztán egy harmadik gallyat, amely sima és egyenes. Ezt bicskájával középen átlyukasztja, a keskeny, lapos résen keresztüldug egy gyantás fadarabot, közvetlenül a tengelynél ebbe a fadarabba újabb bevágást csinál, a bevágásba beledug egy másik fadarabot s aztán az egészet együtt egy kicsit lecsiszolja. Aztán az így négy szárnnyal ellátott tengelyt ráhelyezi a két másik gally elágazására, s a két gallyat leveri valami keskeny erecske két partján olyképpen, hogy a víz a lapátok közé folyjon — vagy hogy is hívják ezeket szaknyelven? Ekkor forogni kezdenek. Ha már most ezt a találmányt néhány ezerszeresre nagyítják és több mindenféle javítást eszközölnek rajta, készen áll a porąbkai vagy rożnówi vízierőmű.

Błażejowice az ország egyik eldugott zugában feküdt, messze a határtól: lakói azt sem tudták, hogy határ is van a világon. A háború azonban Jasiu életmódját is hamar megváltoztatta. A repülőgépek, amelyeknek létezéséről elméletileg előbb is tudtak Błażejowicében, most egyszeriben a falusiak beszélgetésének fő témái lettek. Ez is, amaz is elmondta, hogy látta őket, s néhány nap múlva híre érkezett, hogy a távoleső vajdasági székhelyre bombákat dobtak, a járási székhelyen pedig állítólag elrendelték, hogy olyankor tilos világosságot gyújtani. Jasiut rendkívüli módon foglalkoztatta mindez, éjszakánként furcsa lényekről, libaszárnyú falusi szekerekről és más efféle bolond szerkezetekről álmodott. S saját laboratóriumának munkáját a hidroenergia problémáiról sietve aerodinamikai kérdések megoldására állította át.

Ezt a napot Błażejowice lakói a szokásos módon töltötték. Reggel valaki még az őszi szántással volt elfoglalva, ami ritkaságnak számított, mert ezt a munkát túlnyomórészt már az előző héten elvégezték. Volt, aki a már fonnyadó levelű burgonyát kezdte kikapálni, kezével kitapogatva a tekintélyesebb gumókat s ugyanakkor vigyázva arra, hogy ne sértse meg a gyökereket, abban a reményben, hogy a kisebb gumók még

az ősz beállta előtt teleszívják magukat a sovány föld nedveivel, és megduzzadnak. Legtöbben azonban a kunyhókban és az istállókban üldögéltek, fazekasmunkával, kanalak faragásával, vagy éppen Krisztusnak, a Szűzanyának és a szentek képének pingálásával foglalatoskodva. Ösztövér szentjeik időnap előtt megöregedett aggastyánok voltak, Błażejowice lakói ugyanis saját képmásukra és hasonlatosságukra készítették őket.

Ennek a falunak a lakóit a szomszéd községbeliek megvetően viskólakóknak hívták. Egyrészt mert viskójuk, ha félig bedőlt is, legfőbb vagyontárgyukat jelentette, másrészt azért, mert kevés földjük lévén, legtöbb idejüket otthon, a viskójukban töltötték.

Ezért ami aznap történt, majdnem minden błażejowicei lakost a házában talált. Déltájban, amikor olyan hőség volt, mintha még július lett volna, a mohától szürkészöld, korhadt tetőgerendák fölött, amelyek terület,híján szorosan sorakoztak egymás mellé, az égből furcsa zümmögést hallottak. A zaj hallatán a falu minden lakója kiszaladt az utcára, felfelé fordította a fejét, s bámult — legtöbbjük életében először látott ilyesmit. A fiatalabbak nem fukarkodtak csodálkozó felkiáltásokkal, az idősebbek kelletlenül, mint minden újítás láttára, homlokukat ráncolták, a tudósabbak számlálni kezdték a kis fekete kereszteket, és ötöt sikerült megolvasniuk.

A repülőgépek lassan kört írtak le, mint nyugodt pihenőhelyet kereső darvak, aztán továbbhúztak, az igazi darvakéhoz hasonló ékből egyenes sorba fejlődtek, mint a vadludak, s végre eltűntek.

Az emberek még vissza se térhettek kanalaikhoz, fazekaikhoz, festett képeikhez, amikor egy olyasféle robogás, mint egy nekilódult mozdonyé, valósággal megrázta a falut. Ezúttal nem volt idejük bámészkodni. Az első üvöltő mennydörgés, majd a második, a harmadik, a negyedik, az ötödik zúdult rá az utcára olyan alacsonyan, hogy a magasabb hársfákról lesodorta a már sárguló felső leveleket. Gyors egymásutánban ötször csapott a szemükbe egy villámszerű villanás. Wojcie-

chowskiék előtt a pocsolyából fekete iszap-szökőkút csapott fel, a kacsák rikoltozni kezdtek és egymás után többször hozzácsapódott valami a háztetőhöz, nagyot lottyanva, mint egy-egy tehénlepény.

A hársfákról a levelek, az utcákról az emberek rögtön szétrebbentek. Az öreg Przewieda, a „fehérfejű" gyerek nagyapja, aki reszkető lába miatt naphosszat a ház előtt, a lócán üldögélt, megfigyelte, hogy pontosan egy ilyen lepényforma zuhant a szomszédos tetőre és eltűnt. Szinte ugyanabban a másodpercben azonban még valami furcsa szagot is érzett, mintha valaki óriási kénesfejű gyufát gyújtott volna meg. Aztán olyan fehérség támadt a háztetőn, hogy belekáprázott a szeme, majd tűz, mint egy közönséges tűzvésznél, csak éppen nem rögtön csapott föl a láng, hanem először mint a kocsikenőcs, lassan, folyékony piros patakokban ömlött szét.

Ordítás száguldott végig a falun. S mintha ez a hang szítaná fel a tüzet, amely most már valóban nem különbözött a közönséges tűztől, csak éppen hogy nem egy, hanem egyszerre húsz viskóban gyulladt ki. Irtózatos nagynak látszott, hólyagok, kupolák és koszorúk formájában lassan hömpölygött tova. Mielőtt a kutakhoz rohanhattak volna, mielőtt még az első csöbröket felhúzhatták volna, a falu mind a hatvan háza porrá égett. Azok, akik a tarlón voltak, meg akik a burgonyát kapálták, a füst láttára futva érkeztek, de már csak pirosan izzó gerendákat láthattak hajlékuk helyén.

Egyedül Jasiut kímélte meg sorsa ettől a látványtól. A Paperdő magas, öreg fákból állt, s ezért Jasiu észre sem vette a füstöt, annyira belemerült új kísérletébe: néhány juhartermést tűzdelt egy vékony, száraz vesszőbe, s ezt az egész álkotmányt többször egymás után feldobta, minden alkalommal igazítva egyet a vesszőn, mert nem sikerült, amit akart, s a repülőszerszám bukfencet vetett saját tengelye körül.

Csak a repülőgépek hangjára figyelt fel, még látta is őket, de olyan magasan, hogy tekintetével semmit sem sikerült ellesnie Messerschmitt, Junkers és Heinkel urak művészetéből.

Remélte, hogy talán lejjebb fognak ereszkedni, amikor pedig továbbmentek és eltűntek, nagyot sóhajtott, hogy hát a szegény ember még látni se láthat semmi érdekeset, és folytatta a kísérletezést.

Ekkor hirtelen szokatlan dörgést hallott, de semmit sem látott. Öt perccel később megint zajt hallott az égből. Most a repülőgépek alacsonyabban jöttek, látta szárnyaikat, látta csőrük körül a fénykarikát, amely úgy csillogott, mint a szentek glóriája, s látta törzsükön a fehérkeretes fekete kereszteket.

Öten voltak. Elragadtatva bámult, még a nyaka is belefájdult, s talán saját magának, talán nekik is ismételgette: lejjebb, csak lejjebb, csak még egy kicsit, és ugyan mi van a farkukra szerelve? No, még egy kicsit. Mintha a teheneivel kedveskedne: — Ne te Foltos, hőhehő!

S mintha meghallotta volna az öt közül valamelyik, egy foltos vagy egy pirostarka: egyszerre elvált a többitől, gyors kört írt le, és üvöltve lecsapott. Jasiu boldogan lengette karját, nem látta, hogy tehenei felcsapott farokkal vágtatnak az erdő felé. Még integetett, még látta a növekvő fénykört. Így, ilyen ujjongva halt meg, amikor lekaszálták a gépfegyver páncéltörő lövedékei.

14

Błażejowicéról mesélt Cebula, mikor egy este. ismét elhagyva legutóbbi állásukat, elhaladtak egy falu mellett, amelyet összevissza lőtt a tüzérség. Néhány ház, istálló leégett, a fojtó égésszag torkukra ülepedett, még a cigaretta sem tudta elnyomni ezt az undorító keserű ízt. Igen, Błażejowicéról mesélt: milyen jó, hogy olyan messze van a határtól, a vasúttól, az országutaktól, még a legközelebbi város is tíz kilométer onnét. Hogy tehát a Cebula-szülőket, akiknek fél hold földjükön kívül egyetlen vagyonkájuk a viskójuk, nem sújtotta ugyanilyen csapás, mint ezeket itt.

Mint ezeket itt, akik házuk üszkei előtt állva nézik az elvonuló katonákat. Szerencsétlenségük mintha minden szavukat, minden mozdulatukat elvette volna. A faluvégen az egyik viskó kemencéje érintetlen maradt, s fölötte a kémény pucéran meredezett, mint valami csontváz. A kemence fekete torka fölé elnyűtt asszony hajolt, egy fazék vizet rakott fel a szemlátomást imént meggyújtott tűzre. Szoknyája körül két gyerek lábatlankodott, a harmadik pedig — talán ötéves lehetett — jókedvű kiáltozással vonszolt egy megszenesedett deszkát a házitűzhely felélesztéséhez.

— No, Błażejowice messze van!... — kezdte újra Cebula, de máris abbahagyta és odaszaladt az asszonyhoz. Kezébe

nyomta reggel vételezett fél cipóját. Az asszony nem köszönte meg, értetlenül bámult rá.

— Felzárkózni! — kiáltott Markiewicz éles hangon Cebulára. Markiewiczre új és hirtelen fájdalom tört, más, mint az a sokféle egyéb fájdalom, amely néhány nap óta gyötörte. Azzal próbálta eltompítani, hogy rá-rákiabált az elmaradozókra. Szemét elfordította a szétdúlt parasztházakról s tekintetével sértetlen fákat, le nem égett kunyhókat keresett, míg sietve igyekezett otthagyni a falut.

Három nap óta hátrálnak, egész éjszakákon át lövészárkokat ásnak, hogy két óráig gubbasszanak bennük, repülőbombák, aknatűz — s ami a legrosszabb, tüzérségi össztűz közepette, aztán sebesültjeikkel visszakúsznak a legközelebbi emelkedés mögé, hogy legalább a tűzből kimeneküljenek, felállíthassák megtizedelt oszlopaikat, éjszaka megint vagy húsz kilométert hátráljanak észak felé, s megkezdjék megint ugyanazt: az ásást, az aknatűzben való gubbasztást és így tovább.

Kezdetben az volt, amit utóbb a szakkönyvek a Felső-Warta és Widawka melletti csatának kereszteltek el. Befejeződni pedig a Łódź mögé való visszavonulással fejeződött be. De mit számít az elnevezés — összesen három napig tartott az egész, színültig tele félelemmel és a tehetetlenség kínzó érzésével.

Dunecki százada most egyszer sem került támadásba.

— Mint az ökölvívásnál — magyarázta Dunecki. — Csak éppen szabálytalanul. A németnek a súlya is nagyobb, a keze is hosszabb. Nem lehet megközelíteni, mert félreugrik, ő viszont egész idő alatt egyenesekkel püföl. A fene egye meg az ilyen sportot.

Markiewicz nem sokat konyított a sporthoz, de pontosan ugyanazt érezte, amiről Dunecki beszélt. Mintha valami ököl záporozna az állára meg a gyomorszájára, amitől hátrarepül, és lábát emelgeti védekezésül. Aztán újra és újra. Ő csak hadonászik a levegőbe, vakon, hogy legalább egyszer megüsse, legalább megérintse az ellenfelét.

Volt ebben a hasonlatban még valami: hogy nem egy ököl püfölte, hanem kettő. Már az első nap, Babice óta nemcsak a német tankok lesújtó fölényéről volt szó. Kétségtelenül ezek voltak a legszörnyűbbek. Hogy azonban Potajałło a sértetlen második szakasszal szó nélkül, egyetlen kiáltás, egyetlen jeladás nélkül megszökött, hogy egyáltalán meg sem próbálta magával vinni, hanem sorsukra bízta őket... Elvesztette a fejét — próbálta Markiewicz a saját megnyugtatására valahogy emberileg megmagyarázni Potajałło viselkedését, hogy tisztességes ember volt — de hát elvesztette a fejét, hiszen annyi tank jött, talán egy egész hadosztály: éppen az, amelyikről a tisztek azt sugdossák egymás közt, hogy cafatokra tépi a lengyel védelmet tőlük balra, a varsói országút mentén. No de viszont ebben az esetben...

Aztán jött a másik eset, az az esztelen támadás: néhány tucat német ellen két egész zászlóalj. Babicénél a századparancsnok, egy nehézfejű százados bukott meg. Ezúttal azonban maga az ezredes, akiről azt hihetné az ember, hogy tapasztalt, komoly ember. De ugyanúgy elvesztette a fejét, ugyanúgy nyakába kapta a lábát, és rohant, sorsára bízva előretolt századát. Aztán még ő szégyenítette meg Duneckit, és miféle hibáért, a fene egye meg!

Ez a második ököl ugyancsak elérhetetlen volt. Hogyan magyarázza meg magának, hogy felettesei már kétszer csődöt mondtak a döntő pillanatban? Lehetséges, hogy ő nemcsak egy Ormány, nemcsak mamlasz, hanem olyan balkezes is, aki mindig épp a legnagyobb slamasztikába pottyant bele?

Minden újabb visszavonulásnál a gyanakvás újabb hulláma öntötte el: hátha ezúttal is a sors szeszélyére bízzák valamelyik szerencsétlen flótást a szakaszával, századával, zászlóaljával? Ugyanolyan értelmetlenül, mint annál a támadásnál ott a jegenyesorban?

A két ököl kegyetlenül verte az arcát, a mellét, a fejét. Egyre jobban érezte az ellenség erejét, egyre inkább meggyőződött saját gyengeségükről. S mindezek folytán tulajdon énjének legbelsejében az a szennyes kis gondolat kezdett moco-

rogni, hogy: mi közöm nekem mindehhez, és ha szétesik ez az egész kupleráj, fő, hogy a saját bőrömet megmentsem. Igyekezett elnyomni magában ezeket a szégyenletes gondolatokat, de ugyan mivel nyomhatta volna el? Kinek a dolga lett volna eddig, hogy őbelé szilárd meggyőződést plántáljon? Márpedig, ha az ember nincs meggyőződve arról, hogy valami nagyról, saját magánál fontosabbról van szó, ugyan miképp tartson ki akár egy hétig is ebben a szeptemberben?

Hazája iránti szeretetét, amely élesen és fájdalmasan vált benne tudatossá, amikor meglátta a romba dőlt, nyomorúságos viskókat, a robbanások által cafatokra tépett gyerekeket, az esténként odavilágító szörnyű tűzvészeket — ezt a hazaszeretetet, amely szinte őrjöngővé vált, amikor azt a rettenetes kemence-csontvázat s mellette az asszonyt megpillantotta, valami mintha megbénította volna: hát mit tehetek én egyedül, de akár Cebulával, akár Duneckivel vagy még néhány derék fickóval együtt; mit tehetünk mi?

Kétségbeesetten küzdött e hangulat ellen. Belekapaszkodott, amibe csak lehetett, hogy legalább ellensúlyozza közömbösségét, hogy a reménynek legalább egy sugarát megőrizze Potajałlótól elindulva, majd inkább az ezredparancsnokon keresztül próbálva kielégítő magyarázatot találni, eljutott Rydz marsallig. Mennyi mindent írtak róla! No persze, bizonyára volt ebben némi propaganda is. De hát elvégre valami csekély igazságnak mégiscsak kellett benne lennie. Hogy született vezéregyéniség, tapasztalt, bölcs, higgadt ember...

Unos-untalan ismételgette ezeket, mialatt a lövészárok elülső falához lapulva várta a következő súlyos lövedék becsapódását, a következő stuka-hullámot, a következő aknazáport. Az ilyen gondolatok nem sokat segítettek rajta, tarthatatlan, dőre gondolatok voltak, csakis abból a kívánságból eredtek, hogy higgyen valamiben — valamiben, ami nem omlik össze olyan könnyen, mint ahogyan e néhány nap alatt azok a Krasnéban és Podlasiéban felépített vasbeton pillérek.

Talán a Widawka-folyó mellől való visszavonulás harmadik éjszakáján történt az az esemény, amely egy kissé, legalább

némi időre, alátámasztotta Markiewicz ingatag hitét. Zászlóaljukat a hadosztály oldalvédjéül osztották be. Úgy adódott, hogy Duneckivel és Olszyński zászlóaljparancsnokkal hármasban egy csűrbe kerültek, amely tele volt csépeletlen gabonával, s ott várták, hogy felzárkózzék az utolsó század, a hatodik, amely három kilométerrel mögöttük vánszorgott a homokos kocsiúton. Tűz okozta bizonytalan, ködös derengés támadt, a koraőszi hűvösség kezdett kellemetlenné válni, amikor negyedórai várakozás után elmúlt a menetelés okozta áthevülés s állkapcsuk ásításra nyiladozott a sok álmatlan éjszaka után. Olszyński őrnagy izmos, szőke ember volt, ahogy mondani szokták: „malacképű"; rőt szemöldökét összehúzva és pilláit leeresztve szitkozódott a hatosok késése miatt. Csend volt, még az ágyúdörgés is, amely napról napra követte őket, most elült, mintha az ágyúknak is szükségük volna némi alvásra.

Az útmenti árokban katonák feküdtek hanyatt, mintha gáz fojtotta volna meg őket, s félig nyitott szájjal, tehetetlenül horkoltak. Olszyński nem engedte meg nekik, hogy szállást keressenek, mielőtt az egész zászlóalj össze nem gyűlt. A tiszteket is maga mellett tartotta; olyan „jó ember"-természete volt: ha nekem döglődnöm kell, hadd döglődjön a többi is. Dunecki még az emlékezetes támadás óta neheztelt rá.

Markiewicz egyszer csak valami zümmögést hallott, olyan messziről, hogy először azt sem tudta megállapítani, melyik irányból érkezik. Azt gondolta, hogy végre a hatosok jönnek, két lépést tett az út felé, belebámult a derengés szürke ködébe. De rögtön vissza is fordult, mert a zümmögés zúgássá erősödött. Egy pillanatig azt hitte, hogy repülőgép, és csodálkozott, hogy aznap ilyen korán kezdik a németek.

De csak egy motorkerékpár volt. Sokáig nem lehetett látni a ködtől, aztán egyszer csak egészen közel bukkant fel. Dunecki felriasztott néhány katonát, s ezek lövésre tartott puskával rögtön megállították.

— Jó barát, jó barát! — kiáltotta harsányan az oldalkocsiban kuporgó tiszt. — Ki itt a rangidős?

Ekkor pillantotta meg a tiszteket, és udvariasan kiugrott az oldalkocsiból:

— Grobicki őrnagy vagyok a Főparancsnokságtól.

Olszyński is bemutatkozott neki, s amaz suttogva közölte, hogy egy tábornokkal indult el a Łódź-hadsereg csapattesteinek ellenőrzésére. A tábornoknak, aki egy másik motorkerékpárral jön, mindjárt ide kell érkeznie. Olszyński sokatmondó pillantást vetett Duneckire, s csakhamar tizedesek ugrottak a katonák közé, felrázták, kikergették az árokból s megpróbálták négyes oszlopokba felsorakoztatni őket. Az újonnan érkezett tiszt úgy tett, mintha nem látná ezt a futkosást. Arról kezdte faggatni Olszyńskit, melyik út vezet a huszonnyolcadik hadosztályhoz. Olszyński nem tudta, de ezt láthatóan restellte beismerni. Grobicki előhúzta igazolványát.

— Ó nem, köszönöm! — szabadkozott hadonászva Olszyński. — Hiszen látni önről...

— Óvatosság mindenekelőtt — mondta Grobicki. — Ébereen kell óvakodnunk a kémektől. A németek ejtőernyősöket dobnak le.

Végül is Olszyński elmagyarázta neki, hogyan juthat el hadosztályuk zömához. Dunecki abban a pillanatban tért vissza, amikor Grobicki éppen ismertetni kezdte az általános helyzetet.

S éppen ez volt az, ami némileg könnyített Markiewicz lelkén. Amikor Dunecki mérgelődve mondta, hogy hiszen állandóan visszavonulnak, Grobicki röviden közölte, hogy a Łódź-hadsereg nem egyéb, mint csalétek. Kelepcébe csalja a németeket, akik az üldözések közben keletről és nyugatról szenvednek majd oldaltámadásokat. Hiába, a Łódź-hadseregnek hátrafelé kell vonulnia, hogy azután...

Markiewicz feszült figyelemmel hallgatta Grobickit. Tehát mégis van valami értelme ennek a majdnem egyheti fejetlenségnek. Amott, a felsőbb régiókban törődnek velük, gyötrelmeik nem fölöslegesek és nem reménytelenek.

— Śmigły-Rydz marsall — folytatta Grobicki, aki talán úgy olvasott Markiewicz lelkében, mint egy nyitott könyv-

ben —, Śmigły-Rydz marsall kedveli a manőverező hadviselést, a napóleoni hadművészetet: hogyan lehet csekélyebb erővel tönkreverni az ellenséget. A legfontosabb az, hogy kitartsunk. Nos, látom, itt maguknál rend van. A tábornokkal már jártunk a jobboldali szomszédaiknál, s meg kell vallanom, ott rosszabb a helyzet. Bár az is igaz, hogy önáluk a németek erősebben támadnak.

Beszélgetésük ezután politikai vágányra terelődött. Grobicki a kommunistákat szidta, kijelentette, hogy egytől egyig kártevéssel és kémkedéssel foglalkoznak. Ez nagyon érdekelte Markiewiczet. Közvetlenül még nem került ugyan érintkezésbe a kommunistákkal, de tudta, hogy Wołożyn vidékén nagy erőt képviselnek. Szeretett volna részleteket is hallani Grobickitól, de nem merte faggatni, hiszen a Főparancsnokságtól jött.

Végre megjött a hatodik század. Olszyński maga elé rendelte a századparancsnokot, és Grobicki jelenlétében alaposan lehordta a késedelemért. Grobicki tréfálkozva vigasztalta: az én tábornokom is késlekedik, háborúban előfordul az ilyesmi...

Tábornokát be sem várta, elindult keresésére. Búcsúzóul még azt a tanácsot adta, hogy a zászlóaljat ne szállásolják el a faluban. Olszyńskival kiterítették a térképet. Lám, ez itt bozótos rész, álcázzák magukat légitámadás ellen, így pihenjenek a katonák, mert a fáradt katona: fél katona...

Olszyński természetesen szót fogadott neki. A bozót közt néhány fenyő és néhány égerfa állt. Tüzet nem gyújtottak, a katonáknak még volt kenyerük és konzervük, lehúzták bakancsukat, s mikor végre kisütött a nap, a zászlóalj már az igazak álmát aludta.

Markiewiczet összevissza kavargó, nehéz álom gyötörte. Régi krasnéi emlékei, a babicei tankok viharfellege, a csillogó fejű, kegyesen mosolygó Rydz. Ez a mosoly nem tartott sokáig, mindjárt rémképek tolultak helyére. Egy rongyos, szőrmekucsmás ember karonragadta, rávicsorította fogait, húztavonszolta valamerre, nyilvánvaló volt, hogy kommunista.

Aztán egy dörrenés, szemében még az álom foszlányai, felhős égbolt, vakító fény, egy tölgy kiszáradt csúcsa s mindjárt mellette egy gyökerestül kidőlt fenyő.

Kiáltozás. Markiewiczet egy újabb süvítés ébresztette fel teljesen. Bomba vijjogott, a földet robbanás túrta szét. Felpattant. A katonák a bozótban vergődtek, és rohantak, egyik részük a mező felé, néhányan egy gödör felé, amely most, az imént támadt szekereik között.

Az égbolt bömbölt. Három repülőgép egyenes vonalban húzott a bozót fölé. Az elsőnek az orra lefelé fordult, üvöltése még félelmetesebb lett.

— Feküdj! — kiáltotta valaki.

— Meneküljünk! — hangzott válaszképpen. Markiewicz néhány lépést tett, majd földre vetette magát, s úgy maradt, arcát a tűlevelekbe szorítva. Zuhanó bomba. És máris dörrenés. Bűzös, forró léghullám.

Alig készültek el a sebesültek összeszedésével, amikor újabb zuhanóbombázók érkeztek. Ilyen rövid megszakításokkal több mint egy órán át bombázták őket. Azokat, akik a mezőn át próbáltak menekülni, fedélzeti fegyvereikkel lőtték a gépek. Amikor estefelé megpróbálták számbavenni a veszteségeket, kiderült, hogy a zászlóaljnak csak a negyede maradt meg: fele sebesült és halott volt, negyedik negyede pedig egyszerűen eltűnt a pánikban.

Éjszaka továbbindultak észak felé. Gyakoribbá váltak a piszkos, zsúfolt, gyárkéményeket meresztő városkák. Valahol jobboldalt elmaradt Łódź. A hadosztállyal való kapcsolatuk megszakadt, a kiküldött járőrök nem jöttek vissza. Jobbra a hátuk mögött tüzérségi tűztől reszketett a levegő. Szétszórt csoportokban katonák akadtak útjukba, mind esküdöztek, hogy óriási tanktömeg üldözi őket.

Olszyński a dühét Duneckin, Markiewiczen meg a kezeügyébe akadó altiszteken töltötte ki. Dunecki megpróbált szembeszállni vele. A légitámadás dolgában kaptak össze: Olszyński azt állította, hogy Dunecki százada rosszul volt

álcázva. Dunecki erősködött, hogy a pihenőhelyet választották ki rosszul.

— Hogyhogy? — rikácsolta Olszyński. — Hiszen maga Grobicki őrnagy úr, a Főparancsnokság kiküldöttje tanácsolta! Megálljon, megint kihallgatásra fog jelentkezni, csak találkozzunk az ezreddel!

Dunecki dühösen fújtatott, de a vezérkari őrnagy ellen nem talált érveket.

Déltájban a megtizedelt zászlóalj éle egy kis erdőben tartott pihenőt. Olszyński rohant velük a hadosztály után, és hosszabb pihenőt nem engedélyezett. Markiewicz a maga maroknyi emberével elvánszorgott az élig, s ott észrevett egy nagyobb csoport katonát, akik egy motorkerékpárt vettek körül. Grobicki őrnagy úr, ki sem szállva az oldalkocsiból, magyarázott valamit az élszakaszt vezénylő zászlósnak. Markiewicz csak a mondat végére érkezett:

— ... a tábornokot várom, éppen most kell érkeznie...

— Hogyan? Még mindig nem találta meg az őrnagy úr? — kérdezte Markiewicz, és maga is csodálkozott merészségén. — Tegnap reggel óta?

— Maga kicsoda? — fordult Grobicki Markiewicz felé, és fenyegetően nézett rá.

— Őrnagy úr kérem — folytatta már csendesebben Markiewicz —, az őrnagy úr már járt nálunk, elmondta... Még tanácsot is adott... — és hirtelen átvillant valami az agyán —, hiszen őrnagy úr tanácsolta nekünk, hogy bújjunk el a bozótban! Rosszul sikerült, mert a légitámadás...

Grobicki hirtelen elfordult, kerékpárosának vállára ütött, s a motor berregni kezdett.

— Nincs időm fecsegni! — kiáltotta hátraintve. S már el is robogtak.

— Állj! — harsogta Markiewicz, de egy töredékpillanattal elkésve. — Állj, vagy lövök!

Azok ketten csak előrehajoltak, kék füst gomolygott utánuk.

— Lőjetek! — kiáltotta embereinek Markiewicz. De hasz-

talan. A kanyarban már eltűnt a motorkerékpár, amely Grobicki őrnagy urat vitte.

Olszyński alig akarta elhinni, még pörölni is próbált Markiewicz-csel. Ezúttal azonban Duneckinek sikerült letorkolnia. Egész délután meneteltek, jobb felé, Varsó irányába. Este alig hagytak el egy városkát, megint repülőgép szállt föléjük, egy ház mögül zöld rakéta röppent fel, az ő irányukba hullott le, s a zászlóalj szekéroszlopának maradványaira megint bombák zúdultak.

15

Alaposan kiléptek, előttük egy városka kéményfüstjei jelezték, hogy ott emberek vacsorát főznek, talán ők is lefekhetnének, lehúzhatnák cipőjüket, kinyújthatnák lábukat, alhatnának. Krygier még motyogott valamit az orra alatt, de már a türelmes Sosnowski sem bírt odafigyelni.

Walczak hirtelen megállt, és fülelni kezdett.

— Mi az? — kérdezte tekintetével Kalwe.

Walczak mintha szimatolt volna, jobbra-balra forgatta fejét. Semmi, szinte teljes csönd. Csak egy kutya ugatott, majd elhallgatott.

— Gyerünk — indítványozta Kalwe, megrántva Walczak kabátujját.

Közel, nagyon közel irtózatos zúgás támadt, hirtelen, minden bevezetés nélkül. Rögtön meg is látták maguk mögött egy repülőgép szürkés törzsét. Krygier önkéntelenül behúzta fejét keskeny válla közé. Az üvöltés elrohant fölöttük, a hosszú repülőgéptörzs a városka fölött kissé feljebb pattant. Két dörrenés rázta meg a földet, a robbanás szürke tölcsére hirtelen a templom előtt ugrott ki a földből, lassan felemelkedett a torony magasságáig és még lassabban kezdett leomolni.

— Gyorsan! — kiáltotta Sosnowski. — Át a hídon!

Előre rohantak az úton, a városka felé. Futva jutottak át az apró hídon. Sosnowski lassított.

— Huh! — mondta nagyot fújva. — Idáig eljutottunk. A gép bizonyára ezt a hidat célozta meg.

Még néhány száz métert haladtak. A városka első házainál jártak, amikor egy más, magasabb hangú gépzúgást hallottak.

A városra esti békesség terült. A nap visszfénye még megvilágította a poznańi országutat. Az égen egyetlen felhő sem látszott. A legközelebbi házacska kapujából egy kutya pillantott kifelé, felkapta az orrát, és ugatni kezdett, majd szinte szűkölve fejezte be.

Az a zúgás az első pillanatban mintha hozzátartozott volna az égbolthoz. De amilyen mértékben erősödött, úgy vált szét két, ütemesen egymás után következő elemre. Ez az „aa-u, aa-u" egy pillanat múlva, mintha rezonáló húrt talált volna az ember belsejében, hullámszerűen növelte az izgalmat.

— A híd! — kiáltotta Sosnowski. — Gyorsan ki a városból!

Keresztülfutottak a néptelen utcácskán. A templom körül négyzet alakú piactér, szegényes épületek. Megálltak, néhány pillanatig tanácstalanul bámultak körül. A templom előtt bombatölcsérek feketélltek, a házak is feketén bámultak üvegtelen ablakaikkal.

Az üvöltő hang a mértani haladvány szerint növekedett. Egy pillanatra mintha megszűnt volna, akkor csak az első bomba vijjogása hallatszott. A robbanás pillanatában vetették magukat a kövezetre, s a föld erős ellenlökéssel fogadta őket. Süvítés és dörrenés, süvítés, süvítés és dörrenés, dörrenés. Újabb süvítés és négy dörrenés egymás után. Walczakot valami letaszította a kövezetről és belökte az árokba. Most valami dübörgés és dörrenés, másféle, fültépő. A sarki épület hasmánt zuhant a térre, fejük fölött valami bádogcsörömpölésre emlékeztető harsogás töltötte meg a levegőt, az ereszcsatorna egy darabja hullt a térre, majd nagy pendüléssel a magasba ugrott. Csend, s ekkor újra hallható volt e világfelfordulás ős-oka, a fényes eget kettéhasító üvöltés.

Kalwe felállt, szórakozottan leverte magáról a port meg a száraz leveleket, megtörülte szemüvegét. Walczak kimászott az árokból, Sosnowski felsegítette Krygiert.

— A híd! — mondta megint. — Jó, hogy idejében elmenekültünk.

Walczak körülnézett a piactéren. A templom előtt ledőlt, sárguló nyírfa hevert. A téren most már öt-hat tölcsér feketéllett. A szemközti épület tetőtől talpig felhasítva mutogatta belső részeit. Egy félbehasadt konyhában még égett a tűzhelyben a tűz, tetején fazék gőzölgött. A sarki ház úgy hullott szét, mintha játékkockákból lett volna, s a gyerek megunta, felrúgta. Különös, természetellenes volt az egész. Miért nem látható sehol egy ember? — ez csak most jutott Walczak eszébe.

Valami tompán pukkant előttük.

— Fussunk! Visszajönnek! — ordította Krygier.

— Hol?

Fejük fölött zöldes fényt pillantottak meg. Rakéta volna? Keresztülrohantak a piactéren. A közepén voltak, amikor az üvöltés utolérte őket.

— A tölcsérekhez!

Walczak megragadta Kalwe kezét. Levetették magukat a feketére szétmorzsolt. puha, vizes földre. Az első pillanatban még kellemesnek is találták: a föld békésebb volt, eltakarta fejüket és testüket a fenyegető, ellenséges égbolt elől, beléje lehetett kuporodni. Aztán rothadt csatornaszagtól kezdett elállni a lélegzetük. Erre azonban csak később került sor, a légitámadás következő hulláma után. Mert tovább feküdtek, a még fülükben zúgó tucatnyi újabb dörrenés után nem hittek rögtön a csendben, pedig ezek a dörrenések már messzebb voltak, valahol túl az épületeken és kerteken, abban az irányban, amerre Varsó felé kellett továbbmenniük.

— A híd! — ismételte csökönyösen Sosnowski, lassan a tölcsér fölé emelve sárral bemázolt arcát.

— Pszt — intette le az óvatos Krygier, és lábánál fogva visszahúzta. — Semmit se tudhatunk — tette hozzá titokzatosan.

Az égbolt végre elcsendesült, olyan volt, mint a tó, amelybe követ dobtak, s most elültek hullámai. Más zaj támadt: jaj-

gatás, kiáltozás a templom mögül, a fák közül, amelyeket szintén ért egy-két bombatalálat. Walczak felkelt, kimászott a kövezetre. Egy női hang monoton hangon kiáltozta: — Jaj, jaj, orvost, jaj, jaj, orvost... — És néhány férfihang dühös hangnemben: — Rakéta volt!

Végre a többiek is kimásztak, egy percig tisztogatták magukat, majd valamelyiküknek úgy rémlett, megint hallja a vijjogó hangot, de azért valamennyien elindultak. A félelem rohama nem tartott sokáig, s az utolsó robbanással tulajdonképpen el is múlt. De abban hallgatólagosan egyetértettek, hogy innét minél gyorsabban menekülniük kell.

A templom mögötti hangok közeledtek. Néhány férfi szaladt elő, hogy körülnézzen.

— A miénk áll! — kiáltotta vékony hangon egy összekarmolt orrú, szeplős kamasz. — Nézd, apa, a miénk áll, de a Kuleckiét elvitte az ördög!

Néhányan kezénél-lábánál fogva előhúzták az orvosért kiáltozó asszonyt. Haja a földet seperte, ajkát összeharapta, szeme alatt nagy zöld foltok jelentek meg. Ekkor látták meg az emberek a furcsa négyes csoportot, és megálltak.

— Gyerünk! — sziszegte fogai között Walczak. Krygier úgy rábámészkodott a sebesült nőre, hogy úgy kellett elráncigálni.

Továbbmentek. Mögöttük az asszony megint jajveszékelni kezdett, a rakéta dolgát is tovább tárgyalták, s egyszer csak a kamasz elnyikkantotta: diverzánsok! — Egy percig izgatott suttogás bugyborékolt, s Walczaknak nehezére esett, hogy ne forduljon hátra. A bőrével érezte, hogy amazok állnak, utánuk néznek, egyre fenyegetőbb megjegyzéseket tesznek rájuk.

Megkönnyebbült, amikor új utcába kanyarodtak be. Az országút, mely a városkába érve, a házak közé szorult, itt most újra kiegyenesedett, és visszanyerte szélességét. Utcából jegenyefasorrá alakult át. Walczak egy rövid pillanatig örömet érzett: bizonyosra vette, hogy a szabad terep nagyobb biztonságérzetet nyújt. Ez az érzése azonban hirtelen visszájára fordult: megpillantotta maga előtt a légitámadás igazi célját.

Egy bombasújtotta jegenye mögül halálrasebzett felszerszámozott lovak nyerítését hallotta. Katonák egy csoportja egy hatalmas, kidőlt jegenyetörzset próbált elvonszolni az árokhoz, hogy utat nyisson a megmaradt szekereknek.

— Lovakat, lovakat! — kiáltotta valaki, akinek nagyobb volt a lélekjelenléte, mint társainak. — Lovakat fogjatok eléje!

Oldalt néhány ugyancsak egyenruhás, sisakos ember figyelte a nagy fejetlenséget. Tisztek lehettek, bár rangjelzésük nem látszott. Walczak lassabbra fogta lépteit, még vissza is nézett. Mégsem, határozta el végül. Tovább kell mennünk, mert ha megfordulunk, még gyanúsabbakká válunk.

Közeledtek tehát ahhoz a három emberhez, akiket most csak a rájuk zúdult csapás méretei érdekeltek. Walczak ideges lett. Érthetően, mert a tisztek mellett megpillantott egy civilt: az iménti összekarmolt orrú, szeplős kamaszt. Szemlátomást már közölte is a tisztekkel feltevését, mert a négy ember közeledtét beható, s nem is titkolt gyanakvó tekintettel fogadták. Walczak rájuk nézett, adta a meglepettet, majd tekintetét a katonákra és a kidőlt jegenyére fordította, sőt még oda is szólt valamit azoknak, akik a fát vonszolták. Majd tekintetét visszafordította balra, a tisztekre.

Hárman voltak, a negyedik a kamasz. Az egyik tiszt jóképű és fiatal volt, tekintete dacos, orra sasorr. Ez nem nézett rájuk, a katonákkal kiabált, talán legszívesebben maga is segített volna nekik, ha nem húzza le túlságosan a tiszti csillagok súlya. A másik alacsony termetű volt, orra vöröses, hosszú és húsos, állán gödör, apró szemével egyenesen a szemük közé nézett, nyilván a gyűlölet és a kételkedés között ingadozott. A harmadik fél lépéssel előttük állt, karját napóleoni módra összefonva, s arca is illett ehhez a testtartáshoz: szőkepillájú szeméből éles tekintetet lövellt, orrát feltartotta, állát előretolta. Ez már kimondta az ítéletet, villant át Walczak elméjén. Hiába minden, nincs menekvés.

Mint álomban szokás, maguk masíroztak a halál torkába, tudták, és nem tehettek ellene semmit. Már elhagyták az első

szekereket, a kidöntött fához érkeztek, leugrottak az árokba, és közvetlenül a tisztek előtt másztak ki belőle. Walczak megpróbálta, hogy nyugodt tekintettel nézzen a szemük közé. Az elöl álló hanyagul a kamaszhoz fordult, aki egyik lábáról a másikra állva, lelkes pislogással jelezte: igen, ezek azok, ezek azok!

A szőkepillájú balra fordult, és foghegyről odavetette:

— Zászlós!

Az alacsony, nagyorrú félrefordította fejét, és hátraszólt:

— Őrmester!

Egy negyedik ember, akit eddig nem vettek észre, mert szürkén állt a fa tövében, félig kiáltva, félig fütyülve adott jelt, s az ötödik, a hatodik, a nyolcadik, akiket ugyancsak nem vettek észre eddig, sorra kiugrott a fák mögül, lövésre emelt fegyverrel. Az őrmester ekkor őrájuk ordított:

— Fel a kezekkel!

— Mit jelent az, hogy fel... — kezdte Krygier, de Walczak meglökte, s ezért úgyszólván suttogva fejezte be: — ... fel a kezekkel? — közben már fel is emelve félig behajlított karját.

Most két katona ugrott ki az árokból, gyors kézzel végigtapogatták zsebeiket, hátukat, mellüket.

— Nincs náluk fegyver! — jelentette az egyik, összecsapva bokáját az őrmester előtt.

Az őrmester gyanakodva mérte végig a négy embert, még megtapogatta azt a motyót, amelyet Walczak ejtett a földre — kenyér volt benne —, majd gondterhelten bólintott, s ezúttal ő csapta össze bokáját a hosszúorrú előtt.

— Ide hozzám! — vágott közbe a szőkepillájú.

A puskatusok és az őrmesteri mozdulatok nógatására megtették a fáig vezető három lépést. A szőkepillájú unott tekintettel bámult az arcukba, szinte ásítva kérdezte a nevüket, majd valóban ásított, és tovább kérdezett:

— Hol ugrottak le a repülőgépről?

— Szó sincs róla, uram — kezdte volna Walczak, de Krygier a szavába vágva próbálta a lehető legpontosabban előadni

állandó meséjüket arról, hogy Kozieborynál indultak útnak, és banditák támadták meg őket. A szőkepillájú elhúzta a száját, az őrmester meg rájuk pisszent:

— Pofa be!

— A papírjaikat!

Walczak kétségbeesetten nézett Krygierre, és még egyszer próbálkozott:

— Százados úr kérem...

— Mi az már megint? — ripakodott rá dühösen a szőkepillájú. — Hányasoktól?

— A kettesből — közölte tettetett jámborsággal Sosnowski.

— Úgy? Szóval beismeri?[42]

— Dehogy is! — tiltakozott Walczak, és fél lépést tett előre. — A börtönből...

— Szóval már egyszer elcsíptek titeket? És megszöktetek? Pfuj, német fajzat!

— De százados úr, mi nem vagyunk németek!...

A szőkepillájú társaira nézett, és fejével intett:

— Micsoda kurva banda, beismerik, hogy nem németek, mégis Hitler zsoldjába álltak!

— De szó sincs róla! — kiáltotta dühösen Walczak, de az őrmester pisszegése megint leintette: pofa be.

— Zászlós úr — intett a szőkepillájú a nagyorrúnak. — Vezesse el és intézze el ezeket!

A zászlós kilépett az útra, az őrmester megtaszította Walczakot és a többieket, néhány katona körülvette őket, és elindultak.

Walczak egy percig olyan dühös volt a gyanúsítás miatt, hogy szinte kárörömmel lépkedett társai élén. Krygier szemlátomást oszthatta nézetét, mert menetközben ezt motyogta:

— Micsoda állapotok! Ítélet nélkül. Botrány!

Sosnowski egy kissé izgatott, de szokása szerint egy kissé büszke is volt. Nyilván még nem fogta fel teljesen, hogy miről van szó.

— Oda, a bokrokhoz — szólt végül a zászlós.

A bokroktól mintegy száz méter választotta el őket. Walczak már lehiggadt, eszébe jutott a belorussz mondás: „Úgy kell a nagyanyámnak, de az én fülem fagy le" — és még egyszer próbálkozott:

— Zászlós úr, engedje meg legalább, hogy megmondjuk és megtudja, kit és miért lövet agyon.

— Nincs rá idő — felelte szenvtelenül a zászlós. — Ezenkívül parancsot kaptam.

— Csak két perc . . .

— Az is sok. Különben . . . beszéljen! — legyintett.

Walczak rövidre fogva elmondta históriájukat. A zászlós hitetlenül bólogatott, és Walczak kénytelen volt elismerni, hogy igaza van, annyira zavaros volt az egész.

— Van valami igazolásuk?

— Honnan lenne? Értse meg, zászlós úr, kitört a háború, a börtönőrség elmenekült, minket otthagytak. Honnan lennének írásaink?

Elérkeztek a bokrokig. Ritkás, összetört, összetaposott bozót volt, közte lovak és emberek ürüléke. Látszott, hogy egy csapat rejtőzött ide a repülőgépek elől. A zászlós intett.

— Állj! — kiáltotta az őrmester.

— Értse meg — magyarázta a zászlós, Walczakhoz lépve. — Ilyen a háború. A németek a levegőből támadnak, a városból valaki rakétát lő ki mifelénk, a németek bombát dobnak, veszteségeink vannak. A városban ismeretlen embereket csípnek el, nincsenek írásaik. Ezek hol azt mondják, hogy kiszabadult börtöntöltelékek rabolták ki őket, hol pedig azt, hogy ők maguk jönnek a börtönből. Mit csináljunk velük? Nyomozzunk, tárgyaljunk? Fenét tárgyalunk! — tört ki végül. — Egy hét óta nem hunytam le a szememet! Azóta rohanunk! A szakaszomat kétszer kiirtották! És még magukkal cicázzak? Egy nyavalyát a hasukba!

Walczak még tovább akart magyarázkodni, de az utolsó szavaktól dühbe gurult.

— Nyavalyát a maguk hasába! — ordította. — Hát lőjenek csak, hogy dögöljenek meg, ahol vannak! Én a börtönben rot-

hadtam azért, mert már akkor harcoltam a fasiszták ellen, amikor maguk még Białowieżában vadászgattak Göringékkel![43] És most engem akarnak mint Hitler-ügynököt! ... Ezt maguknak ... — és kiköpött a zászlós elé. Az őrmester odaugrott, keze már ütésre lendült, de a nagyorrú visszafogta. Walczak szeme közé nézett, mintha kitörése végre lecsillapította volna:

— Valami bizonyítékot, nem érti? Valami írást, hogy a börtönből jönnek, valami pecsétet! Értse meg ...

— Nyalja ki a fenekemet, nincs papírom!

A zászlós az ajkába harapott, láthatóan szívére vette a dolgot.

— Csak pecsét is elég volna? — kérdezte váratlanul Kalwe.

— Elég, elég! — kiáltotta a zászlós, és már nyújtotta volna érte kezét, de aztán észbekapott: micsoda ostobaság, pecsét írás nélkül. Intett az őrmesternek, és dühösen hátat fordított nekik. Az őrmester elkiáltotta magát:

— Gyerünk, gyerünk, oda, a bokrokhoz, de gyorsan!

Walczak gyűlölködő pillantással nézett körül a tájon, ahol meg kell halnia. Lassan sötétedik, ott a városka, a sápadt horizonton a templomtorony, az országúton folytatódik a kiabálás. No mindegy, a halálát nem maga választja meg az ember. Sosnowski és Krygier, miközben a katonák odataszigálták őket, csak őt nézték, még mindig nem akarták elhinni, hogy mindennek vége. A legfurcsábban Kalwe viselkedett: letolta nadrágját, görnyedten állt fehér alsónadrágjában, valamit keresett az ülepén. Ez a látvány az őrmestert annyira elképesztette, hogy Kalwét nem is noszogatta, félig tátott szájjal bámult rá.

— Zászlós úr! — kiáltotta most Kalwe. — Tessék, itt van!

A zászlós kelletlenül fordult vissza, megállt.

— Tessék! — ismételte Kalwe, kidüllesztve hátsó felét, és odamutatott az ujjával.

Az őrmester, szinte fuldokolva a méregtől, vállon ragadta, és a többiek felé vonszolta:

— Gyerünk, gyerünk! — üvöltötte. — Majd adok én neked, megsérteni a zászlós urat!

— De nézzen csak ide! — csökönyösködött az kétségbeesetten. — Itt a pecsét!

Az őrmester eleresztette, a zászlós közelebb lépett, előrehajolva nézték Kalwe jobb csípője alatt a fekete karikát. A félhomályban elmosódott, s csak nehezen lehetett elolvasni: Koziebory Büntető... A következő szót nem tudták kisillabizálni. De hát mi egyéb „büntető" lehetett Kozieboryban, mint a börtön? A zászlós felegyenesedett, intett Kalwénak, s ez csak akkor kezdett begombolkozni. Néhány pillanatig hallgattak.

— Kommunisták? — kérdezte szónokiasan a zászlós. Majd a választ be se várva, elfordult, és lehajtott fejjel állt egy percig, mintha most gyűjtené emlékezetébe mindazt, amit a kommunizmusról tud.

Az országút felől futva érkezett valaki. Egy közlegény. Lihegve állt meg előttük:

— Az őrnagy úr üzeni, hogy siessenek. A szekerek indulnak.

— Jól van. Vezesse vissza ezeket — szólt az őrmesterhez a zászlós. — Gyorsan.

A harmadik tiszt, a csinos arcú, néhány lépésre elébük jött. A nagyorrú magyarázott neki valamit, amaz a vállát vonogatta:

— Jól van, csak ne nagyon ugráljon Olszyński!

— Mozgás, mozgás! — kiáltott a zászlós a négy emberre. — És máskor jobban vigyázzanak!... Engedjétek el őket!

Az őrmester alaposan végigmérte mind a négyüket, mintha jól az eszébe akarná vésni az arcukat. Az egyik katona kivárta, amíg a többiek eltávolodtak, és egy negyed kenyeret nyomott Sosnowski kezébe. Az éjszaka, mintha csak erre a megoldásra várt volna, hirtelen rájuk sötétedett.

Néhány percig némán álltak, majd Sosnowski bizonytalanul elmosolyodott:

— Igazán agyonlőttek volna?

— Én azt hittem, hogy megbolondultál — jegyezte meg Walczak.

Kalwe csak furcsán mosolygott és szó nélkül elindult. Egy órával később valami falucskához érkeztek. Fáradtan és éhesen terültek végig a szalmán.

Hány ilyen pajta esett útjukba, és mind egyforma: tele szénával, az udvaron mérges kutya láncra kötve, csikorgó pitvarajtó. S a falvak is mind egyformák voltak, meg az étlen töltött esték, és főként a fáradtság. Minél tovább jutottak kelet felé, minél hosszabbra nyúlt el ez a szeptember, annál nehezebben vonszolták magukat. Eleinte húsz, majd tizenöt kilométert tettek meg. De Kalwe elerőtlenedett, negyedórákat üldögélt az út mellett, majd felkelt, még egy kilométert ment, mígnem Walczak intett és elrendelte a pihenőt.

Nemcsak testi kimerültség volt ez. A tragikomikus gatyajelenet óta a háború mintegy összesűrűsödött körülöttük. Furcsa érzés vett erőt rajtuk: hiszen már egy hete haladtak Varsó felé a határtól, ezek szerint távolodniuk kellett volna az arcvonaltól. De fordítva volt. Esténként maguk előtt és az országúttól jobbra távoli meg közeli tűzfényeket láttak, pirosló félköröket a sötétkék, csillagos, szeptemberi égen. Olykor egy felhő akadt a fények útjába, s ilyenkor szétterjedtek, felfelé kúsztak, vörös leheletükkel az égbolt újabb rétegeit fertőzték meg. Néha távoli ütegek torkolattüzét látták, mintha valami vésztjósló lény hunyorogna feléjük, egyre közeledve az ő útjuk tengelyéhez.

Komor, félelmetes éjszakák voltak, de még félelmetesebb nappalok. Napközben repülők portyáztak. S nekik hamarosan ki kellett járniuk ennek a szeptembernek elemi iskoláját: megtanulták, mit árul el az égbolt. Mentek és lesték, valóban olyan nyugodt-e, mint amilyennek látszik. Különösen Walczak hallása élesedett ki, jóval előbb megérezte a kékség baljós remegését, mint az vijjogó üvöltéssé erősödött volna. Semmiben sem bíztak, még saját jelentéktelenségükben sem, hiszen útjukban elég sok magányos házat, magányos embert, még tehenet is láttak, amelyet repülőgépről kaszáltak le.

16

A háború ötödik vagy hatodik napján Anna nem bírta tovább, s elszánta magát a nagy kirándulásra: Żoliborztól a belvárosig.

Férje megpróbálta visszatartani: hősködés, semmi értelme, minden pillanatban légitámadás, és ekkora utat... Azt azonban nem ajánlotta fel, hogy majd ő megy be helyette, s végül talán ez döntött: Anna keserűen vette tudomásul, hogy férje gyávább, mint ő, s emiatt útjának célját fontosabbnak érezte, mint addig. Különben is képtelen volt tovább tétlenkedni a żoliborzi kis zugolyban.

A segélyhelyen úgy néztek rá, mint egy Amundsenre: a Krucza utcába? Varsó ebben a háborús pánikhangulatban mintha megnőtt volna. A taxik eltűntek az utcákról, a villamosok szabálytalanul közlekedtek, megrekedtek a Gdański-pályaudvarnál vagy egyebütt; legbiztosabban az apostolok lován lehetett közlekedni. Negyed évszázad óta feledésbe merült gondok tértek vissza. Az emberek ráeszméltek, hogy a víz nem olyasvalami ám, ami a csap elforgatása után ugyanolyan könnyedén ömlik a kádba, mint a nyitott ablakon át a friss levegő, hanem a víz az az istenadta, zavaros, rozsdás folyadék, amely ha a mennyezet alatti csövekben bugyborékolni kezd, mindenki rohan a csaphoz edényekkel, fazekakkal, poharakkal. Fényt pedig szintén nem egy kapcsoló elfor-

gatásával, hanem gyufával hívnak életre. S mintha nagyanyó vaspántos ládájából húztak volna elő néhány elfelejtett igét, például azt, hogy kormozódik. S rövidesen a bevásárlás fogalma is egészen új tartalmat kapott.

A légitámadásokkal meg-megszakított napok olyan lassan vánszorogtak, mintha megnyúltak volna a mértéktelen sok eseménytől és hírtől. Az évek óta megcsontosodott életformának mindennap egy másik pillére dőlt össze. Az első áldozatok híre... Kezdetben távolálló személyek voltak: valakinek az ismerőse, egy rokonnak a kollégája. A boltban szerzett értesülések: bedőlt óvóhelyek, eltemetett családok. S mintha közeledne a vihar, a villámok sűrűbben csapkodtak: az első gyász a szomszédban, hirtelen elárvult gyermekek, eltűntek, nyomorékok. Kettős lidércnyomás, és senki sem tudta, hogy melyik a szörnyűbb: az élet elvesztése vagy pedig az élet fenntartásának mindennapos nyűge.

S ehhez járult a harmadik: a háború sorsa.

Anna Zaleska, ahogy a két világháború közt felnőtt lengyel értelmiség tagjához illett, csak olyan mértékben érdeklődött a politika iránt, amennyire az akkori társadalmi kódex megkövetelte, vagyis majdnem semennyire. Most pedig kezdte megérteni, hogy a politika elől senki sem rejtőzhet szobájának négy fala közé, s hogy az, aki így vélekedik, olyan, mint a gyerek, aki vicsorgó kutyát látva, behunyja a szemét, mert azt hiszi, hogy ugyanakkor a kutya se látja őt.

A politika a maga legdurvább formájában behatolt a legszerényebb, legcsendesebb emberek legszemélyesebb életébe, dühösen, naponta s egyre erősebben csapkodta fejüket. Tulajdonképpen az ilyen főbekólintásnak gondolatok folyamatát kellett volna megindítania, fel kellett volna vetnie azt az elemi kérdést, hogy: miért? miért éppen engem? Ám a kegyetlen módon felébresztett tudatban nem egyhamar születik meg a logikus felelet. Vajon mikor lesz képes a bankhivatalnok-lány, a doktorné, a tanítónő — még a történelemtanárnő is! — megérteni azt a tragikusan egyszerű, bár sokrétű kapcsolatot, amely a légnyomás folytán összetört tükör, a be-

omlott ház, az unokafivérnek Mławánál bekövetkezett halála, másrészről a kapitalizmus egyenetlen fejlődése s az ebből eredő eseményáradat között fennáll?

Anna most kezdte érteni a politika jelentőségét. Vagyis amikor a szokásos beszélgetés, melynek örök témáját a segélyhelyen továbbadott rádióhírek, a megkurtult újságok, a hirtelen megszaporodott jósnők próféciái szolgáltatták, egyre hosszabbra nyúlt — egyszer csak szinte fizikai kijózanodást érzett, gépiesen figyelte a hölgyeket, akik elkeseredetten karattyoltak Angliáról meg a szibillák jóslatairól, s egyszerre úgy érezte, ha még egy percig kell hallgatnia, akkor... Ujjai önmaguktól begörbültek, hogy öklét rázza a hölgyek felé, és kiszaladt, csak nagy nehezen nyelve le a torkából feltörő kiáltást.

Elkeseredési rohamának pillanata mindennap hamarább következett be. Ha vasárnap fellelkesültek a szövetségesek kijelentésein, annál erősebb volt a hétfői macskajaj. Egy rokon érkezett Zduńska Wolából, amelyet már elfoglaltak. Kétségbeesés az egész házban. Rádióhír: a Westerplatte még védekezik. Gyors számadás: hova kerül ez a tétel az általános mérlegen? Megkönnyebbülés. Megint egy magánértesülés: Pułtusk elesett. Majd megint a Westerplatte. Łódzot elfoglalták. Łódź védekezik. Kielce. És megint a Westerplatte.

Minél rosszabbra fordult a helyzet, a hölgyek annál vadabb elkeseredéssel kerestek vigasztalót, patrónust, védőszentet. Dühösen forgatták a rádiókészülék gombjait. Halálra ijedtek, amikor az indulók és a népdalok közepette egyszer csak felhangzottak a vésztjósló szavak: „Figyelem, figyelem, légiveszély..." Aztán megfigyelték, hogy az effajta figyelmeztetések száma csökken, a légitámadások viszont szaporodnak. És bekövetkezett az az idő, amikor szinte görcsösen kapaszkodtak bele Umiastowski hírmagyarázataiba. Menekülési vágyuk, az egyre rosszabb hírek és Umiastowski hangja, érvei, tanácsai között szabályos arányosságot lehetett felfedezni. Hogy boronákat fektessenek az országútra? Anna felháborodott: talán a végén rajzszegekkel szórják tele az utakat? A többiek

nekitámadtak, kiabálni kezdtek vele. Felzaklatott lelkükben Umiastowski már Szent Brigitta mellé került. Ekkor jutott Annának eszébe a Krucza utca. Ez az Umiastowski csak ezredes, de az ő nagybátyja tábornok, mégpedig igazi, nem afféle rádiógenerális.

Ösztönszerűen, mint egy megsebzett állat, keresett valamilyen gyógyírt, valami személyes és eddig még nem hallott értesülést, amellyel enyhíthetné a jelen szörnyűségét, s a talán még szörnyűbb jövőt. A segélyhelyen ellátta a légitámadás néhány könnyebb sebesültjét. Majd légó-ügyeletet tartott. De az országra zúduló irtózatos csapás és saját csekély erőfeszítései közt olyan rettenetes aránytalanság volt, hogy nem bírta tovább.

Ezen a délelőttön majdnem titokban távozott hazulról, nehogy találkozzék Wiktorral; nem akarta hallani férje bölcselkedéseit. Vajon mit remélt anyja unokafivérétől, Knothe nyugalmazott tábornoktól? Az igazságot, bizonygatta magának, csakis az igazságot. Hogy tudjam, mi vár ránk. Legyen bár a legrosszabb — csak félre ezekkel a jósnőkkel, ráolvasásokkal, ezekkel az országúti boronákkal. Hát kitől tudhatná meg, ha nem a nagybátyjától? . . .

Talán tizenkettő lehetett, amire eljutott a belvárosba. Lassított; ez a néhány kilométer is kimerítette, úgy sietett, hogy minél előbb maga mögött tudja a viaduktot, attól félve, hogy éppen ott, a sínek táján éri utol egy légitámadás. Gyönyörű nap volt. Enyhe, kék égbolt, a nap melegen sütött, de nem forrón. Néhány virágágyban őszi virágok pompáztak. Minden olyan tarka, olyan színes volt — hogy az az érzése támadt: ünnepnap van, s csak egy perc múlva vette észre, milyen kevés az ember az utcán, s majdnem minden bolt zárva van.

Ez a békés utca, amelyet még nem értek a bombák, ez a szép nap valahogy feloldotta Annát. Ment és még a néhány szembejövőnek sem akart a szemébe nézni, nehogy azok rájöjjenek, nehogy ő maga rájöjjön, milyen kétségbeesett, milyen szomorú és erőtlen. Hirtelen úgy érezte, van valami hasonlatosság ennek a városnak a sorsa és saját sorsa között.

Képtelen volt kitalálni, miben rejlik ez a hasonlóság, csak amint ment tovább, rettentően sajnálta... Hogy mit? Talán csak saját magát.

A csendbe betörő robbanások térítették magához. Sietni kezdett. A járókelők egy pillanatra megtorpantak, majd a kapuk felé rohantak. Valaki őt is hívta. Fejét felvetve rémülten futott tovább, attól félve, hogy ittragad, félúton, mielőtt elérné a Krucza utcát. Meglátott öt repülőgépet. Alacsonyan szálltak, sőt még lejjebb ereszkedtek, bizonyára hogy kikerüljék a peremvárosok tűzfüggönyét.

Anna, talán fél kilométerre maga előtt, sötét felhőt pillantott meg. Mielőtt eltűnt volna, megvörösödött, s nyomban, a robbanással együtt egy másik, óriási, fekete felhő csapott fel.

— Becsapódás! — kiáltott a kapuban egy női hang.

— Becsapódás! — kiáltotta egy civil. Munkás lehetett, előugrott, és rohanni kezdett a füst felé.

Anna is futott. A füst megnőtt. — Benzinraktár — szállt a hír kapuról kapura. Az utca hemzsegni kezdett. Nehéz égésszag terjengett. A forróság szembecsapta Annát. Erőt vett magán, továbbfutott, maga se tudta, hogy menteni-e, vagy csak kíváncsiságból. Egy-egy ház ablakaiból csomagokat dobáltak ki, gyerekek sivalkodtak.

— Állj! — kiáltott rá hirtelen valaki, és olyan erővel kapta el a könyökét, hogy keze egy pillanatra elzsibbadt.

— Hová a fenébe rohan? Nem látja, hogy tűz van? Vissza!

Borotválatlan, a kimerültségtől vörös szemű tiszt volt.

— Menteni! — kiáltotta Anna és kirántotta karját a csontos ujjak szorításából.

— Vizet a Visztulába!...

Magyarázni kezdte, hogy a Krucza utcába szeretne eljutni.

— Itt nincs átjárás! Utcát elzárni, nőket félre! — kiáltotta a tiszt néhány közlegénynek.

Nem ez volt az egyetlen tűz. Amikor bal felé kanyarodva elérte a Krakowskie Przedmieście utcát, ott is elállták az utat — a változatosság kedvéért rendőrök. A Bednarska utcán

végre kijutott a Visztula-partra; csökönyösen igyekezett a szerencsétlen Krucza utca felé.

Iménti nyugalmának már nyoma sem volt. Rohant, szinte nem is érezte fáradtságát, nem érezte feltörő könnyeit, belebeleütközött az összevissza kavargó tömegbe. A gépek erre is jártak, egy épületfal beomlott, a mészpor még le sem ülepedett, a romok alatt betemetett emberek. Kissé odébb a tűz lassan áttört a füstön, és körültáncolt egy nagy épületet. A kapu felől kiáltozás, lónyerítés. Néhány bámészkodó. Közelebb ment, egy füstgomoly a szájába csapott, köhögni kezdett tőle. Megint rákiáltott valaki.

— Mit csinál itt?

Ez a kiáltás szinte meglökte, semmit sem látva, semmit sem értve iramodott neki, fejét előrehajtva, mintha vízbe ugrana. A kapualj hosszúnak tűnt, már-már kifogyott a lélegzete, mielőtt bejutott volna az udvarra.

Új ház volt, a lakók többsége bizonyára már idejekorán elmenekült, mert senkit sem látott, aki felvette volna a harcot a tűzzel. A földszinti ablakoknál egy-két fehérszemély jajveszékelt, hogy nem bírja már kicipelni az udvarra az ágyneműjét. Csak kint az udvaron motoszkált az egyik sarokban egy csoport.

A tűz a kapu felől terjedt. Az ablakok keretében áttetsző és sárgás, a tündöklő napfényben pedig csaknem borostyánszínű lángnyelvek táncoltak. Egy lusta szélfuvallat hirtelen óriás hólyagokká fújta fel őket. Az udvaron szétterjedt a nehéz, fojtogató füst, ott a sarokban pedig vagy negyven ló, s talán három katona.

Megállt, még nem értette miről van szó, mire várnak ezek, miért nem hajtották ki az udvarról az őrjítően nyerítő lovakat. Félreugrott — szeme előtt egy tüzes ujj jelent meg, a forróság elviselhetetlenné vált, elállt a lélegzete.

A tűz rohamosan terjedt. A kapunyílást súlyos, fehér füstfelhő takarta el, alján lángnyelvek cikáztak. Anna előtt a négyszögű keretben még megvillant az utca, hadonászó, sötét alakokat látott. S megint egy újabb, még erősebb tűz- és füst-

roham, megint hátrálnia kellett. A lovak mellett találta magát.

A három legény teljesen elvesztette a fejét. Az egyre közeledő tűz a falhoz szorította őket, képtelenek voltak boldogulni a halálra rémült állatokkal. A lovak nyeríttettek, nyihogtak, a maguk nyelvén üvöltöttek segítségért, szorosan összehúzódtak, homlokukat a többiek törzse közé szorították, kikirúgtak.

— Ki a lovakkal! Kivezetni őket! — kiáltotta Anna. A katonák úgy néztek rá, mintha nem értenének lengyelül. — Kivezetni!

Az iménti asszonyok már eltűntek, csak kidobált batyuik látszottak. Szegényes holmi, fekete-piros kendők, egy pár fekete magasszárú cipő, imakönyv. Mindez ott feküdt a kapu mellett. Egy újabb szélroham — s a szétlibbenő lapok megfeketültek, elszenesedtek.

Menekülni! Anna megértette, hogy kelepcébe rohant. — Menekülni! Menekülni! — kiáltotta most már. A legközelebbi katona, húszesztendős, rémült, szőke legény, ijedten nézte, végre kibökte:

— A lovak...

— Miért nem vezették ki, még mielőtt idáig terjedt volna a tűz? — Annának belefájdult a feje, amint saját hangját hallotta, annyira élesen csengett.

— Az őrmester úr elszaladt parancsért, és azt mondta, várjuk meg...

Majdnem ezt mondta nekik: most már elkéstetek. A tűz ismét előbbre tört, már elérte a legszélső lovakat, perzselt szőr bűze kavargott, egy megharapott állat felvisított.

Mintha őt is megcsapta volna a tűzostor.

— Vezessétek ki! — kiáltotta újra, s elkapta a legközelebbi ló zabláját, maga felé rántotta, mire az dühösen felkapta fejét s ő szinte elájult, úgy megrémült ettől a lópofától, ezektől a vicsorgó fogaktól. De sarkát nekivetette az udvar megpuhult aszfaltjának, és újra megpróbálta. Sikertelenül.

Egyre forróbb lett a levegő és egyre makacsabb a ló állati

dacossága. A baloldali épületszárny is kigyulladt, a nyitott ablakokban kurta, sárga lángnyelvek rajzottak, mint valami kanáriraj, vidáman röppentek át szobáról szobára, ráugrottak a függönyökre, megszaporodva ugrándoztak végig a szőnyegeken. Még egy pillanat, és már késő. Kétségbeesett. Megpillantott egy ernyőt, valamelyik asszony veszíthette el. Anna elengedte a lovat, az ernyőhöz ugrott. Visszarohant, nekitámadt a legközelebbi állatnak, és kezével, nekivadulva, ordítva cibálta. — Gyi te, gyi! — végül az ernyő hegyes végével döfködte az állat domború, sima, félelmében verejtékező farát.

A ló üvöltve nyihogott, őrült szeme kitágult, apró tűznyelvek táncoltak benne, s egy félelemtől eltorzult ábrázat. Az én arcom volt, gondolja majd Anna valamikor, ha elalvás előtt megrohanják az emlékei. Most csak annyit érzett, hogy az a makacs ellenállás gyengül.

— Vezessétek ki! — üvöltötte a katonáknak.

Végre odaugrottak hozzá, mind a hárman rángatni kezdték az első lovat zablájánál fogva, hárman szidták, becézték, kiáltozták, hogy gyi te Fakó, gyi, s ajkukba harapva csépelték a bordáit.

Mint egy sziklatömb, amely hirtelen megmozdult, s lejtőre lódult, úgy rontott neki a ló, fejét leszegve, a kapu kürtőjének, eltűnt a füstben, s kint volt az utcán.

A katonák megint cibáltak egyet, most már könnyebben ment, s a második is kiugrott a tömegből, nyerített, orra szétágult, majd homlokát leszegve ugrott be a kapu alá.

— Gyerünk, gyerünk! — kiáltozták a legények, Anna is belekapaszkodott egy zablába, s csak az utolsó pillanatban eresztette el, olyan vad lendülettel ugrott a ló a többiek után, hogy majdnem magával rántotta őt is.

Végre már csak egy maradt, amelyet a többiek a falhoz szorítva letiportak. Feküdt, mellső lábával kapált. Megpróbálták felrángatni, térdére emelkedett, de visszazuhant.

— Meneküljünk! — kiáltotta Anna.

Nagy robajjal lezuhant a második emelet egyik lángoló

ablakkerete, marokszámra freccsentve szét a vörösen izzó üszköket.

Szemüket karjukkal eltakarva futottak a kapu felé. Az otthagyott ló szívettépően nyerített. A légvonat mint a falevelet ragadta magával őket, már kint is voltak az utcán, csupa korom volt az arcuk, teli tüdővel nyelték a friss levegőt. Megpihentek.

— A lovak! Hol vannak a lovak? — kiáltotta a szőke legény, és rémülten nézett körül. A bámészkodók jobb felé mutattak. A lovak egy bedőlt ház romjai előtt összeverődtek, várták őket.

— Most mi lesz? — kérdezték a katonák Annától.

Körülnézett: ott egy udvar, amelyet nem ért se bomba, se tűz.

— Oda hajtsátok be őket!

— Igenis! — felelte a szőke legény.

— Parancs! — mondta utána a másik.

A ház kapualjában egy idősebb, jól öltözött úriasszony állt.

— Hová, hová? Nem lehet! No de kérem, asszonyom, mit csinál maga? Miránk akarja dobatni a bombákat? Szó se lehet róla!

Anna megmondta a véleményét, s a lovak engedelmesen beügettek.

A szőke legény még megkérdezte:

— És aztán mi legyen?

— Várjátok meg az őrmestereteket! Mi az, talán én vagyok a parancsnok?

Csak most jutott eszébe a Krucza utca. Elindult a Jerozolimskie fasorban felfelé. Valahonnét Praga felől robbanások hangja hallatszott. Nem ijedt meg tőlük, biztos léptekkel ment tovább, a szembejövők csodálkozva nézték az arcát — mintha már tudták volna, hogy mit tett a lovakkal, annyi bámulat volt a tekintetükben. Végre egy női tekintet, s Anna előhúzta retiküljéből tükrét. Arcán fekete koromfoltok, szempillája összekenve, haja csupa hamu.

Már a Krucza utca közelében járt, elképzelte nagybátyja

szikár alakját, fürkésző tekintetét. Tulajdonképpen mit remél tőle? Hogy győzni fogunk? Hogy télig kitartunk? Ugyan! Hát mit? Az a żoliborzi tanácstalanság, tehetetlenség, kétségbeesés teljesen eltűnt belőle. Csak düh és elkeseredés maradt. Furcsa: szinte sajnálta, hogy a lovakkal történt kaland már véget ért. Meg fogja mondani az öregnek: vigasztalásért jöttem, de ez a véletlen eset a lovakkal már megnyugtatott. Az öreg azonban csak fintorogni fog, és majd azt mondja, nincsenek véletlenek, vagy más efféle bölcsességet.

A Krucza utcában már csend fogadta. Csak a sarki hangszóró harsogta az indulót, s a néptelen utcán visszhangzott ez a jókedvű recsegés. Már csak néhány ház választotta el Annát céljától, amikor az induló megszakadt s a bemondó ünnepélyes, gyászos hangon közölte, hogy Knothe tábornok Varsó bombázásakor hősi halált halt.

Anna megtorpant, nem értette, talán egy percig is állt, majd hirtelen elindult, futásnak eredt; nem hitt a fülének, rohant fel a lépcsőn.

17

Nem tértek rá mindjárt a Knothe-ügyre, előbb Ślizowskinak végig kellett hallgatnia néhány kevéssé hízelgő mondatot, amelyekkel Rąbicz levezette az utolsó huszonnégy óra bosszúságait, a távíróteremben való gubbasztást, kapkodását, a karikákról letekeredő papírsávokat, s e táviratok egybevetését a Łódźtól Pilicáig terjedő szakasz térképével, azzal a területtel, ahol most minden eldől. Micsoda nap volt ez, úristen! A Poznań-hadsereg megismételte két nappal korábbi, vasárnapi javaslatát: támadni. Őrültség: a légi futárt üres kézzel küldték vissza, pedig hogy szaladt a borítékjával, s abban a hitben tűnt el a légi ragadozók között, hogy megváltja a világot; nem tudta, hogy a papíron csak a rideg, üres „nem" szócska áll.

Rąbicz annál sürgősebben indította útnak, mert a piotrkówi csata valóban döntő szakaszába érkezett. Elvégre a német tankoknak a szakadatlan offenzíva ötödik napján mégiscsak aludni kell térniük. Három friss gyaloghadosztály ellentámadása, amelyet néhány tank-zászlóalj és egy lovasdandár támogatott — ha nem is hozhatta meg a fordulatot, de legalább megfékezhette, feltartóztathatta azt az acéltőrt, amely az ország eleven testébe hatolt, egyenesen a szív irányában.

Dąb azonban hallgatott. Kiküldtek egy híradós-tisztet azzal, hogy semmit sem tudnak hadseregének baloldali, skar-

żyskói csoportjáról. A Poznań-hadsereg újólag engedélyt kért a támadásra. Rydz személyesen kiabálta bele a telefonkagylóba, hogy „nem!" S utána nyomban Rómmel segítségért könyörgött: a Widawka és a Warta vonalának védelme inog, talán a Poznań-hadsereg oldaltámadása lehetővé tenné, hogy elszakadjanak az ellenségtől. Rąbicz mintha most ébredt volna álmából: — ez a döntő szakasz — suttogja Rydz balfülébe, és már hallja is amannak kiáltássá fokozódó suttogását: — jól van, egy gyaloghadosztály és egy lovasdandár induljon a Wartától nyugatra. Vagy... várjon csak — mondja megakadva. Szerinte kevés.

Rąbicz magyarázza, hogy elég. Aztán még egyszer a Poznań-hadsereg, szintén siránkoznak, hogy nagyon kevés, hogy a támadásnak most csak akkor van értelme, ha nagy erőkkel hajtják végre. Egy óra hosszat vitáznak. Végül elfogadják maximális változatként: legyen három gyaloghadosztály és két lovasdandár. A támadás célja: Warta város elfoglalása.

Dąb-Biernacki azóta is hallgat. Egy szó sem esik a Piotrkówtól délre folyó támadásról, Rómmel viszont este jelenti: sürgős visszavonulás a Warta és a Widawka mellől, az ellenség erős nyomást fejt ki, nyugat felől bekerítés fenyeget. Rydz csak legyint, szinte egyszer s mindenkorra elutasítva ezt az izgága Łódź- és Poznań-hadsereget. Az elintézést Rąbiczra bízza.

Most következett ugyanis az a roppant kellemes feladat, hogy közöljék a Poznań-hadsereg parancsnokával: elgondolásának megint fuccs, előkészítő hadmozdulatait vagy hagyja abba, vagy vonuljon vissza. S hogy várjon. De mire?

Itt az éjszaka. Dąb-Biernacki hallgat.

Mindez tegnap volt, kedden. Azóta viszont részletekben kezdenek befutni a jelentések. A tizenkilenceseket ellenséges tanktámadás érte Piotrków körzetében.

— Az első rohamot visszavertük! — bömböli Dąb-Biernacki. — Megsemmisítettünk...

— Hánykor? — kérdi Rąbicz, és eltakarja a kagylót, hogy legalább valamit megértsen az ordításból.

— Délelőtt.

— Aztán?

— Új támadás délután . . . — Dąb-Biernacki most egyszerre nem nagyon siet a részletekkel, nógatni kell:

— Mi van Piotrkówval?

— Feladtuk, de már tizennyolc órakor.

Rąbicz leteszi a hallgatót, suttogva ismétli: — Tizennyolc órakor, tizennyolc órakor. — A telefonkagyló felsír, mint az egér, melyre rácsapódott az egérfogó. Még nem mondott el mindent ez a Dąb, ez a tuskó.

Rąbicz a falhoz lép, ránéz Rydzre és Stachiewiczre. Egyszerű a számítás: százharminc kilométer, nyolc órával ezelőtt . . .

A telefonkagyló nem hagyja abba, mi lehet még? Visszavonulás, üldözik őket Wolbórz irányában . . . Tehát nincs alvás, nincs pihenés, nincs szünet hajnalig . . . És miért jelenti ilyen későn? . . . Ő is csak most értesült róla, visszavonulás közben a maradékot szétverték, a tizenkilencesek parancsnoka fogságba esett.

Stachiewicz meg Rąbicz egymásnak ront, hadonásznak, ujjukon számlálják a kilométereket vagy a századokat, amelyek még elválasztják az ellenséget Varsótól.

— A tizenhármasok!

— Túl közel vannak. Bizonyára már harcba sodródtak, de nem is készülhettek fel a védelemre, hiszen mi magunk sürgettük őket, hogy jöjjenek közelebb. Valószínűleg menet közben csaptak le rájuk . . .

— A huszonkilencesek! — próbálkozik csökönyösen Rąbicz. — A wilnói lovasdandár . . .

— Elég! — Ez a szó halkan hangzott el, mégis mindketten egyszerre odafordultak, és vigyázzba vágták magukat Rydz előtt, akiről szinte megfeledkeztek. Péntek óta talán első ízben hallottak tőle ilyen nyugodt, határozott hangot. — Elég a lefetyelésből! Előkészíteni a főhadiszállás kiürítését. Tábornok, a nehéz szállítmányok még ma éjszaka elindulnak.

— Igenis! — vágta össze bokáját Stachiewicz. — Engedelmet kérek, hogy távozhassak.

Rąbicznak furcsa áram futott át a szívén, volt benne sok csodálkozás, némi keserűség, sajnálat, félelem, megkönnyebbülés és békesség, mintha a piotrkówi kudarc másvalakit sújtott volna. Az oroszlán felébredt — ilyesfajta gondolat suhant át az agyán. Itt az utolsó pillanat, amikor a kapitány elhagyja fülkéjét és maga áll a parancsnoki hídra, hogy kivezesse a hajót a viharból... Tenyerét előírásosan nadrágja varratára szorítva állt és várt. Végre megszólalt:

— Dąb-Biernackira vonatkozóan... Hogyan rendelkezik marsall úr?...

Rydz ránézett, s Rąbiczból egyszeriben eltűnt az előbbi érzés: a felelősség súlya megint kiélezte arcvonásait, ajka szegletét lefelé fordította, homloka ráncait elmélyítette. Rydz ránézett, és csak intett:

— Adjon ki... valamilyen utasítást...

Sarkon fordult, távozott, be sem téve az ajtót, s a távolabbi szobákból egyre halkulva hallatszottak távolodó léptei.

Néhány gondolat — hegyes, mint a tű és kurta, mint egy döfés — vágtatott át Rąbicz tudatán. Büszkeség: Stachiewiczre ráparancsolt, nekem meg szabad kezet adott. Mit jelent ez? Csak nem?... A Stachiewicznek adott parancs adminisztratív, gazdasági jellegű. Az én feladatom hadműveleti. Legjobb belátásom szerint... A főparancsnok csak a legfontosabb kérdésekben szokott maga dönteni. Tehát a kiürítést most már fontosabbnak tartaná, mint...?

Fejét csóválva sietett vissza szobájába, s a térkép előtt majdnem térdre borult, mint valami szentkép előtt. Leszczyński újra átrendezte a zászlócskákat. Piotrków mögött, Wolbórz előtt német páncélos csoport támadt Tomaszów ellen. Egy piros zászlócska összetépve hevert a földön, a tizenkilences szám, amelyet tussal írtak rá, összesodródott, amint kettészakították. Felemelte, összegyűrte, be a papírkosárba. Jelentést kért a huszonkilences és a tizenhármas állapotáról. Leszczyński a fejét csóválta: húsz órával ezelőtti hírek, talán

már elveszítették időszerűségüket. Rąbicz az asztalra csapott, így utasította rendre. Egy fél órával utóbb Dąbnak ordította:

— Azonnal, még ma éjszaka meg kell támadni az ellenséget a huszonkilencesek teljes erejével, tessék feljegyezni, egy zászlóalj... vidékéről... irányában... két zászlóalj egy üteggel... irányában... a hadosztály tankjai.

— Tank nincs! — kiabálta Dąb-Biernacki. — A huszonkilenceseknek? Nincs tankjuk... Különben is, tankok éjszaka...

— Akkor helyettük vegyen el egy zászlóaljat a tizenhármasoktól!

— No de húsz kilométer... négyórás menetelés! Kérem a főparancsnokot, bízza rám a művelet taktikai kidolgozását!

— Ismételje meg a parancsot! — kiáltotta Rąbicz kérlelhetetlenül. — És jelentse végrehajtását!

Homlokáról letörülte a fáradtság pókhálóit. Ennek a kelekótyának semmiféle önállóságot sem szabad adni. Egy halom távirat a Toruń-hadseregtől, Modlinból, a Narew mellől. Félrelökte: ugyan, mi lehet azokban fontos? Közölte, hogy hozzájárul a Narew-csoport két hadosztályának átcsoportosításához: a rożani hídfőről akarják támadni azokat a németeket, akik a modlini seregek ellen törnek.

Elterült a díványon. Három óra volt. Sokáig feküdt, nem bírt elaludni, arca, ujja, könyöke mind reszketett. Most Tomaszów, ugyanúgy, mint négy nappal ezelőtt Częstochowa, harmadnapja Radomsko, tegnap pedig Piotrków. Félálmában Tomaszów üldözte, eggyé vált a baloldalában érzett szúrással, bizonytalan álomképeiben minden összevissza kavargott, valaki — csak nem Ślizowski? — rákiáltott: nesze neked Tomaszów, s a mutatópálcával a térképre bökött, átlyukasztotta, és Rąbicz határozottan a szívén érezte a pálca végének hideg fémgyűszűjét.

— Ezredes uram, hat óra van... — Leszczyński volt. — Ślizowski százados jelentkezik.

— Feketekávét... — Nyaka fájt a pamlag magas karfájától.

Leszczyński szabadkozó mozdulatot tett: a kantin már eltávozott...

Dühösen vetette magát a táviratokra. Az ügyeletes segédtiszt már szétválogatta őket, kivonatolta a legfontosabbakat. Rąbicz kijózanodva olvasta, a feketekávéról eszébe jutott a legfőbb: a Főparancsnokság kiürítése megkezdődött. A táviratok kiábrándítóak voltak: a németek támadása az egész arcvonalon erősödött, kivéve a Poznań-hadsereg szakaszát.

Hívta Leszczyńskit:

— Mi hír Tomaszówból?

— Nincs értesülés.

Rąbicz szinte fújtatott dühében, Dąb előző napi hallgatása erre a napra is a legrosszabbat ígérte. A térképre bámult, megpróbálta elképzelni a legrosszabbat. A huszonkilences még mindig a Pilica mellett rostokol, Tomaszów és Wolbórz között, a tizenhármas eljutott közvetlenül Tomaszówig. Szólt, hogy mindenáron keressék meg Dąbot.

Dühe ezután eleven alakot öltött: Ślizowski.

— Maguk aztán alaposan vízben hagytak minket — szíszegte fogadtatásul. — Hogy is van az a német motorizált páncélosok pihenőjével?

Ślizowski tanácstalanul tárta szét a karját. Hetykesége most először hagyta cserben. Sőt ellenkezőleg, Rąbicz támadása szemlátomást megpuhította:

— Ezredes úr! Számításunk téves volt, elismerem...

— Téves?... Elismerem?!! — s Rąbicz szája széthúzódott, amint utánozta Ślizowski panaszos hangját. — És most mi legyen? Állítsuk sarokba a neveletlen kisfiút? Mi?

Szeme közé nézett, kereste benne a védtelenség kifejezését, hogy még egy kicsit gyötörhesse. Ślizowski szeme azonban dacos volt, dacosabb, mint amit mondott, s ez még inkább felbőszítette Rąbiczot.

— Jön egy ilyen bölcs, egy elhárítási szakértő, határozott kijelentéseket tesz, majdhogynem parancsol. És hamis az egész! A németeknek eszükbe se jut megállni, ellenkezőleg:

folyton erősebben támadnak. Ahol három nappal ezelőtt még kényelmesen visszavonulhattunk volna, ott most...

— Ezredes uramnak tökéletesen igaza van. Hibáztam. Kérem, vonja le a következtetéseket...

Rąbicz felugrott, ököllel ugrott neki:

— A következtetést? Hadbíróság elé állítsam, mi?

— Igenis. Hadbíróság...

— Ujjé! A nagy hős! Mi hasznom van, ha agyonlövetek egy szarházit? Ki fogja nekem visszaadni a Poznań-hadsereg csonka hadosztályait, amelyek most... — Elfordult, végigsimította homlokát, néhány pillanatig hallgatott, gondolatban egyre azt hajtogatta, hogy igazam volt, amikor három nappal ezelőtt a Visztula mögé akartam vonulni, és csak ennek a fickónak a bizonygatása, majdhogynem esküdözése folytán változtattam meg a döntést. Hát igen, a nagy embernek nincs joga megváltoztatni döntéseit. — Érti legalább, hogy mit művelt? Engem, az én tervemet keresztezte. Az egyetlen alkalmas tervet! Az én tervemet! — kiabálta, mereven nézve Ślizowskira, s amikor csodálkozó villanást látott szemében, még hozzátette: — Hogyan, már nem emlékszik, nagyságos uram? Hogy vonuljunk vissza a Visztula mögé, amíg még van időnk.

— De... — tört ki a szó Ślizowskiból.

— Mi az a de?

— De hiszen ezt először Knothe...

— Knothe?! Ezt a kémet meri mellém állítani? Nahát, ez már...

— Knothe tábornok már nem él — jegyezte meg színtelen hangon Ślizowski.

Rąbicz megtorpant, szeme tágra nyílt, keze remegni kezdett.

— Ma éjjel, a légitámadás alatt — közölte nyugodtan Ślizowski.

Mindketten hallgattak, elbámultak, az egyik a padlóra, a másik a mennyezetre.

Az ajtórésen Leszczyński dugta be a fejét, s kinyújtott tenyerén cédulahalmot nyújtott át.

— Mi van a városban? — tört ki a kérdés Rąbiczból. — Repülőtámadások?

— Az éjszaka csendes volt. Riasztottak, de bombázás nem történt — felelte Leszczyński.

Különös módon, amikor az ajtó bezárult, Ślizowskinak mintha visszatért volna a biztonsága. Még rá is nézett Rąbiczra, és kacsintott. És Rąbicz nem kiáltott, nem hívott rendőrt, nem kapkodott a revolvere után. Még egy ideig nézte, aztán nem bírta tovább a százados tekintetét, és lehajtotta fejét.

— Knothe tábornok már nem él — ismételte Ślizowski. — A légitámadások alatt történt. Lehet, hogy nem az éjjel, talán tegnap este, talán délután. Éppen most szövegezzük a rádióközleményt. Ezredes úrnak igaza van, nem érdemes a közvéleményt túlságosan felzaklatni ezzel az esettel. Nagyobb bajaink vannak.

Ezt már nem bírta ki Rąbicz, ráripakodott:

— Kikérem magamnak! Ez a maguk piszkos dolga! Engem ne kavarjanak bele!

— Bocsásson meg, ezredes úr. A legfontosabb az, hogy ne veszítsük el a fejünket, ne kövessünk el ostobaságot. A szerencsés véletlen, egy német bomba megkímélt minket a fölösleges gondoktól. Ezredes úr maga rendelte el, hogy figyeljük Knothét. Igen, igen, az ezredes úr. Még a háború előtt. És Leszczyński őrnagy jelenlétében ... Különben, ezredes úr is nagyon jól emlékszik erre. Még rám is förmedt, szokása szerint ... amiért harmadik személy előtt elszóltam magam.

Rąbicz tehetetlenül bökdöste ceruzájával a táviratcsomót. Hallgattak. Ślizowski szívott egyet az orrán, együttérzés nélkül nézett arra a lehajtott kopasz fejre, majd újra megszólalt:

— Ha ezredes úr megengedi, áttérek fontosabb dolgokra.

— Tessék — felelte tompán Rąbicz.

— Értesüléseink kedvezőtlenek. A Klüge-csoport nagyjá-

ból befejezte vasúti szállításait, most Küchler balszárnyán összpontosul. A Łomża—Ostrolęka vonal előtt nagy páncélos csoport bukkant fel...

Rąbiczba kezdett visszatérni az élet:

— Ne fecsegjen Ostrolękáról. Mi van Tomaszówval?

— Igenis, ezredes úr. A támadó csoportot új egységekkel erősítik meg. A roham újra kezdődik, bizonyára már meg is kezdődött... A céljuk Varsó, ez most már világos. Hanem...

— Halljuk, halljuk!

— Éppen Łomżával kapcsolatban. Ezredes úr... Kérem, hallgasson végig... A Łomża elleni támadás, aztán tovább, a Bugon keresztül Siedlce ellen, egyidejűleg ez a nagy nyomás Piotrków felől Varsóra...

Itt a kutya! Knothe kutyája! Maga előtt látja a megboldogult tábornok száraz képét, hallja, amint fogai összecsattannak, még érzi akkori felháborodását, és így bámul Ślizowskira. Képtelen bármely válaszra, bármely kérdésre.

— Ezredes úr! — és Ślizowski, újra magára erőltetve szokásos szolgálatkészségét, nagy erőfeszítéssel melegebb hangra váltott át. — Ezredes úr, kár ennyire szívére venni azt a véletlen balesetet. Nem szabad a hangulataira bíznia magát, ne kövesse az érzéseit. Végeredményben Knothe csirkefogó volt, sőt talán kém is. Az ő elmélete a háború előtt végzetes lett volna, ezredes úrnak tökéletesen igaza volt, amikor ezt a megfelelő pillanatban megállapította. Mi birka módra hittünk bizonyos ellenőrizhetetlen híreknek, amelyeket talán az ellenség sugalmazott...

Ez a hízelgés-gyógymód annyira hatott, hogy Rąbicz újra erőt érzett magában a türelmetlenséghez és haraghoz:

— Konkrétan! Miről van szó?

— Vissza! Mégpedig a lehető leggyorsabban! És nemcsak a hadsereget...

— Tudom, a kormányt...

— A kormány! — Ślizowski a vállát vonogatta. — A kormány napok óta a kofferein csücsül. Az első csoport már tegnapelőtt elment. Valami fontosabbat kell vissza...

— Nos?

— Varsót. Tegyük fel, hogy Varsó védekezni fog, bár stratégiailag ez abszurdum. Csakhogy Varsó nemcsak közlekedési csomópont, nemcsak a Visztula-vonal védelmének kulcsa, kormányszékhely ésatöbbi, ésatöbbi. Varsó az embertartalékot is jelenti, amì a lengyel hadipotenciál legfőbb tényezője.

— Nos, mit akar ezzel?

— Ezredes uram! Ügyünk most azon múlik, hogy mennyire tudjuk pótolni veszteségeinket. A latyakos idő bármely nap megkezdődhet, a hadműveletek ütemének akkor meg kell lassulnia. Varsó, mint azt könnyű kiszámítani, száz-százötvenezer hadköteles korban levő férfit jelent, akiket még nem soroztak be. Ez annyi, mint tíz hadosztály!

— De hiszen folyik a dolog! A Citadellában . . .

Ślizowski csak legyintett:

— Amilyen ütemben az folyik! Ha a Narew-vonal védelme csődöt mond . . . a tankok . . . Varsót két nap alatt elvágják kelet felől . . .

— Igaza van — jegyezte meg Rąbicz, végre megértve, hogy miről van szó. — Kiadom az utasítást, hogy szövegezzék meg a hirdetményeket.

— Úgy van! — bólintott Ślizowski. — Hirdetmények vagy más efféle. Fel kell készülni, hogy legalább gyalogosan útnak indíthassunk egy-két óra leforgása alatt minden tartalékost, vagyis egyszerűbben, minden fegyverfogható férfit . . .

— Könnyű azt mondani!

— Tudom, ezredes úr, megcsinálni nem könnyű, de kell. Egyébként van egy ötletem. Lehetne rádió útján?

Rąbicz bólintott:

— Lehet.

— Tehát rádió útján. — Ślizowski már tűzbe jött, megint olyan hetyke lett, mint egy tizenötesztendős kamasz, akinek fejébe szállt a dicsőség. — Ott van Umiastowski ezredes, őt mindenki hallgatja . . .

Rąbicz elhúzta az orrát, mert nem szerette ezt az Umiastowskit, pojácának tartotta, és hirtelen támadt népszerűsége nem

illett az ezredesi egyenruha tekintélyéhez. Ślizowski azonban már annyira belemelegedett a saját ötletébe, hogy nehéz lett volna leintenie. Végre abban maradtak, hogy ezt az akciót egybehangolják a Belüggyel is.

— Természetesen — bólintott Ślizowski —, természetesen ebbe Burda államtitkár úrnak is van beleszólása...

Rąbicz elengedte a füle mellett ezt a provokatív kijelentést, Ślizowski pedig búcsúzóul még felsorolta az Ełk és a Narew folyó között jelzett csapategységeket, ránézett Rąbiczra, mintegy kérve, hogy ne feledkezzék meg a Narewről, majd távozott.

Nyolc óra volt. Most kezdődött a nap. A nap — micsoda nap! Hírek áradata, lavinája, de mind zavaros, hiányos, homályos és egyre kétségbeejtőbb.

Tíz óra körül értesültek a huszonkilencesek éjszakai támadásának eredményéről. Tökéletes kudarc. A rohamra kijelölt zászlóaljak eltévesztették az irányt, teljes összevisszaságban támadtak, mindegyik más órában, és szörnyű veszteségeket szenvedtek. A hadosztály maradványai átkeltek a Pilica-folyón, kelet felé menekülnek. Ezt Dąb-Biernacki nem minden elégtétel nélkül jelentette: furcsa, de félreérthetetlen módon külön hangsúlyozta a Főparancsnokság rendelkezéseinek pontos végrehajtását, mintegy kiemelve, hogy ezekben kell keresni a vereség okát.

Rąbicznak már nem volt ideje a megfelelő válaszra, mert a Narew irányából érkező hírek valóságos özöne zúdult rá. A Ślizowskival folytatott beszélgetés után ezek fölött sem hunyhatott szemet. A jóslatok beváltak: támadás indult Ostrołęka irányában. Erős roham a rożani hídfő ellen. Az ellenség a Modlin-hadsereg maradványainak üldözése közben délkelet felé kanyarodik, Pułtusk irányába.

Déltájban újabb hír: német lovasság tankok fedezete alatt átkelt a Narewen. Ezt Młot-Fijałkowski remegő hangon, kiabálva jelentette, a részleteket még nem ismerte. Megtörtént, gondolta Rąbicz. Ez a Ślizowski mégis mindent tud! Most mi legyen? Mi legyen?... Umiastowski?

Utóbb azonban kiderült, hogy az a lovasság nem is olyan nagy létszámú. Délután sikerült összeköttetést kapni Piekarskival, a negyvenegyedik hadosztály parancsnokával.

— Ellentámadás Rożan irányában! — ordította Rąbicz. — A harminchármasokkal együtt! Igen! Igen! Az ön vezénylete alatt!...

Piekarski lelkesedett ezért a hadműveletért, megígérte, hogy végrehajtja a parancsot, megköszönte a bizalmat.

Rąbicz fellélegzett, megtörülte verejtékező homlokát. Néhány percig még Tomaszów ügyét sem érezte elveszettnek: hiszen ott van a tizenharmadik hadosztály, egészen érintetlenül! Leszczyńskit utasította, hogy a miniszterek telefonérdeklődéseire válaszoljon megnyugtatóan. Berezelnek a nadrágjukba, gondolta dühösen. Ott ülnek a koffereiken, hát mit akarnak még? Csak üljenek, én majd kínlódom helyettük is.

Csak Burdát nem kímélte, az ő kabinetfőnökének személyesen mondott szörnyű dolgokat, követelve, hogy sürgősen járuljanak hozzá a hadköteles férfiak evakuálásához abban az esetben, ha az arcvonalakon tovább romlana a helyzet. A telefonkagylóban rémült horkanást hallott, mire tovább gyötörte amazt, nem fukarkodva a félelmetesnél félelmetesebb részletekkel. Nemigen tudta volna megmondani, hogy miért teszi, csak méltánytalannak érezte, hogy az a Burda nyugodt idegekkel üljön a fenekén, mialatt ő, Rąbicz, már alig bírja erővel.

— Ez minden, egyelőre! — kiáltotta a kagylóba. — Várom a választ a fegyverfogható férfiak ügyében... Nehogy azután az önök minisztériuma arra hivatkozzék, hogy „tudtunk és beleegyezésünk nélkül"...

Késő délután valami bagatell ügyben a Hadügyminisztériumba hívatták. Elhagyta az óvóhelyet. Lent fullasztó volt a levegő, a szellőztetés katasztrofálisan működött, úgy érezte, hogy már öt percig sem bírja tovább.

Egy óra múlva tért vissza, s fejét az autó ablakán kidugva körülnézett.

Varsó siralmas látványt nyújtott ezen a délutánon. A Wola-

kerület fölött gomolygó füst egyetlen sötét felhővé folyt össze. Az utcák néptelenek voltak, csak a hangszóró körül tolongtak az emberek. Mintha mindenki egyszeriben lesoványodott volna, olyan élessé váltak az arcvonások, a beesett szemek aránytalanul nagyra nőttek, a tekintetekben gyűlölet izzott. A Marszałkowska út sarkán a gépkocsi lassított. Egy dagályos, ugyanakkor hisztérikus hang hullámzott a levegőben, az úttestet eltorlaszolta a tömeg, s valamennyien felemelt fejjel figyelték a hangszórót. Ó, hisz ez az új bálvány, a lengyel Queipo de Llano![44]

A sofőr tülkölt, de nem sok eredménnyel. Az utcán Umiastowski hangja dörgött, fenyegetett, átkozódott, fogadkozott, ijesztgetett. Az emberek kelletlen pillantásokkal fogadták a köztük lépésben áthajtó gépkocsit, az ezredesi rangjelzés nem tett rájuk különösebb hatást, sőt szinte dühvel nézegették a luxuskocsikban terpeszkedő méltóságokat.

Már elhagyták az összefutott tömeget, amikor egy kövér, kócos, öreg nő, akin tönkrenyűtt fekete kosztüm volt, benézett az autó belsejébe:

— Az ezredes! — kiáltotta. — Hisz ez Rąbicz ezredes! Nem ismer rám? Amikor az elnöki palotában...

— Gyerünk — súgta oda dühösen a sofőrnek. Csak akkor nézett vissza, amikor már távol voltak. Az asszony még ott állt, szomorúan nézett utánuk, majd visszament a hangszóróhoz. Hiszen ez... Mi is a neve? Geis? Eh, Burda valamelyik barátnője! Ebben a megállapításban volt némi elégtétel: tehát ebek harmincadjára jutott ez a Burda-féle fülbesúgó, gyalog ténfereg az utcán, közönséges csőcselékkel ácsorog a hangszórók tövében.

A Puławska, majd a Rakowiecka utca, és utána rögtön jobbra kanyarodtak. A kapuőrség láttán Rąbicznak egyszeriben minden egyéb kirepült a fejéből. Mi van Tomaszówval, a Narewnél? Alig hogy a lépcsőn lerohant, egyszerre ugrott hozzá Leszczyński, Ślizowski és még néhányan, akiket nem ismert.

A legfürgébb Ślizowski volt; mindjárt egy sötét szegletbe húzta:

— Nagy baj van — súgta. — Ostrołękánál mintegy háromszáz tank, ugyanennyi Rożannál...

— Lehetetlen! — tört ki Rąbicz, de már nem volt ideje érdeklődni a részletek iránt, mert az ismeretlen személyek egyike erőszakkal egy fényes pecsétekkel ékes, súlyos, tömött borítékot nyomott a kezébe.

— Burda államtitkár úrtól, nagyon sürgős, kérem aláírni!

Leszczyński a fülébe súgta:

— A marsall úr nyugtalankodik, a tizenharmadik hadosztály...

Valamennyit félrelökte. Ślizowski még néhány lépést futott mögötte, és ezt súgta:

— Először: a Bughoz! Másodszor: kiürítés. Nagy baj van...

18

— Őrület, őrület! — ordította Burda, öklével verte az asztalt. — Megbolondult ez a Rąbicz! Hiszen ez Varsó teljes megbénítását jelenti! A hivatalok, a gyárak, a vízművek, a villanytelep, minden! Hogy lehet ilyent? Maga bizonyára összekavarja a dolgokat!

— De államtitkár úr . . . — Haśko sápadt volt, ujjai a levegőt markolászták, elejtette céduláit, lehajolt értük, felemelte őket. — Az ezredes úr személyesen . . . Hogy a helyzet válságos, hogy Varsót bármely pillanatban elvághatják kelet felől . . . hogy meg kell menteni a fegyverfogható férfiakat . . . a tartalékok feltöltésére . . .

— Őrület! — ordította Burda, egyre inkább belelovalva magát. — Mit képzel ez az ember! Egy ilyen közlemény . . . Két-háromszázezer emberről van szó. És hány asszony fog velük menni! Emberáradat, özönvíz! Ellepik az összes országutakat! Minden szervezet felbomlik! A katonaság nem használhatja az utakat! És mit fog enni ez a sáskahad? Őrület!

Haśkónak végre sikerült felkapnia valamennyi céduláját. Burda ordítozása szemlátomást megnyugtatóan hatott rá. Most kissé lehorgasztott fejjel állt, és várt.

— Őrület! — jelentette ki még egyszer Burda. Egy pillanatra elgondolkodott, eszébe villant, hogy Rąbicznak nyilván valami hátsó oka lehet, ha éppen vele akarja jóváhagyatni

ezt a dolgot. Provokáció! Mint annakidején, a Piekary-ügyben! Hogy aztán szétkürtölhesse: Burda pánikot kelt! Ejha, ilyesmiért az ember manapság golyót kaphat a fejébe! Örömében, hogy ilyen hamar átlátott Rąbicz tervén, végre ő is lecsillapodott és kérdő pillantást vetett Haśkóra.

— Három újabb járási főnök jelentkezett, a tengermellékről...

— A patkányok menekülnek! Küldje őket a polgári kormánybiztoshoz. Az majd megadja nekik. Tovább!

— Kielcéből nincs hír... Csak Radomból...

Burda kezében kettéroppant a ceruza. Bedobta a papírkosárba.

— A miniszterelnök úr?

— Ellenőrző körúton van. Az óvóhelyeket vizsgálja felül... a vízellátás szempontjából...

Egymás szemébe néztek. Haśko megint magára öltötte naív, tudatlan arckifejezését, és Burda lelki egyensúlya ettől megint felborult.

— Mit bámul úgy rám? — förmedt rá. — Mit jelent ez az angyali nyugalom a szemecskéjében? Talán nem tetszik, amit a miniszterelnök úr csinál?

— No de államtitkár úr...

— Figyelmeztetem magát! Tudom, miket beszélnek a miniszterelnök úrról a maguk köreiben! Nem fogom tűrni! — és öklével úgy csapott az asztalra, hogy megremegtek a ceruzák, a papírvágó kések, a hamutartók, vagyis az egész államférfiúi műhelyberendezés. — Háború idején! Defetizmus, szabotázs! Berezába küldöm! — és olyan erővel csapott az asztalra, hogy Piłsudski sötét bőrkeretes fényképe a nagy marsall sajátkezű aláírásával egyetemben nagyot ugrott és lapjára esett.

Haśko, mint aki számított egy ilyen finálére, egyetlen ugrással az íróasztalnál termett, felkapta a fényképet, sovány ujjaival futólag végigsimította, és gondos igyekezettel visszaállította helyére.

— Mi van még? — sziszegte Burda.

— Sajnos, államtitkár uram, kellemetlen ügy... Felforgató elemek... a munkásmilícia... a Visztula-parton...

— Miért tűrnek ilyesmit?

Haśko széttárta a karját:

— Én mindig mondtam, hogy nálunk a milíciának egyáltalán semmi keresnivalója. Aztán már nem boldogulunk velük... Minden résen beszivárognak.

— Meg kell beszélni valakivel a szocdemektől. Egy értelmes emberrel! Majd ezt én elintézem. Van még valami?

— Ismét a kommunisták... Koziebory járási főnöke...

— Megint ez a Koziebory!

— Igenis... szeptember elsején... Ő valamennyi tisztviselőjével együtt el...

— No és? Igazán nem ő volt az egyetlen.

— Igenis. De a németek... a németek csak később...

Burda kezdte érteni, miről van szó. A kiáltozástól kimerülve, már csak kapkodott a levegő után.

— Mi van azokkal a foglyokkal?

— Éppen erről van szó, államtitkár úr. Nem vigyáztak rájuk...

— Mire vigyáznak minálunk?

— Úgy van! Bezúzták a kaput, elszéledtek. Még gyűlést is rendeztek a városban, felforgató gyűlést...

— Hol vannak most?

— Elszórt kis csoportokban... Szerte mindenfelé...

— Össze kell fogni őket.

— Civilruhát szereztek...

— Személyi iratokat ellenőrizni, a járásokba és a katonasághoz eljuttatni a főkolomposok névjegyzékét.

— Az irataikat a börtönigazgató magával vitte...

— Nos... annál jobb. Általános ellenőrzés. Akinél nincs irat, az diverzánsnak tekintendő. A helyszínen végezni vele! Azonnal körlevelet! És egyáltalán, miért késtek vele ennyi ideig?

— Csak ma jelentették Poznańból...

— Az ottani járási főnököt lefokozni! Nyugállományba vele! A börtönparancsnokot...

— Államtitkár úr kérem, a börtönparancsnok megtette, amit lehetett. Az iratokat magával vitte, a politikai foglyok jegyzékét otthagyta. Csak akkor menekült el, amikor a járási főnök...

— Nem érdekel! Nem vigyázott, lefokozandó! Börtönőrré. Jelentse a végrehajtást. Maga felel érte, a saját... — s Haśkóra pillantva, egy másodpercig habozott, még egy héttel ezelőtt azt mondta volna: a saját állásával, most azonban fenyegető szemmel nézett rá, és azt mondta: — a saját fejével!

Haśko távozott. Az ajtóban meghajolva futó pillantást vetett Burdára, mintha már az is meglépni készülne, mint a miniszterelnök. Pillantásának értelmét Burda, legnagyobb boszszúságára, tökéletesen megértette.

A háború első pillanatától kezdve folyton ugyanaz a két kellemetlen érzés kínozta. Hogy ez a háború értelmetlen, céltalan. Minden jelentés, minden újabb hír újra felszította benne a fájdalom közben már-már salakká hűlt parazsát. Ez a kozieboryi história, meg a milícia-botrány bizonyítja. Most már nem vázákról és szőnyegekről van szó; veszedelmes baktériumokkal teli próbacső repült a falhoz. S a veszekedő házastársak szitkozódó szája a szétrúgott párnák porával együtt ezeket a baktériumokat is lenyeli. A családi veszekedéseknek megvan a maguk külön logikája, külön szabályzata. Még a legnagyobb hajbakapás alkalmával sem mondanak ki bizonyos dolgokat, nem nyúlnak bizonyos tárgyakhoz. Most azonban feltartóztathatatlanul, tehetetlenül gyorsul az iram, s az afféle tabuk köre egyre inkább szűkül.

A másik, talán még gyötrőbb érzés abból a pillantásból született, amelyet Haśko vetett feléje búcsúzóul a küszöbről. Naponta egyre több járási főnök jelentkezik. Naponta csökkennek a járásokba küldött utasítások. Naponta több ordítással, fenyegetéssel kell megerősíteni az utasításokat, ha azt akarja, hogy végrehajtsák — legalább húsz, legalább tíz százalékig.

Mint a szélütött, úgy érezte magát: napról napra kevésbé

bírja irányítani tulajdon testrészeit. Már lábujjait egyáltalán nem bírja mozgatni. Furcsa hidegséget érez a könyökében. A bénulás holnapra talán már egész karját béklyóba veri. Csak a fájdalmak maradtak meg, tehetetlen kezének és lábának kínjai, vagy talán csak a fájdalmak emléke, de akár így, akár úgy — egyformán kínozzák. S a legfájdalmasabb az a tudat, hogy már képtelen idejében tájékozódni a bénulás előrehaladásáról, kezét ökölbe akarja szorítani s az csak ott fekszik a párnán, látszólag egészséges, még csak el sem fehéredett. S az ágya mellett ott állnak az ilyen Haśko-félék, gúnyos hallgatással veszik tudomásul a betegség előrehaladott voltát. Ők a nézők, s az ember szeretné felemelni öklét, és belevágni a pofájukba.

Most már a két érzés kereszteződött, egymásba torkollt, mint két folyó, s Burda belefulladt. Egy ideig harcolt gyengeségrohama ellen, aztán fejét tehetetlenül ejtette a karosszék támlájára. Később valahogy mégis kiélesedett a látása, valahogy képessé vált arra, hogy tisztán és könyörtelenül lássa a dolgokat meg az embereket.

Hirtelen megértette, hogy ennek a háborúnak nemcsak az értelmetlensége ijesztő. Hogy még ijesztőbb az elháríthatatlansága.

Mert a kötekedő, konok házasfél akkor, amikor a botrány már mértéktelenné duzzad, többé nem kell a másiknak. Miért kellene, amikor hozománya, vagyonkája cserepekben hever, s neki magának is már majdnem szívéig ér a bénulás?

Érzett ilyesvalamit már korábban is, legalábbis akkor, amikor azzal az ostoba Friedeberggel beszélgetett. Mert mi más volt, ha nem ez a kegyetlen igazság, ami eszébe juttatta az autóját, hogy tartsa készenlétben, hátha indulnia kell abba a másik világba, még augusztus utolsó hetében? S most nem is annyira maga ez az igazság támadt fel benne, mint inkább az, hogy itt az ideje.

Itt az ideje elhagyni ezt a szerencsétlen országot, ezeket a hálátlan embereket. Nincs mire várni, nincs mit sajnálni. Az utca felől füstöt látott, még most sem bírták eloltani a dél-

utáni légitámadás nyomán keletkezett tüzeket. Lánggal égett a város, melynek belvárosát annyi gonddal fényesítették, hogy Európához illővé tegyék. Meghökkentő módon valósággal bosszús elégtételt keltett benne ez a látvány: ha én nem élvezhetem már, hát akkor nektek se maradjon belőle.

Feszülten gondolkodott, ajkát harapdálta. A következtetés nyilvánvaló volt, már csak a részletekről lehetett szó. Egy ideig nem bírta őket rendbeszedni, hirtelen és összevissza támadtak rá, nyüzsögtek agyában, s az egyik elintézése két másik elintézését akadályozta meg.

Mint valami másodikos süvölvény, aki bonyolult számtanpéldába merült bele, meddő töprengés után ismét a kezdethez tért vissza: még egyszer számbavette az adottságokat.

A háború kitört, semmiféle kapituláció nem lehetséges már. Ezek után — semmi kétség — nincs hely számára ebben az országban. Tehát vissza kell térni a másik tervhez: elindulni az emigrációs paradicsomba. De nem szabad olyan emléket hagynia maga után, hogy gyáva volt, megszökött. Várni kell, amíg a helyzet megérlelődik, amíg a katasztrófa még közelebb nyomul. Várni kell, még akkor is, ha életét fenyegeti egy véletlen bomba, vagy egy utcai botrány, vagy ezer más olyan váratlan tényező, amely lépten-nyomon felbukkan ebben a veszett háborúban.

Hirtelen az az érzése támadt, hogy újból légitámadás kezdődik. Idegesen felpattant székéről, az ablakhoz ugrott. Füstfelhők, mindenütt füstfelhők. Egy percig fülelt, de robbanást nem hallott, csak a hangszóró harsogott az utcán, valami csepűrágó fültépő hangon biztatta a halott várost, hogy tartson ki a végsőkig. Hülye! Becsukta az ablakot, visszament asztalához. Idegenül érezte magát ebben a dolgozószobában, azt kívánta, bár már jönne a légiveszély, s lemehetne az óvóhelyre.

Jaj, csak minél előbb itthagyhassa ezt az épületet, ezt a várost. Behunyta a szemét. Országút, kétoldalt rohanó fák. Tér és sebesség. S valahol az út végén, a teljes nyugalom, semmi

kínzó gondolat, semmi baj, semmi Koziebory, semmiféle milícia, se kommunisták, se Haśkók, se Rąbiczok.

Telefon. Egy kolléga a szomszéd minisztériumból:

— Hallottad? Jó hírek! Poznań vidékén előretörünk. A Narewnél is kialakul az offenzívánk. Ugyan kérlek, a legjobb forrásból, magának Rąbicznak az adjutánsától... — A kolléga nem hagyta magát szkeptikus közbeszólásokkal elkedvetleníteni, lelkes örömmel tette le a kagylót.

Hülye! Burda felállt, és gondolataiban egy újabb ugrás világosságot teremtett. Minél előbb, annál jobb! Minél tovább halogatja az utazást, annál inkább fenyegeti valami szerencsétlen véletlen. Mint azt a Knothét: egy vak bomba, és kész. Talán rávehetné a főnököt, talán kitalálhatna valami ellenőrző körutat valahová az isten háta mögé. Erőszakolt dolog, ezen már túlvannak. Szétkürtölnék, ennyi erejük még van. S különben is, „az ellenőrző körút" azt jelentené, hogy Scarlett nélkül, a holmijuk nélkül.

Ha ebben a nagy cirkuszban ugyanúgy teremthetne rendet, mint otthon: ordítozni, törni-zúzni, aztán mintha mi sem történt volna, megenyhülni, békésen enyelegni tovább! Megcsóválta fejét, elhessegette az értelmetlen ötletet. Úgy kell gondolkodni, ahogy államférfihoz illik. Könyörtelenül.

Az iménti kolléga telefonjában van valami elgondolkodtató. Ez is azzal dicsekedett, hogy Rąbicz környezetéből hallotta. Pedig csupa cukor, amit hallott. Haśko viszont mindent a lehető legfeketébben lát.

Fel-alá kezdett járkálni dolgozószobájában, űzte, hajtotta engedetlen gondolatait. Úgy érezte, hogy csak egy lépés választja el az utolsó, a legfontosabb láncszemtől. Mi ez? Mi ez? Provokálják? Őt, Burdát akarja megtörni ez a Rąbicz? Persze, hogy így van, de most nem erről van szó! Ez csak mellékes, ostobaság, légvár, kámfor...

Más az, ami fontos. Eszébe jutott Beck: „Ez az ország gyújtózsinórnak alkalmas, másnak nem." Haśko. A kommunisták mozgolódásai. Minél tovább topogunk egy helyben, annál pimaszabbak. Megállt, hirtelen úgy megragadta íróasztalának

lapját, mintha attól félne, hogy kisiklik kezéből a legfontosabb, az oly nehezen megtalált gondolat. Rąbicz a fegyverfogható férfiak evakuálása dolgában puhatolózott. Őrültség, mondta ő. Pedig ... pedig éppen ez a helyzet kulcsa.

Két-háromszázezer ember! Özönvíz, száskajárás! Varsó elárasztja Lengyelország egyik felét. Ekkora fejetlenségben egy luxusautó ...

Csak minél gyorsabban! A látszattal nem lesz semmi baj. Az egyik osztályvezető már el is utazott, hogy előkészítse a helyet a minisztériumnak. Ezzel szemben ő, Burda, csak a végső esetben ... És alkalmasabb végső esetet álmában sem képzelhetett volna.

Amit addig abszurdumnak, őrültségnek gondolt, az most az egyetlen értelmes megoldássá vált. Mintha hirtelen a fejetetejére állt volna, s most ebből a helyzetből ítélné meg a világot. Ha a narewi ellentámadás sikerülne, kellemetlen volna. Ha a Varsó elleni német offenzíva csökkenne, ugyancsak baj volna, mert elodázná az egyetlen értelmes lépést, amelyet ő ebben az országban még megtehet — a menekülését, akárhová, az isten háta mögé, a román vagy a magyar határra.

Ellenkezőleg! Siettetni, siettetni kell, amit Rąbicz ajánlott. Pillanatnyilag ez a legfontosabb. De persze ügyesen, okosan. Hogy szükség esetén a felelősség kérdésén ne is lehessen vitatkozni. Csak a Főparancsnokságnak van joga dönteni ebben a kérdésben. Írjunk csak egy levélkét, hogy ha valami történnék, Rąbicz ne tolhasson rám mindent.

El is küldte a vastagon lepecsételt levelet. Hogy a polgári hatóságok a Főparancsnokság rendelkezésére állnak, ha az úgy véli, hogy tömeges evakuálásra van szükség.

Ez azonban túl kevés. Túl kevéssé segít a történelemnek abban, hogy kész helyzet elé állítsa őket.

Kiment hát a titkárságra. Haśko sündörgött ott, szimatolta, mit jelent a szokatlan látogatás. A homályos előszoba ajtaja be volt hajtva. Néhány személy körvonala. Kik ezek?

— A sajtó, államtitkár úr. Kergetem őket, amennyire lehet, de nem győzöm. Visszamásznak az ablakon. Nincs elég altisz-

tünk. Ha államtitkár úr megengedi, megint kikergetem őket...

Burda megfékezte Haśko buzgalmát, kinézett, nem is tudva, kit keres. S lám, megtalálta. Gaysse asszonyt.

Elhanyagolt, piszkos, letört volt. Áradozva köszönte meg, hogy őt hívja be elsőnek. A régebbi bizalmaskodásnak nyoma sem maradt. Leült a karosszék szélére, keze reszketett, kikészítetlen arca petyhüdt volt, érdes és ráncos, mint az elefánt bőre. Persze azzal kezdte, hogy lelkesedett. A háború egy hete alatt azonban szörnyű nagyot csúszott: megállapításait már nem a marsallal, nem miniszterekkel fémjelezte, hanem hol egy tartalékos századossal, hol csak egy közönséges őrmesterrel, akit valahonnét Lublinból küldtek fel.

Burdának nem volt könnyű dolga, hogy mindent visszájára fordítson ebben az összekuszálódott asszonyfejben. Azzal kellett kezdenie, hogy halálos titok maradjon, amit mondani fog. Aztán felidézte a negyedszázad előtti szellemeket, majd Volhiniát, a huszonhatos év májusát, az asszony életének csúcspontját. Kissé még rá is ijesztett, értésére adva, hogy jól ismeri a néhai Tarnobrzeski úr históriáját s különösen a halála körülményeit. Az asszony rémülten ült vele szemben, szeme tágra nyílt, ajka fölött verejtékcseppek csillogtak.

Ekkor egy merész fordulattal azzal a feladattal bízta meg, hogy készítse fel a fővárost a kiürítésre. Mégpedig nem olyanra, amely napokig, hetekig tart. — Órákról, negyedórákról van szó! Érti?

Talán. De Burda is érezte, hogy ez nem elég. Hogy talán fontos, de nem döntő. Hanem Rąbicz! Ezen a ponton kell támadni. Amikor megragadta az asszony kezét, belevacogott a foga, olyan hideg és nedves volt ez a kéz — s ekkor legbizalmasabb hangján kezdte magyarázni: meg kell értetni ezzel az őrülttel, hogy ez az egyetlen menekvés — elszakadni az ellenségtől, kiüríteni a fővárost, kivonni innét az emberanyagot.

— Tartalékra van szükség, érted, tartalékra! A varsóiakból új ezredeket, új hadosztályokat kell szervezni. Érted? Rą-

bicz megmakacsolta magát, nem látja... A németek pedig Varsó felé haladnak, már közel vannak. Ha bevonulnak, mindenkit munkára fognak kergetni, és kész — nem lesz katonánk. Meg kellene mondani Rąbicznak, de én nem tehetem, tudod, hogy vagyunk mi egymással... Megtehetném valamelyik miniszter útján. De megsértődne, tudod, milyen ember... Csak te vagy rá alkalmas, érted? Te! Tőled függ minden, be kell jutnod hozzá, magyarázd meg neki, mi folyik Varsóban, magyarázd meg, ahogy bírod, tűzzel, meggyőződéssel...

Amaz csak nézte, nézte minden lelkesedés nélkül, s a fejét csóválta. Burda sürgette:

— Nos?

— Már meg se akar engem ismerni — mondta az asszony, s hangjában nemcsak szomorúság, hanem teljes reménytelenség érződött. — Az utcán nem köszön nekem. Hát ilyen időket élünk. Manapság akinek nincs autója, az nem számít...

A férfi dühösen legyintett: marhaság! Aztán gondolt egyet, és igazat adott neki. — No de itt van Firstówna! Mondd meg neki, hogy a hölgyek már mind becsomagoltak, némelyik el is utazott. Hogy... nos, találj ki valamit, birizgáld fel a hiúságát. No és isten irgalmazzon neked, ha elfecseged neki, kitől kaptad ezt a megbízást! Először is akkor mindennek fuccs, mert továbbadná ugyan a szívszerelmének, de az csak azért, hogy velem ellenkezzék, megmakacsolná magát, és kijelentené, hogy mindenkinek itt kell maradnia az utolsó tisztiszolgáig. Másodszor, hiszen ismersz, drágám, én még halálom után is visszaüthetek...

Megértette? Talán. Az ördögbe is, talán kevés volt a gyújtóanyag az előadásában? Hát akkor miért nem fog tüzet, miért nem lobban lángra benne a lengyel lelkesedés szalmája? Hiszen bizalmas feladat, fontos, döntő, történelmi súlyú! El kellene ájulnia a gyönyörűségtől, hogy éppen őrá bízzák! Nem állhatta tovább, az asszony vállára csapott:

— Ne felejtsd el, most tőled függ az ország sorsa...

A nő felállt. Szeme tüzelt. Megértette! Burda most már biz-

tosan tudta. Hiába, ostorral kell nógatni az ilyen barmot, s csak utána, távolról szabad megmutatni neki a mézesmadzagot. Érezte, hogy gyomrát összeszorítja az undor, hát sietve kirántotta kezét a nedves szorításból. Az asszony már csak egy autót kért.

— Legalább csak Firstównához. Kinn lakik a fenében... — s majdnem sírva fakadt.

Burda utasította Haśkót: egy órára átadható valamelyik szolgálati kocsi.

Az asszony még visszafordult a küszöbről:

— Tehát kiürítés!... Jól van, megteszem teérted. De akkor én... én... Nekem nincs autóm...

— Jaj, drágám! Természetesen elintézzük, majd jelentkezel Haśkónál, én utasítani fogom...

Akár egész Hollandiát odaígérte volna neki, csak ne lássa tovább a szeme alatt duzzadó zacskót, a bajuszát, arcán a púder maradványait.

Aztán a városba hajtatott, végigjárt néhány tüzet, részvétét fejezte ki a megtizedelt családoknak. Kitűnő emléke fog maradni — vigasztalta magát, különösen nyomasztó pillanataiban —, és már nem tart sokáig... Az emberek úgy nyüzsögtek a romokon, mint a hangyák, amelyek megpróbálják rendbeszedni a széttaposott bolyt. Itt is, ott is fegyvert követeltek, ez is, az is vigasztalta az államtitkárt, hogy nem adjuk meg magunkat Hitlernek. — Kitűnő hangulat — magyarázta kísérőjének Burda —, igazán derék nép! Ilyen néppel nem pusztulhatunk el!

Amikor visszatért a minisztériumba, az volt az érzése, hogy kezében tartja az akna kioldószerkezetét, csak egy gombnyomás hiányzik, és ezek a házak, szobrok, terek, emberek — főleg az emberek — a levegőbe repülnek, bukfencet vetnek, és meghalnak, anélkül, hogy értenék, miféle erő szakította el őket a földtől. Sőt, ha valaki rámutatna is erre az autón járó, elegáns, ősz férfira, nem hinnének neki, akkora aránytalanságot látnának az ok és az okozat között.

Az államférfiak könyörtelenek. Magányosak és könyörtele-

nek. A pusztító tűzvészt gócában kell elfojtani, most, azonnal. Így magyarázta meg magának a mélyebb okot, amely vezette. Magának magyarázta, csakis önmagának, hiszen ki más érthetné meg az ő döntésének nagyszerűségét? Felül kell emelkedni ennek a nyomorult országnak nyomorult ambícióin. Hogy ebből az országból Európa Winkelriedje[45] legyen, magyarázta magának. Hiába, nem könnyű naggyá lenni.

A minisztériumban telefonok áradata várta, mintha az egész város az ő telefonját vette volna ostrom alá: Gaysse asszony észrevehetően működésbe lépett. A helyzet felől érdeklődtek, némelyek kereken megkérdezték: igaz-e, hogy a kormány... Régi, elcsépelt miniszteri frázisokkal tért ki a válasz elől: hogy nem lehetne állítani, sőt inkább tagadni kellene, de nem száz százalékig. De akivel beszélt, abban nem maradt kétség, meghallva, hogy *egyelőre* szó sincs róla, *a legközelebbi jövőben* nem is számítok ilyesmire — elég volt az „egyelőre" és a „legközelebbi jövőben" s azok máris továbbfűzték: ha már egy államtitkár így beszél... és nyomban le is tették a kagylót, rohantak bőröndjeikért.

Estére még jobban megszaporodtak a telefonok, s a telefonálók hangja is izgatottabbá vált. Burda észre sem vette, mennyire magával ragadta őt is a láz. Felhívta Stachiewiczet. Emez nem értette meg rögtön, hogy Burda személyesen van a telefonnál, s mesterkélt, kemény hangon kiáltotta:

— Minden rendben van! — Aztán észbekapott, s hozzátette: — Álljuk a sarat, még semmi sincs elveszve — majd egy pillanatra letette a kagylót azzal, hogy szól a másik telefon, a harctérről. Burda türelmesen várakozott, a kagylóban ajtócsapkodás hallatszott, egy fiatal hang ordítozott: — A csomagokat, a csomagokat fel a teherautóra, gyorsan, gyerünk már azzal... — S mintha neki szólt volna ez a kiáltás, Burda lecsapta a kagylót, és rohanva távozott a minisztériumból.

Scarlett már majdnem teljesen kész volt a csomagolással. A férfi lázasan turkálta át dolgozószobájában a fiókokat. Eltartott egy ideig, amíg reszkető ujjaival letárcsázta a páncélszekrény titkos számait. Dühösen szaggatta szét naplójának

krémszínű lapjait, s egymás után rájuk húzta a klozet vizét. A lepecsételt borítékot nagy nehezen belső zsebébe gyömöszölte, majd letörülte ujjait, melyek feketék lettek a lemorzsolódott pecsétviasztól.

Scarlett hívta, hogy segítsen kicipelni a bőröndöket a gépkocsihoz. Kifelé futva, megbotlott egy könyvben, félrelökte, majd önkéntelenül lehajolt és felemelte. Olcsó kiadású Mickiewicz-kötet volt, második vagy harmadik gimnazista korában kapta jutalmul. Éppen az „Ősök"-nél[46] nyílt fel, s Burda tekintete egy mondatra esett, melyet dűlt betűs szedéssel emeltek ki a többi szövegből. A sarokba vágta a könyvet.

Hic obiit Conradus, natus est Gustavus,[47] táncolt fejében, mikor az autóba begyömöszölte hatalmas, vászonhuzatú bőröndjeit. Még egy rövid vita Scarlett-tel: az asszony ruháinak nem jutott hely. Lemondott a sofőrről, és még két koffert betömködött.

Aztán visszamentek a házba, még egyszer végigfutottak a szobákon, még egyszer átnézték a dolgokat, még egy szőnyeget, egy szőrmekeppet, féltucat kanalat begyömöszöltek. Aztán leültek az ebédlőben, idegesen, kimerülten, képtelenek lévén tovább keresni, olvasni, gondolkodni, beszélni, mintha csak a jelre vártak volna, mint a rajtnál térdelő futók.

A latin idézet egyre kínozta Burdát, különösen, amióta észrevette, hogy nem emlékszik rá pontosan.

19

Firstówna olyan furcsán nézett rá, hogy Gaysse asszony végleg elveszítette amúgy sem könnyű mondanivalójának fonalát és elnémult. Néhány pillanatig szótlanul ültek, némán méregetve egymást. A túlzottan intim hangulatú szalonban teljes volt a csend. Az alacsony heverőn párnák művészi összevisszaságban, kecses karosszékecskék, amelyek túl kicsinyek voltak Gaysse asszony tomporának, szőnyegek, lámpák minden szegletben, s ontották a fényt, amely a hússzínű mennyezetről visszaverődve rávetődött az arcokra, nyájasan, nem tolakodóan, legalább annyira eltüntetve a ráncokat, mint a kozmetikai szerek, a szemnek pedig ártatlan, egyben elmélyült kifejezést adott. Innét nagyon messze volt a háború, nem is volt könnyű dolog visszatérni hozzá ebben a szobában, amelyen az egy hete tomboló orkán csipetnyit sem változtatott. Kazimierznek igaza volt, gondolta Gaysse asszony, ezek itt egy modern Częstochowa-védelemre rendezkednek be . . .[48]

Firstówna figyelte Gaysse asszonyt, tekintetének minden rebbenését nyomon követte. Emez kezdte magát kellemetlenül érezni, torkát köszörülte, majd átült a heverőre, keresztbe rakta kurta lábát. Valamit mondani kell, mindegy, hogy mit — érezte, de képtelen volt ezt a „mindegy hogy mit" kitalálni, félelmében kiütött rajta a verejték, rettegett, hogy kikotyogja azt a szörnyű titkot, melyet Burda a vállára rakott.

— Tehát baj volna? — szólalt meg váratlanul Firstówna. — Baj van az arcvonalakon? Mit nem mond, asszonyom! Nem is merem elhinni...

Hangja olyan volt, hogy Gaysse asszonynak lúdbőrzött tőle a háta. Hirtelen az a gondolata támadt, hogy Burda bizonyára szántszándékkal rántotta bele ebbe a csúnya históriába, mert már unta az ottlétét, meg akart szabadulni tőle, és ezt a nagyon egyszerű módot választotta. Hiszen ez itt a hadsereg szürke eminenciásának a szeretője, ebben a minutumban felhívhatja hatalmas pártfogóját, s őt rémhírterjesztésért pillanatokon belül a kémelhárítóra juttathatja. Dühös volt magára, hogy ilyen könnyen léprement. Annyi bizonyos: az utolsó héten oly sok kiábrándulásban és megaláztatásban volt része, hogy ellenállóképessége semmivé apadt. Néhány cikornyás szóval, néhány fenyegetéssel, egyetlenegy magasröptű frázissal tőrbe csalta a hálátlan Kazimierz.

Firstówna még mindig nem fordította el róla tekintetét, és ez a tekintet egyre súlyosabbá vált. Gaysse asszony talán egy percig védekezett ellene, aztán megadta magát. Az egyik mondat feléről átugorva a következő végére, sebesen magyarázni kezdte ennek az izgalmában foszforeszkáló szempárnak, miért egyedül a kiürítés hozhatja meg a megmenekülést. Látszott, hogy hisz abban, amit mond, és zavaros szónoklatában volt valami megkapó. Hitt benne: hatásvadászó fordulatokon edzett elméje, amely hozzászokott, hogy ilyenekben keresse a logikát, képtelen volt szembeszegülni Burda nyaktörő elképzelésével, sőt, éppen abban látta legjobb bizonyítékát, hogy ilyen nyaktörő úton jutott el hozzá.

Tehát be nem állt a szája, valósággal nyargalt, hajtotta magát, az általános jellegű tapasztalatokat kiegészítette személyes tapasztalataival, bármily soványak voltak is: a tartalékos századosok és a lublini őrmesterek véleményével, amelyet hirtelenében reménytelen feketére festett át. Nyílt kártyákkal játszott, fáradt agyának erejéből éppen csak annyira telt, hogy elhallgassa megbízójának nevét. Egészen belemelege-

dett, ezért nem vette észre mindjárt Firstówna tekintetének különös átváltozását.

Firstówna még mindig csak őt nézte, de már nem az iménti éber, feszülten figyelő tekintettel. Most mintha a bizalmatlanság szikrái villantak volna meg zöldes szemében, hogy rögtön el is tűnjenek. Majd mintha elernyedt volna, megadta volna magát — s ezt már Gaysse asszony is megérezte. Elnémult. Firstówna egy másodpercre lesütötte a szemét, és az ajkába harapott. Gaysse asszonynak az volt az érzése, hogy mosoly fut át az arcán.

— Szóval kiürítik a várost? — kezdte lassan Firstówna. — Jól értettem, amit mondott? Hogy csak így menekülhetünk meg? Magának igazán ez a véleménye?

— De mennyire! — harsogta Gaysse asszony. — Különben nem is én... — Itt a nyelvébe harapott, és megpróbálta helyrehozni baklövését: — Az ország, arról van szó, értse meg, Lengyelországról...

— És úgy gondolja, hogy én...

— Természetesen! Kegyed! Kegyed majd megmagyarázza neki! Hogy semmi értelme belekapaszkodni ebbe a Varsóba! Elveszíthetjük az embereinket!... Csak kegyed, egyedül kegyed! Ő olyan gyanakvó természetű! Másról azt hinné, hogy cselt sző, hogy el akarja gáncsolni...

— Egyedül én? — kérdezte Firstówna. — Az ország megmentése érdekében? Bocsásson meg, én nagyon sokra becsülöm magát — itt egy kissé köhögnie kellett —, ez rendkívül súlyos ügy, ha maga azt szeretné, hogy közbenjárjak Ryszardnál... Érti, asszonyom, micsoda felelősség ez? — S arcán megint izgékony árnyak suhantak keresztül, nagy nehezen nyelt egyet-kettőt, majd hirtelen kibökte: — Tudnom kell, hogy saját magától jött-e hozzám, asszonyom?

Gaysse asszony megdöbbent, pedig már-már hinni kezdte, hogy megnyeri a csatát, s korábbi félelmei rémképek voltak. Nem látta át a kelepcét, egy pillanatig még küszködött is a csábítással, hogy megmutassa, honnan meríti ő az információit, de sikerült megfékeznie magát:

— Saját magamtól. Miért kérdezi?

Firstówna bólintott, mint aki rögtön megértette a néhány másodpercig tartó habozás jelentőségét.

— Szóval a saját ötlete? — s vörös száját széles mosolyra húzta, olyan hirtelen, mintha már előbb is készült volna erre a mosolyra, de valahogyan úrrá lett felette. — Mindig tudtam, hogy maga kitűnő politikus, de azt nem tudtam, hogy ilyen remek stratéga! — Ajkán néhány kacaj-akkord bugyggyant elő. — Hogy magától, saját magától! Hogy senki sem sugalmazta! Senki sem küldte! Maga csak nézte, nézegette ezt a felfordulást, nézte, nézegette, gondolkodott, és ez az ötlete támadt! Kikombinálta! Micsoda különleges ország vagyunk mi! — Szavait csak nagy üggyel-bajjal tudta beletömködni egyre ellenállhatatlanabb nevetőrohamai közé; szinte dobálta magát, kezét összeszorította, s arcát minden mondatnál közelebb tolta Gaysse asszony arcához. — Micsoda ország! Ahány ember, annyi hős! Hahaha! Ahány asszony, annyi államférfi! Hahaha! Saját maga!...

— Mit akar? — kérdezte riadtan Gaysse asszony. — Mi különös van ebben? Persze, hogy én magam. Lehet, hogy nem vagyok államférfi, de ha a haza üdvéről van szó...

— Hahaha! — üvöltötte immár Firstówna érces, színpadi hangján. — A haza üdve! Hahaha! — s hosszú, izmos ujjaival befogta a száját, mintha így próbálná fékezni nevetőrohamát, néhány pillanatig valóban fojtott hangon kacagott, hogy aztán annál erősebben törjön ki újra az ujjai közül: Hahahahaha! — Hátrazuhant a díványra, lába meg-megrándult, ellenállhatatlan nevetése úgy harsogott a kis szalonban, hogy az ablaktáblák is beleremegtek.

Gaysse asszonynak borsózott a háta. Felugrott a heverőről. Orvost hívjon? A ház néma, csak ez a kacaj, ez a hahotázás, ezek a hördülések harsognak benne, s ez a test fetreng a díványon. Mi ez a sodró áradat, talán vad lelkesedés? Vagy öröm? Vagy őrjöngés? Megfeledkezett korábbi ijedelméről, azt sem tudta már, miről is volt szó tulajdonképpen. Egy-

szerűen csak úgy félt tőle, mint egy részegtől, egy epileptikustól, egy elmebajostól.

Firstówna nem látta. Kacagása minden újabb kitöréskor egy árnyalattal magasabb hangnembe csapott át, már úgy hangzott, mintha csuklás volna. Képtelenség volt tovább hallgatni. A hisztérikákat pofonnal gyógyítják — jutott eszébe Gaysse asszonynak —, vagy talán inkább vízzel? A belső ajtóhoz sietett, hogy valami pohárfélét keressen, benézett, meglátta a bőröndök gúláját, a kalapdobozokat, a szorosan leszíjazott utazózsákokat. Annyi ideje sem jutott, hogy felfogja a látottakat, mert a háta mögül új hang harsant fel, s Firstówna ebben a pillanatban elnémult. A telefon berregett.

Amikor visszatért a szalonba, Firstówna már a készüléknél állt.

— Halló — duruzsolta szokásos, kissé unott hangján. — Mi újság, mütyürkém?... Ó, semmi. Minden a legnagyobb rendben... Nos, mikor? Csak siess, siess! Várlak. Elég volt már ebből a játékból. Beckné öt bőröndöt küldött előre, Slawojné mindet, csak én vagyok az utolsó, mint mindig. No jó, jó, nem bosszantalak... Helyes, fel foglak hívni egy óra múlva, rendben van, csókollak...

Felállt, és ránézett Gaysse asszonyra. Arcát látva megállapította, hogy még mindig nem tért magához, mire elmosolyodott.

— Bocsásson meg — mondta —, ugye nem haragszik? Az idegeim... Ilyen feszültségben élek már egy hete... Ryszard... ugye megérti, asszonyom? Senkije sincs rajtam kívül. Nekem kell vigyáznom rá, és ő olyan érzékeny... Nos, végre eljön a pillanat, hogy... Ugye nem haragszik? Hiszen bizonyára megérti, folyton, folyton csak játszani... ez kibírhatatlan! Szegény Ryszardom előtt azt, hogy nincs semmi gondom, nincs semmi, csak ez a mi nagy szerelmünk. Más emberek előtt a majdnem-főparancsnok majdnem-feleségének a szerepét... Tulajdonképpen még a színpadon viselkedhetek a legtermészetesebben. Egyébként azonban mindenki előtt... Előbb mindig meg kell fejtenem, hogy mit is akarnak

tőlem. Hogy tudjam, melyik szerepemet vegyem elő... Amikor maga rákezdte, azt hittem, hogy... — Elharapta a mondatot, valamit lenyelt egy mosollyal, amely kissé mesterkélten hatott. — Viszont, amikor megértettem, egyszerre annyira megkönnyebbültem! Ugye, nem haragszik? — s megragadta a kezét, a szemébe nézett. — Hiszen látta a holmimat... Már napok óta csak Ryszardom üzenetét várom... És maga olyan hévvel kezdte magyarázni, hogy... Hát persze, hogy igaza van. Csak éppen, csak éppen hogy — s mintha előbbi nevetése jutna megint eszébe, a fejét rázta — az ajtó nyitva volt, maga meg teljes erővel döngette...

Gaysse asszony távozóban tulajdonképpen még mindig nem értette, sikerrel járt-e, teljesítette-e a rábízott feladatot vagy nem? Az a nevetőroham meg ez a magyarázkodás... Végül arra a megállapításra jutott, hogy sikerült. Ez a bizonyosság sok energiát adott neki. Beszállt a gépkocsiba, visszatért a városba. Két óra hosszat látogatta a kocsival ismerőseit, boldogan, amiért nem akadályozzák légitámadások. Látogatását örömmel fogadták, mind arra számítottak, hogy szokása szerint némi vigaszt fog beléjük csepegtetni. S külön elégtételt jelentett neki, ha az illető meghökkent; ilyenkor valósággal agyba-főbe verte: Nagy baj van, bármely pillanatban kihirdethetik a kiürítést... Az emberek elsápadtak, némelyik meg se várta, hogy ő elbúcsúzzék, máris csomagolni kezdett, telefonált rokonainak, barátainak, röviden elismételte az ő szavait, izgatott kommentárral fűszerezve.

Csakhamar szembetalálkozott saját fecsegésének visszhangjával: igaz-e? Lehetséges-e? Sápadt arcok, az asztalok fölött hadonászó kezek, a gyermekek pedig, akik megérezték szüleik rémületét, nyöszörögni kezdtek. Keresztül-kasul rohant Varsón, az ő Varsóján, a szomszédos Mokotówtól a belvároson keresztül egészen Żoliborzig, mintha égő fáklyát dugdosna szénakazlakba, s háta mögött mindenütt gomolyogni kezdett a fekete füst. — Hová jutottam? — gondolta. — Micsoda különös, bosszantó dolog az élet! Hányszor tápláltam ezeket kedvező hírekkel, az urasági asztalok morzsáival! Nem törődtem

saját lelkiismeretemmel, vállaltam, amikor olyan kevés volt a jó hír, hogy nekem kellett kitalálnom. Engedelmes voltam, hűséges voltam, mint kutya a gazdájához. Igen, én most is hűséges vagyok. Továbbra is megteszem azt, amit kívánnak tőlem.

Belekapaszkodott ebbe az engedelmességbe, ezzel kergette el félelmét, amelynek előbb-utóbb vissza kellett térni. Miért kell elvetnie ezeket a rettegés-magvakat? Az ördögbe is, odafent csak tudják, mit tesznek! Elvégre csak nem önmaguk ellen csinálják mindezt. Hiszen ha rossz, akkor legelőször őrájuk üt vissza!

Ide-odarohant a városban, nógatta a sofőrt, aki kezdett zúgolódni, mondván, hogy csak egy órára adták oda a kocsit. Ő kiabált, Burdával fenyegette, de amaz egyre hangosabban morgott. Este amikor még Saska Kępába is elhajtatott, hogy benézzen saját lakásába, összecsomagolja neszesszerét, telerakja egy-két még nem egészen tele bőröndjét, úgy látszik, vége lett a türelemnek, de még a főnöke nevétől való félelemnek is: amikor Gaysse asszony fél órával utóbb kirohant, az utca már üres volt. Csak a hangszóró harsogott, s az a bárgyú Umiastowski makogta mondókáját.

Dühös volt, már-már visszafordult. hogy felhívja Burdát, amikor a hangszóró magára vonta a figyelmét.

— Polgártársak! — kiáltotta éppen Umiastowski, s őrajta hirtelen gyengeség vett erőt, annyi kétségbeesés csengett ebben a hangban. Az ajtóba kapaszkodva hallgatta. Hallgatta azt, pontosan ugyanazt, amit ő maga vitt szét az utóbbi órákban. De mennyivel ijesztőbben hangzott, amikor nem ő mondta, hanem ez a hivatalos bádogtölcsér! Minden fegyverfogható férfi! Irány kelet felé!

Berohant lakásába, s egyenesen a telefonhoz. Burda száma nem felelt. Várt, míg vagy egy tucatszor hosszasan csengett a hívás, úgy látszik, sehol egy lélek, aki felvenné a kagylót. Pedig megígérte, megígérte! Kirohant a házból, lélekszakadva érte el a hidat.

Umiastowski még mindig beszélt, egyre ismételte végzetes szavait:

— Mindenki! Irány kelet felé!

Az éjszaka sötét volt, csak a reflektorpárok hunyorogtak, csak a dudák szóltak halk, bársonyos hangon, külön-külön dallamosan, de így együtt fülsértő ordításnak hangzott, amint megelőzték, félrelökték egymást és száguldottak, száguldottak.

Sokáig állt, félt egyetlen lépést is tenni a hídon, akkora volt a reflektorok és dudák tülekedése. Eleinte még azt gondolta: melyik kocsi lehet az, amelyet Haśko küldött értem? Aztán integetni próbált, kereste Kazimierz Buick-ját, sőt olyan ábrándokban ringatta magát, hogy hiszen ismeri mindet, valamelyiküknek meg kell állnia.

Aztán felbukkantak az első gyalogosok. A járdán mentek, idegesen tekingettek vissza, hogy egy hirtelen előrekanyarodó gépkocsi nem kapja-e el őket sárhányójával. Hátukon hátizsák, kezükben aktatáska. Asszonyaik fél lépéssel követték őket. Valaki gyerekkocsit tolt. Ennek a látványnak kellett ráébresztenie Gaysse asszonyt, hogy számítása végleg csődöt mondott.

Mégsem fogadta el a tényt. Sokáig állt, hagyta, hogy félrelökje a növekvő gyalogos-áradat. Rábámult a luxuskocsik végtelen sorára: pillanatonként intett elerőtlenedő karjával, olykor az volt az érzése, hogy egyik vagy a másik kocsi ismerős, ilyenkor teli torokból kiabálta, hogy: — Igazgató úr! Osztályvezető úr! Tábornok úr!

20

Rydz eltűnt. Csak a távirathalmok maradtak, melyeket a segédtisztek gyorsan szétválogattak. S ő reszkető ujjakkal kezdte kiszedegetni azokat, amelyek Tomaszów vidékéről érkeztek.

Varsótól száz kilométerre az utolsó hadosztály, a tizenhármas, aztán már csak a fővárosi csürhe, s az a néhány regruta, akit a Citadellából küldenek. Csak két napig, csak legalább egy napig lehetne tartani ezt a Tomaszówot, amíg a Poznań-környéki hadosztályok néhány kilométerrel közelebb érkeznek, és amíg a łódźiak . . .

Semmi konkrétumot nem talált. A nyomás egyre erősebb. Új gyalogos hadosztályok bukkantak fel, s már utolérték a tankokat. Reggel óta hátvéd-harcok, a huszonkilencesek verekednek visszavonulás közben, maradványaikat a németek Pilica felé kergetik. A tizenhármasok még a helyükön állnak.

Mintha kőszikla lógna fölöttük vékony spárgán.

A többiekről viszont tömegestül érkeznek hírek, s egytől egyig aggasztóak. Rómmel, akinek még az éjszaka megparancsolták, hogy vonuljon vissza kelet felé a Góra Kalwariába, azt jelenti, hogy az ellenség nyomása erősödött, és őt félrenyomták a kijelölt visszavonulási vonalról. Szálláshelyét kétszer is bombázták, másod ízben kis híján életét vesztette. A

hadosztályokkal való összeköttetése megszakadt, igyekszik helyreállítani. Most Grójecből jelentkezik.

Grójecből! Hiszen az már majdnem Varsó peremvárosa! Feje lehorgad, mint a bikáé, amelyet szarva közt ért a fejszecsapás. Leszczyński a karját rángatja: mi legyen a poznańiakkal, kérik a visszavonulási parancs megerősítését. Egye meg a fene, fussanak, ahogy tudnak, keletre, persze hogy keletre.

Ebben a légkörben, miközben idegesen várták a tomaszówi híreket, mialatt minden más hadseregtől csak úgy záporoztak a kedvezőtlen újságok — ekkor robbant ki a furcsa és baljóslatú rożani botrány.

— Rąbicz ezredes? — ordította a kagylóba Młot-Fijałkowski. — Az isten szerelmére, már semmit sem értek, megbolondultam, vagy tán maguknál...

— Térjünk a tárgyra! — kiabálta Rąbicz. — Miről van szó?

— Mi történjék a paranccsal?

— Végrehajtani! — üvöltötte Rąbicz. — Azért parancs...

— Úgy, szóval végrehajtani? — kiabálta fenyegető hangon Młot. — Hát jól van, a maga felelősségére...

— Természetesen! Legyen szíves! — dühöngött Rąbicz.

— Rendben van, visszavonulunk, feladjuk a Narew vonalát...

— Micsoda?! — üvöltött fel Rąbicz. — Mit adnak fel?

— Hogy mit adunk fel? A Narew vonalát. Maguk talán alusznak és álmukban adják a parancsokat?

— Hogy-hogy? Parancsot adtunk, és Piekarski...

— Nem Piekarski, hanem Czerwiński...

— Miféle Czerwiński?

— A Niemen-csoport ezredese, azt a parancsot hozta, hogy hátráljunk a Bugig...

— Micsoda, micsoda, hova hátráljanak? — Rąbicz görcsösen szorongatta a telefonkagylót. — Halló, halló! — De a telefon elnémult. Belefújt, kiabált, rázta, cibálta, dühösen rácsapott — hiába, süket maradt.

Leszczyński semmit sem tudott ilyen parancsról. Rydz sehol, Stachiewicz sehol.

— Az iratokat! Az iratokat! — Rąbiczot vad szenvedély öntötte el, öklével ugrott Leszczyńskinek. — Az irattartókat! A Modlin-hadsereg, a Narew-hadsereg, a Niemen-csoport utasításait! Azonnal!

Felkapta a cédulahalmot, és lázasan átfutotta. Túl sok volt a cédula, szinte beléjük fulladt. Még egyszer, csak az utolsó két nap céduláit! De nem bírt eligazodni rajtuk, még mindig túl sok volt. Minden összekeveredett. Senki sem tudja, hogy melyik egység hova tartozik. Három hadműveleti csoport egymástól kér kölcsön, egymást osztják be, egymástól vesznek el. Teljes káosz.

Még egyszer megpróbálta megteremteni az összeköttetést Młottal. Eredménytelenül. Mint egy mind hevesebb lázrohamok által megtámadott szervezetben, az összeköttetések megszakadtak, összekuszálódtak, hadseregparancsnokságok rohanva hagyták el helyüket, menekültek a tankoszlopoktól, bujkáltak a bombázó repülőgépek elől. Młot eltűnt, csak a cédulák maradtak.

Gyorsan kivonatolni kezdte mindazokat a javaslatokat, jelentéseket és parancsokat, amelyeket a Narew-menti csoportok parancsnokaitól kaptak, illetve nekik továbbítottak. Egy negyedóra múlva az alábbi kép alakult ki:

Először: tegnap a Narew-csoport parancsnoka támadást javasolt Rożan előterétől nyugatra, a szétvert Modlin-hadsereget üldöző német hadak szárnya ellen.

Másodszor: a Főparancsnokság hozzájárul, de utasítása szerint ne Rożan felől támadjanak, csak Pułtusktól, és ne a Narew-csoport, hanem a Niemen-csoport, melynek a Narew-csoport adja kölcsön a harmincharmadik hadosztályt.

Harmadszor: a mai napon a németek lovasrohammal és tanktámadással visszavetették a rożani hídfő védelmét.

Negyedszer: a negyvenegyedik hadosztály feltartóztatta a németek előnyomulását, Rożan alatt azonban a német lovasság csoportjai átkeltek a Narewen.

Ötödször: a Narew-csoport parancsot kap, hogy támogassa a negyvenegyedik hadosztályt, és együtt vessék vissza az ellenséget a Narew mögé.

Hatodszor: a Narew-csoportot Ostrołękánál megtámadták.

Hetedszer: Młot-Fijałkowski mégis utasítja a tizenharmadik hadosztályt, hogy egy ezrede híján, viszont a tizennyolcadik hadosztály egyik ezredével kiegészülve támogassa a negyvenegyedik hadosztály rożani támadását.

Nyolcadszor: délután négy óra tájban a Főparancsnokság Piekarski tábornokkal, a negyvenegyes hadosztály parancsnokával összeegyeztette a rożani hadműveletet.

Kilencedszer: Młot azt állítja, hogy Czerwiński ezredes a Niemen-csoporttól néhány órával ezelőtt parancsot hozott, amelyben a Főparancsnokság elrendeli a Bug mögé való visszavonulást.

És éppen ez a parancs az, melynek az iratok közt semmi nyoma. Leszczyński azt mondja, hallotta, amint Stachiewicz valamit telefonba diktált a Niemen-csoportra vonatkozóan. Hogy mit? Azt nem tudja. Rąbicz csak arra emlékszik, hogy Ślizowski kétségbeesve súgta fülébe: — A Bughoz! Bizonyára Ślizowski is értesült már arról, hogy mi van Klüge csoportjával.

A hadvezetésben a legtöbb bajt a parancsok megváltoztatása, visszavonása okozza. Piekarski néhány órája azt az utasítást kapta, hogy csapattestével hátráljon a Bugig. Az utasítást azóta nyilván eljuttatta az ezredekhez. A tüzérséget kirángatták tüzelőállásaiból, és a visszavonulás fedezésére osztották be. Az éloszlopoknak már el is kellett indulniuk. Ilyen körülmények közt mi mást tehetne, mint azt, hogy jóváhagyja? S ez nem is annyira Piekarski érdekében fontos, mint inkább az ilyen Młotok érdekében, akik ha nem is vesznek részt közvetlenül a hadműveletben, kapcsolatban állnak vele, s az új helyzet szerint át kell csoportosítaniuk erőiket. Hiába, Ślizowskinak, úgy látszik, ezúttal is igaza van. Hátrálni kell. Nincs egyéb megoldás. S szokás szerint megint őrá, Rąbiczra hárul a piszkos munka...

Most, hogy elhessegette kétségeit, futó megkönnyebbülést érzett. A távíró útján közben helyreállították az összeköttetést a Niemen-csoporttal, Piekarskival. Sietve, mielőtt ismét megszakadna a vonal, közölte, hogy megerősíti a Bughoz való visszavonulást. A menetirány tengelyének meghatározását Piekarskira bízta. Visszatért szobájába.

Ott volt a pecsétes boríték, amelynek tartalmát nem volt ideje elolvasni. Burda közölte benne, hogy a Belügyminisztérium alkalmazkodik a Főparancsnokság javaslataihoz. Nem értette meg mindjárt, hogy miről van szó, csak az utolsó mondatból; persze, a férfilakosság evakuálása. Ez a másik, amelyről ma annyit beszélt Ślizowski. Nagy csirkefogó ez a Burda! Mindig is az volt. Egy árva szót sem szólt arról, hogy hozzájárul, támogatja, helyesli. Egy csipetnyi felelősséget sem vállal. Hát nem, Rąbiczot nem lehet ilyen könnyen átejteni. Félredobta a levelet, megint a jelentésekbe merült.

Nem sokáig. Leszczyński jelent meg. Sápadtan súgta:

— A marsall úrhoz...

A távírószobában Rydz állt a telefonnál, háttal a bejáratnak. Éppen azt ordította a kagylóba:

— Hogyan? Hogyan? Ki adta a parancsot? A Főparancsnokság? És aztán? Végrehajtották? A negyvenegyedik hadosztály Wyszkówba? A harmincharmadik Brokba?

Megfordult, karosszékét kereste, megpillantotta Rąbiczot, és átadta neki a kagylót:

— Semmit sem értek...

Rąbicznak remegett a keze, vállával szorította füléhez a kagylót. A drót másik végén kínlódó Młot-Fijałkowski sem érezhette magát jobban, szaggatottan lihegve kiabált, mintha futott volna:

— A visszavonulási parancs... végrehajtva... az ellenség nagy erővel... A Narewen keresztül... a hadosztályok visszavonulnak... Üldözik őket... tankok... És velem mi legyen? Az isten szerelmére, velem mi legyen?...

Rąbiczot valaki vállonragadta. Rydz volt, kitépte kezéből a kagylót, és hirtelen eltökélt hangon kiabálta:

— Tábornok, hallja? Félreértés az egész! A Narewet védeni kell! Azonnal! A hadosztályt megállítani, támadni! Hallja! Reggelre szállják meg a Narewet, érti, Rożantól egészen Ostrołękáig ... Azt a parancsot ki írta alá? Tessék ellenőrizni! Tudja meg Piekarskitól! Ellenőrizze! A fejéről van szó! Hallja, amit mondok? Hallja? Tábornok!

Rąbicz szeretett volna beavatkozni, hogy közölje a tankok számát, a bekerítés veszélyét, Ślizowski aznapi elmefuttatását. Rydz utolsó mondatai azonban beléfojtották a szót. Nos, ki írta alá? Félig önkívületben nézett körül a telefüstölt, fülledt szobában, mintha az ajtót keresné, amelyen át elfuthatna, az ablakot, amelyen kiugorhat. Közben lázasan kereste a védekezést: én csak megerősítettem, másvalaki tette előttem. Másvalaki, talán Stachiewicz ...

Már ugrott is Rydzhez, hogy bemártsa Stachiewiczet. De megtorpant. Hiszen Rydz még nem tudja! Hiszen utasítást adott, hogy ellenőrizzék Piekarskinál. Jaj, csak most történnék valami, hogy ... hogy minden összekuszálódnék, hogy ezek az irattartók, az egész irattár ... A fejéről van szó ...

Rydz letette a kagylót, felállt, ajkát harapdálta, tekintete a padlón futkosott. Rąbicz keze hirtelen nedves lett; egy ötlet villant át agyán, amellyel elsimíthatná ezt a borzalmas rożani botrányt. Csak azt nem tudta, hogyan zavarja meg Rydz merengését, s milyen körítéssel nyújtsa át neki.

A véletlen sietett segítségére. Egy sápadt szakaszvezető odanyújtott egy makarónivá összegöngyölődött táviratsávot. Az egész csak néhány szóból állt. Tomaszów mellől. A tizenhármasoktól.

Szétverték, szétverték a tizenhármasokat! Este hétkor az ellenség elfoglalta Tomaszów északi részét. Ellentámadással próbálkoztak. Nem sikerült.

Milyen furcsa! Szeme tágra nyílt, de nem a kétségbeeséstől. A spárga elszakadt, a kőszikla feltartóztathatatlanul zuhan már Varsóra, rájuk! És ő megkönnyebbülést érez, szó nélkül átnyújtja Rydznek a papírsávot, s csak arra vigyáz, hogy amaz ne vegye észre megkönnyebbülését.

Mert minden úgy összekuszálódott, mint ahogy néhány perccel előbb kívánta. Az irattartók, a parancsok, az aláírások mind egymás hegyén-hátán! Most jött el az ideje, hogy előálljon azzal a kombinációval!

Rydz elolvasta a táviratot, egyszer, azután még egyszer. Szemlátomást nem egykönnyen sikerült ráébrednie a rideg valóságra. Végül félretette a táviratot.

— Ez az utolsó? — kérdezte szónokiasan Rąbicztól, kezét zsebébe süllyesztve, mintha ottfelejtett garasok után kotorászna. A zsebe üres volt.

Újabb telefonhívás: a Poznań-hadsereg.

— Marsall úr, megint azt kérik, járuljunk hozzá, hogy bekerítő mozdulattal Łódź ellen forduljanak.

Rydz felpattant, a készülékhez rohant:

— Tábornok, ne forduljon sehova! Könyörgök, Varsó felé, csak Varsó felé, minél gyorsabban!...

Rąbicz elhúzta a száját. Ez majdnem háromszáz kilométer, a németek pedig már száz kilométerre vannak... Késő, túl késő minden. Csőstül jön a baj, s valamennyi együtt zúdul egyetlen fejre, az ő fejére. Ślizowski Knothéval zsarolja. Még Nelly is azzal az elutazással. És mindezekre a gyötrelmekre, kudarcokra, bajokra a bűvös balzsam: az az ötlet. Az mindent meggyógyít. Mindent elken. Mindent eltöröl. Talán elölről lehetne... Csak Rydzzel sikerüljön megértetni.

— Marsall úr, itt az ideje... — és nagyot nyelt. Rydz értetlenül meredt rá. — Itt az ideje... — fohászkodott neki Rąbicz újra, s végül, mintegy fejest ugorva, előrukkolt az egésszel. A civil lakosság evakuálásával. A Főparancsnokság távozásával. Hogy tartalékjaikat újjászervezhessék valahol a Wieprz és a Felső-Bug mentén. Verejtékezett, agyát megfeszítve igyekezett érveit, amennyire lehetett, stratégiai mázzal bevonni. Tizenöt-húsz újabb hadosztály behívása, még az őszi, latyakos időben. Még azt is kibökte, hogy közben a Saar-vidéki mentesítő hadműveletnek is éreztetnie kell a hatását. Beszélt és reszketett: elég lesz-e ennyi szószaporítás ahhoz, hogy észrevétlenül eltüntesse a legfőbb okot: *hogy ki*

írta alá azt a parancsot? Utolsónak hagyta a legnyomósabb érvet: hétkor elesett Tomaszów. Száz kilométer! Tankoknak három óra. S útközben sehol egy zászlóalj . . .

Rydz hallgatta, és tekintete megint a teleszemetelt betonpadlón futkosott. Végül a szavába vágott:

— Helyes — jelentette ki. — Igaza van. — És alig hallható hangon, mintha önmagához szólna, hozzáfűzte: — Talán valóban ez lesz a legjobb. — Azután még az orra alatt dünnyögött valamit, hogy: most, itt az idő, vagy valami effélét.

Rąbicz ezt már nem hallotta. Éppen csak összevágta bokáját, éppen jelentette távozását és máris futott a szobájába, kerestette Leszczyńskit, hívta Ślizowskit. Az utóbbi kéznél volt, s mint a szabadjára eresztett vizsla, alig hogy meghallotta Rąbicz hozzájárulását, már ott sem volt, csak futtában kiáltotta vissza:

— Rohanok Umiastowskihoz.

Rąbicz elemében volt. Rohanása mintha felkavarta volna az egész óvóhelyet: őrnagyok ugrottak elő a hadműveleti osztályról, a telefonoskisasszonyok izgatottan sugdolózni kezdtek egy szegletben, a szakaszvezetők nem tudni, miért, tologatni kezdték az asztalokat. Leszczyński is előkerült, ott futott Rąbicz sarkában, s ez rákiáltott:

— Maga maradjon velem! Futár-csoportot viszünk magunkkal! Könnyű tehergépkocsit! Negyedóra múlva útrakészen!

Nelly telefonált.

— Igen, igen! — kiabálta neki. — Minden rendben! Máris, máris készülj! Igen, igen! Legkésőbb egy óra múlva! Igen, igen! Érted jövök. Igen, igen, mint mindig! Igazad volt, mint mindig! Nagyon helyes! — Észrevette, hogy Leszczyński ott áll mellette, vár, s olyan furcsa képet vág, hogy Rąbicz ismét kellemetlenül érezte magát. Mindenesetre hirtelen összeráncolta homlokát, hogy eltüntesse az elhatározás okozta öröm nyomait, s amilyen gyászos hangon csak bírta, még hozzáfűzte. — Súlyos helyzet! Nincs megoldás! Légy erős, Nelly! Ezen túl kell esnünk.

A nő nyomban megértette, s ugyancsak elfojtotta örömsikolyait. Hiszen igaz is, nem vasárnapi kirándulásra indulnak.

Amikor pedig egy óra múlva Rąbiczot megint elcsípte a Narew-csoport, és végig kellett hallgatnia a német lovasság és tankok éjjeli támadásáról szóló kétségbeesett jelentést, meg hogy a harminchármasoknál és a negyvenegyeseknél kitört a pánik, és hogy menekülnek és súlyos veszteségeik vannak — már képtelen volt kétségbeesni, sőt ellenkezőleg, fékeznie kellett magát, nehogy ezt találja felelni: — Jó, jó, rendben van, remekül megy minden!

Hát ez valóban remekül ment! A Narew melletti vereség kitűnően megokolta Varsó kiürítését, a már annyira óhajtott menekülést. Megindokolta, igazolta, elkerülhetetlenné tette. Rohant Rydzhez, hogy még egyszer az orra alá dörgölje, milyen bölcs tanácsadója van. Rydzet azonban már nem találta ott.

Visszatért saját óvóhelyére. Utoljára nézett körül benne. Nem érzett megindulást. A térkép még a helyén lógott, a függöny eltakarta. Nekirontott, megrántotta a zsinórt, marokszámra szaggatta le a zászlócskákat, a sarokba hajította őket, majd felkapott egy nagy ollót, lenyeste a tengermelléket, leszabdalta Kujawyt, Mazowszét, Kielcét, Krakkót, a Kárpátokat.

Aztán helyrerántotta félrecsúszott derékszíját a pisztolytáskával, fejébe csapta szögletes tisztisapkáját, szájára méltóságteljes, szigorú vonást erőltetett, kiment a helyiségből, intett Leszczyńskinek, s együtt indultak a kocsik felé.

Éjszaka volt. Az utcákon tömegestül futkostak az emberek. Umiastowski felhívása telibe talált. No ez is sikerült, gondolta Rąbicz némi elégtétellel.

21

Anna rohan. A konyhából a kamrába, a kamrából a hálószobába, vadul rángatja kifelé a fehérneműs fiókokból Wiktor ingeit, összecsavarja, begyömöszöli a hátizsákba egy tartalék cipő meg egy kenyér közé. Wiktor elvesztette a fejét, még nem érti, mit jelent az, hogy búcsút kell mondania lakásának, holmijának, egész eddigi életének, tulajdon énjének, annak, aki májusban, augusztusban, még tegnap, még ma, még egy negyedórával előbb is volt.

Anna ezt gondolja: egy másik Wiktor távozik innét, hogy sohase térjen vissza: én pedig maradok, és mégis el fogok pusztulni, vagy más leszek, jobb vagy rosszabb, bizonyára rosszabb. A félelem torkon ragadja.

— Drágám — sürgeti Wiktor —, siess, kérlek! Hallod, Pieńkowski már indul...

A lépcsőházban sírás-rívás, ajtócsapkodás, súlyos léptek. Fölöttük futkosás, bőröndtologatás. Anna csak áll, magábaroskadva, félig önkívületben igyekszik meglátni saját magában azt az ismeretlent, aki holnap lesz, sőt már ma, amint csattan a kilincs. Felrémlik az az arc, a kis bajuszocskával, a homlokába lógó hajfürttel... Összeszorul a szíve és a torka.

— Mit ábrándozol? — ugrik oda Wiktor. — Ne felejtsd el a zoknikat, a szappant, törülközőt...

— Veled megyek — feleli Anna.

— De drágám, hiszen hallottad, hogy csak a férfiak...

Negyedóra múlva együtt távoznak, hátukon egy-egy hátizsákkal, kezükben aktatáskával, amelyben irataikat őrzik, s a kulcsokat a házmesternél hagyják. A város közel fekete, messze piros. Nyugaton tűzfény, északon kéményekkel megtűzdelt lapos tetők, úgy kandikálnak elő a háttérből, mintha fényes, fekete papírból volnának ráragasztva. Távol zúgás, a közelben lábdobogás, kiáltozás, zokogás.

Nagy léptekkel indulnak. A mellékutcákból újabb emberpatakok ömlenek elő, s ők pillanatonként belebotlanak a holmikkal, gyerekekkel, öregekkel megterhelt csoportokba, lassítaniuk kell, le kell térniük a járdáról.

— Hogy a fene!... — bosszankodik Wiktor. — A legroszszabb ez a tempóváltás.

Gyorsabbra fogja lépteit, s Annának az az érzése, csak azért teszi, mert mutatni akarja, hogy ő is csak akadályozza. Tehát ő is megnyújtja lépteit, amennyire tudja, igyekszik lépést tartani vele. De a belvárosban férjének értelmetlen sietsége abbamarad, mert túl nagy a tülekedés.

Az embertömeg percről percre nő. Már szinte egy helyben topognak.

— A hídra! — próbál vezényelni Wiktor. De nem sikerül, mert abból az irányból egy katonai szekéroszlop első fogatai bukkannak fel éppen. — Vigyázz, vigyázz! — kiáltja Wiktor, akit a lovak elől hátráló tömeg félre sodort. Már csak valahol a Mickiewicz-szobornál sikerül kijutniuk az emberörvényből. A Krakowskie Przedmieścién indulnak tovább. Csakhamar ott is torlódás keletkezik.

Lépésről lépésre jutnak csak előbbre, nekiszorulnak az előttük állók hátának, meg-megállnak, de hátulról taszigálják hátizsákjukat a többiek.

— Úristen, mi lesz még a hídon! — sóhajtja Wiktor.

Egy mellékutcából jajveszékelő asszonycsoport lódul elő:

— Gyorsabban, gyorsabban, a németek már Wolában vannak!

— A németek Wolában vannak! — üvölti egy éles hang.

— Gyerünk már ott elöl!

— Wolában, Wolában vannak! — A kiáltás úgy hullámzik tovább, mint a tűz, amikor végigfut a szénán, közben részletekkel fűszerezik, s a Zaleski-házaspárhoz már egész haditudósítás formájában érkezik meg: bevonultak, a sorompónál csata folyt, két tankot felgyújtottak, száz azonban továbbhalad.

— Üres szócséplés! — kiáltja valaki. — Én éppen a sorompótól jövök, nyoma sincs ott a németnek!

— Ott vannak vagy nincsenek, de valami bizonyára történt!

És tovább tolongnak.

Egy óra hosszat tartott, amíg a tülekedésben eljutottak a Poniatowski-hídhoz. Itt megint valóságos pokol szabadult el. Három emberfolyam ömlött egybe. A tömeg megbénult, csak távolabb, az áradat közepe táján ordítoztak, szitkozódtak, bizonyára verekedtek is. Néhány elkésett luxuskocsi elkeseredetten tülkölt. A tömeg hirtelen meglódult, és Zaleskiéket az egyik kocsi mellé nyomta. A homályban az ablakon kibámuló női arcokat pillantottak meg, s egy férfit, aki a kormánykeréknél ült és szünet nélkül nyomta a dudát. A bőröndök közt rekedtre vonította magát egy kutya. A kocsi tülkölt, a kutya ugatott. Odakinn az asszonyok kiabáltak, szitkokkal árasztották el a kocsi utasait:

— Biztos valami nagyfejű, a fene egye meg! Autón menekülnek! Kutyával, vázákkal! A mi gyerekeinket meg agyonnyomják itt! Hallja, vegye már el a kezét arról a dudáról, mert szavamra mondom, hogy ... Szétverem a fejét annak a kuvasznak.

A kocsiban ülő nők egyike úgy megrémült ettől a kiáltástól, hogy kétségbeesetten ölelte magához a kutyust és izgatottan csitítgatta. A másik, a hevesebbvérű, visszafeleselt.

— Vigyázzanak, mert a rendőrséget ...

— Hahaha! A rendőrséget! — röhögött a tömeg.

— Nocsak, milyen előkelő! Csendesebben, emberek, ez bizonyára maga a miniszterelnökné!

Bot emelkedett a levegőbe, nagyot csörrent a kocsi ablaka. A kutyás nő visítozni kezdett, a nagyhangú viszont rögtön elcsendesült, csak suttogva veszekedett a férjével, aki a kormánykeréknél ült.

Éppen elérkeztek a hídhoz, amikor mögöttük hirtelen felvijjogtak a szirénák.

— Légitámadás! — kiáltotta valaki, s a tömeg ugyanabban a pillanatban megrándult, Annát hátulról úgy előrelökték, hogy egész testével odaszorult az előtte levő emberhez, aztán még erősebben nyomták, hogy elállt a lélegzete, és elfeketült körülötte a világ. Ez a halál, gondolta, ilyen a halál! De aztán egy kissé gyengült a nyomás, s rögtön harsogó kiáltozás tört ki. A szirénázás egy pillanatra sem maradt abba, sőt mind közelebbről hangzott. A hídlépcsőn ordítozás:

— Meneküljünk! Légitámadás! A híd alá!

A két emberáradat — az, amelyik a Visztula-partról fölfelé igyekezett a hídra és a másik, amely a hídról lefelé ömlött — összecsapott, kavargott, birkózott. Aztán a felülről támadt nyomás és a légitámadást tudtuladó kiáltások kerekedtek felül, a tömeg lefelé zúdult, emberek terültek el a földön, bőröndök, hátizsákok repültek a menekülők feje fölött, valaki üvöltött:

— Segítség, segítség, eltaposnak!

Anna rémülten, nem tudva, mitől féljen jobban, a légitámadástól-e, vagy ettől a lefelé zuhanástól, a híd mellvédjének egyik beugrásába húzódott, belekapaszkodott az érdes kőbe, nehogy a minden lépésért őrjöngő emberzuhatag magával sodorja. A szirénázás egyre közelebbről hallatszott. Néhány pillanat múlva fentről újabb kiáltások érkeztek, ezekben már nem a félelem tombolt, hanem a düh:

— A zsaruk! Olajra lépnek! A zsaruk!

Ismét meglódult a tömeg, és Anna egészen szélre került. Odaát, a Praga-oldalon ég valami. Ennek a tűzfénynek világában látni, hogy egy tűzoltókocsi ékelődik be a tömegbe. A fecskendők mellett két sorban rendőrök. Állnak, látni arcélüket, az állukra feszülő szíjat, felfelé meredő orrukat; egyik

se néz félre, eleven szobrok. Csak az mozog, amelyik a sofőr mellett ül, egyenletesen forgat egy hajtókart, mintha verklizne, ettől vijjog úgy a sziréna, mintha egy hisztérikus nő sikoltozna, megcsuklik, elfúl, hörög, majd ismét felbődül. A dobhártyák remegnek, eláll a szívverés. A gépkocsi továbbhalad, mögötte egy másik. Megint orrok, sapkaellenzők, szirénázás. És még egy autó.

A tömeg kezd tűzbejönni. Öklök emelkednek a levegőbe.

— Szaros csirkefogók! — ordítja egy férfi. — A civilekkel, azokkal szemben bezzeg nagy vitézek vagytok, de a németek előtt ti is a nadrágba tojtok!

A tömeg üvölt és fütyül. A harmadik kocsin valamelyik tiszt, bizonyára magasabbrangú, már nem állja meg és lekiált:

— Csönd legyen!

Ez az utolsó csepp a pohárban. Nők, férfiak egyaránt rátámadnak a kocsikra, öklükkel hadonásznak. Furkósbotok repülnek. Valaki nagy ívben odaköp. A tiszt behúzza a nyakát, csak a sziréna üvölt tovább.

Végre eltűnnek, s az áramlás kissé gyorsul. Anna megpillantja Wiktort, fél órája, hogy elvesztette.

— Jaj, hát itt vagy? — mondja a férfi különösebb lelkesedés nélkül. — Megmondtam, hogy őrület...

Túljutottak a hídon, a tömeg szétárad a széles utcán. Annát a kocsiútról félrenyomják, a járdára nem eresztik, a virágágyra lódul.

— Ne maradj le! — szól rá Wiktor.

Visszamegy a férfihoz. A tömeg már szinte rohan. Csak egy termetes asszonyság áll oldalt, arccal az úttest felé fordulva, és kiáltozik. Anna már elhaladt mellette, amikor észbekap, hogy hiszen ő tudja, ki után kiabál az a nő.

— Kazimierz! — kiabálja az asszony. — Kazimierz! Államtitkár úr! Burda államtitkár úr!

— Gaysse asszony! — kiáltja Anna. — Mit csinál maga itt?

— Jaj, kérem... — Gaysse asszony nem ismeri meg An-

nát. — Mindjárt, mindjárt, most ne zavarjon, kérem. Kazimierz, Kazimierz!

Wiktor meg ő megpróbálják magukkal húzni. Nem hagyja magát: szó sincs róla, most mindjárt jönnie kell a Buickján! Hiszen megígérte! Hogy én, gyalog?

Végre Wiktor megrántja Anna könyökét, és továbbmennek. A tömeg ügetve igyekszik behozni a késést, megint rémhírek cikáznak: hogy a németek már a Narutowicz téren vannak... A Mirowski-csarnoknál...

A hajnal félúton köszöntött rájuk, Varsó és Mińsk Mazowiecki között. Anin után az emberfolyam kettészakadt, a többség jobb felé fordult, Lublin irányába. A Zaleski-házaspár az út baloldalán haladt, nyilván azért mentek egyenes irányban tovább. Egyébként semmi meghatározott céljuk nem volt, rokonaik nem errefelé, hanem Kujawyban és Kielce vidékén laktak.

Most már nem a lökdösés volt a legnagyobb baj, hanem a fáradtság. Anna már alig bírta az iramot. De konokul cipelte hátizsákját és irattáskáját, gépiesen rakta egymás elé a lábait, nem mert megállni, leülni meg éppen nem. Bizonyosra vette, hogy nem bírna felkelni.

Wiktor idegeskedett:

— Hallottad, mit beszéltek a hídon? Mozogj már — nógatta az asszonyt, és kissé meg is taszította, talán abban a hiszemben, hogy ezzel segít neki. Anna azonban maga elé engedte: — Törj te utat — és a résen át elkeseredetten vonszolta magát utána.

Egyszer csak elvesztette szeme elől a Wiktor hátizsákján himbálózó alumíniumpoharat. Megpróbált előresietni. Ebben a pillanatban azonban egy különösen serény menekülő csoport előreugrott a háta mögül, néhány hórihorgas suhanc félrelökte, valamelyik még izmos vállával is taszított rajta. Megfordult körülötte a világ, s lezuhant az árokba.

Az árok nem volt mély, de az eséstől Anna energiájának utolsó szikrája is kihunyt. Ügyetlenül maga alá húzott lábbal feküdt, a hátizsák súlya nem engedte felemelkedni, és tulaj-

donképpen boldog volt. Oldalt tülekedtek az emberek, hallotta riadt, rémült lihegésüket, egyre azt a húsz szót hallotta, amely untig elég volt a jelen körülmények között: gyorsabban, kenyeret, vizet, a németek, vigyázz a holmira, a fenébe ezzel az egésszel, és még egyet-mást az állam vezetőiről meg a rendszerről. Németek — ez volt az egyetlen az elhangzott szavak közül, amely kissé hatott még őrá is. Mozdulni próbált, de nem sikerült. Wiktor mindjárt észreveszi, hogy lemaradtam, keresni fog, nem bocsátja meg ezt az újabb késedelmet, hiszen úgyis olyan dühös... De ez sem használt. Eszébe jutott, miket mondott neki már útközben. Hogy ő csak terhet jelent. Jobb is hát, ha ittmarad.

Újabb emberhullám, még vegyesebb és még kétségbeesettebb. Minek menekülni, minek kínlódni? A németek, Hitler... hiszen ez már a vég, itt a vége ennek a Lengyelországnak. Mi értelme élni, látni, tűrni, kínlódni — csak azért, hogy Hitler... Nem tudta, miért, nagybátyja, Knothe tábornok jutott eszébe, s ez lett legutolsó érve: lám, ő tudta, mi lesz és inkább hagyta, hogy a bomba agyoncsapja...

— Megengedi, méltóságos asszonyom? — csendült meg fölötte egy erős, mély hang. Egy kéz könyökönragadta, majd mintha megértette volna, hogy ő milyen fáradt, a hóna alá nyúlt, felemelte, talpraállította.

De rögtön újra meg kellett ragadnia, mégpedig erősen, mert Anna térde megcsuklott, s az asszony, mint valami elejtett zsák, megint a földre zuhant volna.

— Íme a dialektika! — állapította meg ez az ember, amíg leültette az árok fenekére. Anna értetlenül kapta fel a fejét. Magas ember állt előtte. Nemrég múlhatott harminc, haja fekete, arca markáns, szemöldöke sűrű, s az orra sasorr. Minden gyengédség nélkül, inkább ridegen nézett Annára.

— Méltóságos asszonyom nem kegyeskedik megérteni engem? Nem csoda, értelmiségi és arisztokrata köreink műveltsége némi folytonossági hiányban szenved — állapította meg éles, bíráló hangon, de közben kicsatolta Anna hátizsákjának hevederét. — Látok az árokban egy nőalakot, úgy fekszik

ott, mint egy szál azálea vagy begónia, ahogy Mniszek grófkisasszony mondaná. Gondolom: ez a begóniavirág, hogy egyszerűen fejezzem ki magam, lehuppant, balesetet szenvedett. Ez az első stádium, avagy más szóval: a tézis. Aztán látom, hogy hiszen ez a begóniavirágocska mozgatja a lábát. Ejnye, gondolom, talán csak nem, hm, kacérságból játssza meg a begóniát? Íme: az antitézis. No majd mindjárt leleplezzük. Tehát hopp, lábra! S mi történik ekkor? Az, hogy ez a virágszál azért hullt le, mert nem bír megállni a lábán. De azért mégsem olyan kampec, mint először gondoltam. Tehát: a szintézis. Érti végre, méltóságos asszonyom? — kérdezte szinte kiabálva.

Anna önkéntelenül bólintott. Ez a sajátos retorika oly kevéssé illett az ő félretaposott sarkú bakancsához, a fülében duruzsoló zúgáshoz, meg ahhoz az aranyszínű méhrajhoz, ami most minden tárgyra rátelepedett, amelyre csak ránézett.

— Wiktor... — nyögte ki váratlanul.

— Wiktor nincs! — hangzott a felelet. — Nevem Musiek! — Az asszony nagyon szenvedő arcot vághatott, mert amaz hangnemet változtatott, s rögtön buzgólkodni kezdett: — A hölgy nyilván nem énrám gondol, hanem társaságának valamelyik tagjára. Bocsásson meg, asszonyom, az elmém, amint látja, nem gyors, de alapos. Nem kellett hozzá sok idő, hogy megértsem: asszonyom távolról sem nekem rebegi, hogy Wiktor. S mert tudom, hogy a méltóságos grófnék nem egykönnyen nyitogatják rózsás szájacskájukat, hát használjunk jelbeszédet, mint a „Monte Cristó"-ban: egy szemhunyorítás igent jelent, két hunyorítás pedig nemet. Nos, ki az a Wiktor? A férje?

Anna egyet hunyorított. De már a második kérdésre felháborodott, s hirtelen egész érthetően, sőt nagyon is hevesen nekitámadt a másiknak:

— Kikérem magamnak az ilyen kocsmai enyelgést! Nem tudom, kicsoda maga, de elképzelhetetlen, hogy rendes ember ilyen ostoba tréfákat engedne meg magának ilyen körülmények között!

Az a bizonyos második kérdés ugyanis azt firtatta, hogy szereti-e a férjét? Musiek a rendreutasítást szemrebbenés nélkül vette tudomásul, sőt még biztatta is az asszonyt:

— Úgy van, igaza van, nagyon helyes. A legelső alkalommal meg fogom írni ezt a „Zeitschrift für Neuropathologie" című folyóiratnak. Hogy hirtelen elgyengülés esetén nem kell sót szagoltatni, hanem kiváló eredményt lehet elérni egy ostoba kérdéssel is. Most azonban, asszonyom, kegyeskedjék alkalmazkodni a jelen körülményekhez, vagyis meglógni, olajralépni, elpucolni, igen?

Anna felállt, és két lépést tett. A férfi tartotta a hátizsákját és az aktatáskáját, sőt őt magát is a könyökénél fogva. Ez sem segített. A méhraj még erősebben döngicsélt körülötte. Szemét behunyta, de ettől a feje iszonyúan kóválygani kezdett, úgy, mint két évvel ezelőtt, amikor egyszer túl sokat ivott.

— Talán közölné velem a férje személyleírását, és megpróbálom előkeríteni.

— A neve Wiktor Zaleski. Ügyvéd. Magas. — Itt Musiekre pillantott és kijavította magát: — Azaz hogy középmagas. Hátizsák, zsokésapka, szürke sportruha van rajta. Arca kerek, barnára sült, szeme kék, az orra... Itt megint Musiekre sandított, de rögtön lesütötte a szemét: — Hát olyan közönséges...

— Értem én, kérem — állapította meg a férfi teljes tisztelettel. — Olyan mazowszei burgonyafélеség. Nos, semmi az egész. Ezen az úton, egy folyóméteren belül Zaleskiekből akad körülbelül tizenegy darabtól tizennégy egész egyharmadig. Ebből Wiktornak hívnak hármat, esetleg ötöt. Közülük orr helyett burgonyát visel a képén másfél. S feltéve, hogy nem távolodott el messzebb, mint két kilométerre, emlékezetembe idézve a logarlécet, megállapíthatom, hogy legalább háromezer Wiktor Zaleskitől kell megkérdeznem, nem felejtette-e véletlenül az árokban az azáleáját avagy begóniáját. Kérem, vigyázzon a holmijaira, én indulok. Twar-

dowski, a híres-nevezetes boszorkánymester ennél nehezebb megbízásokat is adott az ördögnek.[49]

Frissen iramodva belevetette magát az emberáradatba. Anna még hallotta harsány kiáltozását: „Wiktor, Wiktor!" — pedig ezernyi láb csoszogott, gyerekkocsik nyikorogtak, más elveszett családtagok is kiabáltak, és fecsegtek, fecsegtek.

Megint behunyta a szemét, hogy ne lássa a tömeget, s ne lássa az egyébként egyre ritkuló részvevő pillantásokat, amelyeket teljesen plátói alapon vetettek feléje. A föld is, amely még az éjszaka hűvösségét árasztotta, mintha remegett volna ettől a tengernyi dobogó lábtól. Anna határozottan hallott egy egyenetlen, nem szűnő lüktetést. Nem sikerült rögtön megállapítania, hogy mit jelent, amikor azonban néhány lökést érzett, egyre erősebb lökéseket, majd tompa dörrenéseket, felugrott, menni akart, de rápillantott hátizsákjára, és tudta, hogy nem fog boldogulni vele.

Mérges volt erre a Musiekre, amiért annyi ideig keresgél. Aztán megörült, hogy elment, úgy érezte, nem bírta volna tovább nyegle és lapos tréfáit. Aztán hirtelen megint teljesen közönyössé vált.

Még néhány robbanás, hangosabbak, Varsó irányából. Anna gépiesen felállt, összeszedte cókmókját, és lassan elindult tovább, szemét összehunyorítva az éles napfényben, amely már elővillant a csenevész fenyőliget mögül, éppen vele szemben.

Egyszer csak megint annak a férfinak a hangját hallotta.

— No látja, uram, tökéletesen magához tért!

Anna felpillantott: ott állt az a férfi, Wiktorral. Wiktor kelletlen ábrázatot vágott, Musiek viszont sugárzott, mint a boldog apa, amikor apró gyermeke első tipegését látja. Anna, szinte bosszantásul gyorsított, egészen könnyedén lépdelt.

Wiktor zsörtölődött:

— Három kilométert jövök visszafelé, több mint egy órát veszítettem . . .

— Hát nem vetted észre, hogy eltűntem?

— Ugyan kérlek! Biztos voltam benne, hogy ott vagy valahol. Egyébként időről időre kiáltottam...

— A méltóságos gróf úr úgy vélte, hogy asszonyom talán előrement — sietett segítségére Musiek. — Alig bírtam utolérni, annyira igyekezett asszonyom után!

Anna dühösen fordított hátat neki. A férfi vinni akarta a hátizsákját, tehette: semmije se volt, még sapkája se. Anna nem adta oda. Ekkor jött meg Wiktor hangja:

— Hová gondolsz? Egy kilométer után megint összeesnél. Ha ez az úr olyan szíves...

Holmija nélkül már könnyebben jutott tovább. Csak amikor tán egy kilométerrel voltak Mińsk előtt, tértek vissza a döngicsélő arany méhecskék. Wiktor nógatta:

— No még egy kicsit, a városban megpihenünk.

Musiek azonban felnézett az égre, és elfintorította az orrát:

— Azt hiszem, a méltóságos grófnénak van igaza. Jobb lesz a természet lágy ölén, mint egy ilyen sárfészekben! Fidonc!

Wiktor csodálatosképpen nem ellenkezett. Letértek az útról, be a fák közé. A liget tele volt pihenő menekültekkel. Még az utolsóelőtti meg az utolsó fenyőfa volt szabad. Az utolsóelőtti jutott nekik, az utolsót, mindjárt őutánuk, egy négytagú csoport foglalta el: egy fiatalasszony, aki kocsiban tolta a gyerekét, egy fiatal férfi, aki hatalmas, talán tízkilós kenyeret cipelt, meg egy kissé idősebb asszony, aki valami rejtélyes oknál fogva egy varrógép motorját cipelte.

Anna kéjes örömmel ült le, lerángatta nehéz cipőjét, s csak ekkor érezte, mennyire ég a talpa. Megrázkódott arra a gondolatra, hogy tán egy fél óra múlva tovább kell indulnia. Kiszáradt száját szerette volna megnyalni, de a nyelve is kiszikkadt a portól, nem használt semmit. Musiek hirtelen felállt:

— Rögtön visszajövök...

Mihelyt eltűnt, Anna sziszegve kérdezte:

— Miért hoztad magaddal? Hiszen ez bolond!

— Már megbocsáss! Hiszen te küldted! Azt hittem, a te ismerősöd!

— Finom fogalmaid vannak az én ismerőseimről!

Wiktor rögtön felhúzta az orrát, kapásból felsorolta az asszony néhány olyan ismerősét, akik valóban nem voltak túlságosan előkelőek, és az ő számlájára írta a késedelmüket is.

— Már rég túl volnék Mińsken — mondta, nyilvánvalóan arra célozva, hogy az evakuálási felhívás csak a férfiaknak szólt. Summa summárum, benne voltak az újabb családi perpatvar kellős közepében, amikor ismét megjelent a vita eredeti oka.

— Kérem, bocsássák meg, hogy e nemes formához ilyen szerfelett közönséges tartalmat találtam csak — s előhúzott egy francia címkés borospalackot. — Sajnos, csak a külszín szerint Château d'Yquem, a valóságban csupán Château Mińsk Mazowiecki.

Anna átvette a palackot, meg se köszönte, csak ivott, köhögött, aztán pihent, majd megint ivott, jó hosszan.

— Jó cúgja van a grófnénak! — állapította meg Musiek őszinte elismeréssel, amikor végre visszakapta a csaknem teljesen kiürült palackot.

Tovább pihentek, nézték a tőlük ötven méterre hömpölygő emberfolyamot. Musieknek az egész idő alatt be nem állt a szája. Anna alig hallotta fecsegését, fáradtságából, mely e pihenés alatt csak fokozódott, lassan álmosság lett. Musiek végre békén hagyta, a szomszédos csoporthoz fordult, ahol szívélyesebb fogadtatásban részesült.

Mindjárt a második mondatban azt javasolta, hogy a varrógépmotort szereljék hozzá a gyerekkocsihoz. — ... Ha pedig tekintetbe vesszük ennek a kenyérnek a méreteit és feltehető korát — hallotta félálomban Anna —, kitűnő védőpáncél lehet. Így lesz az egészből egy vadonatúj páncélautó típus, könnyű és mozgékony.

A másik férfi hangos nevetésben tört ki: gépész volt ugyanis, és Musiek műszaki jellegű megjegyzéseivel kivívta elisme-

rését. A gyerekét cipelő fiatalasszony is hajlott a nevetésre. Egymás mellett hevertek, a gépész egyik kezével a kenyeret ölelte át, a másikkal a feleségét, a gyerek pedig, aki talán másféléves lehetett, bonyolult utazásra indult, rajtuk keresztül megpróbált eljutni a szélen fekvő asszonyig, aki a varrógép-csonkot cipelte.

Hirtelen zúgás hallatszott a nap irányából. Először csak azt látták, hogy az országúton zavar támadt, majd az emberhullám, mintha sebes hajó orra hasított volna bele, ketté nyílt és két irányba özönlött szét. Anna felugrott, de rögtön visszahuppant; Musiek durván lerántotta.

— Feküdj! — kiáltott rá, mint egy engedetlen kölyökkutyára. — Repülőgép!

Több gép volt, s hogy libasorban vagy párosával repültek-e, azt nem látták, mert arcukat belefúrták a rozsdaszínű, szúrós tűlevelekbe. Csak a motorzúgást hallották, s ebben a zúgásban valami különös kattogást.

A gépek tovaszálltak. De mielőtt ők felkaphatták volna a fejüket, máris új hullám érkezett. Az országút felől kiáltozás hallatszott. Tíz másodpercig tartott az egész. Egy fenyőág Anna fejére esett, s a friss tűlevelek szúrásai megint a halál gondolatát keltették fel benne. Kétségbeesetten kapkodott levegő után.

Még egy perc, és ismét csendes volt az égbolt. Az országúton megint kiáltoztak:

— Ide, ide, egy asszony megsebesült!

— No, slussz-passz a bomba! Aki hiszi, bamba! — közölte Musiek. — Ha megengedi a grófné, kezdődhet a polonéz. Halló, gépész uram, maga is indítsa el a motort!

Anna felkelt, gépiesen veregette le nadrágjáról a tűleveleket. Wiktor felkapta saját hátizsákját, de nem bírta a vállára vetni, annyira reszketett a keze. Musiek segített neki.

Az emberfolyam még nem alakult ki, a menekülők egy része most igyekezett vissza az országútra, mások még a mezőn ténferegtek, nem hittek a csendes égboltnak.

— Gyerünk! — szólalt meg újra Musiek. — Mielőtt meg-

ismételnék ezt a rossz viccet. Mi van, mester uram, talán nem gyullad be a motor? Vagy a karburátorral van baj?

Egyet lépett feléjük. Elnémult, lehajolt. Volt ebben a mozdulatban valami, ami miatt Anna rögtön odafutott. A gépész és felesége nyugodtan, egymást átölelve feküdt a földön, a kisgyermeknek sikerült odamásznia a varrógépcsonkhoz, s most kezecskéje a csillogó nikkelre tapadt. Csak piros pontok sora futott végig mind a négyen, egyenes vonalban. A varrógépes asszonyt a nyakán is eltalálta egy lövés, belőle patakzott a vér. Még a kenyéren is volt öt fekete lyuk.

Musiek felegyenesedett. Anna nem ismert rá, olyan vad volt a tekintete.

— No várjatok — sziszegte. — Ezért megfizetünk nektek...

22

A Hoeppner-féle páncélos hadtest, amely szeptember ötödikén és hatodikán Piotrków és Tomaszów között szétverte a rendezetlenül, összevissza támadó három lengyel gyalogosztályt, rövid, északi irányú előretörése után lassította az ütemet, szeptember hetedikén Królowa Wola mellett szétverte a tizenharmadik hadosztály maradványait, s megállt, nem is tudva, hogy az ország fővárosa már nyitva áll előtte. Csak az általános pánikról és a kormány szökéséről érkezett jelentések, amelyek a csütörtökről péntekre virradó éjszaka futottak be, siettették újra előnyomulásukat. Szeptember nyolcadikán, a korahajnali órákban a hadtest újból megindult. A negyedik tankhadosztály a Pilica mentén, Nowe Miastón és Grójecen át Góra Kalwaria felé tört előre, elvágva Varsótól még a Radom és Skarżysko körzetében maradt utolsó lengyel csoportok töredékeit is. Reinhardt tábornok első páncélos hadosztálya Mszczonówon keresztül egyenesen Varsó felé tört, a Grodzisko—Ołtarzew vonalon előnyomuló oldalvédjével fedezve magát a baloldalról várható esetleges meglepetésekkel szemben, amelyeket a szétvert Łódź-hadseregnek ugyancsak Varsó felé hátráló csapatai okozhattak volna.

A németek fő oszlopa tehát két oldalról fedezve, s anélkül, hogy útjában bármilyen ellenállásba ütközött volna, gyorsabb ütemre kapcsolt. Tiszta, derűs reggel volt, az elmaradozó

városkákban teljes pompájukban díszelegtek az őszi virágok, az elővéd mögött néhány kilométerre a katonák már felnyitották a harckocsik toronynyílásának nehéz elzáró lemezét, és derékig mezítelenül kibújtak, büszkén bámulták a kertecskéket, az almáktól pirosló fákat meg a házikókat, amint fehér falaik elővillantak a krizantémbokrok közül — bámulták az ő páncélos erejüknek kiszolgáltatott, védtelen vidéket. Déltájban az oszlop eleje elkanyarodott, s az első harckocsik legénysége hirtelen integetni kezdett, kiáltozott, hívta a többieket, mutogatott a látóhatár felé. Az első sebességre állított motorok teli tüdővel dübörögtek, ezért hátrább nem lehetett mindjárt megérteni, miről van szó. Csak amikor ők is a kanyarhoz érkeztek, amikor a fák és a háztetők mögül előbukkant egy távoli magas torony, közelebb pedig egy alacsonyabb, de hatalmas épülettömb — csak akkor értették meg s adták tovább a többieknek:

— Warschau, Warschau! — futott páncéltoronytól páncéltoronyig, az egyik félmeztelen csoporttól a másikhoz. Elöl kezdték magukra rángatni az átizzadt zubbonyt, zsebkendőjükkel törülték le arcukról az út szennyét, rendbeszedték magukat, hogy hamarosan találkozzanak a varsói parkokkal, üzletekkel, leányokkal.

Varsó ezen a reggelen még nem tért magához az éjszaka borzalmaiból, amelyeket Umiastowski felhívása okozott, még nem tért magához az előző nap izgatott, majd komor, majd lemondó hangulatából. Ochotában és Wolában a kerteken át, háztól házig ásták néhány nap óta a széles, meredekfalú árkokat, az utcákon kőhalmokat emeltek, kurtára fűrészelt síndarabokat szúrtak le a talajba, de minden barikádon szabadon hagytak néhány métert, hogy átjuthassanak azok a lengyel menekülők, akik még egyre özönlöttek Radom, Piotrków és Łódź irányából. Géppisztolyos katonák kezdték megszállni ezeket az állásokat, de kevesen voltak. Ágyút például egyáltalán nem láttak errefelé, s egyébként is az előző éjszaka megrázkódtatása olyan erős volt, hogy alig hittek a komoly védekezés lehetőségében. Az okvetetlenkedő ochotai asszo-

nyok mégsem hagyták békén a tiszteket, hogy ugye fel akarják adni Varsót, s a tisztek a látszat kedvéért tagadták ezt, de nyomban a csizmájukat kezdték nézegetni, nem nagyon poros-e, cigarettát húztak elő és próbálgatták, melyik nem túl kemény, de nem is túl puha, pisszegtek, hogy csend legyen, és az eget bámulták, keresték a ritkán előbukkanó repülőgépeket — szóval mindennel megpróbálkoztak, csak hogy ne kelljen az asszonyok szemébe nézni. Csak amikor azok felajánlották, hogy a védekezéshez segítségül küldenek néhány kamaszt és öregembert, csak akkor horkantak fel: mit képzelnek maguk civilek? Eredjenek, mossanak inkább gatyákat, a háborút pedig bízzák miránk. Az asszonyok fejcsóválva tértek vissza otthonukba, még levertebben, mint eddig.

A varsói menekülés éjszakája a Krawczyk-családnak különösen nagy megrázkódtatást jelentett. Lakásuk körül, a lépcsőházban, az utcán nyüzsögtek az emberek. Egész éjszaka kiáltoztak egymásnak a menekülők, s a nyomorék Ignacyt minden egyes kiáltás fájdalmasan emlékeztette tehetetlenségére. Reggelre csend lett, ez azonban a legborzalmasabb légitámadásnál is borzalmasabb volt: mintha a halál hírét hozta volna, s ez az egyetlen, kedves város (Ignacy csak most értette meg, mennyire kedves!) mély ájulásba zuhant volna, amelyből már nem lesz felébredés.

Menekülni Ignacy nem tudott, s a tehetetlen várakozás annál fájdalmasabban érintette, mert az Ochota-kerületben néhány nap óta valami csírázni kezdett. A légó-csoportok az emlékezetes légitámadás után megtörték Pajęcki ellenállását, s az ő házában rendeztek be óvóhelyet az egész utca asszonyainak és gyermekeinek. Már nem is nagyon tiltakozott ellene, elhallgattatták a részletek, amelyeket a közeli bérkaszárnya beomlásáról meséltek az emberek: hogy ott a pincében húszan lelték halálukat, csupa asszony és gyerek. Azután Genia és néhány más asszony tettenérte Raczkiewiczet, amint kölest és cukrot árult, de csak a „jobb" vevőknek, és persze borsos felárral. Nagy botrány tört ki, csak az őrszobá-

ról kihívott rendőr tudta kimenteni Raczkiewiczet az asszonyok karmai közül, de a lényeget nem akadályozhatta meg: Raczkiewicz kénytelen volt elővenni a kölest meg a cukrot, és a régi áron kiárusítani. Ezektől az apró-cseprő győzelmektől fellelkesülve, a környék gyáraiban dolgozó férfiak, asszonyok, és a fiatalok is mozgolódni kezdtek. Más kerületekből még szívderítőbb hírek érkeztek. Beszéltek munkászászlóaljakról, amelyek Wolában és a pragai oldalon szervezkednek. Krawczyk kiabálva magyarázta Drapałának, hogy ezt itt is meg kell kezdeni. Drapała hajlandó lett volna, de semmire sem ment. Mégis érezni lehetett, hogy a munkásosztály egyre inkább szóhoz jut, ha másból nem, hát a rendőrök viselkedéséből: halkabban beszéltek az emberrel, eszükbe se jutott úgy hepciáskodni, mint akár még augusztusban is.

S ekkor, ilyen körülmények közt következett az az éjszaka. Reggel felé Genia hozta az eredményt: a környékről újabb ötven ember távozott, köztük Jęczmyk, a Narębskiék Antekje, sőt a Drapałáék egyetlen csemetéje is. Az idősebbik Drapałán kívül egyetlen valamirevaló férfi sem maradt a házban, hiszen Edison, no meg Krawczyk nem jöhetett számításba. A tisztek, akiket az asszonyoknak sikerült elcsípni, még mindig a védekezési parancsról beszélnek. Ignacy a részletek, a hangnem iránt érdeklődött, s Genia válaszára habozás nélkül megállapította:

— Meg fognak lépni!

Az asszony is ezen a véleményen volt, s hol szitkozódott, hol imádkozott.

Az új nap afféle vihar előtti, félelmetes csenddel kezdődött. Genia képtelen volt egy helyben ülni, pillanatonként felugrott, az ablakhoz futott, minden beszűrődő zajban a németek ordítozását vélte felfedezni. Az öreg Narębska asszony, aki utolsó fiától búcsúzott el az éjszaka, bekukkantott Krawczykékhoz. Kis csomagot tartott a kezében, és félrehívta Geniát a konyhába. Kiderült, hogy Anteknek aznap kellett volna ezt a csomagot elvinnie a börtönbe, Stasiek valamelyik társának. Ő nem bírja odavinni, nagyon messze van...

Először Genia is csak legyintett: bármely pillanatban itt lehetnek a németek, nem hagyhatja magára Ignacyt, különben is bizonyára már kiengedték azokat a börtönből. Narębska elszontyolodott. Genia elszégyellte magát, és felkapta a csomagocskát. Kissé félt Ignacy tekintetétől, férje azonban még biztatta is:

— Menj csak, tudd meg, mi van a városban, mi lesz velünk. Keresd meg valamelyik elvtársat, kérdezd meg tőle, mit jelentsen ez? Feladják Varsót? Csak vigyázz...

Végigment a városon, de nem ismerte meg az ismerős utcákat. Zárt boltok, itt is, ott is romhalmok az úttesten, összedőlt házak, egy villamost úgy összelapított a bomba, mintha vékony bádogdoboz lett volna. Alig járt ember az utcán, ez volt a legfeltűnőbb. Üvöltve dudáló autók, telerakva csomagokkal, a holmi mellett rendőrök, altisztfélék, tűzoltók.

A börtön előtt már mások is álltak. Néhány tucat rendőr fegyverrel a vállán őrizte a kaput. Genia megtorpant, annyira meghökkentette ez a szokatlan látvány: a rendőrök arccal a kapu felé fordultak, és befelé kiáltoztak valamit. A szemközti járdán kisebb embercsoport verődött össze.

— Mi történt? — kérdezte Genia a szélen álló világosruhás úriembertől. De amaz nem jutott szóhoz, mert mielőtt válaszolhatott volna, egy kalapos hölgy közbekiáltott:

— Lázadás! A rabok megölték az őröket! Ki akarják törni a kaput! A gonosztevők!

— Ugyan, asszonyom! — szólalt meg előbbrelépve egy beesett arcú nő. — Dehogy gonosztevők! Politikai foglyok!

— Az ám! — visította a kalapos nő. — Ha politikaiak, akkor miért gyilkolták meg az őröket?

— Ugyan kérem, ki gyilkolt? — kérdezte futtában egy bajuszos férfi. — Micsoda süket mese ez?

— Jaj! — kiáltott a kalapos nő. — Már lőnek!

Valóban, a kapu mögül tompa dördülés hallatszott. A rendőrök megmozdultak, néhányan levették vállukról a puskát, valamelyikük elkiáltotta magát:

— Oszolni, mert lövünk!

A kalapos nő néhány lépést futott, majd újra megállt.

A kapu megcsörrent, a kisablak nyílásában megjelent egy kopaszra nyírt, sápadt arcú fej.

— Elvtársak! Polgártársak! Segítsetek nekünk! — kiáltotta. Egy rendőr a puskája tusát lendítette feléje, mire a fej egy kissé hátrahúzódott, hogy elkerülje az ütést, s kiáltása tompán tört elő, mintha pincéből hangzana: — Mi politikai foglyok vagyunk! A börtönőrök megszöktek, minket pedig itthagytak bezárva, hogy a németek legyilkoljanak bennünket!

— Fogd be a pofád! — ordított rá a rendőr, aki már nem a puskatussal, hanem a puska csövével bökdösött a kisablak felé, s felkattintotta a závárt.

— Fogd be a pofád, vagy lövök!

De nem lőtt, mert a fal mögül elkapták a puska csövét, megrántották, majd visszalökték. A rendőr megtántorodott és hátraesett. A járdán állók nevettek. A kisablakból megint kinézett az a kopaszra nyírt fej.

— Harcolni akarunk Hitler ellen! Engedjetek ki! Adjatok fegyvert!

Megint odaugrott egy rendőr, megint a puskatussal csapott feléje. A járdán felkiáltott a bajuszos férfi:

— Mit csináltok, disznók?

Három rendőr átfutott az úttesten:

— Ki volt az? Ki kiabált?

Az emberek hallgattak, még a kalapos hölgyike is, aki végül mégsem futott el, de most meg se mukkant. A rendőrök lekapták puskáikat.

— Oszolni! — s nekirontottak a járda szélén álló férfiaknak.

Ennyi igazságtalanságot Genia nem tűrhetett, és a puskák elé ugrott:

— Mi az, ti Hitlert pártoljátok?

— Eredjen innét, jóasszony! — förmedt rá a legelöl álló, pókhasú, pirospozsgás rendőr.

— Én menjek el, én? Aki a háztetőn, bombázáskor... Ti hol voltatok akkor? Miért nem engeditek ki ezeket? Hiszen

harcolni akarnak Hitler ellen, ti meg ahelyett, hogy kiengednétek őket...

— Eredj innét! — mordult rá a piroskép̋ű, és az asszony mellének nyomta a puskatust.

— Lőj csak, lőj, te Hitler-pribék!

— De kérem, uram — ugrott elő a világosruhás, zömök úriember és megragadta a puskatust. — Mit csinál maga? Egy asszonyt üt?

— Hát maga kicsoda? — ripakodott rá a rendőr. — Hogy mer szembeszegülni a hatósággal?

— Kérem, én orvos vagyok. Tessék! — s egy írást húzott elő. — Nem engedhetem meg...

— Orvos, vagy nem orvos, takarodjék innét!

— Szó sincs róla! Megyek a parancsnokságra...

— Mehetsz, majd mindjárt megmondom, hova!

— Zsaruk! — hangzott hátulról. — Zsaruk! Verik a népet! Wojtek, szaladj csak, hívd a mieinket!

— Oszolni! — harsogta a piroskép̋ű. Vállonragadta az orvost, le akarta rántani a járdáról, de Genia a másik oldalról ugyancsak keményen belekapaszkodott. A kapu mögül megint dörrenés hallatszott, majd még egy. Idekinn egyre több ember gyűlt össze.

— Nyissátok ki a kaput! — hangzott az ablakból, s a tömeg már válaszolt: — Kaput kinyitni!

A piroskép̋ű elengedte az orvost, a kapuhoz rohant. Ott a kisablak alatt bömbölte:

— El innét! Ne nyúljatok a kapuhoz! Lőni fogunk!

A kapu már remegett az ütésektől.

— A zsaruk betojtak! — állapította meg a bajszos. — Még ijesztgetnek, de lőni nem fognak, még a levegőbe se!

Valóban nem lőttek. Hirtelen felszakadt a kapu, szárnyai a lendülettől nekicsapódtak a falnak, por kavargott, nagy zaj támadt.

A rendőrök a hasuk előtt szorongatták puskájukat, s az udvarra céloztak, bele a szürke és barna rabruhás tömegbe, de ahelyett, hogy lőttek volna, két lépést hátráltak. A foglyok

egy lépéssel a kapu elé kerültek, s ők is megálltak, látva a fenyegető puskacsöveket. A járdán álló tömeg meglódult, az úttestre nyomult. A nagy zajt hirtelen mintha elvágták volna.

A foglyok tömegéből előlépett egy megnyúlt képű, fiatal, de jól megtermett férfi. Egyet lépett a rendőrök felé. A puskacsövek megmozdultak, mind a mellének szegeződött. A férfi arcába vér szökött. Harsány hangon kiáltotta:

— Mi Varsó védelmére indulunk. Ha ti Hitlernek akartok szolgálni, csak lőjetek!*

A járdáról kiabáltak:

— Engedjétek őket! Engedjétek!

A fiatal rab hátrafordult a többihez:

— Elvtársak, csak nyugodtan! Indulás, négyes sorokban.

— Hitler ellen! — hangzott a járdáról.

A foglyok négyesével felsorakoztak, a rendőrök pedig megint hátráltak, puskájukat lövésre készen tartva, csak a pirosképű kiabálta:

— Mehettek, de meg ne álljatok! Mehettek, csak ne álljatok meg!

Elindultak, s egyre többen lettek, a kapu egyre ontotta őket. Rabruhájukban, négyesével menetelve olyanok voltak, mint egy ismeretlen fegyvernem katonái. Genia lázasan figyelte őket, az emlékezetes sztrájk idejéből ismerős arcokat keresett, de nem látott.

— Kommunisták — mondta mellette az orvos csodálkozva, mint aki először lát ilyeneket.

Az oszlop elhaladt előttük. Genia csak most tért magához. Utánuk futott a bajszossal meg a gyerkőccel együtt. A rendőrök ottmaradtak a kapu tövében.

Genia hangosan kiáltozta a csomagra felírt nevet!

— Kuczyński úr, Kuczyński úr!

A rabok befordultak az első mellékutcába, s ott megálltak. Genia közébük furakodott, és tovább kiáltozott. Néhány asz-

* Lásd Kazimierz Gostyński beszámolóját: Harctéri emlékiratok, Varsó 1951. (lengyelül.) — *A szerző jegyzete.*

szony már megtalálta hozzátartozóját, a barna rabruhához simultak, karjuk ráfonódott a kopaszra nyírt, lesoványodott tarkókra. Kuczyński nem volt e rabok közt, valaki azt mondta, hogy néhány nappal ezelőtt máshová szállították. Genia nem tudta, mihez kezdjen a csomaggal, körülnézett, kiszemelt egy valószínűtlenül kiéhezettnek látszó férfit, annak nyomta a kezébe.

— No de, elvtársnő!

— Fogja csak, fogja kérem, a Narębskiék küldik, biztos ismeri őket.

Visszaindult, mert eszébe jutott, hogy Ignacy már két órája egyedül van otthon — s ekkor megpillantotta azt az embert, aki a börtön előtt beszélt. Átfurakodott a rabok meg civilek tömegén, és megragadta a karját.

— Tessék már megmondani, hogy mit csináljunk! A férjem küldött, ő Gelertnél dolgozott, de a sztrájk óta...

— Mindjárt, mindjárt, elvtársnő! — Befejezte megbeszélését, aztán Geniához fordult: — Hogy mit csináljanak? Védeni kell a várost!

— Ezt tudom. De mivel? Onnét tőlünk mindenki megszökött, katonát lámpával sem találni...

— Honnét jött maga?

— Az Ochota-kerületben lakunk.

Elkérte a címét, azt mondta, hogy majd este valaki odamegy, most azonban — hiszen értheti, épp hogy kiszabadultak, át kell öltözniük civilruhába, megtudni, mi a helyzet...

— Mi a helyzet? — tört ki Geniából. — Hiszen láthatják, hogy mi a helyzet! Megszöktek a zsaruk, a hivatalnokok, az egész kormány! Mit érdekli őket Varsó! Felpakolták a holmijukat és usgyi!

Amikor otthagyta őket, nemigen hitt benne, hogy lesz valami ebből az ígéretből. Az utcákon újra megnőtt a forgalom, sajnos, megint a Visztula felé. Teherautók, szekerek, és gyalogosok is, sok gyalogos, hátizsákkal, kézi bőröndökkel. Még haza sem ért, máris odaveszett minden reménysége.

Az utolsó saroknál kövekből és homokzsákokból emelt tor-

laszt pillantott meg. Néhány asszony üres ládákat cipelt, mások árkot ástak, az egyik egy feszítővassal emelgette ki az utcaköveket, láthatóan nagyon ügyetlenül.

— Alászolgálja, szép kis hadsereg! — mordult rájuk dühösen. — Az egyszer biztos, hogy ha Hitler meglát titeket, nyomban berezel.

Mérgesen felelték:

— Ahelyett, hogy jártatod a szád, inkább te is segítenél.

Neki azonban minden kedve elment, amióta látta azokat a kocsikat, azokat az embereket, akik szöktek, szöktek a Visztula túlsó partjára.

Ignacy nagy örömmel fogadta. Csupa izgalom lett, amikor meghallotta a rabok szabadulását, amikor viszont a menekülési lázról hallott, ráförmedt az asszonyra, hogy ne legyen olyan ideges, mint valami kényes dáma. Este azonban, amikor senki sem látogatott el hozzájuk, ő is elsavanyodott. Genia az ablakpárkányon ült, onnét vitázott vele, hogy melyik utcában van tűz, a Żelaznában-e vagy a Towarowában. A szomszédasszonyok azt kelepelték, hogy a németek már Wolában vannak. Genia mereven nézte az utcát, pedig valójában azt figyelte rémülten, hogy nem jönnek-e már.

Tíz óra lehetett, már el is igazította éjszakára férje ágyát, amikor kopogtak az ajtón.

— Krawczyk elvtárs?

Nem ismerték a látogatót, sötét is volt, csak annyit láttak, hogy hosszú, vézna, görnyedt ember.

— Edward elvtárstól jövök — közölte. — Az ön felesége...

— Ó! — kiáltotta Genia. — Tehát mégsem felejtette el... Tudod, Ignacy, az az ember, aki a rendőrökhöz beszélt...

— Edward elvtárs semmit sem szokott elfelejteni — jelentette ki a nyurga ismeretlen. — No jól van, most mondják el, mi itt a helyzet.

Beszámoltak. Ő csak sóhajtozott, olykor egyet csettintett nyelvével. Drapałáról kétszer is elmondta Genia, hogy két üveg szeszt szajrézott a patikából, az egyiket még aznap el-

fogyasztotta, a másikat másnapra hagyta, mert hogy józan állapotban képtelen volna belenyugodni Hitler győzelmébe. A katonákról elmondta, hogy nincsenek. A férfiakról, hogy eliszkoltak, csak egyetlenegy maradt közülük az épületben: Drapała, akiről viszont már említettük, hogy milyen nagy vitéz. S elmondta, hogyan torkolták le őket a tisztek, hogy ők csak törődjenek a gatyamosással...

— Hát igen, ez nem néphadsereg — sóhajtott fel a hosszú. — Nem olyan, mint Madridban...

— Madridban! — kiáltotta Ignacy. — Ott népállam volt, ugye?

— Az — felelte a nyurga. — Volt párt, volt szervezet.

— És hogy védekeztek! Emlékszem rá! — Ignacy hangja megtört. — Mi pedig...

— Nekünk is ez a kötelességünk. Mint a madridiaknak.

— Eh! — Ignacy csak sóhajtott. — Eddig én is ezt hittem. Sőt, mintha már valami megmozdult volna itt is. De aztán ez a menekülés...

— Hogyhogy? — kérdezte csodálkozva a hosszú. — Ki menekül? A kormány, a rendőrség... De a nép marad!

— A népből is sokan megléptek! Amikor kihirdették...

— A nép ittmaradt. Néhányan elmentek, de majd visszajönnek. Szervezkednünk kell. Azon, hogy a kormány elszelelt, nincs mit csodálkozni. Mit érdekli őket Varsó? De a nép...

— No jó, a nép. De hát mivel, ha szabad kérdeznem? A tankokról a golyó is lepattan, nekünk pedig még egy ócska mordályunk sincs...

— Madrid ellen is tankok vonultak fel. Fasiszta tankok. És mégis tudták védeni.

— Mivel?

— A szívükkel. A gyűlöletükkel. Petróleumos palackokkal égették ki a tankokat.

— Milyen palackokkal?

— Közönséges üvegpalackokkal. Meg lámpába való petróleummal. Az is jó. Rádobni a tankra. Szétömlik rajta, eljut

az égő motorhoz, és durr! Vagy egy égő rongyot rádobni a petróleumfoltra. Golyó ellen erős a tank. A tűz ellen gyönge.

Krawczyk hevesen, de meggyőződés nélkül bólogatott. Még fülébe zúgott a városból távozó férfiak lábdobogása. Ki fogja a tankokra dobni azokat a palackokat? Az ilyen nyomorékok, mint ő?

A nyurga más véleményen volt. Majd csak akad ember. A szervezés gyenge, ez tény. Kérdezte, kik szervezték a sztrájkokat. A fenébe is, eltűntek, mint a kámfor. Milícia kellene, munkásosztagok kellenének, mint odaát, a pragai oldalon. Krawczyk lemondóan rázta a fejét: senki sincs. Talán a légós-osztagból? Ugyan, ott is csak nők voltak, no meg a Drapała. Most már a nyurga is felsóhajtott. Végül távozott, de megígérte, hogy másnap megint ellátogat, és magával hoz néhány embert más kerületekből.

Látogatása csak rövid megkönnyebbülést okozott. Jött az éjszaka, jöttek a légitámadások. Bombák, bár nem sok. Hajaj, gondolta Ignacy, és megborzongott: már sajnálják a lőport, már magukénak tekintik a várost! Képtelen volt elaludni, csak hajnalban szunnyadt el egy kicsit.

Másnap Genia elhatározta, hogy benéz Drapałáékhoz. Amikor visszajött, égett az arca a dühtől: az az ember tartja a fogadalmát, tökrészeg, ruhástul fekszik az ágyon, az egyik üveg a sarokban, a másik előtte, már azt is megkezdte. És az a szegény asszony olyan, mintha összeverték volna. Ilyenekből próbáljon milíciát szervezni az ember?

Közeledett a dél. Genia nem bírta elszánni magát további kiruccanásokra.

— Elvégre ebédet is kell főznöm vagy mi! Nyugodj meg, vacsoráig lesz még időm, a gyorsfőzőbe már úgyis csak egy alkalomra való petróleumunk van, kölesünk pedig legfeljebb kétszerre.

Kiment a konyhába, behozta és az ágy elé állította a begyújtott petróleumfőzőt, rajta a lábassal.

— Keverd, Ignacy, nehogy odakozmásodjék.

A férfi feküdt, nézte a mennyezetet. E komor nap gyér életének apró zajai felhallatszottak az utcáról, s szomorú gondolatokat ébresztettek benne. Mintha gyerekek nem is volnának: sehol egy kiáltás, sehol egy szófoszlány. Bizonyára anyjuk szárnya alá rejtőztek, mint a kiscsibék. Valahol messze gyönge robbanások. Valaki fut az utcán, nő lehet, mert aprózza a lépést.

Azután nem nagyon messze két lövés, éles, vékony. Megint légitámadás, gondolta Krawczyk. Közel lehet, mert a légelhárítók... Nagyon közel lehet. Mocorgott és fülelt. Hirtelen géppisztolyok szólaltak meg. Fogát összeszorítva zuhant vissza párnájára. Hányadszor várta ezen a héten halálraszántan és egészen tehetetlenül, hogy nem robban-e valami éppen az ő épületükben? Figyelte az égboltot, volt is valamilyen süvítés, de nem a szokásos, hanem mintha súlyosabb lett volna. Ez az újfajta hang nagyobb félelmet keltett benne, mint amilyet eddig érzett. Annak a halálnak gondolatához, melyet a naponta hallott süvítés váltott ki, már hozzászokott, de ez... ez vajon milyen halált hirdet?

Aztán a lövöldözés is, meg a süvítés is elhallgatott. Bent termett Genia: mi van a kásával? Zsörtölődni kezdett:

— Keverd, keverd, ne bámészkodj. A politizálásoddal nem fogunk jóllakni.

Ignacy megkérdezte az asszonyt, hallotta-e ő is. Geniát azonban rosszkedvében találta.

— Mit? Lövéseket? Süvítést? — Csak legyintett. — Álmodtál, nem volt semmi. Lődöztek és abbahagyták. A golyó ingyen van nekik. Keverd, csak keverd, én lemegyek a pincébe krumpliért.

Félretaposott papucsa csattogott a lépcsőn, amint lesietett. S amikor ez a hang elhalt, az utcán hirtelen őrült robaj támadt, mintha üvegtáblák csörömpölnének és traktor dübörögne. Öt másodpercig tartott, aztán abbamaradt, éppen az ő ablakuk alatt. Ignacy keze görcsösen összerándult, leejtette a kanalat, — mintha áram futott volna végig a testén, az ujja hegyétől a talpáig. Egy puskalövés, és még néhány, nem

messziről. Majd mindjárt egy dörrenés, az ablaktáblák betörtek, egy másik dörrenés kissé távolabb, aztán csend. És szavak, furcsa torokhangon kiáltott szavak az ablak alatt:

— Links, dreckische'. . .[50]

Ekkor egy ismeretlen erő kiemelte Ignacyt az ágyából. Elfelejtette, hogy béna. Nem értette, mi történik vele. Az ablakhoz futott. Kihajolt. Megpillantott egy furcsa, rozsdás-zöld masinát, közvetlenül maga alatt. Baloldalt pedig egy szánalmas barikádot bádoghordókból és homokzsákokból, s a szomszéd ház oldalában egy kisebb lyukat. A masina tetején nyitott, kerek fedőnyílás, benne egy bőrsisakos fej, az ágyúcső végén egy vörös lángnyelv, s a következő pillanatban egy dörrenés, a cső visszarándult, majd még egy dörrenés! A barikádon szétfreccsent a por, egy bádoghordó felfordult.

— Madrid! — tört ki belőle valamilyen nem emberi hang. Madrid! — s visszaugrott. — Genia! Madrid! Petróleumot! — kiáltotta, de Genia nem volt ott, petróleum sem volt, s lent valaki bíztatta a másikat:

— Noch'mal![51]

A gyorsfőző gondtalan sietséggel sistergett a gőztől remegő lábas alatt. Krawczyk félig eszméletlenül ágyához futott, felkapta az egész szerkezetet, és vissza az ablakhoz. Ekkor rohant be Genia rémült tekintettel.

— A kása! — kiáltotta. — Vigyázz! — s futtában lerántotta a lábast a főzőről. A férfi nem is látta.

A főző lángja megfordult a levegőben és pontosan a nyitott tetőnyílásba zuhant. S mint egy ugató, ugráló kis kutyus elől, úgy ugrott vissza a bőrsisak a tank belsejébe. A felső emeletről valami repült, megvillant a napban, üveges hangon csörrent a páncélzaton. A láng felcsapott, kékesen és áttetszően, mint a muszlin, szétömlött az egész tankon. Az ágyúcső alatt felpattant egy súlyos páncéllap, három német kiugrott, az egyik a könyökét szorongatta, a másik kettő a kövezeten hentergett a fehér füstfelhőben.

Krawczyk ordított, felülről Drapała részeg hangja válaszolt neki. Eddig halálra dermedt ablakok nyiladoztak. Fejek, kiál-

tások. Az utcán egyszer csak ott termett néhány kamasz. A németek tisztességtudóan, magasra emelt kézzel álltak.

— Katonákat! Hívjátok a katonákat! — hallatszott.

A barikád mögül előugrott egy vézna közlegény, fején sisakkal, intett a németeknek, s azok szó nélkül követték.

— Szervezzünk milíciát! — harsogta Krawczyk.

A fiúk felintegettek neki, az asszonyok pedig ujjukkal mutogattak rá:

— A Krawczyk, a Krawczyk! Csoda történt, meggyógyult!

Estefelé megint felkereste őket a nyurga férfi és vele együtt még valaki. Krawczykéknál nagy nyüzsgés volt. Az asszonyok csodáról kiáltoztak, vitatkoztak, hogy vajon melyik szent segített, hasonló eseteket meséltek, amik búcsújáróhelyeken történtek.

— Előfordul az ilyesmi — magyarázta a nyurga. — Egy nagy idegmegrázkódtatás...

— Igen, igen! — kiáltotta Genia. — Megmondta az orvos is, hogy villannyal kellene gyógyítani! De imádkoztam is sokat...

Kezdték összeírni az embereket. Nagy nehezen találtak néhány felnőtt férfit. Összeszedtek néhány tucat tizenöttizenhat éves fiút. Fegyverük persze nem volt.

— Egy elvtársunk majd szerez, elintézi a Citadellában — jelentette ki a nyurga. — Egyelőre ásókat szerezzetek, árkokat kell ásni...

Okęcie felől lövöldözés hallatszott. Krawczyk nem bírta tovább, és a nyurgával kiment az utcára. A város fölött füst terjengett. Délről ágyúdörgés, gépfegyverropogás hallatszott.

— Németek jönnek — szólalt meg a nyurga. — Hallja? Tankok.

— Igen, tankok — bólintott Krawczyk. — Hát aztán? Nem újság...

— Emberek, emberek kellenének — mondta sóhajtva a nyurga. — Az ördögbe is, csak itt volna Walczak! Ő aztán intézkedne! Ismeri Walczakot?... Ugyan, hogyan is ismerhetné, amikor ő majdnem az egész életét börtönben töltötte...

23

Aznap este elvi megbeszélést tartottak: mi a teendő? A soronlevő istálló sem jobb, sem rosszabb nem volt a többinél, a fáradtság és az éhség is ugyanaz volt, a látóhatáron Varsó felé két tűzvész hamvadt ki éppen, a harmadik viszont, jobbra és közelebb, éppen növekedni kezdett.

— Eredeti koncepciónk — fejtegette Kalwe — hibás kalkuláción alapult. Továbbra is kétségtelen, hogy a fasizmus elleni fegyveres harc, s egyidejűleg a munkásosztály vezetése alatt álló népfront megszervezése a mi feladatunk volt és marad. Gyakorlatilag azonban . . .

— Gyakorlatilag azonban képtelenek vagyunk megelőzni a fasiszta haderőt — vágott szavába Walczak. — Előbb lesz Varsóban, mint mi.

Az előző nap óta állandóan hallották maguk előtt és útirányuktól jobbra a tüzérségi tűz dübörgését, tehát Walczak megállapítása olyan kétségtelenül helytálló volt, hogy még Krygier sem dünnyöghetett mást, mint legföljebb ezt:

— No, ezt még nem tudhatjuk biztosan.

— Felmerül a kérdés — folytatta Kalwe, aki egyre rosszabbul érezte magát, s még a beszéd is nehezére esett, ezért rövidebbre fogta mondatait — mi a teendő? Gyakorlatilag. A mi csoportunk számára.

Hallgattak. Walczak azért, mert úgyis tudta a választ. Sos-

nowski azért, mert tudta, hogy Walczak tudja. Krygier pedig azért, mert nem szeretett kérdésekre válaszolni, inkább valami megállapítást várt, amit majd — dialektikusan — megcáfolhat.

Kalwe tehát folytatta:

— Varsóig több mint száz kilométerünk van még hátra. A németekről utoljára tegnapelőtt szereztünk értesülést. Többé-kevésbé pontos értesülést. Hogy Piotrkównál folyik a harc. Eszerint félő, hogy ma már ők is legföljebb száz kilométerre vannak Varsótól...

— Nem biztos — vetette közbe Krygier. — Nem biztos, hogy folyton csak mennek. Fel is tartóztathatják őket...

— Természetesen! — legyintett Kalwe. — Elméletileg ez is elképzelhető...

— Miért csak elméletileg? — Krygier kezdett tűzbejönni. — Gyakorlatilag is!

Walczak a fejét csóválta:

— Gyakorlatilag így áll a dolog: vajon mindenáron el akarunk-e jutni Varsóig, vagy ha ez nem megy, gondolkodjunk-e másról?

Ez megint kérdés volt. Krygier tehát hallgatott.

— Nos? — kérdezte Sosnowski.

— Valahol át kellene vergődnünk keletre...

Hallgattak. Kalwe köhögött, majd így szólt:

— Varsó védekezni fog. Lehetetlen, hogy ne védekezzék. Még akkor is, ha a kormány elhatározná, hogy harc nélkül feladja. Erre egyébként nincs semmi bizonyítékunk. De még ebben az esetben is, sőt annál inkább, Varsóba kell jutnunk.

— Úgy van! — helyeselt Walczak, és erélyesen bólintott. — Tehát elhatároztuk: mindenáron Varsóba. Ha csoportosan nem lehet, akkor külön-külön fogunk menni. Varsóban majd megint felvesszük a kapcsolatot...

— Az nem lesz nehéz — bólintott Kalwe. — Néhány aktivista feltétlenül ottmaradt. Ismeritek azt, aki a villamosműveknél dolgozik? Hogy is hívják? Henryknek?

— Lewickit? — kérdezték egyszerre.

— Például őt.

— Rendben van! Ellenvetés nincs — összegezte Walczak. — Tehát Varsóba, együtt vagy külön. Varsóban pedig kialakítjuk a népfrontot... Úgy, ahogy annak idején Madridban: a harc kellős közepén...

Amint pirkadni kezdett, továbbindultak. A következő falu kissé nagyobb volt, a szélén iskola állt, melyet két sorban facsemeték fogtak közre. Az iskola mellett, szorosan a falához simulva állt egy autó, fedett karosszériája sárgára mázolva, s nagy, fekete betűk hirdették rajta: VARSÓI FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZET.

Kalwe lassított, odasúgta Walczaknak:

— Menjetek csak, menjetek, majd utolérlek titeket.

— Mi van veled? — kérdezte Walczak, és megállt.

— Semmi. Megszomjaztam.

— Jó, jó! Fiúk, menjetek csak előre, majd utolérünk!

De a másik kettő is megállt:

— Mi történt?

— Semmi. Csak iszunk egy kis vizet — mondta Walczak tettetett egykedvűséggel, de alig észrevehetően rájuk kacsintott, és szomorúan elhúzta a száját.

Mindnyájan együtt léptek be az udvarra. Az iskolában sehol egy lélek, csupán a konyha felől hallatszott heves vita. Kopogásukra feltárult az ajtó. Két kisírt szemű nőt láttak és két férfit, az idősebbik erős, bikanyakú, a fiatalabb sovány volt és sápadt, s mindkettőjüknek elkeseredés ült a szemében.

— Egy kis vizet... — tért rá rögtön a lényegre Krygier.

— Mi történt? — kérdezte Walczak.

— Még kérdezi? — tört ki a szó az idősebbik nőből. — Varsó... — s fejét kezébe temetve felzokogott.

— Varsó?! — kiáltotta Krygier — Varsó?! Mit beszél?

— Nyugalom! — szólalt meg Kalwe, körülnézett és fáradtan leült egy zsámolyra. — Csak sorjában.

— Varsó! — mondta a fiatalabbik nő, most már ő sem fékezte könnyeit. — Átjött ma hozzánk a Weichmann, a német

telepes, és eldicsekedett, hogy már maga a lengyel kormány is bevallotta.

— Lehetetlen! — mondta szinte kiáltva Walczak. — Rémhír!

— Uram, én éjszaka hallgattam a rádiót! Umiastowski ezredes beszélt, és azt mondta, hogy aki hisz az istenben, azonnal hagyja el Varsót. Mintha a szívemet hasogatták volna, olyan gyászosan mondta . . .

— No jó. Ez tegnap volt. De ma, ma mit mond a rádió?

— Elromlott. Kimerült az akkumulátor.

— Tehát semmit sem tudunk! Hogy egy ilyen Weichmann henceg, az még nem bizonyít semmit. Mit képzel maga, asszonyom? Hogy Varsót csak úgy ingyen odaadják Hitlernek? És mondom magának, úgy fogjuk védeni, mint Madridot!

— Úgy van, ez a helyes beszéd — mondta a fiatalabbik férfi, s mintha megnőtt volna. — Én is ezt mondtam: Varsót nem adjuk fel olyan könnyen, nem olyan város ez, mint például Krakkó. Itt pár százezer munkás . . .

Az asszonyok elhallgattak, s már csak kevés vigasztalás kellett ahhoz, hogy a fiatalabbik még el is mosolyodjék. Ők jót ittak a vízből, amazok szabadkoztak, hogy nem tudják őket mással megkínálni, mindkettőjük férje tanító, de bevonultak, gazdaságuk nincsen.

Hatan léptek ki a tornácra. A fiatalabbik férfi Walczak kérdésére elmondta, hogy őt meg a könyvelőt messze, Międzychód közelében érte a háború. És hát úgy lopóznak vissza, ahogy tudnak, nappal a repülőgépek elől rejtőzve, éjjel pedig az útonállók elől, hiszen az autó drága kincs, különösen mostanában, amikor mindenki menekül. Nagy nehezen elvergődtek idáig. Persze, hogy Varsóba igyekeznek.

Walczak hosszú, sokatmondó tekintettel nézett rá. A sofőr tanácstalanul topogott, majd észrevétlenül félrehúzta Walczakot:

— Mifélék maguk?

— Ej! Emberek. Miért?

— Mert nekem úgy rémlik . . . Én ugyanis szocdem vagyok!

De nehogy azt higgyék, nem, a világért se, hogy Zaremba csoportjához tartozom!...[52] Ezt a szemüveges őszhajút maguk közül valahol már láttam. Talán csak nem május elsején, harminchatban? No és aztán amit Varsóról mondtak...

— Hát igen, antifasiszták vagyunk, eltalálta.

— Aha! — kiáltott fel egyszeriben széles mosollyal a sofőr. — Megéreztem én ezt! Jó orrom van.

— Hát idehallgasson, elvtárs, egyikünk súlyos beteg. Az a kopasz, amelyik annyi vizet ivott. Nem vihetnék őt magukkal?

— Én akár mindnyájukat. De a kocsi nem az enyém. A főkönyvelővel kell beszélniük, Żaczek elvtárssal. Persze ő nem egészen... Hogy úgy mondjam, inkább a centrum felé orientálódik...

Kiderült azonban, hogy a szokatlan helyzet Żaczek elvtársra is jótékony hatással volt. S csakhamar szardiniák módjára szorongtak a szűk, alacsony dobozban. Kalwét a kocsi padlójára fektették, feje alá üres zsákokat raktak. Fél órával később már el is hagyták Piąteket, amelyet eredetileg aznap estig akartak elérni. Ó, csodálatos autó! Forróság, por, benzinbűz, zötyögés — annyi baj legyen, mit számít az ilyen hallatlan időnyeréssel szemben? Walczak még dudorászott is örömében.

Még egy órával később, Łowicz közelében, egy útkereszteződésnél megálltak. Walczak idegesen pillantott ki az autóból: az út katonai szekerektől hemzsegett. A sofőr kiszállt, hogy tájékozódjék, nem volna-e jobb kissé visszakozniok, azután egy mellékúton menni tovább. Walczak felajánlotta, hogy előremegy, megállapítja, milyen hosszúnak ígérkezik ez a torlódás.

Fél óra hosszat vártak rá. Végül a türelmetlen sofőr megfordult a kocsival, és indulni akart, alig tudtak még egy negyedórát kikunyerálni tőle.

Hanem öt percig sem kellett várniuk: az égbolt feldübörgött, az országúton ordítozás támadt. Még le sem csapott az első bomba, a kocsi máris nekiugrott, villámsebesen szágul-

dott néhány kilométert, majd letért balra, és félgázzal haladt tovább.

Ütötték-verték a vezetőfülke ablakát. A sofőr valami érthetetlen dolgot kiabált vissza. Csak este álltak meg, Skierniewicében.

— Értsék meg, légitámadáskor nem lehet várni — magyarázta zavartan. — Végre is nem buta ember az, majd csak eljut Varsóig.

Kalwe vígasztalhatatlan volt. Még Krygier is elnémult. Benzinre vártak, a sofőr közölte, hogy lakik itt egy nőismerőse. Valóban még virradat előtt visszatért néhány bádogkannával.

— Ez kétszáz kilométerre is elég, pedig Varsóig már hetven kilométer sincs. Odanézzenek, már látni is!

Távoli tűzfények világítottak a felhőtlen ég alján. S ők némán bámultak a város felé, mely szemükben az álmok városa volt, az ellenállás egyetlen biztos pontja. De amióta Walczak eltűnt, nem tudtak örülni még annak sem, hogy ilyen közel a cél.

Hajnaltájt szörnyű bombázás térítette le őket útjukról. A sofőr úgy száguldott, mintha az ő rikító sárga kocsijuk volna a légitámadás fő célpontja. De aztán megnyugodott, sőt még némi vigaszt is talált a bombázásban.

— Żyrardówot támadták, Varsótól negyven kilométerre. Ez azt jelenti, hogy még nem foglalták el Varsót! Igazunk volt nekem meg az eltűnt elvtársnak, az a Weichmann, aki német is, meg kulák is, hazudott. Fel a fejjel, megpróbálunk Mszczonówon keresztül továbbjutni! Csak nehogy megint tele legyen az út.

Ők fáradtak és tanácstalanok voltak. Mielőtt bármit is mondhattak volna neki, máris becsapta az ajtót, és beugrott az ülésre.

Körülbelül egy órával később lassított, és hátrakiáltott:

— Nincs semmi baj, üres az út! Tizenkettőre Varsóban vagyunk! — És teljes gázzal indult tovább.

Csakhamar megint fékezett. Krygier előremászott az ab-

lakhoz, és a sofőr meg Żaczek feje között kilesve, porfelhőt pillantott meg néhány száz méterrel a kocsi előtt.

— A fenébe! Már megint szekerek!

— Ilyen a mi szerencsénk.

A kocsi azonban, bár lassabban, mégis tovább jutott. Rommá bombázott városkához érkeztek.

— Mszczonów — állapította meg Krygier. — Talán kiszállhatnánk, hogy kissé kinyújtsuk a lábunkat? — és kopogott az ablakon.

A kocsi megállt. Krygier meg Sosnowski kiugrott, Kalwe bent maradt.

Néptelen utca, romok, csenevész kertek. Messze előttük zúgás, több tucat motor lehetett.

— Sebaj — vélekedett a sofőr. — Öt percig nyugodtan pihenünk, azok miatt úgysem jutunk előbbre.

Krygier a romok között keresni kezdett valami sértetlen lakóhelyet.

— Ne menjen túl messzire! — kiáltott utána a sofőr.

S nyomban hátrafordult, mert az országút felől motorzúgás hallatszott. Mind a hárman kinéztek, még a könyvelő is kidugta fejét az ablakon.

Egy sarok mögül, tőlük mintegy négyszáz méternyire, tömör, alacsony árnyék siklott elő. Egy tank. S mögötte még egy, és még egy. A dübörgés iszonyúvá nőtt.

— Németek! — kiáltotta a sofőr.

— Németek . . . — mondta utána suttogva Sosnowski.

Ahhoz túlságosan messze voltak, hogy törzsük jelzése felismerhető legyen. De sokan voltak, nagyon sokan — és ez volt a döntő.

Öt másodpercig mozdulatlanul álltak, annyira megdöbbentette, megbénította őket a növekvő dübörgés.

— Krygier! — próbálta kiáltani Kalwe. — Hívd vissza Krygiert — szólt rá Sosnowskira.

Ezek a szavak rázták fel őket dermedtségükből. A sofőr dühösen kiáltotta:

— Rohanás! — Betuszkolta Sosnowskit, aki csak a második

felszólításra volt képes Krygier után kiáltani, és rájuk csapta az ajtót.

Az autó nagy sebességgel indult tovább. A hátsó ablakon át meglátták az első tank növekvő pofáját, az ágyúcső fekete pontját. Kalwe tekintete végigfutott a romokon, de Krygier nem volt sehol. Megint a tankra nézett. Mikor fog lőni?

De nem lőtt, s ők csakhamar meg is tudták, hogy miért nem. Az autó egyszer csak hirtelen lefékezett. Sosnowski előrelódult, Kalwe lába egész az álláig csapódott. A sofőrülés ablakán keresztül maguk előtt látták a varsói utat, s azon három másik tank állt, egészen közel, ágyúcsöveit Varsó felé fordítva. Látták a nyitott páncéltornyokat, bennük a napbarnított, mezítelen katonahátakat, s látták a fehér karikákban a fekete kereszteket.

Egy másodpercnyi tétovázás — azután egy hirtelen kanyar jobbra, és teljes gázzal előre. Látták, de már a hátsó ablakból, hogy a mezítelen alakok közül valaki integet feléjük, aztán lehajol, felkap valamit, bizonyára céloz — de ekkor a kocsi még egyszer bekanyarodott, és egyre gyorsabban száguldott a hepehupás úton fel-felugorva, hogy fejük sűrűn beleütődött a tetejébe.

Így kezdődött a macska-egér játék a svábbogárként Varsó felé kúszó barnászöld tankok s a rikító sárga kis autó között. Úgy érkeztek Grójecbe, hogy valósággal bekergette őket a Mogielnica felől előretörő páncélos ék. Egy fiú utánuk kiáltott, hogy ne menjenek Varsó felé, ott már motorbiciklisek vannak.

Lekanyarodtak Góra Kalwaria felé: ott is tankok. Mellékutakon a Warka mentén. Mondták nekik, hogy Varsó előtt a Visztulán van még egy pontonhíd, amelyet még nem szedtek szét. Ezúttal szerencséjük volt. Úgy robogtak át ezen a tákolmányon, hogy a laza deszkák szinte mennydörögtek alattuk. A túlsó oldalon az utászok már türelmetlenül topogtak: a németek Góra Kalwaria mellett állítólag már átkeltek a Visztulán.

Észak felől ágyúdörgés és gépfegyverropogás riasztotta

vissza őket, tehát déli irányba fordultak. Beesteledett. Az éjszaka folyamán a Lublin felé menekülő tömeg közé keveredtek. Virradatig legfeljebb harminc kilométert tudtak megtenni.

Az első reggeli légitámadás Garwolinon túl érte őket. A sofőr lekanyarodott az útról, s egy lucskos réten át berobogott egy kis erdőbe.

— Varsót feladták! — ezzel köszöntötték őket a csenevész fenyőfák tövében összevissza heverő, félholt menekülők.

Az égbolt zúgott a repülőgépektől. Sosnowski vízért futott, megnedvesítette zsebkendőjét, és Kalwe szívére tette.

24

Vestri az általános menekülésekor várakozó álláspontra helyezkedett. Jöhettek a rémhírek arról, hogy a németek már benyomultak a városba, ő nem ijedt meg, belső zsebében őrzött svájci útlevele lehetővé tette, hogy mindvégig ottmaradjon és bevárja, amíg az új urak valami rendet teremtenek ebben a lengyel vurstliban.

Egy idő múlva mégis úgy döntött, hogy távozik. Két okból. Először azért, mert a légitámadások egyre szaporodtak, tehát a személyes biztonság egyre csökkent. Eleinte úgy látszott, hogy a város minden nagyobb ellenállás nélkül megadja magát, legfeljebb talán csak a pragai oldal fog védekezni. De az átmeneti válság után, amely Umiastowski felhívását követte, olyan hírek kaptak lábra, hogy a németek első támadásait Ochotában és Wolában visszaverték, úgyhogy azok csupán bekerítették nyugat felől, és most megfigyelés alatt tartják a várost. Ez a siker hihetetlen hatással volt a lakosság lelkiállapotára, most már elképzelhetetlen volt, hogy harc nélkül feladják a várost. De éppen az ostrom volt az, ami Vestrinek a legkevésbé lett volna ínyére, márpedig a németek Narew- és Bug-menti győzelmei után az ostrom egyre reálisabb lehetőséggé vált.

Volt egy másik ok is, sőt talán ez volt a nyomósabb. A tömeges menekülés után Vestri nyomban úgy érezte, hogy valami-

féle légüres térbe került. Csütörtökön palotájának portása elpanaszolta, hogy az éjszaka folyamán három alak megpróbálta betörni a kaput. Vestri a kormánybiztosságra telefonált, ott azonban senki sem vette fel a kagylót. Aztán a Belüggyel próbálkozott, ott valami tahó jelentkezett, a Vestri név semmi hatást nem tett rá. Amikor pedig Burda államtitkár úr után érdeklődött, egy trágár megjegyzés volt a válasz.

Vestri óráról órára mindinkább úgy érezte magát a milliós város kellős közepén, mint egy Robinson. Mi köze neki ahhoz, hogy a pékek előtt végeláthatatlan tömegek állnak sorba, hogy egy-egy légitámadás után, mint a hangyák, nyüzsögnek az emberek a romok közt, kiássák a holttesteket, a sebesültek körül sürgölődnek, s mentik, ami menthető, mi köze neki ahhoz, hogy a külvárosokban állítólag önkéntes osztagok alakultak? S mint egykor Robinsonnak, úgy kellett neki, Vestrinek is személyesen gondoskodnia minden köznapi semmiségről, beleértve a kenyeret is, minden olyan köznapi dologról, amelynek létfontosságát húsz évvel ezelőtt sikerült elfelejtenie.

S az a környezet, amelyben a Vestri név titkos kulcsként minden pénzszekrényt megnyitott — az a környezet egyszerűen eltűnt. Csak a követségeken maradt néhány tisztviselő, köztük egy-két magasabbrangú is, ezek azonban ugyancsak nehezen birkóztak meg a mindennapos gondokkal, s még ők panaszkodtak például a vízhiány miatt vagy amiatt, hogy nem lehet húst kapni. Vestri már augusztus végén eljuttatta legfontosabb iratait a svájci futárposta útján genfi bankjához, s most nem akart fölöslegesen mutatkozni a követségen. Robinsonként élt Péntekjével, a sofőrjével. Féltette a bőrét a légitámadások idején, és pesszimista lélekkel töprengett az államok, kapcsolatok, pozíciók emberi hiábavalóságáról, majd hamarosan elvesztette látszólag veleszületett hidegvérét is, és úgy döntött, hogy abbahagyja a robinsonkodást, elindul, hogy megkeresse azt a rezonáló közeget, amely nélkül úgy érezte magát, mintha nem a megszokott mesterhegedű, hanem csak egy szánalmasan nyekergő, magányos húr volna.

Kora hajnalban, majdnem szürkületkor indult útnak, még a szokásos napi bombaporció előtt akart kijutni a városból, és arra számított, hogy legfeljebb tíz óra alatt megteszi Lwówig a négyszáz kilométert. Ott akarta ugyanis tölteni az éjszakát egy belga ismerősénél, a „Standard Oil" emberénél. Valahogyan átkecmeregtek a hídon, bár kettős folyamban özönlöttek egyrészt kelet felé a menekülők, másrészt nyugat felé a frissen bevetendő csapattestek. Amikor a fogatokba belekapaszkodó alaktalan katonacsoportokat látta, megremegett: micsoda iszonyú betegség ez a háború, hogy tíz nap alatt idáig süllyeszti a katonákat! Sietésre ösztökélte a sofőrt.

A város szélén feltartóztatták őket, valami altisztecske a papírjait követelte, meg a kocsi távozási engedélyét. Olyan gyanakodva méregette a kis kétszemélyes Talbot-sportkocsit, mintha német tank volna, a rendeletet emlegette, mely szerint minden gépkocsit el kell rekvirálni, és meg sem akarta hallgatni Vestri magyarázkodását, hogy az az igazolvány, amelyet mindjárt a háború első napján állítottak ki számára, felmenti őt a rekvirálás alól. S ki tudja, hogyan végződött volna ez az ügy, ha nem jön az első aznapi légitámadás. Az altiszt lerohant az útról a rögtönzött óvóhelyre, közben még valami olyasmit kiáltott feléjük, hogy várják meg, Vestri azonban odasúgta a sofőrnek, hogy adjon gázt. A kanyar közel volt, nem lőhettek utánuk.

Ettől kezdve a menekülés három-négy félelméhez — a bombázáshoz, az út eldugulásához, különféle emberek, főleg nők tolakodó kéréseihez — egy újabb járult: a rettegés a hatóságoktól, mindenekelőtt a katonai hatóságoktól. A háború furcsa felfordulást okozott Vestri szempontjából a ranglétrán. Egy százados veszélyesebbé vált, mint egy ezredes, viszont a századosnál is veszélyesebbé egy zászlós. Egy őrmester vagy éppen tizedes pedig egyenesen halálos veszedelmet jelentett.

Egyetlen öröme a kis Talbot volt. Amikor elvergődtek a lublini útelágazásig, végre egy kis szabad útszakaszt láttak maguk előtt. Vestri bocsánatkérő mozdulattal intett egy utaspár felé, aki egy felcsapott tetejű autó mellett állt. Kocsija

felbődült, és hat perc alatt tíz kilométert tett meg. Az autó hátsó részét még Varsóban telerakták benzineskannákkal, a benzinnek legalább Lwówig elégnek kellett lennie. S annak ellenére, hogy az úton egyre többször elakadtak, meglehetős gyorsan eljutottak Garwolinig.

Itt érte utol Vestrit a végzet. A városka fölött fekete füstfelhő gomolygott, s mintha valami óriási kalapács sújtana le, többször egymás után tompa dörrenések hangzottak. Az úttest egyszeriben kiürült, csak az öregasszonyok, akik nem bírtak lépést tartani a többiekkel, kapaszkodtak még csak most át nagy nehezen az útmenti árkon, és szuszogva, kosarakkal, batyukkal megrakva botorkáltak a legközelebbi bokrok felé. Garwolin felől futva érkezett egy másik, jóval gyérebb emberhullám. Egy asszony, teljesen kifulladva a karján cipelt gyerek súlyától, megállt az autó mellett s könyörögve kérte, hogy vegyék fel, vigyék tovább, csak öt kilométert, csak el a repülőgépektől. Összefüggéstelen szavakat kiabált, látszott, hogy a menekülés néhány napja alatt teljesen megzavarodott.

Vestri harag nélkül nézte, s megpróbálta nyugodtan megmagyarázni neki először is azt, hogy nem szándékozik visszafordulni, hanem éppen Garwolinon át akar Lublinba jutni, másodszor pedig, hogy az autója, mint látható, csak kétszemélyes. Persze egyik érv sem használt. A nő átkozódni kezdett:

— Maga... maga... hogy verje meg az Isten... hogy pusztulna el az autójával együtt... Persze a holmiját cipeli rajta... hogy verné meg az Isten... Én meg cipelhetem ezt a nyomorult gyereket!...

Még az volt a szerencse, hogy a többiek túlságosan megijedtek, és senki sem állt meg. A csődülettől tehát megmenekültek. Garwolin felől egyenesen őfeléjük közeledett a süvöltés. Az asszony jajveszékelve beugrott az árokba. Vestri sem bírta tovább idegekkel, s egyetlen ugrással a mezőn termett. Rohant, mélyen süppedve a puha, felszántott földbe, s talán ötven méternyire lehetett, amikor egy repülőgép föléje su-

hant, s árnyéka oly gyorsan villant el a szeme előtt, hogy hideget érzett, mintha szélroham érte volna.

Garwolin lángban állt, a dörrenések azonban megszűntek, és az égbolt kitisztult. Vestri futva tért vissza a sofőrrel együtt, aki az országút másik oldalán keresett menedéket. Beszálltak, Vestri hátrapillantott a holmikra: minden a helyén, biztató benzinszag, tehát — gázt bele!

Az ám! A sofőr, miután többször sikertelenül próbálta begyújtani a motort, egy pillantást vetett a benzinmérőre. Üreset jelzett. Hátranyúlt az egyik bádogkannáért, és felordított.

A kocsi alatt sötét benzinfolt látszott. Izgatottan rángatták elő a bádogtartályokat. Egytől egyig valamennyit golyó érte.

Talán ekkor történt először ennek a háborúnak folyamán, hogy Vestri őszintén kétségbeesett. Igaz, már Varsóban kiesett abból a világból, ahol számított valamit, lezuhant a közönséges halandók színvonalára. De akkor még megvolt a lehetősége, hogy visszatérjen oda: éppen ez a kocsi. Mint a mesében: volt egy talizmánja, amelynek segítségével, ha akarta, madárrá, ha akarta, négylábú állattá változhatott. De most ez a talizmán elveszett, s többé nem térhet vissza az emberek közé.

Órákig álldogáltak az autó mellett, próbálták megállítani a ritkán elhaladó kocsikat — valamennyi Lublin felé igyekezett —, és benzinért könyörögtek. Mondani is fölösleges, hogy egyik sem állt meg. Vestri el akarta küldeni a sofőrt Garwolinba, de bárkit szólított meg, mindenki azt mondta, hogy őrültség, mert a városka porrá égett. Délben megették azt a kevés elemózsiát, amit magukkal hoztak. Este pedig — miután négyszer is a bokrok közé kellett rohanniuk a repülőgépek miatt és századszor is hiába követelőztek, hogy valaki vegye fel őket a kocsijába — Vestri átkozta magát, hogy ostoba fejjel tízórás lwówi utazásra számított, ráadásul vendéglőkre, fogadókra. Végre elindult gyalogszerrel. A sofőrnek meghagyta, hogy várjon a kocsinál, megígérte, hogy majd igyekszik benzinre szert tenni. Annyi bizonyos: ha talált volna benzint a közelben, akkor vissza is fordult volna. De ilyesmiben

aligha bízhatott. Sajgó szívvel pillantott „Talbot"-jára, s csak aktatáskáját meg gabardin felöltőjét vitte magával. Még integetett is a sofőrnek. Őt is sajnálta itthagyni: ügyes, szolgálatkész ember volt.

Garwolin valóban tövig leégett. A főutca mentén korom-lepte kémények meredeztek — mint egy római bazilika oszlopcsonkjai. Valahol egy félreeső utcában talán talált volna ép házat, de nem akart ittmaradni, félt az újabb légitámadástól.

A tömeg pedig egyre özönlött. Beszélgetések foszlányaiból rémülten értesült arról, hogy naponta húsz-harminc kilométert tesznek meg. S hogy nem a repülőgép a legnagyobb veszedelem, mert azellen van orvosság: nappal nem kell menni. Sokkal rosszabb az éhség. Ezt nagyon hamar elhitte. Alig egyórai gyaloglás után azon vette észre magát, hogy az egyetlen látomás, amely lelki szemei előtt vibrál, már nem is egy csábító karajszelet, hanem egyszerűen egy friss cipó, az se baj, ha fekete.

Ehhez a bajhoz csakhamar újabb társult, mégpedig az aktatáskája. Hol az egyik, hol a másik kezébe vette. Megfájdult a nyaka meg a sarka. Az emberek rémhírekkel unszolták egymást sietésre, hogy a németek állítólag már Siedlcében vagy éppen Łukówban vannak. Azt is beszélték, hogy Rykiig egy morzsa élelmiszer sem található már, arrafelé azonban falvak vannak — öt-hat kilométerre az országúttól —, amelyekben még talán akad valami.

Hajnalban új éhséghullám tört rá. Lesni kezdte mások szavait, hátha volna valakinél valami eladó? Szemügyre vette az emberek bizonytalan körvonalait, hátha felfedezi, hogy valamelyikük hátán cipó púposodik. Még szaglászott is; próbálta megkülönböztetni a por és verejték szagától valami élelem illatát. Majd szégyenérzésének utolsó maradványait is elvesztette, s minden teketóriázás nélkül kérdezősködni kezdett. Ajánlott złotyt, később dollárt is. Kinevették vagy hallgattak. Karóra? Gyűrű? Valaki rámordult: három nappal ezelőtt kellett volna, most már ugyan nem talál olyan bolondot! Mások

félrehúzódtak mellőle. Egy idősebb férfi megkérdezte, mikor evett utoljára. Közölte, hogy előző délben.

— Persze, persze! — kiáltotta az idős úriember. — Az éhség első huszonnégy órája a legrosszabb. Később majd hozzászokik — vigasztalta. — Tudományosan bebizonyították, hogy egyes esetekben a szervezet harminc napig is bírja a teljes böjtöt.

Napkeltekor Rykiben voltak. Egy kisebb csoporttal — amelyben nők is voltak — lekanyarodott az országútról. Néhány kilométert egy sötétbe burkolt dűlőúton, krumpliföldek között tettek meg. Aztán felbukkant egy falu, s megkezdődött a förtelmes kéregetés házról házra. Mindent megtöltött a menekülők tömege. Némelyik háznak már a kapujából elkergették őket hórihorgas suhancok:

— Foglalt! Menjetek innét, mozgás, mozgás!

Az utolsóelőtti háznál kapott egy pohár tejet közvetlenül a centrifugából; kékes, bádogízű tej volt, de nem vette észre, csodálatosnak találta. Könyörületből adták, és könyörületből fogadták el érte a złoty-köteget. — Mihez fogjunk ezekkel a cédulákkal? Tapétázzuk ki velük a falat?

Otthagyta a falut, sokáig vánszorgott, végre nagy keservesen elvergődött egy kis erdőhöz. Nyírfaerdő volt, kedves, fehér törzsű, kissé már hervadozó fácskák nőttek benne, s köztük néhány pirosodó levelű nyárfa. Leterítette kabátját, ráült, aztán elnyúlt. Nem könnyen talált kényelmes helyet a könyökének, vállának, derekának — a talaj, melyet a költők a természet lágy ölének hívnak, egyáltalában nem bizonyult lágynak! Aztán újabb éhséghullám tört rá, beburkolózott hát a kabátjába, és összeszorította a fogát. Elaludt.

Forró napsütésre ébredt. Az órája megállt, de úgy számította, hogy háromra jár. Éhsége most már egyszerűen elviselhetetlenné fokozódott. Önkéntelenül szaglászott. Rothadó falevelek édeskés, kiábrándító szagát érezte. Valamikor gyerekkorában olvasott ehető gyökerekről. A nyárfák közt megpillantotta egy gomba piros sapkáját. Lenyeste. Húsos volt és nedves, a szaga pedig csábító. Egy pillanattal utóbb azonban

bicskája pengéjén lilásszürke foltok jelentek meg. Ettől megijedt, a gombát odacsapta egy rönkhöz, s ujját sokáig törölgette zsebkendőjével.

Borzalmas két óra következett: várt, és nem tudta, mire. A távoli repülőgépzúgás szinte odaláncolta. Sőt, még be is mászott a sűrű bozótba, mert most már elhitte azokat a rémhíreket, hogy a német repülők még a magányos embert sem kímélik. Amint ott feküdt, kénytelen volt szabadjára engedni gondolatait. Ezek jobbadán a kenyér körül keringtek. Egyszeriben hihetetlenül furcsának érezte mindazokat a gondokat, melyek az utolsó néhány hónapban foglalkoztatták. No jó, összeszedett egy csomó részvényt. Kár, hogy elküldte őket Genfbe, itt most kitűnően hasznukat vehetné: például tüzet gyújthatna velük, mert a föld már kezd hűvösséget árasztani. Fájó szívvel gondolt Genfre: ott is bizonyára szép idő van, a tavon fehér vitorlák suhannak, a sötét bíborszínű hegyek mögül kiles a Mont Blanc fehér homloka. Betérhetne a Plat d'Argent-ba pisztrángra, vagy inkább a Mère Royaume-ba egy finom vesepecsenyére.

Ez a sóvárgás azonban ugyanolyan fájó és céltalan volt, mint a távoli ifjúkorára való emlékezés. Elhatározta, hogy naponta — vagyis inkább éjjelente — sokat... no, mondjuk húsz kilométert fog megtenni. Lublinig tehát több mint három nap. És aztán? Elszédült az éhségtől, amikor arra gondolt, hogy megint üres gyomorral fog gyalogolni. — Nem bírom ki — mondta fennhangon —, megdöglöm ebben az átkozott Lengyelországban.

Megdöglöm! Ebben az országban az ember nem meghal, hanem megdöglik. Miért is ragadtam itt? Miért nem utaztam el, mint annyi ismerősöm, amikor már nyilvánvaló volt, hogy küszöbön a háború? Miért engedtem, hogy Fieldman rábeszéljen erre a részvényvásárlási cirkuszra? Keresni akartam? Jó, még néhány százezret, tegyük fel, hogy dollárban. De ha most megdöglöm, akkor mi értelme volt?

Valami felfoghatatlan képzettársítás révén Tolsztoj jutott az eszébe. A különc arisztokrata öregkori hóbortjai, paraszt-

imádata, önként vállalt, puritán életmódja, természetrajongása. Mindebben most valami mély és megváltó értelmet fedezett fel. Úgy érezte, hogy egyre jobban gyűlöli nemcsak jelen nyomorúságának közvetlen okát, Lengyelországot, hanem a mélyebben rejlő okot is: a milliós vagyont, amely vasmarokkal fogta egész életén át, most pedig erre a gyötrelmes éhezésre kárhoztatja, s holnapután talán pusztulásra.

Annak az idős úriembernek igaza volt: az éhezés első huszonnégy órája a legnehezebb. Alkonyatkor továbbindult, eltévedt a bozótban, néhány óra hosszat bolyongott, mocsaras vidékre érkezett, aztán egy patakhoz, s maga sem tudta, miért, szilárdan hitte, hogy a lublini országút a mocsár mögött halad. Térdig sárosan indult visszafelé, sokáig üldögélt egy fatönkön. Csillagos, hűvös éjszaka volt, a háta mögött, valahol messze, piros szikrák villogtak. Arra a következtetésre jutott, hogy legjobb lenne, ha németekbe ütközne, elindult hát a villogás irányában. Ez azonban egy óra múlva kialudt. Még tovább ment, s egyszer csak háta mögül távoli üvöltést hallott. Farkasok! — villant az agyába. Futásnak eredt, egy dűlőútra került, azon jobbra fordult. Hajnalhasadáskor egy országút mellett találta magát, és pontosan ekkor érkeztek meg a repülőgépek. Robbanások orkánjától kergetve rohant keresztül egy zsombékos réten, félig önkívületben botorkált a fehér, borzongató ködben, majd eljutott egy magas fenyőkből álló ritka erdőhöz, s itt átaludta az egész napot, felfelriadva egy-egy bomba robbanására; ilyenkor kétségbeesetten simult a karcsú fenyőtörzshöz.

De ezen a második napon legalább megszabadult a másik gyötrelemtől: a gondolataitól. Ezen a második napon már csak fogadkozni bírt — de kinek? Saját magának? Vagy az istennek, akiben nem nagyon hitt? Hogy csak jusson ki ép bőrrel ebből a bajból, úgy otthagyja ő a tranzakciók világát, mintha sosem ismerte volna, behúzódik egy csendes zugba a Genfi-tó mellett vagy talán inkább Luganónál, és rózsákat fog termeszteni a kertjében. No meg mindenesetre egy kis krumplit — tette hozzá.

A harmadik huszonnégy órában már nem tudta volna ilyen konkrétan megfogalmazni ábrándjait. Egész éjszaka gyalogolt a hepehupás dűlőúton. A falvak egymás után elmaradtak mögötte. Megpróbált bekéredzkedni egy-egy házba vagy istállóba, de könyörtelenül elkergették. Virradatkor megállt egy falu utcáján, levette sapkáját, ajka úgy mozgott, mintha imádkozna. Nem idézett elő csődületet, senkiben sem ébresztett szánalmat — ez a hét hozzászoktatta az embereket a szokatlan dolgokhoz.

Még egy napba telt, míg egy távolabbi faluban mégis bekövetkezett a csoda és megindult egy emberi szív. Egy gyönyörű, monogramos övcsat ellenében szinte térden állva sikerült kikunyerálnia egy jókora fekete falusi kenyérfélét. Az asszonyság előhívta férjét, s a tornácon állva nézték, hogyan szorítja magához zsákmányát, és rohan az istálló mögé. Ott megállt, gyanakodva körülnézett, dühösen tördelte a kemény kenyérhéjat és ujjával beletúrt a ragacsos tésztába.

Így, ezzel a félig befalt fekete kenyérrel, amelynek megmaradt részét gondosan bedugta ír tweedből készült, bolyhos, kék sportkabátja alá — így pillantotta meg két nappal később egy ősz hajú úriember, akinek piros kis orra csak nagy üggyel-bajjal tartotta meg a szemüveget. Alkonyodott, előttük néhány kilométerre a lebombázott Lublin égett. A pirosorrú úr egy CD jelzésű gépkocsiban ült, s egy másik úrral beszélgetett. Ez utóbbi kerek, pirospozsgás, bajszos, cvikkeres, tömzsi emberke volt. Az autó előtt néhány méterre az út szétágazott: szélesebbik fele egyenesen haladt tovább, a keskenyebbik bal felé kanyarodott.

A pirosorrú úr egyszer csak félbeszakította a bajszost.

— Odanézzen! — mondta angolul. — Huncut legyek, ha ez nem Vestri!

— Nagykövet úrnak igaza van! — kiáltotta amaz. — Gyalog!

Vestri éppen elhaladt mellettük, orrát elhúzva, mintha megszimatolt volna valamit, még lassított is, de aztán gyana-

kodva körülnézett, s valami csomagot szorítva melléhez, továbbindult. Rá kellett kiáltani, visszahívni.

Szeméből csak lassan tűnt el a bizalmatlanság. Felhajtott egy fél pohár pálinkát, és úgy mosolyodott el, mintha álomból ébredt volna:

— Hiszen ez Mr. Snow! Honnét kerül ön ide?

Snow a bajszoshoz fordult:

— Kérem, Kulibaba úr! Roppant örültem, hogy elbeszélgettünk és megismerkedhettem az ön beható elemzésével, hazája helyzetére vonatkozóan. Bizonyos lehet, hogy Őfelsége kormánya ezt mérlegelni fogja.

— De nagykövet úr! Ön mindig számíthat rám.

— Uram! — mondta Snow oldalvást meghajolva, s nyomban Vestrihez fordult:

— Tessék beszállni! Tolja csak félre azt a bőröndöt. Tessék csak!

— Ah... — Kulibaba elsápadt, és az autóhoz ugrott. — Nagykövet úr, és én?... Azt gondoltam, közös az utunk...

— Végtelenül restellem — s arckifejezéséről ítélve valóban nagyon restellt valamit. — De láthatja, a hivatalos iratok, a csomagjaim... Egyébként az utunk sem közös, hiszen ön Lublinba igyekszik, ugye?

— Hát ön! Azt mondta, szintén.

— Tévedtem. Elfelejtettem, hányadika van. Két nappal ezelőtt a diplomáciai testület megváltoztatta tartózkodási helyét. Viszontlátásra.

A kocsi nekilendült, és élesen balra kanyarodott. Kulibaba még mindig ott állt, s tátott szájjal nézett utánuk.

Snow, bizonyára arra gondolva, hogy Vestri nem érti az imént lejátszódott jelenetet, ezt a magyarázatot fűzte hozzá:

— Nagyon rendes fiú ez a Kulibaba. Ebből még lesz valaki. Ne gondolja róla, hogy ostoba. Közel-Keleten mi nagyobb tökfilkókból is csináltunk már embereket meg királyokat. Még kinőheti magát, ki tudja! Hiszen ez után a pokoli katasztrófa után egészen új emberekből kell majd újjáalakítani a lengyel kormányt. Mi angolok torkig vagyunk az ilyen

Beck-féle hülyékkel, akiknek mindjárt fejükbe száll a dicsőség. Egy ilyen ügyes, alkalmazkodó, Angliával szemben lojális fiatalember viszont valóban számíthat a támogatásunkra. Főleg mivel néppárti, hiszen érti...

— Ó, be restellem — kapott észbe Vestri. — Elfoglaltam a helyét...

— Ugyan kérem! — legyintett Snow. — Hely még lett volna, azokat a bőröndöket arrább lehetett volna tolni. De ön is megértheti, hogy még egy balkáni angol diplomatától sem lehet túl sokat kívánni. Nem elég, hogy Varsóban egy álló hétig nem volt melegvizem, nem elég, hogy ezek az utak, ez a tömeg, ezek a... izé... bombák! De még ráadásul magammal cipeljek egy ilyen embert, még ha egy leendő miniszterről, talán miniszterelnökről van is szó... Egy ilyen embert, aki telezabálta magát azzal az itteni ínyencséggel... izé... hogy is hívják, fok... fok... Nem érezte, milyen penetráns szag terjengett a mi Kulibaba barátunk körül?

— Fokhagyma! Fokhagyma! — harsogta Vestri. — Még gondoltam is, vajon minek lehet itt ilyen finom illata?

Snow ránézett Vestrire, és szemében megvillant a humor szikrája. Aztán gondoskodni kezdett vendégéről:

— Üljön csak kényelmesebben! Azt a kincset, amit magánál rejteget, nyugodtan hátrateheti a bőröndök mögé.

Vestri arca elkámpicsorodott; ó nem, dehogyis! Nagyon jó neki így. Csomagját elrejtette Snow tekintete elől felöltője szárnya alá.

25

Már a hídon szétszóródtak a kocsik, s ők az első huszonnégy órában összevissza cirkáltak a menekülők tengerében, vagy bokrokban meglapulva várták, hogy elmúljék egy-egy légitámadás. A következő éjszaka egy kissé jobban sikerült. Rąbicz Nellyvel meg Ślizowskival utazott együtt, mögöttük Leszczyński egy kis teherautón, hordozható rádióállomással és néhány katonával. A menekülő áradat egy kissé megritkult, tehát csak dühösen kellett dudálni, sőt olykor a reflektor felvillantása is elég volt: a civilek máris óbégatni kezdtek, hogy oltsák el, mert jönnek a repülők, és félreugrottak, otthagyva a holmijukat.

Csak Siedlce környékén ütköztek nagyobb torlódásba. Valami katonai egység, szemlátomást alaposan szétvert állapotban, egymás hegyén-hátán torlódó szekereivel és embereivel igyekezett átkelni egy folyócskán. A híd már a múlté volt, ideiglenes deszkapallót raktak le. A kocsisok alig bírták bevárni, hogy az előttük haladó szekér átjusson a túlsó partra, bottal verték lovaikat, egymást piszkolták, a szekerek csattanva ütköztek egymásnak, valami reccsent, valaki lövéssel fenyegetőzött, s a gyalogosok beugráltak az iszapba, úgy gázoltak át a folyócskán.

Pirkadni kezdett, s ettől még jobban nekidühödtek:

— Majd épp a te kedvedért itt fogok lógni hajnalig?! — or-

dította valamelyik kocsis, aki épp győztesen került ki egy másik párviadalból. — Azt lesheted! Hőha, vén gebe! Hőha te, hogy enne meg a fene! — S már felugratott a pallóra.

Majdnem egy óráig vártak. Semmi jele nem mutatkozott annak, hogy a túlsó oldalon csökkenne a zavar. Ślizowski végre rászánta magát a felderítésre. Mindjárt vissza is tért:

— Baj van. Úgy látszik, egy egész hadosztály...

Rąbicz nem bírta tovább:

— Hogyhogy? Tessék előkeríteni a parancsnokot, és utasítani, hogy várjanak. Hiszen csak öt percről van szó. Közölje, hogy a Főparancsnokságtól...

Ślizowski savanyú képet vágott, de elindult. Elég soká elmaradt, és üres kézzel tért vissza: senki sem tud a hadosztályparancsnokról...

— Micsoda? Miféle hadosztály ez? Majd én mindjárt...

— Szóba se állnak...

— Hát mutassa az igazolványát! Keresse meg a parancsnokukat.

Ślizowski zavarba jött:

— Ezredes uram, teljesen össze vannak kavarodva. Meg sem hallgatják...

— Micsoda? A Főparancsnokság utasítását nem akarják meghallgatni?...

Ślizowski nem válaszolt, csak restelkedve fintorgott.

— Azonnal előteremteni egy tisztet! Mi ez, vurstli? Miért nem képeznek menetoszlopokat? És mit jelent ez a hajsza?

Ślizowski csak csóválta a fejét. Rąbicz elvesztette türelmét, bevágta maga mögött az ajtót, kevélyen elindult, derekát megfeszítve, rá-rácsapva revolverére.

Elkapták az első embert, aki az útjukba került. Hol a parancsnok? A katona egy pillantást vetett rájuk, kifújta az orrát, majd hátat fordított, és továbbindult.

— Állj! — dörögte Rąbicz. — Állj vagy lövök!

— Azt próbáld meg! — vetette oda amaz félvállról.

Rąbicz talán lőtt volna is, annyira elragadta a düh, ha Ślizowski teljes erőből meg nem rántja a karját. Közben né-

hány más katona is előbukkant, s az egyik lekapta válláról a puskát.

Otthagyták őket, és azok is továbbindultak, többé ügyet sem vetve rájuk.

A nyakig sáros katonák újabb hullámát Rąbicz valahogy szervezettebbnek látta, s még egy négyes menetoszlop nyomait is felfedezni vélte. Odalépett hozzájuk:

— Hol a parancsnok?

— Itt vagyok én, ha éppen az kell — állt elébe egy tejfelesszájú baka. — És maga mit akar?

— Micsoda? Rögtön álljon vigyázzba! Nem látja, ki vagyok?

— Nono, csak nyugalom, sokféle pasas ténfereg itt mostanában...

— Én a Főparancsnokságtól vagyok! Hogy merészel...

— No és? Tudod, milyen szívességet tehet nekem a főparancsnok? Mondjam meg neki, fiúk?

— Mondd csak, mondd csak meg! — kiáltották. — Magától úgy se fogja kitalálni, nagyon hülyének látszik. — És megindultak egyenesen feléjük, úgyhogy Ślizowskinak kellett őt félrerántania. A katonák nevettek.

— Forduljunk vissza — suttogta Ślizowski. — Ez a csapat teljesen felbomlott. Ne adj' isten...

Rąbicz megértette, sietve beugrott az autóba, Nellyt gyorsan, türelmetlenül visszarántotta az ablaktól. De már késő volt.

A következő csoport éppen ott állt meg. Épp az autó mellett. Az előttük haladók gúnyosan kiáltották vissza, hogy ez a Főparancsnokság kocsija. Ennyi elég volt ahhoz, hogy bámészkodva körülállják, és egyre arcátlanabb megjegyzéseket tegyenek.

— Nézd csak, nézd csak! — kiáltotta valaki pimasz lelkesedéssel.

— Egy autó! És milyen elegáns!

— Na hallod? A Főparancsnokság csak tudja, mi a jó!

— Vezérkari kocsi. Látod, komám, ebben csak ülnek, és

azon törik a fejüket, hogyan lehet minket, ezt a nyomorult csürhét minél hamarabb kinyíratni!

— Fiúk, becsszavamra mondom — kiáltotta valamelyik, egészen közelhajolva az ablakhoz —, egy mucuska is ült benne!

Mindkét oldalról körülözönlötték őket, rátapadtak az ablakokra, egy zseblámpa fénye Nellynek egyenesen az arcába villant. Felkiáltott, táskáját maga elé kapta. Rąbicz a revolveréhez kapott, megint Ślizowskinak kellett a sofőr mellől hátrahajolva elrántania a kezét.

Közben egyre világosodott, s végül is ez mentette meg őket. Az egyik katona éppen azt javasolta, húzzák ki a nőcskét a világosságra, hadd lássák meg ők is, milyennek teremtette az isten a tábornokok hölgyeit, mások-e, mint amilyen a katonáknak jut. Egy másik azonban felordított:

— A mindenségit, már nappal van!

És elfutottak.

Szünet nélkül jöttek a szekerek. Ślizowski, meg sem kérdezve Rąbicztól, visszaszólt a teherautónak, hogy hátráljon. Néhány száz métert haladtak visszafelé, végül sikerült lekanyarodniuk egy mellékútra.

— Gázt bele! — kiáltotta Ślizowski, majd Rąbiczhoz hajolt: — Kerüljük meg ezt a Siedlcét, vannak itt mellékutak is. Fényes nappal még jobb is . . .

Nem jutottak messzire. Az első német repülőgép reménytelen torlódást okozott, a kocsisok szerteszaladtak, a lovak nyerítve ágaskodtak, az autók leálltak, aktatáskás emberek ugráltak ki belőlük s rohantak a mező felé, hogy ott a bokrok alá bújjanak. Nelly siettében még az egyik cipőjét is elvesztette.

A légitámadás sokáig tartott, szerencséjükre a németek figyelmét mindenekelőtt főleg a folyócskánál keletkezett torlódás vonta magára. Sorra egymás után törtek fel a füstoszlopok, a becsapódások olyan tisztán dörrentek ebben a napfényes reggelben, mintha egy hatalmas öntöttvas-harangra ütöttek volna. Leszczyński azt ajánlotta, hogy igyekezzenek eltűnni erről a környékről, az összegabalyodott szekereket egyszerűen lökjék félre az árokba. Nelly azonban sivalkodni

kezdett és a világ minden kincséért sem lett volna hajlandó kimászni a bokrok alól. Tehát vártak, és kifelé lestek az ágak közül.

A bozót tele volt katonákkal. Itt sikerült Rąbicznak végre egy tisztet fogni. Harminc év körüli főhadnagy volt, a tíznapos hadjárat alatt teljesen tönkrenyúzott uniformisban. Órá még hatott Rąbicz ezredesi tekintélye, pedig a közkatonáknál szerzett gyászos tapasztalatok után Rąbicz most már nem is nagyon dicsekedett el azzal, hogy a Főparancsnoksághoz tartozik. Kikérdezte a főhadnagyot, miféle csapat ez, és mi történt velük — gondolatban már össze is állította a főparancsnok elé terjesztendő javaslatot: a parancsnokot elcsapni, lefokozni, hadbíróság elé állítani. De a főhadnagynak már az első szavai megbénították.

— Melyik csapat, ezredes úr? A negyvenegyedik tartalékhadosztály. — Egy pillanatig eszébe villant, hogy hiszen a csapat megjelölését senkivel sem szabad közölnie, de aztán csak legyintett; a németek három nappal ezelőtt annyi emberüket elfogták, hogy már jobban tudják, kik ők, mint ők maguk. — Azt kérdezi ezredes úr, mi lett a hadosztállyal? Ezredes úr, biz' isten, el se hinném, hogy lehetséges ilyesmi, ha én magam nem élem át...

Rąbicz és Ślizowski idegesen fészkelődött a bozótban, a főhadnagy azonban kérlelhetetlen volt:

— Tessék csak elképzelni: egy-két német lovasszázad átkel a Narewen. A folyó bal partjáról tízegynéhány tank lő ránk. Értse meg, ezredes úr: nem tüzérség, csak tankok. Vagyis semmivel sem rosszabb, mint a kézigránát, csupa negyvenöt milliméteres lövedék...

— Jó, jó! — legyintett Rąbicz.

— De csak hallgassa végig, ezredes úr. Csak tudja meg, mi történt velünk. Ezredes úr szakértelme... mert én például egyáltalán nem értem a dolgot, és szeretném, ha ezredes úr megadná a hivatalos magyarázatot.

— No — fanyalgott Rąbicz. — Csak gyorsan!

— Igenis, ezredes úr! Tehát két hadosztály, két teljes had-

osztály koncentrálódik a német lovasság előtt. Én csak tudom, az én századom a harminchármasok szárnya mellé került. Minden készen áll. És hirtelen jön a parancs, hogy hátráljunk, vonuljunk vissza. Mi volt ez, ezredes úr?

Rąbicz elkapta Leszczyński ideges, egyben fürkésző tekintetét. Elfordult, Ślizowskira nézett. Ślizowski elmosolyodott.

— Hja, főhadnagy úr — mondta —, a stratégia az alsóbb rétegekben gyakran értelmetlenségek halmazának tűnik. Talán a németek valahol másutt támadtak, s amott nagyobb szükség volt a két hadosztályra.

— Szó sincs róla! — A főhadnagy dühbe gurult, talpra ugrott, de Ślizowski gyorsan visszahúzta a földre. — Szó sincs róla! Megkezdjük a visszavonulást, jön az éjszaka, a katonák támadásért lihegnek, hiszen tudják, hogy ízlik ilyen körülmények közt a visszavonulás. És ekkor éjszaka, egyszer csak minden oldalról ránkszabadul a pokol! Tankok, motorbiciklisek, lövöldözés. A zászlóaljunk egyenesen beleszaladt az egérfogóba. Olyan pánik tört ki...

— No látja! — jelentette ki oktató hangon Ślizowski. — Látja: ez a stratégia. Amíg az a néhány lovascsapat átkelt a Narewen, azalatt nagy német erők kerültek a maguk háta mögé. Erről maguk nem tudtak, maguk csak azokat a lovasokat látták. De a Főparancsnokság tudta. Ezért rendelte el a visszavonulást, talán egy kicsit későn is.

— Szó sincs róla! Szó sincs róla! — kiáltotta megint a főhadnagy. — Maga semmit sem tud, százados! Éppen hogy nem így volt. Hiszen ha így lett volna! Amikor a századommal visszafelé botorkáltam, épp a hadosztályparancsnokságba botlottunk. Tudja, mi volt ott? — A főhadnagy a fejéhez kapott. — Piekarski tábornok épp akkor kapta a parancsot. Magától a marsalltól. Hogy vissza a Narewhez, visszaűzni a lovasságot, megszállni a Narewet. A németek lőnek, jön egy parancs, a hátul levő csapatok előrerohannak, mert kergetik őket, az elülsők hátrarohannak, mert bekerítették őket...

— Csürhe! — kiáltotta Ślizowski haragosan, de haragját

Rąbicz kissé színleltnek érezte. — Csürhe ez, nem katonaság. Eldördül egy puska, és máris futnak a bozótba . . .

— Már bocsánatot kérek! — A főhadnagy megint felpattant. — Hogy mondhat ilyet? Nagyszerű katonaság! A tüzérség tüzében meg se rezzen! Támadásba, géppisztolyok ellen úgy indul, mintha bálba menne! Minden parancsot végrehajt!

— De hiszen maga mondta . . .

— Minden parancsot, csak értelme legyen! De itt, de itt . . . — hangja elfúlt, kezét szinte könyörögve nyújtotta Rąbicz felé. — Hát mondja meg maga, ezredes úr: egyetlen nap leforgása alatt először támadni, aztán visszavonulni, aztán megint támadni . . . Mi ez? Mi volt ez? Megőrültek? Vagy árulás? — sziszegte, szemét tágra meresztve, aztán visszaült, és tenyerébe ejtette a fejét.

Mindnyájan hallgattak, s mind a maga módján. A főhadnagy kétségbeeséséhez Leszczyński lelkiállapota állt legközelebb, az ő arcán az elképedés félelemmel váltakozott. Rąbicz kimondhatatlanul szenvedett, főleg azért, hogy mindez Leszczyński jelenlétében zajlott le, aki tudta, mi volt az ő szerepe, s akinek elképedését, rémületét és kétségbeesését éppen ő, Rąbicz okozta. És hogy ráadásul Leszczyński csak ezt tudta, de nem tudta a többit: Ślizowski jelentéseit, a háromszáz rożani tankot, azt a tanácsot, hogy vonuljanak a Bug mögé. És nem tudott arról a rejtélyes eredetű visszavonulási parancsról, melyet Rąbicz elvégre csak jóváhagyott. S mindehhez járult, hogy éppen neki nem volt szabad feltárnia ezt Leszczyński előtt, neki, Rąbicznak, itt kellett ülnie, mindenért magára vállalva a felelősséget, holott a felelősségnek csak a fele, legfeljebb a fele volt az, ami . . .

Gyűlölettel pillantott Ślizowskira. Az pedig csak úgy válaszolt erre a tekintetre, hogy összeszorította az ajkát és — de lehet, hogy ez csak Rąbicznak tűnt így — megfenyegette a szemével.

Végre befejeződött a légitámadás, továbbindulhattak. A főhadnagy visszaszaladt tönkrevert századához. Nelly megtalálta a cipőjét, s csak azon mérgelődött, hogy a harisnyája

ronggyá szakadt. Autóik nagy nehezen túljutottak a torlódáson, és csakhamar balra kanyarodtak, Łuków felé. Talán két óra hosszat haladtak viszonylag gyorsan, aztán közvetlenül Łuków előtt megint légitámadást kaptak. A város égett. Ślizowski úgy rendelkezett, hogy húzódjanak be az erdőbe.

Ezúttal egész napjukat ott töltötték, mert Ślizowski kijelentette, hogy meg kell tudniuk, nem távozott-e el időközben a Főparancsnokság Brześć-ből. Rádiójukon képtelenek voltak kapcsolatba kerülni Brześć-tyel. Végül is Ślizowski elindult gyalog.

— Ismerőseim vannak errefelé — mondta. — Várjanak meg!

Rąbicz sokkal elkeseredettebb volt, semhogy még Ślizowski egyre parancsolóbb hangneme miatt is mérgelődjék. Csak ült a fenyőfák között, aztán lefeküdt. Gondolkodott. A háború első napja óta elegendő oka volt az elkeseredésre és elegendő témája a töprengésre. Most azonban valami újfajta nyugtalanságot fedezett fel magában, amely nagyobb volt, mint a többi, és amelyről képtelen volt nem venni tudomást.

Eredeti hadműveleti tervének — a Visztula—Narew vonalra való háromszakaszos visszavonulásnak — teljes csődjét már legalább egy hete belátta. Ez a terv arra épült, hogy sokáig és szívósan fogják tartani tulajdonképpeni védelmi vonalukat: Bydgoszcztól kezdve, Kołón és Sieradzon keresztül egészen Częstochowáig és Sziléziáig, amíg csak az ellenség ki nem fárad. Ez a terv azt tételezte fel, hogy tartalékcsoportjaikkal meg fogják semmisíteni az ellenségnek azokat az ékeit, amelyeknek esetleg sikerül áttörniük ezt a vonalat. Ilyen esetben a Visztuláig való visszavonulásnak is egészen más értelme lett volna: azok a nagy egységek, amelyeket ott a balparton mozgósítottak, keletre özönlöttek volna, a Visztula vonalát előkészíthették volna a védekezésre, s ami a legfontosabb: a németeknek az ősz beköszöntése előtt véget érő villámhadjárata dugába dőlt volna.

Ez a terv az ellenség óriási túlerejével szemben minden értelmét elvesztette, és ezt Rąbicz elismerte. Mégis, a lehető-

séghez képest elűzött magától minden olyan feltevést, hogy az ő elgondolása téves és irreális volt. Úgy képzelte, hogy a balsikerek fő oka a tartalékcsoportok vezetőinek tehetetlensége volt, belátta azt is, hogy a Krakkó-hadsereg meg a Łódź-hadsereg érintkezési felületét rosszul számították ki, de a kudarc fő okát mindenekelőtt a németek előretörésében akarta látni. Szánalmas védekezés volt ez, hiszen általában igen pontos adatokat kapott a németek erejéről, például Ślizowski napi jelentéseiben.

Csak a rożani eset nem illett bele valahogy ebbe a kedvező magyarázatba. A rożani eset hatása olyan elképesztő, olyan gyors és kétségbevonhatatlan volt, hogy sehogy sem találhatott menedéket saját ítélete elől. A főhadnagy iménti elbeszélése, bár a tények dolgában semmi újat nem tartalmazott, mégis legalább két oknál fogva kellett, hogy aggassza. Először: szeme láttára bizonyosodott be — a közlegényekkel való kalandja után —, milyen ártalmas volt ez az ide-odatáncolás a parancsokkal, milyen halálos csapást mértek ezzel néhány hadosztályukra. Másodszor: — s ez volt a rosszabb — bebizonyosodott, milyen értelmetlenek voltak azok a számításai, amelyek alapján elfogadta Ślizowski javaslatát: Varsó kiürítését. Ha elismeri, hogy a hadjáratot elvesztették, ha elfogadja, hogy a város kiürítése elkerülhetetlen — így számított Rąbicz —, akkor a szörnyű pánikban majd el fogják felejteni a rożani esetet. Arra számított, hogy a hadjáratot elveszítik ugyan, de ő legalább megmenti saját reputációját.

Tévedett. Tízezernél jóval több tanú maradt életben. Ezek nem felejtenek, ezek nem bocsátanak meg. Ezekkel nem tud úgy elbánni, mint... nos, mint például Knothéval. A lidércnyomás, amely elől Varsóból elmenekült, utolérte itt az országúton, s még rosszabb formában: húsból és vérből, szavakban és tekintetekben. S ezzel a lidércnyomással érintkezve még azok is, akik eddig ki voltak szolgáltatva neki, egyszeriben karmot eresztettek, megmérgesedtek. Például ez a Leszczyński...

Ott feküdt hát a fenyőfák tövében, ideje is volt — több, mint amennyit kívánt — és belemerült az emlékeibe. Felkutatta, rendezte a tények mozaikját, a szavakat — köztük a saját szavait — meg a félig tudatos gondolatokat és feltevéseket. Az utolsó hónap, az utolsó néhány hét emlékeit.

— A védőügyvédem részére gyűjtöm az adatokat — gondolta dühösen. — Ezekből majd meg lehet állapítani, hogy engem a bűnnek csak a fele, csakis a fele terhel. Tökkelütött hülye vagyok — ismerte be bátran —, hiszen ennek a bűnnek még a századrésze is megérdemel egy tucat golyót.

Csakis a támadás menthetné meg. Ha elkapja a nyakát annak, aki eredetileg elküldte Piekarskinak a visszavonulási parancsot. De ebben a fejetlenségben mindez hiú agyrém volt. Tehát csak az enyhítő körülményekben találhatott vigasztalást. Miért hagyta jóvá oly könnyen azt a parancsot? Mi befolyásolta? ... Kicsoda ... kicsoda vette rá erre?

A szíve hirtelen kalapálni kezdett. A Knothe-ügy! A Knothe-ügy, az a cédula, a Prusy-hadseregnek szóló utasítás! Dehogy lopta el Knothe azt a cédulát! Hiszen utóbb még az ő kezében volt, össze is gyűrte és a sarokba dobta. De azután a cédula eltűnt. Ki járt ott, ki járt azután a szobájában?

Ślizowski szakította félbe ezt a lázas és rendszertelen emlékezést. Rosszkedvűen érkezett vissza:

— Nagyon rosszul állunk. Brześćet elhagyták, valamerre délkeleti irányban. Teljes a fejetlenség. Sebtiben újabb arcvonalakat képeztek, néhány tábornok magas beosztást kapott. Például ezredes úr barátja, ez a Dąb-Friedeberg tábornok, akire az egész középső Visztula-szakaszt rábízták! Mindezek alapján azt javasolom, hogy induljunk valamerre Kowel felé. Rendben van? ... Nagyon örülök. Leszczyński őrnagy úr, intézkedjék, hogy indulhassunk.

26

— Hányadika van ma? — kérdezte Friedeberg.

Sem Mineyko, sem a sofőr nem tudta megmondani. Friedebergnek az volt az érzése, hogy vasárnap lehet. Bizonyára azért érezte így, mert ragyogó idő volt, juharfák rozsdásodó lombja borult a falusi temető fölé, amely a szakadékon túl bukkant elő, míg távol és lejjebb a Visztula csillogott. Túlsó oldalán napsütötte homokpad szegélyezte, amögött pedig az erdők kékes zöldje meg a szürkés látóhatár. S mintha valami felszabadult volna: eltűnt a gond, a felelősség, az önmarcangolás. Szinte úgy érezte, mintha egy nyűgös hivatali hét ért volna véget — és itt a vasárnap, a napfény, a pázsit, néhány cimbora és egy-két szabad óra, amikor nem kell, sőt nem is szabad a kiábrándító hétfőre gondolni.

Az elmúlt hét igazán feljogosította erre a megkönnyebbülésre. Hány napig hajszolta Dąb-Biernackit? És hányszor kellett kis csoportok, hadosztályok, önálló dandárok törzskaránál kunyerálnia telefonért vagy távírókészülékért, hogy elérhesse a Főparancsnokságot, kérdezősködjék, magyarázkodjék, legalább valami döntésért esedezzék? Dąb-Biernacki mindvégig elérhetetlen volt, a Főparancsnokság néha válaszolt ugyan, de homályosan, halogatva vagy elutasítva. (Hozzászokott ezekhez a balsikerekhez s várt rá ennél rosszabb is.)

A legsúlyosabb csapást azonban az jelentette, amikor végre sikerült újra kikönyörögnie kinevezését.

Ez nyolcadikán lehetett. Vagy talán kilencedikén? Alig hihető, de mindössze két-három nappal ezelőtt. Reggel egy jó barátja egy negyedórára rendelkezésére bocsátotta a telefont. Mint kiderült, nem a Főparancsnoksággal kapcsolták össze, hanem a középső arcvonalszakasz parancsnokságával. Friedeberg a barátja felé fordult, és fennhangon ismételte ezt az elnevezést, tekintetével kérdezve, hogy van-e ilyen egyáltalán? Amaz vállat vont: van vagy nincs — nem mindegy?

A középső arcvonalszakasz rendkívül megörült, hogy talált egy tábornokot, aki nem tudja, hogy mihez fogjon. Öt perc leforgása alatt Friedeberg nagyobb felhatalmazást kapott, mint amilyenben valaha is reménykedett. Minthogy a Prusy-hadsereg északi csoportja vereséget szenvedett és rendezetlenül vonult vissza a maciejowicei átkelőhely felé, s minthogy e hadsereg parancsnoka egy balkezes hadművelet és a vereség után repülőgépen elmenekült — a középső arcvonalszakasz parancsnoksága megbízta Friedeberget, hogy vegye át a parancsnokságot valamennyi — ismételjük: valamennyi — haderő felett, amely a Visztulától nyugatra, a Pilicától északra és a Nidától délre található. Utasítást kapott, hogy szervezze meg és koordinálja a Visztula mögé való visszavonulást, valamint a Visztula-vonal azonnali megszállását.

A beszélgetés után Friedeberg köhögő rohamot kapott. Ránézett barátjára. Ez szkeptikusan mosolygott:

— Nos, gratulálok. Mint annak idején Foch-t,[53] az utolsó pillanatban... Most tehát a főnököm vagy. Van valami utasításod?

— Ne marháskodj, öreg cimbora! — mondta Friedeberg, és felállt. A feje zúgott. Kinézett az ablakon, látta egy domb felett a távoli fenyőfákat, s az égen magányosan és fenyegetően körözö repülőgépet. — Először is az kell... először is az kell, hogy... — De nem bírta tovább, annyira idegesí-

tette barátjának savanyú mosolya. Kirohant a pitvarba, majd a kertbe, odaugrott egy orgonabokorhoz, letépett néhány vastag levelet, értelmetlenül szétmorzsolta őket... Tehát annak idején Foch-t... Tizennyolc márciusában. Tombol a német tüzérség, Doullens előtt egy szétvert angol hadosztály katonái torlódnak össze, a városháza épületében komor generálisok és miniszterek tanácskoznak. Haig már azon töri a fejét, hogy lesz-e elég hajója, amellyel átmenekülhet Angliába. Pétain a Loire-vonalon gondolkodik.

Ez a kép, amely valami emlékirat nyomán merült fel benne, kurta, de erős megkönnyebbülést okozott. Az első feladat: megállapítani a valóságos helyzetet... A tomaszówi csoport: három megvert hadosztály és egy érintetlen lovasdandár. Ezeknek valahol a Warkánál kell lenniük. A Radomot védő csoport: holléte és ereje ismeretlen. A kielcei csoport nyilván visszavonulóban van. No és a skarżyskói csoport: három hiányos hadosztály, harcban áll.

De mégis, mégis... Ez legalább hat hadosztály, igaz, hogy szét vannak verve, hiányosak és visszavonulnak... Mégis nagy erő! Visszament a házba. Barátja már nem volt ott. Ellenőrzőútra ment — motyogta valami őrnagy-féle.

— Megsértődött, be sem várta az utasításaimat — gondolta Friedeberg, és megpróbált összeköttetésbe lépni a hadosztályokkal. A telefonhálózat dögrovás on volt. Az őrnagy semmit sem tudott, Friedeberg még ordítással sem bírt kiszedni belőle bármit is. A skarżyskói csoport parancsnoksága, amely megtűrte őt, amíg ártalmatlan kóborlovag volt, most megtudván, hogy váratlanul ő lett a felettese, mint a csiga, húzódott vissza előle.

Friedeberg ezt a napot szinte álomban élte végig. Szinte álomban — mint amikor azt mondjuk valakinek: tedd ezt vagy azt, s az ember megteszi ezt vagy azt, de mindent mindig csak félig, az okok és okozatok nem állnak össze logikai kapcsolatba; tárgyak és emberek vonulnak el előttünk, látjuk is őket, látjuk, amint tovatűnnek, s mi magunk mélységesen,

tökéletesen egyedül maradunk, képtelenek vagyunk bármennyire is befolyásolni a dolgokat.

Jött az éjszaka, falvak égtek, elcsigázott gyalogosok vonszolták magukat. Friedeberg, minthogy nem bírta megtalálni rejtőzködő barátját, lelkiismeretének megnyugtatása végett a pökhendi őrnaggyal közölte utasítását: visszavonulni Solec irányában. Majd egyetlen engedelmes alárendeltjével — az autójával — elrobogott Radom felé, hogy személyesen állapítsa meg, mi van a tomaszówi csoporttal. Jóindulatú emberek azonban még idejében figyelmeztették, hogy Radomban németek vannak. Kelet felé kanyarodott tehát, mezei utakon nagy nehezen eljutott Zwoleńig, onnét próbált átjutni Kozienicébe. Amikor itt is vissza kellett fordulnia, lemondott tervéről, s már csak a skarżyskói csoporttal számolt.

Iłża előtt tüzérségi tűz tombolt, ágyúk dörögtek. S az első nap, melyet azzal töltött, hogy összevissza kószálva kereste a végre alája rendelt csapatokat, egy erdőben ért véget, ahonnét jól megfigyelhette a német zárótűz erősödését. Estére az egész látóhatár lángolt és bömbölt a szüntelen ágyúzástól, az éjszaka folyamán azonban mindez távolodni kezdett — váratlanul nyugat felé.

Megint hajnal volt. A fenyőfák közé rejtőzve egy távoli úton porfelhőt pillantott meg, amint lassan haladt jobbról bal felé. Lassan, tehát gyalogság. Friedeberg szívében remény villant fel. Ebben a háborúban még senki sem látott német gyalogos oszlopokat. Kis távcsövével lázasan figyelte a porfelhőt, rőtes gomolygásában egyenruhákat keresett. Zöldeket látott, zöld színű lengyel ruhákat. Szinte nem is akart hinni szerencséjében, s a távcsövet Mineyko kezébe nyomta.

— A mieink! — vélte amaz is bizonytalanul.

— Áttörtek! — kiáltotta Friedeberg. — Főhadnagy, futás! Tudja meg, melyik hadosztály... És Solec felé, azonnal Solec felé... Hová a fenébe igyekeznek ezek? Megfordulni!

Mineyko nem felelt, bokáját sem csapta össze, a távcsövet sem adta vissza. Csak nézett, nézett, és ujjai remegni kezdtek.

— Mi az? — kérdezte elsápadva Friedeberg.

— Nem értem, tábornok úr, valami különös...

Friedeberg kitépte kezéből a távcsövet. A menetoszlop végeláthatatlan kígyója egyre haladt, s időközben a szél bizonyára megfordult, mert elhajtotta a porfelhőt. Valóban valami hiányzott azokról a zöldes körvonalakról.

— Nincs fegyverük — rebegte Mineyko.

— Micsoda őrültség! — ordította Friedeberg, de a hangja elfúlt. A menetoszlop csakugyan fűszínű volt, de itt-ott sötétebb foltok látszottak benne, mint a csalánlevelek. S csak ezek fölött himbálóztak puskacsövek.

Így, ilyen keserű csalódás árán kellett megtudnia az iłżai csata eredményét.

A foglyok több órán át vonultak. Nem bírták nézni. Estefelé mellékutakon indultak el, hogy megkeressék az átkelőhelyet — immár csak saját maguknak.

S most itt ültek a magas szakadék fölött. Az út, amelyen idáig jöttek, véget ért: egy elgyomosodott régi temetőhöz vezetett. Csend lett volna, ha olykor-olykor nem hangzik fel egy-egy dördülés bal felől s távolabbról jobb felől, a két átkelőhely irányából; mindkettő már a németek kezén volt.

Itt pedig békesség honolt, sütött a lenyugodni készülő nap. A dombocska mögött falu volt, innét nem lehetett látni. Mineyko felderítésre indult, de hamar visszajött: motorkerékpárosok cirkálnak az úton. Még szerencse, hogy őt nem vették észre. S közvetlenül a folyónál itt is, ott is hármas-négyes csoportok — valamennyi csalánszínű.

Amint itt ültek, a kökénybokrok eltakarták őket. Kissé lejjebb a magasszárú ökörfarkkóró virágai sárgállottak. Egy fenyőligetből kocsijuk összefröcskölt orra kandikált elő.

— Be kell várnunk az alkonyatot — mondta Friedeberg akkor, amikor Mineyko visszatért a faluból, s a víz fölött megpillantották amott, a parton rejtőzködő német őrsöket. De az olyan nap, amelyet csak a várakozás tölt be, túlságosan hosszú. Jobb semmit sem várni, nem számítani semmire, nem gondolkodni semmiről, csak bámulni az eget, és örülni annak, hogy innét olyan messzire ellátni, hogy kék ködfátyol borítja

el ott az erdőt és hogy a nap ilyen finoman süt. Milyen tágas, sima ott a táj a folyó túlsó partján! Olyan, mint a nyitott könyv: az ember olvas benne és örül a lelke.

Kertekkel körülvett fehér házikók — talán öt kilométerre, talán még messzebb. Egyikük felett sem gomolyog füst, a réteken sehol egy tehén. A falu vasárnapi nyugalomban ringatózik. Talán éppen most készülődnek a legények, magas csizmát húznak a tánchoz, lesimítják hajukat, előveszik a ládából a fehér inget. A muzsikus próbálgatja harmónikáját, ha közelebb volna, talán meg is hallanák bársonyos akkordjait. A lányok felhevített szögre csavarják fürtjeiket. A házak előtt, a lócákon öregek bóbiskolnak.

Messze, talán három, talán még több kilométerrel odébb: jegenyefasor. A fák kettős rendje rőt téglahalomnak fut neki. Serfőzde? Gőzmalom? Cukorgyár? Mögötte sima, csokoládészínű mező, ez már így várja a tavaszt.

És még messzebb, ameddig a szem ellát: erdő. Egy ilyen forró napon gombaszag meg gyantaillat terjeng a fái közt. Mohapárnák, sötétzöldek, mint a tüzérségi vállpánt. Száraz, szürke haraszt ropog az ember lába alatt. Amott meg, a csillagfürtmezőről mindjárt felugrik egy nyúl, és tovasurran, csak fehérfoltos rozsdaszínű hátsója és sárgás talpa villan meg.

Mennyit, de mennyit olvashatna még ebben a nagy könyvben, ha átfutná a bekezdéseit, oldalait, fejezeteit... ezek most mind tele vannak a nagy rettegéssel. Azzal, amelynek hatalmából nekik éppen csak fél órája sikerült kiszabadulniuk... Haj, ha nem volna az a lapos, fekete felhőcske ott, a látóhatáron... S ha bal felől nem pattognának a puskák, ha jobb felől nem dörögnének az ágyúk...

Fél óráig bírta, tovább nem. Szeme telve volt ennek az óriási síkságnak hazug nyugalmával, de már visszatért a félelme — hivatlanul és elűzhetetlenül.

Felállt, az öregség hirtelen rátörő érzésétől megroggyant, szinte vonszolta magát a gépkocsihoz. Mineyko felpattant, és szó nélkül utána indult. A sofőr segítségével kirakták

holmijukat: a két közepes nagyságú bőröndöt, a hátizsákot, az aktatáskát, s becipelték a bozótba. Friedeberg leült a földre, lábát törökülésben maga alá húzta, felnyitotta az egyik bőröndöt, kiszórta a tartalmát, különválasztotta az iratokat, a többi holmit visszagyömöszölte. Majd következett az aktatáska. Az utasítások, néhány levél, térképek, noteszek, a naplója, egy-két könyv.

Lassan, módszeresen kezdte széttépni a könyveket, egy-két oldalanként. Gyufa sercent, s a napfényben szinte láthatatlanul villant fel egy pirosló lángnyelv. Egymás után feketedtek meg a papírlapok, amelyik csak megbarnult, azt apró darabokra tépte, szétszórta.

Négy óra volt, amikor ezzel végzett. Még egyszer átgondolt mindent, és átkutatta a zsebeit. A „Virtuti Militari" érdemrend igazolványa, melyet — kissé az összeköttetései révén — már a májusi államcsínyt követőleg megszerzett. Egy távirat: a Lubusz-csoporthoz való kinevezése. Nézegette az előbbi kemény kartonját s az utóbbi ceruzával odafirkantott szavait. A zsarátnok még ott izzott a lába előtt. Nem dobta bele sem a kartont, sem a kinevezést. Csak néhány névjegyét dobta bele, továbbá a különféle vadásztársaságok, lovasegyletek és egyéb szervezetek igazolványait, amelyek tiszteletbeli tagságát tanúsították. A lángocska jókedvűen futott végig rajtuk.

Ekkor hasított gyomrába először a kínzó éhség. Hármuknak egy morzsányi ennivalójuk sem volt. Dühösen förmedt rá Mineykóra:

— Ez a maga mulasztása! Indulás a kocsihoz, keressen valamit!

Amikor Mineyko visszajött, nem is fordult hátra. Tudta előre, hogy semmit sem fog találni. Mineyko sokáig habozott, aztán nekifohászkodott:

— Semmi sincs, csak ez...

Nagy, hasas palackot nyújtott oda. Jófajta pálinka volt benne, régi évjáratú. A palackon moha. A tábornok siettében hozta magával, amikor elindult erre a tragikus Odüsszeiára. Először mérgesen legyintett, de aztán gondolt egyet: kinyitni!

Egymás után ittak, közvetlenül a palackból. Krákogott, köhögött. A hirtelen lehörpintett szesz égő utóíze eszébe juttatta életének egyik jelentéktelen epizódját, amely negyedszázaddal azelőtt, az első tiszti csillagocska felvarrásakor játszódott le.

S az emlék hatása alatt egyszeriben megszállta a felszabadultság érzése, eltűntek kínzó aggályai, és valami meleget érzett a szívében, amikor lenézett Mineykóra, sőt a mogorva Gamrakra is.

Gamrak tizedes a földön ült, felső testét mégis vigyázzba merevítette. Amikor Friedeberg másodszor is odanyújtotta neki a palackot, Gamrak felpattant, még a bokáját is összecsapta, mintha a tábornoki kéz nem palackot nyújtott volna feléje, hanem kardot, amellyel mindjárt lovaggá üti.

Friedeberg is felállt, és vállonveregette:

— Hej te! Hát ilyen a mi hadseregünk! — és alig állta meg, hogy át ne ölelje Gamrakot, mellére ne szorítsa, meg ne csókolja. Forró érzés volt, de valami kis szúrás is társult hozzá, a szíve táján, igaz, hogy enyhe, sőt még kellemes is: — Hej, te hadsereg! Te dédelgetett hadsereg!

Megeredt a nyelve, úgy érezte, igen bölcsen beszél, súlyos dolgokat mond szép kerek mondatokban, melyeket Pasek János Krizosztóm[54] középkori stílusának levében főzött meg, ami valahogy nagyon jól illett ehhez a széles látóhatárhoz, a távoli erdőhöz, a zöld környezetben fehérlő falusi házakhoz.

Gamrak változatlanul vigyázzban állt, száját összeszorította, nem válaszolt Friedeberg lelkes dicséreteire. Mineyko is felpattant, nézte a tábornokot, s a tábornok csodálatot olvasott ki szeméből, saját ékesszólásának csodálatát, s ettől még jobban tűzbe jött, tovább szónokolt a lengyel haza történetéről, varázsáról, sorsának tragikumáról, meg arról, hogyan lehet ettől a tragikumtól megmenekülni. Koneczny tanár *logoszáról* meg az *ethoszról,* a bűvös negyvenes és négyes számról. Wyspiański „Szabadulás"-áról, Malczewski

festményeinek hegyes szarvú férfiairól, Hoene-Wrońskiról és Wernyhoráról.[55]

— Nos, Mineyko? — kérdezte végül. — Magának mi a véleménye minderről?

— Az a fő, tábornok uram, hogy még az est beállta előtt, a szürkületben keljünk át. Majd kerítek egy csónakot...

— Mit? Hogyan? Miféle csónakot? — Friedeberg nem tudott rögtön visszakanyarodni Wernyhorától a csónakhoz. Fejében zúgott a pálinka, a bokrok hirtelen ugrándozni kezdtek. Azután Radom ugrott elő emlékezetéből, meg az a részeg ezredes, hogy is hívták?

— Hogy átkeljünk, azt mondja?! — harsogta. — Szökjünk?! Elittuk ezt a mi drága hazánkat, elb...tuk a sorsát, és most usgyi a bokorba? Hahaha! — tört ki hirtelen nevetésben. — A bokorba! Bokorba bújunk mi tábornokok, az anyánk kurva mindenségit! — s hirtelen leguggolt, így kezdett ugrálni a legközelebbi kökénybokor felé.

Ketten cibálták ki onnét. A kökény nem egykönnyen eresztette el a tábornok uniformisát. Egyébként maga a tábornok sem adta meg magát könnyen, rúgkapált, és azt ordította, hogy az ő rangjabeli ember legméltóbb helye most a bokor.

Mineyko üres gyomrában ugyancsak hevesen párolgott a pálinka, s Friedeberg őrjöngése még inkább megszüntette gátlásait. Végül egy gondolata támadt, egy egészen képtelen gondolat, de lassan-fokozatosan teljesen hatalmába kerítette, úgyhogy végül már azt sem tudta: a képzelet játéka-e az egész, vagy pedig valóság.

— Tábornok úr! Legyen nyugodt! — Először hebegett, félt, hogy a folyóparti németek meghallják Friedeberg basszusának távoli dörejét, közelebbről megnézik, mi az a mocorgás itt a kökény közt s egy sorozattal örökre elhallgattatják őket. — Csak estig, este átkelünk...

— Sehová se kelünk át — vágott szavába Friedeberg, átnyújtva Gamraknak a csaknem teljesen kiürült palackot. — Egy lengyel tábornok nem szökik!

— De tábornok úr, az ellenség túlereje...

— Tanuld meg, taknyos, hogy ennek az országnak a történetében minden győzelmünket erősebb ellenséggel szemben vívtuk ki, és minden vereségünket gyengébb ellenségtől szenvedtük el. Érted? Azt kérdem, érted-e?

Mineyko minél gyorsabban igyekezett felfogni.

— A Szellemkirály![56] — szónokolt Friedeberg égre emelt ujjal, egyre gyorsabban elvesztve maradék józanságát is. — Népünk varázsának titka... Itt minden fordítva történik... Külföldi ember csak tótágast állva értheti meg, miről van itt szó...

— Ez mind igaz, tábornok úr, de a németek...

— A németek le vannak szarva! Itt, ezen a partszakaszon, ennél a temetőnél fogjuk megvívni a döntő csatát... Gamrak!

— Parancs, tábornok úr!

— Maga leköti az ellenség túlerejét ezen az arcvonalszakaszon. Egy lépést sem hátrálhat! Ha szitává lövik, akkor sem! Mineyko, maga biztosított és erőltetett menetben az ellenség hátába kerül, öt óra nulla perckor támad, mondjuk a százhetvennyolcas magaslatról. Egyébként a hadmozdulat taktikai részleteit csak dolgozza ki saját maga! Nem helyes, ha hadműveleti szinten taktikai részletekkel bíbelődik az ember. Érti?

Mineyko ebben a pillanatban a szarvánál fogva ragadta meg saját tervét. Rettegve attól, hogy Friedeberg ellenezni fogja az átkelést, most egy furcsa csalétekkel akarta mozgásra bírni:

— Tábornok úrnak jelentem, éppen megkezdtem a koncentrálódást...

— No és? — dörmögte bizalmatlanul Friedeberg.

— Tessék! — és Mineyko a túlsó part egyik távoli falva felé mutatott. — Ożarów körzetében öt gyalogos zászlóalj...

— Maga hazudik. Semmit se látok — felelte Friedeberg, letéve a távcsövet.

— De tábornok úr! Hiszen álcázva vannak! Meglepetés készül!!

— Aha! — s Friedeberg hirtelen meggyőzetve felállt. — Hát akkor?

— A cukorgyár körül... hm... Hogyismondják községben egy könnyű harckocsi-dandár...

— Kitűnő! — jelentette ki Friedeberg, és Mineyko vállára csapott. — Remek fickó maga, főhadnagy! Tankok, tankok, éppen ez az, ami eddig hiányzott! De miért könnyű tankok? És egy dandár nem lesz kevés?

— Ezt még meg kell fontolni. Úgy gondolom, meg lehetne erősíteni néhány zászlóaljnyi közepes nagyságú tankkal.

— De hol vannak? — s Friedeberg lázasan fürkészni kezdte távcsövével a látóhatárt. — Nem látom...

— Az erdőben, abban az erdőben, ott!... Álcázva...

— Vagy úgy! No és?

— Nos tehát, tábornok úr, minden készen áll. Mégis azt gondolom, hogy egy fontos hadművelet előtt tábornok úrnak személyesen kellene...

— Igaza van! Átveszem a bekerítő csoport parancsnokságát!

— Igenis. Alkonyatkor, csónakon...

— Mi az, hogy alkonyatkor? Megbolondult maga? Azonnal! Máris!

— De tábornok úr!

— Csend legyen! Megismétlem a hadműveleti parancsot. Gamrak tizedes szemköztről magára vonja az ellenség erejét. Én átveszem a bekerítő csoport parancsnokságát, az éjszaka folyamán csapataimmal átkelek a Visztulán, és támadok. Gamrak, ismételje meg a parancsot!

Gamrak még mindig vigyázzban állt, csak a palackot hajította a bokrok közé. A parancsot rövidített formában ismételte meg:

— Ha szitává lőnek, akkor is, tábornok úr!

— Kitűnő! — lelkesedett Friedeberg. — Tanulhatnak tőle, Mineyko! A lényeget, mindig a lényeget kell megragadni. Persze hogy szitává! No, egyelőre pihenhet. Mi pedig: munkára fel!

Egy ideig huzakodtak, a tábornok lefelé igyekezett a Visztulához, a segédtiszt derékszíjánál fogva rángatta vissza, és szinte térden állva könyörgött neki: várjanak estig. Gamrak, aki félrehúzódott, most visszajött és nagyon szomorú volt:

— Ha szitává lőnek, akkor fütyülök az egészre. Úgy gondoltam, hogy majd garázst nyitok Przemyślben, de ha így áll a dolog, akkor megette a fene. Nem fogom tovább dugdosni!

Szavait csak akkor értették meg, amikor szónoklatát befejezve előhúzott zubbonya alól egy fél liter spirituszt.

— Úgy gondoltam, elteszem a rossz napokra. Hát eljött az ideje.

Az iménti pálinka már megtette hatását, az utánpótlásnak valósággal nekiugrottak. De még mindig nem volt semmi harapnivalójuk. Mineyko letépett ugyan egy galagonyabokorról néhány bogyót, de mindjárt ki is köpte, annyira csiklandozta a torkát a magva. Csak nyakalták hát a spirituszt, hozzá meg a szeptemberi levegőt harapták nyeldekelve, hogy valamiképpen lehűtsék szájukat, torkukat, nyelőcsövüket, kiöblítsék belőle az ital tüzét és illatát.

Aztán a bokorba vágták a palackot, ők ketten pedig megindultak lefelé. Mineykóban a spiritusz mint valami árvíz törte át a gátakat, már ő is rohant, még noszogatta is Friedeberget, rettegve attól a gondolattól, hogy nem sikerül idejében eljuttatnia az átkelőhelyhez középnagyságú tankjait. A tábornok legurult a lejtőn, a homok aranysárga patakként zúdult utána. Belekapaszkodott egy magányos ökörfarkkóróba, mert egy pillanatra megijedt a sebes zuhanástól. A kóró két pillanatig tartotta a tábornoki test súlyát, aztán gyökerestül kiszakadt, s a tábornok lefelé zuhantában mint valami fáklyát lengette a felül tűzszínű, alul kócos, szürke szárat.

Gamrak csak állt, utánuk nézett, dünnyögött valamit. Aztán visszament a fenyők közé, és bemászott az autóba. Egy perccel később a gépkocsi prüszkölve, pöfögve mászott elő a sűrű-

ből, megfordult, majd a temető útján elrobogott vissza, nyugat felé.

Azok ketten nem is látták, mert bokorról bokorra hemperegtek, le egészen a folyóig. Hűvös levegő csapta meg arcukat. Cuppogott a víztől szürke, süppedős homok.

— A csónak. Keresek egy csónakot — kapott észbe Mineyko.

— Minek a csónak? Az nem az igazi! — intette le Friedeberg. — Úszva!

— Parancs! — rikkantotta Mineyko, és felugrott, karját előírásosan fellendítette, fejét leszegte, elrugaszkodott. A víz nagyot csobbant, amint összecsapott feje fölött. Tíz méterrel odébb bukkant fel, és hosszú karcsapásokkal, kallózva kezdte átszelni a folyót.

Mint József herceg, gondolta lelkesen Friedeberg. Már elfelejtette Mineyko tank-ábrándját és az ellentámadást, mert ez a jelenet vonta most magára egész figyelmét. — Mint József herceg! Az is így menekült! Szintén folyón keresztül!

Előrehajolt, beletenyerelt a zavaros, hideg vízbe. Sőt! Az a másik valahol Szászországban menekült, ez viszont a mi drága, gyönyörű Visztulánk!

Ez az összehasonlítás szinte nyakonragadta, s egész testét előrelökte. Elvesztette maga alól a talajt, a folyó sodra magával rántotta, egy pillanatra hirtelen kijózanodott: — Hiszen én nem tudok úszni! — de rögtön meg is felelt önmagának: — Hát József herceg talán tudott? — A víz hideg volt, erőszakkal behatolt a szájába, szétfeszítve fogait. — Nincs értelme! Megfulladok! — kiáltotta, de máris feltolult ez az ostoba gondolat: hát József hercegnél volt értelme?

Nyomban ezután hadonászni kezdett, hánykolódott a gyors sodrású vízben, bugyborékoló segélykiáltások törtek ki ajkai közül. A súlyos tábornoki csizma, a súlyos egyenruha, amely mind megtelt vízzel, súlyos hasa és az öregség súlya . . . Talán még megfordult valami az agyában, de honnét tudhatnók, mi a vízbefúlók végső gondolata?

27

A néhai Knothe tábornok jóslata csak egyetlen ponton nem vált be. Ő úgy gondolta, hogy az ellenség két hét alatt fog eljutni Oppelntől Varsóig, vagy talán még később. Ámde Reichenau hadserege páncélos csoportjának mindössze egy hétre volt szüksége ahhoz, hogy egyenként szétverje a Łódź-hadsereg tekebábukként felállított hadosztályait, majd a Prusy-hadsereg tomaszówi csoportját, és elfoglalja a főváros délnyugati előterét.

Egyébként azonban a német hadművelet szinte túlságosan szabályszerűen zajlott le. Mindjárt azután, hogy az első ék Varsó alá érkezett, a német hadsereg alsó, déli szárnyának motoros hadosztályai sorozatos bekerítő hadműveletekkel elvágták a Visztulától a Prusy-hadsereg tomaszówi csoportjának maradványait és az egész skarżyskói csoportot, majd erélyes, rövid rohamokkal megadásra kényszerítették őket. Még délebbre a Krakkó-hadsereg, Sziléziából kivonulva, most már a Dunajec és a Nida mellett állt, miközben a németek a Kárpátok hágóin át toltak előre saját csapataikat és a szlovák hadosztályokat, hogy dél felől kerítsék be őket.

Még rosszabb volt a helyzet északon. A különös és gyászos rożani eset megnyitotta a németek előtt a Narew vonalát. Klüge tábornok hadserege az első két napon áttörte a korridor vékony lengyel védelmét, s miután alig egy tartalék

hadosztályt hagyott hátra a Toruń-hadsereg sakkbantartására, többi erejét villámgyorsan átdobta Kelet-Poroszország sűrű úthálózatán, s Küchler hadseregének balszárnyán erős és mozgékony csoportot alakított ki, azzal a feladattal, hogy dél felé törjön át, s ott találkozzék List tábornoknak a Kárpátok erdeiből előbukkanó hadosztályaival. „A kutya állkapcsa" — Hitler harapófogója — egyre összébb zárult Varsó körül. Szeptember tizedike táján a lengyel hadműveleti csoportok legnagyobb része már képtelen volt szélesebbkörű hadműveletre. A Főparancsnokságnak Brześćből nem volt velük állandó összeköttetése. A hirtelenében rögtönzött arcvonalak s az olyan új hadseregek, mint például a Lublin-hadsereg, melyeknek a Visztula középső szakaszát kellett volna védelmezniük, csupán fiktív arcvonalak és hadseregek voltak, mert hiányzott a felszerelésük, nem voltak tartalékaik, hiányzott a felsőbb vezetés, s mindenekelőtt: az ellenség számbelileg és technikailag is fölényben volt.

Hanem ebben az időben, amikor a szétvert hadosztályok szilánkjaiból, szervezetlen menetszázadokból, a Nemzeti Véderő osztagaiból, a Honvédelmi Szövetség egységeiből és más efféle hadseregpótlékokból a Visztulától keletre megpróbáltak összetákolni valamilyen képzeletbeli katonai erőt, a lengyel haderőnek majdnem egynegyede — közel tíz gyalogos hadosztály — még Varsótól nyugatra volt, túlnyomórészt érintetlenül.

Ez volt a Poznań-hadsereg, amely mindeddig egyetlenegy számottevő ütközetben sem vett részt, és a Toruń-hadsereg, amely a tucholai csatában elvesztette ugyan jobbszárnyát, súlyos harcokba bocsátkozott Grudziądznál — de később részben pótolni tudta veszteségeit, pihentethette katonáit, és a főparancsnok utasítását várta. Tudták, hogy a németek azért hagyják őket békében, mert jelenleg a Brześć elleni támadás előkészítésével vannak elfoglalva.

Ezzel a két hadsereggel a Főparancsnokság elképesztően nemtörődöm módon bánt, mintha nem tudná, mihez kezdjen velük. Már maga az a tény, hogy oly messze

nyugatra tolták őket, éles ellenkezést váltott ki többekből, például Knothéból.

A háború megkezdődött, a német támadások az előreláthatható irányban indultak meg, csupán erősebben és gyorsabban, mint ahogyan számítottak rá; a lengyel ellenállás Częstochowánál már az első napon összeomlott, s az említett két hadsereg helyzetének veszélyessége óráról órára nőtt. Ennek ellenére még szeptember harmadikán és negyedikének reggelén is érkeztek kelet felől a vonatok a Poznań-hadsereg újabb és újabb mozgósított egységeivel megrakva.

Valamilyen végzet lebegett efelett a hadsereg felett. A terv szerint a Łódź-hadsereget támadó ellenség szárnyára kellett volna csapást mérnie, de az ötnapos harc alatt — amelyben amazt úgyszólván teljesen szétzúzták — a Poznań-hadsereg szinte lövés nélkül várakozott. Valahányszor támadást javasolt — először Uniejów, majd Ozorków irányában —, a Főparancsnokság minden alkalommal megtiltotta, vagy legfeljebb olyan módosításokkal fogadta el, hogy kénytelenek voltak lemondani róla.

A varsói pánik éjszakáján a Poznań- és a Toruń-hadsereg olyan parancsot kapott, hogy haladéktalanul vonuljon vissza Varsó felé. Ebben a pillanatban a visszavonulás már szerfölött kockázatos volt, tekintettel a Łódź-hadsereg teljes vereségére és a tomaszówi tankáttörésre. Ennek ellenére megvolt a lehetőségük arra, hogy elhatoljanak Varsóig, és megerősítsék a főváros védelmét. De a Poznań-hadsereg parancsnoka — aki a háború első napjai óta makacsul és ismételten követelte a déli irányban való támadást — a visszavonulási parancsra azzal felelt, hogy ezúttal is megismételte korábbi javaslatát.

A helyzet időközben katasztrofálissá vált. A Poznań-hadsereg a háború első napjaiban, amikor a Warta és a Widawka felső szakaszánál folyt a harc, még megtámaszthatta volna a Łódź-hadsereg roskadozó falait. Ezek a falak azonban azóta leomlottak, az épület romba dőlt. Ilyen körülmények között menekülni kellett, nem pedig fejjel nekirohanni egy másik falnak, amely éppen rájuk zúdulni készült.

S a Főparancsnokság pontosan ekkor egyezett bele a támadásba.

A Poznań-hadsereg parancsnoka nem látta tisztán az általános helyzetet, s nemcsak saját hadseregének hátravonulását állította meg, hanem fékezte a Toruń-hadsereg hátrálását is, mert fel akarta használni a saját támadásának erősítésére.

A főparancsnok, amikor Brześćben megkérdezték, ehhez is hozzájárult. Sőt mi több — valami érthetetlen lázrohamában talán? —, az ellentámadás hadműveleti céljául Radomot jelölte meg.

Tehát ahelyett, hogy minél gyorsabban hátrasiettek volna azon a keskeny folyosón, amely Łowicztól Sochaczewen keresztül még Varsóig vezetett, ahelyett, hogy átvergődtek volna a menekültekkel eltorlaszolt országutakon, és mentették volna, ami menthető — a Poznań-hadsereg meg a Toruń-hadsereg tíz hadosztálya megtorpant, és arcvonalát dél felé fordította.

Előttük vonultak Varsó ellen Blaskowitz tábornok hadai.

A Łódź-hadsereg maradványai a kampinosi erdőségen át botorkáltak visszafelé. Ezalatt Hoeppner tankjainak nyomában széles folyamként hömpölyögtek Varsó ellen Reichenau hadosztályai.

Két napig tartott, amíg Kutrzeba tábornok összevonta legközelebbi hadosztályait a Bzura-folyónál, amelynek déli partját német gyalogság tartotta megszállva. Szeptember tizedikének hajnalán három hadosztálynak, kétoldalt lovasdandárok fedezetével, Ozorków és Głowno ellen kellett támadnia. De nem érkeztek meg a kellő időben. A tüzérség sem tudta idejében elfoglalni tüzelőállásait. A nap folyamán az egyes hadosztályok sorra egymás után kerültek harci készenlétbe, s így indultak támadásra.

E támadás vad ereje meglepte a németeket. A Bzura-menti német sáncokat a lengyelek letaposták, sok foglyot ejtettek, és nagyszámú ágyút zsákmányoltak. Az egyik német hadosztályt szétverték, a másik is komoly veszteséget szenvedett. A támadás azonban harminc kilométeres arcvonalon folyt,

csak három hadosztály vett benne részt, a roham egyetlen hullámban zajlott le, s a hosszú menetelésektől elcsigázott katonák kifulladtak, nem bírták üldözni az ellenséget.

Ugyanekkor a támadás arcvonalától nyugatra eddig felderítetlen német erők bukkantak fel, s ezek az átkaroló hadmozdulattal megbízott lovasdandárt feltartóztatták, visszavonulásra kényszerítették. Ezzel egyidejűleg északon, Radziejów mellett egy tankokkal támogatott ellenséges csoport szétzúzta a Toruń-hadsereg hátvédjét.

S mindehhez ráadásul az átkelésnél az utolsó varsói útszakaszon német járőrök bukkantak fel.

A negyedik lengyel gyalogos hadosztály Łowicz felé vonult, hogy másnap Skierniewice ellen támadjon ... Ám a portyázó járőröktől megriadva megtorpant. Csak tizenegyedikén indult a hadosztály is támadásra. Ekkor valamennyi lengyel hadosztály előretört, és a már német kézen levő Łowiczot véres, kétórás utcai harcban visszavették. Két német zászlóaljat semmisítettek meg.

Tizenkettedikén az ellenség, meglepetéséből felocsúdva, erős tüzérséget vonultatott fel, s a lengyel offenzívát megállította. Kutrzeba tábornok túl későn értette meg, hogy mindenféle bekerítő hadmozdulat már legalább egy héttel elkésett. Észak és nyugat felől erősödött a német nyomás. Sochaczewnél keleti irányból számottevő ellenséges erők bukkantak fel. Az a négy lengyel hadosztály, amely az előző két nap alatt támadott, parancsot kapott, hogy adja fel a néhány kilométernyi, visszaszerzett lengyel földet, és vonuljon vissza a Bzuráig.

Most megint néhány zavaros nap következett, és a veszedelem napról napra fokozódott. Tizenötödikén a Toruń-hadsereg hadosztályai végre megpróbáltak a Bzura-folyón át Varsó felé hatolni. Sem a mély folyó, sem az elkeseredett német ellentámadás nem ijesztette meg őket. Sochaczew romjai között szuronyokkal törtek utat. A németek lassan visszaszorultak. Délelőtt tíz óra tájt egy pilóta jelentette a Toruń-hadsereg parancsnokának: német páncélos osztagok nyomulnak Sochaczew felé. Borinowski tábornokot ez a hír

annyira megrémítette, hogy azonnal elrendelte a támadás beszüntetését és a visszavonulást.

Most már napról napra, sőt óráról órára nehezebb volt átkelni a Bzurán. A nyomás tovább erősödött — nyugatról is, északról is, délről is. Sochaczewtől északra még folyt a harc, a lovasság elvesztette, majd visszaszerezte Brochówot. Közben az ellenséges repülőgépek és ágyúk kényükre-kedvükre kaszálták le azokat a katonatömegeket, amelyek a kampinosi erdőségen keresztül igyekeztek az éjszakai égbolt alján vöröslő tűzfény felé. Már az erdő keleti szegélyén, már Palmirynál német ellenállásba ütköztek, s csak elkeseredett szuronycsata után tudtak utat törni maguknak a főváros felé.

A főváros felé, ahol csapda várta őket.

28

A lapos tarlón gépfegyverek ropogtak. Valahol baloldalt kiáltás hallatszott; ott már elérték a német lövészárkokat, és megkezdődött a kézitusa. A kiáltás továbbfutott, erősödött, a tüzelés hirtelen elnémult, elnémította az ordítás, amely hullámként emelkedett fölébe.

— Hurrááá!

Markiewicz szája önmagától nyílt kiáltásra, térde önmagától feszült meg, s a mellette kúszó tucatnyi katonával együtt felugrott és rohanni kezdett.

Súlyosan huppantak bele a sebtében vájt, alacsony árkokba. Lejjebb, a folyóparti ingoványos bozót irányában látták távolodni a hitleristák domborodó hátsóit, a szögekkel kivert csizmák meg-megvillanó talpát.

— Futnak már, futnak! Az anyjuk keservit! Céltávolság kétszáz, bele a fenekükbe, tűz! — ordította vígan, hiszen e háború folyamán először volt része ebben a látványban. — Tűz! Gyorsabban! Céltávolság háromszáz! Futnak!... Hej, ha nehéz géppuskáink volnának!

Bele is durrantottak amazok fenekébe, de az ellenség olyan villámgyorsan menekült, hogy nem győzték állandóan változtatni a céltávolságot. Tízegynéhány csalánzöld halom maradt ott a földön. Markiewicz végigjárta százada állását. Ezt a századot előző nap kapta, miután Jabloński hadnagy elesett

a folyónál. Dunecki tőle kissé jobbra feküdt az embereivel. A legények kigombolták zubbonyukat, piros nyakukat szellőztették a lomha fuvallatban, amely a mocsárrész, a németek felől szállt erre.

Hát így fest a győzelem, gondolta Markiewicz. Kenyérzsákjából előhúzott egy darab kenyeret, és rágni kezdte, mintha így akarná fokozni és tartósabbá tenni a győzelem ízét.

Nem sokáig élvezhette. Dunecki felől küldönc érkezett: azonnal visszavonulni a Bzura felé! Torkára futott a morzsa, köhögés fogta el. Hogyan? Amikor éppen most győztünk?!... Tizenkilenc emberünk élete árán! Miért kell megint visszamenni ahhoz az átkozott folyóhoz, ahol három napig rostokoltak bombák és ágyúlövedékek célpontjaként?

Átszaladt Duneckihez.

— Honnét tudhatnám?! — üvöltötte Dunecki, s öklével akkorát csapott a lekaszált fűre, hogy az csak úgy porzott. — Olszyński parancsa. Azonnal! Ugyan, mit számít az a tizenkilenc ember? Különben is, eredj a pokolba!

Visszafelé futottak hát, görnyedten vonszolva fegyvereiket, a homokot szántva a puskatussal, s a feneküket mutatták, mint negyedórával előbb az ellenség. A távoli tüzérség lustán csépelte a mezőt, ötpercenként egy csoportos robbanás túrta fel a sárgás földet, de a gépfegyverek hallgattak, a németeknek szemlátomást még nem akaródzott visszafoglalni árkaikat.

Egy újabb nap az előző állásaikban. Három, egyenként félórás légitámadás: végigterülni az árok nedves földjén, bámulni az eget... Estefelé tíz üteg tüze zúdult rájuk. Homoktölcsérek csapódtak az ég felé, a szomszédos század nem bírta ki, hátrafutott. Markiewicz ottfogta az övéit, s az eredmény: tizenkilenc halott, kilenc sebesült.

Az éjszaka folyamán az ezredet visszavonták az állásokból, és gyorsított menetben Sochaczewtől északra irányították.

Rövid, hajh, de rövid volt az a győzelem! Markiewicz most ott menetelt tizenöt négyes-sora előtt, újra meg újra hatalmába kerítette az álmosság, ilyenkor megint látta a futó

németek talpát, a kigombolt zubbonyokat, érezte azt a hűs fuvallatot. De elég volt egyet botlania és megrázkódnia, hogy kijózanodjék, s újra csak tankok legyenek, amelyek feléjük robognak, újra ne legyen más, mint német repülőgépek, tüzérség, gépfegyvertűz, menekülés.

Már három órája vonultak a sötétségben, csak bal felől látszott távoli tüzek fénye. Rövid pihenő. Le az útról, ott a sötétben van a láthatatlan ezredparancsnok. Közli, hogy a kísérlet — a nagy ellentámadás kísérlete — nem sikerült. Az éjszaka folyamán át fognak hatolni a kampinosi erdőségen Varsó vagy Modlin felé. Ha a századok eltévednének, mindegyiknek öntevékenyen kell áttörnie, átcsúsznia, átvergődnie. Indulás.

Megint mentek az éjszakában. Elhagytak egy lángokban álló várost, melyet másodpercenként robbanások ráztak meg. Néhány kilométerrel távolabb, egy letiport réten túl elérték a folyót. Volt ott valamilyen híd, az utászok sebtiben eszkábálták össze éjszakára: napközben bizonyára a bokrok közt rejtegették. Várni kellett; lekuporodtak, valaki rágyújtott. Egy őrmester nagy pofával rontott neki. A vétkes sokáig taposgatta a cigarettát.

Végre átkeltek ők is. A túlsó parton Dunecki karonragadta Markiewiczet, és félrehúzta.

— Csúnya dolog — suttogta. — Innét néhány kilométerre kezdődik az erdő. A felderítők azzal jöttek vissza, hogy az iparvágány mögött németek vannak. A jelek szerint tankok. Úgy kell átlopóznunk. Ez a barom Olszyński eltűnt. Van iránytűje? Irány: északkelet. Vagyis hetven fok. Semmiképp sem szabad délnek kanyarodni, ott töméntelen sok a német.

— Olszyński... — kezdte Markiewicz, de a másik csak rápisszegett, és megszorította a karját.

Egy pillanatig füleltek. Két erős csobbanás, egymás után. A robbanásra hiába vártak. — Egyszerre... Hó-rukk! — kiáltotta valaki. És újabb csobbanás.

— Hogy a fene...! — dühöngött Dunecki. — A géppuskákat hajigálják a folyóba. Nem bírnák átvonszolni azon a bo-

zóton. Csak a puszta kezünk maradt, meg a szuronyunk. Hát idáig jutottunk. Induljunk, hogy enné meg a fene. Add a pofádat. — És megcsókolta.

Mindjárt a híd mögött újra rét kezdődött. A sötétséget tűzfény vágta ketté, és pirosan tükröződött a katonák szemében. Markiewicz Cebulát állította az élre három másikkal:

— Nem fogtok utat téveszteni?

— A Göncöl rúdjának bal felől kell lennie... aztán a tűzfénynek jobb felől, hátul meg... Majd igyekszem...

Sötétség. A fekete bokrok egyre sűrűbben tódulnak elébük.

Egy órányi éjszakai botorkálás. A rét füve tompítja a lépéseket. Valaki halkan köhint, egy csajka óvatlanul megcsörren.

A látóhatáron feltűnnek a csillagok, jobboldalt sápadozik a tűzfény. Távoli robbanások morajlanak, mint nehéz lihegés.

A látóhatár mintha feljebb emelkednék. Markiewicz megáll, leül a földre, valamit les, valamit, ami hirtelen tűnt fel előttük.

Az iparvágány! A töltés! Itt vannak a németek! Cebula azonban már túljutott azon a részen, és sehol egy kiáltás, sehol egy lövés.

Megállnak. Az éjszaka hatalmasan és üresen veszi körül őket. Továbbindulnak.

Sokáig tartott, amíg átlopakodtak a töltésen. Markiewicz mindig pisszegett, valahányszor a kavicsok megroppantak. Mint álomban, úgy nyúltak meg a másodpercek, a mozdulatok, s folytak szét a hátizsákok lomhán kúszó púpjai.

Az erdő. Itt, a bozontos fenyőágak között eltűntek a csillagok. Utasította embereit, hogy libasorban haladjanak, ő maga az élükre került.

Az erdő fái között biztonságosabban érezte magát; a németeket nem tudta másképpen elképzelni, mint országúton, tankon, gépkocsin. A tűz, a robbanások, a megtámadtatás feszült, szinte testi fájdalmat okozó várása itt valahogy eltompult.

A száraz ágak hangosan reccsentek. Fenyőrönkök bukkantak elő, mint csiszolatlan, fekete márványtömbök.

— Zászlós úr! — hallotta hirtelen maga előtt.

Már majdnem a földre vetette magát, de észbekapott, hogy Cebula az.

— Az erdő véget ér — súgta a fülébe. — Még kétszáz lépés. Aztán megint cserjés, és a cserjék között németek.

— Honnét tudod?

— Karattyolnak egymással. Sokan lehetnek, mert nem félnek, majdhogy nem nótáznak...

Megálltak. Cebula tovább magyarázta: nagyon széthúzódtak, talán egy egész kilométerre. Rengeteg az autójuk, talán tankjaik, motorjaik is vannak, tessék csak odafigyelni... Odafigyelt, s lám, ugyanazt a hangot hallotta, mint Babicénél, fiatalságának utolsó éjszakáján. Visszaforduljanak? Igen, igen, vissza kell fordulni...

De mintha a németek kilesték volna rémült gondolatát:... a hátuk mögül, az iparvágány felől lövések hallatszottak. Hirtelen meglátta Cebula arcát: zöld, holtravált ábrázat volt. Még a fák is holtraváltak, zárt, magas falkában meredtek fel a sötétben.

— Rakéta! — kiáltotta valaki a hátuk mögött.

S már nem zöldek voltak az arcok, hanem pirosak: rakéták röppentek fel a fák között, meredek ívet írtak le, aztán kialudtak. Hátulról, balról, jobbról minden dörgött a lövöldözéstől.

Csak elöl volt továbbra is csend. Megfeledkezett Cebula szavairól, és beleugrott ebbe a csendbe:

— Futólépésben előre!

Súlyosan dobogtak a lábak. A csillagok ismét megvillantak. Itt az erdő széle.

— Itt! — suttogja Cebula. A figyelmeztetés felesleges volt, mert nyomban tucatnyi csattanás hallatszott s tucatnyi fénycsóva villant fel az égen. A sokszínű rakéták egészen körülvették az erdő szélét, a cserjéket, az újabb erdő távoli szegélyét.

— Előre! — kiáltotta Markiewicz. S mintha fogócskát játszottak volna, most hogy a rakéták kitapogatták őket, már nem a búvóhely volt a gondjuk, hanem a sietség.

Kirontottak a tisztásra, látta embereinek szemükberántott sisakját, látta a legörbülő ajkakat, a marokraszorított puskákat, a rakéták visszfényét a fényesre tisztított szuronyokon.

Az elsők meg is előzték, már nem libasorban, hanem tömegestül. Kiabáltak valamit, de nem hallotta jól, mert a tisztáson rendszertelen lövöldözés ropogott. Kattogni kezdett egy géppuska, aknák sorozata robbant tompán a hátuk mögött, az erdőben.

Ettől tért vissza a lélekjelenléte. Megértette, hogy az erdőt lövik, még nem ocsúdtak fel, nem látják ezt a maroknyi embert. Megértette, hogy csak egy lehetőség van: gyorsan előre! Mint a róka vagy a nyest, ha csapdába kerül és nincs más menekvése, mint egyenest a vadász torkának ugrani.

Mogyoróágak csapódtak arcukba. Ha lehetett, kikerülték, ha nem, nyílegyenesen vágtattak tovább, törve-zúzva az ágakat, nem bánták, hogy felsérti a kezüket; jobbjukban a puskát szorongatták, a ballal a szemüket védték.

Még ötven méter, s ott már nem bokrok torlódnak, hanem járművek. Egyenletes sorok, a rakétavillanások megmutatják az autókat, a tankokat és valamit, ami félig autó, félig tank; jól látszanak az ágyúcsövek, amelyeket betömködtek az éjjeli harmat ellen.

Kiáltozás, futkosás a sorok közt.

— Schneller! Schneller![57] — s máris felbődül egy motor, lassan megmozdul az egyik acélkolosszus. Tankok! — villan az agyába, és észre sem veszi, hogy nem érzi a félelmet, azt a félelmet, amely azon a régi hajnalon szorította össze a szívét.

Egy félig alvó gépesített csoport táborhelyét rohanták meg. A tankok, autók között, a hernyótalpakon, ágyúkon, egészségügyi autókon nyüzsögnek a németek. Az első sorok nem is tudják felfogni, milyen kevés ember, csak egy maroknyi támadta meg őket. Nem törődve felszerelésükkel, futásnak erednek aknatüzérek és ágyútüzérek, sofőrök, rádió-

sok, műszerészek — négykézláb a kerekek, a hernyótalpak közt, mint a kukacok, feljajdulnak és elterülnek puskatustól sújtva, golyótól találva, szuronnyal átdöfve. A háttérből harsány kiáltozás, vezényszavak röpködnek. Amikor Markiewicz emberei átnyomulnak az első kocsisoron, a második sorból lövések záporoznak rájuk.

De már ott is kitört a pánik. Megfeledkeznek a rakétákról. A sötétségben, amit csak a puskalövések kurta, piros tüze s e néhány tucat ember kézigránátjainak fehér villanása szakít meg, az elkeseredés részeg szédületében nyomulnak előre, a túlsó erdő széle felé.

De végül mégis ottvesztek volna, ha nem áll útjukba a németek harmadik sora. Amazoknak már elég idejük volt, hogy felugorjanak a vezetőülésekbe, begyújtsák a motorokat. De nem volt idejük és hidegvérük ahhoz, hogy rendezett sorban induljanak el. Vagy egy tucat tank egyszerre indult el, félrelökve a mellettük álló gépkocsikat, könnyű tekebábukként döntve fel az ágyúkat. Az acéldobozba zárt harckocsizók nem hallották meg a hernyótalpakkal eltiport tulajdon bajtársaik halálordítását. Jobbra-balra kanyarogtak, hogy utat vágjanak, végül nyílegyenesen ugrottak neki az útnak, félrehajítva a gépkocsikat, eltiporva a sátrakat, sörösládákat, töltényesládákat.

Ez a menekülés nemcsak ezt a német vonalat tiporta szét, hanem rémülettel fertőzte meg a többieket is. Ez már nem harc volt, hanem üldözés, amely százával kaszálta le a kétségbeesetten menekülő németeket, miközben autók üvegtáblái ropogtak, gumiabroncsok durrantak szét, motorok mentek tönkre. Bal felől is növekedett a zaj: a vágány védelmét újabb lengyel századok törhették át. A vérontás egyre nagyobb méreteket öltött.

Markiewicz a futás lendületében, önkívületben lőtte ki revolverének egész tölténytárát, majd felmászott egy szétzúzott autóra, aztán egy menekülő tank nyomába eredt, kiáltott is valamit, öklével fenyegette. Lassan kezdett magához térni, és megállt.

A harc a végéhez közelgett. Itt-ott még kiabáltak, valahol távolabb még égett valami, fekete árnyalakok bukkantak fel karjukkal, puskájukkal hadonászva. A közelben csend volt.

Az ő százada! Egyedül! Ettől a gondolattól ösztökélve megint visszafordult. S egy terebélyes bokor mellett beleütközött egy futó alakba.

A hideg földre zuhantak. Markiewicz nem értette meg mindjárt, hogy miről van szó, felrántotta, s még rá is förmedt a másikra, hogy vigyázhatnál, te marha! — de ebben a pillanatban egy izzadt tenyér tapadt a szájára.

A német magasabb, fiatalabb és erősebb volt. Kiszabadította magát, s tenyerét még egyre Markiewicz szájára szorítva, a másik kezével megszorította a nyakát. Markiewicz vergődött, megpróbálta kiszabadítani a fejét. A vér forrón tolult arcába, nyaka égett, mintha tüzes vassal sütögetnék, a német markának szorítása pedig erősödött.

Dehogy volt már sötét, ezer szikra villogott Markiewicz szemében. Kétségbeesetten kapkodott, hogy megragadhasson valamit a másiknak a testén. De a feje majd szétpattant, lélegzete már-már kifogyott, gondolatok helyett lázképek támadtak agyában.

Ez a vég, a halál. Ők az erősebbek. A tankjaik — és ha nem a tankjaik, akkor a repülőgépeik, és ha nem a repülőgépeik, akkor az ágyúik, a gépfegyvereik, még a mancsaik is, amelyek akkorák, mint egy serpenyő, nedves, súlyos mancsok és vasszagot árasztanak. Még egyszer nekifeszült, még egyszer megrántotta a fejét, hiába. S a lázképek tolakodva, gyorsan jöttek, mintha tudták volna, hogy nincs idő, hogy már csak egy-két percig láthatja őket. A tankok, Potajałło ábrázata, a régi, krasnéi leány. Ujjai szétnyíltak és összerándultak, képtelenek voltak megragadni bármit is. A német most felhorkant, lelökte a földre, a mellére térdelt és már mindkét kezével ragadta torkon. Még egy látomás tolult fel: a leégett kunyhó kéménye, az asszony, amint főzi alatta az ételt, szoknyája körül a gyerekek. Rövid ideig látta a képet, mint egy szikra futott át rajta, és Markiewicz hirtelen megrándult, fel-

dobta a fejét, az egész testét. A német elvesztette egyensúlyát, és arccal a földre zuhant.

Markiewicz feléledt, hideg levegő csapott az arcába. A német már feltápászkodott, megint ott állt előtte. Markiewicz az öklével gyomronvágta, azután a melle felé sújtott, valami éles vastárgyba csapott, meg is sértette az ujját, de letépte onnan azt a valamit, és mint egy boxerrel, nagyot sújtott vele a feléje hajló fej halántékára.

A német tompa zuhanással terült el a földön.

Markiewicz feje kóválygott. Támolyogva indult visszafelé, a kiáltozás és a fény irányában.

— Tüzet! Tüzet! — kiáltotta valaki. Markiewicznek úgy tűnt, mintha cigarettáról lett volna szó. Továbbindult, a fejét úgy forgatta, mintha megsüketült volna. Egyszerre tíz helyen csapott fel egy-egy jókedvű, sárgás láng.

— Zászlós uram! — ugrott hozzá néhány katona. — Már azt hittük...

Elsőnek Cebula vette észre szokatlan állapotát, réveteg tekintetét, s görcsösen ökölbe szorított kezét. Markiewicz mint egy gyermek, szófogadóan emelte maga elé a kezét, kinyújtotta fájó ujjait. A lángoló gépkocsik villogó fényében pillantották meg Markiewicz tenyerén a baljóslatú fekete vaskeresztet és a vért.

29

Łowicznál kezdődött ez a különös, álomszerűen lassított vándorút, amely már néhány napja tartott. Menekülők tömegei és katonák tömegei; egyre kevésbé lehetett megkülönböztetni őket egymástól. Légitámadások, a légitámadásoknál is szörnyűbb pánikhullámok, amelyek a lassan kelet felé hömpölygő sokaságot hol jobbra, hol balra, hol meg hátra rángatták. Valamelyik napon Walczakot egy több ezer főnyi tömeg Sochaczewtől majdnem egészen Błoniéig ragadta magával, de éjszaka a menekülő áradat megint visszasodorta Sochaczewig. Azt kiáltozták, hogy a német tankok már itt vannak a közelben, s a menekülést valóban távoli motorzúgás kísérte — valahonnét dél felől és hátulról.

Walczak most egy árokban fekszik, Varsóig tízegynéhány kilométer maradt — már csak egy ugrás. Kissé felemeli a fejét, és piszkos, fekete füstfelhőt lát. Varsó ég, tehát védekezik. Él, mert harcol. Varsóig néhány óra gyalogút, néhány falu, néhány városkörnyéki település, néhány erdő. De van egy német géppuska is, innét háromszáz méterre egy téglaépület romjai közt.

Igazán nem volna más út? Körülnéz. Az erdő, amelyben hajnal óta haladtak, fél kilométerre mögöttük véget ért. Az erdőben nyugodtak voltak. A katonák valami hihetetlen győzelemmel dicsekedtek, amit állítólag előző éjszaka arattak:

egy teljes német csapattestet semmisítettek meg, mintegy húsz tankot felgyújtottak, és a gépkocsikat meg az ágyúkat is tönkretették. Reggel óta azonban, amióta nyílt terepre érkeztek, ez az egyetlenegy géppuska a földre kényszeríti őket, nem engedi, hogy megmozduljanak.

Talán északi irányban, a Visztula partja mentén sikerülne valahogy átcsúszni, átosonni. A Visztula azonban tíz kilométerre van s ez két órai út. Különben is, hátha ott is vannak németek? És mi több: a háta mögött nemcsak ez a harmincnegyven katona jön, hanem egész csapattestek, amelyeknek szintén sikerült kiszabadulniuk a bzurai egérfogóból. Ennyien nem tudnának átosonni egy partmenti résen. S mindenekelőtt: nincs idő. Óráról órára újabb német egységek érkeznek közéjük és Varsó közé.

Tehát nincs más út, mint ezen a géppuskán keresztül. Bizonyára azok a tisztek is, akik itt-ott felbukkannak a közlegények áradatában — bizonyára azok is ezt gondolták, ezért próbálkoztak hajnal óta folytonos támadásokkal. De sikertelenül. Ő akkor futott idáig, mikor a kattogó géppuskatűz vagy harmadszor hiúsította meg a támadást. Ezután egy katona fél óra hosszat irtózatosan ordított: gerinclövést kapott, a hátán feküdt, a fájdalomtól elvakult szeme a közönyös égre meredt. Szerencsére azóta már meghalt.

Kiáltozása bizonyára még most is ott cseng a földhányáshoz lapuló katonák fülében. Egy püffedt, pirosképű, szőke szemöldökű tiszt — mintha Walczak már látta volna valahol — szidja a katonákat, fenyegetőzik. Azok csak feküsznek, úgy tesznek, mintha nem hallanák. Walczak közelében kettő így beszélget:

— Nem talál olyan bolondot! Próbálja meg ő maga, ha ilyen okos!

Különben csend van. A fehér romhalom is néma. Akár fel is emelheti a fejét az ember, körülnézhet. Két fácska, már sárgák. Mellettük egy harmadik megtépázva. Még fel is lehet állni, magányos emberre bizonyára sajnálják a golyót, s állva többet látni. Magasra nőtt bojtorján, kétszáz méterrel

balra bokrok. S ott mozog valami. Erősítés érkezik. Minden óra számít, sőt minden perc. Minden újabb roham még véresebb, még nehezebb lesz, mint az előző.

— Hé, maga civil! — hallja a kiáltást. — Nyomja lejjebb a pofáját! Mit akar? Célpontot mutatni?

— Igaza van, őrnagy úr — hangzik a másik oldalról. — Istencsapása ez a sok civil.

— Őrnagy úr, ott baloldalt a bokrok közt... — Walczak már lefeküdt, de kezével a szóbanforgó irányba mutat. — Nekem nincs távcsövem, tessék csak megnézni...

— Már meg mibe üti az orrát? No nézzék csak, még távcső kellene neki! És egyáltalán, mit keres maga itt?

Walczak azt dünnyögi, hogy Varsóba igyekszik, és előre is retteg a következő kérdéstől, hogy mutassa az iratait. Szerencséjére a másik oldalról megszólal egy hang:

— Valóban, őrnagy úr, mintha német gyalogság volna ott. Látom az egyenruhájukat...

— Már meg hol?

Egy alacsonytermetű tiszt meggörnyedve fut el Walczak mellett. Walczak, amint rásandít, a sisakja alatt nagy orrot pillant meg. Ezt is mintha már látta volna valahol.

A tisztek tíz-húsz méterrel távolabb kuporognak, távcsöveikkel kémlelik az előttük fekvő terepet, s mint orvosok a konzíliumon, suttogva cserélik ki véleményüket. Róla megfeledkeznek.

Gondolataiba merülve fekszik tovább. Keserű, égő gondolatok ezek. Már két hete tart ez a szörnyű és különös háború. S mit tett ő e két hét alatt azért az ügyért, amelyért annyi esztendeig ült börtönben? Eljött az óra, amikor ez az ország, ez a nemzet szenvedések és véráldozatok árán tanulja meg, hogy rossz és ostoba vezetői vannak. Most kell megmutatni az utat, most kell megtanítani ezt a nemzetet, hogy milyen következtetéseket vonjon le a történelemből. Most kell melléje állni, vele együtt szenvedni s talán el is pusztulni együtt a wolai, Visztula-parti, pragai munkásokkal, akik majd valamikor kirántják a szakadékból az országot.

Ő pedig itt fekszik egy földhányás védelmében, földre kényszerítik a németek golyói, száját betapasztják egy bárgyú őrnagy fenyegetőzései.

Elmúlt a reggel, lassan már dél lesz. Sűrűsödik a német lánc, amely elválasztja Varsót az erdőkből előbukkanó katonáktól. Egyetlen ember még csak átcsúszhatna valahol a lánc két szeme közt. Akkor miért késlekedik még mindig itt, ahol ez a tiszt kötekedik vele? Miért nem kúszik hátra, majd balra, hogy a bozótok közt leosonjon a Visztuláig?

Azt várja talán, hogy az ilyen tisztecskék fogják szétszakítani a láncot? Még mindig vannak ilyen illúziói? Vagy már elfelejtette a gerinclövéses ordítozását? Elfelejtette, mit suttogtak egymásnak itt mellette a katonák?

A katonák tovább suttognak. Ő meg fekszik és vár — maga sem tudja, hogy mire. Hallja a suttogást — most, hogy magára vonta a tiszt haragját, már nem titkolóznak előtte.

Sugdolóznak. A családjukról, az otthonukról. Egyikük varsói. Szünet nélkül szitkozódik, a szitkok közül úgy kell kibányászni az értelmes szavakat:

— ... a Karolkowa utcában, az anyátok keservit, ott a lakásom, rohadt, szaros parancsnok urak, Varsó ég, talán már a Karolkowa utca is, hogy a fene essen belétek, én meg itt kucorgok tehetetlenül...

A másik Poznań vidékéről került ide. Ez a szitkok közt sóhajtozik, hogy a családja talán már a németek markában van, isten tudja, mi történik velük...

— Elb...ták az egészet a rohadtak — szisszegi a varsói. — Még egy utolsó nekirugaszkodás, hogy minket is kinyírjanak itt... De azt leshetik! Hazajutok én még...

— Merrefelé? — szól közbe Walczak.

A varsói nem felel, értetlenül néz rá.

— Merrefelé akar visszajutni Varsóba? — ismétli meg kérdését Walczak.

— Tudja a fene — feleli végre amaz. — De visszajutok. Ennek a csibész őrnagynak egyetlen szavát se hiszem el többé, annyi embert áldozott fel már hiába a kurva gazember!

— Más út nincs — mondja Walczak. — Vagy sikerül elnémítani azt a géppuskát, vagy pedig... Van úgy, hogy muszáj vállalni a halált.

— A fenét! Ismerem én ezt az őrnagyot. Olszyńskinak hívják. Másokat nagyon könnyen tessékel a halálba! De ő maga hátulmarad, és a nadrágjába tojik...

Walczak nem szól többet, hirtelen megundorodik önmagától, amiért tulajdonképpen védelmébe vette ezt a felfújt hólyagot, ezt az őrnagyot. A másik kettő is hallgat, mintha az ő szavait fontolgatnák. Őrá pedig ismét újabb gondolatok zúdulnak, amelyeket az iménti sikertelen beszélgetés kavart fel.

Van úgy, hogy muszáj vállalni a halált. Micsoda olcsó frázis! Ennek az országnak a történetében hányszor zengtek dicshimnuszt épp az ilyen fölösleges, olykor egyszerűen ostoba halálról, hányszor állították a hazafiúi erény példaképéül azt, aki ilyen halált választott! Vegyük akár ezt az esetet. Őt, Walczakot jól ismerik a lengyelországi kommunisták. Ha most meghal itt, ezen a réten, amelyet már letapostak a halálba indulók, ugyan kinek használ ezzel? Neki az a feladata, hogy hátrakússzék, és majd éjszaka a bokrok közt lopakodjék Varsóig. Hogy túlélje ennek a rendszernek a végső kudarcát, s óvatosan kikerülve a különféle fasiszta rendőrségek karmait, előkészítse az eljövendő győzelmet. Hiszen ez egészen világos, tiszta dolog.

Még egy negyedórát feküdt ott, újra és újra megállapítva, hogy következtetései egészen helyesek — és mégsem bírt egy lépést sem tenni, otthagyni ezeket a katonákat. Csend volt, csak a bzurai csata távolról ideszűrődő lüktetése hallatszott. S ekkor újra felharsant a szőke szemöldökű százados kiáltása.

— Fiúk! — kiáltotta még mindig hasalva, kezével föltámaszkodva. — Mindjárt támadásra indulunk! Nehogy valamelyik is itt merjen maradni, mert megölöm! A fene a bőrötökbe, maga a marsall parancsolta meg nekünk, hogy Varsó felé! Ti pedig úgy feküsztök ebben az árokban, mint a kurvák ágyában... Altisztek, ide hozzám!

— Hohó! — suttogta fojtott hangon a varsói legény, és

gyűlölettel nézte azt a néhány embert, aki a hívásra elsuhant előtte. — Összeszedi a lakájait! Bottal akarnak bennünket előrekergetni! Azt leshetik...! Azt a te marsallodat pedig dugd a fenekedbe...

Walczak összeszorította a fogait, idegei pattanásig feszültek, mintha egy pillanat múlva őneki kellene rohamra indulnia. Ostobaság, mondogatta magában, ostobaság ez az egész, nekem nem szabad, nem szabad.

A tizedesek, őrmesterek hétrét görnyedve szétfutottak, kiáltoztak: — Rohamra, rohamra, szuronyt szegezz! — A szeptemberi nap mintha felparázslott volna, az arcok kipirultak, verejtékcseppek csillogtak a homlokokon és lecsurogtak az arcokra. A varsói fiú összehúzta keskeny szemöldökét:

— Persze, mint mindig, ha halálba kell menni: a nép előre, az urak meg hátul maradnak...

— A nép előre — szólt oda Walczak. — Az urakkal pedig...

— Micsoda?! — bömbölte az őrnagy, és súlyos léptekkel közeledett feléje az árokban. — A katonákkal pofázol? Lázítasz? Szökésre beszéled rá őket? Fiúk, vigyázzatok erre az emberre, sok csőcselék ténfereg most errefelé. lehet, hogy kommunista vagy másféle gazember! Ha csak moccanni mer, golyót a fejébe minden teketória nélkül!...

S mindjárt szájába vette a sípját, kettőt füttyentett, azután még egyet.

A katonák szorosan a földre lapulva feküdtek, messzebb valamelyik felemelte a fejét, feltérdelt, de látta, hogy csak ő egyedül, mire gyorsan megint a földre vetette magát.

— Hogy a fene! — bömbölt az őrnagy. — Felállni, kutya gazemberek! Felállni! Előre! — s a poznańi legényhez ugrott, oldalba rúgta. — Te disznó, mozogj már!

És előrántotta táskájából a revolvert. A poznańi fiú felállt, kilépett az útra, puskáját a földön vonszolta, s két lépést tett, mintha álmában mozogna. Aztán az altisztek szitkozódásaitól noszogatva felugrottak még néhányan, és átfutottak az úton. Az őrnagy tombolt, nekiugrott a földön fekvőknek,

rugdosta, a nyakuknál fogva ráncigálta fel őket, egyszer-kétszer revolverével a levegőbe lőtt.

A csatárlánc lassan haladt előre, talán száz-százötven métert.

Walczak felállt, és utánuk nézett.

Ezúttal két géppuska szólalt meg, az egyik a romok közül, a másik a bojtorjánból. S mintha valamennyiüket egyszerre érte volna találat: az egész lánc a földre terült, valaki visszafelé kezdett kúszni.

Az őrnagy is a földre vetette magát, de látni akarta a roham végét. Feltérdelve, fejét a földhányás mögé lehajtva ordította:

— Állj, állj! Előre! Aki meghátrál, lelövöm! — és újra elsütötte a revolverét, és vaktában kilőtte az egész tárat. Kotorászni kezdett a zsebében, tartaléktöltényeit kereste. Közben tovább morgott: — Csürhe, csürhe! Hogy dögölnétek meg valamennyien ...

Remegő ujjakkal nyomta bele a revolveragyba a friss tölténytár fekete tokját.

Csak ők ketten maradtak a földhányás mögött. Olszyński szeme a dühtől vérben forgott, így pillantotta meg Walczakot. Esztelen, őrült gyűlölet csapott fel benne:

— Csürhe! Te még mindig itt vagy? Csürhe! Ki innét, mert megöllek!

Walczak csak félfüllel hallotta. Nézett maga elé, és nem értett semmit, csak a rétet látta az út túlsó felén, amelyet mint zöld vakondtúrások borítottak el a lelapuló katonatestek.

A géppuskák éppen elhallgattak, a közelben lapulók felemelkedtek, és négykézláb igyekeztek vissza a földhányás felé. Olszyński ordított, s most már célzott is. Ebben a pillanatban Walczak felcsapta az őrnagy csuklóját, a revolvert röptében elkapta, s ügyet sem vetve Olszyński jajveszékelésére, előreugrott.

Rohant és csupán egyre gondolt: csak utolérjem őket, csak ne most találna a golyó, csak látnák, hogy van, aki vezeti őket!

Szerencséje volt. A hátraigyekvők meglátták, és megálltak. Kikerülte őket, és felkiáltott:

— Előre! Fiúk, Varsó van előttünk!... Fiúk, csak nem ijedünk meg két szaros géppuskától?

Közben egészen másra gondolt. Hogy milyen ostobaságot művel. Kalwe vagy Krygier eljut Varsóba, és ott majd másokat is találnak. De én itt egyedül vagyok. Vajon jönnek-e mögöttem? Ekkor meghallotta a varsói legény szitkozódását és lábának dobogását. És végre beérte azokat, akik legelöl feküdtek a földön, és látta, hogy nyomában felugrálnak.

— Ha lőni kezdenek, le a földre, és kúszás előre! Feküdj, és kúszás előre! — kiáltotta.

Ugyan mire várnak most a németek? Minden egyes méternek, melyet e futással nyertek, külön megörült. Már közelebb voltak a romhoz, mint a földhányáshoz. Innét már nem hátrálnak meg.

De mire várnak odaát? Bizonyára meglepte őket, hogy új roham kezdődött öt perccel az előző, sikertelen támadás után. Talán éppen kifogyott a töltényszalagjuk. Talán az új szalag összegabalyodott, s most az őrmestereik átkozódva lökik félre a lőszerkezelőket, hogy lázas igyekezettel ők maguk nyomkodják bele a fekete fegyvercső résébe azt a koszos szalagot...

Amikor végre a géppuskák újra kattogni kezdtek, a beállított célzótávolság már túl nagy volt, s ez további tíz másodperccel, további tizenöt méterrel hosszabbította meg Walczak életét.

Még azt kiáltotta: — Varsó...! — de már nem fejezte be.

Iménti tanácsát a katonák jól az eszükbe vésték. A földre vetették magukat, és előrekúsztak. Tizenöt méterre lehettek a tüzelőállástól, amikor a német őrmesterek idegei felmondták a szolgálatot. S ők már a németek hátát lőhették, mert azok bizony futásnak eredtek. Olszyński felugrott a földhányásra, és onnét kiabálta:

— Jól van, fiúk, csak így mindig! Felállni, négyes osz-

lopba... Markiewicz zászlós, vegyen magához öt embert elővédnek...

— Mi van azzal a civillel? — kérdezte Markiewicz.

— A fene egye meg! Bizonyára elbújt valahová. Ellopta a revolveremet...

— Lehetetlen! Hiszen ő indította el a támadást...

— Elindította vagy nem, ezt nem bocsátom meg neki, vadonat új Vis-gyártmányú...

Markiewicz a fejét csóválva ment vissza vagy húsz métert a romoktól.

Walczak arccal a földön feküdt, széttárt karral, mintha meg akarná ölelni ezt a sovány, kifacsart földet. Az őrnagy Vis-revolverét kiejtette kezéből, a fegyver csöve belefúródott a fűbe.

Markiewicz megfordította a testet, és felkiáltott:

— Őrnagy úr, én ezt az embert ismerem! Istenem!... Őrnagy úr nem emlékszik?

— Már meg mit akar? Honnét ismerjek én mindenféle csürhét? Egyébként nem számít. Még jó, hogy a revolveremet nem vitte túl messzire. Induljon már azzal az elővéddel!

30

A német nyomás a következő héten csak lassan erősödött. Miután első próbálkozásra nem sikerült megkaparintaniuk a várost, néhány napig megelégedtek azzal, hogy megszállják Varsó déli és nyugati előterét, s a harapófogót olyan mértékben szorítsák össze, ahogyan a páncélos hadtestet utoléri a gyalogság, amely kissé hátramaradt, mert útközben megsemmisítette a szétszóródott lengyel csapattesteket. Csak a repülők támadták napról napra a várost, kipécézve a legsűrűbben lakott kerületeket, hogy a nagy pusztítással megtörjék a város védőinek lelkierejét. A tüzérség ritka, de rendszeres tüzeléssel nyugtalanította a nagyobb gócpontok környékét.

Amikor azonban a lengyelek Bug-menti védővonala összeroppant, és ezzel Varsó meg Modlin egy-egy szigetté vált a fasiszta vízözön tomboló tengerében, amikor a gyalogság és a tankok már nemcsak délnyugatról, hanem keletről is támadni kezdték — a védők elszántsága nemhogy megtört volna, hanem szinte megkétszereződött.

Annyi bizonyos, hogy ez a város már nem ugyanaz a Varsó volt, mint a háború előtti. Az emlékezetes pánik kisöpörte belőle a Mazowiecka utca, a Jerozolimskie fasor, a Saski tér kávéházainak törzsvendégeit, a korzózó aranyifjakat, az új villanegyedek parvenüit, a minisztériumok, bankok, iparvállalatok néhány ezer vezetőjét, a rendszer bel- és külföldi ked-

venceit. A belváros épülettömbjei elnéptelenedtek, a Wilcza, Krucza és Piękna utca egy-egy nagy épületében ötven családból húsz ha maradt.

De ittmaradt a varsói proletariátus. A munkások közül azok, akiket szintén előzött a pánik éjszakája, kijózanodva visszatértek tíz-húsz kilométer távolságból, mert belátták, hogy Umiastowski felhívása mennyire bűnös és értelmetlen; főképp arra a hírre tértek vissza, hogy Varsó védekezik.

Amikor a belváros kis parkjai, terei, intim kávéházai megürültek, a piszkos, sötét, agyonzsúfolt munkásnegyedekben újfajta élet kezdett erjedni. Új törvények szabályozták ezt az életet, de talán erősebb, hatékonyabb törvények voltak, mint a néhány héttel előbbiek. A háztömböket bombák csapkodták, a vörös téglapor ráülepedett az ablakpárkányokra, a romok közül hullákat ástak ki, hogy talicskán szállítsák el őket Powązkiba vagy Bródnóba — később már csak a legközelebbi üres telekre.

Olcsó lett az emberélet, de annál szorosabbra kovácsolta az összefogást az, amit ezek az emberek évszázados tapasztalataikból talán nem is tudatosan szűrtek le: hogy a nagy csapásokat csak zárt, egységes tömegben lehet túlélni.

A háború előtti Varsó eltűnt, s vele együtt tűnt el a kényszernek, a fenyegetésnek és az előjogoknak az az egész rendszere, amelyet „szanálási rendszernek" hívtak. Az az éjszakai pánik nemcsak a minisztereket és a tábornokokat lódította ki a városból, hanem megritkította az elnyomó gépezet alsóbb régióit is. Teherautókon, fogatokon, gyalog iszkolt el a kékegyenruhás rendőrség, amelyet a varsói nép annyira gyűlölt. Egy részük visszatért, de az ostromlott városban idegennek érezte magát, hiszen arra tanították, hogy saját népe ellen harcoljon, s azoknak a védelmében morduljon fel, akik a villanegyedekben laktak. Most nem látva emezeket, nem tudták, kiért kockáztassák a fejüket, s agyarukat behúzták.

A háború viharában így tűntek el, így haltak el az államéletnek azok a formái, amelyeket a hőn szeretett földbirtokos és pénzarisztokrácia lengyel használatra kidolgozott. Ugyan-

akkor szinte tapogatózva létrejöttek az emberi együttélés új formái, s ezeket azok alakították ki, akik ittmaradtak: a munkások.

Kezdetben ezt az erjedést az emberi összefogás legfőbb oka hozta létre, a váratlan halál elleni küzdelem. A tűzvész ellen csak a gyors, egyöntetű cselekvés jelenthetett védelmet, s ez a több százezer ember a bombák elől sem futhatott el. Akik a penészes pincékben kuporogtak, azoknak rendületlenül hinniük kellett, hogy ha egy robbanás romba döntené a fölöttük meredező négy vagy több emeletet, lesznek, akik nem engedik őket lassú halállal elpusztulni, hanem ha nincs lapát, akkor a puszta kezükkel is szét fogják dobálni a romokat, hogy megmentsék őket. Még a háború előtt történt, hogy különböző szinteken légoltalmi szervezeteket hoztak létre. De a munkásnegyedekben e szervezetek alsó sejtjei — például azok a csoportok, amelyeknek a háztetőkről kellett figyelniük a becsapódásokat — munkásokból, asszonyaikból és lányaikból tevődtek össze. Amilyen mértékben azután a szanálási rendszer államapparátusa széthullott, olyan mértékben vették át a vezetést az egyes házakban vagy háztömbökben ezek a szervezetek. Feladatuk már nemcsak a bombák és a tűz elleni védekezés volt, a rendőrség helyébe lépve átvették a rendfenntartás funkcióit is, harcoltak az élelmiszerelosztás körül mutatkozó visszaélések ellen, szembeszálltak a tisztekkel, nem engedték, hogy a rendszer hadserege megvetéssel és rosszindulatúan bánjék a „civil" munkásokkal.

S az ilyen légoltalmi alakulatokból kezdett létrejönni Wola, Ochota, a Visztula-part, a pragai oldal, az Óváros, Czerniaków és Targówek negyedeiben a munkásmilícia. Nem ment könnyen. Fegyverből még a folyamatosan mozgósított fővárosi ezredeknek sem jutott elég, s persze, hogy az ottmaradt tábornokok nem igyekeztek éppen a munkásokat felfegyverezni. Minden egyes puskát erőszakkal kellett megszerezni. Itt-ott a németektől, amikor rohamaikat visszaverték vagy amikor egy-egy éjszakai támadást intéztek az ellenséges előőrsök ellen. Ami fegyvert azonban egyszer megszereztek, azt

keményen markolták. Önkéntes alakulatok tüzérség és aknavetők nélkül, gyakran csak kegyelemből melléjük adott géppuskások segítségével tüzérségi támadásokat tartóztattak fel, kézitusában verték vissza a német gyalogságot, keményen tartották állásaikat a lövészárkokban, barikádokon, tönkrelőtt külvárosi házakban, nem engedték be a fővárosba a fasisztákat.

Nagy hiány volt emberekben, főleg politikailag öntudatos emberekben, akik állandóbb jelleget adhattak volna ennek a harcnak, magasabb és általánosabb célt mutathattak volna, nyíltan megmagyarázhatták volna e háború okait és perspektíváit, elmondva, hogy mi benne a fontos, mi az átmeneti, s akik megkímélhették volna a népet a csalódástól, előkészíthették volna a közelgő komor jövőre. Ilyen ember úgyszólván nem volt. A kommunisták, akiket spiclik és provokátorok segítségével összefogdostak, majd a bomladozó állam határszéli börtöneibe szállítottak, most mind Varsóba igyekeztek, érezve, hogy ott a helyük — de útjuk hosszúra nyúlt, a háború pedig sietett. Így hát nem sokan jutottak el Varsóig.

Krygier már a leszakadását követő napon megérkezett, ügyesen kikerülve az ekkor még gyér és inkább csak tapogatózó német páncélos őrjáratokat. A város szélén frissen szervezett önkéntesek fogták el. Bizony könnyen pórul járhatott volna, de szerencséjére a parancsnok felismerte:

— Krygier elvtárs! Végre!

Krygier nem ismerte meg rögtön, hiszen több esztendős börtönélete során több száz új elvtárssal telt meg az emlékezete. Ez a felfelé kunkorodó bajusz? Hány varsói munkás van, ugyanilyen korú, ugyanilyen őszülő hajú, s mind ugyanilyen bajuszt visel! A parancsnok azonban nem sértődött meg, készségesen segített emlékezetének:

— Harminchétben a sztrájk, és harminchatban a május elsejei felvonulás... Babiński és Gelertnél dolgoztam... no, Ignacy Krawczyk a nevem!

Krygier nagyon megörült, a sztrájkra emlékezett, de erre a

Krawczykra már nem. Krawczyk el sem engedte, mindjárt beszámolt osztaga harcairól:

— . . . Egy tankot sajátkezűleg gyújtottam fel, amikor olyan csodálatos módon meggyógyultam.

Amikor továbbment tőle ahhoz az elvtárshoz, akinek lakcímét Krawczyk súgva közölte, Krygier büszkén gondolt arra, hogy milyen különös gépezet is ez a mozgalom, amely élete tartalmát jelenti. Miért is nem emlékezett Krawczykra? Igen egyszerű oknál fogva: annak idején ez az ember semmiben sem különbözött a többi sztrájkolótól, nem tűnt ki közülük sem képzettségével, sem aktivitásával. S lám, a sztrájk, még a sikertelen sztrájk is — ez faragott embert Krawczykból. Aztán az a furcsa história a tankkal! Igen, a harc, az ellenállás az, ami erőt és lendületet ad a munkásmozgalomnak. Ezt a meggyőződését a katonai összeomlás és fejetlenség látványa sem gyengítette, amely útjában Varsóig kísérte. Ellenkezőleg, mire ebbe a Złota utcai házba érkezett, annyira eltöltötte a lelkesedés, mint még soha az elmúlt hetekben.

Végre szemtől szembe mérkőzhet meg az ellenséggel, végre nemcsak szavakkal, hanem puskával is felelhet a fasizmusnak. Felrohant a lépcsőn a harmadik emeletre.

Edward Kotabát nem ismerte meg rögtön, mert megnyúlt az arca, s frissen kinőtt haja már ősz volt. Csak mosolygása volt a régi, meg a hangja. Mindkét oldalról arcon csókolták egymást, majd leültek az asztalhoz, amely tele volt újságokkal, iratokkal és — sajnos üres — tányérokkal. Pontosan egyszerre kérdezték egymástól:

— Hát Walczak?

Walczak nem volt Varsóban. Kotaba elkomorodott:

— Azt hittem, veled fog jönni, hiszen együtt voltatok . . .

Krygier röviden elmondta vándorútjuk történetét, s jobban aggódott Kalwéért, mint Walczakért. Kalwét és Sosnowskit abban az ostoba autóban hagyta Mszczonówban, a német tankok között.

— No, bízzunk benne, hogy valamiképpen kikecmeregtek a

bajból. — Kotabának már sikerült újra mosolyognia. — Nagyon jó, hogy idetaláltál. A munkászászlóaljak...

— Igaz! — kiáltotta Krygier. — Mi van a zászlóaljakkal?

A zászlóaljak dolga nem volt könnyű. A Warecka utcában ott trónoltak a szocdemek, némelyiküket a háború kissé kijózanította, mások azonban tovább szájhősködtek, például Gawałek. Ez minden követ megmozgatott, hogy a kommunisták ne juthassanak fegyverhez. Végül azt találta ki, hogy akinek nincsenek iratai, az nem léphet be a zászlóaljakba. Mert hát a börtönből nyilván iratok nélkül szabadultak az emberek...

— Minket is kis híja, hogy agyon nem lőttek! — kiáltotta Krygier. — A gatyáinknak köszönhetjük az életünket.

Kotaba nevetett:

— Értem. No de mi megtaláltuk az ellenszert. A szakszervezetekben sok ám az egységfrontos. Ezektől ideiglenes igazolványokat kapunk. Menj csak oda te is.

Krygier most az általános helyzetet tudakolta. Kotaba képe elfancsalodott.

— Rosszul állunk. A rendszer egyáltalán nem készült fel a háborúra. Sem politikailag, sem katonailag. Erről egyébként útközben is meggyőződhettél. A legfőbb vezetésben...

— Árulás? — kérdezte Krygier.

— Árulás is, meg ostobaság is. Egyre megy.

— Nem értem — mondta Krygier, mintha újra felébredt volna vitatkozó hajlama. — Elvégre a rendszer vezetői szintén veszítenek, ha Hitlerrel szemben alulmaradunk. A pozíciók, a hatalom...

— No látod: ha egy bizonyos osztály nem a néppel együtt halad, akkor elveszti a reális látás képességét. Politikai vezetői vakságba esnek, vagy a fejük tetejére állnak, és kijelentik, hogy ez a helyes látószög. Szemlátomást nem érdekli őket, hogy mindezért a nép a vérével fizet. Lengyelország is csak abban az esetben menekülhetett volna meg Hitlertől, ha a Szovjetunióval szövetkezik. No de hogyan mehetett volna

bele ez a rendszer ilyen szövetségbe? Hiszen akkor a tömegek felszámolták volna a rendszer diktatúráját!

— De hiszen Hitler se hagyja uralmon Beckéket!

— Bizonyára ezért számított Beck arra, hogy végső esetben vagy kapitulál Hitler előtt és fönnmarad, vagy pedig . . .

— Vagy pedig? — türelmetlenkedett Krygier.

— Tudom is én! — dörmögte Kotaba. — Tudom is én, kinek az utasításait hajtotta végre! Talán éppen Hitlertől kapta őket.

— No de akkor fél évvel ezelőtt miért szállt szembe Hitlerrel, miért mondott olyan beszédeket, miért tárgyalt Angliával?

— Mert tudta, hogy ez a nép nem fog Hitlerrel egyezkedni! Tehát azt kellett mutatnia, mintha szembeszegülne Hitlerrel, hogy aztán az utolsó pillanatban valami olyan találkozón, mint a müncheni volt . . .

Krygier kétkedőn csóválta a fejét:

— Én azt hiszem, ez túlságosan nyakatekert kombináció. Anglia . . .

— Azt mi is tudjuk, hogy nyakatekert — heveskedett Kotaba. — De Anglia ebben az egész disznóságban roppant egyszerű politikát folytat. Szélhámos ígérgetéssel, természetesen rövidlátóan, ha akarod öngyilkos módon, de igyekszik minél kevesebb nyakatekertséggel . . .

— Már megbocsáss! — berzenkedett Krygier.

— Világos. Nekik csak egy a fontos: Hitlert összeugratni a Szovjetunióval. Hogy eközben a cseheket rabságba döntik, hogy Lengyelországot lemészárolják, mindez nem számít nekik. Csak Hitler kelet ellen induljon, és ne másfelé.

Különös, de Krygier kifogyott az érvekből. S már csak inkább megszokásból ellenkezett, semmint meggyőződésből. Szerencséjére megérkezett három elvtársuk, akiket nem ismert, s megragadta az alkalmat, hogy befejezze a vitát. Kotaba az egyik újonnan érkezett gondjaira bízta. S nekiindultak, hogy elintézzék az iratait.

Másnap Krygiert beosztották egy századba, amely ugyan-

csak a Złota utcában, egy leánygimnázium helyiségében állomásozott. Itt találkozott néhány olyan elvtársával, akiket Kozieboryból ismert, sőt még az öreg Urbannal is, akivel közös vagonban szállították el őket augusztus végén. Urbannak szerencséje volt: találkozott egy tehervonattal, s azon jutott el Varsóig négy nap alatt, pedig közben bombázták az állomásokat. Most azonban már egy hete ült itt a gimnáziumban a többiekkel együtt, fegyverre várva.

— Legalább ásókat adnának — panaszkodott. — Én földműves ember vagyok, jól bírnám az ásást. De nem, azt mondják, hogy várjak. Azt mondják: ez a fegyelem. Azt hiszem, a szocdemek megszimatolhatták, hogy itt túl sok a kommunista. Hát úgy tartanak, mint a börtönben, csak épp hogy nem lakat alatt. Jó, hogy maga itt van, most majd az asztalra csap.

Erre könnyű volt rávenni Krygiert. Csoportosan állítottak be a szakaszparancsnokhoz. Jóhúsban levő, barátságos, negyven év körüli villamosvezető volt. Széttárta karját: ez a dolog nem őtőle függ. Azt ajánlotta, jelentkezzenek kihallgatásra a századparancsnoknál, de nem titkolta, hogy az se tehet sokat az érdekükben.

Néhány napot töltöttek el a Złota utcában. Közben folytak a légitámadások a belváros ellen, híre járt, hogy a németek a pragai oldalt rohamozzák. A várost már körülzárták, de az újságok körömszakadtáig igyekeztek fenntartani a lelkesedést, nagy cikkekben számoltak be a szövetségesek sikereiről, a Saar-vidék ellen intézett francia támadásról, a Siegfried-vonal áttöréséről. No meg Kutrzeba és Bortnowski tábornokról, akik seregeikkel Varsó felmentésére sietnek, már el is foglalták Łódźot és a többi. Az emberek egymás kezéből tépték ki az összezsugorodott újságlapokat, és rendületlen bizalommal magyarázgatták a híreket. Lelkesedésük láttán még Krygiernek is az a gondolata támadt, hogy talán nem is olyan rossz a helyzet — talán mindaz, amit ő Varsóba vezető vándorútján látott, tulajdonképp semmit sem jelent, s talán valóban nagy hadsereg közeledik a város felmentésére.

Századukat valamelyik este összehívták az udvarba. A sza-

kaszparancsnok által kijelölt két közlegény puskákat szedett le egy katonai szekérről. Kettesével léptek oda, a szakaszparancsnok húsz-húsz töltényt számolt ki mindegyiküknek. De puska csak a század felének jutott.

— A többit a németektől kell elvenni — próbált tréfálkozni a parancsnok. — Jobbra át!

Krygier a vállához szorította puskáját, mintha attól félne, hogy visszaveszik tőle. Sokáig mentek a sötét utcákon. Ochotában valami égett, s a Visztula mögül tompa robbanások lüktettek. Az utcák úgyszólván teljesen néptelenek voltak, a falak tövében néha-néha végigfutott egy-egy asszony, megállt, rájuk nézett, majd eltűnt. Gyászos hangulat fogta el őket.

Sokáig mentek, a Towarowa utca után jobbra kanyarodtak, s ismét néhány utcával odébb nyugatnak fordultak. Ez a néhány hete még túlzsúfolt munkásnegyed most teljesen kihaltnak látszott. Néhány gyár, raktárhelyiségek, itt-ott egy-egy romhalmaz, égésszag. Majd a város kezdett falusias jelleget ölteni. Veteményeskertek, faépületek, káposzta- és paradicsomágyak. Az élről vezényszó hallatszott, megálltak. A géppisztolyropogás, amelyet már régóta hallottak, közelebbről hallatszott, bal felől kurta, vörös fények villantak meg, és tízegynéhány másodperccel utóbb ágyúlövések dörrentek.

Tovább mentek. Az úton egy barikád fekete sávját pillantották meg.

— Halkan! — hangzott a vezényszó suttogva. — Első szakasz balra, második szakasz jobbra.

Krygiernek az úttesten kellett maradnia. Kétoldalt az árokból katonák kászálódtak elő, lassan kettős sorba fejlődtek és csodálkozva pillantottak a civil fegyveresekre, akik felváltásukra érkeztek.

— No, csak keményen — dörmögte valamelyikük búcsúzóul. — Errefelé dühös ám a német!

Halkuló lábdobogásuk gyorsan elhalt az ágyúdörgésben. A szakaszparancsnok odalépett Krygierhez s ahhoz a néhány társához, akiket a barikádhoz osztottak be.

— Csak vezényszóra lőni — oktatta ki őket. — És egyálta-

lán, úgy bánjatok a tölténnyel, mint a hetibérrel: ha nem osztjátok be, felfordultok.

— A németek? — kérdezte valamelyik.

— A németek közel vannak. Ott, azok mögött a fák mögött. Tehát veletek végződik Varsó. Utána már Hitler van...

Csettintett a nyelvével, talán csodálkozásában, talán bánatában. Hosszú csend következett. Az ágyúk végre elszenderedtek, a géppisztolyok is elhallgattak. Mögöttük égett Varsó, de a tűzvész zaja nem hatolt idáig, csak fényét látták a sötét égbolton. Előttük meg, a fekete éjszakában szüntelen, távoli dübörgés hallatszott, mintha szekér vágtatna a macskaköveken, s közelebbről több száz motor zúgott.

— Jönnek — súgta Krygier a szomszédjának. — Figyelje csak, valahol ütközet folyik.

Sokáig füleltek. A dübörgés mintha gyengült volna. Lassan múlt az éjszaka, Krygier dideregni kezdett, puskáját mellének támasztotta, kezét kabátja ujjába rejtette. Talán el is szunnyadt.

Hirtelen lövések dördültek. Felriadt, a barikádhoz ugrott, kidugta puskája csövét a homokzsákok között. Előttük, a fekete fák közül szikrák villantak. A jobboldali árokban valaki nem bírta idegekkel és szintén elsütötte a puskáját.

— Ne lőjetek! — ordította a szakaszparancsnok. — Ne lőjetek! Várjátok meg a tűzparancsot!

Krygier a homokzsákokhoz támaszkodott, vacogott a hidegtől és a várakozás izgalmától. A lövések egy pillanatra elnémultak, szemből kiáltások hangzottak.

— A mieink! — kiáltotta mellette valaki. — A poznańiak! Áttörtek! Parancsnok, segítsünk nekik!...

— Várjunk, várjunk! — szólt a parancsnok, és nehezen lihegve sietett a barikádhoz. — Álljatok meg! Talán kelepce!

De valóban a Poznań-hadsereg katonái voltak. A barikád előtt még fél óra hosszat tartott a lövöldözés, kiabálás, feszült várakozás — végül a sötétből sisakos fekete körvonalak bukkantak elő.

— Lengyelek vagyunk! — kiáltotta a két első.

Krygier és társai sietve szétdobálták a homokzsákokat, hogy utat nyissanak.

— Hagyjátok csak — szólt keserűen az érkezők egyike. — Mi így is átjutunk, aztán jó lesz nekünk is.

Beugráltak az útszéli árokba, ott jöttek tovább. Mögöttük a többiek laza csoportokban, libasorban vagy kettesével-hármasával, ahogy éppen adódott. Időnként egy-egy sűrűbb csoport, de ezek sebesülteket hoztak karjukban. Valamelyikük egy géppuskát vonszolt.

Derengeni kezdett, s a még sötét nyugati égbolton megint fények villantak; a németek most kaptak észbe, és a tüzérségük megint rákezdte. A lövedékek azonban távol csapódtak be, tőlük több mint kétszáz méterre, Żoliborz irányában. A tisztek siettették katonáikat, az újabb csoportok futva érkeztek.

— Még sokan vagytok? — kérdezte a szakaszparancsnok, mintegy attól félve, hogy magukra vonják a németek ágyútüzét.

— De sokan ám! Egy egész hadsereg! — felelte mérges mosollyal, arcát elfintorítva az egyik katona. — Mind, akik még megmaradtunk.

Kivilágosodott. A megöregedett, piszkos ábrázatok, többnapos borostával, a közönséges puska súlya alatt is meggörnyedő alakok, a súlyos, bizonytalan léptek — mindez többet árult el a németek gyűrűjét áttörő csapatok állapotáról, mint akármilyen szó vagy jelentés. Krygier egész százada a barikádhoz gyűlt, a munkások összeszorított ajakkal nézték, némán vették tudomásul, milyen szánalmasan ér véget egy újabb legenda, mellyel még nemrég is áltatták magukat.

A katonák a barikád mögött halálos kimerültségükben négykézláb másztak ki az árokból, úgy támaszkodtak puskájukra, mint a botra. Az utolsó csoport egyszerűen elterült a földön. Krygierék szakaszparancsnoka noszogatni kezdte őket, hogy menjenek tovább, de egy alacsonytermetű tiszt ráordított:

— Hagyja őket! — s maga is visszaesett.

A Visztula mögött, fekete füstgomolyagba burkolózva, felkelt a nap. A németek most békében hagyták ezt a mellékutat, s tőlük balra, a łowiczi főútra összpontosították erejüket. A nap sütni kezdett, és Krygiert hirtelen újra elfogta az álmosság. Leült a barikád mellé, fejét egy homokzsákra hajtotta, és elaludt. Amikor felébredt, már dél volt. Vakítóan sütött a nap, az útmenti ház mellett virágok fürödtek a fényben. Barátságos hangulat terült a tájra. De hirtelen robbanás hallatszott valahonnét a közelből — s a barátságos hangulatot elvitte az ördög.

Krygier talpra ugrott és körülnézett.

Az árok mellett ott állt több bajtársa. Az utolsó csoport katonái is ébredeztek. Már beszélgettek is, egymást faggatták. Krygier odament hozzájuk, nehezen mozgatva elzsibbadt lábát.

Egy alacsony tisztet fogtak körül. Ismerős ábrázat; nagy orr, apró, kék szempár. Egymásra néztek, amannak szintén derengeni kezdett valami az emlékezetében. Végül a tiszt Krygierhez lépett.

— Uram, mi ismerjük egymást valahonnét.

Krygiernek most villant az eszébe:

— Magának kellett volna agyonlövetnie minket!

A tiszt elsápadt.

— Hát akkor... mégis ő volt az...

— Kicsoda? — kérdezte csodálkozva Krygier.

— Ő volt önnel, és még kettőjükkel. Az egyik kopasz, szemüveges...

— Kalwe? — csúszott ki Krygier száján. Ajkába harapott; régi konspirációs szabály, hogy nevet nem szabad említeni.

— Ő volt az. Kommunista volt — mondta tovább a tiszt, húsos ajkát harapdálva, piszkos tenyerét homlokára szorítva.

— De hát kicsoda? Beszéljen! — kiáltotta Krygier, és amint megragadta a másiknak a karját, homályos rettegés fogta el. — Kiről beszél?

— Ő már nem él... — mondta lassan a tiszt, s valahová a mező felé nézett.

Krygiert elöntötte a forróság, megrázta a tisztet, amaz azonban képtelen volt egy értelmes mondatot összefűzni, csak dünnyögött:

— ... hősi halált ... a század élén ...

Krygier azt hitte, hogy Kalwe, s valahogy nehezen tudta elképzelni, amint rohamlépésben tör előre. Ekkor lépett oda Urban egy ismerős katonával, akit az imént fedezett fel, s most derült ki minden. Nem a szemüveges kopasz, hanem a magasabb, tüskéshajú, vastag, fekete szemöldökű, egyenesorrú társuk. Tehát Walczak volt.

A katonát Cebulának hívták, Urban néhány szót súgott róla Krygier fülébe: szimpatizáns, a lublini agrársztrájk idején még suttyó gyerek volt, cseléd valamelyik birtokon ...

A részleteket Cebulától tudták meg. Igen, igazi hős volt. Úgy van, nem él.

Az alacsony tiszt félrehúzódott. Valami megindult most ebben a fejben. Valami megszületett, fájdalmasan, kétségek közepette. Nézte a mezőt, hirtelen fintor szántotta végig rángcos, szőke borostával benőtt arcát. Krygiernek elszorult a torka. Elfordult Cebulától, két lépést tett, és az alacsony tisztnek egyenesen a szemébe mondta:

— Igazi hős volt. És maguk tíz évig börtönben tartották!

A tiszt hátratántorodott, mintha megütötték volna. Krygierre nézett, önkéntelenül utánamondta:

— Mi őt ... mi őt ... mi ... én ...

Krygier faképnél hagyta. Nehezen tudott elképzelni egy olyan világot, amelyből hiányzik Walczak gondoskodó szelleme. Hát már soha többé nem fog tréfálkozni, soha többé nem fog rákiabálni arra, aki megérdemli, soha többé nem fogja elmondani, hogy „mi a teendő"? Még egy könnycseppféle is előbukkant Krygier szempillája alól.

Aztán még jobban rátört a kétségbeesés; mintha csak most ébredt volna tudatára annak, milyen irtózatosan nagy csapást mért a fasizmus erre az országra. Mintha csak most értette volna meg, mit jelent mindez: Varsót körülzárták, a hadsereget szétverték. És az utolsó csepp a pohárban: Walczak

vére. Hitler nemcsak a hadsereget verte tönkre, nemcsak Varsót zárta körül és gyújtotta fel, hanem Walczakot is megölte, Walczakot...

Aztán a kétség hulláma következett. Lehet-e vajon egyáltalán tovább harcolni? Ostoba kétség — ezt maga Krygier is még ugyanabban a pillanatban bevallotta magának. Egyetlen ember, még ha akkora is, mint Walczak, nem változtathatta volna meg a mostani kétségbeejtő helyzetet. Mégis épp az ő halálhíre törte meg Krygierben azt a lelkesedést, amely Varsóba érkezte óta eltöltötte.

Otthagyta a többieket. Lám, a barikád: tucatnyi homokzsák, holmi ládák, egy kevés macskakő, egy bolondos taliga, nyele az égnek áll. Ennyi az egész, amit itt szembe tudnak szegezni a fasiszták vasból való túlerejével.

Önkéntelenül nekitámaszkodott a homokzsákoknak, leült, fejét karjára hajtotta.

Lépéseket hallott. Urban, s mögötte a katona. Urban megszólalt:

— Értesíteni kell az elvtársakat. Edwardot. No jól van, jól van, elvtárs, nyugodjék meg.

— Igen, igen. Persze, igaza van — mondta Krygier, majd felállt és azon kezdett vitázni Urbannal, ki lenne a legalkalmasabb, hogy Edwardhoz küldjék. Egyáltalán igyekezett olyannak mutatkozni, mintha semmi sem történt volna.

Azután megint valami új született meg eltompult tudatában. Varsó fölött bombavetők szálltak. Fekete felhők ugrottak a belváros fölé. Még el sem oszlottak, amikor a barikádtól alig ötven méterre álló ház, amelynek kertjében őszi virágok virítottak, a hirtelen támadt füstben felrobbant, három részre tépve széthullott, s a dörrenés félrelökte az árok szélén álló embereket. Újabb dörrenés, kissé távolabb megreccsent egy nyárfa, derékba tört, és nagy robajjal az útra zuhant. Krygier a földre vetette magát, és a barikádhoz simult.

— Tüzérség! — suttogta keserűen Urban ismerőse, a fiatal katona, és fürgén az árok felé futott, intve Krygiernek, hogy jöjjön ő is. — Nehéztüzérség! Hiába, ezt végig kell várnunk.

— Kell, kell, kell — ismételgette Krygier. Körös-körül robbanások gyúrták-gyömöszölték a földet, minden huszadik másodpercben a levegőbe ugrott egy káposztaágyás, egy kerítésdarab, egy fa, egy fehérre meszelt faldarab. Förtelmes ritmusa volt az egésznek. Előbb mindig messzebb dörrent, azután közelebb. Várták-várták a másodikat, s az hirtelen szinte fizikai fájdalomként hasított beléjük. Futás vissza, hátrább, a ledöntött nyárfa mögé! Elbújni ott messzebb, kivárni a végét, majd aztán visszatérnek ide az árokba!

— Tisztára söpri az utat — magyarázta a katona. — Támadás készül. Jól vigyázzatok!

Eleinte nem vették észre, hogy a becsapódások tőlük bal felé húzódtak, a łowiczi országút irányába. Míg valaki kidugta a fejét:

— Nézzétek! Nézzétek!

Mindnyájan kihajoltak. Tőlük talán egy kilométerre a gyér, külvárosi házak között egyszerre tíz-húsz robbanás csapott föl.

— Ez igen! — kiáltotta valaki. — Most ott áll a bál.

Nem kellett sokáig várniuk. A dörrenések hirtelen megszűntek, motorok dübörgése váltotta fel őket. Kiáltások hallatszottak.

— Tankok! Tankok! — ordította valaki az árok végében.

A tankok nem látszottak, de szüntelenül hallatszott a dübörgés meg a lövöldözés. Majd néhány száz méterrel balra, a házak közt zöldes pontocskák villantak meg, gyorsan hatoltak befelé, Varsó irányában.

— Hej, ha gépfegyverünk volna! — suttogta Cebula.

Tehetetlenül várták, hogy mi lesz. A dübörgés nőttön nőtt, minden más hangot elnyomott. A fegyverropogás hirtelen megszűnt, s a kiáltozás erősödött. Az árokban mozgolódás támadt.

A zöldes pontok újabb hulláma... Ez szélesebben ömlik szét, rohan előre a házak közt, már az árok és Varsó között.

— Elvágnak! — kiáltja valaki.

Mások lövöldözni kezdenek, összevissza, célzás nélkül, szinte öntudatlanul.

— Várjatok, várjatok! — A szakaszparancsnok odaugrik azokhoz, akik elsütötték puskájukat. — A töltény . . .

— Bekerítenek! Elvágnak! — A kétségbeesett kiáltás egészen betölti a levegőt az árok fölött, túlharsogja a tankdübörgést is.

— Áttörtek, hogy a fene . . . — szitkozódik Cebula, és maga elé köp, tehetetlenül rázza puskáját.

Miközben a łowiczi országutat bámulják, amelyen épp most dühöng leghevesebben a harc, s érzik, hogy remeg a lábuk és szívük — teljesen megfeledkeznek a közelebbi ellenségről, amelyik itt néz velük farkasszemet közvetlen közelből, a fák közül, ahonnét éjszaka a Poznań-hadsereg maradványai átmenekültek. Pedig onnét is ebben a pillanatban indul meg a rajtaütés.

Még valaki ezt kiabálja: — Bekerítenek! — de most új kiáltás harsan:

— Támadnak! Támadnak!

A két kiáltás összecsap, s egy harmadikat szül:

— Meneküljünk!

Ez a szó úgy csap közébük, mint a mennykő.

Krygiernek alig jut rá ideje, hogy felfogja, mi történik: száz méterrel a barikád mögött földig görnyedő alakok egyenetlen sorát látja, s körülötte senki sincs már. Csak a szakaszparancsnok, aki ügyetlenül kapaszkodik fölfelé az árok falán.

— Segíts, segíts! — kiált rá Krygierre.

Krygier odaugrik, felnyomja, amaz lenyúl őérte, felhúzza, s már futnak is, ugyancsak meggörnyedve, körül sem nézve, kétségbeesetten próbálják utolérni a többieket, akik már elérték a kidöntött nyárfát.

Hogy Krygier elméjében ezalatt mi zajlott le, azt ő maga sem tudta volna elmondani. Iménti lelkiállapotának foszlányai, az elkeseredés, a bánat emléke. — Igazi hős! — ilyesmit mondott neki valaki. Igazi hős, a csapat élén! . . . Walczak nincs többé. Hitler előretör, mi pedig futunk, futunk előle.

Futott még egy darabot, meg is előzte a szuszogó szakaszparancsnokot. A háta mögött ordítás. Előtte a nyárfa, sárga levelek, a robbanástól letört ágak. És szégyen. Szégyen és elkeseredés. Arca eltorzul a dühtől és a fájdalomtól. Már itt a nyárfa, de nem mászik át rajta, lihegve megáll, fogalma sincs róla, mit fog tenni egy pillanat múlva. A többiek már továbbfutottak a nyárfa mögül is. Látja a zömök Urbant, ez lohol leghátul. Látja a zászlóst, s azt a néhány katonát.

És hallja a saját hangját, erélyesen, amint a gyűléseken megedződött, felharsanni:

— Álljatok meg! Álljatok meg!

De nem állnak meg.

— Álljatok meg! — kiáltja elkeseredve, s valamilyen varázsigét keres, amivel hatni tudna rájuk. De nem talál.

— Álljatok meg! Kommunisták, álljatok meg!

Ketten megállnak. Az egyik Urban. Szinte megkönnyebbülve szorítja szívére a kezét. S a másik . . . a másik az a tiszt. A tiszt a fejét forgatja, mintha keresné, hogy ki szólította. Majd egyszerre észbekap, és visszafut a nyárfához, Krygier mellé. Futtában kiabál:

— Megállni! A fenébe is, megállni! — s mintha ő is ennek a szónak az erejében hinne: — Kommunisták, megállni!

Egymás után állnak meg. Gondolkodásra, mérlegelésre nincs idő. A tiszt összeszedi a tíz-húsz legközelebb állót, s átugrik a nyárfán:

— Az árkot visszavenni! — kiáltja, ugyancsak erélyes hangon.

A robbanások továbbra is bal felől hangzanak. S megszólalnak a géppisztolyok, de most már mögülük, Varsó felől. A tankok üvöltenek, dörögnek, lőnek. A nagy zajban elvész minden, ami fölösleges most. Csak egy marad meg: nem futunk el, támadni fogunk, visszaverjük őket . . .

A németek elérték a barikád túlsó oldalát. De már nincs idejük tüzet nyitni. A lengyelek előreszegezik szuronyaikat. Krygier megpillant a barikád felett egy sisakot, egy fejet, majd egy felfelé kapaszkodó alakot. Odatartja puskáját. A cső

szinte hozzáér a német arcához. S mintha álomban történnék: egy durranás, és nincs sisak, nincs arc, nincs alak.

Hogy hány másodpercig tartott ez az ütközet? Hány gramm kellett ahhoz (ugyan miből?), hogy átbillenjen a mérleg?... Közben a többiek is visszatértek a nyárfa mögül. Visszatértek és hurráznak. S mintha isten tudja miféle erősítés érkezett volna, a német támadás megtörik.

— Lőni, lőni! — harsogja az a tiszt. — Célozzatok! A fenekükbe! Tűz!

A lövések rendszertelenül dördülnek. Néhány német orrabukik. A többiek futnak, a földre vetik magukat, kúsznak és megint eltűnnek a cserjék közt, a fák mögött.

A zászlós megtaszítja Krygiert:

— Itt rendben volnánk. De ott — s balra mutat —, ott segíteni kell. Maga tartsa itt az embereit, én megpróbálom oldalbakapni őket...

— De én... — kezdi Krygier. — Itt a szakaszparancsnokunk...

— Hagyja már ezt a fenébe! — kiált rá a tiszt. — Tartsa az állást, és ne törődjék mással!

Kiabál valamit, végigfut az árok mentén, összeszed egy-két tucat embert: a saját katonáit meg néhány munkást. Csatárláncba fejlődnek, s elindulnak.

Krygiernek nincs ideje, hogy tekintetével kövesse őket, valaki megérinti. A szakaszparancsnok.

— Elvtárs — súgja a fülébe buzgóan. — Mondja meg az embereknek, hogy a tölténnyel...

— Mi ez már megint? — förmed rá Krygier. — Maga a szakaszparancsnok! Tudja, hogy a századparancsnok...

Hirtelen eszébe jut, hogy a századparancsnok még sohasem került elébük. Elnémul.

A szakaszparancsnok bocsánatkérően mosolyogva magyarázza:

— A századparancsnok a városban van. Utasításra vár. Márpedig nélküle itt... Elhasználtuk a töltényt, nem tudni,

mikor kapunk megint... Tehát most... magának... ebben a dologban... Szóljon már valamit!...

Estére halkult a zaj. A łowiczi országútról intézett támadás meghiúsult, néhány tank elégett. Markiewicz zászlós is derűsebb hangulatban tért vissza az embereivel. Igaz, hogy négyen megsebesültek, de több épületből sikerült kifüstölniük a németeket. Nagy kondérokban leves és kása érkezett. Messze, jobb felől állandóan robajlott valami. Azt mondták: Modlin. Varsó fölött is sűrűbb volt a tűzfény, mint az előző éjszakán. Egy nehéz üteg több kilométer távolságból lőtte, s a belterületen egyre-másra villantak fel a robbanások vörös tüzei.

Ott álltak a barikádnál, nézték Varsót.

— Ez a Żelazna utca közelében lehetett — állapította meg valaki.

— Hol van onnét a Żelazna utca! Inkább a főpályaudvar táján.

— Akár itt, akár ott, mindegy. Tény az, hogy Varsó lángokban áll és porig fog égni.

Krygier néhány lépésre állt társaitól. A hol föllobbanó, hol alábbhagyó izgalom hideg, de tartós elszántsággá szilárdult benne. Most nem lett volna képes elemezni a dolgokat, még nem bírta volna megmagyarázni — még önmagának sem —, hogy milyen úton, milyen hamar fognak elérkezni a győzelemhez. Csak azt tudta, hogy ehhez a győzelemhez mindenképpen el kell érkezniük. Aznap, épp aznap már biztosan tudta ezt.

Mögötte valaki egyet-kettőt köhintett. Hátranézett. Az alacsonytermetű zászlós állt mellette, mintha ő is a robbanásokat nézné, de zavartan topogott, nagyokat nyelt, nem tudta, hogyan fogjon hozzá. Végül már nem bírta tovább:

— Uram, most már semmit sem látok tisztán. Amikor idejöttünk, azt mondták nekünk: legyünk csak Varsóban, ott megverjük a németeket. Itt viszont azt mondják: hej, ha az a Poznań-hadsereg idejében itt lett volna... Ezek szerint itt is, ott is becsapták az embereket. Igaz?

— Nézze, zászlós úr — kezdte Krygier, még nem tudva, milyen érveket érlelt meg ebben az emberben a szeptemberi tűzvész. — Alapjában véve ez persze roppant átlátszó csalás volt... Egyénileg...

— Tehát átejtettek minket! — vágott szavába a zászlós. — De most? Mi lesz most? Varsót körülzárták. Minden hadseregünket ripityára verték. És most? Mi lesz most? Védekezni fogunk?

— Természetesen.

— És meddig? Legfeljebb két hétig, ha sokat mondok: egy hónapig! De mi lesz azután? Talán a franciák fognak felszabadítani minket, vagy az angolok?

— Ez kétségkívül nem könnyű probléma. — Krygier is köszörülte a torkát, hogy aztán megismételje előbbi szavait, belecsomagolva olyasmikbe, mint „jóllehet", meg „értse meg", és így tovább. Nem volt könnyű dolog a saját szilárd és egyszeriben oly magától értetődő meggyőződését lefordítani ennek a tisztnek a nyelvére. Aki egyébként türelmetlen is volt, nem akart hosszú fejtegetéseket hallani, hanem rövid és világos következtetést, azonnali vigaszt várt.

— Uram, ez mind csak üres beszéd! — mondta szinte kiáltva. — A beszéddel torkig vagyok. Többé senkinek sem hiszek. Azt mondja meg, fog-e győzni Hitler?

— Nem! — tört ki Krygier.

— Nem! — A zászlós felpattant. — Nem! Eleinte mind ezt mondtuk. És most láthatjuk! — Színpadias mozdulattal Varsóra mutatott. — Az ilyen üres beszédek... — Nagyot nyelt, és félig fenyegetve, félig könyörögve folytatta: — Maga... kommunista... Ha mégis magának volna igaza, tegyen meg egyet, mentse meg ezt az országot...

Most már Krygier is tűzbejött.

— Mit akar maga éntőlem? Talán én kormányoztam Lengyelországot, mi kormányoztuk? Talán mi juttattuk idáig? Mint kutyákat a sintér, úgy hajszoltak minket az egész országban! És most maga nekemjön nagy hangon, hogy mentsük meg... Előbb hallgattak volna ránk, amikor beszéltünk,

kiabáltunk, a falra másztunk, hogy a magafajta emberek megértsék, hová sodorja magukat ez a rendszer. No és? Hallgattak maguk ránk? Egy fenét! Mint mikor a beteget a sír szélére sodorják a kuruzslók, s akkor egyszerre hívják az orvost, és lármát csapnak, ha már nem tudja megmenteni ...

A zászlós nem tudott szólni, önkéntelenül néhány lépést hátrált Krygier kitörő haragja elől. Most egy egészen közeli robbanás hallatszott, a kurta villanás piros fénnyel világította meg arcukat, és Krygier a mellette álló ember szemébe nézett. Aztán melegebb hangon folytatta:

— Egyébként ... csak, hogy tudja ... Mi leszünk azok, akik megmentik. Mi, és senki más.

És kinyújtott karral mutatott maga elé, keletre, Varsó felé.

Bern, 1946
Varsó, 1950—1952

[1] Geneviève Tabouis ismert francia külpolitikai újságírónő.

[2] Ismert, régi lengyel arisztokrata család, tagjai óriási földbirtokok tulajdonosai voltak.

[3] A Lengyel Néppárt programja és összetétele körülbelül az akkori magyar Független Kisgazdapártének felelt meg.

[4] Az a sziléziai területsáv, amely 1938 szeptemberében, az ún. müncheni egyezmény értelmében, Csehszlovákia felosztásával Lengyelországhoz került.

[5] Georges Bonnet — francia külügyminiszter, Léon Blum — a francia szociáldemokrata párt vezére.

[6] Teljesen fasiszta rendszert követelő, szélsőjobboldali, antiszemita párt volt.

[7] A Nyugat- és Kelet-Poroszország közé ékelt ún. lengyel korridoron és Danzig szabadállam területén át vezető vasútvonal volt.

[8] Március 19. az 1921. évi alkotmány, május 3. az 1791. évi alkotmány, november 14. Piłsudski 1918. évi hatalomrajutásának napja.

[9] A lengyel hadak a Riga melletti Kircholmnál 1605-ben a svédeken, az ukrajnai Chocimnál 1673-ban és Jan Sobieski vezénylete alatt Bécsnél 1683-ban a törökökön, a spanyolországi Somosierránál pedig Napóleon seregének oldalán. 1808-ban arattak győzelmet.

[10] Karl Clausewitz porosz tábornok, neves hadászati író.

[11] Varsó egyik városrésze.

[12] 1934-ben alakult lengyel fasiszta szervezet.

[13] Ksawery Lubecki a XIX. század első felében, a cári elnyomás idején miniszterként, az oroszokkal együttműködve próbálta gazdaságilag megerősíteni a lengyel területeket.

[14] Sławoj-Składkowski tábornok, lengyel miniszterelnök.

[15] A kormányon levő ún. nemzeti egységfront nevének rövidítése (OZN helyett gúnyos formában).

[16] Lengyelországban a feudális anarchia évszázadaiban egy-egy királyválasztó párt vagy valamely külföldi hatalom érdekeinek kép-

viseletére fegyveres nemesi szervezetek, regionális jellegű ún. konföderációk alakultak. Lengyelország felosztásának idején, a XVIII. század végén az ún. bari konföderáció az oroszellenes párt volt, s mint ilyen, a nacionalista történetírásban a függetlenség jelképe lett. A targowicei konföderáció a nagybirtokosok oroszbarát pártja volt.

[17] Lengyel népi tánc.

[18] Az Első Ezred volt Piłsudski hadainak magva.

[19] Margaret Mitchell amerikai írónő „Elfújta a szél" című, ebben az időben nagyon divatos regényének hősnőjét hívták így.

[20] Władysław Kostek-Biernacki szervezte meg a bereza-kartuskai politikai internálótábort.

[21] Híres lengyel üdülőhelyek. Zakopane a lengyel Tátrában, Jurata és Jastrzębia Góra pedig a tengerparton.

[22] Adam Mickiewicz (1798—1855), a legnagyobb lengyel költő és Stefan Zeromski (1864—1925) kiváló regényíró, az ország szétdaraboltságának korszakában egy egységes, független, demokratikus Lengyelország után sóvárogtak.

[23] Árboctartó drótkötél a szélvédett oldalon (eredetileg holland kifejezés).

[24] Bolesław Leśmian szimbolista költő, a XX. század első évtizedeinek egyik legnagyobb s egyben legnépszerűbb lengyel költője.

[25] Dagobert Wurmser (1724—1797) — osztrák tábornagy. 1797-ben letette a fegyvert Napóleon előtt.

[26] Ignacy Prądzyński hadmérnök és politikus, 1830—1831-ben a lengyel felkelő hadsereg vezérkari főnöke, utóbb értékes hadtörténeti munkákat írt.

[27] A Szókratész előtti görög filozófiában az ún. eleaták csak az örök és változatlan létezést tekintették valóságosnak, a mozgás és változás szerintük csak illúzió. Kazimierz Lutosławski pap-politikus követőit is eleatáknak hívták.

[28] 1914-ben Galíciában megalakult a Piłsudski vezetése alatt álló lengyel légió, amely a központi hatalmak oldalán küzdött.

[29] 1926. május 12-én, amikor egy koalíciós kormány hiába birkózott az országra tört gazdasági válsággal. Piłsudski a hadsereg egy részével Varsó ellen vonult, utcai harcokban elfoglalta, és Lengyelország diktátora lett.

[30] A tölgyfa lengyelül: dąb.

[31] Sulejówek Varsó-környéki üdülőhelyen volt Piłsudski lakóhelye.

[32] Jan Szembek diplomata, 1932-től 1939-ig külügyi államtitkár.

[33] József herceg: Józef Poniatowski lengyel tábornok. Napóleon oldalán harcolt. Franciaország marsallja lett. Emléke — az 1791. évi május 3-i alkotmánnyal és a spanyolországi Somosierrában Napóleon oldalán aratott lengyel győzelemmel együtt — a lengyel nacionalizmus lelkesítő eleme.

[34] Otto Bismarck német államférfi, az ún. Vaskancellár, idejében, a XIX. század derekán, az itt leírt lengyel vidék Németországhoz tartozott.

[35] Kuba (Jakub beceneve) — jellegzetes lengyel parasztnév.

[36] — Szart! Rúgjátok ki őket! Rúgjátok ki már! Mindent összeszarnak ezek a dicső lengyelek! (franciául)

[37] — A lengyeleknél sohasem ismeri ki magát az ember! Ott lent, a drága szőnyegek... (franciául)

[38] — Szar (franciául)

[39] — Hallgasson! (franciául, fonetikusan)

[40] — Élien Lengyelország! (lengyelül, rossz kiejtéssel)

[41] — Gyerünk, dugjuk el a szőnyegeket, és hagyjuk a szegény ördögöket! (franciául)

[42] A tiszt katonaszökevényeknek nézi őket, azért kérdi csapattestük számát. Sosnowski válaszában a kettes börtöncellákra céloz, de ezt a tiszt úgy érti, hogy a kettes ügyosztály, vagyis a kémelhárító hatáskörébe tartoznak.

[43] A magasrangú külföldi vendégeket a lengyel kormány Białowieżába hívta meg vadászatra.

[44] Queipo de Llano spanyol tábornok 1936-ban a sevillai lázadást szervezte, majd a spanyol polgárháborúban Franco rádiójának volt állandó „hírmagyarázója" és szónoka.

[45] Arnold Winkelried — legendás svájci nemzeti hős, aki 1386-ban, a sempachi csatában az ellenséges lándzsák közé vetve magát, feláldozta életét, de eldöntötte a csata sorsát.

[46] Mickiewicz „Dziady" című drámai költeményének címe egy ősi litvániai ünnepre, a hazajáró lelkeket idéző „Ősök ünnepére" utal.

[47] A költemény legmegrázóbb jelenetében szénnel írják a börtönfalra latinul: „Gustavus obiit, hic natus est Conradus", utalásul arra, hogy a mű addig álmatag, tehetetlen hősének, Gustawnak helyébe a tettrekész, harcos Konrad lép. Burda — akaratlanul, hangulatának megfelelően — megfordítja a mondást.

[48] 1656-ban, amikor a svédek egész Lengyelországot elözönlötték, egyedül Częstochowát nem tudták elfoglalni.

[49] Az ördöggel cimboráló Twardowski afféle lengyel Faust.

[50] — Balra, szarosak... (németül)

[51] — Még egyszer! (németül)

[52] Zygmunt Zaremba, lengyel szociáldemokrata politikus és képviselő a szociáldemokraták jobboldali csoportjának vezető egyénisége.

[53] Ferdinand Foch francia tábornokot 1918-ban a német offenzíva közben nevezték ki a szövetséges hadak generalisszimuszának.

[54] Pasek János Krizosztóm (XVII. század) értékes emlékiratok szerzője. Stanisław Wyspiański a századforduló legérdekesebb lengyel művészegyénisége, népszerű drámája a „Wyzwolenie" („Szabadulás").

[55] Jacek Malczewski szimbolikus, allegorikus festmények alkotója. Hoene-Wroński a XIX. század első felében élt, absztrakt metafizikát hirdető lengyel filozófus volt. Wernyhora zaporozsi kozák. Wyspiański egyik színművének hőse.

[56] „Król duch" („A szellemek királya") — Juliusz Słowacki víziónárius költeménye a lengyel történelem kezdeteiről.

[57] — Gyorsabban! (németül)

*

A regényben szereplő lengyel tulajdonnevek helyes kiejtéséhez tájékoztatásul közöljük:

A lengyel ch ejtése: *h*, pl. Chojnice — Hojnyice
A lengyel cz ejtése: *cs*, pl. Walczak — Valcsak
A lengyel ó ejtése: *u*, pl. Piotrków — Pjotrkúv
A lengyel rz ejtése: *zs*, pl. Orzelski — Ozselszki
A lengyel s ejtése: *sz*, pl. Lipski — Lipszki
A lengyel sz ejtése: *s*, pl. Szembek — Sembek

Az ékezett mássalhangzókat lágyan kell ejteni, tehát
ć ejtése: *ty* ń ejtése: *ny*
ś ejtése: *sj* ź ejtése: *zsj*
pl. Noteć — Notety, Toruń — Toruny.

Hasonlóképpen ejtjük ugyanezeket a mássalhangzókat, ha utánuk *i* következik. Pl. Siek — Sjek, Genia — Genya.

A lengyel ą és ę orrhangon ejtendő *o* és *e*. Pl. Dąb és Kępno megközelítően helyes ejtése: Domb és Kempno.

A lengyel ł (áthúzott *l*) a magyar *l* és *u* közötti hang. Pl. Sławoj megközelítően így hangzik: Szuavoj.

A lengyel *ż* (*z*, felette pont) ejtése: *zs*. Pl. Żarnowska — Zsarnovszka

A fordítást ellenőrizte: Bába Mihály. Szerkesztette: Elek Mária. Főszerkesztő: Szabó Mária. A borítót Darvas Sándor rajzolta. Műszaki vezető: Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő: Lengyel József. A kézirat leadva 1959. X. 28-án. Megjelent 1960. II. 20-án 6200 példányban. Tartalmaz 36¼ (A/5) ívet. 60/21386. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi utca 28.

40,— Ft